2nd INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

January 27-30, 2024,
Baku Girls University,
Baku, Azerbaijan

PROCEEDINGS BOOK

Editors:
Prof. Dr. Sevinç Rahimova
Dr. Taner Gür

2024

2nd INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

27-30 January, 2024

Baku Girls University, Baku, Azerbaijan

PROCEEDINGS BOOK

Editors:

Prof. Dr. Sevinç Rahimova

Dr. Taner Gür

ISBN: 978-625-6997-24-0

By

Academic Sharing Platform – 2024 ®

All rights of this book belong to Academic Sharing Platform Company Publishing House Without permission cannot be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Issued: 20.02.2024

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE
2nd INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

DATE and PLACE
January 27-30, 2024,
Baku Girls University, Baku, Azerbaijan

ORGANIZATION
GAZIANTEP UNIVERSITY ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF REVOLUTION
Baku Girls University, Baku, Azerbaijan
Journal of Turkish World Women's Studies

CONGRESS HONORARY BOARD MEMBERS
Prof. Dr. Sevinç Rahimova
Rector of Baku Girls University
Baku/ Azerbaijan

CONGRESS CHAIRS
Assoc. Prof. Dr Ayşe ERKMEN
Gaziantep University/ Turkey

CONGRESS COORDINATOR
Dr. Zhuldyz SAKHI

NUMBER of ACCEPTED PAPERS-- *(Türkiye-32 , Other Countries-36)*
NUMBER of REJECTED PAPERS-16

PARTICIPANTS COUNTRY
Türkiye, Lefke, (TRNC), Kazakhtan, Azerbaijan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Romania, Pakistan, Switzerland, Algeria, India

PRESENTATION
Oral presentation

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process

SCIENTIFIC BOARD MEMBERS

Prof. Dr. Hava SELÇUK, Erciyes University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Meşkure YILMAZ, Ankara Hacı Bayram Veli University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yücel KARADAŞ, Gaziantep University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jacqueline AYOUB, Lebanese University, Faculty of Arts and Sciences / LEBANON
Prof. Dr. Gulnoz Khalliyeva University of World Languages / UZBEKISTAN
Prof. Dr. Bahar GÜNEŞ Ankara Social Sciences University / TÜRKİYE
Assoc. Prof. Dr. Hikmet DEMİRCİ Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Assoc. Prof Cemile KINACI Ankara Hacı Bayram Veli University / TÜRKİYE
Assoc. Prof. Dr. Victoria Bilge YILMAZ Ankara Social Sciences University / TÜRKİYE
Assoc. Prof. Dr. Almaz Musayevna Ismailova Dagestan State University / Russia
Assoc. Prof. Dr. Ali Farhadov RİZVAN OĞLU, National Museum of Azerbaijan History / AZERBAIJAN
Assoc. Prof. Dr. Aslı SİS ÇELİK, Atatürk University / TÜRKİYE
Assist. Prof. Dr. Fatma ÇAPAN, Gaziantep University / TÜRKİYE
Assist. Prof. Dr. Cennet Ceren ÇAVUŞ, Muş Alparslan Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Diana J. FOX Bridgewater State University / USA
Dr. Petra PELLETIER University of Paris Cite Institute of Psychology / PARIS
Dr. Franck AMOUSSOU André Salifou Zinder University / NIGERIA
Assoc. Prof. Dr. Mirna FAWAZ Nursing Arab University of Beirut / BEIRUT
Dr. Ayodele Adebayo ALLAGBE Université André Salifou de Zinder, Nigeria
Dr. Monday Akinola ALLAGBE University of Abomey Calavi (UAC), Benin.
Dr. Esra AYDIN, Dokuz Eylül University / TÜRKİYE

ORGANIZING BOARD MEMBERS

Honorary President of the Congress
Prof. Dr Sevinc Rahimova
Rector of Baku Girls University
Baku/ Azerbaijan

Chairman of the Congress
Doç. Dr. Ayşe ERKMEN
Gaziantep University Atatürk's Principles and Revolution History Research and Application Centre Director/ Türkiye

Chairman of the Organizing Board
Dr. Zhuldyz SAKHI
Kazakhstan

Member of the Organizing Board
Assoc. Prof. Dr. Yegane Haciyeva
Baku Girls University, Baku/ Azerbaijan

Dr. Nevim TÜZÜN
Ardahan University / Türkiye

Dr. Burak SÖZER
Ahmet Yesevi University / Kazakhstan

Dr. Elvan Cafarov
Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Dr. Taner Gür / Türkiye

PHOTO GALLERY






2. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ
2nd INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS
27-30 Ocak, 2024, Bakü Kızlar Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan









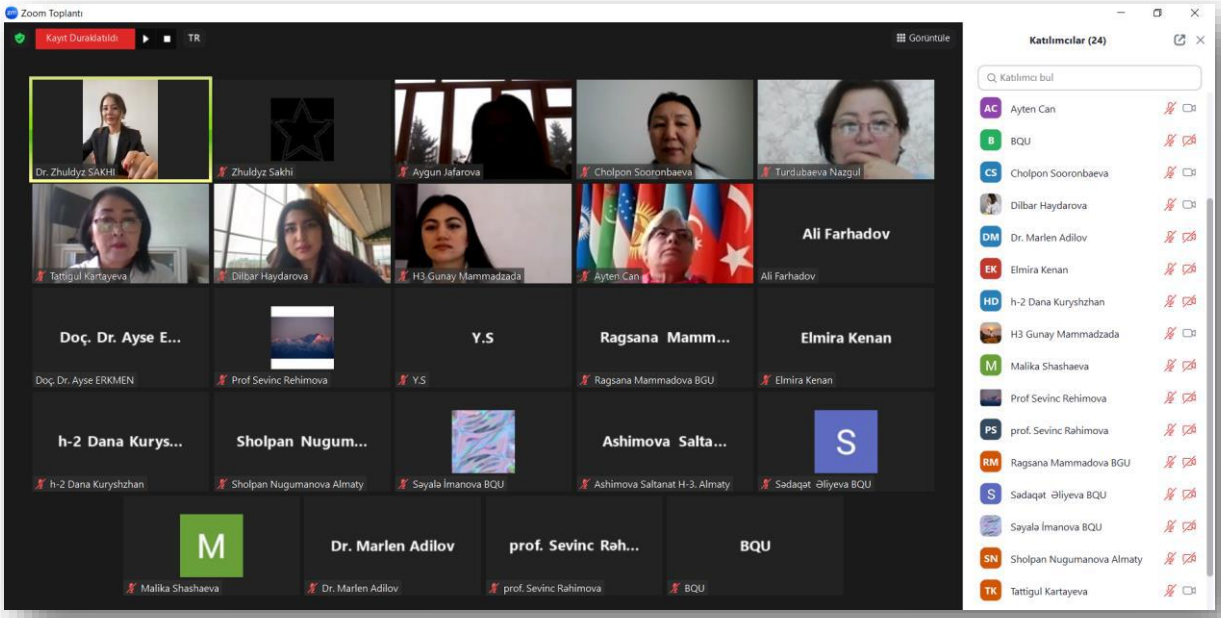












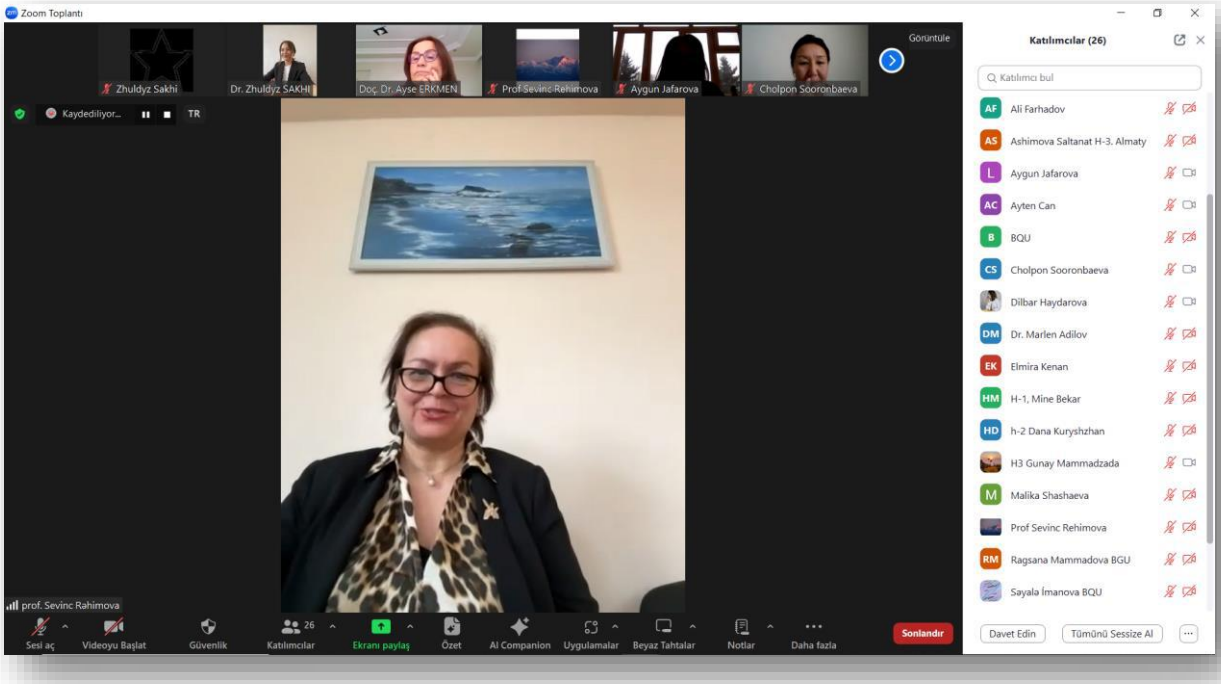
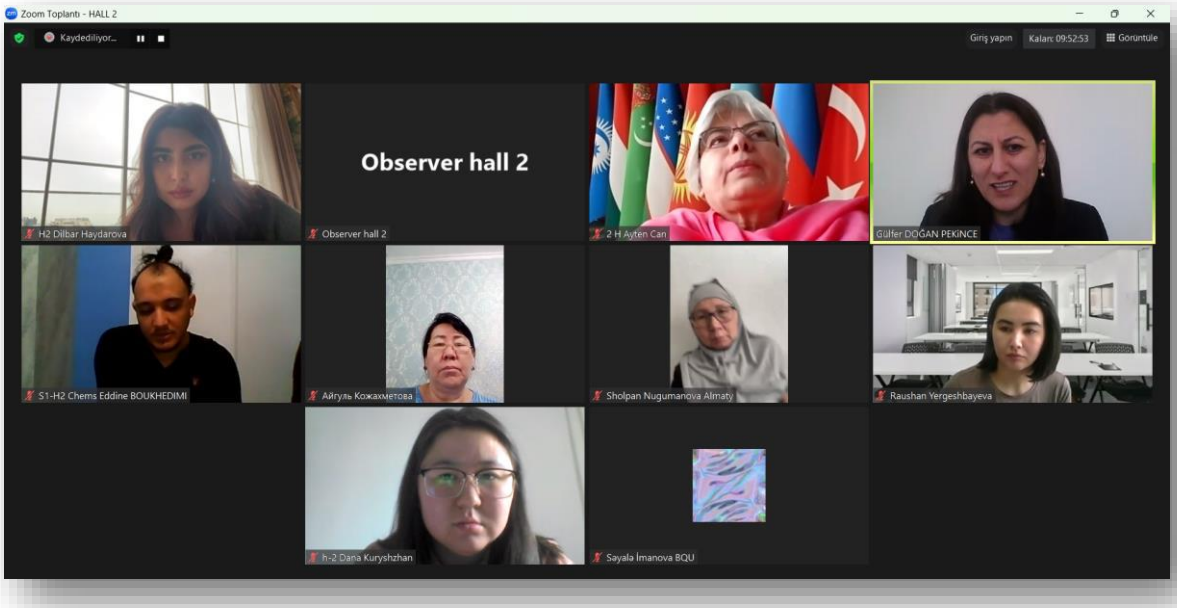


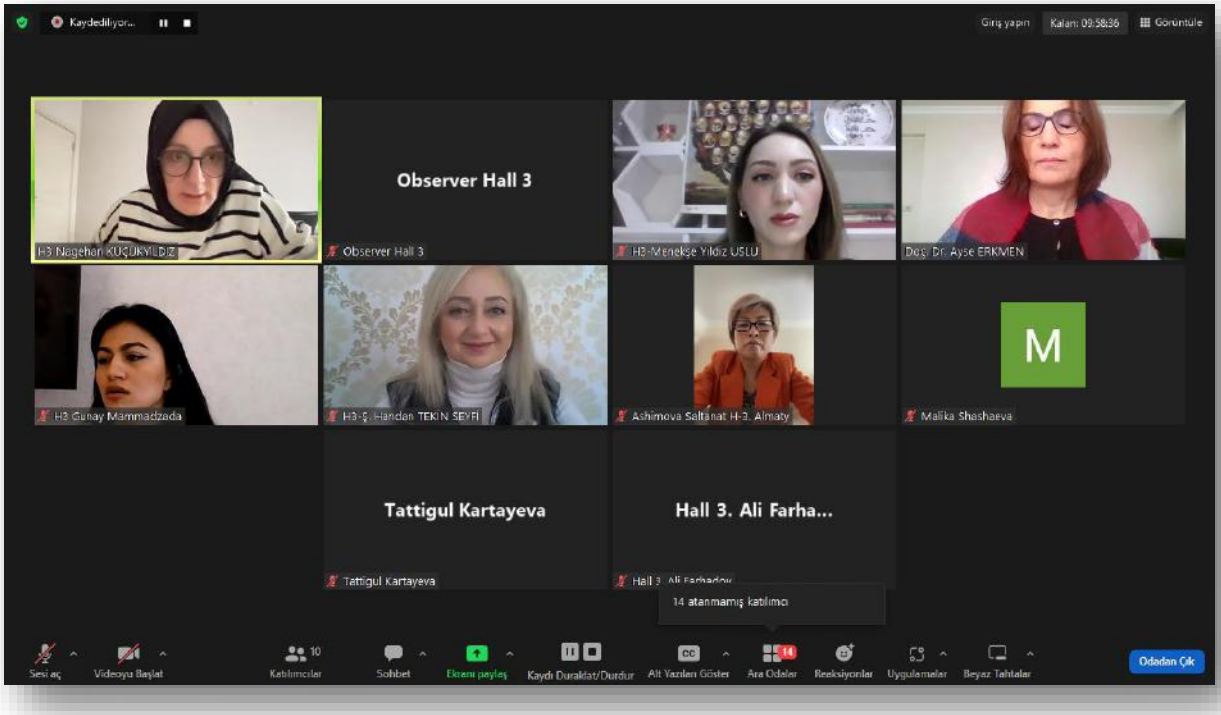
PHOTO GALLERY


Zoom Toplantı
Zhuldyz Sakhi
Dr. Zhuldyz SAKHI
Doç. Dr. Ayse ERKMEN
prof. Sevinc Rehimova
Prof. Sevinc Rehimova
Cholpon Sooronbaeva
Görüntüle
Kaydediliyor...
TR
Tattigul Kartayeva
Katılımcılar (29)
Katılımcı bul
Zhuldyz Sa.. (Oturum Sahibi, ben)
Observer ... (Ortak oturum sahibi)
Observer Hall 4 (Ortak oturum sahibi)
Observer ... (Ortak oturum sahibi)
Y.S (Ortak oturum sahibi)
Dr. Zhuldyz SAKHI
Tattigul Kartayeva
272829Packard bell
Ali Farhadov Hall 3
Ashimova Saltanat H-3. Almaty
Aygun Jafarova
Ayten Can
BQU
Cholpon Sooronbaeva
Doç. Dr. Ayse ERKMEN
Elmira Kenan
Davet Edin
Tümünü Sessize Al
Sesi aç
Videoyu Başlat
Güvenlik
Katılımcılar
Ekranı paylaş
Özet
AI Companion
Uygulamalar
Beyaz Tahtalar
Notlar
Daha fazla
Sonlandır


Zoom Toplantı - HALL 2
Kaydediliyor...
Giriş yapın
Kalan: 09:52:53
Görüntüle
Observer hall 2
H2 Dilbar Haydarova
Observer hall 2
2 H Ayten Can
Gülfer DOĞAN PEKİNCE
S1-H2 Chems Eddine BOUKHEDIMI
Айгуль Кожахметова
Sholpan Nugumanova Almaty
Raushan Yergeshbayeva
h-2 Dana Kuryshzhan
Sayala İmanova BQU


Zoom Toplantı - HALL 2
Kaydediliyor...
Giriş yapın
Kalan: 09:17:31
Görüntüle
Observer hall 2
H2- Öğr. Gör. ZEKİYE ŞENTÜRK
Observer hall 2
SEVCAN YILDIZ
İTİR ARAT
S-2, H-2 Sümeyye Yavuz
H2-Hilal Andiç
Nazim Muradov
Elmira Məharrəmoval
S-2, H-2 Fatma KOÇ
2 H Ayten Can
ULDUZ GAZVİNİ
Gülfer DOĞAN...
2 H Ayten Can
ULDUZ GAZVİNİ
Gülfer DOĞAN PEKİNCE


Zoom Toplantı - HALL 2
Kaydediliyor...
Giriş yapın
Kalan: 09:39:10
Görüntüle
Nazim Muradov
Observer hall 2
H2- Öğr. Gör. ZEKİYE ŞENTÜRK
K. HAKAN TEKİN
SEVCAN YILDIZ
İTİR ARAT
S-2, H-2 Sümeyye Yavuz
H2-Hilal Andiç
S-2, H-2 Fatma KOÇ
Elmira Məhərrə...
2 H Ayten Can
ULDUZ GAZVİNİ
Gülfer DOĞAN...
Gülfer DOĞAN PEKİNCE
Sesi aç
Videoyu Başlat
Katılımcılar
Sohbet
Ekranı paylaş
Kaydı Duraklat/Durdur
Alt Yazıları Göster
Ara Odalar
Reaksiyonlar
Uygulamalar
Beyaz Tahtalar
Odadan Çık


Kaydediliyor...
Giriş yapın
Kalan: 09:58:36
Görüntüle
Observer Hall 3
H3 Nagehan KUÇÜKYILDIZ
Observer Hall 3
H3-Menekşe Yıldız USLU
Doç. Dr. Ayşe ERKMEN
H3 Günay Mammadzada
H3-Ş. Handan TEKİN SEYFİ
Ashimova Saltanat H-3, Almaty
M
Malika Shashaeva
Tattigul Kartayeva
Tattigul Kartayeva
Hall 3. Ali Farha...
14 atanmamış katılımcı
Sesi aç
Videoyu Başlat
10
Katılımcılar
Sohbet
Ekranı paylaş
Kaydı Duraklat/Durdur
Alt Yazıları Göster
14
Ara Odalar
Reaksiyonlar
Uygulamalar
Beyaz Tahtalar
Odadan Çık


Kaydediliyor...
Giriş yapın
Kalan: 09:34:28
Elmira Kenan
Observer Hall 3
Observer Hall 3
H-3 Malika Shashaeva
Mashhura Darmonova
Abduvali
Djumaniyazova Feruza
H3-Jahongir Ostonov


Kaydediliyor...
Giriş yapın
Kalan: 09:53:35
Görüntüle
Observer Hall 4
Turdubaeva Nazgul
Observer Hall 4
Marlen Erlanuly
Салимахон Эшонова
H4-Yağmur Tuncalp
H4- Neşe ERENOĞLU
Aygun Jafarova
Cholpon Sooron...
A
4 atanmamış katılımcı
Cholpon Sooronbaeva
Odadan Çık


Kaydediliyor...
Giriş yapın
Kalan: 09:38:44
Görüntüle
Marlen Erlanuly
Observer Hall 4
Observer Hall 4
H4-Yağmur Tuncalp
H4- Neşe ERENOĞLU
Turdubaeva Nazgul
H4-Ayşe Sosar
Салимахон Эшонова
Odadan Çık

II. INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

January 27-30, 2024,
Baku Girls University, Baku, Azerbaijan

CONGRESS PROGRAM

Participant Countries (11)

Türkiye, Lefke, (TRNC), Kazakhtan, Azerbaijan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Romania, Pakistan, Switzerland, Algeria, India

Opening Ceremony

January 27-30, 2024,
Baku Girls University, Baku, Azerbaijan
Time: 11.00

Speeches:

Prof. Dr. Sevinç Rahimova
Rector of Baku Girls University
Baku/ Azerbaijan

Dr. Zhuldyz SAKHI
Editor of the Journal of Turkish World Women's Studies and Chairman of the Congress Organizing Committee

Plaque Presentation

CONCERT

Opening Panel Session

"Women in education, clothing and mythology"
"Eğitim, giyim ve mitolojide kadın"
28.01.2024 / Baku Girls University, Conference Hall

Dr. Aygün CƏFƏROVA YAŞAR QIZI
Baku Girls University, Azerbaijan
First Girls School And First Girls University In The East

Dr. Taner GÜR
Independent Researcher, Türkiye
Traditional women's costumes in Bashkir society

Haydarova Dilbar
Ali Shir Navoi University, Uzbekistan
The Reflection Of The Female Figure In Turkish Mythology In The Formation Of The Universe And The Beginning Of Life

---

Online Exhibition



II. WOMEN AND MODERN IMAGES IN TURKIC CULTURE

Face to Face PRESENTATIONS

Women in health, psychology and business life

Sağlık, psikoloji ve iş hayatında kadın

28.01.2024 / Baku Girls University, Conference Hall

	ANKARA LOCAL TIME		BAKU LOCAL TIME
	12 00 : 13 00		13 00 : 14 00

HEAD OF SESSION: Dr. Nurəngiz Tofiq qızı Rzayeva

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Seyhan ÇANKAYA, Dr. Habibe BAY, Assoc.Prof. Dr. Bihter AKIN	Selcuk University,Türkiye	PELVIC PAIN AND SEXUAL FUNCTION IN PRIMIPAROUS PREGNANT WOMEN WITH AND WITHOUT HIGH/SEVERE FEAR OF CHILDBIRTH
Nurəngiz Tofiq qızı Rzayeva	Baku Girls University,Azerbaijan	THE VALUE SYSTEM OF THE HISTORY OF AZERBAIJAN PSYCHOLOGICAL THOUGHTISSUES OF FAMILY AND WOMEN'S PSYCHOLOGY
Məmmədova Ürfanə İsmayıl qızı	Baku Girls University,Azerbaijan	WHY IS THE HR PROFESSION DOMINATED BY WOMEN?

Coffee Break

14 00 : 14 30

Face to Face PRESENTATIONS

Women in Azerbaijan

Azerbaycanda Kadın

28.01.2024 / Baku Girls University, Conference Hall

ANKARA LOCAL TIME		BAKU LOCAL TIME	
13 30 : 14 30		14 30 : 15 30	

HEAD OF SESSION: Dr. Məmmədova Rəqsanə İsmayıl qızı

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Xatirə Tahir qızı Bəylərzadə	Baku Girls University,Azerbaijan	THE ROLE OF SABIRA DUNYAMALIYEVA IN THE STUDY OF CLOTHING CULTURE OF AZERBAIJAN
Səyalə İMANOVA	Baku Girls University,Azerbaijan	INNOCENT "SINNERS" OF REPRESSION
Məmmədova Rəqsanə İsmayıl qızı	Baku Girls University,Azerbaijan	THE ROLE OF THE MOTHER ON THE WAY TO THE GOAL
Assoc. Prof. Dr. Faiq ƏLƏKBƏRLİ	ANAS Institute of Philosophy and Sociology, Azerbaijan	WELL-KNOWN SOUTHERN AZERBAIJAN TURKISH WOMEN OF THE TURKISH WORLD: HEYRAN KHANIM, TAHIRE ZARRINTAC, ZEYNAB PASHA

2nd INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

January 27-30, 2024,
Baku Girls University, Baku, Azerbaijan

CONGRESS PROGRAM

(Online)

Zoom Meeting ID: **828 4501 2957**
Zoom Passcode: **272829**

https://us06web.zoom.us/j/82845012957?pwd=VQ9Q0f1WCEVTatmRlhWqi1To3Antm6.1

Participant Countries (11)

Türkiye, Lefke,(TRNC), Kazakhtan, Azerbaijan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Romania, Pakistan, Switzerland, Algeria, India

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The presentation will have **15 minutes** (including questions and answers).
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on at least %70 of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,
exp. Hall-1, Zhuldyz SAKHI

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Sunumlar için **15 dakika** (soru ve cevaplar dahil) süre ayrılmıştır.
- Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden **10 dk öncesinde** oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

Zoom'a giriş yaparken önce lütfen adınızı, soyadınızı ve SALON numaranızı yazınız

Opening Ceremony

January 27-30, 2024,
Baku Girls University, Baku, Azerbaijan
Ankara Local Time 09.30
Baku Time: 10.30

Opening Speeches:

kAZAKISTAN aL FARABİ ÜNİVERSİ OGR UYESİ Professor *Tattigul KARTAEVA HANIMI* açılış konuşmasını yapmak üzere KÜRSİYEYE davet ediyorum.

açılış konuşmasını yapmak üzere davet ediyorum

Assoc. Prof. Dr Ayşe ERKMEN
Congress President

Professor Agarəhim Rəhimov
Founder of Baku Girls University

Prof. Dr.Tattigul KARTAEVA
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Dr. Feruza DJUMANIYAZOVA
Academy of Sciences of Uzbekistan, Uzbekistan

Dr. Turdubaeva Nazgul Şarşenaliyevna
Jusup Balasagyn Kyrgyz National University, Kyrgyzstan

Online Exhibition



II. WOMEN AND MODERN IMAGES IN TURKIC CULTURE

ONLINE PRESENTATIONS

27.01.2024 / Session-1, Hall-1

ANKARA LOCAL TIME	BAKU LOCAL TIME
10 00 : 12 00	11 00 : 13 00

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Aslı SİS ÇELİK

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Semra AKKÖZ ÇEVİK	Gaziantep University, TÜRKİYE	EVALUATION OF WOMEN'S HEALTH FROM PSYCHOLOGICAL, SOCIAL AND CULTURAL TERMS
Özge BEKAR, Assoc. Prof. Dr. Mine Bekar	İstanbul University, TÜRKİYE	IMPROVING ORAL AND DENTAL HEALTH IN A HOLISTIC VIEW OF WOMEN'S HEALTH
Özge BEKAR, Assoc. Prof. Dr. Mine Bekar	İstanbul University, TÜRKİYE	APPROACH TO PROTECT WOMEN' S ORAL AND DENTAL HEALTH DURING THE MENOPAUSAL PERIOD
Ebru SOLMAZ, Assoc. Prof. Dr. Aslı SİS ÇELİK	Ağrı İbrahim Çeçen University, TÜRKİYE	EFFECT OF CLIMATE CHANGE ON GYNECOLOGICAL CANCERS
Ebru SOLMAZ, Assoc. Prof. Dr. Aslı SİS ÇELİK	Ağrı İbrahim Çeçen University, TÜRKİYE	THE EFFECT OF CLIMATE CHANGE ON MENARCHA
Nisa Nur DEMİRTAŞ, Assoc. Prof. Dr. Aslı SİS ÇELİK	Atatürk University, TÜRKİYE	URINARY INCONTINENCE DURING PREGNANCY AND NURSING APPROACH
Nisa Nur DEMİRTAŞ, Assoc. Prof. Dr. Aslı SİS ÇELİK	Atatürk University, TÜRKİYE	INFORMATION, MOTIVATION, BEHAVIOR SKILLS (IMB) MODEL AND USE IN SEXUAL HEALTH

ONLINE PRESENTATIONS

27.01.2024 / Session-1, Hall-2

ANKARA LOCAL TIME	BAKU LOCAL TIME
10 ^{00} : 12 ^{00}	11 ^{00} : 13 ^{00}

HEAD OF SESSION: Assis. Prof. Dr. Gülfer DOĞAN PEKİNCE

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assis. Prof. Dr. Gülfer DOĞAN PEKİNCE	Aydın Adnan Menderes University, TÜRKİYE	HOW DOES COVID AFFECT WOMEN?
Dr. Fəxriyyə TAGIYEVA	Azərbaycan Tibb Universiteti	COURSE OF DELIVERY AND POSTPARTUM PERIOD IN PREGNANT WOMEN WITH OBESITY AND METABOLIC DISORDERS
Assis. Prof. Dr. K. R. Padma, K.R.Don	Sri Padmavati Mahila VisvaVidyalayam (Women's) University, India	The COVID-19 pandemic's effects on women's Mental and Emotional Well-being: An Update
Dr. Aigul KOZHAKHMETOVA, Raushan YERGESHBAYEVA, Dana KURYSHZHAN	S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Kazakhstan	THE RISK FACTORS FOR VITAMIN D DEFICIENCY AMONG FEMALE STUDENTS OF S.D. ASFENDIYAROV KAZAKH NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY
Dr. Chems Eddine BOUKHEDIMI	University of Tizi Ouzou,. Algeria	ANALYZING WOMEN'S ATTITUDES TOWARD THE CONSUMPTION OF ORGANIC FOODS: AN INTERNATIONAL BASED SURVEY
Rima SAAD BOUZID, Hachani KHADRAOUI, Ghania BELAALOUI	Batna 2 University, Algeria	EXPLORING THE MOLECULAR AND HISTOLOGICAL LANDSCAPE OF BREAST CANCER: PRELIMINARY FINDINGS IN EASTERN OF ALGERIA
B.Pharm A.DINESH BABU	Bharath Institute Of Higher Education And Research Chennai, India	SOME NATURAL ISOLATED COMPOUNDS AS ANTICANCER AGENTS

ONLINE PRESENTATIONS

27.01.2024 / Session-1, Hall-3

ANKARA LOCAL TIME	BAKU LOCAL TIME
10 00 : 12 00	11 00 : 13 00

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Ayşe ERKMEN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. NAGEHAN KÜÇÜKYILDIZ	Artvin Çoruh University, TÜRKİYE	CHANGING FASHION IN CENTRAL ASIA: WOMEN'S CLOTHING STYLES AND CULTURAL INTERACTION IN THE MONGOL AND TIMURID EMPIRES
Ş. Handan TEKİN SEYFİ	Ministry of National Education Fatih Primary School, TÜRKİYE	THE MOST POWERFUL WOMAN OF THE ANATOLIAN SELJUK STATE, HUAND HATUN AND HER COMPLEX
Dr. Sevilay KARATAŞ YOZGAT	Independent Researcher, TÜRKİYE	AN EVALUATION ON VALIDE BEGUMS (PADSHAH MOTHERS) IN THE BABURID STATE
Dr. Funda ARSLAN BİLGİN	Necmettin Erbakan University, TÜRKİYE	LEADING WOMEN OF EDUCATION IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC: AN EVALUATION ON EMINE SEMIYE, HALIDE NUSRET, ŞUKUFE NIHAL
Assoc. Prof. Dr. əli FƏRHADOV	National Azerbaijan History Museum, Azerbaijan	WOMEN`S POETS AND WOMEN`S ISSUES OF SOUTH AZERBAIJAN (IN THE PAGES OF THE 1940s "COMMUNIST" NEWSPAPER"
Dr. Günay MƏMMƏDZADƏ	ANAS Institute of History, Azerbaijan	KHATUNJAN BEYIM A STRONG WOMAN IN THE KARAKOYUNLU PALACE
Saltanat ASHIMOVA, Prof. Dr.Tattigul KARTAEVA	Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan	CUSTOMS AND CEREMONIES RELATED TO WOMEN IN THE NATIONAL LIST OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
Dr. Menekşe Yildiz USLU	Independent Researcher	A RESEARCH ON GYNECOLOGICAL DISEASES IN OTTOMAN EMPIRE

ONLINE PRESENTATIONS

27.01.2024 / Session-1, Hall-4

ANKARA LOCAL TIME	BAKU LOCAL TIME
10 00 : 12 00	11 00 : 13 00

HEAD OF SESSION: Dr. Marlen ADILOV

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Kağan KAYA	Sivas Cumhuriyet University, TÜRKİYE	AN EXPLORATION OF JUNGS PSYCHOLOGICAL ARCHETYPES IN MARINA CARR'S ON RAFTER'S HILL MARINA CARR'IN ON RAFTERY'S
Dr. Nazım MURADOV	European University of Lefke, Lefke, TRNC	OGUZNAMES BASED ON A TURKİSH PROVERB OBSERVATİONS ON THE SOCİOLOGY OF WOMEN AND FAMILY
Yağmur TUNCALP	Sivas Cumhuriyet University, TÜRKİYE	MARINA CARR'IN PORTIA COUGHLAN'I: JUNG ARKETIPLERININ KEŞFI MARINA CARR'S PORTIA COUGHLAN: AN EXPLORATION OF JUNGIAN ARCHETYPES
Assist. Prof. Dr. Ayşe SOSAR	Sakarya University, TÜRKİYE	THE IMAGE OF TURKMEN WOMEN IN IRANIAN LITERATURE: THE ATESH BEDUN-E DÛD NOVEL
Assoc. Prof. Dr. Neşe ERENOĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, TÜRKİYE	FEMALE ARCHETYPE IN TAHİR HAMUT'S POEMS
Semanur AKSOY TURAL	Kafkas University, TÜRKİYE	THE IDEAL RUSSIAN WOMAN FROM THE PEN OF A.S. PUSHKIN: TATYANA
Salimakhon ESHONOVA	Uzbekistan Academy of Sciences, Uzbekistan	CONTRIBUTIONS OF UZBEK POETESS NADİREBEGÜM TO THE
Dr. Marlen ADILOV	Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan	ABOUT THE MEANING OF SOME KAZAKH FEMALE NAMES
Dr. Nazgul TURDUBAEVA	Jusup Balasagyn Kyrgyz National University, Kyrgyzstan	WOMEN WHO CHANGED THE WORLD, OR POEMS OF KYRGYZ FEMALE POETS IN CHINA

ONLINE PRESENTATIONS

27.01.2024 / Session-2, Hall-1

ANKARA LOCAL TIME	BAKU LOCAL TIME
12 30 : 14 30	13 30 : 17 30

HEAD OF SESSION: Dr. Adilcan ERUYGUR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. İrfan SANCAK	Recep Tayyip Erdoğan University, TÜRKİYE	WOMEN'S SUPPORT TO OTTOMAN PUBLIC DIPLOMACY AT THE WORLD'S COLUMBIAN EXPOSITION OF 1893
Münevver ŞEHİTOĞLU	University of Zurich, Zurich, Switzerland	WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP AND SOLIDARITY MODELS IN THE 19TH CENTURY Louise Otto-Peters, Pauline Stägemann, Bezmiâlem Valide Sultan and Adile Sultan
Gökçe ÖREL, Fatma KILIÇ, Mehmet ÖS	Gaziantep University, TÜRKİYE	WOMEN'S RIGHTS IN WORKPLACE
Aslı AYDAR	Dokuz Eylül University, TÜRKİYE	WOMEN IDENTITY IN CANTO IN CONTEXT OF GENDER
Deniz GÜÇLÜ	Kocaeli University, TÜRKİYE	EVIL REPRESENTATIONS OF WOMEN IN MYTHOLOGY: REFLECTIONS OF GENDER STEREOTYPES
Meltem NAZLI	Ankara Medipol University, TÜRKİYE	POLITICAL COMMUNICATION AND GENDER WITHIN THE FRAMEWORK OF HABERMAS PUBLIC SPHERE THEORY: WOMEN'S RIGHTS MOVEMENT IN TURKEY AFTER 1980
Dr. Adilcan ERUYGUR	Selçuk University, TÜRKİYE	ON THE HUMAN RIGHTS VIOLATIONS AGAINST WOMEN IN EAST TURKISTAN
Burçin ÇAKIR GÜNDOĞDU, Assist. Prof. Dr. Emre GÜNDOĞDU	İstanbul Gelişim University, TÜRKİYE	THE IMPACT OF WOMEN'S PARTICIPATION IN POLITICS AND THE LABOR FORCE ON INCOME INEQUALITY: THE OECD CASE

ONLINE PRESENTATIONS

27.01.2024 / Session-2, Hall-2

ANKARA LOCAL TIME	BAKU LOCAL TIME
12 30 : 14 30	13 30 : 17 30

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Itır ARAT

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Kemal Hakan TEKİN	İstanbul Rumeli University, TÜRKİYE	THE WOMAN IN BEDRİ RAHMI EYÜBOĞLU'S BRUSH
Assist. Prof. Dr. Itır ARAT	Eskişehir Teknik University, TÜRKİYE	FORM SEARCHES AND VIVIEN SHERIFF DESIGNS IN WOMEN'S HAT DESIGN
Zekiye ŞENTÜRK	Gazi University, TÜRKİYE	EMBROIDERED HEADSCARES FOUND IN BEYPAZARI REGION
Fatma KOÇ Gülsevdi ÖZTÜRK İrfan YAZICIOĞLU	Siirt University, TÜRKİYE On Dokuz Mayıs University, TÜRKİYE	THE EVALUATION OF FEMALE FIGURE, BODY SHAMING AND CONSUMPTION PREFERENCES IN FOOD AND BEVERAGE ADVERTISEMENTS FROM FEMALE PERSPECTIVE
Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ, Hilal ANDIÇ	Akdeniz University, TÜRKİYE	MOTHER INVISIBLE IN THE SYSTEM
Sümeyye YAVUZ, Prof. Dr. Alper Aslan	Erciyes University, TÜRKİYE	THE EFFECT OF FEMALE EMPLOYEES ON COMPANY PROFITABILITY IN THE AVIATION INDUSTRY: TURKISH AIRLINES EXAMPLE
Maharramova Elmira	Employee of ETM of ADPU	THE ROLE OF INNOVATIONS IN THE ORGANIZATION OF TRAINING
Dr. Nazım MURADOV	Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke, KKTC	IN THE 16TH CENTURY EMSÂL-İ MEHMEDALİ OĞUZNAME BASED ON A TURKISH PROVERB DETERMİNATİONS ABOUT WOMEN AND FAMILY SOCIOLOGY

ONLINE PRESENTATIONS

27.01.2024 / Session-2, Hall-3

ANKARA LOCAL TIME	BAKU LOCAL TIME
12 30 : 14 30	13 30 : 17 30

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Feruza DJUMANIYAZOVA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Məşhurə DARMONOVA, Abduvali YOLDOŞEV	Academy of Sciences of Uzbekistan, Uzbekistan	UZBEKI GIRLS EDUCATED IN AZERBAIJAN (in the example of the 20s of the 20th century)
Mashhura Adiljon qizi Darmonova	Academy of Sciences of Uzbekistan, Uzbekistan	DONO ZIYOYEVA – A WELL-KNOWN SCIENTIST OF HISTORY AND HISTORIOGRAPHY OF UZBEKISTAN
Jahongir OSTONOV	Uzbekistan Academy of Sciences, Uzbekistan	THE STATUS OF WIDOWS AMONG TURKS AND MONGOLS (BASED ON AN ARTICLE BY JEAN PAUL ROUX)
M.A. Shashayeva	Ch. Ualikhanov Institute of History and Ethnology, Kazakhstan	TRANSFORMATION OF THE İNSTITUTIONS OF MARRIAGE OF THE KAZAKH PEOPLE İN THE 20S OF THE XX CENTURY AND THE SITUATION OF WOMEN
Gulgaky DJUNUSHALIEVA	Aytmatov Institute of Language and Literature , Kyrgyz Republic	BUBUYNA ORUZBAEVA FIRST ACADEMICIAN FROM KYRGYZ WOMEN
Assoc. Prof. Dr. Nargiza KAMOLOVA	Ma'mun University , Uzbekistan	THE IMAGE OF A WOMAN IN THE AGRICULTURAL HISTORY OF CENTRAL ASIA
Assoc. Prof. Dr. Feruza DJUMANIYAZOVA	Academy of Sciences of Uzbekistan, Uzbekistan	UMAY ANA KULTI IN UZBEKS

ONLINE PRESENTATIONS

27.01.2024 / Session-2, Hall-4

ANKARA LOCAL TIME	BAKU LOCAL TIME
12 30 : 14 30	13 30 : 17 30

HEAD OF SESSION: Dr. Irina-Ana DROBOT

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Irina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest, Bucharest, Romania.	VIRGINIA WOOLF'S VIEWS ON WOMEN'S CONDITION VIRGINIA WOOLF'UN KADINLARIN DURUMUNA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
Dr. Cholpon SOORONBAEVA	Ysyk-Kul State University after name of K.Tynystanov, Kyrgyz Republic	GENDER PROBLEMS OF DEVELOPMENT GLOBAL INFORMATION SOCIETY
Chimnaz ISMAYILBAYLI	Azerbaijan National Academy of Science, Baku, Azerbaijan	GENDER DYNAMICS IN CIVIL SOCIETY ORGANISATIONS: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF EQUALITY, PARTICIPATION AND CHANGE
Chimnaz ISMAYILBAYLI	Azerbaijan National Academy of Science, Baku, Azerbaijan	THE ROLES OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE PEACE-BUILDING PROCESS
Prof. Dr. Dinara ASAKEEVA	K.Karasaev Bishkek State University, Kyrgyzstan	THE PLACE OF WOMEN IN KYRGYZ SOCIETY



Prof. Dr. Sevinç Rahimova

Rector of Baku Girls University
Baku/ Azerbaijan

Dəyərli və hörmətli konfrans iştirakçıları, əziz qonaqlar!
Bu konfransı təşkil edən qardaş Türkiyənin "İqtisadi inkişaf və Sosial Araşdırmalar Institutu"nun rəhbəri prof. Mustafa bəy və onun komandasını salamlayırıq. Bu konfransın ərsəyə gəlməsində zəhməti olan hər bir şəxsə dərin təşəkkürümü bildirirəm. Belə bir toplantının Bakı QızlarUniversitetində təşkil edilməsindən qürur hissi keçirirəm.
Düşünürəm ki, bu bizim universitetimizə çox böyük diqqət va sayğının nəticəsidir. Buna görə də, Universitet olaraq sizlərə dərin təşəkkürümüzü bildiririk.
II Uluslararası Türk və Dünya Qadın Araşdırmaları Konfransını açıq elan edirəm.
Konfrans çox aktual bir məsələyə- qadın probleminə həsr edilib. Qadın təhsili xalqın ruhu, dövlətin mənəviyyatıdır. Millətin inkişafının təkanverici qüvvəsi qadındır və onun yüksək təhsilidir.
Təhsil dünyanı dəyişdirmək üçün istifadə edə biləcəyimiz ən güclü vasitədir.
Əslində, cəmiyyətin fəal və faydalıüzvü olmaq üçün hər kəsin savadlı olması lazımdır. Qadın həyatda 3 əsas funksiyanı yerinə yetirir. O, övladdır, həyat yoldaşıdır və nəhayət anadır. Təhsilli olmasa hər 3 funksiyanı yerinə yetirməkdə çətinlik çəkəcək. Qadının təhsili bütün ailənin təhsili ilə birbaşa bağlıdır. Əslində, uşağa ilk təhsili verən anadır. O zaman müəllimi (anası) savadlı deyilsə, onun düzgün təhsil almasından necə danışa bilərik.
Qadınların təhsili ölkənin bütün inkişafı üçün çox vacibdir.
Təhsilli qadın təhsilli millət, təhsilli nəsil, sağlam ailə deməkdir.
Məhəmməd Əleyhissəlam əsrlər bundan öncə "Mənim ümmətimdən hər bir ağıl sahibinə bu 4 şey vacibdir : elmi eşitmək, onu öyrənmək, yaymaq və ona əməl etmək" - deyə buyururdu.
Qadın bir xoş söz, bir çiçəkdən xoşbəxt ola biləcək qədər sadə, qibtə edilə biləcək qədər ali varlıqdır.
Uşaqları böyüdən, yaşadan, oxudan anadır. Əgər cəmiyyət üçün sağlam övladlar istəyiriksə, o zaman qadının təhsilinə ciddi diqqət yetirilməlidir. Erkən yaşda baş tutan evliliklər bir qadına nə kimi fayda verə bilər? Onun da oxumaq, təhsil almaq, karyera qurmaq haqqı var. 12-14 yaşında nişanlanan və ailə quran bir qızdan sağlam dəyərləri olan ailə gözləyə bilmərik, heç buna haqqımız da yoxdur.
Özünün doğrularının, yanlışlarının mahiyyətini anlamadan, həyatın çətinliklərini dərk etmədən, məsuliyyət hissi duymadan necə ailə qurula bilər ?
Müasir dövrdə qızların intelektual səviyyəsinin, dünya görüşünün artırılması, onların ailə həyatına hazırlanması dövrün ən mühüm problemidir. Bu baxımdan da Qızlar Universitetinin yaradılması , inkişafı, bu günə qədər tarixi yol keçməsi həmin problemin həllində mühüm hadisədir.
Baki Qızlar Univerisiteti xalqa, millətə, dövlətə sağlam düşüncəli, mənəvi- əxlaqi keyfiyyətə malik , intelektual səviyyəsi yüksək, möhkəm ailə dəyərlərinə sahib olan qadın pedaqoji kadrları hazırlamaqla cəmiyyətə xidmət edir.
Bu yolda qadınlarımıza Tanrıdan qüvvət , böyük iradə, ailə dəyərlərinəbağlılıq , öz hüquq və vəzifələrini bilmək, gələcəyə inam oyadılması üçün yüksək təhsil arzu edirəm.
Çıxışımın sonunda konfrans iştirakçılarına öz işlərində uğurlar arzulayıram.
Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

Dear Conference Participants, Dear Guests !

We extend our warm welcome to Professor Dr. Mustafa Latif, President of the Turkish Institute for Economic Development and Social Research, and his team for organizing this conference. I am deeply grateful to all who contributed to making this conference a reality. It's a source of pride that this event is hosted at Baku Girls University.

In my view, this reflects the considerable interest and respect for our university, for which we express our heartfelt thanks.

I officially declare the II International Conference on Turkish and World Women's Studies open.

The conference addresses a pressing issue—the challenges faced by women. The education of women is integral to the soul of the nation and the spirituality of the State. Women, with their higher education, serve as the driving force for a country's development.

As Nelson Mandela aptly said , 'Education is the most powerful weapon which we can use to change the world'.

Education is vital for individuals to become active and valuable members of society. A woman, holding roles as a child, a wife, and a mother, faces challenges fulfilling these roles without education. A woman's education is directly linked to the education of the entire family, as the mother is the primary educator of the child.

The education of women significantly contributes to the overall development of the country. An educated woman leads to an educated nation, and an educated generation results in a healthy family.

Centuries ago, Prophet Muhammad emphasized the importance of listening, learning, spreading knowledge, and adhering to it.

A woman is an irreplaceable being who finds a joy in a kind word or a flower yet she possesses a sublime essence that may evoke envy.

A woman's education is a key factor in building a healthy society.

It is the mother who educates, nourishes, and teaches children. If we aim to raise healthy children for society, the education of women must be prioritized. Early marriage does not benefit a woman; she has the right to study, work, and pursue a career. We cannot expect a family with healthy values from a girl engaged and married at the age of 12-14; we have no right to do so."

Understanding rights, wrongs, life's difficulties, and fostering a sense of responsibility are crucial for building a family.

Raising the intellectual level and world view of girls, preparing them for family life, is a crucial issue of our times. In this context, the establishment, development, and history of Girls University play a pivotal role in addressing this problem. Baku Girls University trains women educators with health, moral and spiritual qualities, a high intellectual level, and strong family values, serving the people, the nation, and the state.

May our women have strength from Allah, great willpower, commitment to family values, awareness of rights and duties, high education, and confidence in the future.

In conclusion, I wish the participants of this conference success in their endeavors.

Thank you for your attention!

ÖN SÖZ

Beşeriyet ile kültürel unsurların devamı ve sürekliliği hususunda yaradılış gereği önemli bir rol üstlenilen kadın, toplum içinde gördüğü değer ve ulaştığı statü seviyesinde ancak bahse konu kavramlar önem kazanabilmektedir. Kapalı ve İlkel toplumlarda kadın ancak otoriter erkek egemen kültürün izin verdiği ölçütlerde var olma mücadelesini sürdürmektedir. Oysaki sürekli ilerlemeyi ön gören bir toplumda, ana unsuru olan nesilleri dünyaya getirip yetiştiren anne, eğitimli ve her açıdan pozitif değerler yüklendiği müddetçe toplumsal ilerleme mümkün kılınabilir. Bu manada genel Türk aile yapısında kadın; kendisine bahşedilen annelik rolü ile hem ebeveynlerin hem de çocukların gözünde yaşamını ailesine adamış, onları karşılıksız seven bilge olan bireydir. "Yuvayı dişi kuş yapar" metaforunda olduğu gibi yani kadın üstlendiği rol ile aileyi bir arada tutan ferttir. İlk Türk devletleri toplumsal yapı ve bürokrasisinde kadının saygın bir konumu mevcut olup erkeklerle eşit haklara sahip, hakanların yanında yer almışlardır. Yaşadığı coğrafyanın hayat şartları, genetik kodlar vb. unsurlar kadınlara savaşçı bir ruh kazandırmış, ilaveten aile ve toplum arasındaki köprü göreviyle de sosyal sistemin işleyişine olan katkısı önemli olmuştur. Kadının toplumdaki genel statüsü incelenirken, başta fizyolojik, biyolojik, psikolojik ve bireysel gelişimini tam anlamıyla kazandıktan sonra toplum içindeki konumuna bakılınca ancak sağlıklı bir veri ortaya çıkarılabilir. Yakın tarihe bakılınca bu konuda M.K. Atatürk de genel Türk kültüründeki yaklaşıma benzer düşüncelerle; "Bir toplum, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan oluşur. Mümkün müdür ki, bir kitlenin bir parçasını ilerletelim, diğerini görmemezlikten gelelim de kitlenin tümü ilerlemeye imkân bulabilsin?.." gibi sözler sarf etmiştir. Yine bu hususta İstanbul'da Uluslararası bir kadın kongresinin toplanmasını sağlamış ve gönderdiği mesajda "Siyasî ve içtimai hakların kadın tarafından kullanılmasının, beşeriyetin saadeti ve prestiji bakımından elzemdir.. Türk kadınının dünya kadınlarına elini vererek dünya barışı ve güveni için çalışacağına emin olabilirsiniz" ifadeleri yer almıştır. Görüleceği üzere ortak Türk folklorunda olduğu gibi evrensel düzeyde de kadınların toplumda üstlendiği rol yadsınamaz bir gerçektir. Kısacası mantık yürütme özelinde eğitimli ve huzurlu bir kız çocuğunun, kadının, eşin, annenin mutluluk tümevarımı sırasıyla bir aileye, bir topluma, bir ülkeye ve nihayetinde tüm dünyaya yansımaktadır. Yukarda değinilen tüm bu tespitlere rağmen geçmişten günümüze hala kadınların dünya üzerinde ayrımcılık ve eşitsizliklerle mücadele içinde var olmaya çalıştığı görülebilmektedir. Olması gereken ise kadın sadece annelik rolü ile değil sanattan-siyasete, işten-yönetime yani toplumun her alanında var oldukça yetiştirdiği nesillere rol model olacak ve onların bu başarıları toplumların gelişimine önemli bir ivme kazandıracaktır. İşte belirtilen sebeplerle yerel ve uluslararası kadın araştırmaları ile kadın konuları hakkında farkındalığı artırıp süreklilik kazandırmak amacıyla 27-30 Ocak 2024 tarihinde " 2. Uluslararası Türk ve Dünya Kadınları Kongresi (International Congress on Turkic and World Women) ile Türk Kültüründe Kadın ve Modern İmgeler Simgesi (Women and Modern Images in Turkic Culture) Bakü/Azerbaycan'da düzenlenmiştir. Kongreye Türkiye, İsviçre, Romanya, Azerbaycan, Hindistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Cezayir, Pakistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olmak üzere 11 farklı ülkeden katılım olmuş ve değerlendirmeden geçen 68 bilimsel çalışma sunulmuştur. Kongredeki sergi, sunumlar çevrimiçi ve yüz-yüze yapılmıştır. Alan yazına önemli katkılar sağlaması beklenen elinizdeki bu kitap, kongrede sunulan ve özet-tam metin olarak yayımlanmasına karar verilen bildirilerden oluşmaktadır. Sonuç olarak kongrenin düzenlenmesinde emeği geçen, katılıp sunum yapan tüm araştırmacılara teşekkürlerimizi sunarız.

Editörler
Prof. Dr. Sevinç RAHİMOVA
Dr. Taner GÜR
Şubat 2024

Women, who play an important role in the continuation and continuity of humanity and cultural elements, can only gain importance at the level of the value and status they attain in society. In closed and primitive societies, women continue their struggle for existence only to the extent permitted by the authoritarian male-dominated culture. However, in a society that envisages continuous progress, social progress can be made possible as long as the mother, who brings the generations into the world and raises them, is educated and is loaded with positive values in every respect. In this sense, in the general Turkish family structure, a woman is a wise individual who devotes her life to her family and loves them unconditionally in the eyes of both parents and children with the role of motherhood endowed upon her. As in the metaphor "the female bird builds the nest", in other words, the woman is the individual who keeps the family together with the role she undertakes. In the social structure and bureaucracy of the first Turkic states, women had a respectable position and they had equal rights with men and they took place next to the hakans. The living conditions of the geography, genetic codes, etc. have given women a warrior spirit, and in addition, their contribution to the functioning of the social system has been important as a bridge between family and society. Kadının toplumdaki genel statüsü incelenirken, başta fizyolojik, biyolojik, psikolojik ve bireysel gelişimini tam anlamıyla kazandıktan sonra toplum içindeki konumuna bakılınca ancak sağlıklı bir veri ortaya çıkarılabilir. Looking at recent history, M.K. Atatürk, with similar thoughts to the approach in general Turkish culture, said: "A society, a nation consists of two kinds of people called men and women. Is it possible to advance one part of a mass and ignore the other, so that the whole mass will have the opportunity to advance?" and so on. Again in this regard, she ensured the convening of an international women's congress in Istanbul and in the message she sent, she stated that "The exercise of political and social rights by women is essential for the happiness and prestige of humanity. You can be sure that Turkish women will work for world peace and security by lending a hand to the women of the world" statements took place. As it can be seen, the role of women in society is an undeniable fact at the universal level as well as in common Turkish folklore. In short, the happiness induction of an educated and peaceful daughter, woman, wife and mother is reflected in a family, a society, a country and ultimately the whole world. Despite all these findings mentioned above, it can be seen that from past to present, women are still trying to exist in the world in the struggle against discrimination and inequalities. What should be the case is that as long as women exist not only in the role of motherhood but also in all areas of society, from art to politics, from work to administration, they will be role models for the generations they raise and their success will give an important impetus to the development of societies. For the aforementioned reasons, in order to raise awareness about local and international women's studies and women's issues and to ensure continuity, the “2nd International Congress of Turkish and World Women” and the exhibition "Women in Turkish Culture and Modern Images Symbol of Women in Turkish Culture" were organized in Baku/Azerbaijan on January 27-30, 2024.

The congress was attended by participants from 11 different countries including Turkey, Switzerland, Romania, Azerbaijan, India, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Algeria, Pakistan and Turkish Republic of Northern Cyprus and 68 scientific studies were presented. The exhibition and presentations in the congress were made online and face-to-face. This book, which is expected to make significant contributions to the literature, consists of the papers presented at the congress and decided to be published as abstract-full text. In conclusion, we would like to thank all the researchers who contributed to the organization of the congress and participated and made presentations.

Editors

Prof. Dr. Sevinç RAHİMOVA

Dr Taner GÜR

February 2024

CONTENT

CONFERENCE ID	**I**
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	**II**
PHOTO GALLERY	**III**
PROGRAM	**IV**
CONTENT	**V**

Author	Title	Page
Semra Akköz Çevik	EVALUATION OF WOMEN'S HEALTH FROM PSYCHOLOGICAL, SOCIAL AND CULTURAL TERMS	1
Özge Bekar, Mine Bekar	APPROACH TO PROTECT WOMEN'S ORAL AND DENTAL HEALTH DURING THE MENOPAUSAL PERIOD	9
Özge Bekar, Mine Bekar	IMPROVING ORAL AND DENTAL HEALTH IN A HOLISTIC VIEW OF WOMEN'S HEALTH	18
Ebru Solmaz Aslı Sis Çelik	EFFECT OF CLIMATE CHANGE ON GYNECOLOGICAL CANCERS	26
Ebru Solmaz Aslı Sis Çelik	THE EFFECT OF CLIMATE CHANGE ON MENARCHA	31
Nisa Nur Demirtaş Aslı Sis Çelik	INFORMATION, MOTIVATION, BEHAVIOR SKILLS (IMB) MODEL AND USE IN SEXUAL HEALTH	36
Nisa Nur Demirtaş Aslı Sis Çelik	URİNARY INCONTINENCE DURING PREGNANCY AND NURSING APPROACH	44
Gülfer Doğan Pekince	HOW DOES COVID AFFECT WOMEN?	53
Fakhriyya Tagiyeva	ANTENATAL AND POSTPARTUM COURSE IN PREGNANT WOMEN WITH OBESITY AND METABOLIC DISORDERS	61
K.R. Padma K.R. Don	THE COVID-19 PANDEMIC'S EFFECTS ON WOMEN'S MENTAL AND EMOTIONAL WELL-BEING: AN UPDATE	63
Chems Eddine Boukhedimi	ANALYZING WOMEN'S ATTITUDES TOWARD THE CONSUMPTION OF ORGANIC FOODS: AN INTERNATIONAL-BASED SURVEY	64
Rima Saad Bouzid Hachani Khadraoui Ghania Belaaloui	EXPLORING THE MOLECULAR AND HISTOLOGICAL LANDSCAPE OF BREAST CANCER: PRELIMINARY FINDINGS IN EASTERN OF ALGERIA	65
B. Pharm A.Dinesh Babu R. Jothilakshmi R.srinivasan	SOME NATURAL ISOLATED COMPOUNDS AS ANTICANCER AGENTS	66
Nagehan Küçükyıldız	CHANGING FASHION IN CENTRAL ASIA: WOMEN'S CLOTHING STYLES AND CULTURAL INTERACTION IN THE MONGOL AND TIMURID EMPIRES	67
Ş. Handan Tekin Seyfi	THE MOST POWERFUL WOMAN OF THE ANATOLIAN SELJUK	69

	STATE, HUAND HATUN AND HER COMPLEX	
Sevilay Karataş Yozgat	AN EVALUATION ON VALIDE BEGUMS (PADSHAH MOTHERS) IN THE BABURID STATE	71
Funda Arslan Bilgin	LEADING WOMEN OF EDUCATION IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC: AN EVALUATION ON EMINE SEMIYE, HALIDE NUSRET, ŞUKUFE NIHAL	73
Əli Fərhadov	WOMEN`S POETS AND WOMEN`S ISSUES OF SOUTH AZERBAIJAN (IN THE PAGES OF THE 1940s "COMMUNIST" NEWSPAPER"	75
Günay Məmmədzadə	KHATUNJAN BEYIM A STRONG WOMAN IN THE KARAKOYUNLU PALACE	80
Saltanat Ashımova Tattigul Kartaeva	CUSTOMS AND CEREMONIES RELATED TO WOMEN IN THE NATIONAL LIST OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	82
Menekşe Yıldız Uslu	A RESEARCH ON GYNECOLOGICAL DISEASES IN OTTOMAN EMPIRE	85
Kağan Kaya	MARİNA CARR'IN ON RAFTERY'S HİLL ADLI ESERİNDE JUNG'UN PSİKOLOJİK ARKETİPLERİNİN İNCELENMESİ	98
Yağmur Tuncalp	MARİNA CARR'S PORTİA COUGHLAN: AN EXPLORATİON OF JUNGİAN ARCHETYPES	106
Nazim Muradov	WOMEN'S ISSUE IN TERCÜMAN NEWSPAPER BY GASPIRALI İSMAİL BEY - FINDINGS ON THE ROLE OF TERCÜMAN NEWSPAPER AND ÂLEM-İ NİSVÂN (WOMEN'S WORLD) MAGAZINE IN THE TURKISH WORLD WOMEN'S MOVEMENT	114
Nazim Muradov	16TH CENTURY EMSÂL-İ MEHMEDALİ OGUZNAMES BASED ON A TURKİSH PROVERB OBSERVATİONS ON THE SOCİOLOGY OF WOMEN AND FAMİLY	116
Ayşe Sosar	THE IMAGE OF TURKMEN WOMEN IN IRANIAN LITERATURE: THE ATESH BEDUN-E DÛD NOVEL	119
Neşe Erenoğlu	FEMALE ARCHETYPE IN TAHİR HAMUT'S POEMS	133
Semanur Aksoy Tural	THE IDEAL RUSSIAN WOMAN FROM THE PEN OF A.S. PUSHKIN: TATYANA	134
Salimakhon Eshonova	CONTRIBUTIONS OF UZBEK POETESS NADİREBEGÜM TO THE DEVELOPMENT OF STATE, CITY, EDUCATION AND LITERATURE	135
Әділов Марлен Ерланұлы	ABOUT THE MEANING OF SOME KAZAKH FEMALE NAMES	137

Gökçe Örel Fatma Kılıç Mehmet Ös	ULUSLARASI TİCARETTE KADIN GİRİŞİMCİLERİN ROLÜ	142
Turdubaeva Nazgul Sharshenaliyevna	WOMEN WHO CHANGED THE WORLD, OR POEMS OF KYRGYZ FEMALE POETS IN CHINA. ЖЕНЩИНЫ, ИЗМЕНИВШИЕ МИР, ИЛИ СТИХИ КЫРГЫЗСКИХ ПОЭТЕСС В КИТАЕ.	153
İrfan Sancak	WOMEN'S SUPPORT TO OTTOMAN PUBLIC DIPLOMACY AT THE WORLD'S COLUMBIAN EXPOSITION OF 1893	167
Sevcan Yıldız Hilal Andıç	THE MOTHER NOT SEEN IN THE SYSTEM	175
Münevver Şehitoğlu,	WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP AND SOLIDARITY MODELS IN THE 19TH CENTURY Louise Otto-Peters, Pauline Stägemann, Bezmiâlem Valide Sultan and Adile Sultan	177
Aslı Aydar	WOMEN IDENTITY İN CANTO İN CONTEXT OF GENDER	179
Deniz Güçlü	EVIL REPRESENTATIONS OF WOMEN IN MYTHOLOGY: REFLECTIONS OF GENDER STEREOTYPES	181
Meltem Nazlı	POLITICAL COMMUNICATION AND GENDER WITHIN THE FRAMEWORK OF HABERMAS' PUBLIC SPHERE THEORY: WOMEN'S RIGHTS MOVEMENT IN TURKEY AFTER 1980	183
Adilcan Eruygur	ON HUMAN RIGHTS VIOLATIONS AGAINST UYGUR WOMEN IN EAST TURKISTAN	185
Sümeyye YAVUZ Alper ASLAN	HAVACILIK SEKTÖRÜNDE KADIN ÇALIŞANLARIN FİRMA KÂRLILIĞINA ETKİSİ: TÜRK HAVA YOLLARI ÖRNEĞİ	187
Burçin Çakır Gündoğdu Emre Gündoğdu	THE IMPACT OF WOMEN'S PARTICIPATION IN POLITICS AND THE LABOR FORCE ON INCOME INEQUALITY: THE OECD CASE	188
Kemal Hakan Tekin	THE WOMAN IN BEDRİ RAHMI EYÜBOĞLU'S BRUSH	190
Fatma Koç Gülsevdi Öztürk İrfan Yazıcıoğlu	THE EVALUATİON OF FEMALE FİGURE, BODY SHAMİNG AND CONSUMPTİON PREFERENCES İN FOOD AND BEVERAGE ADVERTİSEMENTS FROM FEMALE PERSPECTİVE	192
Məhərrəmova Elmira	THE ROLE OF INNOVATIONS IN THE ORGANIZATION OF TRAINING.	202
Mashhura Darmonova	DONO ZIYOYEVA – A WELL-KNOWN SCIENTIST OF HISTORY AND HISTORIOGRAPHY OF UZBEKISTAN	211
Məşhurə Darmonova Abduvali Yoldoşev	UZBEKI GIRLS EDUCATED IN AZERBAIJAN (in the example of the 20s of the 20th century)	213
Jahongir Ostonov	THE STATUS OF WIDOWS AMONG TURKS AND MONGOLS (BASED ON AN ARTICLE BY JEAN PAUL ROUX)	215

Malika Shashaeva	XX ҒАСЫРДЫҢ 20-ШЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ НЕКЕ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ МЕН ӘЙЕЛДЕРДІҢ ЖАҒДАЙЫ TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONS OF MARRIAGE OF THE KAZAKH PEOPLE IN THE 20S OF THE XX CENTURY AND THE SITUATION OF WOMEN	217
Gulgaky Djunushalieva	KURMANJAN, A HISTORICAL PERSON WHO SHOWED THE COURAGE OF WOMAN КУРМАНЖАН АЯЛЗАТЫНЫН КЕМЕНГЕРЛИГИН КӨРСӨТКӨН ТАРЫХЫЙ ИНСАН	225
Nargiza Kamolova	ON FEMALE SYMBOLS IN THE AGRICULTURAL HISTORY OF CENTRAL ASIA	227
Aigul Kozhakhmetova RaushanYergeshbayeva Dana Kuryshzhan	THE RISK FACTORS FOR VITAMIN D DEFICIENCY AMONG FEMALE STUDENTS OF S.D. ASFENDIYAROV KAZAKH NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY	229
Chimnaz Ismayılbaylı	SİVİL TOPLUM KURUMLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET DİNAMİKLERİ: EŞİTLİK, KATILIM VE DEĞİŞİM PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	235
Irina-Ana Drobot	VIRGINIA WOOLF'S VIEWS ON WOMEN'S CONDITION	242
Cholpon Sooronbaeva	GENDER PROBLEMS OF DEVELOPMENT GLOBAL INFORMATION SOCIETY ГЕНДЕРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ ГЛОБАЛЬНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА	253
Çimnaz İsmayılbəyli	THE ROLES OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE PEACE-BUILDING PROCESS	260
Dinara Asakeeva	THE PLACE OF WOMEN IN KYRGYZ SOCIETY	268
Feruza Djumanıyazova	O'ZBEKLARDA UMAY ONA KULTI CULT OF UMAY ANA IN UZBEKS	270
Itır Arat	FORM SEARCHES AND VIVIEN SHERIFF DESIGNS IN WOMEN'S HAT DESIGN	272
Cəfərova Aygün	FIRST GIRLS SCHOOL AND FIRST GIRLS UNIVERSITY IN THE EAST	284

Rzayeva Nurəngiz	IN THE VALUE SYSTEM OF THE HISTORY OF AZERBAIJAN PSYCHOLOGICAL THOUGHTISSUES OF FAMILY AND WOMEN'S PSYCHOLOGY	290
Taner Gür	TRADITIONAL WOMEN'S COSTUMES IN BASHKIR SOCIETY	298
Ürfanə Məmmədova	WHY İS THE HR PROFESSİON DOMİNATED BY WOMEN?	300
Dilbar Haydarova	THE REFLECTION OF THE FEMALE FIGURE IN TURKISH MYTHOLOGY IN THE FORMATION OF THE UNIVERSE AND THE BEGINNING OF LIFE	306
Seyhan Çankaya Habibe Bay Bihter Akın	PELVIC PAIN AND SEXUAL FUNCTION IN PRIMIPAROUS PREGNANT WOMEN WITH AND WITHOUT HIGH/SEVERE FEAR OF CHILDBIRTH	311
Xatirə Bəylərzadə	THE ROLE OF SABİRA DUNYAMALİYEVA İN THE STUDY OF CLOTHİNG CULTURE OF AZERBAİJAN	313
Səyalə İmanova	INNOCENT “SINNERS” OF REPRESSION	326
Faiq Ələkbərli	WELL-KNOWN SOUTHERN AZERBAIJAN TURKISH WOMEN OF THE TURKISH WORLD: HEYRAN KHANIM, TAHIRE ZARRINTAC, ZEYNAB PASHA	328
Məmmədova Rəqsanə	THE ROLE OF THE MOTHER ON THE WAY TO THE DIVINE GOAL	330

KADIN SAĞLIĞININ PSİKOLOJİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF WOMEN'S HEALTH FROM PSYCHOLOGICAL, SOCIAL AND CULTURAL TERMS

Semra AKKÖZ ÇEVİK[1]

[1] Doç. Dr, Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Anabilim Dalı, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Gaziantep, Türkiye,
ORCID ID: 0000-0001-5513-1372

Özet

Giriş: Kadın sağlığı kavramı, anne ve çocuk sağlığını içeren dar kapsamdan cinsel sağlık ve üreme sağlığını da içeren yaşam boyu yaklaşım üzerine kurulu bir kavram olarak değişim göstermiştir. Genişletilmiş kadın sağlığı kavramı, yalnızca üreme döneminde değil, biyolojik ve cinsiyetten kaynaklanan, özellikle kadınlar için ciddi belirtiler gösteren ve yaşam boyunca etkileyen sağlık sorunlarını da içermektedir. Toplumların gelişmişlik düzeyine göre sağlık sorunlarının niteliği ve yoğunluğu farklılaşmaktadır. Genel olarak kadınların sağlıklarını etkileyen pek çok faktör vardır. Bunların başında yoksulluk ve eğitim düzeyinin düşüklüğü gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlığı ruhsal, bedensel ve sosyal bakımdan tam bir iyilik hali olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle kadınların sağlık hizmetlerinden faydalanmasını etkileyen eğitim düzeyi ve sosyal olanakların kullanılmasında belirleyici olan toplumsal cinsiyet kavramının sağlık kavramından bağımsız olarak irdelenemeyeceğinin altı çizilmektedir. Kadın sağlığı erkeklere göre sorunlarda, nedenlerde, baş etme düzeylerinde ve sağlık bakım gereksinimlerine ulaşmada farklılık göstermektedir. Çünkü kadın sağlığı sadece fizyolojik durumlardan değil bunun dışında, toplum içindeki statüden, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik durumdan, çalışma ortamından, aile içi ve sosyal ilişkilerden olmak üzere birçok faktörden etkilenmektedir.

Amaç: Bu çalışmada kadın sağlığının psikolojik, sosyal ve kültürel yönden değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Bu çalışma PRISMA (2009) sistematik derleme yöntemi kullanılarak, Cochrane, PubMed, Medline, ScienceDirect, CiteSeerx, EBSCOhost, Scopus, Research Square, Semantic Scholar, CINAHL, TUİK, UNFPA, WHO ve ULAKBİM veri tabanlarının incelenmesiyle oluşturuldu. Çalışmaya, 2012-2021 yılları arasında yayımlanan, 22 çalışma dâhil edildi.

Sonuç: Literatür taraması sonucunda, kadın sağlığını psikolojik, sosyal ve kültürel yönden araştıran çalışmaların Türkiye'de ve dünyada sıkça yer aldığı ve çalışmalarda yoksulluk, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitim, kadın genital mutilasyonu, infertilite, erken yaşta evlilikler, göç ve obezitenin kadın sağlığını psikolojik, sosyal ve kültürel yönden etkileyen sorunların başında geldiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: kadın sağlığı, infertilite, göç ve kadın sağlığı, yoksulluk ve kadın, toplumsal cinsiyet.

Abstract

Introduction: The concept of women's health has changed from a narrow scope that includes maternal and child health to a concept based on a lifelong approach that also includes sexual and reproductive health. The expanded concept of women's health includes health problems not only during the reproductive period, but also biological and gender-related health problems that have serious symptoms, especially for women, and affect them throughout life. The nature and

intensity of health problems vary depending on the development level of societies. There are many factors that affect women's health in general. The most important of these are poverty and low education level. The World Health Organization (WHO) defines health as a state of complete mental, physical and social well-being. For this reason, it is underlined that the concept of gender, which is a determinant in the level of education and the use of social opportunities that affect women's use of health services, cannot be examined independently of the concept of health. Women's health differs from men's in problems, causes, coping levels, and access to health care needs. Because women's health is affected not only by physiological conditions, but also by many factors, including the status in society, socio-economic and socio-political situation, working environment, family and social relations.

Purpose: This study aimed to evaluate women's health in psychological, social and cultural aspects.

Method: This study was created by examining Cochrane, PubMed, Medline, ScienceDirect, CiteSeerx, EBSCOhost, Scopus, Research Square, Semantic Scholar, CINAHL, TUİK, UNFPA, WHO and ULAKBİM databases using the PRISMA (2009) systematic review method. 22 studies published between 2012 and 2021 were included in the study.

Conclusion: As a result of the literature review, it was found that studies investigating women's health in psychological, social and cultural aspects are frequently included in Turkey and the world, and studies show that poverty, gender inequality, education, female genital mutilation, infertility, early marriages, migration and obesity affect women. It has been found that it is one of the leading problems affecting health psychologically, socially and culturally.

Keywords: women's health, infertility, migration and women's health, poverty and women, gender.

Giriş

Kadınlar, her toplumda sağlık sorunlarıyla dikkat çeken bir nüfus grubu olmuşlardır. Toplumların gelişmişlik düzeyine göre sağlık sorunlarının niteliği ve yoğunluğu farklılaşmaktadır. Genel olarak kadınların sağlıklarını etkileyen pek çok faktör vardır. Bunların başında yoksulluk ve eğitim düzeyinin düşüklüğü gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, sağlığın tanımını yaparken ruhsal ve sosyal durumu da bu tanıma dâhil etmektedir. Özellikle bireylerin ruh sağlığı ve sosyal refahı açısından çevresel faktörlerin de büyük bir önem taşıdığı bilinmektedir. İnsanın ruh sağlığını etkileyen çevresel faktörler; Dünya Sağlık Örgütü tarafından da temel hizmetlere erişimde güçlük/yetersizlik, ayrımcılık, adaletsizlik, cinsiyetler açısından eşitsiz uygulamalar, savaş veya afete maruz kalma vb. olarak belirtilmektedir. Bireyin kendisiyle ve çevresiyle uygun bir denge yakalayabilmesi ruh sağlığı açısından oldukça önemlidir. İnsanın ruh sağlığını etkileyen sosyal koşullara bakıldığında "yalnızlık, bir yakının vefatı, ihmal ile aile içi çatışmalar, şiddet ve istismar, gelir düşüklüğü ve yoksulluk, okulda yaşanan zorluklar ile başarısızlıklar ve iş stresi" gibi konuları içerdiği söylenebilir. İnsanlar, yaşamları boyunca birçok zor durumla karşılaşmakta, bunlarla baş etmekte zorlanmakta ve bu durum da onların bedensel ve ruhsal sağlıklarını bozabilmektedir. Bir insanı etkileyen toplumsal kaynaklı streslere baktığımızda savaş, işsizlik, azınlık ayırımları, cinsiyetler arası eşitsizlik, hızlı toplumsal değişmeler, göç, ağır düzeyde toplumsal bunalımlar, sosyal ve ekonomik yoksunluklar ve buna benzer faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Bunların yanında yaşanılan çevrede ve toplumda cinsiyet ayrımcılığının yaygın olması ve toplumsal cinsiyet rollerinin baskısı sonucu kadınların ruh sağlığı olumsuz etkilenebilmektedir. Kadınlar, yaşamları boyunca değişik dönemlerde cinsiyet eşitsizliğinden

dolayı farklı risklerle karşılaşabilmektedir. Bunlar; gerek iş dünyasındaki riskler gerekse diğer sosyal alanlarda toplumsal cinsiyet açısından karşılaşılan riskleri içine alır. Cinsiyet eşitliği, gerek ulusal gerekse uluslararası pek çok düzenlemeyle güvence altında gibi görünse de tüm dünyada tam olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayabilen hiç bir ülke bulunmamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği sonucu kadınlarda birçok sağlık sorunu oluşabilmektedir. Kadınların önemli bir kısmının sağlık, ekonomi, sosyal statü, eğitim gibi haklar açısından dezavantajlı olması cinsiyet seçiminin sonuçları arasında yer almaktadır. Cinsiyet seçimi, isteyerek düşükte dişi fetüslerin tercih edilmesi, kız bebeklerin ihmal edilmesi ve sağlık hizmetine erişiminin olumsuz etkilenmesi ile sonuçlanmaktadır. Cinsiyet seçimi sonucunda gerçekleşen abortuslara günümüzde Çin, Hindistan Tayvan ve Kore'de yaygın olarak rastlanmaktadır. Çin, Hindistan gibi ülkelerde herhangi bir problem ya da sağlık sorunu olmaksızın; sadece fetüsün cinsiyetinin kız olması nedeniyle yapılan cinsiyet seçiminin cinsiyet oranlarını etkilediği bilinmektedir. Hindistan gibi birçok ülkede teknolojinin etik kuralları ihlal ederek kullanılması ile gebelikte cinsiyetin tespiti ve kız gebeliklere son verilmesi sık karşılaşılan kadına yönelik şiddet türüdür. Cinsiyet seçimi, bu durumun erkek lehine kullanılmasına, kız çocuklarının değerini kaybetmesine neden olmakta, kadının aile ve toplum içinde statüsü kaybetmesini gündeme getirmektedir. Kadına yönelik şiddet, cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadının ataerkil yapı nedeniyle, kendisinden beklenen rollere aykırı davranması veya toplumsal normların dışına çıkması, kadına yönelik şiddetin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Kadına yönelik şiddet, kadına fiziksel ve psikolojik zarar vermekte; kadınların sosyal açıdan kendilerini geliştirmelerini engellemekte ve kadınların önemli bir kısmının ekonomi, sosyal statü, eğitim, sağlık ve diğer haklar yönünden dezavantajlı olmasına neden olmaktadır.

Kadın genital mutilasyonu, kadını fiziksel, ruhsal, sosyal ve cinsel yönden tehdit eden çok önemli bir sağlık sorunudur. Terapötik olmayan nedenlerle yapılan ve tıbben gereksiz olan kadın genital mutilasyon (KGM), son derece acı verici ve ciddi sağlık sonuçlarına neden olan bir problemdir. KGM kadın ve kızların insan hakları ihlali olarak kabul edilmektedir. Birçok toplumda KGM geleneksel bir uygulama olarak kabul edilir ve uygulanır. Kadın sünneti, ailelerin ve toplumun içinde olduğu kültürel, dini ve sosyal faktörlerin bir karışımını içerir. Toplumsal normlara uyum sağlamak ve devam ettirmek için baskı oluşturur. KGM genellikle düzgün bir kız yetiştirmenin gerekli bir parçası, yetişkinlik ve evliliğe hazırlamanın bir yolu olarak kabul edilir. KGM; kızlar ya da kadınlar için sağlığı riske sokacak bir davranıştır. Bu geleneksel uygulama genellikle makas, jilet ve/veya kırık cam kullanarak anestezi olmadan yapılır. Risklerin ve gelişebilecek komplikasyonların sonuçları ciddi ve yaşamı tehdit edici olabilir. KGM, özellikle kırsal kesimde, son derece olumsuz koşullarda sağlık personeli dışındaki uygulamacılar tarafından uygulanmakta ve erken dönemde şiddetli ağır hemoraji, bunlarla ilişkili şok ve ölüm gibi ciddi sorunlara, geç dönemde ise kronik genital ve/veya üriner enfeksiyonlar, keloid oluşumu, fertilite veya doğurma problemleri gibi birçok kalıcı ve tedavisi zor sağlık sorunlarına neden olmaktadır. KGM'li kadınların benlik saygısının düşük olduğu ve bu kadınlar arasında cinselliği hissetmenin kötü bir şey olduğu fikrinin yaygın olduğu belirlenmiştir. Ayrıca psikolojik açıdan genital fobi, anksiyete, depresyon, nöroz, psikoz yaşama durumu ve intihar girişimi fazladır.

Kadın sağlığını belirleyici faktörlerin başında, ev hanımlığı, anne olması ve gelir getiren bir işte çalışması gelmektedir. Gelir getiren bir işte çalışmak çalışmayan kadınlara göre kadın sağlığına yararlı etki yaptığı bazı çalışmalarla ortaya konulmuştur. Gelir getiren bir işte çalışma kadınların özgüven geliştirme, sosyal destek sahibi olma, karar verme, kendini güvende hissetmeleri ve yaşam doyumlarını artırmada yardımcı olmaktadır. Bunlara ilaveten kadınların gelir sahibi olması ekonomik bağımsızlık ve aile içi kararlara katılmada güç elde etmesini sağlamaktadır. İşin sağlık üzerinde etkisi olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekilde olabilir.

Hem kadınlar, hem erkekler işyerinde önemli risklerle karşılaşabilmektedirler. Farklı işler, farklı tehlikelere maruz kalmak demektir. Bu da farklı sağlık sonuçlarına neden olmaktadır. Çalışan kadınların iş yaşamı ile ilgili sağlık sorunlarının başında kas iskelet sistemi hastalıkları gelmektedir. Uzun süre ayakta kalma, ağır kaldırma kadın çalışanların kas iskelet sistemine zarar vermektedir. Kadınların işte ve evde ağır fiziksel yüke maruz kalması ve anatomik yapılarının bunu kaldıramaması kas iskelet sistemlerini bozmaktadır. Kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları genellikle tezgahdarlık, garsonluk, balık işleme ve temizlik işleri gibi fiziksel gücün çok kullanıldığı sektörlerde çalışan kadınlarda görülmektedir. Kas iskelet problemleri kadınlarda erkeklerden daha sık görülmektedir. Kadınlar fiziksel baskı ve soğuktan erkeklere göre daha fazla etkilenmekte ve daha fazla kronik sırt ağrısı çekmektedirler. Bununla beraber gelişen teknolojiye bağlı olarak bilgisayar başında uzun süreli çalışma kas-iskelet sistemi problemlerine ve genel yorgunluğa yol açmaktadır.

İş yerinde olumsuz durumlar gebelik sırasında düşük, ölü doğum veya bebekte çeşitli malformasyonlara neden olabilir. Ayrıca infertilite bir diğer sorun olarak görülebilir. Kadın işçilerdeki jinekolojik sorunlar toplumun diğer kesimindeki kadınlardan daha yüksek olarak bulunmuştur. Bunlar menstruasyon bozuklukları, premenstrüel semptomlardır. Kadın işçilerde düşük yapma riski çalışmayan kadınlara göre daha yüksektir ve doğuma hazırlanma olanaklarının olmaması doğumu zorlaştırabilir, erken doğum ve ölü doğum oranı daha fazladır. Yüksek ısıda çalışma sonucu tekstil çalışanlarının bebekte büyüme gerilikleri, düşük doğum ağırlıklı bebek, erken doğum, ölü doğum gibi komplikasyonlar ile karşı karşıya olduğu açıktır. Çeşitli araştırma sonuçlarında, kadınların işyerlerinde, uzun süre ayakta kalma, tekrarlayan eğilme, merdiven tırmanma ve ağır nesneleri kaldırma sonucu fetal büyüme, erken doğum ve diğer obstetrik komplikasyonlara yol açabildiği ile ilgili çelişkili bilgiler bulunmaktadır.

Erken yaşta evlilikler, binlerce kadının sağlığını ve yaşamını olumsuz etkilemektedir. Bu evlilikler, erken yaşta yaşanan annelik ve cinselliğin ötesinde; kadın sağlığı sorunları, kadının eğitim ve istihdamda erkeklerin gerisinde kalması, yoksulluğun kadınlaşması, şiddet ve istismar gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Kız çocuklarının biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimlerini henüz tamamlamadan evlendirilmeleri birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Erken yaşta evlilikler, çocukların çocukluklarını ellerinden almakta, çocuklarda derin fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunlara neden olmaktadır. Kız çocuklarına erken yaşta ev, aile, çocuk bakımı gibi sorumluluklar verilerek, öncelikle bireyler üzerinde daha sonra da toplum üzerinde trajik sonuçlara neden olunmaktadır. Evlendirilen çocuklar, eğitim, gelişimsel ve sosyal yönden çeşitli imkânlardan yararlanamamanın yanı sıra; evde sömürüye, sınırlı sosyal aktiviteye, iş fırsatlarının kaybına, her türlü şiddete, istismara, stres/depresyona, intihar teşebbüsüne, yoksulluğa, daha fazla evlilik sorunlarına ve boşanmalara açık hâle gelmektedir. Bir diğer taraftan, erken evlilikler kadın sağlığı üzerinde erken yaşta olumsuz cinsel ilişki deneyiminin yaşanmasına, cinsel uyumsuzluk ve cinsel sorunlara, kadınların aile planlaması konusunda yeterince bilgilerinin olmaması nedeni ile istenmeyen gebelik oranında artışa ve buna bağlı olarak postnatal depresyona, erken ve sık gebeliklere, erken ve sık gebeliğe bağlı artan sağlıksız düşük ve küretajlara, anne-çocuk ölümlerinde artan risklere, kendinden yaşça büyük erkeklerle yapılan evliliklerde erkeklerin daha önceki cinsel deneyimlerine bağlı artan HIV insidansına, cinsel yolla bulaşan diğer enfeksiyonlara (gonore, klamidya, HPV tip 2), erken evlilikler ve beraberinde eşlik eden düşük sosyoekonomik duruma bağlı artan servikal kansere, sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanmamalarına, özellikle fiziksel ve cinsel şiddete, madde kullanımına vb. olumsuz sonuçlara yol açtığı bilinmektedir.

Göç, insanın doğduğu yeri bırakıp yeni bir çevreye gitmesi nedeniyle hızlı ve ani gerçekleşen bir ortam değişimi yaratarak sağlık ve sağlık değişkenlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Göç eden bireyler göç sürecinde ve sonrasında birçok sağlık sorunu ile

daha fazla karşılaşmakta, ulusal ve uluslararası danışmanlık, temel ve koruyucu sağlık hizmetleri, tanı, tedavi fırsatı ve ilaca erişim konusunda kritik sorunlar yaşamaktadır. Göç edilen bölgelerde sağlık kurumu ve sağlık insan gücünün yetersiz olması, göç edenlerin ekonomik gücünün yetersiz olması, sağlık sigortasının olmaması, yetersiz beslenme, ulaşım ve dil engeli, sosyal ve psikolojik stres göçmen/mülteci sağlığını olumsuz etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Sağlık hizmetlerine erişim, tedavi ve bakıma ilişkin gelişebilen problemlerle birlikte göç eden bireylerde kısa ve uzun vadede birçok sağlık sorunu da ortaya çıkabilmektedir. Beslenme bozuklukları, dehidratasyon, besin zehirlenmeleri, üreme sağlığı sorunları, su ile bulaşan hastalıklar (hepatit A, tifo gibi), fekal-oral yolla bulaşan hastalıklar (polio gibi), hava yolu ile bulaşan hastalıklar (inflüenza, TBC, kızamık gibi) ve paraziter hastalıklar (tripanasoma, malaria gibi) görülebilmektedir. Ayrıca, anadilin ve etnik kökenin faklı olması kronik hastalıklarda artışa neden olmakta, daha önceki sağlık sorunları, yaş, cinsiyet ve stresörlerin süresi, olumsuz sağlık sonuçlarını arttırabilmektedir. Yetersiz tarama programları sonucu diyabet, hipertansiyon, kanser vb. kronik hastalıklarda artış, yetersiz doğum öncesi bakım sonucu büyüme ve gelişme gerilikleri, anne ölümleri artışı, kronik beslenme yetersizlikleri, iyot yetersizliği, D vitamini yetersizliği, cinsel yolla bulaşan hastalıklarda artış, ruh sağlığı sorunları, alkol ve madde bağımlılığı bu sağlık sorunları arasında yer almaktadır. Göç sebebi ne olursa olsun göçten en fazla etkilenen riskli gruplar arasında kadınlar ve çocuklar yer almaktadır. Göç edilen yerin gelir düzeyi kadının sağlığını kötüleşme ya da iyileşme yönünde etkilemektedir. Kadın, gelir düzeyi daha yüksek bir ülkeye göç ettiğinde sahip olacağı fırsatlar artacağından sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanabilecek ve sağlık durumu iyileşecektir Göç, üreme çağındaki kadınların doğurganlık tercihlerini de etkilemektedir. Göç eden kadınların çoğunda çocuk doğurmak, geleneksel kültür özelliklerini ve sahip oldukları statünün devamlılığını korumak için önem taşımaktadır. Bu nedenle göçmen kadınların ana çocuk sağlığı ve aile planlamasına ilişkin temel sağlık bakımından daha az yararlandığı görülmektedir. Doğumun sağlığı tehdit eden koşullarda yapılması, anne ve bebek ölümlerinin en önemli nedenlerinin başında gelmektedir. Göç eden kadınlar ekonomik durum, çevre, korku, ortamın yabancı olması gibi sosyal, kültürel ve ruhsal etkenlere bağlı olarak doğumlarını olumsuz ortam koşullarında gerçekleştirmektedir. Buna bağlı gelişen başta anne ve bebek ölümü olmak üzere birçok riskle de yüz yüze gelmektedir. Üreme sağlığına ilişkin olarak göçmen kadınlar düşük doğum ağırlıklı bebeğe sahip olma, erken doğum yapma, antenatal mortalite ve konjenital malformasyonlar açısından da daha fazla risk taşımaktadır.

Tüm dünyada çeşitli faktörlere bağlı olarak artan infertilite, bireylerde ve evlilik ilişkilerinde yarattığı duygusal sorunlar nedeniyle medikal bir durumdan çok bireysel ve eş ilişkilerini de içine alan gelişimsel bir kriz olarak görülmektedir. Birçok çiftin infertiliteyi yaşamlarının en büyük krizi olarak tanımladıkları ve kadınların infertilite sürecinde erkeklere oranla daha fazla stres, depresyon ve anksiyete yaşadıkları bildirilmektedir. Aynı zamanda çalışmalarda infertil kadınlardaki depresyon oranının kanser, HIV pozitifliği, hipertansiyon, postoperatif bypass gibi yaşamı tehtid eden hastalıklara sahip olan kadınlardaki oranla benzer çıkması, infertilitenin kadınların ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca infertil kadınların fertil kadınlara oranla daha nörotik, bağımlı, kendini suçlama ve intihar düşüncesi gibi yüksek psikopatoji gösteren bireyler oldukları bilinmektedir.

Obezite artık dünyada bir salgındır ve toplumun tüm yaş ve sosyal gruplarını ve özellikle de kadın cinsiyetini daha fazla etkilemektedir. Bu salgın, özellikle kadının yaşam süresini ve kalitesini olumsuz yönde etkiler. Ayrıca, pek çok organik, sistemik, hormonal, metabolik, estetik, ruhsal ve toplumsal sorunları da beraberinde getirir. Yeme alışkanlıkları, kültür, fiziksel aktivite, sigara ve alkol tüketimi, teknolojik gelişimle birlikte hareketsiz yaşam, hızlı beslenme, yüksek kalorili gıdaların tüketilmesi, milli gelir artışı ve kentleşme, obeziteyi etkileyen genel ruhsal-toplumsal etkenler olup yaş (özellikle ergenlik ve premenopozal dönem) gebelik, doğum

sayısı, emzirme süresi, evlilik gibi etkenler de kadına özgü obezite nedenleri arasında sayılabilir. Kadınlar biyolojik faktörlerin etkisi ile ergenlik döneminin başından itibaren erkeklere oranla daha kiloludurlar. Ergenlik, gebelik, doğum sayısı, emzirme süresi, menopozal dönem ve emeklilik gibi yaşam dönemleri kadın için önemli riskli dönemler olarak kabul edilmektedir. Obez kişilerde fizyolojik sorunların yanı sıra depresyon, bulimik davranış, beden imajı algısına bağlı ruhsal sorunlar, damgalanma, gece yeme sendromu veya bir şeyi daha fazla yiyerek psikolojik doyum sağlamaya çalışma ve uyku bozuklukları gibi psiko-sosyal sorunlarında daha fazla görüldüğü çalışmalarda bildirilmiştir. Son yıllarda bazı kanser istatistiklerinde önemli artışlar mevcuttur. Özellikle obez kişilerde, kolon, rektum, böbrek, mesane, özafagus, pankreas, troid kanseri daha fazladır. Kadınlarda meme ve endometrium kanser (postmenopazal dönemde) oranları da obezite ile ilişkili olarak giderek atmaktadır. Bu sonuçlarda kadın sağlığı açısından obezitenin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ev dışı istihdamın az olması, yemek porsiyonlarının giderek büyümesi, geleneksel olarak spor aktiviteleri alışkanlığının az olması, sosyal yaşama katılımının ve sosyo-ekonomik ihtiyaçların artmasına neden olan yaşam tarzı değişimleri ve medya kadınların beden kitle indekslerini sıklıkla değiştirmektedir.

Sonuç

Sağlıklı olmak her insanın temel hakkı olup, sağlığın korunması ve devamlılığının sağlanması sağlık profesyonellerinin temel amacı olduğu kadar kişinin kendi sorumluluğudur. Bir toplumun sağlık düzeyi, sağlıklı bireylerin varlığı ile değerlendirilir. Ailenin, dolayısıyla toplumun sağlığı ile yakından ilgili olması nedeniyle kadın sağlığının öncelikle ele alınması, korunması ve yükseltilmesi gerekmektedir. Kadının gerek annelik gerekse toplumsal görevlerini yerine getirebilmesi için sağlıklı olması ve sağlığı geliştirme davranışlarını uygulaması önem taşımaktadır. Kadın, yaşamının önemli bir bölümünü (15-49 yaş) "doğurganlık çağı'' adı verilen dönemde geçirmektedir. Doğurganlık çağında kadının bu döneme özel sağlık gereksinimlerinin olması, üreme organlarına ilişkin bazı sorunlar yaşaması kadınların fiziksel ve psikososyal sağlığını bozabilmektedir. Literatür taraması sonucunda, kadın sağlığını psikolojik, sosyal ve kültürel yönden araştıran çalışmaların Türkiye'de ve dünyada sıkça yer aldığı ve çalışmalarda yoksulluk, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitim, kadın genital mutilasyonu, infertilite, erken yaşta evlilikler, göç ve obezitenin kadın sağlığını psikolojik, sosyal ve kültürel yönden etkileyen sorunların başında geldiği bulunmuştur.

Kaynaklar

Aktaş., D., Şahin, E., Gönenç., İ. M. (2012). Kadın sağlığını etkileyen, sık görülen bazı jinekolojik problemler ve hemşirelik yaklaşımları. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(2),* 37-53.

Alexander, L. L., La Rosa, J. H., Bader, H. ve Garfield, S. (2020). *New dimensions in women's health*. Jones & Bartlett Publishers.

Başar F. (2017). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği: kadın sağlığına etkisi. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*,3, 131-137.

Başaran, F., Gürsoy, F. (2020). Erken evliliklere neden olan faktörler, tutum ve kadın sağlığı üzerine etkisi. *Turkiye Klinikleri J Nurs Sci.,* 12(1),124-32. DOI: 10.5336/nurses.2019-70358

Bilgili, N., Ayaz,S. (2009). Kadınların sağlığı geliştirme davranışları ve etkileyen faktörler. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(6): 497-502.

Bozkurt, G., Erdim, L. (2019). Türkiye'de anne çocuk sağlığı durumu. *HSP*, 6(3), 575-82. *DOI: 10.5152/hsp.2019.446330*

Bursa, A.G., Şahin, N. (2020). Yoksulluğun kadın sağlığına etkisi: Lisansüstü tezlere yönelik bir sistematik derleme. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi,* 2(2),89-98.

Bükecik, E., Özkan, B. (2018). Kadına yönelik şiddet: toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın sağlığına etkisi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 33-37.
Cetişli, N.E. (2021). Kadın sağlığı sorunları ve bilimsel araştırma alanları. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(2): 3-6.
Demirgöz, B.M. (2014). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine genel bakış. *KASHED*, 1,15–28.
Ergin, B.A. (2014). Obezitenin *Kadın Sağlığı ve Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi*. *KASHED,* 1(1),41-54.
Eryılmaz, S. (2020). Toplumsal cinsiyet rolü ve kadın sağlığı. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 5-13.
Günaydın, S., Dinç, H. (2015). Bir kadın sağlığı sorunu: genital mutilasyon. *HSP*, 2(3),363-371.
Güzel, S., Yanardağ Z.,M. (2021). Çevresel ve sosyal faktörler ile ruh sağlığı üzerine bir inceleme: ruh sağlığı alanında sosyal hizmet mesleğinin önemi. *CBU-SBED*, 1, 8(1), 142-150.
İlçioğlu, K. Keser, N., Çınar, N. (2017*).* Ülkemizde kadın sağlığı ve etkileyen faktörler. *J hum rhythm*, 3(3),112-119.
Kara, P., Nazik, E. (2018). Göçün kadın ve çocuk sağlığına etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2), 58-69.
Karaca, A., Ünsal, G. (2012). İnfertilitenin kadın ruh sağlığı üzerine etkileri ve psikiyatri hemşiresinin rolü. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*,3(2),80-85.
Kızılkaya Beji, N., Kaya, G., Savaşer, S. (2021). Ülkemizde kadın sağlığının öncelikli sorunları. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 105-112. DOI: 10.38108/ouhcd.830833
Langer, A., Meleis, A., Knaul, F. M., Atun, R., Aran, M., Arreola-Ornelas, H., ve Frenk, J. (2015). Women and health: the key for sustainable development. *The Lancet*, *386*(9999),1165-1210.
Osundina, O.A. (2020). Sürdürülebilir kalkınma: Eğitimde ve kadın sağlığında iyileşme, kadınların işgücüne katılım oranını artırıyor mu?, *Sürdürülebilir Kalkınma*, *28*(1),13-24.
Örüklü, C., & Çakmak, S. (2021). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde kadın sağlığı. *Journal of Human Sciences*, 18(3), 364-373. doi:10.14687/jhs.v18i3.6118
Özen, E. N, Hut, S., Levin, V. & Boudet, A. M. M. (2020). A Field experiment on the role of socioemotional skills and gender for hiring in Turkey. *Policy Research Working Paper* 9154, http://www.worldbank. org/prwp

Özkan, Ş. (2018). *Anne çocuk sağlığı politikaları ve küresel değişimler* (Aydın, D. & Aba, A., editörler). Anne ve Çocuk Sağlığı. İstanbul, Medikal Yayıncılık, 1. Baskı, ss.19-26.
Özvurmaz, S., Aksu, H. (2017). Çalışma durumunun kadın sağlığına etkileri. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 26(1),153-162. doi:10.17827/aktd.280535.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (2016). Sağlık hizmetleri, kadın üreme sağlığı anne ve çocuk sağlığı ile ilgili göstergeler. Ankara, 2016, 19-26. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Kad%C4%B1n%20%C3%9Creme%20Sa%C4%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf
Türkiye İstatistik Kurumu (2020). Dünya nüfus günü, 2020, *TÜİK Haber Bülteni*, Sayı: 33707 . Available from: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/ Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2020-33707
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Doğum istatistikleri [internet]. 2021 [cited 2021 May 18] Available from: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/ Index?p=Dogum-Istatistikleri-2020-37229&fbclid=IwAR2tHqv36sODGO-ipSeOKTC_a-n3ZxdfLlUUXURPFvvfF5_FEnC0xj0iknY
United Nations Population Fund (UNFPA). (2021). World Population Dashboard [internet]. 2021 [cited 2021 May 19] Available from: https://www.unfpa. org/data/world-population-dashboard

World Health Organization (2016). Violence against women: Intimate partner and sexual violence against women. Switzerland: Publications of the World Health Organization.
WHO (2015). *Global Strategy for Women's, Children's and Adolescents' Health 2016–2030*. Geneva: WHO, s.1-20

MENOPOZAL DÖNEMDE KADININ AĞIZ VE DİŞ SAĞLIĞINI KORUYUCU YAKLAŞIM

APPROACH TO PROTECT WOMEN'S ORAL AND DENTAL HEALTH DURING THE MENOPAUSAL PERIOD

Özge BEKAR[1]
[1]İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Endodonti Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ORCID ID: 0000-0003-1980-8133

Mine BEKAR[2]
[2]Doç. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Sağlık Programları Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-9934-9127

Özet

Menopoz, kadınların yaşam döngüsünde doğurganlık döneminin sona erdiği doğal bir dönemdir, genellikle 45-55 yaşları arasında ortaya çıkar. Ağız ve diş sağlığı, kadının genel sağlığı ile bağlantılıdır. Ağız mukozasındaki ülserasyonlar, tat almada değişiklik, ağızda yanma ve kuruluk, gingivitis, perodontitis gibi ağız ve diş sağlığı sorunları, kadının hastalık riskini artırır. Menopoz dönemindeki kadınlar için bu risk daha da önemlidir ve özellikle dikkate alınmalıdır. Bu süreçte hormon düzeyleri değişir, kadının sağlığını etkileyen çeşitli değişiklikler ve bulgular yaşanır. Bu dönemde görülen osteoporoz, ağız ve çene kemiğinin sağlığı ile ilgilidir, çene kemiğinde yoğunluk kaybı, diş sağ kalımını ve çiğneme fonksiyonunu etkiler. Kemik yoğunluğunun etkilenmesi, kemik kaybına ve çene kemikleriyle ilgili sorunlara yol açar. Çene kemiğindeki kayıp, dişin destek dokularını etkiler ve diş eti çekilmelerine, diş eti sorunlarına, diş kayıplarına, diş eti enfeksiyonuna, diş eti kanamalarına, ödem ve hassasiyete neden olur. Menopozal dönemde ağız kuruluğu yaygın görülen bir sorundur, tükürük salgısının azalmasına, bakteri oluşumuna neden olarak çürük oluşumu ve diğer ağız, diş sağlığı sorunlarını tetikler. Menopoz dönemindeki kadınlar için koruyucu diş hekimliği tedavileri, erken teşhis ve önleme yöntemleri, periyodik kontroller, sorunları erken tespit etmek ve önlem almak için önemlidir. Özel ağız bakımı, diş temizliği, ağız hijyenine özen gösterme, sağlıklı beslenme, dengeli bir diyet, stresin etkin yönetimi ve periyodik kontroller, ağız ve diş sağlığını korumada büyük rol oynar. Diş hekiminin, uygun olan tedavileri ve önerileri bu dönemde önem taşır. Kadınları, menopoz dönemindeki ağız ve diş sağlığı sorunları hakkında bilgilendirmek, bilinçlendirmek, ağız ve diş sağlığına yönlendirmek, kadınların kendi sağlıklarını korumalarına yardımcı olur. Sağlıklı bir ağız ve dişler, genel sağlığın bir göstergesidir ve iyi bir yaşam kalitesi için önemlidir. Diş hekimlerinin ve diğer sağlık profesyonellerinin, kadının tüm yaşam dönemlerinde olduğu gibi menopozal dönemde de kadının ağız ve diş sağlığına önem vermeleri konusunda farkındalık geliştirmeleri ve kadına ağız ve diş sağlığını koruyucu yaklaşım konusunda danışmanlık ve rehberlik yapmaları önemli bir sorumluluktur.

Anahtar Kelimeler: Menopoz, Kadın, Ağız ve diş sağlığı, Koruyucu yaklaşım, Diş Hekimi, Sağlık profesyoneli

Abstract

Menopause is a natural period in a woman's life cycle when the reproductive period ends, it usually occurs between the ages of 45-55. Oral and dental health is linked to a woman's overall health. Oral and dental health problems such as ulcerations in the oral mucosa, change in taste, burning and dryness in the mouth, gingivitis and perodontitis increase a woman's risk of disease. For women in menopause, this risk is even more important and should be taken into particular

consideration. During this process, hormone levels change and various changes and findings that affect the woman's health occur. Osteoporosis seen in this period is related to the health of the mouth and jawbone. Loss of density in the jawbone affects tooth survival and chewing function. Bone density is affected, leading to bone loss and problems with the jaw bones. Loss in the jawbone affects the supporting tissues of the tooth and causes gum recession, gum problems, tooth loss, gum infection, gum bleeding, edema and sensitivity. Dry mouth is a common problem during the menopausal period. It causes decreased saliva secretion, bacterial growth, which triggers caries and other oral and dental health problems. For women in menopause, preventive dentistry treatments, early diagnosis and prevention methods, and periodic check-ups are important to detect problems early and take precautions. Special oral care, dental cleaning, attention to oral hygiene, healthy nutrition, a balanced diet, effective management of stress and periodic check-ups play a major role in protecting oral and dental health. Appropriate treatments and recommendations of the dentist are important during this period. Informing women about oral and dental health problems during menopause, raising awareness, and directing them to oral and dental health helps women protect their own health. A healthy mouth and teeth are an indicator of overall health and are important for a good quality of life. It is an important responsibility for dentists and other health professionals to raise awareness about the importance of women's oral and dental health during the menopausal period, as in all periods of their lives, and to provide consultancy and guidance to women on a protective approach to oral and dental health.

Keywords: Menopause, Women, Oral and dental health, Preventive approach, Dentist, Health professional

Giriş

Menopoz, kadının hayatında, çeşitli biyolojik, psikolojik, sosyal değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Yaşamın dördüncü on yılında menstrüasyon döngüsünde meydana gelen bir azalma ile karakterize edilir ve bunu menstrüasyonun kesilmesi takip eder. Doğal menopoz, 45-55 yaşlarında (ortalama 50-52) doğal menstrüasyonun 12 ay boyunca kendiliğinden kesilmesi olarak tanımlanır. Orta yaştaki bir kadının yaşamında, klimakterik süreç boyunca, dolaşımdaki cinsiyet hormonu seviyeleri değişir ve bu da, kadınların psikolojik durumu ve yaşam kalitesi üzerinde potansiyel etkisi olan çeşitli klinik etkilere neden olur. Menopoz, kadının hayatındaki hormonal değişikliklerin onu ağız sorunlarına karşı daha duyarlı hale getirdiği birçok aşamadan biridir. Menopoz döneminde, kadınlarda hem sistemik hem de oral düzeyde adaptasyona yol açan değişiklikler yaşanır (Dutt vd., 2013; Ünür vd., 2013; Somay, & Yılmaz, 2020). Menopoz döneminde meydana gelen çeşitli hormonal değişiklikler sonucunda kadının diş etleri, plaklara karşı daha duyarlı hale gelir ve bu da diş eti iltihabı ve ilerlemiş periodontitis riskinin çok daha yüksek olmasına yol açar. Menopoz ayrıca vücuttaki kemikleri ve çenenin dişlere olan bağının azalmasını etkiler. Birçok menopozal dönemdeki kadında genel klimakterik şikâyetlere ek olarak ağızda rahatsızlık görülür. Dişler ve diş etleri, menopozdan hemen önce meydana gelen ve vücudun küçük enfeksiyonlarla mücadele etme veya ağız ortamındaki yararlı ve zararlı bakterilerin sağlıklı dengesini koruma yeteneğini kolaylıkla azaltan hormonal değişikliklere karşı son derece duyarlıdır. Literatürde menopozal dönemde periodontal sağlığın en ciddi şekilde etkilendiği ve bunu ağız kuruluğu ve ağız yanmasının (glossodynia) takip ettiği, bunun da ağız ve diş sorunlarının, kandidiyaz gibi mukoza ve diş hastalıklarının oluşumunu artırabileceği belirtilmektedir (Yıldırım, & Kaya, 2011; Dutt vd., 2013; Persoon & Özok, 2017). Genellikle menopozal dönemde kadında ağız ağrısı ve rahatsızlık, yanma hissi, tat almada değişiklik, ağız ve diş enfeksiyonlarına yatkınlık, gingivitis, ağız mukozasında atrofik değişiklikler, mukozal atrofi, diş kaybına katkıda bulunan sistemik kemik kaybı, osteoporoz,

periodontal hastalığın şiddetinde artış, menopozal diş eti stomatiti, kuru, ince ve kolay kanayan diş eti bulguları yaygındır. Renk aralığı çok soluktan aşırı eritematöze kadar değişir. Diş eti çekilmesi daha fazla kök yüzeyini açığa çıkarır ve bu yüzeyler diş çürüğüne neden olan bakterilerin saldırısına maruz kalır. Bu yakınmaların sürekliliği, erken tanı ve tedavinin gecikmesi kadınlarda korkuya neden olur. Tükürük salgısı ağız sağlığının korunmasında önemli rol oynamaktadır. Azalmış tükürük salgısı mukozal savunmayı bozar. Bu da diş çürüklerinde artış, ağız mukozasında enfeksiyonlar, duyusal rahatsızlıklar, konuşma bozuklukları, yetersiz beslenme ve protez kullanımında zorluk gibi ağız sağlığı problemlerine neden olur (Ünür vd., 2013; Somay, & Yılmaz, 2020). Menopoz dönemindeki kadınlarda ağız mukozası epitelinde çeşitli derecelerde atrofik değişiklikler olduğundan, travmalara karşı aşırı hassastır ve yara iyileşmesinde gecikme olur. Hormon replasman tedavisi (HRT) bu durumların bazılarını önleyebilir ancak Kadının HRT kullanımının kontrendike olduğu durumlar olması nedeniyle kullanımı sorgulanmakta, kontrendike durumlar dikkate alınarak, tedaviye karar verilmektedir. Osteoporozu önlemeye yardımcı olan D vitamini ve kalsiyum takviyeleri gibi ajanların kullanımı aynı zamanda osteoporoza bağlı ağız, diş sorunlarında da olumlu etkiye sahiptir (Adam & Wooton, 2022; Al Ghamdi vd., 2023). Menopoz öncesi ve sonrası başlıca oral semptomlar ağız kuruluğu, çeşitli nedenlere bağlı ağrılı ağız hissi ve daha az sıklıkta yanan ağız sendromudur. Ağrılı oral semptomlar sıklıkla tükürük akış hızının azalmasıyla ilişkilidir ve bu durum, çıkarılabilir bölümlü protezlerin varlığında daha da kötüleşebilir. Ağız kuruluğunun diğer potansiyel komplikasyonları mandibular disfonksiyon, yaygın diş eti atrofisi veya oral ülserasyonlar, oral kandidiyaz, anemi vb.'dir (Halpern vd., 2013; Parakh vd., 2016).Yanan ağız sendromu, menopozal ve menopoz sonrası kadınlarda görülen en önemli komplikasyonlardan biridir. Tanımlanabilir bir klinik lezyon, laboratuvar anormalliği veya nedensel sistemik hastalık olmaksızın, ağız mukozasında yanma hissi ile karakterize, disgezi (tat alma duyusunun bozulması) ve kserostomi (ağız kuruluğu) ile birlikte veya bunlar olmaksızın karakterize edilen kronik bir durumdur. Etkilenen kişi genellikle dilde, dudaklarda veya diğer oral mukozal yüzeylerde orta ila şiddetli, iki taraflı yanma hissinden şikayetçidir. Kadınlar erkeklere göre daha sık ağız kuruluğu yaşamaktadır. Ağız kuruluğu olan kadınlar ağız kuruluğu etiyolojisine bağlı olarak yaşam kalitesinde değişen derecelerde sıkıntı ve kaygı yaşamaktadır (Ünür vd., 2013; Somay, & Yılmaz, 2020). Tükürük akış hızının azalmasının menopoz sırasında ağız semptomlarına neden olduğu öne sürülmüştür. Tükürük bileşiminin çeşitli ağız ve çene-yüz patolojilerinden etkilenmediği ve değişmediği görülmektedir. Ancak, tükürük proteinleri ve kalsiyum konsantrasyonundaki değişiklikler de dahil olmak üzere, menopozda kadınlarda tükürük kompozisyonunun değiştiğini gösteren veriler mevcuttur. Bu durumlar dikkate alındığında, menopozal döneme doğru ilerleyen veya şu anda menopozu yaşayan tüm kadınlar için çok önemlidir (Suri & Suri, 2014; Alves vd., 2015; Parakh vd., 2016). Menopozun ağız sağlığını nasıl etkileyebileceğini ve bu değişikliğin periodontal hastalık ve diş çürümesi gibi komplikasyonları önlemek için neler yapılabileceğini anlamak için ağız-diş komplikasyonlarını, pratik kılavuzları ve yönetim yaklaşımları konusunda kadınların farkındalığı önemlidir. Endokrinal değişime bağlı kemik rezorpsiyonu, postmenopozal kadınlarda hızlandırılmış kemik kaybının altında yatan temel patojenik mekanizma olarak görülmektedir (Dutt vd., 2013; Ünür vd., 2013; Somay, & Yılmaz, 2020). Menopoz veya östrojen eksikliği durumu periodontal hastalığa yatkınlıkla birlikte, sistemik kemik kaybı, periodontal yıkım için bir risk göstergesi olabilir ve menopozdan sonra artan kemik mineral yoğunluğu kaybı oranları, daha yüksek diş kaybı riskiyle birleşir. Bu nedenle, menopoz döneminde osteoporozun önlenmesi ve tedavisi gelecekteki ağız sağlığını ve sonuçlarını iyileştirebilir (Persoon vd., 2017; Prasanna vd., 2018; Shetty vd., 2023). Glossodynia veya stomatodini olarak da bilinen ağızda lokal va da yaygın yanma duyusu (BMS), çoğunlukla yaşamın dördüncü veya beşinci on yılındaki kadınları etkiler, erkeklere göre kadın oranı

yüksektir (7/1). BMS, ağız boşluğunun farklı alanlarını, dil, damak, dudaklar, takma diş desteği alanlarını etkileyen bir yanma hissi olarak tanımlanır. Eşlik eden semptomlar ağız kuruluğu hissini veya tat duyusunda değişiklikleri içerir (Bhat vd., 2010; Arrica vd. 2017; John & Shenoy, 2023).Kadın cinsiyet hormonları ve nöropatik faktörlerin oral mukozanın küçük lifli duyusal nöropatisi yoluyla sorumlu olabileceği öne sürülmektedir. Az tükürük salgılaması ile ilişkili ağız kuruluğu, menopoz sonrası kadınlarda görülen diğer bir yaygın belirtidir. Bu kadınlarda, tükürüğü tetiklemek için sakızın yanı sıra bol miktarda su alımı önerilir. Birçok araştırma HRT kullanmaya başlayan kadınların daha az ağız rahatsızlığı da dahil olmak üzere yaşam kalitelerinde iyileşme bildirdiklerini göstermiştir. Bu bulgunun temel nedeni olarak 'tükürük salgısının artması belirtilmiştir Bu sonuçlar aynı zamanda menopoz sonrası ve menopoz öncesi kadınlarda tükürük bileşiminin östrojenle bağlantılı olduğunu göstermektedir (Dutt vd., 2013; Suri & Suri, 2014; Ünür vd., 2013; Somay, & Yılmaz, 2020). Ağız kuruluğu olan menopoz sonrası kadınlarda tükürük kortizol düzeylerinin ağız kuruluğunun ciddiyeti ile doğru orantılı olduğu belirtilmektedir. Ağızda, diş yüzeyine biyofilm olarak yapışan ve genellikle diş plağı olarak adlandırılan karmaşık bir topluluk olan biyofilmdeki bakteriler çok sayıdadır ve diş çürüğüne katkıda bulunur. Bakteriler şeker ve karbonhidratların fermantasyonu yoluyla laktik asit üretir, bu da diş minesinde lokalize demineralizasyona neden olur ve bu da sonuçta bir çürük oluşumuna yol açar (Ünür vd., 2013; Somay, & Yılmaz, 2020). Gıda tüketiminin sıklığı, fiziksel özellikleri, yapışkanlık ve zamanlaması da rol oynar. Diş çürükleri apse oluşumuna, kemik tahribatına ve kan dolaşımına karışabilecek enfeksiyona kadar ilerleyebilir. Kadınlar, etkili fırçalama (günde iki kez), diş ipi kullanımı ve diş fırçalamayla plağı gidermek için diş altı temizleme ve kök düzeltme işlemlerini gerçekleştirecek diş hekimi ziyaretlerini içeren iyi ağız hijyeni uygulamaları konusunda teşvik edilmelidir (Shah, 2003; Birant vd., 2020; Krupa vd., 2023).

Menopozda Ağız ve Diş Sağlığının Yönetimi

Menopoz sonrası tüm kadınlar için, tam klinik öykü alınmalı ve ardından kapsamlı bir ağız içi muayene yapılmalı, ayrıca mukozal membranların, periodontal ve dişsel durumları ve tükürük akışı hem nicelik hem de nitelik açısından tam değerlendirilmelidir. Gerektiğinde önemli doğrulayıcı testler de (röntgen, periodontal sondalama, sialometri) yapılmalıdır. Ayrıca, yeterli ağız hijyeni yardımcılarının (interproksimal fırçalar, diş ipi, fırçalama sıklığı ve tekniği) ağız, diş tedavisi sırasında tedavi ajanların kullanımıyla diş plağının düşük seviyelerini korumak çok önemlidir. Ağız, diş sağlığını koruyucu yaklaşım, erken tanı ve tedavi, diş plağı birikimini azaltır, periodontal hastalıkları iyileştirir ve çürükleri (Streptococcus mutans varlığının çoğunun ortadan kaldırılması), özellikle de ileri yaş kadınlarda daha sık görülen kök çürüklerini önler (Dutt vd., 2013; Jeffcoat vd., 2000; Filho vd., 2023; Hussein vd., 2023). Menopoz sonrası kadınlarda ağız boşluğundaki değişiklikler, bu kadınları karakterize eden hormon değişiklikleriyle ve ağız dokularının fizyolojik yaşlanmasıyla ilişkilidir ve potansiyel olarak periodontitis, BMS ve kserostomiye neden olur. Bugün diş tedavisinin standardı insanların kendi dişlerini korumalarına önem vermektedir ancak birçok periodontal problem hala devam etmektedir. Ağız içi ağrısı genel olarak klimakterik semptomlarla ilişkilendirilir. HRT'nin oral semptomları iyileştirmedeki rolü tartışmalıdır, etkisi bireyseldir, ayrıntılı tıbbi değerlendirmeler ile kullanım sağlanmaktadır. Menopozla ilişkili diğer rahatsız edici semptomlar, tedavi almak içi uygun olduğu değerlendirilen kadınlar hormon tedavisi ile tedavi edilir (Dutt vd., 2013). Menopoz dönemi boyunca ağız sağlığı eğitimi, hormonal değişimlerin yol açtığı sorunları azaltmak için çok önemlidir. Kadınların hem genel sağlığı hem de ağız ve diş sağlığı için sağlığı geliştirici stratejiler benimsemesi gerekir, çünkü kadın bedeninin ve ağız boşluğunun sağlığı iki yönlüdür. Ağız şikayetlerinin menopoz dönemi ve post menopoz dönemindeki kadınlarda daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Meurman vd., 2009; Dutt vd., 2013; Kazakova & Radjabov, 2023). Menopozun ağız sağlığı üzerine etkileriyle ilgili olarak

yapılan çalışmalarda, menopoz döneminde ve sonrasında gingival ve mukozal rahatsızlıklara özel ilgi gösterilmiştir. Semptomların şiddeti bireysel farklılıklar gösterir. Azalmış tükürük akışına bağlanamayan ağız kuruluğu ve ağızda yanma hissi en önemli semptomlardır. Tükürüğün azaldığı durumlarda ağız mukozasında değişimler yaşanır. Ağız kuruluğunda, oral mukoza görüntüsü kuru, düz ve parlaktır. Dilde hafif kızarıklıktan başlayan, fissürleşmeler ve lobülleşmelere kadar değişen şekiller görülebilir. Dilde ve dudaklarda acı, ağızda yanma hissi gelişebilir. Ağızda görülen ülserasyonların sıklığı ve şiddeti artar. Anormal tat hissi veya tat almada bozukluk meydana gelir. Plak birikimi hızı artar ve ağızda daha karyojenik (çürük yapıcı) bir flora hakim olmaya başlar. Ağız temizliği de yeterince yapılamıyorsa gingivitis gelişir. Tükürüğün mikroorganizmalara karşı gösterdiği antibakteriyel özelliklerden de yoksun kalındığında enfeksiyonlara karşı direnç azalır, mukozit, özellikle oral kandidiazis ve sekonder enfeksiyonlar başlayabilir (Dutt vd., 2013; Segura-Egea vd., 2015; Alves vd., 2015; Varlas vd., 2021). Ağız yanması şikayeti olan kadınların tanı, tetkik, tedavileri ve kandida yönünden incelenmesi önemlidir. Menopoz döneminde yakınması olan kadınlara, rahatlatmaya yönelik bazı öneriler bulunmaktadır. Bunlar, antiseptik gargaralar, yumuşak diş fırçaları ve östrojen içeren pomadlar, B kompleks vitaminleri, E vitamini menopoz döneminde ağız şikayetlerinin iyileştirilmesinde faydalıdır. Ağız ve diş sağlığında stresle etkin baş etme önemli yarar sağladığı için bu tedavilere ilaveten bu konuda gereksinimi olduğu belirlenen kadınlara multidisipliner destek gerekebilir. Diş hekimleri kadınların bu semptomları hafifletmesine yardımcı olmaları ve onları iyi enfeksiyon kontrolü ve diyet uygulamalarına devam etmeleri konusunda teşvik eder (Dutt vd., 2013; Rukmini vd., 2018; Peng vd., 2023; Sarimsakovich, 2023). Genel sağlığı koruma stratejileri için, diş hekimleri kadınlara alkol kullanımını en aza indirmeleri, sigaradan uzak durmaları veya sigarayı bırakmaları, fiziksel olarak aktif kalmaları ve hem bedeni hem de zihni beslemek için doğru yiyecekleri seçmeleri konusunda önerilerde bulunur. Ağız ve diş sağlığını koruma stratejileri için, diş hekimleri kadınlara ağız enfeksiyonlarını, özellikle de diş çürüğü ve periodontal hastalıkları nasıl önleyecekleri veya kontrol altına alacakları konusunda farkındalık geliştirir. Özellikle kadınların, dişlerdeki plağı mekanik olarak nasıl temizleyeceklerinin, uygun kemoterapötik ajanları ve diş macunları, oral irrigasyonu nasıl kullanacaklarının ve ağız kokusunu nasıl kontrol edeceklerinin bilgisi ve ağız, diş hastalıkların önlenmesi için düzenli bakım ve diş hekimi ziyaretlerinin önemi vurgulanır (Dutt vd., 2013; Yoshida vd., 2018; Aparna vd., 2022). Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımına göre "Sağlık, yalnızca sakatlıkların yokluğu değil, fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak tam bir iyilik halidir'. Ağız sağlığı sağlıklı diş ve diş etlerinden çok daha fazlası olarak kabul edilmektedir ve ağız sağlığı olmadan kişinin sağlıklı sayılmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Bu nedenle ağız sağlığına yönelik koruyucu tedbirlerden bahsedilirken genel sağlık stratejileri de yer almalıdır. Kadınlar için genel olarak kabul edilen şu uygulamaları takip etmelidir. *Alkol tüketiminin en aza indirilmesi;* Trafikte ölümleri, boğulmaları, yangınlarda ölümleri, intiharları, karaciğer hasarını, ağız kanserine yakalanma riskini azaltır. *Tütün kullanımının bırakılması;* Tütün kullanımı hastalık ve ölümün en önlenebilir en önemli nedenidir, gebelikte sigara içmek, düşük doğum ağırlığına sahip bir çocuğa sahip olma riskini ve diğer olumsuz gebelik sonuçlarını artırır. Sigara içenlerde periodontal hastalık görülme sıklığı daha fazladır. *Fiziksel aktivitede bulunma;* Kalp hastalığı riskini azaltır, her yaşta ölüm oranını düşürür, diyabet riskini azaltır, yüksek tansiyonu önler ve azaltır, bağışıklık sistemini güçlendirir, uykuyu iyileştirir. *İyi beslenme alışkanlıklarını uygulama;* Yetersiz ve dengesiz beslenme, fiziksel ve zihinsel sağlığı olumsuz yönde etkileyebilir. Diş çürüğü riski nedeniyle şeker içeriği yüksek gıdaların sık tüketilmesinden kaçınılmalıdır. Ağız sağlığı, ağız ve diş sorunlarından korunmuş olmanın yanı sıra iyilik hissini de içermektedir (Adam & Wooton, 2022; Batra, 2023; Hameed, & Radhi, 2023). Kadınlarda tüm yaşam dönemlerinde ve menopozal dönemde ağız ve diş sağlığını korumaya yönelik farkındalık geliştirilmesinin

etkisinin anlaşılması, ağız sağlığını optimize etmek için önleyici müdahalelerin geliştirilmesinde yardımcı olur. Diş fırçalama, diş ipi kullanma, irigasyon, biyofilmin (dental plak) mekanik olarak uzaklaştırılması, çürüklerin ve periodontal hastalıkları önler. Diş ipi kullanmak interproksimal yüzeyler için etkilidir. İrigasyon plak ve diş eti inflamasyonunun miktarını azaltır. Kadınlar ortalama 45-90 saniyelik diş fırçalama süresine kıyasla en az 5 dakika diş fırçalamaya teşvik edilmelidir. Ağız hijyeni kötü olan kadınlarda, ağız bakımı iyi olan kişilere göre 20 kat daha fazla periodontal hastalık görülmektedir. Kombine tedaviler, önleme stratejilerini birleştirmenin daha etkili olabileceği genel olarak kabul edilmektedir. Yüksek riskli kadınlar için her 6 ayda bir veya daha sık diş hekimine rutin ziyaretler, yılda en az bir kez ağız kanseri taraması, periodontal hastalığı önlemek ve/veya tedavi etmek için plak ve diş taşlarının profesyonel mekanik debridmanı ve lokalize antibakteriyel ajanların uygulanması, ağız ve yutak kanserlerinin önlenmesi, risk faktörlerinin kontrol altına alınması ve erken teşhis ile ilişkilidir. Tütün ve alkol kullanımının birleşimi ağız kanseriyle ilişkili en önemli risk faktörüdür. Bu maddelere yönelik başarılı bırakma programları bu kanserlerin görülme sıklığını etkileyebilir (Dutt vd., 2013; Suri & Suri, 2014; Segura-Egea vd., 2015; Birant vd., 2020; Varlas vd., 2021; Adam & Wooton, 2022). Ağız ve diş sağlığının toplam sağlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu bilmek önemlidir. Ağız, diş hastalıklarının önlenmesi toplum çapında, profesyonel ve öz yönetim yöntemlerinden yararlanır. Geri dönüşü olmayan hasarların önlenmesinde ilk adım, iyi ağız hijyeni alışkanlıklarının sürdürülmesi ve ağızdaki plak ve tartarın günde en az iki kez uzaklaştırılmasıdır. Düzenli sağlık kontrolleri, erken tanı, tedavi konusunda farkındalık tüm yaşam dönemlerinde olduğu gibi, menopoz döneminde sağlığın korunması ve geliştirilmesinde önemli bir yer tutmaktadır (Persoon & Özok, 2017; Prasanna vd., 2018; Shetty vd., 2023). Tüm yaşam dönemlerinde olduğu gibi menopoz döneminde kadınların kendi sağlıkları ve ağız diş sağlığı hakkında yeterli anlayışa, farkındalığa sahip olmadığı durumlarda, erken tanı ile önlenebilecek sağlık sorunları ortaya çıkar. Ağız, diş sağlığı, genel sağlığın ayrılmaz bir parçasıdır. Ağız sağlığı arama davranışında ve diş hekimliği hizmetlerinin kullanımında kadınları etkileyen faktörlerin anlaşılması gerekmektedir. Kadının durumunu, sorunların nedenlerini belirlemede önemli bir adım olan değerlendirme, kadınların fiziksel, psikolojik, sosyal, kültürel ve spiritüal sağlıklarını nasıl etkileyebileceğine ilişkin algılarının araştırılması gibi çok faktörlü bir yaklaşımı içermelidir. Ayrıntılı bir sağlık öyküsü almak ve sağlık durumlarının semptomlarını değerlendirmek, sağlık sorunlarının erken dönemde ele alınması açısından önemlidir (Dutt vd., 2013; Suri & Suri, 2014; Adam & Wooton, 2022; Batra, 2023). Kadınların sağlık sorunlarını rahatça ifade ederek tartışabilecekleri bir ortam yaratmak, sorunlarını yönetmenin ilk adımıdır. Bu, kadınların, diş hekimliği profesyonellerine ve sağlık profesyonellerine kaygılarını ifade etme fırsatı tanır. Diş hekimlerinin kadının gereksinimlerini belirleyerek danışmanlık vermesi ve eğitim kaynakları sağlaması, kadın sağlığı sorunlarında yardım ve destek sunmaları, sorun yaşayan kadınlar için yalnız olmadıklarını bilmelerini sağlar, güven verici olur (Dutt vd., 2013; Somay, & Yılmaz, 2020; Batra, 2023; Hameed & Radhi, 2023). Kadının psikobiyolojik, sosyal, kültürel, spiritüal sağlığın geliştirilmesi için sağlık profesyonellerinin eğitimsel rehberliği esastır. Kadınların içinde yaşadığı kültürel ve çevresel unsurlara saygı göstermek yaşam kalitesini etkiler, toplumda kadın sağlığını güçlendiren öz bakımı teşvik eder. Kadın sağlığı, doğum öncesi bakım (anne ve fetüs) ile başlayan, çocukluk ve ergenlik dönemi, üreme, klimakterik, menopoz ve yaşlılıkla birlikte multidisipliner bir ekibi içermektedir. Kadının tüm yaşam dönemlerinde yaşanan sorunlar, biyopsikososyal ve ekonomik sorunu beraberinde getirir. Kadınlara yardımcı olan her sağlık profesyoneli, yaşam aşamalarını bağlamsallaştırmalı ve erken tanılamak, tedaviyi planlamak ve önleyici tedbirleri benimsemek için en iyi stratejiyi belirlemelidir. Diş hekimliği profesyonellerinin ve sağlık profesyonellerinin değerlendirme ve eğitimleri düzenli sağlık rutinlerine dahil etmeleri, kadınlara sağlığı sürdürme ve geliştirme stratejileri de dahil

olmak üzere sağlık durumları hakkında bilgi edinme fırsatları sağlar (Dutt vd., 2013; Suri & Suri, 2014; Somay, & Yılmaz, 2020; Adam & Wooton, 2022; Batra,2023). Kadın sağlığını korumak, sağlık sorunlarını önlemek için çeşitli önleyici tedbirler ve bakım uygulamaları arasında düzenli sağlık kontrolleri, sağlıklı yaşam biçimi, kilo kontrolü, hareket, egzersiz, yeterli uyku, hijyen, sağlıklı beslenme alışkanlıkları ve zararlı alışkanlıklardan kaçınmak, stresle etkin baş etmek vb. sağlığın korunmasına yardımcı olur (Dutt vd., 2013; Suri & Suri, 2014; Alves, 2015; Segura-Egea vd., 2015; Varlas vd., 2021; Somay, & Yılmaz, 2020; Filho vd., 2023).

Sonuç

Menopoz döneminde kadının sağlığını korumaya ve geliştirmeye yönelik yaklaşımlarda, kadının sağlığını olumsuz etkileyen alışkanlıklar, davranışlar ve bunların temelini oluşturan sosyokültürel yapının kadın sağlığı üzerindeki etkisinin anlaşılması gerekmektedir. Sağlık hizmeti alan her kadın, bireyselleştirilmiş bir sağlık yaklaşımına gereksinim duyar. Diş hekimlerinin ve sağlık profesyonellerinin tüm yaşam dönemlerimde olduğu gibi menopoz döneminde kadının sağlığının korunmasının önemi konusunda farkındalık ve koruyucu sağlık yaklaşımı danışmanlığı ve rehberliği, sağlık gereksinimlerine yanıt veren yaklaşımları önemli bir sorumluluktur.

Kaynaklar

Adam, M., & Wooton, J. (2022). Menopause and oral health. *British Dental Journal*, *233*(3), 170-170.

AlGhamdi, S. A., Altowairqi, K., Altowairqi, Y. G., Alkharobi, H., Alfayez, E., Mansouri, R., ... & Alrafiah, A. (2023). Health Effects of Oral Contraceptives on Periodontal Disease and Gingivitis: A Cross-Sectional Questionnaire-Based Study Among Saudi Women in Jeddah. *Clinical, Cosmetic and Investigational Dentistry*, 237-244.

Alves, R. C., Félix, S. A., Rodriguez-Archilla, A., Oliveira, P., Brito, J., & Dos Santos, J. M. (2015). Relationship between menopause and periodontal disease: a cross-sectional study in a Portuguese population. *International journal of clinical and experimental medicine*, *8*(7), 11412.

Aparna, B. K., Yashoda, R., & Puranik, M. P. (2022). Factors associated with women's autonomy regarding dental health care utilization in Bengaluru-A cross sectional study. *Journal of Indian Association of Public Health Dentistry*, *20*(3), 281-286.

Arrica, M., Carta, G., Cocco, F., Grazia Cagetti, M., Sale, S., Ierardo, G., ... & Campus, G. (2017). Does a social/behavioural gradient in dental health exist among adults? A cross-sectional study. *Journal of International Medical Research*, *45*(2), 451-461.

Batra, M. (2023). Assessment of women's autonomy towards oral care utilization and its association with cognizance, attitude, and oral hygiene practices in Sri Ganganagar, India. *Population Medicine*, *5*(Supplement).

Bhat, S., Hegde, S., Bharthi, Sujatha, D., & Ganapathy. (2010). A study on evaluation of the effect of menopause on saliva and dental health. *Journal of Advanced Oral Research*, *1*(1), 33-36.

Birant, S., Koruyucu, M., Ozcan, H., Ilisulu, C., Kasimoglu, Y., Ustun, N., ... & Seymen, F. (2020). Investigating the level of knowledge of the community about oral and dental health. *European Journal of Dentistry*, *15*(01), 145-151.

Dutt, P., Chaudhary, S. R., & Kumar, P. (2013). Oral health and menopause: a comprehensive review on current knowledge and associated dental management. *Annals of medical and health sciences research*, *3*(3), 320-323.

Filho, J. C., Vedovello, S. A. S., Venezian, G. C., Vedovello Filho, M., & Degan, V. V. (2023). Women's oral health-related quality of life as a risk factor for TMD symptoms. A case-control study. *CRANIO®*, *41*(2), 139-143.

Halpern, L. R., Kaste, L. M., Briggs, C., DiPietro, L. A., Erwin, K., Frantsve-Hawley, J., & Sinkford, J. C. (2013). Women's Oral Health: Growing Evidence for Enhancing Perspectives. *Dental Clinics*, *57*(2), xv-xxviii.

Hameed, Z. A., & Radhi, N. J. M. (2023). Dental Plaque and Gingivitis in Relation to Knowledge and Attitude among Osteoporotic Menopausal Women in Baghdad City, Iraq. *The Egyptian Journal of Hospital Medicine*, *91*(1), 3907-3912.

Hussein, M. J., Salman, F. D., & Hussein, S. R. (2023). Comparison of Pre-and Post-Menopausal Women's Oral Health Status in Erbil City. *Acta Scientific Medical Sciences*, *7*(11), 03-09.

Jeffcoat, M. K., Lewis, C. E., Reddy, M. S., WANG, C. Y., & Redford, M. (2000). Post-menopausal bone loss and its relationship to oral bone loss. *Periodontology 2000*, *23*(1), 94-102.

John, D. S., & Shenoy, N. (2023). Vitamin D and periodontal health in postmenopausal women–an observational study. *Romanian Journal of Diabetes Nutrition and Metabolic Diseases*, *30*(1), 97-101.

Kazakova, N. N., & Radjabov, O. A. (2023). Pathogenetıc treatment and preventıon destructıve ınflammatıon ın women's oral cavıty tıssues due to osteoporosıs durıng the perıod of menopause. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, *10*(2S), 3941-3948.

Krupa, N. C., Thippeswamy, H. M., Chandrashekar, B. R., & Thetakala, R. K. (2023). Impact of Menopausal Duration on Salivary Flow Rate, Tooth Loss, and Oral Health-related Quality of Life in Indian Communities. *Journal of Mid-life Health*, *14*(2), 101-106.

Meurman, J. H., Tarkkila, L., & Tiitinen, A. (2009). The menopause and oral health. *Maturitas*, *63*(1), 56-62.

Parakh, D., Garla, B. K., Dagli, R., Solanki, J., Thareja, P., & Vyas, D. (2016). Evaluation of the effect of menopause on saliva and dental health. *Int J Oral Health Dent*, *2*(2), 71-76.

Peng, J., Chen, J., Liu, Y., Lyu, J., & Zhang, B. (2023). Association between periodontitis and osteoporosis in United States adults from the National Health and Nutrition Examination Survey: a cross-sectional analysis. *BMC Oral Health*, *23*(1), 1-13.

Persoon, I. F., & Özok, A. R. (2017). Definitions and epidemiology of endodontic infections. *Current oral health reports*, *4*, 278-285.

Prasanna, J. S., Karunakar, P., Sravya, M. V. N., Madhavi, B., & Manasa, A. (2018). Detrimental consequences of women life cycle on the oral cavity. *Journal of Oral Research and Review*, *10*(1), 39-44.

Rukmini, J. N., Sachan, R., Sibi, N., Meghana, A., & Malar, C. I. (2018). Effect of menopause on saliva and dental health. *Journal of International Society of Preventive & Community Dentistry*, *8*(6), 529-533.

Sarimsakovich, G. M. (2023). New methods of research of perıodontal dıseases ın women. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *3*(10), 285-294.

Segura-Egea, J. J., Martín-González, J., & Castellanos-Cosano, L. (2015). Endodontic medicine: connections between apical periodontitis and systemic diseases. *International Endodontic Journal*, *48*(10), 933-951.

Shah, N. (2003). Gender issues and oral health in elderly Indians. *International dental journal*, *53*(6), 475-484.

Shetty, N., Hegde, M. N., Rai, M., & Varma, S. R. (2023). Salivary calcium in postmenopausal women and prevalence of dental caries: A cross sectional study. *Biomedicine*, *43*(5), 1463-1466.

Somay, E., & Yılmaz, B. (2020). Postmenopozal dönemin kadınlarda dental sağlık ve oral hijyen alışkanlıklarına etkisi. *Ege Tıp Dergisi*, *59*(4), 287-293.

Suri, V., & Suri, V. (2014). Menopause and oral health. *Journal of mid-life health*, *5*(3), 115-120.

Ünür, M., Bektaş, K., Demirez, E. (2013). Menopoz ve ağız sağlığı. *Journal of Istanbul Üniversity Faculty of Dentistry*, 38 (1-2),47-52

Varlas, V., Parlatescu, I., Epistatu, D., Dima, V., Bors, R. G., Bohiltea, R. E., & Perlea, P. (2021). Menopause and oral health. *Romanian JouRnal of Stomatology*, *67*(4), 216-220

Yıldırım, T. T., & Kaya, F. A. (2011). The effects of menopause on periodontal tissue. *International Dental Research*, *1*(3), 81-86.

Yoshida, N., Sugimoto, K., Suzuki, S., & Kudo, H. (2018). Change in oral health status associated with menopause in Japanese dental hygienists. *International Journal of Dental Hygiene*, *16*(1), 157-164.

KADIN SAĞLIĞINA BÜTÜNSEL BAKIŞTA AĞIZ VE DİŞ SAĞLIĞININ İYİLEŞTİRİLMESİ

IMPROVING ORAL AND DENTAL HEALTH IN A HOLISTIC VIEW OF WOMEN'S HEALTH

Özge BEKAR[1]
[1]İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Endodonti Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ORCID ID:0000-0003-1980-8133

Mine BEKAR[2]
[2]Doç. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Sağlık Programları Bölümü
OCID ID: 0000-0002-9934-9127

Özet

Çağdaş tıbbi yaklaşımlarda sağlık, bütünsel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu yaklaşım sağlığın bireyin iyiliğini kapsamasına olanak tanır ve fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ruhsal bileşenleri içerir. Kadının yaşam kalitesini artırmak için bütünsel, birey merkezli bakımın kullanılması gerekir. Ağız ve diş sağlığı, ağız fonksiyonu, genel sağlık, kişisel algı, sosyal kabul ve sosyal etkileşim yoluyla kişinin yaşam kalitesini etkiler. Kadının yaşam kalitesini artırmada ağız ve diş sağlığını koruyucu yaklaşımda, multidisipliner yaklaşım ve kadınları sağlıkları konusunda güçlendirmenin, bilinçlendirmenin önemi vurgulanmaktadır. Koruyucu sağlık taraması ve sağlık konusunda eğitim, açık iletişim, diğer sağlık profesyonelleriyle işbirliği yapmak ve daha geniş konsültasyon sağlamak diş hekimliği mesleği kapsamında yer almaktadır. Bu, bakımın sürekliliğine olanak tanır ve tedavinin odağını bir semptom yerine bütünsel olarak kadına yönlendirir. Kadınların ağız ve diş sağlığının korunması, genel sağlıklarını etkileyen faktörlerden biridir ve mevcut sağlık sorunlarını etkileyen bütünsel sağlığın önemli bir parçasıdır. Sağlıklı ağız ve dişler, beslenme, konuşma, beden imajı, benlik saygısı ve sosyal etkileşim gibi temel işlevleri yerine getirmeye yardımcıdır. Ağız ve diş sağlığı problemlerinin, fiziksel, psikolojik, sosyal sorunlarla ilişkili olduğu bilinmektedir. Ağız ve diş hastalıkları kadınları etkileyen çok çeşitli sağlık sorunlarıyla, kardiyovasküler, solunum, sindirim, metabolik vb. sistemik hastalıklarla ilişkilendirilmektedir. Kadınların yaşam evrelerinde, özel ağız ve diş sağlığı gereksinimleri bulunmaktadır. Kadınların ağız ve diş sağlığını etkileyen birçok risk faktörü vardır. Bunlar arasında yetersiz beslenme, sigara, alkol kullanımı, hormonal değişiklikler, gebelik ve menopoz gibi faktörler bulunur. Bu risk faktörlerine dikkat edilerek ağız ve diş sağlığının korunması önemlidir. Ağız ve diş sağlığını korumak, sağlık sorunlarını önlemek için çeşitli önleyici tedbirler ve bakım uygulamaları arasında düzenli diş kontrolleri, iyi bir ağız ve diş hijyeni, sağlıklı beslenme alışkanlıkları, zararlı alışkanlıklardan kaçınmak, stresle etkin baş etmek, bütünsel sağlığın korunmasına yardımcı olur. Diş hekimlerinin ve diğer sağlık profesyonellerinin tüm yaşam dönemlerinde kadının ağız ve diş sağlığının korunmasının bütünsel sağlık açısından önemi konusunda farkındalık geliştirmeleri ve koruyucu sağlık yaklaşımı danışmanlığı ve rehberliği yapmaları önemli bir sorumluluktur.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Ağız ve diş sağlığı, Bütünsel sağlık yaklaşımı, Diş Hekimi, Sağlık profesyoneli.

Abstract

In contemporary medical approaches, health is addressed from a holistic perspective. This approach allows health to encompass the well-being of the individual and includes physical, mental, emotional, social and spiritual components. Holistic, individual-centered care must be used to improve women's quality of life. Oral and dental health affects a person's quality of life through oral function, general health, personal perception, social acceptance and social interaction. In the approach to protecting oral and dental health in improving women's quality of life, the importance of a multidisciplinary approach and empowering and raising awareness of women about their health is emphasized. Preventive health screening and health education, open communication, collaboration with other health professionals, and providing broader consultation are within the scope of the dentistry profession. This allows for continuity of care and directs the focus of treatment to the woman holistically rather than to one symptom. Protecting women's oral and dental health is one of the factors affecting their general health and an important part of holistic health that affects existing health problems. Healthy mouth and teeth help fulfill basic functions such as nutrition, speech, body image, self-esteem and social interaction. It is known that oral and dental health problems are associated with physical, psychological and social problems. Oral and dental diseases are associated with a wide range of health problems affecting women, including cardiovascular, respiratory, digestive, metabolic, etc. is associated with systemic diseases. Women have special oral and dental health needs throughout their life stages. There are many risk factors that affect women's oral and dental health. These include factors such as malnutrition, smoking, alcohol use, hormonal changes, pregnancy and menopause. It is important to protect oral and dental health by paying attention to these risk factors. Among various preventive measures and care practices to maintain oral and dental health and prevent health problems, regular dental check-ups, good oral and dental hygiene, healthy eating habits, avoiding harmful habits, coping effectively with stress help maintain holistic health. It is an important responsibility for dentists and other health professionals to develop awareness about the importance of protecting women's oral and dental health in all life periods for holistic health and to provide preventive health approach consultancy and guidance.

Keywords: Women, Oral and dental health, Holistic health approach, Dentist, Health professional.

GİRİŞ

Kadının iyiliği, fiziksel, zihinsel, psikolojik, sosyal, kültürel, spiritüal sağlığını kapsar. Bireyin sağlığını korumak, geliştirmek, yeterli şekilde erken tanı, tedavi ve yaşam kalitesini artırmak için bütünsel, kadın merkezli yaklaşımın kullanılması gerekir. Ağız ve diş sağlığı, ağız fonksiyonu, genel sağlık, kişisel algı, sosyal kabul ve sosyal etkileşim yoluyla kadının yaşam kalitesi ile bağlantılıdır. Bu da kadının yaşam kalitesini artırmak, sağlığını korumak, iyileştirmek, erken tanı ve tedavisinde sağlık mesleklerini birleştirmek, koruyucu hekimlik yaklaşımı kullanmak ve sağlıkları konusunda güçlendirmenin kapsamı içinde ağız ve diş sağlığın korunması önemli bir yer tutmaktadır (Niessen vd., 2013; Mills vd., 2023). Diş hekimliği mesleği uygulamasının, koruyucu sağlık taraması, genel sağlık konusunda eğitim, açık iletişim, diğer sağlık profesyonelleriyle işbirliği ve daha geniş konsültasyonları kapsaması, bakımın daha iyi sürekliliğine olanak tanır, korunma, tanı ve tedavinin odağını bir semptom yerine tüm kadına yönlendirir, potansiyel fayda sağlar. Sağlık, öznel anlamı olan, gelişen bir yapıdır. Sağlıkta genel iyiliğe odaklanma, sağlığın toplam iyiliğini kapsamasına olanak tanır ve fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ruhsal bileşenleri içerir. Bireysel iyilik, olumlu bir zihin

durumunu, işlevselliği, tatmini ve yaşam doyumunu içerir. Daha spesifik olarak iyilik, sosyal, fiziksel, psikolojik, kültürel, spiritüal sağlık gibi sağlığın tüm yönlerini, yaşam memnuniyeti, gelişim ve aktivite gibi ek faktörlerle bütünleştirir. Bu durum, sağlığın kişinin iyiliğini geliştirmede veya belirlemede çok önemli olduğunu ve sağlığın neden subjektif olduğunu da göstermektedir (Burakoff, 2003; Çolak vd., 2010). Bireylerin, sağlığın anlamını değiştiren ve içsel tatmin standartlarını yaratan farklı görüş, öncelik ve tutumları vardır. Bireysel iyilik subjektif olduğundan ve kişisel olarak bildirilen ölçümler objektif ölçümlerden farklılık gösterebileceğinden, bakım sağlarken hem subjektif hem de objektif göstergelere bakmak tercih edilir. Sağlığın tanımı genel iyiliği kapsadığı için sağlık disiplinlerine de benzer şekilde bakmak gerekir. Bütünsel sağlık yaklaşımı, kadının tüm yaşam dönemlerinde, risk durumlarının tanınmasını, erken tanı ve tedavinin sağlanmasını kapsar. Kadının mevcut sağlık sorunu ağız ve diş sağlığını etkilerken, ağız, diş sağlık sorunu mevcut sağlığını etkler. Diş hekimliği alanında ağız, diş sağlığı sorunu, bireyin yalnızca fiziksel sağlığını değil aynı zamanda zihinsel, psikolojik ve sosyal sağlığını da etkiler. Ağız ve diş sağlığı, genel sağlık, kişisel algı, sosyal kabul ve sosyal etkileşim yoluyla kişinin yaşam kalitesi ile ilişkilidir. Örneğin diş çürüğü ve ağız içi sorunları, ağrıya, çiğneme bozukluğuna, iştah azalmasına, uyku bozukluklarına, günlük performansın düşmesine ve strese neden olur. Ağız ve diş hastalıkları aynı zamanda diş kaybına yol açarak konuşma ve yüz şeklinde değişikliğe neden olur, bu da bireylerin psikolojik sağlığını ve sosyal etkileşimler sırasındaki güvenini, kendilik algısını, stres düzeylerini ve duygularını etkiler (Krejci ve Bissada, 2002;Sinkford vd., 2008). Kadının iyiliği, ağız sağlığı, ruh sağlığı, sosyal sağlık, stres ve genel sağlık ile bağlantılıdır. Kadının iyiliğini değerlendirirken tüm yönlerin dikkate alınması gerekir. Kadının iyiliğini etkileyen, ağız ve diş tedavileri ve bunun sonucunda ortaya çıkabilecek olası eşlik eden terappi türleri maddi ve manevi yüke yol açabilir. Örneğin periodontal hastalık ve tedavisi diyabette glisemik kontrolü etkiler. Diyabet, insülin ile farmakolojik tedavi gerektirir, diyabetin olumsuz etkisi kilo alımıdır ve bu durum daha fazla müdahale ve yönetim gerektirebilir. Bu koşullar hep birlikte strese neden olur ve psikolojik müdahale ihtiyacını doğurabilir, bunların hepsi maddi ve biyopsikososyal yük yaratır. Genel olarak, ağız koşullarının etkileri geniş kapsamlıdır ve kişinin yaşam kalitesini birçok açıdan etkiler (Gibson, 2010; Price vd., 2014) . Ağız kokusu ve ağız kuruluğu ağız sağlığı ile kişinin yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi daha da iyi gösterebilir. Ağız kokusu, kötü ağız hijyeni, diş sıkma (kserostomi), periodontal hastalık, sıkışmış yiyecek artıkları ve derin çürük lezyonlarından kaynaklanabilir. Ancak solunum ve mide-bağırsak sistemlerinden kaynaklanabileceği gibi menstrüasyon dönemi, menopozal dönem, hematolojik hastalıklar ve kullanılan ilaçların bir belirtisi de olabilir. Bu durum, bir diş rahatsızlığının etiyolojisinin karmaşık olabileceğini ve genel sağlığın iki yönlü doğasını göstermektedir (Steinberg, 2000; Jagadeesan vd., 2000).Ağız kokusu ve ağız kuruluğu gibi durumlardan etkilenen bireyler psikolojik ve sosyal olarak etkilenmektedir. Etkilenen bireyler sosyal yakınlıktan daha fazla endişe duyar, genel sosyal aktivitelerini azaltır ve anksiyete ve diğer zihinsel sağlık sorunlarına yatkın olabilirler. Tedavide diş hekimliği ile multidisipliner destek yaklaşımı önerilir. Vücudun birbirine bağlı doğası iki yönlüdür, bu da dişle ilgili olmayan koşulların da ağız sağlığını etkileyebileceği anlamına gelir. Örneğin, kontrolsüz diyabet ve antidepresan ilaçların kullanımı birlikte depresyon durumu ağız kuruluğuna yol açar. Ortaya çıkan ağız kuruluğu diş çürüğü riskini artırır, yeme, yutma ve konuşmayı zorlaştırır ve tatsız hale getirir, boğaz ağrısına veya diş hassasiyetine neden olur. Genel olarak bu durum diyet alımını, fiziksel, psikolojik, sosyal sağlığı ve yaşam kalitesini etkiler. Ağız, vücudun geri kalanındaki sağlığın bir aynası olarak tanımlanmıştır ve sosyal bir göstergedir. Bu ayna, ağız muayenesinin beslenme yetersizlikleri, mikrobiyal enfeksiyonlar, bağışıklık bozuklukları, kanser ve HIV, kalp-damar hastalıkları, diyabet, alzheimer hastalığı, romatoid artrit, kanser ve solunum sistemi hastalıkları gibi sistemik hastalıkların ve birçok genel sağlık

sorununun tespitinde yardımcı olabileceğini yansıtmaktadır. Bu durum, ağız sağlığının genel sağlıkla yakından bağlantılı olduğu fikrini güçlendirir (Halpern vd., 2013; Cozier vd., 2020). Ağız sağlığını ve yaşam kalitesini değerlendirirken kültürel, spiritüal ve kişisel konular dikkate alınmalıdır. Örneğin bazı kadınlar diş ağrısının bir hastalığın veya cezanın kaçınılmaz bir parçası olduğuna inanabilir veya batı tıbbına inanmayabilir. Bakım sağlanırken bu bakış açılarına saygı gösterilmeli ve mümkünse tedavi planlarına entegre edilmelidir. Bu yaklaşım, ilişkileri kurar ve kadının kendi standartlarına göre iyi bir yaşam kalitesine ulaşmasına yardımcı olur. Ağız sağlığı, genel sağlığın korunmasında hayati önem taşır. Diş hekimliğinde erken tanı, tarama, kadınların bakımını ve refahını iyileştirme potansiyeline sahiptir, çünkü özellikle bazı kadınların sağlık sistemiyle en sık veya tek temasları diş hekimi randevuları olabilir (Birant vd., 2020; Kim vd., 2021). Önerilen taramaların ve müdahalelerin çoğu doğrudan veya dolaylı olarak ağız sağlığıyla ilgili durumlara yöneliktir. Örneğin, randevular sırasında kan şekerini, kan basıncını ölçerek, diyabet ve hipertansiyonun izlenmesi için konsültasyon sağlanması, kalp hastalığı, felç ve böbrek hastalığı da dahil olmak üzere ortaya çıkan risklerin, hastalıkların önlenmesini, erken teşhisini ve tedavisini artırma potansiyelini sağlar. Ancak kan basıncı tarama prosedürleri uygulandığında beyaz önlük hipertansiyonu dikkate alınmalıdır. Bu özellikle önemlidir çünkü bireylerde diş kaygısı yaygındır, bu da tansiyonu etkiler. Bulaşıcı hastalıklara yönelik taramalar, testler, diş hekimi ziyaretlerinde etkili bir şekilde hızlı bir tarama yöntemini içerir. Bu da, bulaşıcı hastalıkların erken teşhisini artırır (Arrica vd., 2017; Gupta vd., 2019).Tüm diş hekimliği profesyonelleri kadınlara yetkin bir şekilde danışmanlık ve destek veren önemli bir sağlık bilgisi kaynağı olarak hizmet eder ve halkı eğiterek acil durumlarda yanlış bilgilerin ve dezenformasyonun yayılmasını azaltır. Kadınların optimal sağlığını korumak için işbirlikçi, çok sektörlü ve disiplinler arası bir yaklaşım kullanır. Diş hekimliği profesyonelleri, mikrobiyal direnç ve ortaya çıkan hastalıklar hakkında kadının bilgilendirilmesini ve farkındalığını sağlar. Diş hekimleri, hastalıkları önlemek için eğitim vererek ve bu hastalıkların ağızdaki belirtilerini sağlığa zararlı etkilerinden önce tanımlayarak, kadının genel iyiliğini artırmada önemli bir rol oynar (Aparna vd., 2022; Heaton vd., 2023; Mills vd., 2023) . Kadınların genel sağlığını geliştirmek ve korumak için yeşil diş hekimliğinin uygulanması, çevre kirliliğini azaltır, dolaylı olarak kadının iyiliğini artırır. Diş kirliliği türleri arasında tek kullanımlık plastikler gibi maddelerden kaynaklanan genel ofis atıkları ve biyomedikal atıklar, kurşun, civa ve gümüş gibi prosedürlerden kaynaklanan atıklar yer alır. Kapsamlı diş bakımı, alışkanlıkların ve yaşamdaki değişikliklerin veya zorlukların takibini içerir. Bunlardan bazıları gebelik, tırnak yeme, diş sıkma (bruksizm), sigara içme, alkol alımı, uyku apnesi, diyet ve benzeri psikolojik durumları içerir. Daha geniş konsültasyonlar yapılarak, yaşam tarzının bu yönleri izlenebilir ve diğer sağlık profesyonellerine yönlendirmelere olanak tanınarak kadının sağlığı iyileştirilir (Batra, 2023; Abafi ve Frable, 2023 Gajendra vd., 2023) . Multidisipliner iletişim önemlidir çünkü durumun kendisinde sıklıkla örtüşmeler vardır. Örneğin bruksizm stresten kaynaklanabilir, bu da daha derin bir psikolojik soruna işaret edebilir. Gece koruyucu gibi ağız içi bir cihaz diş yaralanmasını ve bruksizmin sonuçlarını önleyebilir ancak temel sorunu çözemez. Ayrıca sigara ve kafein alımı da katkıda bulunan faktörler olabilir. Gebe kadınların ağız, diş sağlığı ve gebelik arasındaki ilişki konusunda eğitilmesi ve doğum öncesinde, doğum sırasında ve doğum sonrasında sürekli diş bakımı yaptırması gerekmektedir. Bunun nedeni, gebe kadınların kötü gebelik sonuçlarıyla ilişkilendirilen periodontal hastalık riskinin artması olabilir. Bu sonuçlar arasında erken doğum veya düşük doğum ağırlığı olan bir bebeğe sahip olmak veya preeklampsi yer alır, riskin en aza indirilmesi gerekmektedir. Ayrıca sabah bulantısı ve iştahsızlık gibi gebelik belirtileri de ağız hastalığı riskini artırır. Bu, hem annenin hem de bebeğin sağlığını ve iyiliğini sağlamak için ağız bakımının gerekli olduğu anlamına gelir. Kadının yaşadığı dönemlerden biri olan menopoz döneminde meydana gelen hormonal

değişiklikler kadında, ağız ve diş sorunlarını artırır. Kapsamlı bir tıbbi öykü, erken tanı, multidisipliner yaklaşım, kadının bu dönemde yaşayacağı sorunların önlenmesine yardımcı olur (Yıldırım ve Kaya, 2011 Niessen vd., 2013; Mills vd., 2023). Kadının tütün veya başka bir madde kullanmanın yanı sıra, elektronik sigara kullanıp kullanmadığının sorgulanması, diş hekimlerinin kadınların iyi ağız sağlığı alışkanlıklarını geliştirmelerine ve müdahalelere yardımcı olur. Özellikle, diş hekimliği profesyonelleri tütünü bırakmanın teşvik edilmesi, izlenmesi veya desteklenmesi konularında yardımcı olur. Diş hekimleri tarafından yapılan müdahalelerden elde edilen fayda, tütünü bırakma olasılığının artmasıyla desteklenmektedir. Diş hekimliği profesyonelleri aynı zamanda ağız mukozasındaki sigara içmenin izlerini tanıyabilme ve tartışma gibi benzersiz bir avantaja da sahiptir. Bu tartışmalarda kadınların sigaranın olumsuz sağlık sonuçları hakkında bilgilendirilmeleri, ağız sağlıkları üzerindeki etkisini göstermek için görseller kullanmaları ve sigarayı bırakma girişimini başlatmak ve sigara içme isteğini kontrol altına almak için stratejiler sunmaları farkındalık geliştirme, davranış değiştirme fırsatı sağlar (Mc Cann ve Bonci, 2001;Burakoff, 2003; Mills vd., 2023). Diş hekimliği profesyonelleri, takip ve bakımın sürekliliğini artırmak için sigarayı bırakma girişimleri konusunda multidisipliner işbirliği sağlar, nikotin yoksunluğuna depresyon eşlik edebildiğinden, nikotin bağımlılığının tedavisi sırasında, psikolojik destek almalarında konsültasyon sağlayarak yardımcı olur. Tütün içmek önlenebilir hastalık ve ölümün önde gelen nedeni olduğundan, diş müdahaleleri yoluyla tütünün bırakılmasını teşvik etmek yaşam kalitesini ve başarılı sigara bırakma girişimlerini artırır. Ek olarak, elektronik sigara içmek daha yaygın hale geldiğinden, riskler ve potansiyel riskler de tartışılmalıdır. Diş hekimliği profesyonelleri ağız ve diş sağlığının korunmasında diyet önerilerinde bulunur. Bütünsel sağlık yaklaşımında, diş hekimliği profesyonellerinin dahil olduğu, diyetisyenleri de kapsayacak şekilde multidisipliner yaklaşımın genişletilmesi veya kadınların diyetisyenlere yönlendirilmesi sağlanır. Bu durum, diş çürüğü ve diyabet gibi ilgili hastalıkları önlemek veya kontrol altına almak için kadınlara diyetleri konusunda danışmanlık verilmesine ve eğitilmesine olanak tanır. Bu da, bildirilen sınırlı ve kısa diyet tavsiyeleri yerine yeterli eğitimin sağlanmasını sağlayarak kadınlara bütünsel sağlık açısından fayda sağlar (Branch-Elliman, 2012 Prasanna vd., 2018; Mills d., 2023). Diş hekimliği ve alternatif yiyecekler bulma ve beslenme alışkanlıklarındaki davranış değişikliklerini kolaylaştırmaya yardımcı olacak beslenme programları oluşturma konusunda diyetisyenlerin ortak işbirliği kadınların beslenme davranışlarını değiştirmelerine yardımcı olur. Potansiyel olarak kadınlara alışkanlıklarını değiştirmelerine yardımcı olacak daha fazla kaynak sağlar. Koruyucu diş hekimliğinden yararlanmak, kadınları sağlıkları konusunda güçlendirir, iyiliklerini ve yaşam kalitelerini artırır. Diş çürüğü ve periodontal hastalık gibi yaygın ağız hastalıkları konusunda kadının eğitimi ve farkındalığı, kadınların bireysel koruyucu önlemler almasına ve uzun vadeli sağlığa yardımcı olmak için mevcut hastalıkları daha iyi kontrol etmelerine yardımcı olur. Bu, evde ağız bakımının öneminin anlaşılmasını, ağız sağlığı ürünlerinin kullanımını ve uygun seçimini, periyodik kontrol randevularını ve önleyici yaşam tarzı önlemlerini içerir. Bu önlemler, kadının iyiliği üzerinde doğrudan etkisi olan çürük lezyonlarının, ağız sorunlarının sıklığını azaltır, ağız, diş sağlığını geliştirir (Martelli vd., 2017; Sarimsakovich, 2023; Mills vd., 2023). Diş hekimi randevularında, ağız ve diş hastalıklarının risk faktörlerini belirlemek için zaman ayırmak, risk faktörlerini değiştirmesi için kadınlara yardımcı olur. Diş hekimliği profesyonelleri, diş hastalıklarının önlenmesinde aktif bir rol almaktadır. Diş tıravmaları, koruyucu diş hekimliği kapsamındadır. Spor, egzersiz, zihinsel yorgunluk veya stres, sosyal etkileşim ve çok daha fazlası için yarar sağlarken, diş tıravmasının meydana gelme riskini de artırabilir. Örneğin ağız koruyucular spor sırasında orofasiyal yaralanma riskini önemli ölçüde azaltır ve bazı sporlarda bunların kullanılması zorunludur. Ağız koruyucuları dişleri korur, aynı zamanda subaraknoid hematom olasılığını azaltır ve beyin sarsıntısına karşı korur. Başarılı önleyici tedbirler, kronik

bir ağız hastalığının gelişme olasılığını, yaşamın erken dönemlerinde eşlik eden hastalıkların kötüleşmesini ve ağız, diş sorunlarının meydana gelme olasılığını azaltır. Bu önlemler, ağrıyı, maliyeti, psikolojik güvensizliği, rahatsızlığı ve diş hastalıkları ve ilişkili hastalıklar veya rahatsızlıklarla ilişkili kronik bir hastalıkla geçirilen yılları önleyerek iyiliği, refahı ve yaşam kalitesini artırır (Martelli vd., 2017; Sarimsakovich, 2023; Mills vd., 2023). Hastalıkların ve rahatsızlıkların gelişmesini ve ilerlemesini önlemek, toplum genelinde yüksek düzeyde iyiliği korumak için önemlidir. Ağız sağlığı ve genel sistemik sağlık arasındaki ikili ilişkilerin farkına varılarak hem kadınlar hem de sağlık hizmeti sağlayıcıları tarafından kadının sağlığı iyileştirilir. Kadının artan iyiliği, bakımın daha iyi sürekliliği dahil olmak üzere çok yönlü fayda sağlar. Önleyici ve girişimsel ağız bakımı, sağlık bakım maliyetlerini düşürme ve genel sağlık sonuçlarını artırma potansiyeline sahiptir. Diş hekimliği profesyonelleri, diyabet, yüksek tansiyon, diyet ve sağlık alışkanlıkları (örn. sigara içmek ve diş sıkmak) dahil olmak üzere rutin ziyaretlere daha fazla önleyici taramalarla, diş tedavisi yoluyla kadının iyiliğini artırır, kronik hastalıkların daha iyi izlenmesine olanak tanır ve bakımın sürekliliğini artırmak için daha fazla kadının eğitimi olanağı sağlar. Kadınları kendi durumları hakkında eğitir ve alışkanlıkların sağlığı nasıl etkilediği konusunda farkındalığını artırır, sağlıklarını savunma ve yönetmek için daha donanımlı duruma getirir. Ayrıca bulaşıcı veya zoonotik hastalıkların ağız ve diş sağlığı üzerindeki ilişkisini ve bunun genel sağlık üzerindeki etkilerini de içerir (Niessen vd., 2013; Mills vd., 2023). Diş hekimliği profesyonellerinin uygulayabileceği diğer önleyici tedbirler arasında yeşil diş hekimliğinin uygulamalarına dahil edilmesi yer alır. Diş hekimliği profesyonelleri, kadınlar ve diğer sağlık disiplinleri arasındaki iletişimi geliştirmek ve önleyici sağlık taramasının etkinliğini ve iyiliği artırmada çok önemli bir konumdadır. Kadınla açık görüşmeler geliştirmek ve ihtiyaçlarını, beklentilerini ve kültürel farklılıklarını anlamak, bunu kolaylaştırmaya yardımcı olur. Ayrıca kadının tedavisinde disiplinler arası ve mesleklerarası işbirliği için daha iyi ve sık iletişim son derece önemlidir (Martelli vd., 2017; Sarimsakovich, 2023; Mills vd., 2023). Sağlık hizmeti sağlayıcılarının, kadını diyetisyen, psikolog veya diğer sağlık profesyonellerinden özel bakım almak üzere zamanında ve uygun sağlık disiplinine yönlendirmesi, kadının bakımının sürekliliğine yardımcı olur ve kadının tüm sağlık ihtiyaçlarının uygun şekilde karşılanıp bakım almasını sağlayarak iyi oluşunu daha da artırır. Diş hekimliği profesyonelleri, bu hususları birleştirerek genel sağlığın yönetilmesine, bakımın sürekliliğine ve sosyal, psikolojik ve zihinsel sağlığın artırılmasına, kadının iyiliğini artıracak şekilde bütünsel olarak tedavi edilmesine yardımcı olur (Martelli vd., 2017; Sarimsakovich, 2023; Mills vd., 2023). İletişim, önleyici sağlık taraması ve meslekler arası ve meslek içi işbirliği ile ağız-diş bakımında kadının iyiliğinin geliştirilmesi, bakımın sürekliliğinin artmasını kolaylaştıracak, genel sağlığın daha iyi yönetilmesini sağlayacak, bütünsel olarak, fiziksel, sosyal ve ruhsal sağlığın geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Sonuç

Ağız ve diş sağlığında kadının iyiliğini artırmak için koruyucu sağlık taraması, yaşam dönemlerine özgü risk durumlarının belirlenmesi, önlemlerin alınması, daha açık iletişim, daha fazla eğitim, entegre sağlık ve mesleklerarası iş birliğinin kullanılması, bakımın daha iyi sürekliliğine olanak tanır, bütünsel yaklaşım sağlar ve kadına yönelik potansiyel fayda sağlar.

Kaynaklar

Abafi, D., & Frable, L. (2023). Oral and Dental Health of College Students on a Private University Campus.

Aparna, B. K., Yashoda, R., & Puranik, M. P. (2022). Factors associated with women's autonomy regarding dental health care utilization in Bengaluru-A cross sectional study. *Journal of Indian Association of Public Health Dentistry*, *20*(3), 281-286.

Arrica, M., Carta, G., Cocco, F., Grazia Cagetti, M., Sale, S., Ierardo, G., ... & Campus, G. (2017). Does a social/behavioural gradient in dental health exist among adults? A cross-sectional study. *Journal of International Medical Research*, *45*(2), 451-461.

Batra, M. (2023). Assessment of women's autonomy towards oral care utilization and its association with cognizance, attitude, and oral hygiene practices in Sri Ganganagar, India. *Population Medicine*, *5*(Supplement).

Birant, S., Koruyucu, M., Ozcan, H., Ilisulu, C., Kasimoglu, Y., Ustun, N., ... & Seymen, F. (2020). Investigating the level of knowledge of the community about oral and dental health. *European Journal of Dentistry*, *15*(01), 145-151.

Branch-Elliman, D. (2012). A gender-based approach to oral health changes across the lifespan.

Burakoff, R. P. (2003). Preventive dentistry: current concepts in women's oral health. *Primary Care Update for ob/gyns*, *10*(3), 141-146.

Cozier, Y. C., Heaton, B., Bethea, T. N., Freudenheim, J. L., Garcia, R. I., & Rosenberg, L. (2020). Predictors of self-reported oral health in the Black Women's Health Study. *Journal of public health dentistry*, *80*(1), 70-78.

Çolak, H., Dülgergil, Ç. T., & Serdaroğlu, İ. (2010). Ağız ve diş hastalıklarının medikal, psikososyal ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, *2*(2), 63-89.

Gajendra, S., McIntosh, S., & Ghosh, S. (2023). Effects of tobacco product use on oral health and the role of oral healthcare providers in cessation: A narrative review. *Tobacco Induced Diseases, 21(12)*.

Gibson–Howell, J. C. (2010). Women's health topics in dental hygiene curricula. *American Dental Hygienists' Association*, *84*(1), 35-42.

Gupta, A., Feldman, S., Perkins, R. B., Stokes, A., Sankar, V., & Villa, A. (2019). Predictors of dental care use, unmet dental care need, and barriers to unmet need among women: results from NHANES, 2011 to 2016. *Journal of public health dentistry*, *79*(4), 324-333.

Halpern, L. R., Kaste, L. M., Briggs, C., DiPietro, L. A., Erwin, K., Frantsve-Hawley, J., ... & Sinkford, J. C. (2013). Women's Oral Health: Growing Evidence for Enhancing Perspectives. *Dental Clinics*, *57*(2), xv-xxviii.

Heaton, B., Bond, J. C., Bae, J., & Cozier, Y. (2023). Perceived experiences of racism linked to dental fear and anxiety among Black women. *Community Dentistry and Oral Epidemiology*, *51*(5), 896-907.

Jagadeesan, M., Rotli, S. B., & Danabalan, M. (2000). Oral health status and risk factors for dental and periodontal diseases among rural women in Pondicherry. *Indian Journal of Community Medicine*, *25*(1), 31.

Kim, Y., Leem, S. Y., & Ihm, J. (2021). Examining Women's Dental Disorders through Multi-Level Sex and Gender Analysis: With Implications for Korean Women's Oral Health. *Asian Women*, *37*(4), 23-48.

Krejci,C.B., & Bissada, N. F. (2002). Women's health issues and their relationship to periodontitis. *The Journal of the American Dental Association*, *133*(3), 323-329.

Martelli, M. L., Brandi, M. L., Martelli, M., Nobili, P., Medico, E., & Martelli, F. (2017). Periodontal disease and women's health. *Current medical research and opinion*, *33*(6), 1005-1015.

Mc Cann, A. L., & Bonci, L. (2001). Maintaining women's oral health. *Dental clinics of North America*, *45*(3), 571-601.

Mills, A., Berlin-Broner, Y., & Levin, L. (2023). Improving Patient Well-Being as a Broader Perspective in Dentistry. *International Dental Journal*.

Niessen, L. C., Gibson, G., & Kinnunen, T. H. (2013). Women's oral health: why sex and gender matter. *Dental Clinics*, *57*(2), 181-194.

Prasanna, J. S., Karunakar, P., Sravya, M.V.N., Madhavi, B., & Manasa, A. (2018). Detrimental consequences of women life cycle on the oral cavity. *Journal of Oral Research and Review*, *10*(1), 39-44.

Price, S. S., Funk, A. D., Shockey, A. K., Sharps, G. M., Crout, R. J., Frere, C. L., ... & Hobbs, G. R. (2014). Promoting Oral Health as Part of an Interprofessional Community-Based Women's Health Event. *Journal of Dental Education*, *78*(9), 1294-1300.

Sarimsakovich, G. M. (2023).New methods of research of perıodontal dıseases ın women. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *3*(10), 285-294.

Sinkford, J. C., Valachovic, R. W., & Harrison, S. G. (2008). Women's oral health: The evolving science. *Journal of Dental Education*, *72*(2), 131-134.

Steinberg, B. J. (2000). Women's Oral Health Issues. *Journal of the California Dental Association*, *28*(9).

Yıldırım, T. T., & Kaya, F. A. (2011). The effects of menopause on periodontal tissue. *International Dental Research*, *1*(3), 81-86.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN JİNEKOLJİK KANSERLERE ETKİSİ
EFFECT OF CLIMATE CHANGE ON GYNECOLOGICAL CANCERS

Ebru SOLMAZ[1]
[1] Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Ebelik Bölümü Ağrı, Türkiye, ORCID ID: 0000-0003-1962-8669

Aslı SİS ÇELİK[2]
[2] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Doğum-Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-3597-7167

Özet

Küresel çapta kanser, ölümlerin ikinci önde gelen nedenidir. Yalnızca 2020 yılında dünya çapında yaklaşık 10 milyon insan kanserden hayatını kaybetmiştir. Yüksek gelirli ülkelerde kanser mortalitesi daha çok olmaktadır. Son 100 yılda, birçok kanser, kanser risk faktörlerinin tanımlanması ve kontrolü, erken teşhisin iyileştirilmesi ve etkili kanser tedavilerinin geliştirilmesi yoluyla potansiyel olarak tedavi edilebilir hastalıklara dönüşmüştür. Serviks, endometrial ve over kanserleri olarak tanımlanan jinekolojik kanserler, dünya çapında giderek artan sayıda kadını etkilemektedir. 2017 yılında yaklaşık 1.470.900 kadına jinekolojik kanser tanısı konulmuştur. Uluslararası Kanser Araştırma Ajansı (IARC) tarafından yayınlanan Global Cancer Statistics (GLOBOCAN) 2020 verilerine göre dünya çapında 2020 yılında 9,2 milyon kadın yeni kanser tanısı alırken yaklaşık 4,2 milyon kadın kanserden kaynaklı yaşamını yitirmektedir. Kadın üreme organlarında görülen jinekolojik kanserler köken aldıkları organlara göre endometrium, over ve serviks, vulva ve vajen kanserleri olarak adlandırılırlar. Ülkemizde 2017 yılında yapılan "Türkiye Kanser İstatistikleri" verilerine göre tüm kadınlarda jinekolojik kanserlerden uterus korpusu %5,6 ile 5. sırada, over kanseri %3,3 ile 7. sırada, serviks kanseri %2,3 ile 9. sırada yer almaktadır. Kanserlerin altında yatan neden incelendiğinde son zamanlarda iklim değişikliği ve buna bağlı faktörlerin tetikleyici olduğu bulunmuştur. İklim değişikliği bağlamında, daha sık ve/veya daha yoğun aşırı hava olaylarının savunmasız toplulukları, insan sağlığını (fiziksel ve zihinsel) ve refahı etkilemesi beklenmektedir. Literatür incelendiğinde polisiklik aromatik hidrokarbonlar ile over kanseri, serviks kanseri, uterus displazisi, meme kanseri, üreme bozuklukları ve patolojik değişiklikler arasındaki ilişki olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca son 10 yılda iklim sıcaklığındaki artışa uzun süreli maruz kalmanın jinekolojik kanserler üzerinde olumsuz bir etki gösterdiğini kanıtlamıştır. İklim değişikliği nedeniyle oluşan aşırı hava olayları ayrıca jinekolojik kanser tanısı almış bireylerin sağlık hizmetinden yararlanma durumlarını da etkilemektedir. İklim değişikliğinin jnekolojik kanserler üzerinde olumsuz etkisi gün geçtikçe daha çok tehlikeli hale gelmektedir. İklim değişikliği ile jinekolojik kanserler arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak için bir kapsam incelemesi yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, Jinekolojik, Kadın Sağlığı Kanser

Abstract

Globally, cancer is the second leading cause of death. Approximately 10 million people worldwide died of cancer in 2020 alone. Cancer mortality is higher in high-income countries. Over the past 100 years, many cancers have evolved into potentially treatable diseases through the identification and control of cancer risk factors, improved early detection, and the development of effective cancer treatments. Gynecological cancers, defined as cervical, endometrial and ovarian cancers, affect an increasing number of women worldwide. Approximately 1,470,900 women were diagnosed with gynecological cancer in 2017.

According to Global Cancer Statistics (GLOBOCAN) 2020 data published by the International Agency for Research on Cancer (IARC), 9.2 million women worldwide were newly diagnosed with cancer in 2020, while approximately 4.2 million women died due to cancer. Gynecological cancers seen in female reproductive organs are called endometrium, ovary and cervix, vulva and vaginal cancers, depending on the organs they originate from. According to the "Turkey Cancer Statistics" data conducted in our country in 2017, uterine corpus ranks 5th among gynecological cancers among all women with 5.6%, ovarian cancer ranks 7th with 3.3%, and cervix cancer ranks 9th with 2.3%. When the underlying cause of cancers is examined, it has recently been found that climate change and related factors are the trigger. In the context of climate change, more frequent and/or more intense extreme weather events are expected to impact vulnerable communities, human health (physical and mental) and well-being. When the literature is examined, it proves that there is a relationship between polycyclic aromatic hydrocarbons and ovarian cancer, cervical cancer, uterine dysplasia, breast cancer, reproductive disorders and pathological changes. Moreover, in the last 10 years, it has been proven that long-term exposure to an increase in climate temperature has a negative effect on gynecological cancers. Extreme weather events caused by climate change also affect the ability of individuals diagnosed with gynecological cancer to benefit from health services. The negative impact of climate change on gynecological cancers is becoming more dangerous day by day. It is thought that a scoping review is needed to better understand the relationship between climate change and gynecological cancers.

Keywords: Climate change, Gynecological, Women Health, Cancer

Giriş

Kanser, günümüzde yılda yaklaşık 9,6 milyon ölümle hâlâ dünya çapında ikinci ölüm nedenidir. Her kanser türünün toplam ve spesifik insidansı birkaç on yıldır artmaktadır. Kanser insidansının artmasının nedenleri olarak; daha uzun bir ortalama yaşam süresi ve potansiyel risk faktörlere daha fazla maruz kalmanın olduğu düşünülmektedir (D'Augè ve ark., 2023). Yalnızca 2020 yılında dünya çapında yaklaşık 10 milyon insan kanserden hayatını kaybetmiştir. Yüksek gelirli ülkelerde kanser mortalitesi daha çok olmaktadır. Son 100 yılda, birçok kanser, kanser risk faktörlerinin tanımlanması ve kontrolü, erken teşhisin iyileştirilmesi ve etkili kanser tedavilerinin geliştirilmesi yoluyla potansiyel olarak tedavi edilebilir hastalıklara dönüşmüştür. Serviks, endometrial ve over kanserleri olarak tanımlanan jinekolojik kanserler, dünya çapında giderek artan sayıda kadını etkilemektedir. 2017 yılında yaklaşık 1.470.900 kadına jinekolojik kanser tanısı konulmuştur (Brennan ve ark., 2021). Son zamanlarda, Uluslararası Kanser Araştırma Ajansı tarafından yayınlanan GLOBOCAN verilerine göre 2020 kapsamlı küresel kanser istatistikleri, kadınlarda genel olarak tahmin edilen 8,2 milyon yeni kanser vakasının %15,25'inin jinekolojik malignitelerden sorumlu olduğunu belirtmiştir. Bu vakaların %6,5'ini serviks kanseri, %4,5'ini endometrium kanseri, %3,4'ünü over kanseri ve %0,85'ini vulva kanseri oluşturmaktadır (GLOBOCAN, 2020). 2018 yılında tahmini 570.000 yeni vaka ve 311.000 ölümle human papilloma virüsü ile ilişkili en yaygın malignitelerden biri olan serviks kanseri, kadınlarda sık görülen maligniteler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Ayrıca, dünya çapında 184.799 ölümle birlikte 295.414 yeni teşhis edilmiş kadın over kanseri vakası bulunmaktadır (Bray ve ark., 2018). Ülkemizde 2017 yılında yapılan "Türkiye Kanser İstatistikleri" verilerine göre tüm kadınlarda jinekolojik kanserlerden uterus korpusu %5,6 ile 5. sırada, over kanseri %3,3 ile 7. sırada, serviks kanseri %2,3 ile 9. sırada yer almaktadır (HSGM, 2018). Jinekolojik kanserler hala çok yüksek insidansları ve kansere bağlı mortaliteleri nedeniyle süregelen bir endişe kaynağıdır. Başlıca risk faktörleri arasında yüksek riskli HPV (hrHPV), östrojen fazlalığı, sigara kullanımı, bağışıklık yetersizliği, dietilstilbestrol

(DES) maruziyeti ve genetik faktörler yer alır. Ayrıca yaş, pelvik inflamatuar hastalık gibi durumlar da jinekolojik kanserleri etkilemektedir (Keyvani ve ark., 2023). Son zamanlarda iklim değişikliği ve buna bağlı faktörlerin tetikleyici olduğu bulunmuştur. İklim değişikliği bağlamında, daha sık ve/veya daha yoğun aşırı hava olaylarının savunmasız toplulukları, insan sağlığı (fiziksel ve zihinsel) ve refahı üzerinde etki edeceği beklenmektedir (Mendez-Lazaro ve ark., 2021).

Hava kirliliği, jinekolojik kanserler ilgili temel çevresel risk faktörlerinden bir tanesidir. Hava kirliliğinin jinekolojik kanser gibi kadın sağlığı bozukluklarıyla ilişkili olduğuna dair artan kanıtlar bulunmaktadır (Rublee ve ark., 2023). Literatür, polisiklik aromatik hidrokarbonlar ile over kanseri, serviks kanseri, uterus displazisi, meme kanseri, üreme bozuklukları ve patolojik değişiklikler arasındaki ilişkileri desteklemektedir (Li ve ark., 2020; Scheurer ve ark., 2014; Hung ve ark., 2012). Çok sayıda çalışma, polisiklik aromatik hidrokarbonlar ile over kanseri, serviks kanseri, uterus displazisi arasındaki ilişkileri desteklemiştir (Li ve ark., 2020; Hung ve ark., 2012).

İklim değişikliği, kasırgalar ve kontrol edilemeyen yangınlar gibi olumsuz hava olaylarından sonra kanserojenlere maruz kalmanın artması nedeniyle kanser riskini artırmaktadır. İklim değişikliği, bilinen kanserojenlerin daha fazla üretilmesine ve bunlara maruz kalınmasına uygun koşullar oluşturmaktadır. Olumsuz hava olayları halihazırda topluluklardaki kanserojen miktarını artırmaktadır (Nogueira ve ark., 2023).

İklim değişikliğine bağlı hava sıcaklıklarının artması da jinekolojik kanserleri etkilemektedir. Rublee ve ark. (2023) son 10 yılda iklim sıcaklığındaki artışa uzun süreli maruz kalmanın jinekolojik kanserler üzerinde olumsuz bir etki gösterdiğini kanıtlamıştır. Murithi ve Lu'nun (2023) yazdığı derlemenin sonucuna göre hava kirliliğinin yüksek olduğu bölgelerde jinekolojik kanser vakalarında artış olduğu görülmüştür. Bu sonuç, ortamdaki hava kirliliğine kısa ve uzun süreli maruz kalmanın jinekolojik kanser üzerinde hayati bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, ortamdaki NO_2'ye 5 yıl veya daha uzun süre maruz kalmanın ve SO_2'ye 15 yıldan fazla uzun süreli maruz kalmanın jinekolojik kanserlerle önemli ölçüde ilişkili olduğunu desteklemektedir (Murithi ve Lu, 2023).

İklim değişikliğinin jinekolojik kanser üzerindeki başlıca etkisi, kanserin tanı ve tedavisine erişimdeki aksaklıklar yoluyla olabilir. Jinekolojik malignitelerin prognozu kanser tipine ve tanı anındaki evreye göre değişir. İklim değişikliği özellikle kanser hastalarında sağlık hizmetlerindeki kesintilere sebep olabilmektedir. Kanser hastalığı oldukça karmaşık ve entegre bir altyapı ve sağlık sistemi gerektirir. Bu durum sağlık sonuçlarını olumsuz etkilemesi nedeniyle afet sonrası ölüm ve komplikasyon riski en yüksek olan grup arasında yer almaktadır (Ozaki ve ark., 2017). Birleşmiş Milletlerin Afetlerin Azaltılmasına İlişkin Sendai Çerçevesi'nde 2015–2030, "kronik hastalıkları olan kişilerin afetlerden önce, afet sırasında ve sonrasında risklerini yönetmeye yönelik politika ve planların tasarımına dahil edilmesi gerektiğini" belirtmektedir (UNODR, 2015). Kanıtlar, kanser hastalarının aşırı hava olaylarında, kanser bakımına erişimlerini sınırlayarak ve erken ölüm riskini artırarak ulaşıma, sağlık uzmanlarına, ilaçlara ve hastane hizmetlerine erişimlerini kısıtlayabildiğini göstermektedir. Olumsuz hava olayları, hastaların kanser bakımına erişimini ve kanser tedavi tesislerinin bakım sunma kabiliyetini engelleyebilmektedir (Ozaki ve ark., 2017). Temel hizmetlere ihtiyaç duyan kanser hastaları, olumsuz olaylar karşısında en savunmasız olanlar arasındadır. Üstelik bu olumsuz olaylar, halk sağlığı sistemlerine daha az hazırlıklı olan düşük ve orta gelirli ülkelerde endişe vericidir ve bu durum orantısız olarak daha yüksek ölüm oranlarına yol açabilir. İklim değişikliği, kanser bakımı süreci boyunca bakıma erişimi ve bakımın alınmasını kesintiye uğratabilir. Kanserin başarılı bir şekilde önlenmesi, teşhisi ve tedavisi, tıbbi tesislere birden fazla ziyaret gerektirmektedir. Kanser hastaları için kasırgaların

kanser bakımına erişim üzerindeki etkileri, yaşamla ölüm arasındaki fark anlamına gelebilir. Sağlık hizmetlerine erişim ve hizmet sunumundaki aksamalar özellikle kanser hastaları için endişe vericidir çünkü kanser tanısı ve tedavisinin başlatılmasındaki gecikmeler ve kanser tedavisinin kesilmesi, kanserin prognozunu kötüleştirebilir (Palagiano ve Belluso, 2018). Porto Riko'da kasırgalar sonrasında jinekolojik kanserli kadınların karşılaştığı çevresel sonuçları inceleyen bir çalışmaya göre ilaçlara erişim ve tedavinin önündeki mali ve yapısal engeller nedeniyle stres düzeyinin artığı kanıtlanmıştır (Mendez-Lazaro ve ark., 2021).

Sonuç

İklim değişikliği, insanlığın büyük bir kısmı için varoluşsal bir tehdit oluşturmaktadır. Sağlık camiasının hastalar adına savunuculuk yapma konusunda benzersiz bir konumu vardır. Zararı azaltma ve sağlığı iyileştirme taahhüdü göz önüne alındığında, sağlık sektörü etik açıdan iklim krizini ele almakla yükümlüdür ve fosil yakıt tüketimine ve diğer faaliyetlere küresel bağımlılığı azaltmaya yönelik kamu politikalarını da içeren sistemik çözümlerin güçlü bir savunucusu olabilir. Kadın sağlığı alanında çalışan hemşirelerin, değişen iklime uyum konusunda hastalarına yardımcı olmak için önemli ve faydalı rolleri bulunmaktadır; bu çabaların uzun vadeli etkileri olacak ve gelecek nesillere verilen darbeyi hafifletebilecektir. Aşırı hava ve iklimle bağlantılı felaketlerin, halk sağlığını ve insan nüfusunun sosyal refahını tehdit eden aşırı çevresel stres biçimleri üreten sosyo-ekolojik ve teknolojik boyutları olduğu unutulmamalı ve ele alınan bireyleri bu alt boyutlar çerçevesinde ayrıntılı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Bray, F., Ferlay, J., Soerjomataram, I., Siegel, R. L., Torre, L. A., & Jemal, A. (2018). Global cancer statistics 2018: GLOBOCAN estimates of incidence and mortality worldwide for 36 cancers in 185 countries. *CA: a Cancer Journal For Clinicians*, *68*(6), 394-424

Brennan, A., Brennan, D., Rees, M., & Hickey, M. (2021). Management of menopausal symptoms and ovarian function preservation in women with gynecological cancer. *International Journal of Gynecologic Cancer*, *31*(3).

Cancer Today. World Health Organization. Erişim Adresi: https://gco.iarc.fr/today/home Erişim Tarihi: 20.01.2024

D'Augè, T. G., Giannini, A., Bogani, G., Di Dio, C., Laganà, A. S., Di Donato, V., ... & D'Oria, O. (2023). Prevention, screening, treatment and follow-up of gynecological cancers: state of art and future perspectives. *Clinical and Experimental Obstetrics & Gynecology*, *50*(8), 160.

Globocan, Global Cancer Statistics: Turkey (2020). Eişim Adresi: http://Gco.İarc.Fr/Today/Data/Factsheets/Populations/792-Turkey-Factsheets.Pdf. Erişim Tarihi: 07.12.2023

Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Türkiye Kanser İstatistikleri. Erişim Adresi: https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kanser-istatistikleri Erişim Tarihi: 20.01.2024

Hung, L. J., Chan, T. F., Wu, C. H., Chiu, H. F., & Yang, C. Y. (2012). Traffic air pollution and risk of death from ovarian cancer in Taiwan: fine particulate matter (PM2. 5) as a proxy marker. *Journal of Toxicology and Environmental Health, Part A*, *75*(3), 174-182.

Keyvani, V., Kheradmand, N., Navaei, Z. N., Mollazadeh, S., & Esmaeili, S. A. (2023). Epidemiological trends and risk factors of gynecological cancers: an update. *Medical Oncology*, 40(3), 93.

Li, X., Ding, L., Song, L., Gao, W., Wang, L., & Wang, J. (2020). Effects of exposure to polycyclic aromatic hydrocarbons combined with high-risk human papillomavirus infection on cervical intraepithelial neoplasia: A population study in Shanxi Province, China. *International journal of cancer*, *146*(9), 2406-2412.

Méndez-Lázaro, P. A., Bernhardt, Y. M., Calo, W. A., Pacheco Díaz, A. M., García-Camacho, S. I., Rivera-Lugo, M., ... & Ortiz-Martínez, A. P. (2021). Environmental stressors suffered by women with gynecological cancers in the aftermath of hurricanes Irma and María in Puerto Rico. *International journal of environmental research and public health*, *18*(21), 11183.

Murithi, R. G., & Lu, C. (2023). Effect of exposure to ambient air pollution on gynecological cancer: A systematic review. *Research Square*, 1-21.

Nogueira, L. M., Crane, T. E., Ortiz, A. P., D'Angelo, H., & Neta, G. (2023). Climate change and cancer. *Cancer Epidemiology, Biomarkers & Prevention*, OF1-OF7.

Ozaki, A., Nomura, S., Leppold, C., Tsubokura, M., Tanimoto, T., Yokota, T., ... & Ohira, H. (2017). Breast cancer patient delay in Fukushima, Japan following the 2011 triple disaster: a long-term retrospective study. *BMC cancer*, *17*(1), 1-13.

Palagiano, C., Belluso, R. (2018). The impact of climate change and air pollution in the southern european countries. *Climate Change and Air Pollution: The Impact on Human Health in Developed and Developing Countries*, 69-87.

Rublee, C., Bikomeye, J., Rao, S., Husain, M., & Beyer, K. (2023). Climate mitigation and adaptation is cancer prevention and control. *The Journal of Climate Change and Health*, *10*, 100209.

Scheurer, M. E., Danysh, H. E., Follen, M., & Lupo, P. J. (2014). Association of traffic-related hazardous air pollutants and cervical dysplasia in an urban multiethnic population: a cross-sectional study. *Environmental Health*, *13*(1), 1-8.

United Nations. (2015). Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030 Erişim Adresi: https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030 Erişim Tarihi: 18.12.2023

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN MENARŞA ETKİSİ
THE EFFECT OF CLIMATE CHANGE ON MENARCHA

Ebru SOLMAZ[1]
[1] Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Ebelik Bölümü Ağrı, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0003-1962-8669

Aslı SİS ÇELİK[2]
[2] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Doğum-Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0002-3597-7167

Özet

Menarş menstrüasyonun başlangıcı olarak tanımlanmaktadır. Üreme kapasitesini simgeleyen ve birçok kültürde çocukluktan kadınlığa geçişi temsil eden bir olaydır. Son zamanlarda iklim değişikliği gibi insan sağlığını etkileyen faktörün menarş üzerinde etkisi incelenmeye başlanmıştır. Literatürde menarş yaşına yönelik çelişkiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar iklim değişikliğinin menarş yaşı üzerinde düşürücü etkisinden söz ederken başka kaynaklar ise iklim değişikliğinin menarş yaşını geciktirdiğini savunmaktadır. İklim değişikliği nedeniyle aşırı hava olayları yaşanmaktadır. Bu hava olayları sonucunda çevreye kirletici/toksin salınımı gerçekleşmektedir. Özellikle kasırgalar, hortumlar, çığlar ve diğer aşırı hava olaylarında yaşanılan bu artış çevreye toksin salınımının artmasına neden olmaktadır. Çeşitli toksinlerin ise menarş yaşını bozduğu bilinmektedir. Kasırgaların artması ile yağışlar artmaktadır ve yağışta polibromlu difenil eterler (PBDE'ler) dahil olmak üzere bazı zararlı kimyasal maddelerin olduğu fark edilmiştir. Literatür bu zararlı kimyasalların menarş yaşını geciktiridğini göstermiştir. Ayrıca iklim değişikliği ile ortaya çıkan bu hava olayları mahsulün mevcut verimini ve yetiştirilen ürünlerdeki bileşenleri kötü yönde etkilemektedir. Beslenme ile aldığımız bu ürünlerin de menarş üzerinde bir etkisi olduğu bulunmuştur. Güvensiz gıda alımının geç menarş üzerinde etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Literatürde, kasırgalar, çamur/toprak kaymaları ve çığlardaki artışlar ve aşırı hava olaylarındaki artışlar dahil olmak üzere iklim değişikliği olaylarının, toprakta ve suda gömülü toksinlerin ve kirletici maddelerin artan salınımı veya gıdanın etkilenmesi yoluyla menarşın doğal zamanlamasını bozabileceğini açıklamaktadır. Menarş yaşı kadının üreme sağlığını etkileyen bir olgudur. İnsanların kendi elleri ile oluşturduğu iklim değişikliği kadının üreme sağlığını riske atmaktadır. İklim değişikliğine yönelik farkındalığın artırılması hem kadının hem de toplumun sağlığını baştan sona etkileyeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, Kadın Sağlığı, Menarş, Yaş

Abstract

Menarche is defined as the beginning of menstruation. It is an event that symbolizes reproductive capacity and represents the transition from childhood to womanhood in many cultures. Recently, the effect of factors affecting human health, such as climate change, on menarche has begun to be examined. There are contradictions in the literature regarding the age of menarche. While some sources talk about the decreasing effect of climate change on the age of menarche, other sources argue that climate change delays the age of menarche. Extreme weather events occur due to climate change. As a result of these weather events, pollutants/toxins are released into the environment. This increase, especially in hurricanes, tornadoes, avalanches and other extreme weather events, causes an increase in the release

of toxins into the environment. It is known that various toxins disrupt the age of menarche. With the increase in hurricanes, rainfall is increasing and it has been noticed that some harmful chemicals, including polybrominated diphenyl ethers (PBDEs), are present in the rainfall. The literature has shown that these harmful chemicals delay the age of menarche. In addition, these weather events that occur with climate change negatively affect the current yield of the crop and the components in the grown products. It has been found that these products we take with our diet also have an effect on menarche. Unsafe food intake has been proven to have an impact on late menarche. The literature explains that climate change events, including increases in hurricanes, mudslides and avalanches, and extreme weather events, can disrupt the natural timing of menarche through the increased release of toxins and pollutants embedded in soil and water or through the disruption of food. Age of menarche is a phenomenon that affects a woman's reproductive health. Climate change caused by humans' own hands puts women's reproductive health at risk. It is thought that increasing awareness about climate change will completely affect the health of both women and society.

Keywords: Climate change, Women Health, Menarche, Age

Giriş

Tarihsel olarak kan dökmek sıklıkla kahramanca yiğitlik eylemleriyle ilişkilendirilmektedir. Ancak menstruasyonu dönemine aynı şekilde övülmez ve değer verilmez. Menstruasyon dönemi, dünya nüfusunun dörtte birinde meydana gelen doğal bir fizyolojik süreç olmasına rağmen, daha ziyade gizlilik, damgalanma ve stresle örtüşmektedir (Khorsand ve ark., 2023). Menarş (ilk adet kanaması), ergenliğin ve cinsel olgunlaşmanın başlangıç dönemi olarak kabul edilmektedir. Yetişkinliği ve doğurganlığı simgeleyen bu kavram fizyolojik, davranışsal ve sosyal değişikliklerin kritik bir belirleyicisidir (Coast ve ark., 2019). Yetişkin davranışlarının benimsenmesi ve cinsel yaşamın başlangıcından okulu bırakmaya yol açabilecek utanç ve damgalanmaya kadar kızların hayatında dramatik sonuçlar doğurabilmektedir. Menarş yaşı ise kadın hayatının ilerleyen dönemlerindeki sağlık durumu ile bağlantısı olan önemli bir kavramdır (Šaffa ve ark., 2019). Yüksek gelirli ülkelerde yapılan araştırmalar, erken menarşın meme kanseri, endometriyal kanser dahil olmak üzere bir dizi olumsuz üreme sağlığı sonucu riskinin arttırdığını göstermiştir (Bubach ve ark., 2021; Yazdanpanahi ve ark., 2017; Dossus ve ark., 2012). Fuhrman ve ark. (2021) çalışmasına göre, menarş yaşı ile 19 kanserden yedisi arasında ters bir ilişki olduğu bulunmuştur. Menarş yaşında geçirilen her ilave yıl, endometriyal, karaciğer, mesane, kolon, akciğer ve meme kanseri risklerinin azalmasıyla bağdaştırılmıştır (Fuhrman ve ark., 2021). Yelpazenin diğer ucunda ise geç menarşın yaşamın ilerleyen dönemlerinde osteoporoz, anksiyete ve depresyona yol açtığı görülmüştür. Tüm bu faktörlerin ileri yaşlardaki sağlık üzerinde etkileri vardır (Opoliner ve ark., 2014). Menarş yaşını etkileyen faktörlerin incelenmesi kadın sağlığı açısında oldukça önemlidir. Bu faktörler arasında genetik, beslenme durumu, yaşanılan bölge, ırksal ve kültürel geçmişin, sosyo-ekonomik durumun menarş yaşı üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Son zamanlarda iklimsel değişikliklerin de menarş yaşı üzerinde etkisi olduğu kanıtlanmıştır. İklim değişiklikleri büyük bir küresel sağlık tehdidi oluşturmaktadır. Genel olarak iklim değişikliğinin ve iklim krizlerinin etkisinin insan hayatı üzerinde çarpıcı derecede yüksek bir bedeli vardır. Dünya Sağlık Örgütü'nün öngörüsüne göre, iklim krizi 2030 ile 2050 yılları arasında yılda 250 binin üzerinde ölüme yol açacaktır. İklim değişikliği nedeniyle sağlık hizmetlerinin tahmini mali yükünün 2030 yılına kadar 4 milyar dolar olacağı öngörülmektedir. İklim değişikliğinin insan yaşamına etkisi doğrudan veya dolaylı yollar ile gerçekleşmektedir.

İklim değişikliğinde doğal afetler nedeniyle oluşan kayıplar doğrudan, zorunlu göç gibi durumlar ise dolaylı şekilde insan sağlığını etkilemektedir. Uluslararası Göç Örgütü'ne göre, iklim değişikliği nedeniyle oluşan doğal afetler 2050 yılına kadar yaklaşık çeyrek ila bir milyar kişinin göç etmesine neden olacaktır (IOM, 2022). Göç eden kişileri ise çoğunlukla kız çocukları ve kadınlar oluşturacaktır. Düşük ve orta gelirli ülkelerde kadınlar genel olarak erkeklere kıyasla daha fazla iklim bağlantılı sağlık riskleriyle karşı karşıyadır. Bunun arkasında yatan neden, doğal afetlere karşı daha fazla hassasiyetlerinin olmasıdır. Ayrıca ataerkil ve kültürel normlar nedeniyle sağlık arama davranışı kadınlarda erkeklere oranla daha zayıftır (Afzal ve Das, 2023). Bu durum menarş yaşını ve menstruasyonu hijyenini doğrudan etkilemektedir. Son zamanlarda iklim değişikliği gibi insan sağlığını etkileyen faktörün menarş üzerinde etkisi incelenmeye başlanmıştır. Literatürde menarş yaşına yönelik çelişkiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar iklim değişikliğinin menarş yaşı üzerinde düşürücü etkisinden söz ederken başka kaynaklar ise iklim değişikliğinin menarş yaşını geciktirdiğini savunmaktadır (Canelon ve Boland, 2020; Harley ve ark., 2017).

İklim değişikliği menarşın zamanlamasını çeşitli şekillerde etkilemektedir. Özellikle kasırgalar, hortumlar, çığlar ve diğer aşırı hava olayların menarş üzerine etkisi bulunmaktadır. Altında yatan mekanizma incelendiğinde ise bu aşırı hava olaylarının çevreye toksin salınımını arttırdığı bulunmuştur. Çeşitli toksinlerin menarş zamanlamasını bozduğu bilinmektedir. Ek olarak, hava olayları mahsulün verimini etkileyecektir. Toksinler ile yeşeren bu mahsülün tüketiminin menarş yaşı üzerinde etkisi olduğu bulunmuştur. Menarşın zamanlamasındaki bu bozulmalar, kemik sağlığı koşulları, kardiyovasküler hastalıklar, zihinsel sağlık hastalıkları ve doğurganlıkla ilgili durumlardaki artışlara bağlı olarak hastalık yükünün artmasına neden olabilmektedir (Canelón ve ark., 2020).

İklim değişikliğinde hava sıcaklığı ve nemdeki artışlar da dikkat çekmektedir. Hava artışı ile buzulların erimesi ve okyanus sıcaklıklarının artması hem kasırgaların sayısında hem de şiddetin de artışa neden olduğu bulunmuştur. Son 50-100 yılda kasırgaların ve kasırganın şiddetinde, aşırı hava olaylarında (siklonlar), hortumlarda, çığlarda ve çamur/heyelanlarda artışlar gözlemlenmiştir. Bu faktörler çevreye kirletici/toksin salınımı riskini artırmaktadır. Özellikle kasırgalar, hortumlar, çığlar ve diğer aşırı hava olaylarında yaşanılan bu artış çevreye toksin salınımının artmasına neden olmaktadır. Çeşitli toksinlerin ise menarş yaşını bozduğu bilinmektedir. Kasırgaların artması ile yağışlar artmaktadır ve yağışta polibromlu difenil eterler (PBDE'ler) dahil olmak üzere bazı zararlı kimyasal maddelerin olduğu fark edilmiştir (Arellano ve ark., 2014). PBDE'ler tipik olarak alev geciktiricilerde bulunan kimyasallardır. Harley ve ark. (2017) intrauterin dönemde PBDE'lere maruz kalmanın geç menarşla ilişkili olduğunu kanıtlamışlardır (Harley ve ark., 2017). Eğer PBDE'ler yağış yoluyla salınırsa ve belirli bir bölgedeki kasırga faaliyeti nedeniyle yağış artarsa, bir kasırga sırasında PBDE'ye maruz kalmanın olasılığı artacaktır. Dolayısıyla bu durumun menarşın zamanlamasını etkilemesi muhtemeldir. Bir annenin kasırga sırasında gebe olması ve PBDE içeren yağmura maruz kalması durumunda doğacak kız çocuğu geç menarş yaşı açısından risk altındadır (Canelon ve Boland, 2020). Ayrıca iklim değişikliği ile ortaya çıkan bu hava olaylarının mahsulün mevcut verimini ve yetiştirilen ürünlerdeki bileşenleri kötü yönde etkilemektedir. Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü'nün yayınladığı rapora göre, iklim değişikliğinin mahsul verimini olumsuz etkileyerek gıda fiyatları, üretim ve tüketim üzerinde olumsuz etkiler oluşturacağı bulunmuştur (Rosegrant ve ark., 2010). Spesifik olarak, artan sıcaklıklar, yağış düzenindeki değişiklikler ve buna bağlı olarak sulama uygulamalarındaki değişikliklerin, en önemli tarımsal ürünlerde (buğday, mısır, soya fasulyesi ve pirinç) verim düşüşlerine yol açması beklenmektedir. Beslenme ile aldığımız bu ürünlerin de menarş üzerinde bir etkisi olduğu bulunmuştur. Güvensiz gıda

alımının geç menarş üzerinde etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Literatürde, kasırgalar, çamur/toprak kaymaları ve çığlardaki artışlar ve aşırı hava olaylarındaki artışlar dahil olmak üzere iklim değişikliği olaylarının, toprakta ve suda gömülü toksinlerin ve kirletici maddelerin artan salınımı veya gıdanın etkilenmesi yoluyla menarşın doğal zamanlamasını bozabileceğini açıklamaktadır (Khairzad ve ark., 2022; Cheng ve ark., 2019).

İklim değişikliği aynı zamanda menarş hijyenini etkileyerek kadın hayatında söz sahibi olmaktadır. Birleşmiş Milletler, menstruasyon hijyenine yatırım yapmanın, sağlığın iyileştirilmesi, cinsiyet eşitliği, kadınların ve kızların topluma tam olarak katılabilmelerini sağlamak için hayati önem taşıdığından bahsetmektedir. Menstrüel hijyen ürünlerine erişim ve bunların bulunabilirliği, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde birçok kadın, kız çocuğu için yetersizdir (Khorsand ve ark., 2023). Aşırı hava ve iklim olayları sırasında ve sonrasında, menstrüel hijyene yönelik, özel alanlara, temiz suya, sanitasyona ve temizlik hizmetlerine erişimde sıklıkla aksaklıklar olabiliyor. Menstruasyon dönemi ile ilgili benzer zorluklar, iklim kaynaklı göç sırasında da ortaya çıkmaktadır ve bu durumun önümüzdeki yıllarda artması beklenen bir durumdur (van Daalen ve ark., 2021). Dolayısıyla iklim değişikliği ile menarş yakından bağlantılıdır.

Sonuç

İklim değişikliği çağımızın en büyük sorunlarından biri ve etkileri insan sağlığının birçok alanında görülmektedir. İklim değişikliğinin kadın sağlığı üzerindeki etkisini göz ardı etmek imkansızdır ve kadınların iklim değişikliğinden hissettiği orantısız durumların giderek artacağı tahmin edilmektedir. İklim değişikliğine sebep olan gazların menarş yaşı üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Aşırı hava olayları nedeniyle artan iklim göçlerine yönelik önlemler alınmalıdır. Ayrıca acil durumlardaki adölesan kızların iklim değişikliğinin yarattığı etkilerle mücadele etmek için malzeme ve eğitim yoluyla daha fazla menarş yönetimi desteğine ihtiyacı vardır. İklim değişikliği ile adölesan kızların menarş sağlığı arasındaki kesişme noktaları nispeten yenidir, daha fazla araştırma ve bilimsel tartışmanın yapılması gerekmektedir. Adölesan kızların menstruasyon dönemlerini yönetirken güvenlik ve onur sahibi olmalarına ilişkin bu temel hakkı, iklim değişikliğine karşı korunmalıdır.

Kaynaklar

Afzal, F., Das, A. (2023). Predictors of antenatal health service utilization among left-behind wives of male outmigrants: Evidence from Patna District, India. *Asian Pacific Journal of Reproduction, 12*(5), 220-228.

Arellano, L., Fernández, P., López, J. F., Rose, N. L., Nickus, U., Thies, H., ... & Grimalt, J. O. (2014). Atmospheric deposition of polybromodiphenyl ethers in remote mountain regions of Europe. *Atmospheric Chemistry and Physics, 14*(9), 4441-4457.

Bubach, S., Horta, B. L., Gonçalves, H., & Assunção, M. C. F. (2021). Early age at menarche and metabolic cardiovascular risk factors: mediation by body composition in adulthood. *Scientific Reports, 11*(1), 148.

Canelón, S. P., & Boland, M. R. (2020). A systematic literature review of factors affecting the timing of menarche: The potential for climate change to impact women's health. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(5), 1703.

Cheng, H. L., Raubenheimer, D., Steinbeck, K., Baur, L., & Garnett, S. (2019). New insights into the association of mid-childhood macronutrient intake to pubertal development in adolescence using nutritional geometry. *British Journal of Nutrition*, *122*(3), 274-283.

Coast, E., Lattof, S. R., & Strong, J. (2019). Puberty and menstruation knowledge among young adolescents in low-and middle-income countries: a scoping review. *International Journal of Public Health*, *64*, 293-304.

Dossus, L., Kvaskoff, M., Bijon, A., Fervers, B., Boutron-Ruault, M. C., Mesrine, S., & Clavel-Chapelon, F. (2012). Determinants of age at menarche and time to menstrual cycle regularity in the French E3N cohort. *Annals of Epidemiology*, *22*(10), 723-730.

Fuhrman, B. J., Moore, S. C., Byrne, C., Makhoul, I., Kitahara, C. M., Berrington de González, A., ... & Hoover, R. N. (2021). Association of the age at menarche with site-specific cancer risks in pooled data from nine cohorts. *Cancer Research*, *81*(8), 2246-2255.

Harley, K. G., Rauch, S. A., Chevrier, J., Kogut, K., Parra, K. L., Trujillo, C., ... & Eskenazi, B. (2017). Association of prenatal and childhood PBDE exposure with timing of puberty in boys and girls. *Environment International*, *100*, 132-138.

Khairzad, A., Khan, B., Sharma, S., & Yong, O. Evaluating Limitations of Current Policies Addressing Climate Change-Induced Food Insecurity: A Narrative Review in the Context of Late Menarche in African Females.

Khorsand, P., Dada, S., Jung, L., Law, S., Patil, P., Wangari, M. C., ... & van Daalen, K. (2023). A planetary health perspective on menstruation: menstrual equity and climate action. *The Lancet Planetary Health*, *7*(5), e347-e349.

Opoliner, A., Carwile, J. L., Blacker, D., Fitzmaurice, G. M., & Austin, S. B. (2014). Early and late menarche and risk of depressive symptoms in young adulthood. *Archives of Women's Mental Health*, *17*, 511-518.

Rosegrant, M. W., Yohe, G., Ewing, M., & Valmonte-Santos, R. (2010). Climate change and Asian agriculture. *Asian Journal of Agriculture and Development*, *7*(1), 41.

Šaffa, G., Kubicka, A. M., Hromada, M., & Kramer, K. L. (2019). Is the timing of menarche correlated with mortality and fertility rates?. *PloS one*, *14*(4), e0215462.

United Nation-International Organization for Migration. Erişim Adresi: https://www.iom.int/cop27-addressing-human-mobility-driven-climate-change Erişim Tarihi: 17.01.2024

van Daalen, K. R., Dada, S., Issa, R., Chowdhury, M., Jung, L., Singh, L., ... & Singh, N. S. (2021). A scoping review to assess sexual and reproductive health outcomes, challenges and recommendations in the context of climate migration. *Frontiers in Global Women's Health*, *2*, 78.

Yazdanpanahi, Z., Yektatalab, S., Tayebi, N., & Akbarzadeh, M. (2017). The Association Between Menarche Age and BirthWeight, Mother and Older Sister's Age of Menarche. *Razavi International Journal of Medicine*, *5*(1).

BİLGİ, MOTİVASYON, DAVRANIŞ BECERİLERİ (IMB) MODELİ VE CİNSEL SAĞLIK ALANINDA KULLANIMI

INFORMATION, MOTIVATION, BEHAVIOR SKILLS (IMB) MODEL AND USE IN SEXUAL HEALTH

Nisa Nur DEMİRTAŞ[1]
[1]Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Doğum, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-3816-4997

Aslı SİS ÇELİK[2]
[2]Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Doğum, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-3597-7167

Özet

Cinsel sağlık eğitimleri doğru bilgi sağlamayı, tutum değer ve anlayış kazandırmayı, olumlu kişilerarası ilişkiler oluşturmayı ve cinsel davranışla ilgili sorumluluk alma ve yerine getirmeyi hedeflemektedir. Cinsel davranışları geliştirme amaçlı yürütülecek programlarda, bilgi verilmesi, motivasyon sağlanması, cinsel sağlığı destekleyen becerilerin geliştirilmesi ve bireyin cinsel sağlığına katkıda bulunacak çevre ile bireyin cinsel sağlığının güçlendirilmesi önerilmektedir.

Bilgi, motivasyon, davranış becerileri bileşenlerine temelli, IMB modeli etkili cinsel sağlık eğitim programları oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Cinsel sağlık eğitim programı modelin üç bileşeni üzerine temellenmiştir. Bilgi; bireylerin yaş aralıklarına, gelişimsel dönemlerine ve cinsiyetlerine uygun olmalıdır. Motivasyon; Bireyleri olumsuz riskli davranışlarını değiştirme, tutarlı, güvenli ve sağlıklı davranışlarını sürdürmede aldıkları bilgileri kullanmaya motive edilmesini sağlar. Davranış; bireylerin cinsel sağlığı geliştirmelerine, olumsuz sonuçları azaltmaya katkı sağlayacak uygun davranış becerileri edinmelerinde yardımcı olur.

Model ilk olarak üniversite öğrencilerinde HIV'i önlemek için davranış değişikliği amaçlı randomize kontrollü bir çalışmada kullanılmıştır. IMB modeli müdahalesi ile genç kadınların HPV aşısı olma niyetleri üzerine etkisi araştırılmış, yeni çiftlerin cinsel tatmini üzerinde bilgi, motivasyon ve davranış becerileri modelini kullanan eğitim paketinin cinsel doyumları üzerinde etkisi incelenmiştir. Ayrıca bu model ergenlerin ebeveynlerinin cinsel sağlık ve üreme sağlığı konusunda etkili iletişimi sağlama, vajinismus tedavisi alan kadınlarda cinsel danışmanlık verme, kadınlara genital enfeksiyon farkındalık eğitimi verme konularında kullanılmıştır. Özellikle riskli cinsel davranışları azaltmaya yönelik IMB modeli yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu popülasyonlar arasında genel olarak üniversite öğrencileri yer alırken özel olarak düşük gelirli konutlarda yaşayan kadınlar, enjeksiyonlu uyuşturucu kullanıcısı, kamyon şoförü, cinsel yolla bulaşan enfeksiyon kliniği hizmeti alan erkek ve kadın hastalar yer almaktadır.

Model bireylere cinsel sağlıkla ilgili sorunları önleme, risk azaltma ve cinsel sağlığı geliştirmede yol gösterici olmaktadır. Gelecekte cinsel sağlık ile ilgili yapılacak müdahaleler bireylerin bilgi, motivasyon ve davranış becerilerini geliştirmeye odaklanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Cinsel Sağlık, Cinsel Sağlık Eğitimi, IMB Modeli, Hemşirelik

Abstract

Sexual health training aims to provide accurate information, gain attitudes, values and understanding, create positive interpersonal relationships, and take and fulfill responsibility for sexual behavior. In programs to be carried out to improve sexual behavior, it is recommended to provide information, provide motivation, develop skills that support sexual health, and strengthen the sexual health of the individual with an environment that will contribute to the individual's sexual health.

The IMB model, based on the components of knowledge, motivation and behavioral skills, is used to create effective sexual health education programs. The sexual health education program is based on three components of the model. Information; It should be appropriate for individuals' age ranges, developmental periods and gender. Motivation; It motivates individuals to use the information they receive to change their negative risky behaviors and maintain consistent, safe and healthy behaviors. Behaviour; It helps individuals improve sexual health and acquire appropriate behavioral skills that will contribute to reducing negative consequences.

The model was first used in a randomized controlled trial for behavior change to prevent HIV in college students. The effect of the IMB model intervention on young women's intention to get the HPV vaccine was investigated, and the effect of the training package using the knowledge, motivation and behavioral skills model on the sexual satisfaction of new couples was examined. In addition, this model has been used to ensure effective communication between parents of adolescents about sexual and reproductive health, to provide sexual counseling to women receiving vaginismus treatment, and to provide genital infection awareness training to women. The IMB model is widely used to reduce risky sexual behavior. While these populations generally include university students, they specifically include women living in low-income housing, injection drug users, truck drivers, and male and female patients receiving sexually transmitted infection clinic services.

The model guides individuals in preventing sexual health-related problems, reducing risks and improving sexual health. Future interventions regarding sexual health should focus on improving individuals' knowledge, motivation and behavioral skills.

Keywords: Sexual Health, Sexual Health Education, IMB Model, Nursing

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), cinsel sağlığı “cinsel yaşamın bedensel, ruhsal, zihinsel ve sosyal açıdan bir bütün olarak ele alınması yoluyla kişilik, iletişim ve sevginin olumlu yönde zenginleştirilmesi ve güçlendirilmesi” olarak tanımlamaktadır. Cinsel sağlık; bireylerin, çiftlerin ve ailelerin genel sağlık ve refahının yanı sıra toplumun sosyal ve ekonomik kalkınması için de temel öneme sahiptir (WHO, 2013).

Cinsel sağlık, cinselliğe ve cinsel ilişkilere olumlu ve saygılı bir yaklaşımın yanı sıra, zorlama, ayrımcılık ve şiddetten uzak, zevkli ve güvenli cinsel deneyimler yaşama olanağını gerektirir. Cinsellik ve cinsel sağlığın bireylerin genel sağlığı, iyilik hali ve yaşam kalitesi açısından önemli olduğu bildirilmektedir (WAS, 2014). Bireylerin cinsel sağlığının korunması ve sürdürülmesi cinsiyet ve cinsellik konusunda kapsamlı, kaliteli bilgilere erişim; karşılaşabilecekleri riskler ve korunmasız cinsel ilişkinin olumsuz sonuçları hakkında bilgi;

cinsel sağlık hizmetlerine erişim yeteneği; cinsel sağlığı onaylayan ve geliştiren bir ortamda yaşama ile sağlanmaktadır (WHO, 2013).

Cinsel sağlık davranışının geliştirilmesinde cinsel sağlık eğitiminin önemi vurgulanmaktadır (Zeren ve Gürsoy, 2018). Nitekim Birleşmiş Milletler "2015-2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" kapsamında yer verilen cinsel sağlık ve üreme sağlığı başlığı "2030 yılına kadar, aile planlaması, bilgilendirme ve eğitime yönelik olanlar dâhil, cinsel ve üreme sağlığı hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması" alt hedefiyle bilgilendirme ve eğitimi ön plana çıkarmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Cinsel sağlık eğitiminin amacı; bireylere kapsamlı ve yaşına uygun, cinsellikle ilgili, bilinçli, sağlıklı, saygılı seçimler yapmaları için bilgi beceri sağlamak ve güvenli cinsel davranışlar kazandırmak, bireyin kendisine saygısını arttırmaktır (Çayır ve Beji, 2015). Kapsamlı ve yaşa özgü cinsel sağlık eğitimleri cinsel disfonksiyonu önlemekte, güvenli cinsel davranışı geliştirmekte, zihinsel sağlığı ve pozitif sağlık davranışını artırmakta, cinsel kimliğin oluşmasına olumlu katkı sağlamaktadır (Moghadam ve ark., 2015). Ayrıca bu eğitimler cinsel yolla bulaşan hastalıklar, cinsel saldırılar ve istenmeyen gebeliklerin önlenmesinde yararlı olmaktadır. (Çayır ve Beji, 2015). Kanada Cinsel Sağlık Eğitim Rehberi'nde, cinsel davranışları geliştirme amaçlı yürütülecek programlarda, "cinsel sağlığı destekleyen becerilerin geliştirilmesi, motivasyon ve kişisel gelişimin sağlanması, bilgi verilmesi ve bireyin cinsel sağlığına katkıda bulunacak çevrenin yaratılarak cinsel sağlığının güçlendirilmesi ve cinsel sorunların önlenmesi" önerilmektedir (Public Health Agency of Canada, 2019).

Bu derlemenin amacı cinsel sağlık eğitim programlarında kullanılan Bilgi, Motivasyon, Davranış Becerileri (IMB) Modeli'ni literatür doğrultusunda incelemektir.

Bilgi, Motivasyon, Davranış Becerileri (IMB) Modeli

Sağlık eğitiminde amaç bireylerin davranışlarını etkileyen faktörleri ve davranışın sağlığın gelişmesinde ve hastalıkların önlenmesindeki rolünü ortaya çıkarmaktır (Gölbaşı, 2003).

Bilgi, motivasyon, davranış becerileri (IMB) modeli sağlık davranışlarını değiştirmek ve güçlendirmek amacıyla kullanılan sağlık eğitim modellerinden biridir. Bu model ilk olarak Fisher ve arkadaşları tarafından (1996) üniversite öğrencilerinde cinsel yolla bulaşan hastalıkları önlemek için davranış değişikliğini amaçlayan bir çalışmada kullanılmıştır (Fisher ve ark., 1996). IMB modeli özellikle etkili cinsel sağlık ve üreme sağlığı programları oluşturmak için kullanılmaktadır. Model, bireylere risk azaltma, cinsel sağlık sorunlarını önleme ve cinsel sağlığı geliştirme konusunda rehberlik sağlamaktadır. (Fisher ve Fisher, 1998).

IMB modeli sağlık davranışlarının başlatılması ve sürdürülmesi için gerekli üç temel bileşeni içermektedir: bilgi, motivasyon, davranış becerileri (Fisher ve Fisher, 1998).

Bilgi: Etkili bir cinsel sağlık eğitim programı için bireylerin cinsel sağlık davranışlarını geliştirecek, cinsel sağlık sorunlarını önleyecek ve kolayca davranışa dönüşebilecek bilgi sağlanması gerekmektedir. Verilecek bilginin eyleme dönüşebilmesi için uygulanabilir ve uyarlanabilir olması önemlidir. Bu nedenle bilginin yaşa, cinsiyete ve gelişimsel dönemlerine uygun ve kültürel olarak duyarlı olması gerekmektedir. Bilgi istenen davranış sonuçlarıyla ilişkili olmalı ve davranışa dönüştürülmesi kolay olmalıdır (Fisher ve Fisher, 1998; Public Health Agency of Canada, 2019).

Motivasyon: Bu aşama bireyin cinsel sağlık davranışlarına motive edilmesini sağlamaktadır. İstenilen davranışın geliştirilmesinde sadece bilgi verilmesi yeterli değildir.

Bireyin harekete geçmesi ve bilginin davranışa dönüşebilmesi için motivasyon faktörlerinin sağlanması gerekmektedir (Fisher ve Fisher, 1998).

Motivasyon üç şekilde gerçekleşmektedir:

Duygusal motivasyon: Bireyin cinselliğe verdiği duygusal tepkileri kapsamaktadır. Verilen duygusal tepkiler bireyin cinsel sağlık sorunlarından kaçınmak veya cinsel sağlık düzeyini yükseltmek için gerekli önlemleri alıp almamasını belirler. Cinselliğe karşı olumsuz duygusal tepkilere sahip bireylerin düzenlenen eğitim programlarından daha az yararlanması beklendik bir durumdur.

Kişisel motivasyon: Bireyin cinsellikle ilgili sahip olduğu inanç ve tutumları kapsamaktadır. Bu inanç ve tutumlar cinsel sağlık davranışını etkilemekte ve davranışın gerçekleşip gerçekleştirilmeyeceğini belirlemektedir.

Sosyal motivasyon: Bireyin sosyal normlarla ilgili inançlarını ve sosyal destek algısını kapsamaktadır. Cinsel sağlıkla ilgili sorun yaşayan birey, yardım arama davranışının sosyal açıdan kabul edilebilir olduğu fark ettiğinde eğitim ve tedavi programlarından yararlanma düzeyi artacaktır (Fisher ve Fisher, 1998; Public Health Agency of Canada, 2019).

Davranış becerileri: Cinsel sağlığı destekleyen davranışları kabullenme sürecinde motivasyon ve bilgi faktörleri önemli olmakla birlikte uygun davranış becerilerine sahip olma davranış değişimi için kilit bir noktadır. Üreme ve cinsel sağlık becerileri, etkili cinsel sağlık eğitim programları için vazgeçilmez bir bileşendir. Bu beceriler davranışı yerine getirmek için objektif beceriler ve davranışı gerçekleştirecek öz etkililik alanlarından oluşur. (Fisher ve Fisher, 1998; Public Health Agency of Canada, 2019). Cinsel yolla bulaşan hastalıkların önlenmesi için bariyer yöntemler konusunda bilgilendirilen ve motive edilmiş bireyin davranış eğitimi aşamasında, prezervatif kullanmak için teknik becerilere sahip olması (davranışı yerine getirmek için objektif beceriler) ve tek eşlilik, istemediği cinsel ilişkiyi reddetme konularında karar verme yeteneğine ve partnerinin prezervatif kullanımı konusunda ikna edebilecek görüşme becerilerine sahip olması (davranışı gerçekleştirecek öz etkililik) gerekmektedir (Vural ve Zincir, 2010).

IMB modeline temellendirilen cinsel sağlık eğitim programının uygulanması veri toplama, girişim ve değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır. Veri toplama aşamasında hedef popülasyonun cinsel sağlık eğitimi gereksinimi değerlendirilir, hedef popülasyonunun sahip olduğu bilgi, motivasyon ve davranış becerilerinin düzeyi belirlenir. Girişim aşamasında bireylere IMB modeli doğrultusunda uygun eğitim programları geliştirilir ve uygulanır. Değerlendirme aşamasında eğitim programının bireylerin bilgisi, motivasyonu ve davranış becerileri üzerinde istenen etkiyi gösterip göstermediği değerlendirilir ve programın zayıflıkları belirlenir (Fisher ve Fisher, 1998).

IMB Modelinin Cinsel Sağlık Alanında Kullanımı

IMB modeli cinsel sağlık alanında ilk olarak Fisher ve arkadaşları tarafından üniversite öğrencilerinde HIV/AIDS'i önleme için davranış değişikliğini amaçlayan randomize kontrollü bir çalışmada kullanılmıştır. Öğrencilerin HIV/AIDS bilgisi, sağlık inançları, nedensel davranış teorisi ve öz- etkililiği sağlayan bilişsel beceriler IMB modeline entegre edilmiştir. Öğrencilerin tutumları ve sosyal normları değerlendirilmiş ve prezervatif satın alma, taşıma ve prezervatif kullanımı konusunda konuşma gibi bilişsel becerileri incelenmiştir. Uygulanan cinsel sağlık eğitim programının etkinliği bilgi, motivasyon ve davranış boyutlarında ön test-son test verileri ile değerlendirilmiştir. IMB modeline dayalı eğitim programının uygulandığı grupta bilginin, prezervatif kullanıma karşı olumlu tutumun ve HIV/AIDS önleme davranışlarında öz etkililiğin arttığı saptanmıştır (Fisher ve ark., 1996). Bu modelin adölesan

gruba uygulanması ile adölesanın cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve istenmeyen gebelik konusunda bilgi edinmesi ve etkin temel davranış becerileri kazanması sağlanmaktadır (Fisher, 1994).

Riskli cinsel davranışları azaltmaya yönelik güncel teorik temelli müdahalelere ilişkin incelemeler IMB modelinin yaygın olarak kullanıldığını ve birden fazla popülasyonda riskli cinsel davranışları değiştirmek için etkili bir teorik temel olduğunun gösterildiğini ortaya koymaktadır (Bazargan, 2010; Fisher ve ark., 1996; Fisher ve ark., 2002). Bu popülasyonlar arasında genel olarak üniversite öğrencileri yer almaktadır. Ayrıca düşük gelirli konutlarda yaşayan kadınlar (Anderson ve ark., 2006), damar içi uyuşturucu kullanıcıları (Copenhaver ve Lee, 2006) kamyon şoförleri (Cornman ve ark., 2007), cinsel yolla bulaşan enfeksiyon kliniği hizmeti alan erkek ve kadın hastalar (Kalichman ve ark., 2005), cinsel hayatı aktif hapishanede olan genç suçlular (Robertson ve ark., 2006), HIV pozitif homoseksüel erkekler (Knauz ve ark., 2007) yer almaktadır.

Cinsel yolla bulaşan enfeksiyonların önlenmesi ve kontrolü amacıyla yapılan çalışmaların yanı sıra IMB modelinin farklı müdahale alanlarında da cinsel sağlığın geliştirilmesine yönelik kullanıldığı görülmektedir. Yetersiz sağlık hizmeti alan gençler arasındaki cinsel davranış yordayıcıları IMB modeli kullanılarak incelenmiştir. Cinsel aktiviteleri reddetme becerileri ve tutumları, daha az riskli cinsel davranışı doğrudan yordamaktadır. Ayrıca, reddetme becerileri akran baskısından, bilgiden ve cinsel aktivitelere karşı tutumlardan etkilenmiştir. Bu çalışmada risk altındaki popülasyonun cinsel davranış belirleyicilerinin açıklanmasında IMB modeli kullanılması gerektiği vurgulanmıştır (Bazargan, 2010).

IMB modeli müdahalesinin genç kadınların Human Papilloma Virüs (HPV) aşısı olma niyetlerine etkinliği araştırılmıştır. Bu araştırmada serviks kanseri açısından yüksek riskli bir popülasyon olarak kabul edilen kadın üniversite öğrencileri örneklem olarak seçilmiş ve IMB grubu ve kontrol grubu oluşturulmuştur. IMB grubuna 4 oturumluk bir eğitim programının ilk oturumunda bilgi verme, ikinci oturumda erken tanı konusunda olumsuz tutumların azaltılması ve motivasyonun artırılması, üçüncü oturumda davranışsal becerilerin geliştirilmesi, dördüncü oturumda bilgi ve becerilerin güçlendirilmesi girişimleri uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise geleneksel bilgi müdahalesine dayalı bir eğitim programı uygulanmıştır. Bu çalışmada IMB grubunun bireysel motivasyonu, sosyal motivasyonu değerlendirilmiş ve davranış becerileri öz yeterlilik kavramı ile değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışmada IMB modeline temellendirilen müdahalenin genç kadınlarda serviks kanserini önlemek için yeni cinsel davranışları kazanmalarına yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Taştekin ve ark., 2023).

Yeni evli bireylerin cinsel doyumu üzerinde IMB modelinin etkinliğinin araştırıldığı bir çalışmada bireylerin değer ve normlarına uygun cinsel eğitim paketi oluşturulmuştur. Bilgi, motivasyon ve davranış becerileri geliştirilen çiftlerin cinsel doyum düzeylerinin artması hedeflenmiştir (Moeini ve ark., 2019).

Vajinismus tedavisi gören kadınlarda IMB modeli ile verilen cinsel danışmanlık ve pelvik taban gevşemesinin cinsel işlevlere etkisini belirlemek amacıyla yapılan çalışmada deney ve kontrol grupları belirlenmiş ve kontrol grubuna rutin tedavi protokolü uygulanmıştır. Deney grubuna ise kadınlara rutin tedavinin yanı sıra dört oturumdan oluşan bilgi, motivasyon ve davranış becerileri boyutlarında pelvik gevşeme ve cinsel danışmanlık hizmeti verilmiştir. Yapılan çalışmada vajinismus tedavisinde IMB modelinin cinsel işleve olumlu katkısı olduğu belirlenmiştir (Işık ve Aslan, 2023).

IMB modeline dayalı olarak verilen genital enfeksiyon farkındalık eğitiminin etkililiğini değerlendirme amacıyla yapılan başka bir çalışmada IMB modeline göre genital enfeksiyonun

nedenleri ve koruyucu önlemler konusunda eğitim verilmiştir. Bu çalışma, uygun genital bakımın kadınlar tarafından yeterince bilinmediğini ortaya koymuştur. IMB modeline temellendirilen genital enfeksiyon farkındalık eğitiminin kadınların hijyen davranışlarına ilişkin bilgilerini geliştirdiği ve kadınların hijyen davranışlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Sinan ve ark., 2020).

Ebeveynlerin/ebeveyn figürlerinin, ergenlerle cinsel sağlık ve üreme sağlığı konusunda etkili iletişimini teşvik etmek için eğitilmeleri gerekmektedir. Ebeveyn- ergen cinsel sağlık iletişimini geliştirmeyi amaçlayan bir çalışmada ebeveynlere IMB modeline dayalı eğitim verilmiştir. Yapılan bu müdahalenin ebeveyn- ergen arasındaki cinsel sağlık iletişim becerilerini geliştirdiği belirlenmiştir. Bu çalışmada IMB temelli cinsel sağlık ve üreme sağlığı iletişim müdahalesinin, ebeveynlerin ergen çocuklarına CSÜS hakkında bilgi verebilmeleri için toplumu güçlendirecek bir uygulama olarak görülmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Seif ve ark., 2019).

Sonuç ve Öneriler

Cinsel sağlık bireylerin genel sağlığını, iyilik halini ve yaşam kalitesini etkilemektedir. Bu nedenle cinsel sağlığının korunması, sürdürülmesi ve cinsel sağlık davranışının geliştirilmesi önemli bir hedeftir. Cinsel sağlık davranışının geliştirilmesi cinsel sağlık eğitimleri ile mümkündür. Etkili bir cinsel eğitim programı oluşturulmasında kullanılan IMB modeli bireylerin riskli cinsel davranışlarını azaltma, cinsel sağlık sorunları önleme ve cinsel sağlığı geliştirme konusunda rehberlik etmektedir. Bilgi, motivasyon ve davranış becerileri bileşenlerinden oluşan bu model, riskli cinsel davranışları azaltma ve cinsel sağlığın geliştirilmesi hedeflerine yönelik müdahalelerde ve farklı popülasyonlarda kullanıldığı ve etkili olduğu görülmektedir. Gelecekte planlanacak cinsel sağlık eğitim müdahalelerinin bireylerin bilgi, motivasyon ve davranış becerilerini geliştirmeye odaklanması önerilebilir.

Kaynaklar

Anderson ES, Wagstaff DA, Heckman TG, Winett RA, Roffman RA, Solomon LJ, Cargill V, Kelly JA, Sikkema KJ (2006). Information-Motivation-Behavioral Skills (IMB) Model: testing direct and mediated treatment effects on condom use among women in low-income housing. *Ann Behav Med:* 31(1):70-9. doi: 10.1207/s15324796abm3101_11.

Bazargan M, Stein JA, Bazargan-Hejazi S, Hindman DW (2010). Using the information-motivation behavioral model to predict sexual behavior among underserved minority youth. *J Sch Health*;80(6):287-95. doi: 10.1111/j.1746-1561.2010.00503.x.

Copenhaver MM, Lee IC (2006). Optimizing a community-friendly HIV risk reduction intervention for injection drug users in treatment: a structural equation modeling approach. *J Urban Health*;83(6):1132-42. doi: 10.1007/s11524-006-9090-1.

Cornman DH, Schmiege SJ, Bryan A, Benziger TJ, Fisher JD (2007). An information-motivation-behavioral skills (IMB) model-based HIV prevention intervention for truck drivers in India. *Soc Sci Med*;64(8):1572-84. doi: 10.1016/j.socscimed.2006.11.011.

Çayır, G., Kızılkaya Beji, N. (2015). Cinsel sağlık eğitimi. *Androloji Bülteni, 17*(62), 231-240.

Fısher, J. D., Fısher, W. A., Mısovich, S. J., Kımble, D. L. Malloy, T. E. (1996). Changing AIDS risk behavior: effects of an intervention emphasizing AIDS risk reduction information, motivation, and behavioral skills in a college student population. *Health Psychology : Official Journal of the Division of Health Psychology, American Psychological Association*, 15(2), 114–23.

Fisher, WA., Fisher, J.D. (1998). Understanding and promoting sexual and reproductive health behavior: theory and method. *Annual Review of Sex 53 Research*, 9, 39–76.

Fisher JD, Fisher WA, Bryan AD, Misovich SJ (2002). Information-motivation-behavioral skills model-based HIV risk behavior change intervention for inner-city high school youth. *Health Psychol*; 21(2): 177–186.

Fisher, J.D., Fisher, W.A., Williams, S.S.,Malloy, T.E. (1994). Empirical tests of an information-motivation-behavioral skills model of AIDS-preventive behavior with gay men and heterosexual university students. *Health Psychology, 13*(3), 238–250.

Gölbaşı Z. Sağlıklı gençlik ve toplum için bir adım: cinsel sağlık eğitimi. Aile ve Toplum Dergisi. 2003; 2(6): 33-40.

Işık C, Aslan E (2023). The effects of sexual counseling and pelvic floor relaxation on sexual functions in women receiving vaginismus treatment: a randomized controlled study. *Int Urogynecol J* ; 34(3):683-692. doi: 10.1007/s00192-022-05204-7.

Kalichman SC, Cain D, Weinhardt L, Benotsch E, Presser K, Zweben A, Bjodstrup B, Swain GR (2005). Experimental components analysis of brief theory-based HIV/AIDS risk-reduction counseling for sexually transmitted infection patients. *Health Psychol*;24(2):198-208. doi: 10.1037/0278-6133.24.2.198.

Knauz RO, Safren SA, O'Cleirigh C, Capistrant BD, Driskell JR, Aguilar D, Salomon L, Hobson J, Mayer KH (2007). Developing an HIV-prevention intervention for HIV-infected men who have sex with men in HIV care: project enhance. *AIDS Behav.;* 11(5): 117-126. doi: 10.1007/s10461-007-9257-0..2004.08.013.

Moeini B, Merghati Khoei E, Barati M, Soltanian A, Sharma M, Khadivi R, Ghaleiha A, Nahar VK, Bagherikholenjani F (2019). Randomized controlled trial protocol to evaluate the effect of an educational intervention using information, motivation and behavioral skills model on sexual satisfaction of new couples in Iran. *Reprod Health.* 15;16(1):168. doi: 10.1186/s12978-019-0821-7.

Moghadam ZB, Rezaei E, Yalegonbadi FK, Montazeri A, Arzaqi SM, Tavakol Z, et al. (2015). The effect of sexual health education program on women sexual function in Iran. *Journal of Research in Health Sciences.*15(2): 124-8.

Public Health Agency of Canada. Canadian Guidelines for Sexual Health Education, (2019). https://www.actioncanadashr.org/sites/default/files/2019-06/http___sieccan.org_wp-content_uploads_2019_06_SIECCAN-Canadian-Guidelines-for-Sexual-Health-Education.pdf

Robertson AA, Stein JA, Baird-Thomas C (2006). Gender differences in the prediction of condom use among incarcerated juvenile offenders: testing the Information-Motivation-Behavior Skills (IMB) model. *J Adolesc Health.* 38(1):18-25. doi: 10.1016/j.jadohealth

Seif SA, Kohi TW, Moshiro CS (2019). Sexual and reproductive health communication intervention for caretakers of adolescents: a quasi-experimental study in Unguja- Zanzibar. *Reprod Health;*16(1):92. doi: 10.1186/s12978-019-0756-z.

Sinan O, Kaplan S, Sahin S, Peksoy S. (2020). Assessment of the effectiveness of genital infection awareness training provided to women based on the IMB model. *Niger J Clin Pract.* 23(3):408-415. doi: 10.4103/njcp.njcp_205_18.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Göstergeleri. (2019). http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/SKA-ve-Gostergeleri-Kapak-Birlestirilmis.pdf

Taştekin Ouyaba A, Özyürek P, Sevil Ü. (2023). The effect of an information, motivation, and behavioral skills model intervention on young women's intention to get an HPV vaccine. *Psychol Health Med;* 28(3):732-742. doi: 10.1080/13548506.2021.1975780

Vural, B.K, Zincir, G. (2010). Cinsel sağlık eğitim modeli: IMB modeli. *Gaziantep Tıp Dergisi, 16*(3), 01-05.

World Association for Sexual Health (WAS). Cinsel Haklar Bildirgesi. In World Association For Sexual Health. (2014). https://worldsexualhealth.net/wp-content/uploads/2014/10/DSR-Turkish.pdf

World Health Organization (WHO) Working Definitions after WHO Technical Consultation on Sexual Health (2013). https://worldsexualhealth.net/wp-content/uploads/2013/08/working-definitions-after-who.pdf

Zeren, F., Gürsoy, E. (2018). Neden Cinsel Sağlık Eğitimi? *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 8*(1), 29-33.

GEBELİKTE ÜRİNER İNKONTİNANS VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI
URİNARY INCONTINENCE DURING PREGNANCY AND NURSING APPROACH

Nisa Nur DEMİRTAŞ[1]
[1]Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Doğum, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-3816-4997

Aslı SİS ÇELİK[2]
[2]Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Doğum, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-3597-7167

Özet

Üriner İnkontinans (Üİ) dünya çapında milyonlarca kadını etkileyen, kadınlarda en sık görülen pelvik taban bozukluklarından biridir. Üİ yaşam kalitesini olumsuz etkileyen bir durumdur. Üİ nedeniyle kadınlar sosyal yaşamını kısıtlayabilir, yalnızlık, benlik saygısında azalma, anksiyete ve depresyon gibi ruhsal sorunlarla karşılaşabilir. Ayrıca yaşadıkları bu sorunlar kadınların ev, iş ve cinsel yaşamlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Üİ'nin en önemli risk faktörlerinden biri gebelik ve doğum olarak bildirilmektedir.

Gebelerde Üİ prevalansı dünya çapında yüksek düzeyde seyretmektedir. Üİ gebelikte farklı risk faktörleriyle ilişkili olmakla birlikte gebelik sürecindeki anatomik ve fizyolojik değişiklikler pelvik taban kaslarının destek gücünü azaltır. Bu nedenle gebelik Üİ için önemli bir risk faktörü haline gelir. Gebelikte görülen problemlere inkontinansın da eşlik etmesi kadının yaşam kalitesini daha fazla etkilemektedir. Üİ sonucu gebeler vücut imgesinde bozulma, utanma, anksiyete, depresyon ve sosyal izolasyona varan duygusal bozukluklar yaşamaktadır.

Üİ problemi olan gebelerin daha sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürdürmeleri için; inkontinansın tanılanmasında, değerlendirilmesinde, ilerlemesini önlemede ve tedavi sürecinde hemşireler aktif rol almalıdır. Hemşirelerin inkontinans risk faktörleri, bulguları ve inkontinanstan korunmada gebelere gerekli eğitimleri vermesi ve kadınları bilinçlendirmesi gerekmektedir. Üİ' dan korunma ve tedavisinde pelvik taban kas egzersizleri (PTKE) ana yöntem olarak belirtilmektedir. PTKE iç genital organları destekleyen pelvik taban kaslarını güçlendirmektedir. Gebelikte başlanan PTKE ile gebeliğin geç döneminde ve postpartum dönemde görülen üriner inkontinansın azaltılabileceği ileri sürülmektedir. Hemşireler kadınlara pelvik taban kas egzersizlerini öğretmeli ve gebelik boyunca ve doğumdan sonra düzenli olarak yapmalarını sağlamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Gebelik, Üriner İnkontinans, Hemşirelik, Pelvik Taban Kas Egzersizi

Abstract

Urinary Incontinence (UI) is one of the most common pelvic floor disorders in women, affecting millions of women worldwide. UI is a condition that negatively affects the quality of life. Due to UI, women may limit their social life and may experience mental problems such as loneliness, decreased self-esteem, anxiety and depression. In addition, these problems negatively affect women's home, work and sexual lives. One of the most important risk factors of UI is reported to be pregnancy and birth.

The prevalence of UI in pregnant women remains high worldwide. Although UI is associated with different risk factors during pregnancy, anatomical and physiological changes during

pregnancy reduce the support power of the pelvic floor muscles. Therefore, pregnancy becomes an important risk factor for UI. The fact that incontinence accompanies the problems seen during pregnancy further negatively affects the quality of life. As a result of UI, pregnant women experience emotional disorders, including distortion of body image, embarrassment, anxiety, depression and social isolation.

In order for pregnant women with UI problems to live a healthier and higher quality life; Nurses should take an active role in diagnosing incontinence, evaluating it, preventing its progression, and in the treatment process. Nurses need to provide necessary training to pregnant women and raise awareness of women about incontinence risk factors, symptoms and prevention of incontinence. Pelvic floor muscle exercises (PTFE) are stated as the main method in the prevention and treatment of UI. PTFE strengthens the pelvic floor muscles that support the internal genital organs. It has been suggested that urinary incontinence seen in late pregnancy and the postpartum period can be reduced with PTFE started during pregnancy. Nurses should teach women pelvic floor muscle exercises and ensure that they do them regularly throughout pregnancy and after birth.

Keywords: Pregnancy, Urinary Incontinence, Nursing, Pelvic Floor Muscle Exercise

Giriş

Üriner inkontinas (Üİ) "sosyal veya hijyenik soruna neden olan herhangi bir istem dışı idrar kaçırma şikayeti" olarak tanımlanmaktadır (D'Ancona ve ark., 2019).

Üİ dünya çapında milyonlarca kadını etkileyen, kadınlarda en sık görülen pelvik taban disfonksiyonlarındandır. Üİ yaşam kalitesini olumsuz etkileyen, yaygın bir sorun olmasına rağmen semptomlarının birçok popülasyonda bir damgalanma olarak kabul edilmesi nedeniyle az bildirilen bir durumdur (Malak, 2023). Üİ nedeniyle sürekli yaşanan ıslaklık, koku ve cilt hasarlarına bağlı olarak kadınlar sosyal yaşamını kısıtlayabilir, yalnızlık, benlik saygısında azalma, anksiyete ve depresyon gibi ruhsal sorunlarla karşılaşabilir (Kocaöz, 2019). Ayrıca yaşadıkları bu sorunlar kadınların ev, iş ve cinsel yaşamlarını da olumsuz yönde etkileyebilir. Üİ yaşam kalitesini olumsuz etkilemesinin yanı sıra ülkelere yüksek mali yük getirmektedir (Lucas ve ark, 2013).

Uluslararası Kontinans Derneği'nin bildirdiğine göre, 5.006 kadından 3.018'inde (%61,8) herhangi bir Üİ mevcuttur (International Continence Society, 2018). Türk Üroloji Derneği, üriner inkontinansın kadın cinsiyeti daha fazla etkilemekte olduğunu ve prevalansının %20 ile %50 arasında değiştiğini bildirmektedir. Kadınların 40-50 yaşlarında 3 yıl içinde inkontinan olma riski % 8, 65 yaş üzerinde ise yaklaşık %28 olarak saptanmıştır (Türk Üroloji Derneği, 2015).

İdrar kontinansının sağlanması için normal fonksiyon gören bir merkezi sinir sistemi (MSS), periferik sinir sistemi (PSS), mesane duvar yapısı, detrusor kası, üretra, sağlam periüretral ve pelvik taban kas yapısı bulunması gerekmektedir (Türk Üroloji Derneği, 2015). Üriner inkontinansın oluşmasında pelvik taban yapısında ve kaslarında görülen bozukluklar, geçirilmiş pelvik cerrahi, cinsiyet ve yaş, menopoz, gebelik ve doğum, üriner sistem enfeksiyonları, obezite, kronik konstipasyon, diabetes mellitus, sigara kullanımı, kronik obstrüktif akciğer hastalığı, genetik yatkınlık risk faktörleri olarak sıralanmaktadır (Başak, 2013; Uğurlucan ve Demir, 2019; Liu ve ark., 2014).

Gebelik üriner inkontinans gelişimi için en önemli faktörlerden biridir (Abrams, 2017). Gebelikte meydana gelen anatomik ve fizyolojik değişiklikler pelvik destek yapısına zarar vermektedir (Beji ve Özcan, 2019). Üriner inkontinans gebelerde sık görülen bir şikayettir ve

kadınların yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca gebelikte Üİ yaşanmasının ilerleyen dönemlerde de sorunun tekrarlama olasılığını arttıracağı düşünülmektedir (Karakuş ve ark., 2015; Hvidman ve ark., 2002).

Bu derlemenin amacı gebelikte üriner inkontinans sorununu ve hemşirelik yaklaşımını literatür doğrultusunda incelemektir.

Gebelik ve Üriner İnkontinans

Pelvik taban özellikle uterus, mesane ve rektum gibi pelvik organları dikey pozisyonda tutan ve pelvisi kapatan yumuşak dokuları içermektedir. Dinlenme durumunda pelvik taban kasları hafif abdominal basınç ve yerçekimi sonucunda ürogenital boşluğu kapatmayı sağlar. Pelvik taban kadının pelvisteki organlarını destekleyen kaslar ve bağ dokularından oluşmaktadır. Pelvik taban zayıflaması veya yaralanması, pelvik organların yapısını ve işlevini etkileyerek, pelvik taban rahatsızlıklarına yol açmaktadır. Üriner inkontinans önemli bir pelvik taban bozukluğudur. (Ertem, 2019)

Üriner inkontinans 3 ana sınıflandırmadan oluşmaktadır: Stres üriner inkontinans, sıkışma tip inkontinans ve miks üriner inkontinans. Stres üriner inkontinans (SÜİ) öksürük, hapşırma, ağır kaldırma gibi intraabdominal basıncın üretral basıncın üzerine çıktığı durumlarda meydana gelen istemsiz idrar çıkışıdır. Sıkışma tip (urge) üriner inkontinans (UÜİ), acil idrar yapma ihtiyacını duymayı veya boşaltım hissini takiben idrar kaçırma durumudur. Miks üriner inkontinans, stres üriner inkontinans ve sıkışma tip üriner inkontinans semptomlarının birlikte görüldüğü üriner inkontinans durumudur. (Uğurlucan ve Demir, 2019) Gebelik sürecindeki anatomik ve fizyolojik değişiklikler pelvik taban kaslarının destek gücünü azaltmakta ve üriner inkontinans gelişimine neden olmaktadır. (Beji ve Özcan, 2019).

Gebelik sırasında bağ dokusunun gerilme özellikleri ve toplam kollajen içeriğinde meydana gelen azalma ilk trimesterden itibaren pelvik taban anatomisini etkilemektedir. İlk trimesterden itibaren, pelvik tabanda yer değiştirmenin olduğu ve pelvik taban kaslarının kasılmasının belirgin bir şekilde azaldığı, mesane ve üretra mobilitesinin arttığı, geç dönemde ise bu mobilitenin daha da belirgin bir şekilde arttığı belirlenmiştir. Bağ dokusundaki gevşemelerden dolayı meydana gelen mobilite artışının hormonların etkisiyle olduğu düşünülmektedir (Chaliha, 2002). Büyümüş uterusun basısı pelvik tabanda parsiyel denervasyona ve endopelvik fasyada yırtılmalara yol açar. Gebelik süresince büyüyen uterusa bağlı olarak artan karın içi basıncın etkisiyle pelvik organlar aşağıya doğru itilmekte ve pelvik taban kasları sürekli olarak stres ve zorlanmaya maruz kalmaktadır. Bu durum da gebelik süresince pelvik desteği olumsuz etkileyen mekanik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Salman, 2005).

Gebelikte hormonların etkisiyle glomerüler filtrasyon hızında ve etkili renal plazma hızında artış meydana gelmektedir. Gebeliğin I. ve III. trimesterinde kadınlar, idrar yapma sıklığında artma ve ani idrar yapma hissi yaşama sorunlarıyla karşılaşmaktadırlar (Chaliha, 2002). Ayrıca uterusun büyümesi ve gebeliğin son dönemlerinde fetüs başının angajmanı ile mesane üzerinde oluşturduğu bası, mesane kapasitesinin azalmasına yol açmaktadır. Bu durum intravezikal basıncın artmasına ve üretral basıncı aşarak üriner inkontinans oluşmasına yol açmaktadır. Maternal kilo alımının intraabdominal basıncı arttırarak, pelvik tabanın esnemesine ve gevşemesine böylece üretra mobilitesinin artışına ve kan akımını etkileyerek üriner inkontinansa neden olduğu düşünülmektedir (Türk Üroloji Derneği, 2015). Gebelikte relaksin hormonu, fetüsün doğumuna izin veren pelvisin bağ dokusunun modifikasyonu için gereklidir. Pelvik kollajen yapılanmasında rol oynayan relaksin hormon seviyesinin ikinci ve üçüncü trimesterde düşüşü ile stres üriner inkontinans arasında bir ilişki olduğu bildirilmektedir (Türk Üroloji Derneği, 2015). Gebelikte kollajen içeriğindeki bu değişimler nedeniyle mesane boynu

hareketliliği artabilmekte ve SÜİ'nin gelişmesine neden olabilmektedir (Kocaöz ve Eroğlu, 2009).

Gebelikteki bu anatomik ve fizyolojik değişikliklerin üriner inkontinans üzerindeki etkisinin yanı sıra bazı durumlar gebelikteki üriner inkontinans için risk faktörü oluşturmaktadır (Türk Üroloji Derneği, 2015). Yapılan çalışmalar, ileri anne yaşı, obezite, konstipasyon, sigara kullanımı, gestasyonel diabetes mellitus, gebelik öncesi stres üriner inkontinans yaşama ve idrar yolu enfeksiyonu faktörlerinin gebeliğe bağlı üriner inkontinans gelişimini etkilediğini bildirmektedir (Sangsawang 2014; Zhu ve ark., 2012).

Gebelikte Üİ prevalans ve insidansının örneklem özellikleri, araştırmaya dahil edilme kriterleri ve çalışma metodolojisi nedeniyle geniş bir aralıkta olduğu bildirilmekle birlikte dünya çapında yüksek düzeyde görüldüğü konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Toplam 88.305 kadını kapsayan 44 çalışmaya dayalı bir sistematik derleme ve meta-analiz çalışmasının sonucuna göre gebelikte üriner inkontinans prevalansı %41'dir ve stres üriner inkontinans gebelikte en yaygın görülen (%63) üriner inkontinans tipidir. Gebeler hafif ila orta şiddette üriner inkontinans semptomu yaşadığını belirtmektedir (Moossdorff-Steinhauser ve ark., 2021) Dinç Kaya ve ark. (2023) tarafından Türkiye'de gebelerde üriner inkontinans prevalansını belirlemek amacıyla yapılan sistematik derleme ve meta-analiz çalışmasının sonucuna göre gebelikte üriner inkontinans prevalansı %35'tir ve en sık üçüncü trimesterde gözlenmektedir.

Üriner inkontinans gebelikte yaygın bir sorun olmasına rağmen inkontinansı olan gebelerin yalnızca %14,8'inin profesyonel yardım istediği belirtilmektedir. Ayrıca gebe olmayan genel yetişkin kadın popülasyonu ile kıyaslandığında gebelerin profesyonel yardım arama davranışlarının daha az olduğu bildirilmektedir. Gebelerin yardım aramama davranışları, Üİ semptomlarının kendileri için çok rahatsız edici olmamasından ve gebelikte üriner inkontinansın kaçınılmaz olduğunu düşünmelerinden veya kendiliğinden düzelebileceği yanılgılarından kaynaklanmaktadır (Wang ve ark., 2022).

Gebelikte meydana gelen olağan fiziksel ve hormonal değişiklikler, fiziksel ve ruhsal yönden etkileyerek gebenin yaşam kalitesini etkilemektedir. Gebelikte görülen bu problemlere inkontinansın da eşlik etmesi yaşam kalitesini daha fazla olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Karakuş ve Yanıkkerem, 2015). Üriner inkontinans sonucu kötü koku, temizlik sorunu, cilt irritasyonu vb. problemler yaşayan gebeler tüm bunların sonucunda vücut imgesinde bozulma, utanma, anksiyete, depresyon ve sosyal izolasyona varan duygusal bozukluklar yaşayabilmektedir. Yaşanan bu sorunlardan dolayı üriner inkontinanslı gebeler sıvı alımını kısıtlama, emici ped kullanma, sürekli çamaşır değiştirme, tuvalet olmadığını bildiği yerlere gitmekten çekinme vb. yöntemler geliştirerek fiziksel ve sosyal yaşamlarına kısıtlama koymakta ve toplumdaki diğer insanlarla bir araya gelmekten kaçınmaktadırlar (Karakuş ve Yanıkkerem, 2015; Özcan ve Beji, 2014).

Wang ve ark., (2022) tarafından yapılan çalışmanın sonucuna göre, gebelikte Üİ semptomları hafif ila orta derecede bildirilmesine rağmen, sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi üzerinde geniş çaplı olumsuz etkiye sahiptir. Üİ sorununun en çok psikolojik ve sosyal işlevlerin etkilendiğine dair kanıtların olduğu bildirilmektedir. Üİ'ın yarattığı utanç ve mahcubiyet gibi sıkıntılar kadınları yalnız bir yaşam seçmeye, hatta depresyona sürükleyebilmektedir (Wang ve ark., 2022). Keseroğlu ve ark., (2022) tarafından yapılan çalışmanın sonucuna göre Üİ varlığında gebeliğe bağlı anksiyete anlamlı derecede artmaktadır.

Gebelikte Üriner İnkontinans ve Hemşirelik Yaklaşımı

Üriner inkontinansın gebelerde görülme oranları ve kadın sağlığına etkisi göz önüne alındığında tanılama ve tedavisi önemli bir bakım alanıdır.

Hemşireler danışman, eğitimci ve bakım verici rolleriyle gebelik döneminde kadınlara yardım edebilecek multidisipliner ekibin vazgeçilmez bir üyesidir. Hemşirelerin Üİ konusunda farkındalığının artması ve gebeleri uygun eğitimlerle bilgilendirmesi gebelerin yaşam kalitelerini olumlu yönde etkileyecektir (Gökalp ve ark., 2020).

Hemşirelerin, inkontinans sorununun çözümünde, evde bakım uygulamalarında, maliyetin azaltılmasında ve bakım kalitesinin yükselmesinde etkin rol oynadıkları kanıtlanmıştır (Moulin ve ark., 2005). Hemşirelerin, hastanın tanı, tedavi ve izlem/ kontrollerini sağlama ve kontinansın sürdürülmesi ve inkontinansın önlenmesinde önemli sorumlulukları vardır (Beji 2002; Palmer 2008).

Hemşire hastaya üriner inkontinans tanısı konulduğunda, hastayı ve bakım veren kişileri inkontinansın tipi ve tedavi konusunda bilgilendirerek önerileri ve hastanın tercihlerine dayalı olarak sorunu çözmeye yönelik bir tedavi yönetim planı sunar (Başgöl ve Beji, 2005). Üriner inkontinansın tedavisinde konservatif, farmakolojik ve cerrahi tedavi yöntemleri kullanılmaktadır (Türk Üroloji Derneği, 2015). Tüm bu süreçlerde hemşirenin bakımın kalitesini arttırmak amacıyla yerine getirdiği sorumluluklar bulunmaktadır.

Üriner inkontinans sorunu yaşayan gebeler yaşadıkları semptomlara rağmen sağlık kuruluşuna başvurmamaktadır. (Wang ve ark., 2022). Hemşire bu engelleri kaldırmak, bireylerde inkontinansın semptom ve tedavisine ilişkin farkındalığı arttırmak ve bireylerin korku ve yanlış anlamalarını gidermek amacıyla birey eğitimini-danışmanlığını geliştirmelidir. (Başgöl ve Beji, 2005). Üriner inkontinansın normal bir süreç olmadığı ve erken dönemde doktora başvurulmasının iyileşme sürecini hızlandırabileceği konusunda toplumun farkındalığı sağlanmalıdır (Öz ve Altay, 2017).

Üriner inkontinans yakınması ile başvuran ve detaylı bir temel değerlendirmeden sonra karmaşık olmayan olgularda, inkontinans tipinden bağımsız, ileri tedavi öncesinde, konservatif tedavilerin mutlaka denenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hemşireler konservatif tedavi yöntemlerini hastaya öğretip uygulamada vazgeçilmez bir rol üstlenmişlerdir. Davranış tedavisi ve pelvik taban kas egzersizi yaygın olarak kullanılan konservatif tedavi seçenekleri arasındadır. (Dinç ve Beji, 2008; Türk Üroloji Derneği, 2015).

Davranış tedavisi, sağlıklı yaşam biçimi davranışları kazanmayı kapsamaktadır. (Türk Üroloji Derneği, 2015). Hemşire gebelere kontinansın sürdürülmesi ve Üİ semptomlarının azaltılmasında sağlıklı yaşam biçimi davranışları hakkında bilgi vermelidir. Hemşire bu davranışlar konusunda bilgi verirken gebelikte üriner inkontinans için risk faktörlerini göz önünde bulundurmalıdır.

Gebeler ağır kaldırma ve zorlama gerektiren fiziksel egzersizlerden kaçınması konusunda bilgilendirilmelidir. Prekonsepsiyonel dönemde sigara bırakılmamışsa gebelik sürecinde sigara kullanımı sonlandırılmalıdır. Gebelikte yeterli sıvı alımı sağlanarak, yetersiz sıvı alımının idrar konsantrasyonunu arttırarak mesane mukozasını irrite edip sıkışma, sık idrar yapma hissine ve üriner sistem enfeksiyonlarına yol açarak fonksiyonel mesane kapasitesini azaltması önlenmelidir. Mesane irritasyonuna neden olan ve diüretik etki gösteren kafein içeren içeceklerin alımının kısıtlanması sağlanmalıdır. Gebelerin gebelik süresince beden kitle indeksine uygun kilo alımı sağlanarak, mesane üzerinde artmış intraabdominal basınç ve aşırı üretral mobiliteye bağlı olarak gelişebilecek üriner inkontinansı önlemek hedeflenmelidir. Obez kadınların prekonsepsiyonel dönemde kilo kontrolü sağlanmamışsa gebelikte maternal kilo alımı dikkatli takip edilmeli, diyetisyen ile işbirliği sağlanmalıdır. Gebelerin konstipasyonu önlenmelidir. Diyete lifli gıdalar eklenmeli, yeterli sıvı alımı sağlanmalı, düzenli egzersiz, rutin bir defekasyon programı oluşturmalı ve şiddetli durumlarda laksatif kullanılmalıdır. (Öz ve Altay, 2017; Süt, 2015)

Pelvik taban kas egzersizi olarak bilinen Kegel egzersizleri ilk kez 1951 yılında Arnold Kegel tarafından tanımlanmıştır. Bu egzersizler, vajina ve üretra etrafındaki kasların güçlendirilmesine yönelik egzersizlerdir. PTKE, iç genital organları destekleyen pelvik taban kaslarını güçlendirir. PTKE'nin amacı; kas gücünü ve hacmini artırarak pelvik organların (özellikle mesane, mesane boynu ve üretra) desteğini iyileştirmek ve zorlayıcı hareketler sırasında üretral kapanma basıncını artırmaktır (Kegel, 1948). Pelvik taban kas egzersizinin üriner inkontinans şikayetlerini azalttığı ve yaşam kalitesini arttırdığı belirtilmektedir (Dökmeci, 2017). Yapılan çalışmalarda, gebelik döneminde pelvik taban kas egzersizi yapan kadınlarda yapmayanlara göre daha az üriner inkontinans sorunu yaşadıkları bildirilmektedir. Gebeliğin erken dönemlerinde başlanan pelvik taban kas egzersizi ile gebeliğin geç döneminde ve postpartum ilk 6 ayda görülen üriner inkontinansın azaltılabileceği belirtilmektedir (Dias ve ark., 2011; Ko ve ark., 2011; Stafne ve ark., 2012).

Kegel egzersizleri günlük rutin olarak kolayca uygulanabilmesi nedeniyle tercih edilen ve sıkça başvurulan bir yöntemdir. Kasılmaların sayısı, tutma süresinin süresi ve setler bireyler arasında farklılık göstermektedir ve kişiye özel planlanmalıdır. Kegel egzersizleri için sabit bir protokol yoktur ancak temel kurallar şunları içerir: (1) idrara çıkmayı durduran veya yavaşlatan uygun kasları belirlemek, (2) kasları daha önce belirtildiği gibi doğru şekilde kasmak ve (3) döngüyü birkaç kez tekrarlamak. Etkinliği yüksek olan bu konservatif tedavi seçeneğinde kadının doğru kasları kasması önemlidir. Birçok kişi egzersizler sırasında pelvik taban kasları yerine kalça addüktörü, karın ve gluteal kaslarını kasabilir. Kegel egzersizlerinin faydalarını en üst düzeye çıkarmak için hastaların eğitim için yeterli süre ile doğru kasları çalıştırmaları gerekir (Huang, 2024). Ancak Zanetti ve ark.'nın (2007) çalışmasına göre kadınların yaklaşık %30'u pelvik taban kaslarını doğru şekilde kasamamaktadır. McLennan ve ark.'nın (2006) araştırmasına göre ise hastaların %46,1'i Kegel egzersizleri hakkında bilgi almamıştır. Hemşire gebelere doğum öncesi bakım hizmetleri kapsamında kegel egzersizleri konusunda farkındalık kazandırmalı, önemi ve nasıl yapılacağı konusunda eğitim ve danışmanlık vermelidir. Gebelerin kegel egzersizlerini düzenli olarak yapmaları sağlanmalı ve doğumdan sonra da devam etmeleri konusunda teşvik edilmelidir.

Tanı, tedavi ve bakım sürecindeki bu rollerinin yanı sıra hemşireler hastalara, hasta yakınlarına, bakıcılarına ve diğer sağlık bakım profesyonellerine de üriner inkontinans konusunda eğitim vermelidir. Hemşireler, üriner inkontinans alanında hemşirelik uygulamalarını geliştirecek araştırmalar yapmalı ve sonuçlarının uygulama alanına yansıtılmasını, konferans, kitap ve araştırma makaleleri ile de bu mevcut bilginin paylaşılmasını sağlamalıdır. (Lomas 2009; Rantell 2010).

Sonuç ve Öneriler

Gebelikte üriner inkontinans kadın sağlığını birçok boyutta etkileyen ve yaygın görülen bir sorundur. Gebelik bağımsız bir faktör olarak üriner inkontinans gelişimini etkilemekle birlikte bazı değiştirilebilen veya değiştirilemeyen risk faktörlerinin de eşlik etmesi ile gebelikte üriner inkontinans gelişmektedir. Hemşireler gebelikte üriner inkontinans konusunda rollerinin bilincinde olmalı ve tanılama, tedavi ve bakım sürecinde eğitim ve danışmanlık sağlamalıdır. Bu doğrultuda hemşire sağlık bakım sistemleri alanındaki yeni bilgi ve uygulamaları takip etmeli ve kendini geliştirmelidir.

Doğum öncesi bakım hizmetleri kapsamında üriner inkontinansın etkili takibinin sağlanması, gebelerin üriner inkontinans yönüyle bireysel risk faktörlerinin değerlendirilmesi ve bu doğrultuda etkin bakım verilmesi önerilmektedir. Davranış tedavileri ve pelvik taban kas egzersizlerinin prekonsepsiyonel dönemden itibaren kadına tüm yaşam dönemleri boyunca birinci basamak sağlık hizmetlerinde standart bir bakım hizmeti olarak sunulması

sağlanmalıdır. Sağlık profesyonellerinin gebelikte üriner inkontinans konusunda farkındalığını artıracak hizmet içi eğitimler düzenlenmeli ve hemşirenin rollerine ilişkin standart geliştirilmelidir.

Kaynaklar

Abrams P, Cardozo L, Wagg A, Wein A. (2017). *Incontinence*. (6th Edition). Bristol UK. International Continence Society.

Başak T, Kok G, Güvenç G. (2013). Prevalence, risk factors and quality of life in Turkish women with urinary incontinence: A synthesis of the literature. *Int Nurs Rev*; 60(4): 448-460. doi: 10.1111/inr.12048.

Başgöl, Ş., Beji, N.K. (2015). Kontinans hemşirelerinin gelişen rollerinin uluslararası düzeyde irdelenmesi. *F.N. Hem. Derg,* 23(3): 224-230. https://doi.org/10.17672/fnhd.89654

Beji NK. Özcan H. (2019). Gebelik, Doğum ve Pelvik Taban Üzerine Etkisi. İçinde: Pelvik Taban Disfonksiyonu. Beji NK, Çayır G (editörler). İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri: 151-162.

Beji N.K. (2002). Kadınlarda *Üriner İnkontinans ve Hemşirelik Yaklaşımı.* İstanbul Üniversitesi Yayınları, Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Yayını, İstanbul.

Chaliha C, Stanton SL (2002). Urological problems in pregnancy. *BJU Int.* Mar;89(5):469-76. doi: 10.1046/j.1464-410x.2002.02657.x.

D'Ancona CD, Haylen BT, Oelke M, Herschorn S, Abranches-Monteiro L, Arnold EP, Goldman HB, Hamid R, Homma Y, Marcelissen T, Rademakers K, Schizas A, Singla A, Soto I, Tse V, de Wachter S (2019). An International Continence Society (ICS) Report on the Terminology for Adult Male Lower Urinary Tract and Pelvic Floor Symptoms and Dysfunction. *Neurourol Urodyn.* DOI: 10.1002/nau.23897.

Dias A, Assis L, Barbosa A (2011). Effectiveness of perineal exercises in controlling urinary incontinence and improving pelvic floor muscle function during pregnancy. *Neurourol Urodyn* 30: 968.

Dinc Kaya H, Gunaydin S, Dogan E (2023). Prevalence of urinary incontinence in pregnant women in Turkey: A systematic review and meta-analysis. *Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol*. 284:162-168. doi: 10.1016/j.ejogrb.2023.03.019.

Dinç A, Beji N.K. (2008). Gebelik, doğum ve doğum sonrası dönemlerde üriner inkontinans ve korunma yolları. *İÜFN. Hemşirelik Dergisi,*16: 143- 149.

Dökmeci, F. (2017). Kadınlarda İzlenen Üriner İnkontinans: Uluslararası Kılavuzlar Işığında Güncel Yönetim. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 70(3): 187-193.

Ertem G (2019). Pelvik Taban Disfonksiyonu, Epidemiyolojisi, Risk Faktörleri Ve Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi. İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2019: 120-137.

Gökalp C., Okumuş H., Bilgiç D. (2020). Gebelikte trimesterlere göre üriner inkontinans ve yaşam kalitesi. *Cukurova Medical Journal, 45*(3), 954-962.

Huang YC, Chang KV. (2023). Kegel Exercises. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.

Hvidman L, Foldspang A, Mommsen S, Nielsen JB (2002). Correlates of urinary incontinence in pregnancy. *Int Urogynecol J Pelvic Floor Dysfunct.* 13(5):278- 83. doi: 10.1007/s001920200061.

International Continence Society. Updating the Prevalence of Urinary Incontinence in Adult Women Using 2015-2018 Data from a National Population-Based Survey (2018). https://www.ics.org/2021/abstract/489

Karakuş A, Yanıkkerem E (2015). Postpartum dönemde inkontinans ve yaşam kalitesi: Son 10 yıllık çalışmalar. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi.* 2(3):54- 59.

Kegel AH (1948). Progressive resistance exercise in the functional restoration of the perineal muscles. *Am J Obstet Gynecol.* 56(2):238-48. doi: 10.1016/0002-9378(48)90266-x.

Keseroglu BB, Aydın O, Koc EME, Bayburtluoglu V, Yuceturk CN, Karakan T, Ozgur BC, Ustun Y, Hazirbulan A, Gokkurt Y, Agras K (2022). Impact of urinary incontinence on anxiety status during pregnancy: A prospective case-control study. *Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol*. 270:227-230. doi: 10.1016/j.ejogrb.2022.01.018

Ko PC, Liang CC, Chang SD, et al. (2011). A randomized controlled trial of antenatal pelvic floor exercises to prevent and treat urinary incontinence. *Int Urogynecol J Pelvic Floor Dysfunct*. 22:17–22.

Kocaöz S. Aşçı Ö. Üreme Organlarının Yapısal Bozuklukları (2019). Ankara, Akademisyen Yayınları: 642- 672.

Kocaöz, S, Eroğlu, K. (2009). Gebelik ve vajinal doğum sonrası dönemde stres üriner inkontinansın önlenmesinde konservatif tedavi yöntemleri ve hemşirenin rolleri. *Turkiye Klinikleri J Nurs Sci*, 1(2): 94-102.

Liu B, Wang L, Huang SS, Wu Q, Wu DL (2014). Prevalence and risk factors of urinary incontinence among Chinese women in Shanghai. *International Journal Of Clinical And Experimental Medicine:* 7(3):686.

Lucas MG, Bosch RJ, Burkhard FC, Cruz F, Madden TB, Nambiar AK, Neisius A, de Ridder DJ, Tubaro A, Turner WH, Pickard RS; European Association of Urology. EAU guidelines on surgical treatment of urinary incontinence. *Actas Urol Esp.* 2013;37(8):459-72. doi: 10.1016/j.acuro.2013.02.002

Malak A. Kadın İnkontinansında Risk Faktörleri (2023). Ankara, Akademisyen Kitabevi: 49-60.

McLennan MT, Melick CF, Alten B, Young J, Hoehn MR (2006). Patients' knowledge of potential pelvic floor changes associated with pregnancy and delivery. *Int Urogynecol J Pelvic Floor Dysfunct*;17(1):22-6. doi: 10.1007/s00192-005-1325-2

Moossdorff-Steinhauser HFA, Berghmans BCM, Spaanderman MEA, Bols EMJ (2021). Prevalence, incidence and bothersomeness of urinary incontinence in pregnancy: a systematic review and meta-analysis. Int Urogynecol J. 32(7):1633-1652. doi: 10.1007/s00192-020-04636-3.

Moulin, D., Hamers, J. P. H., Paulus, A., Berendsen, C., Halfens, R. (2005). The role of the nurse in community continence care: A systematic review. International Journal of Nursing Studies, 42: 472- 492. doi: 10.1016/j.ijnurstu.2004.08.002.

Özcan H. ve Beji NK. Üriner inkontinanslı hastaların değerlendirilmesinde kullanılan önemli bir parameter: Yaşam kalitesi. Göztepe Tıp Dergisi. 2014; 29(4): 236-238

Öz Ö, Altay, B. (2017). Üriner inkontinans risk faktörleri ve hemşirelik yaklaşımı. *Annals of Health Sciences Research, 6*(1), 34-37.

Palmer, M. H. (2008). Urinary incontinence quality improvement in nursing homes: Where have we been? Where are we going? Urologic Nursing, 28(6): 439- 444.

Salman MC, Özyüncü Ö., Durukan T. (2005) Gebelik, Doğum ve Pelvik Taban Bozuklukları. Galenos Yayınevi. 2 (5): 37-42.

Sangsawang B (2014). Risk factors for the development of stress urinary incontinence during pregnancy in primigravidae: a review of the literature. *Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol*: 178:27-34. doi: 10.1016/j.ejogrb.2014.04.010.

Stafne S, Salvesen K, Romundstad P, et al. (2012). Does regular exercise including pelvic floor muscle training prevent urinary and anal incontinence during pregnancy? A randomised controlled trial. *BJOG*;119:1270–80.

Süt HK. (2015). Gebelik ve doğumun pelvik taban yetersizlikleri üzerine etkisi: önlenmesi ve korunmada hemşirenin rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *4*(2), 292-304.

Türk Üroloji Derneği. Üriner İnkontinans Tanı ve Tedavi. (2015). https://www.uroturk.org.tr/urolojiData/Books/394/uriner-inkontinans-tani-ve-tedavi.pdf

Uğurlucan FG. Demir Ö. (2019). Üriner İnkontinans, Tanı ve Tedavide Güncel Yaklaşımlar. İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri: 120-137.

Wang, X., Jin, Y., Xu, P. et al. (2022). Urinary incontinence in pregnant women and its impact on health-related quality of life. *Health Qual Life Outcomes* 20, 13. https://doi.org/10.1186/s12955-022-01920-2

Zanetti MR, Castro Rde A, Rotta AL, Santos PD, Sartori M, Girão MJ (2007). Impact of supervised physiotherapeutic pelvic floor exercises for treating female stress urinary incontinence. *Sao Paulo Med J;*125(5):265-9. doi: 10.1590/s1516-31802007000500003

Zhu L, Li L, Lang JH, Xu T. (2012). Prevalence and risk factors for peri- and postpartum urinary incontinence in primiparous women in China: a prospective longitudinal study. *Int Urogynecol J.* 23(5):563-72. doi: 10.1007/s00192-011-1640-8.

COVİD KADINLARI NASIL ETKİLER?
HOW DOES COVID AFFECT WOMEN?

Gülfer DOĞAN PEKİNCE[1]
[1]Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Aydın, Türkiye /^ORCID ID: 0000-0001-8599-3897

Özet

Giriş: Yeni Koronavirüs Hastalığı (Covid-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde 2019 yılı Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür. Bu salgın, bugüne kadar dünya çapında milyonlarca ölüme yol açan benzeri görülmemiş bir olaydır. Kronik bir akciğer hastalığı olmasa da Covid 19'daki sonuçlardaki belirgin cinsiyet farklılıkları, cinsiyetin akciğer iltihabına ve hastalık sonuçlarını mevcut salgının ötesinde değiştirme potansiyelini açıkça göstermektedir.

Amaç: Biyolojik cinsiyetin hastalıklara karşı riskleri ve hassasiyeti ve bunların sonuçlarını etkileyebildiği iyi bilinmektedir ve cinsiyetler arası farklılıklar uzun süredir tıbbi araştırmalarda kabul edilmektedir. Bu bağlamda biz de literatür doğrultusunda Covid 19'un kadınları nasıl etkilediğini bulmayı amaçladık.

Bulgular: Uluslararası raporlar vaka sayılarının erkekler ve kadınlar arasında benzer olduğunu öne sürmektedir. Ancak kadınlarda erkeklere göre yoğun bakıma yatma riski ve komplikasyon gelişme ihtimali daha düşüktür. Mekanik ventilasyona ihtiyaçları daha azdır. Erkeklere göre ölüm oranları birkaç ülke dışında daha düşüktür. Buna karşılık kadınların uzun süreli Covid 19 semptomlarına sahip olma olasılığı daha yüksektir. Uzun Covid'li kişiler, enfeksiyondan sonra haftalar, aylar ve hatta yıllar sürebilen çok çeşitli semptomlara sahip olabilirler. Uzun Covid'li kişiler, açıklanması ve yönetilmesi zor semptomlar geliştirebilir veya bu semptomları göstermeye devam edebilir. Rutin kan testleri, göğüs röntgeni ve elektrokardiyogramların klinik değerlendirmeleri ve sonuçları normal olabilir. Uzun Covid'li kişilerde en sık görülen semptomlar; yorgunluk, egzersiz sonrası halsizlik, ateş, nefes almada zorluk, öksürük, göğüs ağrısı, kalp çarpıntısı, düşünme veya konsantre olma zorluğu, baş ağrısı, uyku sorunları, baş dönmesi, iğnelenme hissi, koku veya tatta değişiklik, depresyon veya anksiyete, ishal, karın ağrısı, eklem veya kas ağrısı, döküntü ve adet döngülerinde değişiklik şeklindedir.

Sonuç: Covid'in kadınları nasıl etkilediğine yönelik yaptığımız bu literatür çalışmasında kadınların Covid 19'a yakalanma riskleri erkeklerle benzerdir. Fakat yoğun bakıma yatma ihtimali azalırken, Uzun Covid ve Uzun Covid semptomları yaşama ihtimalleri daha fazladır. Bu sonuç, kadınlara özel önleme ve tedavi müdahalelerinin geliştirilmesinin ve uygulanmasının önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Covid 19, Covid-19 Pandemisi, Cinsiyet, Uzun Covid, Toplumsal Cinsiyet

Abstract

Introduction: New Coronavirus Disease (Covid-19) is a virus that was first identified on January 13, 2020, as a result of research conducted in a group of patients who developed respiratory symptoms (fever, cough, shortness of breath) in the Wuhan Province of China in late December 2019. This epidemic is an unprecedented event that has caused millions of deaths worldwide to date. Although not a chronic lung disease, the significant gender differences in outcomes in Covid 19 clearly demonstrate the potential for gender to alter lung inflammation and disease outcomes beyond the current epidemic.

Purpose: It is well known that biological sex can affect risks and susceptibility to diseases and their outcomes, and differences between genders have long been recognized in medical research. In this context, we aimed to find out how Covid 19 affects women in line with the literature.

Results: International reports suggest that the number of cases is similar between men and women. However, women have a lower risk of being admitted to intensive care and the risk of developing complications than men. They need less mechanical ventilation. Mortality rates are lower than men, except for a few countries. On the other hand, women are more likely to have long-term Covid 19 symptoms. People with long Covid can have a wide range of symptoms that can last weeks, months, or even years after infection. People with long Covid may develop or continue to have symptoms that are difficult to explain and manage. Clinical evaluations and results of routine blood tests, chest X-rays, and electrocardiograms may be normal. The most common symptoms in people with Long Covid are; fatigue, malaise after exercise, fever, difficulty breathing, cough, chest pain, heart palpitations, difficulty thinking or concentrating, headache, sleep problems, dizziness, pins and needles, change in smell or taste, depression or anxiety, diarrhea, abdominal pain, joint or muscle pain, rash, and changes in menstrual cycles.

Conclusion: In this literature study we conducted on how Covid affects women, the risks of women contracting Covid 19 are similar to men. However, while the likelihood of being admitted to intensive care decreases, they are more likely to experience Long Covid and Long Covid symptoms. This result highlights the importance of developing and implementing women-specific prevention and treatment interventions.

Key Words: Covid 19, Covid-19 Pandemic, Sex, Long Covid, Gender

Giriş

Yeni Koronavirüs Hastalığı (Covid-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde 2019 yılı Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür (Sağlık Bakanlığı, 2024) ve 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020b).

Salgın başlangıçta Vuhan Eyaleti'nde deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Vuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki diğer şehirlere ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve nihayetinde diğer dünya ülkelerine yayılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2024). Bu salgın, bugüne kadar dünya çapında milyonlarca ölüme yol açan benzeri görülmemiş bir olaydır (JHS, 2024).

Johns Hopkins Coronavirüs Araştırma Merkezi dünya çapında veri toplamaya başladığı 22 Ocak 2020 tarihinden veri toplamayı durdurduğu 3 Ekim 2023 yılına kadar, toplam 676.609.955 kişinin Covid-19'a yakalandığını, bu vakalardan 6.881.955 vakanın ölümle sonuçlandığını, toplam aşılama oranlarının ise 13.338.833.198 olduğunu bildirmektedir (CDC, 2024).

Bu salgın ve onu yavaşlatmak için uygulanan halk sağlığı önlemleri, insanların yaşam tarzını derinden değiştirmiş ve hem fiziksel hem zihinsel sağlığı tehdit etmiştir (Bueno Notivol ve ark. 2021). Özellikle kadınlar, savunmasız kalmıştır ve yaşanan sorunlar ve kısıtlamalar nedeniyle, hem fiziksel hem de ruhsal olarak etkilenmelerine sebep olmuştur (Simba ve Ngcobo, 2020).

COVID-19'dan etkilenen bireylerin yarısından fazlası, akut hastalıktan kurtulduktan sonra semptomların devam ettiğini bildirmektedir. Bu semptomlar 6-7 aya kadar ve hatta daha uzun sürebilmektedir (Huang ve ark. 2021; Davis ve ark. 2021; Carfi ve ark. 2020; Venturelli ve ark 2021). Semptomların devam etmesi sağlık açısından endişe oluşturduğundan bu olguya "uzun Kovid-19" sendromu adı verilmiştir (Venkatesan, 2021; Shah ve ark. 2021; Sivan ve Taylor, 2020).

İnsanlar uzun Covid'i; Covid sonrası koşullar, uzun vadeli Covid, akut sonrası Covid-19, Covid'in uzun vadeli etkileri ve kronik kovid dahil olmak üzere birçok isimle adlandırmıştır (CDC, 2024).

Birleşik Krallık (İngiltere'de Ulusal Sağlık ve Bakım Mükemmelliği Enstitüsü (NICE), uzun Covid'i, akut hastalığın başlangıcından sonra semptomların 4 haftadan daha uzun süre devam etmesi olarak tanımlamıştır (Venkatesan, 2021; Shah ve ark. 2021; Sivan ve Taylor, 2020).

ABD Hastalık Kontrol Merkezleri uzun süreli Covid'i resmi olarak şu şekilde tanımlamıştır: "Covid-19 ile ilk kez enfekte olduktan sonra dört veya daha fazla hafta süren bir dizi yeni, geri dönen veya devam eden sağlık sorunları." (Devoto, 2023). Dünya Sağlık Örgütü ise Uzun Covid'i "İlk SARS-CoV-2 enfeksiyonundan 3 ay sonra yeni semptomların devam etmesi veya gelişmesi ve bu semptomların başka bir açıklama olmaksızın en az 2 ay sürmesi" olarak tanımlamıştır (DSÖ, 2022).

Devam eden fiziksel semptomlar arasında yorgunluk, kas zayıflığı, nefes darlığı veya öksürük, eklem veya göğüs ağrısı, ayrıca konsantrasyon güçlüğü ve hafıza bozuklukları yer almaktadır (Mahase, 2020; Mandal ve ark. 2021; Carvalho-Schneider ve ark. 2020)

Psikolojik belirtiler söz konusu olduğunda en sık görülen durumlar; tıravma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon, anksiyete, obsesif kompulsif özellikler ve uykusuzluktur (Tomasoni ve ark. 2020; Mazza ve ark. 2020; Troyer ve ark. 2020; Kaseda ve Levine, 2020).

Uzun kovid olarak tanımlanan Covid-19 Sonrası Durum, yaştan veya orjinal semptomların ciddiyetinden bağımsız olarak SARS-CoV-2'ye maruz kalan herkesi etkileyebilmektedir (DSÖ, 2022).

Uzun Covid ile ilişkisi olduğu tespit edilen faktörler arasında akut hastalık süresinin artması, semptomların başlangıcından virolojik temizlenmeye kadar geçen sürenin daha uzun olması ve komorbiditeler yer almaktadır (Xiong ve ark. 2021; Bai ve ark. 2022).

Uzun Covid yaşam kalitesini olumsuz etkilemekte ve hastanın çalışma yeteneğini ve sosyal ilişkilerini etkilemektedir (Bai ve ark. 2022; Carfi ve ark. 2020; Chopra ve ark. 2020)

Kronik bir akciğer hastalığı olmasa da Covid 19 sonuçlarındaki belirgin cinsiyet farklılıkları, cinsiyetin akciğer iltihabına ve hastalık sonuçlarını mevcut salgının ötesinde değiştirme potansiyelini açıkça göstermektedir (Dehingia ve Raj, 2021; Joe ve ark. 2020).

Biyolojik cinsiyetin hastalıklara karşı riskleri ve hassasiyeti ve bunların sonuçlarını etkileyebildiği iyi bilinmektedir (WHO, 2022b; Shirley, 2022) ve cinsiyetler arası farklılıklar uzun süredir tıbbi araştırmalarda kabul edilmektedir. Bu bağlamda (Shirley, 2022, Alghamdi ve ark. 2014) biz de COVİD 19'un kadınları nasıl etkilediğini literatür doğrultusunda bulmayı amaçladık.

Bulgular

Covid 19 birçok insanı etkiledi ancak en çok kadınların etkilenmesine sebep oldu. Covid 19 salgını kadınları savunmasız bıraktı ve yaşanan sorunlar ve kısıtlamalar nedeniyle hem fiziksel hem de ruhsal olarak etkilenmelerine sebep olmuştur (Simba ve Ngcobo, 2020).

Uluslararası raporlar vaka sayılarının erkekler ve kadınlar arasında benzer olduğunu öne sürmüşlerdir (Dehingia ve Raj, 2021, Joe ve Kumar, 2020). Ancak kadınların Covid-19 için erkeklere göre tutarlı bir hayatta kalma avantajı gösterdiği görülmüştür (Karlberg ve ark. 2004; Rasha ve Al-Lami, 2020).

Kadınlarda erkeklere göre yoğun bakıma yatma riski ve komplikasyon gelişme ihtimali daha düşüktür. Mekanik ventilasyona daha az ihtiyaç duymaktadırlar. Erkeklere göre ölüm oranları birkaç ülke dışında daha düşüktür (Peckham ve ark. 2020). Bu ülkeler Hindistan, Nepal, Vietnam, Slovenyadır (Dehingia ve Raj, 2021, Joe ve Kumar, 2020).

Mevcut Covid-19 salgınının yanı sıra 2003 SARS-CoV ve 2012 Orta Doğu solunum sendromu salgınlarında da kadınların vaka ölüm oranları erkeklere göre önemli ölçüde daha düşüktür (Karlberg ve ark. 2004; Rasha ve Al-Lami, 2020). Bu bulgular büyük ölçüde biyolojik cinsiyetin kadınlarda koruyucu bir rol oynayabileceğini ve kadınların akut SARS-CoV-2 enfeksiyonuna erkeklere kıyasla daha gelişmiş bir yanıt sergilediklerini göstermektedir (Takahashi ve ark. 2020).

Kadınların Covid-19 enfeksiyonu nedeniyle ciddi hastalık ve ölüm riskinin erkeklere göre daha düşük olduğu belirtilmiş olsa da toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle kadınlar sağlık kaynaklarına ve hizmetine erişim noktasında engellerle karşılaşmıştır. Pandemi sürecindeki kısıtlamalar, sağlık sistemlerinin rutin işleyişinin bozulması gibi nedenler kadın sağlığını olumsuz yönde etkilenmiştir. Gebelik ve aile planlaması hizmetlerinde aksamalar olmuştur. Gebelikte Covid 19 geçiren kadınlarda erken doğum ve sezeryan doğum ihtimali oluşmuştur (Lindberg ve ark. 2020; Stein ve ark. 2020; Dubey ve ark. 2020; Knight ve ark. 2020).

Ülkelerin %68'inde aile planlaması hizmetleri kesintiye uğramış, %9'unda tamamen bozulmuş, %53'ünde doğum öncesi bakım hizmetleri, %32'sinde doğum hizmetleri kısmen kesintiye uğramıştır. Kadınlar koronavirüsten psikolojik olarak daha fazla etkilenmiştir. Kadınların stres, depresyon, anksiyete ve kaygı düzeylerinde artma olmuştur (WHO, 2020a; Bilge ve Bilge, 2020; Lindberg ve ark. 2020).

Bulgular, evde kalma emri sırasında ruh sağlığının kötüleştiğini göstermiştir. Kaygı, özellikle 45 yaş üstü kişilerde keskin bir şekilde artmıştır (A. Silverio-Murillo ve ark. 2021).

15000 Avustralyalı kadınla yapılan çevrimiçi anket bulgularına göre pandemi sürecinde kadınların %4,6'sı partnerinden fiziksel ya da cinsel şiddete maruz kalmıştır. Güvenlik endişeleri nedeniyle de yardım talep etmedikleri belirlenmiştir (Boxall ve ark. 2020).

Gebelikte Covid-19 geçiren 790 olgunun incelendiği bir sistematik derlemede 37 haftadan önce doğum oranı %23 ve sezaryen oranı %72 olarak rapor edilmiştir (Dubey ve ark. 2020). Birleşik Krallık'ta yapılan 427 gebe Covid-19 hastasının yer aldığı bir çalışmada ise preterm doğum oranı %27, sezaryen oranı ise %59 olarak rapor edilmiştir (Knight ve ark. 2020).

Bir sistematik derleme ve meta-analizde Covid-19 da dahil olmak üzere koronavirüs enfeksiyonları ile enfekte olan ve >%90'ında pnömoni de bulunan hastanede yatan annelerde, erken doğum en yaygın olumsuz gebelik sonucu olarak bulunmuştur. Covid-19 enfeksiyonu, erken doğum, preeklampsi, sezaryen ve perinatal ölüm oranlarının daha yüksek olmasıyla ilişkilendirilmiştir (Di Mascio ve ark. 2020).

Kadınların uzun süreli Covid 19 semptomlarına sahip olma olasılığı da daha yüksektir (Sudre ve ark. 2021; GH5050, 2021). Kadınların uzun süreli Covid teşhisi konma riski erkeklerden 3 kat daha yüksektir (A. Silverio-Murillo ve ark. 2021).

Uzun Covid'li kişiler, enfeksiyondan sonra haftalar, aylar ve hatta yıllar sürebilen çok çeşitli semptomlara sahip olabilmektedirler. Uzun Covid'li kişiler, açıklanması ve yönetilmesi zor semptomlar geliştirebilmekte veya bu semptomları göstermeye devam edebilmektedirler. Rutin kan testleri, göğüs röntgeni ve elektrokardiyogramların klinik değerlendirmeleri ve sonuçları normal olabilmektedir. Uzun Covid'li kişilerde en sık görülen semptomlar; yorgunluk, egzersiz sonrası halsizlik, ateş, nefes almada zorluk, öksürük, göğüs ağrısı, kalp çarpıntısı, düşünme veya konsantre olma zorluğu, baş ağrısı, uyku sorunları, baş dönmesi, iğnelenme hissi, koku veya tatta değişiklik, depresyon veya anksiyete, ishal, karın ağrısı, eklem veya kas ağrısı, döküntü ve adet döngülerinde değişiklik şeklindedir (CDC, 2024).

Kişisel bildirime dayalı 4182 vakanın yer aldığı prospektif bir çalışmada, katılımcıların %13,3'ünün 28 günden daha uzun süren semptomlara sahip olduğunu ve kalıcı semptomların yaş, BMI ve kadın cinsiyetin artmasıyla daha olası olduğunu ileri sürülmüştür (Sudre ve ark. 2021). Diğer çalışma da, uzun vadeli komplikasyon riskinin başlangıçtaki enfeksiyonun şiddetiyle bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür. Başlangıçtaki enfeksiyonun şiddeti ne kadar fazla ise, uzun vadeli komplikasyon riski de o kadar artmaktadır (Al-Aly ve ark. 2021) ve enfeksiyondan sonra genç bireylerde bile organ işlev bozukluğu tespit edilmiştir (Dennis ve ark. 2021).

Katılımcıların %83'ünün kadın olduğu bir araştırmada Covid'in uzun vadeli etkilerinin anksiyete ve posttravmatik stres bozukluğu ve depresyon olduğu belirtilmiştir (Houben- Wilke ve ark. 2022).

Sonuç

Covid'in kadınları nasıl etkilediğine yönelik yaptığımız bu literatür çalışmasında kadınların Covid 19' a yakalanma riskleri erkeklerle benzerdir. Fakat yoğun bakıma yatma ve ölüm ihtimali azalırken, Uzun Covid ve Uzun Covid semptomları yaşama ihtimalleri daha fazladır. Bu sonuç, kadınlara özel önleme ve tedavi müdahalelerinin geliştirilmesinin ve uygulanmasının, hastanın yaşam kalitesi üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması için ayaktan takip hizmetlerine olan ihtiyacın önemini ortaya koymaktadır.

Kadın sağlığının gelişmesi önce aile daha sonra toplum sağlığının da gelişmesi demektir. Bu nedenle Covid-19 pandemisinin kadın sağlığına etkisinin değerlendirilmesi ve olası salgın durumlarında kadın sağlığını etkileyebilecek durumların tespit edilerek gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Olabilecek her salgında kadınların cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine ilişkin tercihlerine ve haklarına saygı gösterilmelidir.

Güvenli gebelik ve doğum hizmeti sürdürülmeli, ruhsal sorun yaşayanlar ve şiddete maruz kalanlar için psiko-sosyal destek hizmetleri her daim erişilebilir olmalıdır.

Kaynaklar

Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Platformu, Covid 19 nedir? https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html Erişim: 13.01.2024

World Health Organization. (2020b). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19-11 March 2020. Retrieved from https://www.who.int/dg/

speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-atthe-media-briefing-on-covid-19—11-march-2020.

Johns Hopkins University of Medicine Coronavirus Resource Center. https://coronavirus.jhu.edu/map.html Date last accessed: 5 January 2024

Centers of Disease Control (CDC) and Prevention. Long COVID or Post-COVID Conditions. https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/long-term-effects/index.html. Date last accessed: 10 January 2024

Bueno-Notivol, J., Gracia-García, P., Olaya, B., Lasheras,I., López-Antón, R., Santabárbara, J (2021). Prevalence of depression during the COVID-19 outbreak: A meta-analysis of community-based studie. International Journal of Clinical and Health Psychology, 21;100196, doi: https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2020.07.007

Simba,H., Ngcobo, S. Frontiers in Global Women's Health 1, 570666,2020

Huang C, Huang L, Wang Y, Li X, Ren L, Gu X, et al. 6-month consequences of COVID-19 in patients discharged from hospital: a cohort study. Lancet 2021;397:220-32.

Davis AE, Assaf GS, McCorkell L, Wei H, Low RJ, Re'em Y, et al. Characterizing long COVID in an international cohort: 7 months of symptoms and their impact. EClinicalMedicine 2021;38:101019.

Carfì A, Bernabei R, Landi F.Gemelli against COVID-19 post-acute care study group. Persistent symptoms in patients after acute COVID-19. JAMA 2020;324:603-5.

Venturelli S, Benatti SV, Casati M, Binda F, Zuglian G, Imeri G, et al. Surviving COVID-19 in Bergamo Province: a post-acute outpatient re-evaluation. Epidemiol Infect 2021:1-25

Venkatesan P. NICE guideline on long COVID. Lancet Respir Med 2021;9:129.

Shah W, Hillman T, Playford ED, Hishmeh L. Managing the long term effects of COVID-19: summary of NICE, SIGN, and RCGP rapid guideline. BMJ 2021;372:n136.

Sivan M, Taylor S. NICE guideline on long COVID. BMJ 2020;371:m4938.

Devoto SA. Long COVID and chronic pain: overlapping racial inequalities. Disabil Soc. 2023;38(3):524–9.

DSÖ, Post COVID-19 condition (Long COVID), 7 Aralık 2022 https://www.who.int/europe/news-room/fact-sheets/item/post-covid-19-condition adresinden erişilmiştir.

Mahase E. COVID-19: what do we know about "long COVID. BMJ 2020;370: m2815.

Mandal S, Barnett J, Brill SE, Brown JS, Denneny EK, Hare SS, et al. LongCOVID': a cross-sectional study of persisting symptoms, biomarker and imaging abnormalities following hospitalisation for COVID-19. Thorax 2021;76: 396-8.

Carvalho-Schneider C, Laurent E, Lemaignen A, Beaufils E, BourbaoTournois C, Laribi S, et al. Follow-up of adults with noncritical COVID-19 two months after symptom onset. Clin Microbiol Infect 2020;27:258-63.

Tomasoni D, Bai F, Castoldi R, Barbanotti D, Falcinella C, Mule G, et al. Anxiety and depression symptoms after virological clearance of COVID-19: a crosssectional study in Milan, Italy. J Med Virol 2020;93:1175e9.

Mazza MG, De Lorenzo R, Conte C, Poletti S, Vai B, Bollettini I, et al. Anxiety and depression in COVID-19 survivors: role of inflammatory and clinical predictors. Brain Behav Immun 2020;89:594e600.

Troyer EA, Kohn JN, Hong S. Are we facing a crashing wave of neuropsychiatric sequelae of COVID-19? Neuropsychiatric symptoms and potential immunologic mechanisms. Brain Behav Immun 2020;87:34e9.

Kaseda ET, Levine AJ. Post-traumatic stress disorder: a differential diagnostic consideration for COVID-19 survivors. Clin Neuropsychol 2020;34:1498e514

Xiong Q, XuM, Li J, Liu Y, Zhang J, Xu Y, et al. Clinical sequelae of COVID-19 survivors in Wuhan, China: a single-centre longitudinal study. Clin Microbiol Infect 2021;27:89e95.

Bai F, Tomasoni D, Falcinella C, Barbanotti D, Castoldi R, Mule G, Augello M, Mondatore D, Allegrini M, Cona A, Tesoro D, Tagliaferri G, Vigano O, Suardi E, Tincati C, Beringheli T, Varisco B, Battistini CL, Piscopo K, Vegni E, Tavelli A, Terzoni S, Marchetti G, d'Arminio Monforte A, Female gender is associated with long COVID syndrome: a prospective cohort study, Clinical Microbiology and Infection, 28(2022):611.e9-611.e16 doi: https://doi.org/10.1016/j.cmi.2021.11.002

Chopra V, Flanders SA, O'Malley M, Malani AN, Prescott HC. Sixty-day outcomes among patients hospitalized with COVID-19. Ann Intern Med 2020;174(4):576-8.

Dehingia N, Raj A. Sex differences in COVID-19 case fatality: do we know enough? Lancet Glob Health 2021; 9: E14–E15.

Joe A, Kumar A, Rajpal S, et al. Equal risk, unequal burden? Gender differentials in COVID-19 mortality in India. J Glob Health Sci 2020; 2: e1

World Health Organization. Gender and genetics; [cited 2022b Feb 1]. Available from:https://www.who.int/genomics/gender/en.

Shirley V. Sylvester, Rada Rusu, Biankha Chan, Martha Bellows, Carly O'Keefe & Susan Nicholson (2022) Sex differences in sequelae from COVID-19 infection and in long COVID syndrome: a review, Current Medical Research and Opinion, 38:8, 1391-1399, DOI: 10.1080/03007995.2022.2081454

Alghamdi IG, Hussain II, Almalki SS, et al. The pattern of Middle east respiratory syndrome coronavirus in Saudi Arabia: a descriptive epidemiological analysis of data from the Saudi ministry of health. Int J Gen Med. 2014;7:417–423

Karlberg J, Chong DSY, Lai WYY. Do men have a higher case fatality rate of severe acute respiratory syndrome than women do? Am J Epidemiol. 2004;159(3):229-231.

Rasha A. Al-Lami, MD; Randall J. Urban, MD; Elena Volpi, MD, PhD; Ammar M.A. Algburi, MD; and Jacques Baillargeon, PhD, Sex Hormones and Novel Corona Virus Infectious Disease (COVID-19), Mayo Clin Proc. 2020;95(8):1710-1714

Peckham H, de Gruijter NM, Raine C, Radziszewska A, Ciurtin C, Wedderburn LR, et al. Male sex identified by global COVID-19 meta-analysis as a risk factor for death and ITU admission. Nat Commun 2020;11:6317.

Takahashi T, Ellingson M, Wong P, et al. Sex differences in immune responses that underlie COVID-19 disease outcomes. Nature 2020; 588: 315–320.

Lindberg LD, VandeVusse A, Mueller J, Kirstein M. Early impacts of the COVID-19 pandemic: Findings from the 2020 Guttmacher Survey of Reproductive Health Experiences. New York, NY: Guttmacher Institute. 2020;(10.2020.31482.)

Stein D, Ward K, Cantelmo C. Estimating the potential impact of COVID-19 on mothers and newborns in low-and middle-income countries. Heal Policy Plus. http://www.healthpolicyplus. com/covid-mnh-impacts.cfm. 2020)

Dubey P, Reddy SY, Manuel S, Dwivedi AK. Maternal and neonatal characteristics and outcomes among COVID-19 infected women: An updated systematic review and meta-analysis. Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol 2020; 252:490-501.

Knight M, Bunch K, Vousden N, Morris E, Simpson N, Gale C, et al. Characteristics and outcomes of pregnant women admitted to hospital with confirmed SARS-CoV-2 infection in UK: national population based cohort study. BMJ 2020; 369:m2107.

World Health Organization (WHO). Pulse survey on continuity of essential health services during the COVID-19 pandemic. İnterim Report. 2020a).

Bilge, Y. ve Bilge, Y. (2020). Koronavirüs salgını ve sosyal izolasyonun psikolojik semptomlar üzerindeki etkilerinin psikolojik sağlamlık ve stresle baş etme tarzları açısından incelenmesi. Klinik Psikiyatri Dergisi, 23(1), 38-51. doi: 10.5505/kpd.2020.66934

A. Silverio-Murillo, L. Hoehn-Velasco, J.R. Balmori de la Miyar et al. COVID-19 and women's health: Examining changes in mental health and fertility. Economics Letters 199 (2021) 109729 https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.109729

Boxall H, Morgan A & Brown R 2020. The prevalence of domestic violence among women during the COVID-19 pandemic. Statistical Bulletin no. 28. Canberra: Australian Institute of Criminology. https://doi.org/10.52922/sb04718

Di Mascio D, Khalil A, Saccone G, Rizzo G, Buca D, Liberati M, et al. Outcome of coronavirus spectrum infections (SARS, MERS, COVID-19) during pregnancy: a systematic review and meta-analysis. Am J Obstet Gynecol MFM. 2020;2(2):100107.

Sudre C, Murray B, Varsavsky T, et al. Attributes and predictors of long COVID. Nature Medicine 2021; 27: 626–631.

GH5050 - APHRC - ICRW. The sex, gender and COVID-19 project. The COVID-19 Sex-Disaggregated Data Tracker; 2021 [Internet]. Available from: https://globalhealth5050.org/the-sex-gender-and-covid-19-project/dataset/ [cited 2024, Jan 13].

Al-Aly Z, Yan X, Bowe B. High-dimensional characterization of post-acute sequelae of COVID-19. Nature 2021; 594: 259–264.

Dennis A, Wamil M, Alberts J, et al. Multiorgan impairment in low-risk individuals with post-COVD-19 syndrome: a prospective, community-based study. BMJ Open 2021; 11: e048391

Houben-Wilke S, Goërtz YMJ, Delbressine JM, Vaes AW, Meys R, Machado FVC, van Herck M, et all. The Impact of Long COVID-19 on Mental Health: Observational 6-Month Follow-Up Study. JMIR Ment Health 2022;9(2):e33704 doi: 10.2196/33704

ANTENATAL AND POSTPARTUM COURSE IN PREGNANT WOMEN WITH OBESITY AND METABOLIC DISORDERS

Fakhriyya TAGİYEVA
Azerbaijan Medical University
ORCID ID: 0000-0003-447-1624

A detailed analysis of the birth characteristics of 120 patients was carried out in order to assess the effect of obesity and metabolic disorders on the course and outcome of childbirth.
First of all, the method of delivery of pregnant women was analyzed. The frequency of natural births was the highest in the control group - 76.3% among pregnant women with initially normal body weight and no metabolic disorders. Among the patients of the main group, the frequency of natural births was statistically higher in pregnant women with obesity and arterial hypertension (17.4%, $p < 0.05$), as well as in pregnant women with arterial hypertension (40.7%, $p < 0.05$). than in the control group. To be honest, there were few of them. In 58.6% of observations in obese patients, in 44.4% of patients with type 2 diabetes, childbirth ended naturally. The cesarean section rate in the control group was 23.7%. In the main group, it was higher in patients with arterial hypertension (59.3%) and among patients with arterial hypertension and obesity (82.6%) ($p < 0.05$).
The duration of pregnancy at delivery was different between the groups. Thus, in the control group, childbirth occurred at 40.06±0.92 weeks, that is, significantly later than in the groups with obesity, arterial hypertension, and arterial hypertension along with obesity, these indicators were 39.03±1.02, respectively, in the mentioned groups. It was 38.11±0.98 and 39.16±0.44 weeks ($p<0.05$). The duration of delivery in the group of women with type 2 diabetes was 40.01±0.53 weeks, which was not significantly different from the control group ($p>0.05$).
Acute fetal hypoxia was 5 (6.3) in the control group, 2 (6.9) in the obese group, 4 (6.8) in the arterial hypertension group, 2 (8.7) in the obesity and arterial hypertension group, 2 in the group of type 2 diabetes, 1 (11.1%) patient complicated the course of childbirth. No significant differences were found for this feature ($p>0.05$). Chronic fetal hypoxia was 1 (1.2) in the control group, 4 (13.7) in the group of women with obesity, 4 (6.8) in the group of arterial hypertension, 3 (13.0%) in the group of obesity and arterial hypertension, 2 1 (11.1%) in the type-2 diabetes group complicated the course of childbirth. Compared to the control group, the differences were not significant ($p>0.05$). Statistically significant differences were found in the frequency of deliveries with large fetuses. They were found more rarely in the control group - in 3 (3.7%) women. In the group of women with arterial hypertension, the frequency of such births was recorded in 7 (11.8%) patients, in the group of women with type 2 diabetes mellitus in 1 (11.1%) patient ($p>0.05$). The highest frequency of births with a large fetus was observed in women with obesity - 10 (34.4%), as well as in the group of women with obesity and arterial hypertension - 6 (26.0%) ($p<0.05$).
Assessment of the condition of newborns with the Apgar scale was carried out in the 1st and 5th minutes of life. During the analysis of the condition of the newborns, there were 49 (61.2) in the control group, 12 (41.3) in the obesity group, 29 (49.1) in the group of women with arterial hypertension, 10 (43.4) in the group of obesity and arterial hypertension, 2 No complications were recorded in 4 (44.4%) patients in the type 2 diabetes group. The differences are not statistically significant ($p>0.05$). Various complications of the early neonatal period were recorded in 31 (38.8%) newborns in the control group and 65 (54.1%) in the main group ($p<0.05$).

In the postpartum period, 55 (68.7%) women in the control group, 17 (58.6%) women in the obesity group ($p>0.05$), 42 (71.1%) women in the arterial hypertension group ($p>0.05$), In the group with obesity and arterial hypertension, 9 (39.1%) women ($p<0.05$) and 3 (33.3%) women with type 2 diabetes mellitus ($p<0.05$) passed without complications. Various complications of the early postpartum period were noted in 25 (31.3%) patients in the control group and 49 (40.8%) patients in the main group. The differences were not statistically significant ($p>0.05$). Thus, the results of the above studies demonstrate that obesity and accompanying metabolic disorders have a negative impact on childbirth and the postpartum period. The high frequency of obesity in patients of reproductive age, as well as the high percentage of pregnancy complications, require the development and improvement of pregnancy management tactics, the determination of complex preventive and therapeutic measures.

Keywords: pregnancy,obesity, methobolic disorders, birth, postpartum, new born.

THE COVID-19 PANDEMIC'S EFFECTS ON WOMEN'S MENTAL AND EMOTIONAL WELL-BEING: AN UPDATE

K.R.Padma
Assistant Professor, Department of Biotechnology, Sri Padmavati Mahila VisvaVidyalayam (Women's) University, Tirupati, AP.) ORCID ID:0000-0002-6783-3248.

K.R.Don
Reader, Department of Oral Pathology and Microbiology, Sree Balaji Dental College and Hospital, Bharath Institute of Higher Education and Research (BIHER) Bharath University, Chennai, Tamil Nadu, India
ORCID ID: 0000-0003-3110-8076.

Abstract

The COVID-19 pandemic brought with it the dual crises of disease and containment measures intended to lessen it. However, there is little data on how these policies affect women in low-income nations, where social safety nets may be less developed and thus less able to withstand shocks. We assess the link between the epidemic and containment policies and measures of women's well-being, including mental health and food security, by conducting a large phone survey and taking advantage of India's geographically diversified containment policies. Overall, the pandemic led to sharp drops in female mental health, increases in food insecurity, and severe economic losses. The growing occurrence of containment policies is linked to poor female mental health and increased food insecurity, especially for women, despite the fact that it might be crucial to avoid the spread of COVID-19. Every aspect of civilization has altered its way of life due to the on-going global COVID-19 pandemic. While almost everyone is impacted by certain pandemic-related stressors, women are disproportionately affected by many of them. The goal is to review the current knowledge regarding the pandemic's impact on women's mental health, the factors that predispose them to vulnerabilities and negative effects, and treatment and prevention approaches for these mental health effects in females at different stages of their lives. Methods: Using their observations from clinical experience in the fields of women's mental health and reproductive psychiatry, the authors conducted a narrative review. The electronic PubMed and PsychInfo databases were searched for articles on women's mental health and COVID-19 up until May 30, 2020. Publications by significant health organizations, such as the World Health Organization, the Centers for Disease Control and Prevention, and the United Nations, as well as news releases from popular media, such as National Public Radio, were also looked up. Findings and conclusions: During the pandemic, there is an increased risk of mental health issues for women who are pregnant, postpartum, miscarrying, or suffering from intimate partner violence. Early discovery, timely treatment, and prevention may result from proactive outreach to these women's groups and the strengthening of social supports. A vital protective component is social support.

Keywords: Food security, PubMed, World Health Organization, Women mental health, COVID-19.

ANALYZING WOMEN'S ATTITUDES TOWARD THE CONSUMPTION OF ORGANIC FOODS: AN INTERNATIONAL-BASED SURVEY

Chems Eddine BOUKHEDIMI
University of Tizi Ouzou, Department of commerce. Marketing Management. Algeria
Ph.D. degree, ORCID ID: 0000-0003-1728-1809

Abstract

This study aims to examine the perception of women in terms of using organic foods among a sample of 155 people, 94 of them are women (i.e, 60.6%). The research is based on an online survey that was conducted in 2022, in 14 different countries, most of them are from Turkiye, Algeria, Pakistan, Georgia, and India. Moreover, the study was based on chi square test using SPSS version 26.

Consequently, it has been demonstrated that women don't have passion to attend seminars that are address to ecological and well-being issues (p-value: 0.005 > 0.05). In addition to that, they didn’t participate in the financing of ecological associations (p-value: 0.013 > 0.05).

Keywords: Organic foods; chi square test; Women; SPSS**.**

EXPLORING THE MOLECULAR AND HISTOLOGICAL LANDSCAPE OF BREAST CANCER: PRELIMINARY FINDINGS IN EASTERN OF ALGERIA

Rima SAAD BOUZID [1,2], Hachani KHADRAOUI[1,3,4], Ghania BELAALOUI, [1,3]
[1]Laboratory of Acquired and Constitutional Genetic Diseases (MAGECA), Department of Medicine, Faculty of Medicine, Batna 2 University, Ezzouhour, Batna 05000, Algeria
[2]Faculty of Nature and Life Sciences, Batna 2 University, Batna, Algeria
[3]Faculty of Medicine, Batna 2 University, Batna, Algeria
[4] Chief Physicien, pathology Department CLCC Batna, Algeria

Abstract

Breast cancer is the most frequently diagnosed cancer and the second cause of death worldwide and in Algeria. We can distinguish different histological and molecular entities in breast cancer. The objective of this work is to report the preliminary results of a molecular and histological characterization of breast cancer in CLCC Batna center during the period from 2018 to 2023.

Clinical and pathological characteristics of 573 breast cancer cases were collected from the archives of the pathology department of CLCC Batna. To analyze their characteristics, age, histological type, SBR grade, hormone receptor status, HER2 status were taken in account, and molecular phenotypes were compared.

The results revealed that the mean age of the selected population is 50 years with a predominance of the age group 50 to 59 years. The proportions of luminal A, luminal B, TNBC and HER2 breast cancer subtypes were 23.4%, 48,9%, 17.3% and 10.5%, respectively. The invasive ductal carcinoma (IDC) was the most common histological type (85.5%) followed by the invasive lobular carcinoma (9.4%).

The SBR grade II was the most common in the population. We noticed a higher frequency of IDC in the young [40 - 49 y] and middle aged groups [50 -59 y], while all the IDC were of Luminal B molecular type.

Although our results are preliminary, some of them are concordant with other Algerian studies. A more extended molecular and immunohistological characterization is ongoing.

Keywords: Breast Cancer**,** Histological type, sub-molecular type, Aures region, immunohistochemistry

SOME NATURAL ISOLATED COMPOUNDS AS ANTICANCER AGENTS

B. Pharm A. DINESH BABU, Associate Professar Mrs.R. JOTHILAKSHMI, Dean and Professar Dr. R. SRINIVASAN
Faculty Of Pharmacy
Bharath Institute Of Higher Education And Research Chennai, India

Abstract:

Worldwide cancer is the major cause of death. Almost 8.8 million people died due to different types of cancer such as lung cancer, liver cancer, breast cancer, stomach cancer, blood cancer etc. They various countries and some private organizations are spending trillions dollars for the research in cancer. According to report of WHO treatment cost of cancer is approximately and this amount is increasing per year. Despite of huge work the exact cause of genesis is still unknown. Couples of therapies like chemotherapy, radiation, surgery and targeted therapy are available with some detrimental effect. Now scientists are seeking lead molecule from naturally occurring substances due to high safety margin as compared to current approaches. Natural phytochemicals are prominent strategy for prevention, treating, and curing cancer. There are many phytochemicals from herbs having potent anticancer property. Generally these phytochemicals treat cancer by different mechanisms like augmenting apoptosis, cell cycle arrest, targeting to some specific cancer inducing proteins, increasing cytotoxicity etc. This is our little attempt to gather information of phytochemicals having anticancer property such as Etoposide, Curcumin, Vincristine, etc. with postulated mechanism. Etoposide is effective in lung cancer, ovarian cancer by inhibiting type II Topoisomerase. Various research revealed that Curcumin is effective in different types of cancers by increasing apoptosis and targeting specific gene such as MDM2 oncogene is inhibited through the ETS2 transcription factor by modulation of signaling pathway PI3K/mTOR in breast cancer. Vincristine shows anticancer property by oncogenic EWS-FLI1 fusion protein inhibition which cause G2-M phase cell cycle arrest & reduce tumor. This review depicts few phytochemicals having anticancer property such as Etoposide, Curcumin, vincristine, etc. with possible mechanism.

Keywords: Etoposide, Curcumin,cancer,Topoisomerase,augmenting,apoptosis

ORTA ASYA'NIN ZAMANLA DEĞİŞEN MODASI: MOĞOL VE TİMUR İMPARATORLUKLARINDA KADIN GİYİM TARZLARI VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

CHANGING FASHION IN CENTRAL ASIA: WOMEN'S CLOTHING STYLES AND CULTURAL INTERACTION IN THE MONGOL AND TIMURID EMPIRES

Nagehan KÜÇÜKYILDIZ,
[1] Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih, Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Artvin, / ORCID ID: 0000-0001-8856-5898

Özet

Giyim ve kuşamın, etik ve estetik bakımdan önemi inkâr edilemez bir gerçek olup tarihi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Kıyafetler, insanın soğuk ve sıcak hava şartlarına karşı kendini muhafaza etmesi ve o minvalde giyinmesiyle anlam kazanmıştır. Ayrıca giyinme konusu sadece elbise olarak algılanmamalı bunları tamamlayan cilt bakımı, makyaj, saç bakımı, saç tasarımı ve aksesuarlar da kıyafetleri tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Modanın temel unsuru olan tekstil ve bunun gelişimiyle ortaya çıkan kılık kıyafet, Moğollar ve Timurlular üzerinde ciddi bir tesir bırakmış ve adeta moda ikonu olarak nitelendirilebilecek gelişim sergilemiştir.

Moğolların ve Timurluların giyim kuşamda ortak yanları bulunmasına rağmen, Timurluların düzenlediği seferlerle diğer ülkelerle ilişki kurmaları ve ticarete büyük önem vermelerinin etkisiyle kumaşlarda ve kıyafetlerde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kıyafet tarzında en dikkat çekici fark, Moğollar zamanında kadın cübbelerin tamamı uzun boylu iken buna karşılık Timurlularda uzun boylu kıyafetlerin yanı sıra kısa boylu cübbelerin de bulunduğu hususudur. Ayrıca Moğollar, daha az ve sade kıyafet giymeyi tercih ederken, Timurlular ise daha çok katlı ve çeşitli kıyafetler tercih ettikleri bilinmektedir. Her ne kadar fark olursa olsun Timurlular, kuruldukları ilk dönemlerden itibaren Moğol giyim tarzının etkisinde kaldığı meselesi inkâr edilemez bir gerçektir. Çalışmamızda Moğol ve Timurlu dönemi kadınının giyim kuşamın neresinde olduğu ve ne tarz bir değişimle buna ayak uydurdukları konusu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Giyim ve Kuşam, Kadın, Tekstil.

Abstract

The importance of clothing and attire in terms of ethics and aesthetics is an undeniable reality and dates back to ancient times. Clothes have gained significance through protecting individuals against cold and hot weather conditions and dressing accordingly. In addition, the issue of dressing should not be perceived only as clothes, but skin care, make-up, hair care, hair design, and accessories should also be considered as elements that complement the clothes. Textiles, a fundamental element of fashion, along with the development of attire, had a substantial influence on the Mongols and Timurids and exhibited an evolution that could be described as a fashion icon.

Although the Mongols and Timurids had common aspects in the clothing and attire, differences in fabrics and clothes emerged as a result of the Timurids' establishing relations with other countries through their expeditions and attaching great importance to trade. The most striking difference in the style of dress is that in the Mongol period all women's robes were long, whereas in the Timurid period there were short robes as well as long robes. It is also known that the Mongols preferred to wear fewer and simpler clothes, while the Timurids preferred

more layered and varied clothes. Despite these differences, it is an undeniable fact that the Timurids have been under the influence of the Mongolian clothing style since their establishment. This study aims to address the position of women in the clothing and attire during the Mongol and Timurid periods and how they adapted to changes in style.

Keywords: Clothing and Attire, Women, Textiles.

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN EN GÜÇLÜ KADINI MAHPERİ HUAND HATUN VE KÜLLİYESİ

THE MOST POWERFUL WOMAN OF THE ANATOLIAN SELJUK STATE, HUAND HATUN AND HER COMPLEX

Ş. Handan TEKİN SEYFİ
Okul Öncesi Öğretmeni. Milli Eğitim Bakanlığı Fatih İlkokulu. Kayseri /Melikgazi
ORCID ID: 0009-0000-3558-6345

Özet

Mahperi Huand Hatun, I. Alaeddin Keykubad'ın eşi, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesidir. Babası, Antalya yakınındaki Kalanoros (Alanya) Kalesi'nin hakimi Kir Fard idi.

Evlenmeden önceki ismi Prenses Destina'dır. Evlendikten sonra "Mahperi" adını aldı. Kendisine verilen Huand ünvanı, Farsça "Efendi" "Büyük Hatun" anlamına gelir; halk arasında "Hunat" a çevrilerek asıl adı yerine geçmiştir. Evlendikten sonra uzun zaman Hristiyan olarak yaşamıştır. Bu durumun Alâeddin Keykubat'ın saltanatının son senelerine kadar devam ettiği bilinir. Hayatının büyük bölümünü Kayseri'deki Keykubadiye Sarayı'nda geçiren Hunad Mahperi Hatun'un Sultan Alaâeddin Keykubad ile evliliğinden II. Gıyaseddin Keyhüsrev adlı oğlu dünyaya geldi. Alâeddin Keykubad, Mısır Eyyubi hükümdarı Melik Adil'in kızı Melike Adile Hatun ile ikinci bir evlilik yapıp bu evlilikten iki kız iki oğlan çocuk sahibi olmuş ve 1237 yılında ortanca oğlu İzeddin Kılıçarslan'ı veliaht ilan etmiştir. Sultanın bu olaydan kısa bir zaman sonra zehirlenerek aniden ölmesi üzerine iki Sultan eşi arasında kendi oğullarını devletin başına geçirmek için büyük bir mücadele yaşanmış, dönemin vezirleri ve emirlerinin yardımıyla mücadeleyi Huand Hatun kazanmış ve Anadolu Selçuklu tahtına oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçirilmiştir.

Oğlunun saltanatı sırasında Mahperi Huand Hatun'un Müslüman olduğu ve kendini hayır işlerine verdiği bilinmektedir. Kayseri'de kendi adını taşıyan bir külliye yaptırmıştır. Medrese, cami, türbe ve hamamdan oluşan külliyedeki yapılardan caminin inşa kitabesinde 1238'de yapıldığı yazılıdır. Eşinin şüpheli biçimde zehirlenerek ölmesi, Melike Adile ve oğullarının ortadan kaldırılmasından sonra Huand Hatun'un Müslüman olması ve cami yaptırması kimi kaynaklarda kendini affettirmek, geçmişini unutturmak çabası olarak değerlendirilmiştir.

Kayseri'deki külliye içindeki türbesini sağlığında yaptırdığı, geçmişteki Hristiyan kimliği ve eşinin tartışmalı ölümü sebebiyle siyasi anlamda çekingen davrandığı, başkent Konya'dan uzak durduğu düşünülür. Kitabelerde unvanı "'Saffetü'd-dünya ve'd Din Mah-peri Hatun" (Din ve dünyanın yüz akı) olarak geçer. Bu gibi ifadeler hükümdarlara mahsus idi; hanımların ismi "Saffetü'd-dünya ve'd Din" unvanından sonra geçmezdi. Mahperi Hatun isminin bu unvanla kullanılması, oğlunun saltanat döneminde gücünün büyük olduğunu gösterir.

Çalışmamızda hem Mahperi Hunad Hatun hem de onun en büyük eseri Hunad Hatun Külliyesi tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Devleti, Mimarlık Tarihi, Mahperi Hunad Hatun, Kayseri.

Abstract

Mahperi Huand Hatun, wife of Alaeddin Keykubad I, II. She is the mother of Gıyaseddin Keyhüsrev. His father was Kir Fard, the ruler of Kalanoros (Alanya) Castle near Antalya.

Her maiden name was Princess Destina. After marriage, she took the name "Mahperi". The title Huand given to her means "Master" or "Great Woman" in Persian; It was translated into "Hunat" among the public and replaced its original name. After her marriage, she lived as a Christian for a long time. It is known that this situation continued until the last years of Alaeddin Keykubat's reign. Hunad Mahperi Hatun, who spent most of her life in the Keykubadiye Palace in Kayseri, married Sultan Alaeddin Keykubad II. His son named Gıyaseddin Keyhüsrev was born. Alâeddin Keykubad had a second marriage with Melike Adile Hatun, the daughter of the Egyptian Ayyubid ruler Melik Adil, and had two girls and two boys from this marriage, and in 1237, he declared his second son, İzeddin Kılıçarslan, as the crown prince. Following the sudden death of the Sultan by poisoning shortly after this incident, a great struggle took place between the two Sultan wives to put their sons at the head of the state. Huand Hatun won the struggle with the help of the viziers and emirs of the period, and her son II. Gıyaseddin Keyhüsrev was succeeded.

It is known that during her son's reign, Mahperi Huand Hatun became a Muslim and devoted herself to charity work. He had a social complex named after him built in Kayseri. It is written in the construction inscription of the mosque, one of the structures in the complex, which consists of a madrasa, a mosque, a tomb and a bath, that it was built in 1238. After the suspicious poisoning death of her husband and the disappearance of Melike Adile and her sons, Huand Hatun's conversion to Islam and the construction of a mosque were interpreted in some sources as an attempt to forgive herself and forget her past.

It is thought that he had his tomb built in the social complex in Kayseri when he was alive, and that he acted politically hesitantly and stayed away from the capital Konya due to his past Christian identity and the controversial death of his wife. In the inscriptions, her title is stated as “'Saffetü'd-dunya ve'd Din Mah-peri Hatun” (The pride of religion and the world). Such expressions were reserved for rulers; The ladies' names were not mentioned after the title "Saffetü'd-dunya ve'd Din". The use of the name Mahperi Hatun with this title shows that her son had great power during his reign.

In our study, both Mahperi Hunad Hatun and her greatest work, Hunad Hatun Social Complex, will be introduced.

Keywords: Anatolian Seljuk State, History of Architecture, Mahperi Hunad Hatun, Kayseri.

BABÜRLÜ DEVLETİ'NDE VALİDE BEGÜMLER (PADİŞAH ANNELERİ) ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON VALIDE BEGUMS (PADSHAH MOTHERS) IN THE BABURID STATE

Sevilay KARATAŞ YOZGAT[1],
[1] Dr. Bağımsız Araştırmacı, / ORCID ID: 0000-0001-8112-7975

Özet

Türk kültüründe ailenin kadın üyeleri her zaman değerli olmuştur. Aynı durum saray kültüründe hanedan mensubu kadınlar için de geçerli sayılmıştır. Bu çalışmanın konu ve alan kapsamını oluşturan Babürlü Devleti'nde de hanedan kadınları kıymetli görülmüştür. Bu kadınlar içerisinde ise özellikle Padişah annelerinin yeri çok daha ayrı bir öneme sahiptir. Güçleri elinde bulunduran Valide Begümler, bazen perde arkasından bazen de alenen siyasete yön vermiştir. Valide Begümler, siyasi liderlerin terfi ve azledilmesi, devletlerarası barışı sağlama, hüküm verme ve haremi yönetme gibi konularda önemli bir rol üstlenmiştir. Türk devletlerinde haremin işleyişi, hükümdar evlatlarının eğitim ve evlilik süreçleri gibi konular da Valide Begümlerin tekelinde olmuştur. Genel olarak padişah, siyasi alanla ilgilenirken, anneleri ise sosyo-kültürel ve iktisadi olaylarla alakadar olarak devletin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Babürlü Devleti'nin ilk hükümdarı Babür Şah'tan (1526-1530) itibaren validelere her zaman saygı duyulmuştur. Türk devletleri arasında köklü temellere dayanarak kurulan ve önemli bir yer tutan Babürlü Devleti, Valide Begümlere devletin her döneminde ve birçok sahasında kıymet göstererek yetkilendirmiştir. Babürlü Devleti'nde de hanedanlığın ve devletin koruyuculuğu ve temsilciliği görevini Valide Begümler yürütmüştür. Bu görevi ise devletin siyasal ve kamusal alanlarında varlık göstererek (şehzadelerin siyasi evliliklerinin mimarı, devletlerarası çatışmalarda arabulucu, ekonomiye katkı, mimari eserlerin finansörü, bahçe yapımı) gerçekleştirmişlerdir. Valide Begümler sadece aracı olarak kalmayıp, kendi başlarına da otoriteyi oluşturmuşlardır.

Bu araştırma esnasında tarama yöntemi kullanılmıştır. Evrengzib'in vefatından sonraki dönemde gerçekleşen hızlı taht değişikliklerinin de sebep olmasıyla birlikte tahta çıkan çoğu hükümdarın annelerine ait bilgiler kısıtlıdır. Bu sebeple araştırmamız, elde edilen bilgiler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu çalışma ile birlikte Babürlü Devleti'ndeki Valide Begümlerle ilgili elde edilen bulguları literatüre kazandırmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Babürlü Devleti, Harem, Kadın, Valide Begüm, Padişah Anneleri, Güç.

Abstract

In Turkish culture, female members of the family have always been valuable. The same situation was considered valid for women belonging to the dynasty in the palace culture. In the Mughal Empire, which constitutes the subject and field scope of this study, dynastic women were seen as valuable. Among these women, especially the mothers of the Sultan have a special place. Valide Begümler, who holds the powers, has directed politics sometimes behind the scenes and sometimes openly. Valide Begums played an important role in matters such as promotion and dismissal of political leaders, ensuring peace between states, making judgments and managing the harem. In Turkish states, issues such as the functioning of the harem, the

education and marriage processes of the ruler's children were also under the monopoly of Valide Begums. While the sultan was generally interested in the political sphere, his mothers contributed to the development of the state by dealing with socio-cultural and economic events.

Mothers have always been respected since Babur Shah (1526-1530), the first ruler of the Mughal Empire. The Mughal State, which was established on deep-rooted foundations and held an important place among the Turkish states, gave authority to Valide Begums by showing them value in every period and in many areas of the state. In the Mughal Empire, Valide Begums carried out the duty of protecting and representing the dynasty and the state. They fulfilled this duty by being present in the political and public spheres of the state (architect of political marriages of princes, mediator in interstate conflicts, contribution to the economy, financier of architectural works, garden construction). Valide Begums did not only act as intermediaries, they also constituted authority on their own.

Scanning method was used during this research. Due to the rapid throne changes that took place after Aurangzeb's death, information about the mothers of most of the rulers who ascended to the throne is limited. For this reason, our research was shaped in line with the information obtained. With this study, it is aimed to bring the findings about Valide Begums in the Mughal Empire to the literature.

Keywords: Baburid State, Harem, Women, Valide Begum, Padshah Mother, Power

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EĞİTİMİN ÖNCÜ KADINLARI: EMİNE SEMİYE, HALİDE NUSRET, ŞUKUFE NİHAL ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

LEADING WOMEN OF EDUCATION IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC: AN EVALUATION ON EMINE SEMIYE, HALIDE NUSRET, ŞUKUFE NIHAL

Funda ARSLAN BİLGİN[1],
[1] Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Konya, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0002-6070-1277

Özet

Cumhuriyetin kurulması ile beraber kadının toplumsal hayattaki rolü değişmiş ve kadınlar sosyal ve siyasi hakları için daha aktif mücadele etmişlerdir. Atatürk, kadının milleti oluşturmada ne derece etkisi olduğunu bildiği için kadınları desteklemiştir. Çünkü çağdaş uygarlık düzeyini yakalayabilmek için kadının da toplumsal hayatta yeri olmalıydı. Dolayısıyla Atatürk döneminde seçme seçilme hakkı, medeni kanun gibi pek çok düzenleme ile toplumda kadının görünürlüğü artmıştır. Atatürk döneminde eğitimli, kültürlü ve aktif olarak toplumsal hayatın içerisinde yer alan bir Cumhuriyet kadını oluşturulmak istenmiştir. Bu dönemde eğitimin; millî, çağdaş ve bilimsel hale getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ve erkekler kadar kadınların da eğitim alması gerektiği çünkü kadınların toplumu yetiştirdiği bilinci ön plana çıkmıştır.

Kadınlar Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren mücadelesini arttırmış ve hem cephe de hem de sosyal hayatta aktif rol almıştır. Cumhuriyet ile beraber eğitimde, siyasette, sosyal ve kültürel alanlarda pek çok öncü kadın yer almıştır. Eğitim alanında önemli faaliyet yürüten kadınlardan Emine Semiye, Halide Nusret ve Şukufe Nihal; iyi eğitim almış, kadın hareketlerini desteklemiş ve kadınların eğitimi için mücadele etmiş kişilerdir. Bu çalışma da Emine Semiye, Halide Nusret ve Şukufe Nihal'in eğitime katkıları üzerine literatür ve Arşiv belgeleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Eğitim, Emine Semiye, Halide Nusret, Şukufe Nihal.

Abstract

With the establishment of the Republic, the role of women in social life changed and women fought more actively for their social and political rights. Ataturk supported women because he knew how much influence women had in forming the nation. Because in order to reach the level of modern civilisation, women had to have a place in social life. Therefore, the visibility of women in the society increased with many regulations such as the right to vote and the civil law during the Atatürk period. During the Atatürk period, it was aimed to create a Republican woman who was educated, cultured and actively involved in social life. In this period, it was decided to make education national, modern and scientific. The awareness that women should receive education as much as men because women raise the society came to the fore.

Women have increased their struggle since the last period of the Ottoman Empire and have taken an active role both on the front line and in social life. With the Republic, many pioneering women took part in education, politics, social and cultural fields. Among the women who carried out important activities in the field of education, Emine Semiye, Halide Nusret and

Şukufe Nihal were well educated, supported women's movements and fought for women's education. In this study, an evaluation will be made on the contributions of Emine Semiye, Halide Nusret and Şukufe Nihal to education through literature and archival documents.

Keywords: Women, Education, Emine Semiye, Halide Nusret, Şukufe Nihal.

CƏNUBİ AZƏRBAYCANIN QADIN ŞAİRLƏRİ VƏ QADIN MƏSƏLƏSİ (1940-CI İLLƏR "KOMMUNİST" QƏZETİNİN SƏHİFƏLƏRİNDƏ)

WOMEN`S POETS AND WOMEN`S ISSUES OF SOUTH AZERBAIJAN (IN THE PAGES OF THE 1940s "COMMUNIST" NEWSPAPER"

Əli FƏRHADOV
Dos. Dr., Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Bakı, Azərbaycan /
ORCID ID: 0000-0002-9322-3670

Xülasə

"Kommunist" qəzetinin 1940-cı illər saylarında Cənubi Azərbaycanın qadın şairləri və qadın məsələsi mövzusu əsas yerlərdən birini tutur. Qəzetdə Hökumə Billuri, Mədinə Gülgün və s. şairlərin şeirləri dərc olunurdu. Bu şeirlərdə ictimai-siyasi, milli mədəni-maarifçilik, azadlıq, beynəlmiləlçilik, sosial problemlərin həlli əsas yer tutur. Nigar Rəfibəylinin "Hökumə Billuri" adlı məqaləsi bu baxımdan maraqlıdır. Məqalədə bildirilir ki, Hökumə Billuri kiçik yaşlarından zülmə qarşı şeirlər yazmışdır. O, xalqının əzildiyini görür və belə yazırdı: "*Can nə lazımdır bizə, Azərbaycan gülüstan olmasa?*". Cənubi Azərbaycan qadınlarının dərdi "Kommunist" qəzetində daim işıqlandırılırdı. Yazıçı İlyas Əfəndiyev "Əli Tudə" adlı məqaləsində bu haqda yazır. O, göstərir ki, anaların qara bəxti, qadınların vahiməli mahnıları Əli Tudəni şair etdi! O, vətən torpağının dərdi ilə alışıb yanan bir şair oldu. "Kommunist" qəzeti bu qadınların hüquqsuzluğunu qeyd edərək yazırdı ki, onların vətəndaşlıq hüququ ancaq ADF hökuməti dövründə təmin edilmişdi və İran tarixində birinci dəfə olaraq qadınlar seçkilərdə iştirak etmişdi. 1940-cı illər "Kommunist" qəzetinin saylarının tədqiqi dövrün Cənubi Azərbaycan tarixini və mədəniyyətini, xalqın şah rejiminə qarşı mübarizəsini araşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir və öz tədqiqatçılarını gözləyir.

Açar sözlər: "Kommunist" qəzeti, Cənubi Azərbaycan, qadın, şair

Abstract

In the 1940s of the "Communist" newspaper, the women's poets and women's issue are one of the main places. In the newspaper was published Hokuma Billuri, Medina Gulgun and other poets. In these poems, socio-political, national cultural and educational, freedom, internationalism occupy the main place. Nigar Rafibeyli's article "Hokuma Billuri" is interesting in this regard. The article states that the Hokuma Billuri wrote poems against oppression from their younger years. He sees the crush of the people and wrote: "What do you need to us, if not Azerbaijan Gulustan?". The problem of the women of South Azerbaijani was always covered in the "Communist" newspaper. The problem of the women of South Azerbaijani was always covered in the Communist newspaper. Writer Ilyas Efendiyev writes about this article "Ali Tude". He shows that the mother's black fortune, the scary songs of women made a poet of Ali Tude. He was a burning poet and burned with the pain of the land of the homeland. The Communist newspaper wrote that these women were got that their citizenship was only provided during the ADP government, and for the first time in Iran's history, women participated in the elections.The study of the numbers of "Communist" newspaper of the 1940s is important in terms of exploring the history and culture of South Azerbaijan and waiting for their researchers.

Keywords: "Communist" newspaper, South Azerbaijan, women, poet

Giriş

1941-ci ildə SSRİ öz sərhədlərini faşist Almaniyası ilə müttəfiq olan Pəhləvilərdən qorumaq üçün İrana hərbi müdaxilə etdi. 1925-ci ildən İranda hakimiyyətdə olan Rza şah Pəhləvi hitlerpərəst siyasəti səbəbilə SSRİ-nin və Böyük Britaniyanın tələbi nəticəsində hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldı, hakimiyyətə oğlu Məhəmmədrza gətirildi. Sovet ordusu İranın şimalını, ingilis ordusu cənub bölgəsini zəbt etdi. SSRİ-də nəşr olunan qəzetlər yazırdı ki, Rza şah hakimiyyətə gəlmək üçün xalqı aldadaraq, monarxiya əvəzinə respublika quruluşunu quracağına, demokratik islahatlar aparacığına söz vermişdi. Onun hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması İran xalqına zülm edən despotun ölkədə on illərlə davam edən hərbi polis rejiminə, diktaturasına son qoydu və bu, xalq tərəfindən məmnuniyyətlə qarşılandı. Lakin Rza şahın zülmü oğlu Məhəmmədrza şah tərəfindən davam etdirildi. Seyid Cəfər Pişəvəri sovetlərin dəstəyi ilə İran Azərbaycanında muxtar hökumət qurub xalqa azadlıq versə də, cəmi bir il sonra işğala məruz qaldı və Pəhləvi zülmü daha şiddətli davam etdi. Bakıda nəşr olunan Kommunist Partiyasının orqanı "*Kommunist*" qəzetində Rza şahın və oğlunun istibdadı, tənqidçi yazarlara, şairlərə, xüsusilə qadınlara etdikləri zülm və istibdad ifşa edilirdi. "*Kommunist*" qəzetinin səhifələrində İran Xalq Partiyasının rəsmi orqanı olan "*Rəhbər*" və s. qəzetlərə istinadən İran irticaçılarının bölgələrdə demokratik təşkilatlara basqın təşkil etməsi, hökumətə və mülkədarlara etiraz edənlərə hücum edib qətl etmələri haqqında məqalələr nəşr olunmuşdu (İran irticaçılarının.., 1945, 4; İranda baş verən.., 1945, 4). Qəzetdə göstərilirdi ki, İran hökuməti düzgün olmayan yola düşmüşdür. İran xalqı üzərində hakim idarənin zülm etməsi, fikir azadlığına qarşı terrorçuluq, qəzetlərin kütləvi surətdə bağlanması, adamların həbsə alınması, təzyiq göstərilməsi davam etməkdədir (İran qəzetləri.., 1946, 4). "*Kommunist*" qəzeti yazırdı ki, əgər İran hökuməti bu özbaşınalığa və qanunsuzluqlara son qoymasa, ölkədə kütləvi üsyanlar və etiraz aksiyaları təşkil ediləcək (İranda baş verən.., 1945, 4). İran Azərbaycanlılarının etiraz hərəkatına ADF və sonralar ona birləşmiş İran Xalq Partiyasının Azərbaycan Komitəsi rəhbərlik edirdi. "*Kommunist*" qəzeti yazırdı ki, əsl adı Urmiya olsa da, şahın şərəfinə Rizaiyyə adlanan şəhərdə "*İran qoşunları şəhərin İran Azərbaycanının milli hökumətinə rəğbət bəsləyən azərbaycanlı və erməni əhalisinə kütləvi surətdə divan tutur. Dinc əhali dəstə-dəstə aparılıb həbsə alınır və döyülüb güllələnir, əhaliyə evlərindən bayıra çıxmaq qadağan edilmişdir*" (Rizaiyyədə.., 1945, 1). Bu faciələr təkcə Urmiyada yox, İran Azərbaycanının bir çox bölgələrində icra olundu.

Sovet dəstəkli ADF fədailərinin və onlara yardım edən İran Xalq Partiyasının Azərbaycan Komitəsinin sayəsində Cənubi Azərbaycan Pəhləvi zülmündən azad edildi, milli hərəkat qələbə çaldı. ADF əleyhdarları bölgəni tərk etdi. "*Kommunist*" qəzeti yazırdı ki, "*Milli hökumətlə əməkdaşlıq etmək istəməyən bəzi irtica ruhlu məmurlar Tehrana yola düşdülər*" (İran Azərbaycanındakı.., 1945, 1). İran mətbuatına istinadən "*Kommunist*" qəzeti yazırdı ki, 1946-cı il dekabrın 7-də "*hökumət təyyarəsi İran Azərbaycanı üzərində uçaraq vərəqələr tökmüş və bu vərəqələrdə əhalini hökumət qüvvələri ilə əməkdaşlıq etməyə, demokratik hökumət idarələrinə qarşı üsyan qaldırmağa, bunları işdən kənar etməyə, habelə vərəqələrdə "azğın və satqın" adlanan bütün demokratları asmağa və məhv etməyə çağırmışdır*" (İran Azərbaycanına.., 1946, 1). Cənubi Azərbaycanda İran parlament seçkilərinə hazırlıq məqsədilə Pəhləvi ordusu 12 dekabr 1946-cı il tarixində hücuma başladı və Güney Azərbaycan işğal edildi. ADF mənsublarının bir qismi başda S.C.Pişəvəri olmaqla Bakıya qaça bildi, digərləri isə separatçılıq ittihamı ilə kütləvi şəkildə həbs və qətl edildi. "*Kommunist*" qəzeti ADF-yə istinadən yazırdı ki, "*Xalqımız öz işləri və hərəkətlərilə dəfələrlə sübut etmişdir ki, o, İranın azadlıq və istiqlaliyyətinin tərəfdarıdır. Azərbaycan heç bir zaman İranın qalan hissəsindən ayrılmaq istəməmişdir. Biz yalnız azadlığı boğmaq istəyən irticaçılara öz etirazımızı bildirmişik. Baş nazir Ə.Qəvamın əmri ilə bizə gələn İran hökumət qoşunlarının üzünə Azərbaycanın qapıları açıqdır. Lakin biz istərdik ki, Azərbaycanda seçkilər ən qısa müddətdə qurtarsın*" (İran Azərbaycanı.., 1946, 1). "*Kommunist*" qəzeti İran mətbuatına istinadən yazırdı

ki, ADF-nin süqutundan sonra bölgədə başlayan ictimai, iqtisadi inkişaf dayandırıldı. Süqutdan iki il sonra qəzet göstərirdi ki, "*İran Azərbaycanında yoxsulluq hökm sürür. Ticarət və sənayedə durğunluq müşahidə edilir. Paltar, yemək almaq üçün vəsaiti olmayan minlərlə işsizin, həmçinin iflas olmuş kəndlilərin ağır vəziyyəti, hökumət idarələrinin hökm sürən özbaşınalığı nəticəsində daha da ağırlaşır. Vergi ağırlığı dözülməzdir. Hökumət məmurları özləri əhali arasında tiryək və içkini geniş yaymaqdadırlar. İran Azərbaycanında həkim, dərman yoxdur. Qızdırma, traxoma və başqa xəstəliklər geniş yayılmışdır. İran Azərbaycanında islahat vədlərindən başqa heç bir iş görülməmişdir*" (İran Azərbaycanında.., 1947, 4). "*Kommunist*" qəzetində nəşr olunmuş məqalələrdə göstərilirdi ki, on minlərlə insan işsiz olduğu üçün evsiz-eşiksiz qalıb (İranda fəhlələr.., 1949, 4), qış aylarında evsiz-eşiksiz küçələrdə qalanlar kütləvi şəkildə donub ölür (İran əhalisinin.., 1949, 4; İranda soyuqlar, 1949, 4), insanlar iş tapa bilmir, etiraz edənlər isə ya həbs, ya sürgün edilir (İran Azərbaycanında.., 1949, 4). Milli Hökumətin süqutundan sonra bütün İranda demokratik mətbuat, o cümlədən ADF-nin "*Azərbaycan*" qəzeti bağlandı (İranda tərəqqipərvər.., 1946, 1). "*Azərbaycan*" qəzeti Bakıya köçən ADF mənsubları tərəfindən burada nəşr edilməyə davam etdi. İranda demokratik hərəkat bəzən gizli fəaliyyət göstərən İran Xalq Partiyası tərəfindən davam etdirildi. "*Kommunist*" qəzeti yazırdı ki, İran Xalq Partiyasının rəhbəri Reza Radmaneş öz çıxışlarında İranın tərəqqipərvər ictimaiyyətini hökumət orqanlarının özbaşınalığına və İranın qanuni, konstitusiya azadlıqlarına qəsd edilməsinə qarşı qəti etiraz etməyə və mübarizə aparmağa çağırırdı (İran Xalq Partiyası.., 1948, 3).

Qadın məsələsi və qadın şairlər

"*Kommunist*" qəzetinin səhifələrində Güney Azərbaycan məsələsi, qadın hüquqları əsas yerlərdən birini tutur. Qəzet yazırdı ki, Azərbaycan Demokrat Firqəsinin (ADF) qələbəsindən sonra Təbriz şəhərində Milli Məclisə seçkilər 5 gün davam etdi. Bu qısa müddətdə ADF namizədlərinə verilən səs mərkəzi hökumətə həmişə verilən səsdən iki dəfə yarım artıq oldu. İran tarixində birinci dəfə olaraq qadınlar da seçkilərdə iştirak etdi (Çernışev, 1945, 1). Qəzetdə Sovet Azərbaycanı ilə İran Azərbaycanı da daim müqayisə edilirdi.

Güneyli şair Məmmədəli Səfvətin 1945-ci ilin iyun nömrələrində "Kommunist" qəzetində dərc olunmuş "Bakı səfəri" şeirində İran Azərbaycanı ilə Sovet Azərbaycanı müqayisə edilir və Bakıya səfər edən və -

"*Orada göz dikib elmə, biliyə hər insan,*
Güvənir əqlinə arvad, kişi, pir ilə cavan"

- deyən şair göstərir ki, sovetlərin təsirilə qadınlar kişilərlə eyni hüquqa malik olub azad vətəndaş kimi yaşaya bilirlər (Əliyev, 2020, 104).

"*Kommunist*" qəzetinin 1949-cu il dekabr nömrələrində nəşr olunan Mirzə İbrahimovun "İki həyat" hekayəsi II Dünya müharibəsindən sonra Sovet Azərbaycanında işıqlı sosializm həyatı və ADF hökumətinin süqutundan sonra Cənubi Azərbaycandakı acınacaqlı vəziyyətdən bəhs edir, sovet kolxozçusu Sürəyya ilə cənublu Gültəkinin fərqli taleyi müqayisə edilir. Sovet zəhmətkeş qadınının adı dillərdə dolaşır. Bütün ölkə onun qəhrəmanlığına heyran qalır, "əhsən" deyir. Cənubdan olan qadın soydaşımız isə İran rejiminin zülm və istibdad girdabında əzilən xalq nümayəndələrindən biridir (Əliyev, 2020, 112).

Cənubi Azərbaycan şairlərinə qayğı göstərən "*Kommunist*" qəzeti Əli Tudə yaradıcılığına diqqəti çəkirdi. İlyas Əfəndiyev "Əli Tudə" məqaləsində şairin yaradıcılığı haqqında yazır: "*Rza şah istibdadının heybətli gecələri onun da körpə qəlbini dəhşət və iztirablarla doldurmuşdu. İran sərdabələrində can verən anaların qara baxtı, İran fabriklərində "qızıl qönçələr" toxuyan qadınların vahiməli mahnıları onu şair etdi! O, yaralı vətən torpağının böyük dərdi ilə alışıb yanan bir fədai oldu*" (Əliyev, 2020, 110). Əli Tudə yazırdı:

"*Nədir hüsnündəki bu sis, bu duman,*
Neçin danışmırsan, neçin gülmürsən?!
Məni düşündürən, məni güldürən,
Məni şair edən sən deyilmisən?" (Əfəndiyev, 1948, 3).

Məmməd Mübarizin "*Kommunist*" qəzetində Pəhləvilərin şəhid etdiyi tənqidçi şair Eşqi Mirzadəyə həsr etdiyi "Eşqi" məqaləsi də Pəhləvi rejiminin qadına verdiyi, əslində vermədiyi dəyəri göstərir. Eşqi Mirzadə Pəhləvi hökumətini tənqid edərək deyir ki, "*İran sənin babanın mülkün deyil ki, kim sənə qızıl versə qızını satdığın kimi vətəni də satasan*" (Əliyev, 2020, 111).

"*Torpaq sovurmaq istəyirəm başıma bu gün,*
Hardan alım o torpağı? İranı satdılar!"

-deyərək Qərb imperializminin dəstəklədiyi şah istibdadından şikayət edən mütəfəkkir şair 29 yaşında qətl edilmişdi (Əliyev, 2020, 111).

"*Kommunist*" qəzetində Mədinə Gülgün, Hökumə Billuri kimi cənubdan olan qadın şairlər təqdim və təbliğ edilirdi. Şair Hökumə Billuri Zəncanda anadan olmuş, ADF Zəncan Komitəsinin üzvü kimi milli azadlıq hərəkatında iştirak etmiş, bir sıra şeirləri dövrün qəzetlərində çap edilmişdir. O, milli dövlətçiliyə xidmətlərinə görə "21 Azər" medalı ilə təltif edilmişdir. "21 Azər" hərəkatının süqutundan sonra o, Bakıya gəlmiş, Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində və Bakı Ali Partiya Məktəbində təhsil almışdır. H.Billuri Moskvada, İctimai Elmlər Akademiyasında "İran Azərbaycanının realist demokratik ədəbiyyatı" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, ADF Mərkəzi Komitəsinin üzvü və firqənin "Azərbaycan" qəzetinin baş redaktoru olmuşdur. Şairin Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar" adlı monoqrafiyası və bir sıra şeirlər kitabı Bakıda çap olunmuşdur (Kafkasiyalı, 2002, 414-415).

"Kommunist" qəzetində nəşr olunan şair Nigar Rəfibəylinin "Hökumə Billuri" adlı məqaləsi "İran Azərbaycanının müasir şairləri" rubrikası altında verilmişdir. Məqalədə bildirilir ki, Hökumə Billuri dəmirçi ailəsində anadan olmuş, hələ kiçik yaşlarından zülmə, istibdada qarşı mübariz ruhlu şeirlər yazmışdır. On yeddi-on səkkiz yaşları olanda xalqının nə qədər ağır zülmlərə mübtəla olduğunu daha aydın görür və dərk edir. O, ADF hökumətinin dövründə öz şeirlərində milli məsələləri, qadın hüquqlarını təbliğ edir, vətəninə xidmət edir. ADF-in süqutundan sonra Sovet Azərbaycanına pənah aparır və burada öz ana dilində yazıb-yaradır. H.Billuri şeirlərinin birində belə yazırdı:

"*Neynirik İranı biz, əgər Azəristan olmasa,*
Can nə lazımdır bizə Azər gülüstan olmasa.
Şad olammaz bu könül, bilməz ki, rahətlik nədir,
Ta ki Azər məskənim şərq ilə şad olmasa" (Rəfibəyli, 1948, 4).

"Kommunist" qəzetində Şair Mədinə Gülgün də təbliğ edilirdi. O, Bakıda anadan olmuş, daha sonra ailəsi ilə birlikdə Ərdəbildə və Təbrizdə yaşamışdır. ADF-yə üzv olan şair ADF hökuməti dövründə "Yazıçılar və şairlər cəmiyyəti"nin üzvü olmuş, şeirləri dərs kitablarında nəşr edilmişdir. M.Gülgün "Azərbaycan" qəzetinin müxbiri olmuş, milli azadlıq hərəkatına verdiyi töhfələrə görə "21 Azər" medalı ilə təltif edilmişdir. O, ADF Hökumətinin süqutu ərəfəsində yazdığı "Cəbhədəki qardaşlarıma!" şeiri ilə fədailəri xalqın azadlığı uğrunda mübarizliyə səsləmişdi (Gülgün, 1946, 7). Onun yaradıcılığında sovet ideologiyası, "*müqəddəs zəfər bayramı*" adlandırdığı 9 may – faşizm üzərində qələbənin təbliği də əsas yerlərdən birini tutur (Gülgün, 1946, 2). Təbrizin işğalı ərəfəsində o, Bakıya gəlmiş, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda dil-ədəbiyyat fakültəsində təhsil almışdır. O, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının və SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvü olmuş, bir çox şeir kitabı Bakıda çap edilmişdir. M.Gülgün B.Azəroğlunun həyat yoldaşı olmuşdur (Kafkasiyalı, 2002, 424-425).

Nəticə

Son olaraq deyə bilərik ki, 1945-146-cı illərdə cənubda cəmi bir il fəaliyyət göstərmiş ADF hökuməti məğlub olsa da, onun fəaliyyəti, milli mədəniyyətdə oynadığı rol və güneyli ziyalıların, xüsusilə qadın şairlərin yaradıcılığı sovet mətbuatında təbliğ edilib yaşadılmış, qadın problemi daim vurğulanmışdır. "Kommunist" qəzetində H.Billuri, M.Gülgün kimi cənublu şairlərin əsərlərinin təqdimi və təbliği Cənubi Azərbaycan həqiqətlərinin oxuculara çatdırılmasında mühüm rol oynamışdır. "Kommunist" qəzeti güneyli qadınların hüquqsuzluğunu qeyd edərək yazırdı ki, onların vətəndaşlıq hüququ ancaq ADF hökuməti dövründə təmin edilmişdi. Sovet mətbuatı Cənubi Azərbaycanda milli şüurun, milli mədəniyyətin inkişafına böyük təkan vermişdir. "*Kommunist*" və s. sovet qəzetlərinin tədqiqi Pəhləvilər dövründə İranda qadın məsələsini, qadın şairlərin yaradıcılığını araşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir. "*Kommunist*" və s. sovet qəzetlərinin materiallarından da aydın olur ki, İrandakı ictimai-siyasi, milli problemlərə qadın şairlər də öz həll yollarını göstərmişdir. Sovet mətbuatı ilə yanaşı S.C.Pişəvəri irsinin, onun nəşr etdirdiyi "Azərbaycan" qəzetinin tədqiqi və araşdırılması təkcə Pəhləvilər dövründəki tarixi-mədəni, publisistik, maarifçilik məsələlərini deyil, həm də Cənubi Azərbaycan əhalisinin, xüsusilə qadınların demokratik xalq hərəkatındakı rolunu, azadlıq və mübarizə yolunu tədqiq etmək və təbliğ etmək baxımından əhəmiyyətlidir. Bu sahədə tədqiqatların, araşdırmaların aparılması tədqiqatçıların qarşısında duran əsas məsələlərdən biridir.

Qaynaqlar

Çernışev V. Arazın o tayında. *Kommunist*. 1945, 21 dekabr, 1.
Əfəndiyev İ. Əli Tudə. *Kommunist*. 1948, 17 yanvar, 3.
Əliyev Q. Cənubi Azərbaycan mövzusu "Kommunist" qəzetində (1945-1959). *Risalə*, 2020, № 2 (19), 101-117.
İran Azərbaycanı Demokrat Partiyası Mərkəzi Komitəsinin əhaliyə bəyannaməsi. *Kommunist*, 1946, 13 dekabr, 1.
İran Azərbaycanına qarşı İran hökumətinin yeni tədbirləri. *Kommunist*, 1946, 13 dekabr, 1.
İran Azərbaycanında vəziyyət. *Kommunist*, 1947, 13 dekabr, 4.
İran Azərbaycanındakı vəziyyətə dair. *Kommunist*, 1945, 21 dekabr, 1.
İran əhalisinin ağır vəziyyəti. *Kommunist*, 1949, 8 yanvar, 4.
İranda soyuqlar. *Kommunist*, 1949, 8 yanvar, 4.
İranda tərəqqipərvər qəzetlərin bağlanması və mürtəce qəzetlərin açılması. *Kommunist*, 1946, 13 dekabr, 1.
İran irticaçılarının demokratik təşkilatlara basqın etməsi. *Kommunist*, 1945, 19 avqust, 4.
İranda baş verən hadisələr. *Kommunist*, 1945, 21 avqust, 4.
İran qəzetləri Həkimi hökumətini tənqid edirlər. *Kommunist*, 1946, 6 yanvar, 4.
İranda fəhlələr ağır vəziyyətdə. *Kommunist*, 1949, 8 yanvar, 4.
İran Xalq Partiyası Baş katibinin çıxışı. *Kommunist*, 1948, 14 dekabr, 3.
Kafkasiyalı A. İran türk edebiyatı antolojisi. 5 ciltte. Erzurum: Atatürk Üniversitesi yay., 2002.
Rəfibəyli N. Hökumə Billuri. *Kommunist*, 1948, 28 fevral, 4.
Rizaiyyədə İran hərbçilərinin azğınlığı. *Kommunist*, 1945, 21 dekabr, 1.
Gülgün M. Cəbhədəki qardaşlarıma. *Azərbaycan*, № 366, 1946, 7 dekabr, 7.
Gülgün M. Zəfər bayramı. *Azərbaycan*, № 200, 1946, 16 may, 2.

QARAQOYUNLU SARAYINDA GÜCLÜ QADIN-XATUNCAN BƏYİM
KHATUNJAN BEYIM A STRONG WOMAN IN THE KARAKOYUNLU PALACE

Günay MƏMMƏDZADƏ
AMEA Tarix İnstitutunun doktorantı, Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan/
ORCID ID: 0000-0003-3929-4256

Xülasə

Türk dövlətlərinin tarixinə nəzər saldıqda qadınların dövlət idarəsində, diplomatiyada və xalq içərisində böyük güc qaynağı olduğunu görürük. Bu qadınlardan biri də Qaraqoyunlu dövlətində Cahanşahın xanımı və övladlarının anası olan Xatuncan bəyim haqqında mənbələrdə məlumat vardır. O, Tağəddin Rəcəb ibn Əfridunun qızıdır.

Cahanşahın sağlığında dövlətin daxili və xarici siyasətində, saray daxili məsələlərin həllində yaxından iştirak etmişdir. Cahanşahın oğulları ilə anlaşılmazlıqlarının həllində onun rolu olmuşdur. Atasına qarşı qiyam qaldıran ögey oğlu Həsənəlinin cəzalandırılıb ölkədən çıxarılmasına mane olmuş, onu atasına qarşı qorumuşdur. Daha sonralar qiyam qaldıran oğlu Pirbudağa nəsihət verərək onun atası ilə arasının düzəlməsinə kömək etmişdir. Cahanşahın ölümündən sonra Həsənəli yenidən qiyam qaldıranda Xatuncan bəyim onun taxta çıxması üçün əlindən gələni etmişdir.

Xatuncan bəyim dövlətin xarici siyasətində də yaxından iştirak etmişdir. Ağqoyunlu Uzun Həsənin güclənməsini görən Cahanşah onunla sülh müqaviləsi bağlamaq istəyir. Bu danışıqlarda vasitəçi Xatuncan bəyim olmuşdur, amma elçilərlə razılıq əldə edilə bilmədi.

Həm sarayda, həm toplum içində dərin hörmət görən Xatuncan bəyim incəsənət və mədəniyyət sahəsində də fəaliyyət göstərmiş, elm adamlarına, sənətkarlıqla məşğul olanlara qayğı ilə yanaşmışdır. Onun adının çəkildiyi vəqf qeydləri var. Bunlardan biri də Göy məscid və Müzəffəriyə kompleksidir. Bundan başqa onun adı mədrəsə, məscid tikintisində qeyd edilmişdir. Gördüyü xeyir işləri ilə geniş rəğbət toplamış, qazanmışdır. Hətta erməni əhalisinin də sevgisini qazanmışdır.

Açar sözlər: Xatuncan bəyim, Cahanşah, Həsənəli, siyasət

Abstract

Looking back on the history of Turkish states, we see that women are a source of great power in government, diplomacy and the nation. One of these women is Khatunjan beyim, wife of Jahan Shah and the mother of his children. She is the daughter of Taghaddin Rajab ibn Afridun.

Jahan shah's health was closely related to the domestic and foreign policy of the government and to the affairs of the kingdom. He played a role in resolving the king's disputes with his sons. His stepson Hasan Ali, who rebelled against his father, was punished and prevented from being expelled from the country and was protected against his father. He then warned his rebellious son Pirbudaq to help him work for his father. . After the death of Jahanshah, Khatunjan beyim did to the throne for him to be re-elected.

Khatunjan beyim was also closely involved in the government's foreign policy. Seeing the strengthening of Aggoyunlu Uzun Hasan, Jahan Shah wanted to make a peace treaty with him. In these talks, the mediator was Khatunjan beyim, but she could not be approved by the envoys.

Khatunjan beyim, who was highly esteemed in both the palace and the community, also worked in the arts and culture and cared for scientists and craftsmen. There are waqf notes that she was named. One is the ‘Goy” mosque and the Museffaria complex. In addition, she was mentioned

in the construction of masjid and madrasa. She was well - known for her good deeds. Even the Armenian people have gained honor.

Keywords: Khatunjan beyim, Jahan Shah, Hasan Ali, politics.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС МӘДЕНИ МҰРА ҰЛТТЫҚ ТІЗІМІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАР МЕН РӘСІМДЕР

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASLARI ULUSAL LİSTESİNDE KADINLARLA İLİŞKİLİ ADETLER VE TÖRENLER

CUSTOMS AND CEREMONIES RELATED TO WOMEN IN THE NATIONAL LIST OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Saltanat ASHIMOVA[1],
[1] Doktora öğrencisi, Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Arkeoloji, Etnoloji ve Müzecilik Bölümü, Almaty, Kazakistan / ORCID ID: 0000-0003-3493-94577

Tattigul KARTAEVA[2]
[2] Prof. Dr., Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Tarih fakültesi, Arkeoloji, Etnoloji ve Müzecilik Bölümü, Almaty, Kazakistan / ORCID ID: 0000-0001-6180-4107

Özet

Somut olmayan kültürel miraslar, ulusların milli varlığını tanıtan asırlık paha biçilemez mirasıdır. Onları korumak, saklama, incelemek bu zamanlarda çok önemlidir. Çünkü atalarımızın manevi mirası, öz bilincin temellerinden temellerinden biri olan atalaramızdan kalan manevi mirası, insanı ve vatansever değerlerini güçlendirmek için büyük bir fırsata sahiptir. Manevi ve kültürel mirasın desteklenmesi,geliştirilmesi yoluyla ahlaki değerlerin yaygınlaştırılması, uluslar arasında anlayışlı ilişkinin geliştirilmesi, genel kültür düzeyinin yükseltilmesi için fırsatlar yaratmak çok önemlidir.

Kazakistan'ın Somut Olmayan kültürel Mirasının (SOKÜM) Korunmasına İlişkin UNESCO Uluslararası Sözleşmesi'ne katılması, ulusal mirasın işleyişi ve dünya kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak önemi hakkında niteliksel yeni bir düşüncenin ön koşullarını açmıştır.

Genel olarak, Somut olmayan miras, sürekli değişen bir dünyada toplumun hayatında aktif bir etki bırakmamıştır. Özellikle gençler arasında, yüzyıllar boyunca değerlerin yeniden canlandırılması ve korunması arasında daha derin bir anlayışa duyulan ihtiyacı göz önünde bulundurmalıyız.

Ulusal liste, Kazakistan halkının somut olmayan kültürel mirasının kültürel değerlerinin bir listesidir. Ulusal tescil, somut olmayan kültürel mirasın yaşatılmasının, belgelenmesinin, araştırılmasının, korunmasının, korunmasının ve tanıtılmasının sağlanması amacıyla yapılmaktadır. Ayrıca Kazakistan Cumhuriyeti'nin somut olmayan kültürel mirasının unsurları listesi, Kazakistan halkının somut olmayan kültürel mirasına ilişkin bir veri bankası içeren bir bilgi sistemidir.

Kazak'ın somut olmayan kültürel Mirasının korunması, yaygınlaştırılması, geliştirilmesi, tanıtılmasına yönelik faaliyetlerin etkinliğinin temelini oluşturmaktadır.

Kazakistan cumhuriyeti'nin somut olmayan kültürel miraslari ulusal listesinde halkımızın kadinlarla ilişkili geleneksel adetler, törenlere karşı göreneklerimizin büyümesini göstermek.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, kazak kadinları, somut olmayan kültürel miras, milli miras, adetler, törenler, ulusal liste

Abstract

Intangible cultural heritage is the centuries-old priceless legacy of nations that promotes their national existence. Protecting, storing and examining them is very important at these times. Because the spiritual heritage of our ancestors, which is one of the foundations of self-consciousness, has a great opportunity to strengthen human and patriotic values. It is very important to create opportunities to spread moral values by supporting and developing the spiritual and cultural heritage, to develop understanding relations between nations, and to raise the general level of culture.

Kazakhstan's accession to the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (ICH) has opened the preconditions for a qualitatively new thinking about the functioning of the national heritage and its importance as an integral part of world culture.

In general, intangible heritage has not left an active impact on the life of society in an ever-changing world. We must consider the need for a deeper understanding between the revival and preservation of values over the centuries, especially among young people.

The national list is a list of cultural values of the intangible cultural heritage of the people of Kazakhstan. National registration is carried out to ensure the survival, documentation, research, protection, protection and promotion of intangible cultural heritage. Also, the list of elements of the intangible cultural heritage of the Republic of Kazakhstan is an information system containing a database of the intangible cultural heritage of the people of Kazakhstan.

It forms the basis of the effectiveness of activities aimed at the protection, dissemination, development and promotion of the Kazakh intangible cultural Heritage.

To show the growth of our people's customs and traditions associated with women in the national list of intangible cultural heritage of the Republic of Kazakhstan.

Key words: Kazakhstan, Kazakh women, intangible cultural heritage, national heritage, customs, ceremonies, national list

Аннотация

Материалдық емес мәдени мұралар – халықтардың ұлттық болмысын айқындайтын көп ғасырлық баға жетпес мұрасы болып табылады. Ал, оларды сақтау, зерттеу, зерделеу қазіргі уақытта маңызды. Себебі ата-бабаларымыздан қалған рухани мұра өзіндік сананы қалыптастыру негіздерінің бірі бола тұрып, адамзаттық пен патриоттық құндылықтар сабақтастығын нығайту жолында үлкен мүмкіндікке ие. Рухани мәдени мұраны қолдау мен дамыту арқылы адамгершілік құндылықтарды дәріптеуге, халықтар арасындағы түсіністікті дамытуға, мәдениеттің жалпы деңгейін көтеруге мүмкіндіктер туғызу өте маңызды.

Қазақстанның ЮНЕСКО материалдық емес мұраны сақтау туралы Халықаралық конвенциясына қосылуы әлемдік мәдениеттің ажырамас бөлшегі ретінде ұлттық мұраның қызметі мен маңызы туралы жаңаша сапалы ойлаудың алғышарттарына жол ашты.

Жалпы айтқанда материалдық емес мұра ұдайы өзгеріп тұратын әлемде өзінің қоғам өмірінің барлық саласында белсенді әсері мен ықпал етуін тоқтатқан емес. Ғасырлар бойындағы құндылықтарды жаңғырту мен сақтау, әсіресе жас ұрпақ арасында неғұрлым терең ұғынуы қажеттігін ескеруіміз керек.

Ұлттық тізім – Қазақстан халқының материалдық емес мәдени мұрасының мәдени құндылықтарының тізбесі. Ұлттық тізбе материалдық емес мәдени мұраның өміршеңдігін, оны құжаттандыру, зерттеу, сақтау, қорғау және насихаттауды

қамтамасыз ету мақсатында жүргізіледі. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы материалдық емес мәдени мұра элементтерінің тізбесі – Қазақстан халқының материалдық емес мәдени мұралары туралы деректер банкін қамтитын ақпараттық жүйе.

Ол қазақтың материалдық емес мәдени мұрасын қорғауға, таратуға, дамытуға және насихаттауға бағытталған іс-шаралардың тиімділігінің негізін құрайды.

Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасының ұлттық тізіміндегі әйелдерге байланысты халқымыздың әдет-ғұрыптар мен рәсімдерді көрсету.

Кілт сөздер: Қазақстан, қазақ әйелдері, материалдық емес мәдени мұра, ұлттық мұра, әдет-ғұрып, рәсімдер, ұлттық тізім.

OSMANLI'DA KADIN HASTALIKLARINA DAİR BİR ARAŞTIRMA
A RESEARCH ON GYNECOLOGICAL DISEASES IN OTTOMAN EMPIRE

Menekşe YILDIZ USLU
Dr., Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ordu, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-8957-8930

Özet

Bir toplumda sağlıklı nesiller yetiştirebilmek, o toplumdaki kadının sağlığına önem verilmesi ile mümkündür. Osmanlı Devleti'nde kadın sağlığını korumaya yönelik çalışmaları 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlatmak mümkündür. Bu dönemde modern tıp okullarının açılmasının yanı sıra modern hastanelerin inşasına başlanılmıştır. Kadınlar 19. yüzyıl öncesinde Darüşşifa adı verilen vakıf hastaneleri aracılığıyla sağlık hizmetlerinden yararlanabilme imkânı bulmuşlardır. Kadın hastalıklarından muzdarip hastaların tedavileri, darüşşifalarda herhangi bir diplomaya sahip olmayan, tıbbi bilgileri yetersiz, kadın hastalıkları konusunda tecrübeli kadın ebe ve kadın hekimlerce geleneksel tıp yöntemleriyle yapılmıştır. Kadın hekimin bulunmadığı durumlarda hastanın sağlık durumu tehlikede ise tedavileri erkek hekimlerce yapılmıştır. Hasta kadınlar, sağlık kurumlarında görev alan hekimlerin erkek olması, maddi imkansızlıklar ve en önemlisi mahremiyetini korumak düşüncesi ile tıbbi destekten yararlanabilme konusunda zorluk çekmiştir. Bu sebeplerle kadın hastalıklarının tedavisinde darüşşifaladan faydalanamayan kadınlar, tedavilerinde bitkisel ve hayvansal kökenli maddelerin yanı sıra dini ritüellere başvurmuşlardır. Devlet, 19. yüzyılda kadınların sağlık hizmetinden daha fazla yararlanabilmeleri için kadınlara özel hastaneler ve doğumhaneler açmaya başlamıştır. Kadınlara özel hastane açma çabaları ise 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde kadınlar için özel hastaneler inşa edilmiştir. Kadın hastanesi inşa edilemeyen bölgelerde de kadınlara özel gureba hastanelerinde kadın hastalıkları ve doğum bölümleri açılmıştır. Yapılan araştırmada 19. yüzyıl öncesine ait bilgiler kısıtlı olmakla birlikte, kadınların rahim hastalığı, kısırlık, doğum ve doğum sonrası ortaya çıkan hastalıklarına geleneksel yöntemlerle çözüm bulunmaya çalışıldığı görülmüştür. 19. yüzyıldan itibaren kadınlara özel hastanelerde rahim kanseri gibi kadın genital organı ile ilgili hastalıkların, frengi, bel soğukluğu ve şankr gibi cinsel yolla bulaşan hastalıkların başarılı bir şekilde tedavisinin yapıldığı görülmüştür. Dr. Asaf Derviş (Bükey) tarafından 1902'de Gülhane'de kurulmuş Kadın Hastalıkları ve Doğum Kliniği'nde, jinekolojik cerrahi, asepsi ve antisepsi, kadın genital sistem enfeksiyonları ile mücadele, fistül ameliyatları ve genital tüberküloz sorunları ilk defa burada ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Bu veri, kadınların hangi hastalıklardan muzdarip olduğu konusunda ipucu vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kadın, Kadın Hastalıkları.

Abstract

Raising healthy generations in a society is only possible by giving importance to the health of women in that society. It is possible to commence the efforts to protect women's health in the Ottoman Empire with the Rescript of Gülhane proclaimed in 1839. Contemporary medical schools were opened in this period, and the construction of contemporary hospitals was also initiated. Before the 19th century, women had the opportunity to benefit from health services through foundation hospitals called Darüşşifa. Patients suffering from gynecological diseases were treated in the darüşşifas with traditional medicine methods by female midwives and female physicians who did not have any diploma, had insufficient medical knowledge, but were experienced in gynecological diseases. In cases where a female physician was not available and

the patient's health was in danger, they were treated by both Muslim or non-Muslim male physicians. Women with health problems had difficulties benefiting from medical support due to the fact that the physicians in charge in health institutions were men, financial impossibilities, and most importantly, the idea of protecting their privacy. For this reason, women who were not able to apply to darüşşifas for the treatment of gynecological diseases resorted to herbal and animal-based substances as well as religious rituals. In the 19th century, special hospitals and maternity hospitals for women were established by the state in order for women to benefit more from health services. Efforts to open special hospitals for women continued until the early 20th century. The state constructed special hospitals for women in many regions in Anatolia, especially in Istanbul. In regions where women's hospitals could not be built, gynecology and obstetrics departments were founded in gureba hospitals for women. In the research conducted, it was observed that, although the information on the pre-19th century is limited, it was tried to find solutions to women's uterine diseases, infertility, birth, and postpartum diseases with traditional methods. From the 19th century on, it was also observed that diseases related to the female genital organs, such as uterine cancer, and sexually transmitted diseases, such as syphilis, gonorrhoea, and chancre, were successfully treated in hospitals specially built for women. In the Gynecology and Obstetrics Clinic established by Dr. Asaf Derviş (Bükey) at Gülhane in 1902, it is learned that gynecological surgery, asepsis and antisepsis, the fight against female genital tract infections, fistula operations, and genital tuberculosis problems were first introduced here. This gives us a clue as to which diseases women suffer from.

Keywords: Ottoman Empire, Women, Gynecological Diseases.

Giriş

Osmanlı Devleti, hastaların bakımını sağlamak için çeşitli kurumlar oluşturmuştur (Sarı, 1995, 12). Devletin ilk dönemlerde oluşturduğu darüşşifa adı verilen sağlık kurumları Selçuklu Devleti'nin gelenek ve müesseselerinin devamı niteliğinde olmuştur (Altıntaş, 2006, 33). Osmanlı Devleti, fethettikleri yerlerde, Anadolu sınırları içinde ve dışında bir yandan hastane kurma geleneğini sürdürürken, diğer yandan da Selçuklu dönemi darüşşifalarından faydalanmışlardır. (Sarı, 2012, 102). Osmanlı dönemi dârüşşifâları, yoksulların yataklı tedavi görebilmeleri amacıyla padişahlar, valide sultanlar ve hasekiler tarafından yaptırılmış hastanelerdir[1] (Yıldırım, 2014, 272).

Osmanlı Devleti'nde ilk dârüşşifâ Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da inşa ettirilmiştir (Bayat, 2016, 313). Daha sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'da Fatih Darüşşifası (Yıldırım, 2015, 139), II. Bayezid döneminde Edirne Darüşşifası (Yıldırım, 2014, 273; Eyice, 1992, 42), Kanuni Sultan Süleyman tarafından validesi merhum Hafsa Sultan adına Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası (Alkan, 2014, 23), Hürrem Sultan adına da Haseki Darüşşifası (Balsoy, 2015, 81) yaptırılmıştır. Kanunu Sultan Süleyman kendi adına Süleymaniye Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesini inşa ettirmiştir (Sarı, 2012, 103). Sultan I. Ahmet döneminde ise Sultanahmet Darüşşifası ve Atik Vâlide Nurbânû Sultan Dârüşşifâsı (Sarı, 2012, 102) yapılmıştır.

Osmanlı'nın klasik dönem sağlık kurumları olan darüşşifalardan kadın hastalığına yönelik tıbbi destek aldığına dair en eski kayda 15.yüzyılda Amasya Darüşşifası Başhekimlerinden olan

[1] Bu hastaneler, Müslüman olan veya olmayan, asker, sivil, kadın, erkek, çocuk herkese açık kuruluşlar olarak hizmet vermiştir. Songur, H. ve Saygın, T. (2014). "Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (19): 201.

Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyetü'l Haniyye adlı eserinde rastlıyoruz. Bu eserde rahim hastalığından muzdarip bir kadın hastanın erkek hekim tarafından tedavisinin yapıldığı anlatılmaktadır[2]. Ayrıca eserde yer alan minyatürde kadın hastalıklarının muayene ve tedavisinin kabile/ebe veya tabibe adı verilen sağlık görevlisi[3] tarafından yapıldığı bilgisi yer almaktadır (Sarı, 1996/97, 15-29).

Osmanlı'da halka hizmet veren bu dârüşşifâlar, XVII. yüzyıldan itibaren çağın tıbbi gelişmelerine ayak uyduramadığı için varlıklarını sürdürememiş, evinde bakılamayan kimsesizlere veya akıl hastalarına hizmet vermen kurumlar haline dönüşmüştür (Sarı, 2012, 103). 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla ile birlikte devletin yeniden yapılanması çerçevesinde sağlık alanında önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır (Yeşil ve Yeşil, 2018, 291). Bu dönemde modern tıp okullarının açılmasının yanı sıra modern hastanelerin de inşasına başlanılmıştır. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu sınırları içerisinde, 19. yüzyılın son çeyreğinde kadınlar için hastaneler açılmış, doğumhaneler kurulmuş, hastaneler içinde kadınlara mahsus ayrı bölümler yapılmıştır (Sarı ve İzgöer, 2021, 217). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde kadın sağlığını korumaya yönelik çalışmaları 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlatmak mümkündür. 1839 sonrası Osmanlı hayatındaki kadın-erkek mahremiyetinin hasta tedavisinde en aza indiği hatta gerektiğinde de ortadan kalktığı bir süreç olmuştur (Sarı, 1996/97, 37).

1. Kadınlara Özel Açılan Sağlık kurumları ve Kadın Hastalıklarına dair bulgular

1839 yılında Mektebi Tıbbiye-i Adliye-i Şahane açıldıktan sonra İstanbul'daki dârüşşifaların bir kısmı işlevlerini yitirmiş, bir kısmı da Süleymaniye ve Toptaşı Valide-i Atik dârüşşifalarında olduğu gibi nitelik değiştirip akıl hastalarına tahsis edilmiştir. 1841 yılının ilk haftasında Galatasaray'daki Mektebi Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Muayenehanesi'nde pazar ve cuma günleri dışında haftada dört gün okul hocaları nöbetleşe hasta bakmaya başlamıştır. Muayenehanelerde kadın hastalar ücretsiz olarak tedavi edilmiştir (Yıldırım, 2005, 151). Özellikle kadın hastaların, Galatasaray'daki bu muayenehaneye ulaşma güçlüğü göz önünde tutularak İstanbul'un merkezi semtlerinde (Beyazıt, Eyüp ve Üsküdar) seçilen eczanelerde, gece gündüz hizmet vermek üzere nöbet mahalleri veya nöbet eczaneleri adı verilen ve acil servis gibi çalışan muayene ve tedavi birimleri açılmıştır (Yıldırım, 2005, 152). 1841 yılında Mektebi Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de doktor ve cerrahlar nöbetleşerek çalışmış, nöbet mahallerinde kadın hastalar tedavi imkânı bulmuştur. Bayezid civarında kiralanan eczacı dükkânı odasına ilk iki ayda 14 kadın hasta başvuruda bulunmuştur. Bu başvurulardan 12'sinin hastalıkları arasında İltihab- Rahim (Rahim İltihabı) hastalığı olduğu görülmektedir. (Yıldırım, 2005, 160).

İstanbul'da 1845 yılında Yenibahçe'de Kain Bezm-i Âlem Guraba-i Müslimin Hastanesi yaptırılmıştır (Batur, 1985, 1058). Hastane, 1847 yılında hasta kabulüne başlamıştır. (Yıldırım,

[2] Şerefeddin Sabuncuoğlu'na ait I. Kitabın 39'uncu faslında rahim hastalığından muzdarip bir kadın hastanın erkek hekim tarafından muayene ve tedavisinin yapıldığı anlatan minyatür şekil 3'de yer almaktadır.

[3] Kadınların sağlık alanındaki ilk mesleği ebelik olmuştur. Osmanlı'da sağlık alanında hizmet veren kadınlara kabile/ebe, ebe kadın, tabibe, karı hekime, hekime hatun gibi isimler verilmiştir. Bu sağlık görevlileri herhangi bir diplomaya sahip olmamakla birlikte tıbbi bilgileri yetersiz, fakat doğum ve kadın hastalıkları konusunda tecrübeli kişilerdir. 1842 yılında Mekteb-i Tıbbiyye'de ebelik kurlarının açılması, geleneksel tarzda ebeliğin giderek ortadan kalkmasının başlangıcı olmuştur. Atıcı, E., Erer, S. (2009). Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 35(2), 108.; Sarı, N. (1996/97). "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri". *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2-3: 25.

2011, 58). Yapımı 1550 yılında tamamlanan Haseki Darüşşifası, Tanzimat'tan sonra kadınlara tahsis edilmiştir (Yıldırım, 2015, 138.) Hastane tadilat edilmiş ve 1847'de Haseki Kadın Hastanesi ismiyle anılmaya başlanmıştır[4] (Apay ve Sakar, 2015,49). 1875 yılında temelleri atılan 1882 yılında faaliyete başlayan Zeynep-Kâmil Hastanesi de (Etker ve Günergun, 2008, 151) kadın hastalara hizmet verilmiştir. Sultan II. Abdülhamit döneminde kadınlar için Haseki Nisa Hastanesi yapılmıştır. Hastane, 1885 yılında Haseki Darüşşifası yakınındaki taş konak satın alınarak yapılmıştır (Sarı ve İzgöer, 2021, 222). Zamanla yıpranmış ve eskimiş olan hastane binası, 1890 yılında yeni tıbba uygun olarak baraka tarzında yeniden inşa edilmiş; adı Hamidiye Nisâ Hastanesi olarak değiştirilmiştir[5] (Sarı ve İzgöer, 2021, 223).

Haseki Nisa Hastanesi'nin 1884 ve 1891 yıllarındaki tadilatlarda inşa edilmiş doğumhanelerden sonra dönemin diğer sağlık kurumlarında da *Vilâdethane* adı verilen doğumhaneler açılmıştır[6] (Sarı ve İzgöer, 2021, 229). 1892 yılında, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane talebeleri ile ebelerin klinik eğitim almaları maksadıyla İstanbul'da Gülhane Bahçesi içinde, Demirkapı'daki bir binada Askerî Tıbbiye bünyesinde *Seririyât-ı Vilâdiye* açılmıştır (Sarı ve İzgöer, 2021, 229; Yıldırım, 1994, 389). Aynı tarihte Kadırga'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Seririyât Hastanesi'nde de bir kadın doğum kliniği açılmış (Sarı ve İzgöer, 2021, 229), ardından da Dr. Asaf Derviş Bükey tarafından İstanbul'da Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyât Hastanesi'nde Kadın Hastalıkları ve Doğum Kliniği açılmıştır (Sarı ve İzgöer, 2021, 230). Jinekolojik Cerrahi, asepsi[7] ve antisepsi[8], kadı genital sistem enfeksiyonları ile mücadele, fistül ameliyatları, genital tüberküloz sorunu ilk defa burada ortaya konmuştur (Saygılıgil, 1999, 116). 1903 yılında Haydarpaşa'ya taşınan Tıbbiye'de yeni bir kadın kliniği *Seririyât-ı Nisâiye* açılmıştır. 1906 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de yeni bir *Vilâdethane* inşa edilmiştir (Sarı, 2012, 103). 1907 yılında ise İstanbul'da Darülaceze bünyesinde bir *Vilâdethane* ve *Ameliyat-ı Vilâdiye* tesis edilmiştir (Sarı ve İzgöer, 2021, 230). 1891 yılında Bursa Dârülacezesi Hastanesi yapılmıştır. İstanbul'daki Dârülaceze ise 1896 yılında Dârülaceze Müessesesi ismiyle yaptırılmıştır[9]. (Sarı, 2012, 103).

[4] Hastanenin kuruluş amacı Osmanlı kadınlarına sağlık hizmeti sağlamak, kimsesiz ve fakir kadınlarının bakımını üstlenmektir.

[5] Hastane 1909 yılında kurulan Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti'ne bağlanmış, adı da Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Haseki Nisa Hastanesi olarak değiştirilmiştir.

[6] Osmanlı Devleti'nde Viladethaneler ilkel şartlarda tıbbi yardımlardan mahrum ve viranelerde doğum yapmaya mecbur kalan kadınların doğumları ve tedavilerinin modern tıp yöntemleriyle yapılabilmesi amacıyla açılmıştır. Sağlam Tekir, H. (2022). "Pencereleri Kafesli Muayenehane: Osmanlıda Viladethanelerin Açılması ve Doktor Besim Ömer Paşa". *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler (III) Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti, 700.

[7] **Asepsi:** İnsanların çeşitli mikroorganizmalara barınak olduğu, ayrıca bir kişide hastalık yapmayan mikroorganizmanın diğer bir kişide hastalık yapabileceği bilinmektedir. Bu nedenle bir hastada kullanılan araç ve gerecin, bir başka hastada güvenle kullanılabilmesi için önce temizlenmesi, sonra uygun yöntemlerle steril edilmesi gerekir. İşte belli bir alan ya da kullanılacak araç ve gereçleri hastalığa neden olan mikroorganizmalardan arındırma durumuna asepsi denmektedir. Kısaca asepsi tüm mikroorganizmaların yokluğudur. Sabuncu, N., Babadağ, k. Taşocak, G. ve Atabek, T. (1996). *Hemşirelik Esasları*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 496, Eskişehir, 142.

[8] **Antisepsi:** Dezenfeksiyon, cansız objelere hastalık yapabilen mikroorganizmaların yok edilmesi veya çoğalmasının engellenmesi işlemidir. Dezenfeksiyon için kullanılan kimyasal solüsyonlara "dezenfektan*"* denir. Dezenfektanın çok düşük yoğunluklarda vücut yüzeyine uygulandığı zaman *antiseptik"* ismini alır. Antiseptiklerle canlı dokulardan mikroorganizmaların uzaklaştırılması işlemine ise "antisepsi*"* denir. Sabuncu, N., Babadağ, k. Taşocak, G. ve Atabek, T. (1996). *Hemşirelik Esasları*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 496, Eskişehir, 142.

[9] Bu hastaneler, sakat, dul ve yetimlere hizmet amacıyla yapılmıştır.

II. Abdülhamid, Küçük kızı Hatice Sultan'ın difteri hastalığı sonucu ölmesinden duyduğu üzüntü üzerine 1898 tarihli bir fermanla İstanbul'da Hamidiye Etfal Hastanesi'ni yaptırmaya karar vermiştir (Üçkuyu, 2003, 211). Hastanenin inşasından iki yıl sonra hastaneye bir kadınlar pavyonu inşa edilmiştir. Fakat kadınlar pavyonu yeterli olmadığı için 1907 yılında *Emrâz-ı Nisâ Pavyonu*[10] inşa edilmiştir *(Sarı ve İzgöer*, 2021, 236).

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca yaşanan savaşlar ve göçler neticesinde yabancılarla taşınan, frengi ve belsoğukluğu gibi bulaşıcı hastalıklara yakalananların tedavi edildiği hastaneler inşa edilmiş veya kadınlara özel koğuşlar yapılmıştır. 1882 yılında Kastamonu'nun İnebolu kasabasında kadınlara ait bir frengi hastanesi yapılmıştır (Sarı ve İzgöer, 2021, 221). Kırım Savaşı'ndan sonra Beyoğlu ve Galata'da açılan genelevlerde çalışan kadınlar için (Yıldırım, 2015, 121) 1883 yılında İstanbul'da Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi Yüksek kaldırım'daki bir konakta hizmete girmiştir (Sarı ve İzgöer, 2021, 221). Bu hastaneye, 1909 yılında bulunduğu yer nedeniyle Beyoğlu Nisâ Hastanesi adı verilmiştir (Yıldırım, 1985, 1329). Hastanenin inşa edilmesiyle birlikte Beyoğlu ve Galata'daki genelevlerde çalışan hayat kadınlarının tedavileri yapılıp kontrol altına alınmıştır. (Yıldırım, 2012, 124). 1887'de Safranbolu Frengi Hastanesi'nde 1889 yılında Sinop Frengi-Gureba Hastanesi'nde kadınlara özel iki adet koğuş yapılmıştır (Sarı ve İzgöer, *2021*, 221).

Hasta kadınların hastanede tedavi ihtiyacını karşılamak üzere 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında sağlık kurumlarında kadınlar için açılan kliniklerin sayısı giderek artmıştır. Kadınlara özel hastane yaptırılamayan bölgelerde yoksul ve kimsesiz kadın hastalar için gureba hastanelerinde ayrı bölümler açılmıştır. 1879 yılında Bursa Gureba Hastanesi'nde kadın hastalar için ayrı bir bölüm yapılmıştır. 1882 tarihinde Edirne Gureba Belediye Hastanesi'nin bir kısmı kadınlara ayrılmıştır. 1886 yılında İzmir'de Gureba-i Müslimîn Hastanesi, kadın ve erkekler için ayrı bölümler olarak genişletilmiştir. 1894 yılında Diyarbakır'da erkek ve kadınlar için ayrı bölümler yapılmak üzere inşa edilmesi kararlaştırılan Gureba Hastanesi'nin temeli atılmıştır (Sarı ve İzgöer, 2021, 235). 1898 yılında tamamlanıp Adana'da hizmete giren Hamidiye Gureba Hastanesi'nin kadınlar bölümünün yanması üzerine, yanan kısım 1906 yılında kârgir olarak kadın hastalara hizmet vermek üzere yeniden inşa edilmiştir. 1900 yılında Konya'da Gureba Hastanesi'nin bir tarafı kadınlara ayrılmıştır. Antep ve yakın yerlerde kadınlara özel bir hastane bulunmaması sebebiyle Antep Hamidiye Gureba Hastanesi'ne ayrı birim olmak üzere 1904 yılında Antep Hamidiye Nisâ Hastanesi'nin inşasına başlanmıştır. (Sarı ve İzgöer, 2021, 235-236).

Gayrimüslim cemaat ve misyoner hastanelerinde kadın hastalara ayrı bölümler yaptırılmıştır. 1886 yılında Gaziantep'te Azariah Smith Memorial Amerikan Hastanesi'ne kadın hastalar kabul edilmiştir. İzmir'de Katolik Saint Antoine Hastanesi'nde, 1887 yılında kadınlara özel bölüm yaptırılmıştır. İstanbul, Pangaltı'da, Miltiyadi Logotti ve Iraklı Logotti kardeşlerin 1893 yılında kadın genital hastalıkları ve çocuk hastalıkları tedavisi için hususi hastane açmasına izin verilmiştir. 1906'da Edirne'de Fransız Hastanesi'nde kadınlara özel yeni bir bina inşa edilmiştir (*Sarı ve İzgöer*, 2021, 237).

2. Kadın Hastalıklarına Dair Bulgular

19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın sonlarına kadar uzanan süreçte değinmiş olduğumuz bu modern tıp kurumlarında kadın üreme organlarında görülen hastalıkların teşhis ve tedavisi gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

[10] Kadın Hastalıkları Kliniği

Osmanlı Arşivi'nden ve elimizde bulunan kaynaklar çerçevesinde Osmanlı'da kadın hastalıklarına dair birtakım bulgular elde edilmiştir.

1890-1899 tarihleri arasında Haseki Nisa Hastanesi'nde Kadın Doğum Uzmanı olarak çalışan Dr. Ahmet Nurettin Bey tarafından Saraya gönderilmiş olan Haseki Nisa Albümünde, Nicolas Andriomenos isimli fotoğrafçı tarafından çekilmiş jinekolojik[11] vakalara ait fotoğraflar yer almaktadır. Bu fotoğraflarda yer alan kadınlardan başarılı bir şekilde vajinal yolla urlar[12] alınmıştır (Devrim Gürsel ve Velioğlu, 2023, 228-230). 1905 yıllarında çekilmiş fotoğraflarda ise büyük bir Over Kisti[13] ameliyatının gerçekleştirildiği görülmektedir. (Saygılıgil, 1999, 134).

II. Meşrutiyet'ten sonra Haseki Hastanesi'ne başvuran kadın hastalara Sekonder Sifiliz[14] ile Tersiyer Sifiliz[15] teşhisi koyulmuştur[16] (Saygılıgil, 1999, 136). Hastanenin kadın-doğum hastalıkları bölümünde en sık rastlanan kadın hastalığı Gonoral Vajinit[17] olmuştur[18] (*Saygılıgil,* 1999, 137). Hastanede Uterus kanseri[19], Uterusta Fibrosarkom[20] operasyonları gerçekleşmiştir. (Saygılıgil, 1999, 138). En sık ve başarılı cerrahi operasyonlar ise Uterusta Submükoz fibrom[21] ve Uterusta Fibromiyom[22] eksizyonu olmuştur (Sagılıgil, 1999, 138). Beyoğlu Nisa Hastanesi'ne 1917-1920 yılları arasında tedavi gören kadınlarda belsoğukluğu[23], Frengi[24] ve Şankr[25] gibi hastalıklara rastlanılmıştır. (Saygılıgil, 1999, 138).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan incelemede, Osmanlı Devleti'nde kadın hastalıklarına dair ulaşabildiğimiz ilk arşiv kaydı 1879 yılına aittir. 1879 yılında Abdülmecid'in kızı Refia Sultan'ın 33 yaşında Rahim Kisti veya Rahim İltihabı[26] denilen Kadın Hastalığına yakalandığı görülmüştür. Refia Sultan yerli ve yabancı birçok doktor tarafından muayene ve tedavi edilmiştir (BOA.TS.MA.e.8/26: TS.MA.e.10/63: TS.MA.e.10/19: TS.MA.e.10/58). Refia Sultan'ın tedavisinde doktorlar tarafından ilaçlar yazılmış (BOA.TS.MA.e.201/9: BOA.TS.MA.e.10/17: BOA.TS.MA.e.11/22), ilave olarak bitkisel (kocakarı ilaçları) ilaçlara da başvurulmuştur (BOA.TS.MA.e.348/50). Refia Sultan 11 defa tedavi görmüş ise de bir netice alınamamıştır.

[11] Jinekoloji: kadın üreme organları hastalıklarının teşhis ve tedavisinden bahseden, patolojinin önemli bir şubesidir. Asım, A. (1928). İlm-i Emrâz-ı Nisaiye. Kader Matbaası, İstanbul, 1.

[12]Urlar Myom olarak da bilinmektedir. Bu myom rahmin düz kas dokusundan kaynaklanan iyi huylu tümördür.

[13] Rahim kisti veya Yumurtalık Kisti

[14] Frenginin ikinci aşaması

[15] Frenginin son aşaması

[16] 1910 yılında hastanede Tersiyer Sifiliz teşhisiyle tedavi gören 48 hastadan yalnızca 2'si vefat etmiştir. Yaygın yanık teşhisi koyulan 10 hastanın ise 6'sı sepsis sonucu vefat etmiştir.

[17] Vajina İltihabı veya Rahim İltihabı

[18] Hastalık teşhisi koyulan toplam 60 hastadan 59'u sağlığına kavuşmuştur. 1 hastanın tedavisi ise devam etmiştir.

[19] Rahim Kanseri

[20] Rahimde yer alan yumuşak doku kanseri

[21] Rahim iç duvarında yer alan iyi huylu tümör

[22] Rahimde yer alan iyi huylu tümör.

[23] Gonore olarak da bilinen belsoğukluğu, Neisserria gonorrhoeae'nin neden olduğu bir enfeksiyondur ve genellikle cinsel temas yoluyla bulaşmaktadır. Kaçmaz, B. (2019). Gonokokal Enfeksiyonlar ve Tedavisi. Anadolu Güncel Tıp Derg, 1(4): 105. 105-109.

[24] Frengi, Spirochaeta pallida mikrobunun neden olduğu bir hastalıktır ve cinsel temas yoluyla bulaşmaktadır. Özdinç, A. (2020). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salnamelerde Bolu Sancağı Örneği. *Abant MedJ,* 9(1): 9.

[25]Şankr, Haemophilus ducreyi bakterisinin neden olduğu ve cinsel yolla bulaşan bir hastalıktır. Ayvaz, G. Ve Kaygusuz, S. (2021). Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıkların Tanı ve Tedavisinde Güncel Yaklaşımlar. Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 23(1): 147.

[26] Günümüzde Over Kisti olarak da adlandırılmaktadır.

Sultanın sağlık durumunun iyi olmaması nedeniyle doktorlar sultana ameliyat olmasından başka bir çare kalmadığını bildirmiştir. Sultan, 4 sene müptela olduğu hastalıktan kendini ve herkesi bıkmış ve usandırmış olduğundan ameliyat olmaya razı olmuştur (BOA.YPRK.SGE.1/43: BOA.Y.PRK.TKM.3/1: Y.PRK.SGE.1/37)). Refia Sultan'ın kardeşleri Reşad ve Kemaleddin Efendiler 'in onaylarının alınmasının ardından Refia Sultan ameliyata alınmıştır. (BOA.Y.EE.85/82). Fakat ameliyat sonrasında Refia Sultan 37 yaşında hayata gözlerini yummuştur. (BOA.Y.PRK.ZB.1/32: BOA.Y.EE.72/57).

Arşivde bulunan ikinci kayıt 1907 yılında Kıbrıs'ta vefat eden Yorgozlu Sultana isimli bir kadına aittir. Yorgozlu Sultana da Refia Sultan'ın vefatına sebep hastalık nedeniyle 1907 yılında vefat etmiştir (BOA.KB.MAA.FE. 1/7). Arşivde bulunun üçüncü kayıtta aynı yıl Bandırma kazasından Serkiz Dökmeciyan isimli bir kişiye ait dilekçedir. Serkiz Dökmeciyan eşinin daha önceden belediye tabibi tarafından muayene edildikten sonra göz ve rahim hastalığı olduğuna dair bir rapor verdiğini fakat eşinin verilen raporu kaybettiğini ve Dersaadet'te tedavi olmasına izin verilmesini talep etmiştir. İkinci defa tabip tarafından verilen raporda Muhtediye Nadire'nin göz ve rahim hastalığı nedeniyle tedaviye ihtiyaç duyduğu onaylanmıştır. Verilen rapor üzerine, eşinin çocuklarıyla birlikte gitmesi şartıyla Dersaadet'e gidip tedavi görmesi kabul edilmiştir (BOA. ZB.478/49).

Arşivde bulunan 1918 yılına ait son kayıt ise Eskişehirli Muhtediye Nadire isimli kadına aittir. Muhtediye Nadire'ye tabip tarafından verilen rapor neticesinde kadın hastalığı olduğu kesinleşmiştir. Bunun üzerine Muhtediye Nadire Dersaadette[27] ameliyat olabilmek için kendi imzası ile bir dilekçe vermiştir. Fakat Sıhhıye Nezareti Eskişehir Mutasarrıflığı'na ameliyatın Eskişehir'de yapılabileceğini bildiren bir yazı göndermiştir (BOA.DH.EUM.2.Şb.60/34).

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde kadınların sağlık sorunlarına yönelimi ve bu konudaki faaliyetleri tanzimat sonrasında yoğunluk kazanmıştır diyebiliriz. Tanzimat öncesinde halk usta-çırak usulüyle yetişmiş ve geleneksel tıp yöntemlerini uygulayan sağlık görevlilerince, klasik dönem Osmanlı sağlık kurumları olan darüşşifalarda tedavi edilmiştir. Osmanlı'da kadın hastalar, maddi ve dini sebepler nedeniyle diplomasız, kadın hastalıkları ve doğum konusunda bilgisiz ve hijyen kurallarına yeterince vâkıf olmayan kadın ebe veya hekim diye adlandırılan sağlık görevlilerinden medet ummuşlardır. Fakat ebelerin bilgisizliği ve beceriksizliği kadınların ve çocukların ölümüne neden olmuştur. 19. yüzyılda yaşanan savaş, göç ve salgın hastalıklar nedeniyle de devletin nüfusu azalmaya başlamıştır. Bu durumu fark eden devlet, nüfusu arttırmak ve sağlıklı nesiller yetiştirebilmek maksadıyla 19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın sonlarına doğru başta İstanbul olmak üzere Anadolu sınırları içerisinde kadınlara özel hastane, klinik, doğumhane ve özel koğuşlar inşa etmiştir. Tüm vilayetlerde diplomasız çalışan hekimler ve ebeler imtihana tabi tutulmuş başarılı olamayanlar görevden men edilmiştir. Devlet modern sağlık kurumlarına doktor, ebe ve hastabakıcı yetiştirmek için tıp okulları, ebelik kursu ve hastabakıcı kursları açmıştır. Kadınlara özel açılan bu sağlık kurumlarında modern tıp bilgisine sahip diplomalı hekim, ebe ve hastabakıcılar görev almıştır. 19. yüzyılda asepsi ve antisepsinin de uygulanmaya başlaması ile birlikte hastanelerde kadın ve çocuk ölümlerinin önüne geçilmiştir. Osmanlı'da Hastanelerde kadın hastalıklarına ve doğuma yönelik cerrahi operasyonlar Avrupa'da tıp eğitimi almış Dr. Nurettin Bey, Dr. Asaf Derviş Bükey ve Dr. Besim Ömer gibi doktorlar sayesinde başarılı bir şekilde yapılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinden ve elimizdeki bulunan mevcut kaynaklardan kısıtlı olmakla birlikte kadın hastalıklarına dair bulgular saptanmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın

[27] İstanbul

sonlarına kadar açılan modern sağlık kurumlarında; kadın genital sistem enfeksiyonları ile mücadele, fistül ameliyatları, genital tüberküloz sorunları ilk defa ortaya konmuştur. Over kisti (Rahim Kisti veya yumurtalık kisti), Gonoral Vajinit (Vajina İltihabı veya Rahim İltihabı), Uterus kanseri (Rahim Kanseri), Uterusta Fibrosarkom (Rahimde yer alan yumuşak doku kanseri), Uterusta Submükoz fibrom (Rahim iç duvarında yer alan iyi huylu tümör) ve Uterusta Fibromiyom (Rahimde yer alan iyi huylu tümör), belsoğukluğu, Frengi, Şankr gibi cinsel yolla bulaşan hastalıkların tedavisi ve cerrahi operasyonu yapıldığına dair bulgular saptanmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Evrakı (TS.MA.e)

BOA.TS.MA.e.348/50

BOA.TS.MA.e.201/9

BOA.TS.MA.e.11/22

BOA.TS.MA.e.8/26

BOA.TS.MA.e.10/17

BOA.TS.MA.e.10/63

BOA.TS.MA.e.10/19

BOA.TS.MA.e.10/58

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

BOA.Y.PRK.TKM.3/1

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB)

BOA. ZB.478/49

Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB)

BOA.Y.PRK.ZB.1/32

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

BOA.Y.EE.72/57

BOA.Y.EE.85/82

Kıbrıs Millî Arşivi Fetva Eminliği Evrakı (KB. MAA. FE)

BOA. KB.MAA.FE. 1/7

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ikinci Şube (DH.EUM.2.Şb)

BOA.DH.EUM.2.Şb.60/34

Yıldız Perakende, Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Evrakı (Y.PRK.SGE)

BOA.Y.PRK.SGE.1/37

BOA.YPRK.SGE.1/43

Alkan, M. (2014). "Manisa'da Hafsa Sultan Dârüşşifası (Bîmarhanesi)". *Electronic Turkish Studies*, 9 (10): 19-31.

Altıntaş, Ayten (2006). "Osmanlı Hekiminin Eğitimi". *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, ed. Hüsrev Hatemi ve Ayten Altıntaş, 32-36, CSA Global Publishing, İstanbul.

Apay, S.E. ve Tuğçe Sakar, T. (2015). "Üreme Sağlığına Farklı Bir Bakış: Osmanlı Dönemi". *Lokman Hekim Dergisi*, 5(2): 45-51.

Asım, A. (1928). İlm-i Emrâz-ı Nisaiye. Kader Matbaası, İstanbul.

Atıcı, E., Erer, S. (2009). Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 35(2), 107-111.

Ayvaz, G. Ve Kaygusuz, S. (2021). Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıkların Tanı ve Tedavisinde Güncel Yaklaşımlar. Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 23(1): 143-156.

Balsoy, G. (2015). "Bir Kadın Hastanesi Olarak Haseki Hastanesi ve 19. Yüzyıl İstanbul'unda Bikes ve Bimesken Bir Kadın Olmak". *Toplumsal Tarih*, 257: 80-84.

Batur, Afife (1985). "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı". Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 4/1038-1067, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Bayat, Ali Haydar (2016). *Tıp Tarihi*. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul.

Devrim Gürsel, Z. ve Velioğlu, H. (2023). "Levha-i Sıhhat: Geç Osmanlı Dönemi İstanbul'unda Tıbbi Bakımı Görselleştirmek". *Fe dergi*, 15(2), 224-278.

Etker, Ş., Günergün, F. ve Köşe, A. (2004). "Zeynep-Kamil Hastanesi'nin Kuruluşu ve Vakfiyesi". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 5 (2): 1-37.

Etker, Ş. ve Günergun, F. (2008). "Zeynep-Kamil Hastanesi (1875): Romantik Tarihçiliğin Gölgesinden Bir Çıkış Denemesi", *Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu [İstanbul, 17-19 Şubat 1988] Bildiri Kitabı*, 11/ 147-169, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

Eyice, Semavi. (1992). "Beyazıt II Camii ve Külliyesi". Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 6/42-45. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kaçmaz, B. (2019). Gonokokal Enfeksiyonlar ve Tedavisi. *Anadolu Güncel Tıp Derg,* 1(4): 105-109.

Nil Sarı, N. ve İzgöer, A. Z. (2021). "Osmanlılarda Kadınlara Mahsus Hastane, Klinik, Koğuş ve Doğumhanelerin Gelişimi". *İmparatorluğun Son Asrında Osmanlılar (Kurumlar-İnsanlar-Kaynaklar).* ed. Fatih Bozkurt ve Burhan Çağlar, 217-245, Kronik Kitap, İstanbul.

Özdinç, A. (2020). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salnamelerde Bolu Sancağı Örneği. *Abant MedJ*, 9(1): 8-19.

Sabuncu, N., Babadağ, k. Taşocak, G. ve Atabek, T. (1996). *Hemşirelik Esasları*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 496, Eskişehir.

Sağlam Tekir, H. (2022). "Pencereleri Kafesli Muayenehane: Osmanlıda Viladethanelerin Açılması ve Doktor Besim Ömer Paşa". *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler (III) Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti, 695-706.

Sarı, N. (1995). "Osmanlı Darüşşifalarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranan Nitelikler". *Yeni Tıp Araştırmaları*, 5: 11-54.

Sarı, N. (1996/97). "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri". *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2-3: 11-64.

Sarı, Nil. (2012). "Tıp-Osmanlılar Dönemi". Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Saygılıgil Gündüz, F. (1999). Osmanlı Devleti'nde kadınlara hizmet için açılan hastane ve klinikler [Yayımlanmamış yüksek lisan tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Songur, H. ve Saygın, T. (2014). "Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (19): 199-212.

Şemşek, V. (2020). "Osmanlı Döneminde Kadının Yeri Üzerine". *International Journal of Social and Humanities Sciences,* 4(3), 191-200.

Üçkuyu, Y. (2003). "19. Yüzyıldan Cumhuriyet Türkiye'sine Osmanlılarda Sağlık". *Toplum ve Hekim,* 18 (3): 205-213.

Yeşil, H. ve Yeşil, A. (2018). "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Ebelik ile Ebelerin Doğuma ve İnfertiliteye dair Müdahaleleri". *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (3): 285-317.

Yıldırım, N. (2005). "İstanbul'da Nöbet Mahalleri-Nöbet Eczaneleri (1845-1895)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* VI/ 2: 151-182.

Yıldırım, N. (2011). "Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi Ne Zaman Açıldı?". *Toplumsal Tarih*, 214: 54-58.

Yıldırım, N. ve Bülent Özaltay, B. (2012). "II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri". *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi,* ed. Coşkun Yılmaz,123-146, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, İstanbul.

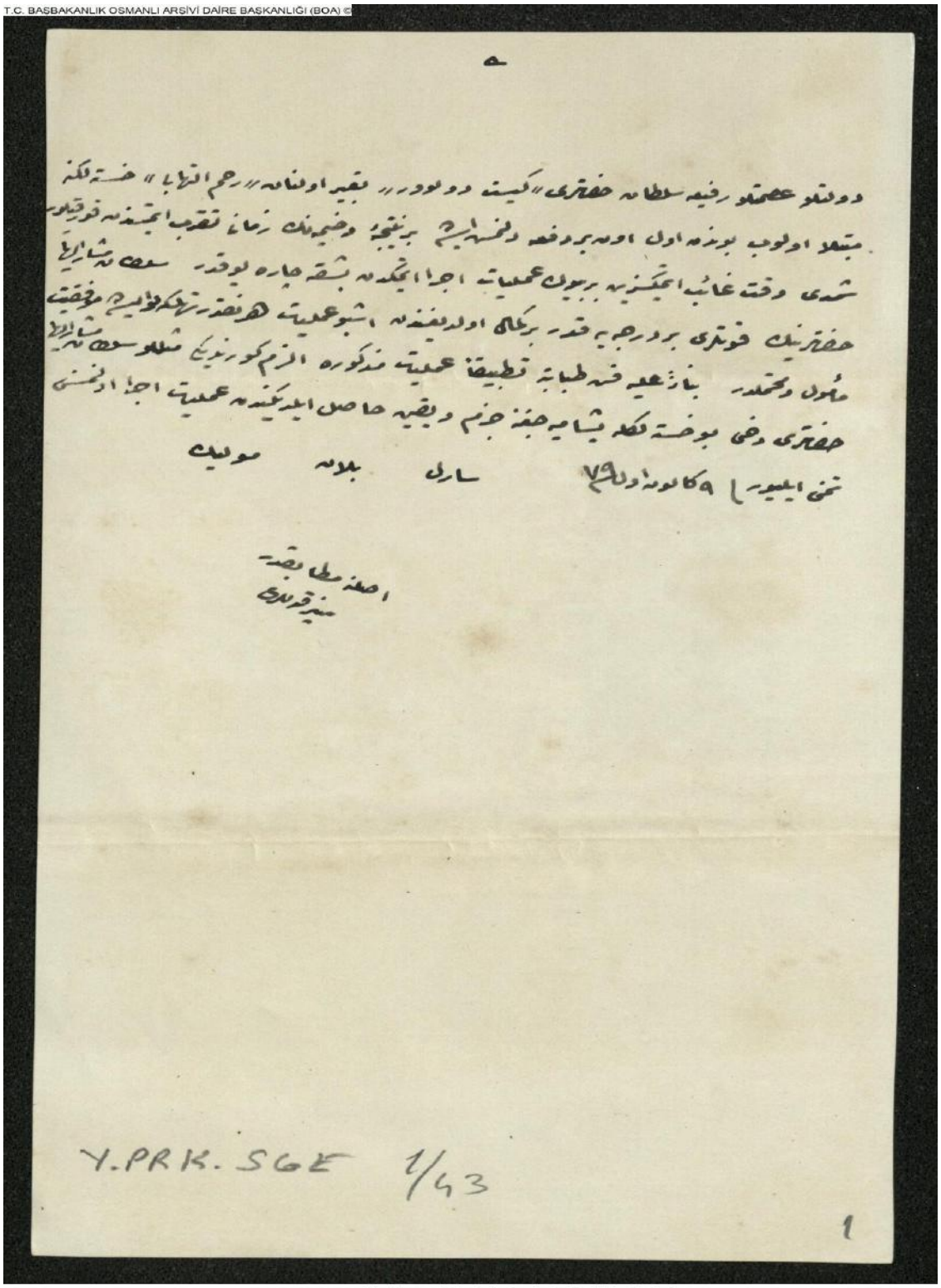
Yıldırım, Nuran (1895). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5/1320-1338. İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Nuran (2014). "Osmanlı Darüşşifalarından Modern Hastanelere". *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar Hastaneler Kurumlar. Sağlık Tarihi Yazıları-1*, 273-281, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Nuran (2015). "Klasik Dönemde İstanbul Dârüşşifaları", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi.* ed. Coşkun Yılmaz, IV, 138-145, İBB Kültür AŞ., İstanbul.

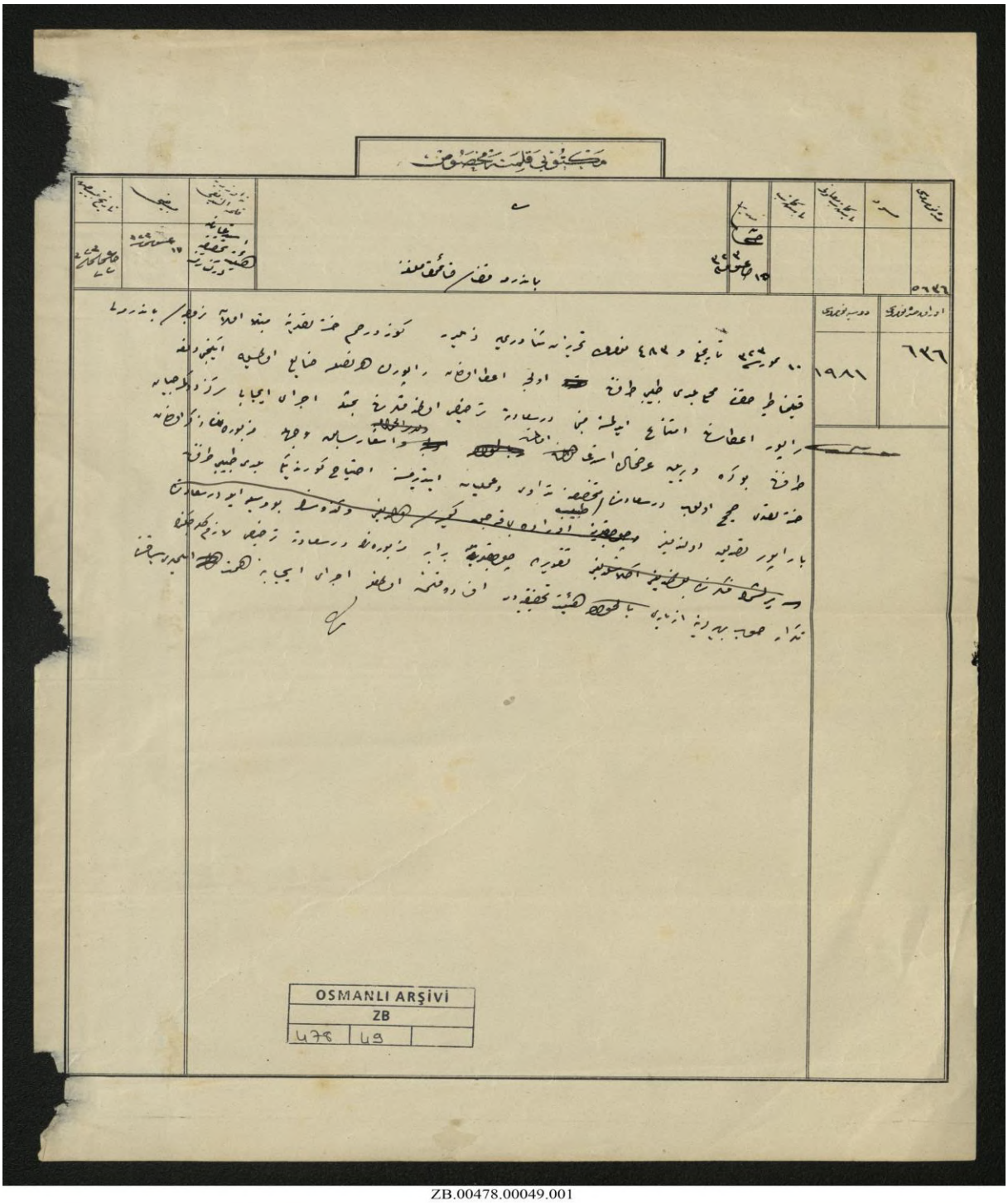
Yıldırım, Nuran. (1994). "Viladethane". Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 7/388-389, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.

EKLER



Y.PRK.SGE.00001.00043.001

Şekil 1. Sultan Abdülmecid'in Kızı Refia Sultan'ın İltihab-ı Rahim (Rahim Kisti, Rahim İltihabı) Hastalığı Olduğuna Dair Belge (Y.PRK.SGE.1/43)



ZB.00478.00049.001

Şekil 2. 4 Eylül 1907 Tarihinde Bandırma Kazası Kaymakamlığı'na Serkiz Dökmeciyan İsimli Şahsın Eşinin Göz ve Rahim Hastalığı Olduğuna Dair Belge (ZB.478/49).



Şekil 3. Cerrahiyetü'l Haniyye'de "Rahim marazının" erkek hekim tarafından tedavisini gösteren minyatür (Sarı, N. (1996/97). "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri". Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 2-3: 11-64)

AN EXPLORATION OF JUNG'S PSYCHOLOGICAL ARCHETYPES IN MARINA CARR'S *ON RAFTERY'S HILL*

MARİNA CARR'IN *ON RAFTERY'S HİLL* ADLI ESERİNDE JUNG'UN PSİKOLOJİK ARKETİPLERİNİN İNCELENMESİ

Kağan KAYA
Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0001-9251-0267

Özet

İrlanda tiyatrosu, köklü edebiyat mirası ve seçkin yazarların soyundan gelen küresel edebiyata önemli katkıları nedeniyle tiyatro dünyasının en önemli ilgi noktalarından biridir. Marina Carr'ın *On Raftery's Hill* adlı eseri, çağdaş İrlanda tiyatrosunda İrlanda'nın zengin edebi mirasını sergileyen oyunlardan biridir. İrlanda oyunları uzun zamandır insan ruhunu keşfeden psikolojik ve kültürel anlatılara odaklanmıştır. Bu oyunla Carr, İrlanda kültürünün karmaşık psikolojik çatışmalarından kaynaklanan ailevi ilişkilerin ve toplumsal kısıtlamaların karmaşık dinamiklerini ortaya çıkarır. *On Raftery's Hill'*de Carl Jung'un gölge, anima ve kişilik arketipleri Carr'ın karmaşık karakterleri aracılığıyla keşfediliyor. Carr, bu oyunda her zamanki mitsel anlatıları yerine, karanlık sırlarla bağlı bir ailenin rahatsız edici bir tasvirini sunar. Oyun boyunca Jung'un gölge arketipi, karakterlerin iç mücadeleleri ve karanlık yönleri aracılığıyla canlı bir şekilde tasvir edilir. Carr, kimlik, baskı ve kişinin şeytanlarıyla yüzleşmesinin dönüştürücü gücü gibi evrensel temalara Jung psikolojisi aracılığıyla ışık tutar. Marina Carr'ın *On Raftery's Hill* adlı oyunu boyunca Carl Jung'un arketipik sembolleri olay örgüsüne, karakterlere ve anlatıya işlenmiştir; Gölge, Anima/Animus, Anne arketipi, Persona ve Düzenbazı bünyesinde barındırır. Bu çalışma, Marina Carr'ın *On Raftery's Hill* adlı oyununu Carl Jung'un aile dinamikleri, kimlik ve psikolojik alt akıntılara dair daha derin içgörüleri ortaya çıkaran arketipsel sembollerinin merceğinden incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arketipler, Jung, On Raftery's Hill

Abstract

Irish theatre is one of the most important points of interest in the world of theatre due to its profound literary heritage and significant contributions to global literature, which has been shaped by a lineage of eminent writers. Marina Carr's *On Raftery's Hill* is one of the plays in contemporary Irish theatre that showcases Ireland's rich literary heritage. Irish plays have long delved into psychological and cultural narratives that explore the human psyche. With this play, Carr reveals the intricate dynamics of familial relationships and societal constraints that are rooted in the complex psychological conflicts of Irish culture. Carl Jung's archetypes of shadow, anima, and persona are explored through Carr's complex characters in *On Raftery's Hill*. Instead of his usual mythic narratives, Carr presents an unsettling depiction of a family tied by dark secrets in this play. Throughout the play, Jung's shadow archetype is vividly portrayed through the inner struggles of the characters as well as their darker sides. Carr shines a light on universal themes such as identity, repression, and the transformative power of confronting one's demons via Jungian psychology. Throughout Marina Carr's play *On Raftery's Hill*, Carl Jung's archetypal symbols are woven into the plot, characters, and narrative, embodying the Shadow, Anima/Animus, Mother archetype, Persona, and Trickster. This study aims to examine Marina Carr's play *On*

Raftery's Hill through the lens of Carl Jung's archetypal symbols, which reveal deeper insights into family dynamics, identity, and psychological undercurrents.

Keywords: Archetypes, Jung, On Raftery's Hill

Introduction

A significant and unique position in the global theatre literature is occupied by Irish theatre in terms of its cultural heritage and contributions to world literature. As a reflection of the complex nature of human experience, this tradition is often considered to explore issues such as cultural identity, psychological struggles, and family dynamics. Contemporary Irish playwrights continue this legacy, such as Marina Carr, whose work at *On Raftery's Hill* exemplifies its strength and depth. Carr's play illustrates the complex dynamics of family relationships through the analysis of the cultural and societal norms underlying Irish society.

Carl Jung's psychological theories are deeply incorporated into the play, especially the concept of archetypes. According to Jung, the Swiss psychiatrist and psychoanalyst who founded analytical psychology, universal and archetypical characters and themes emerge in the collective unconscious of people of different cultures. Carr skilfully integrates these archetypes into her characters and narrative so that she can explore and unravel the complex layers of each. Through the play, there is a deep connection between the Shadow, the Anima/Animus, the Mother, the Persona, and the Trickster. Jung's archetypal theory and its relevance to modern society are illustrated throughout the story by characters based on Irish folklore. Throughout this powerful and moving play, Carr emphasizes self-knowledge and acceptance of one's shadow self in the context of the characters' struggle with internal conflicts.

Using Jung's archetypal symbols as a lens, this article examines *On Raftery's Hill* in order to better understand how it examines family dynamics, identity, and psychological underpinnings. It is possible to understand Carr's work as a whole, as well as the broader themes of Irish identity and the human psyche, by analysing how these archetypes manifest themselves in his characters and narratives. Through Jung's theory, universal themes such as identity, oppression, and confronting inner demons are illuminated in a nuanced manner.

Ireland's turbulent history has left a rich cultural heritage and history for theatre in the country. Often reflecting the country's struggles and triumphs, this tradition dates back centuries and provides a deep connection to Ireland's social, political, and cultural identity. It was at this time that Irish literature, which gave prominence to national identity and folklore, experienced a revival at the turn of the 20th century, highlighted by authors such as W.B Yeats and Lady Gregory. Today, Marina Carr is considered to be one of the most important voices in Irish theatre. Carr was born in 1964 and explores the complexities of rural Irish life in her work, often tackling dark themes. As Frank McGuinness has argued: “In confrontation with terror, she is without fear” (Leeney & McMullan, 2003, p. 87)

“The idea of a darker part of humanity that must be faced and dealt with appears in their literature.” (Thurmond, 2012, p. 4) Clearly, Carl Jung's psychological theories have had a profound influence on Irish literature, especially his concept of archetype. Symbols and images derived from the collective unconscious are found in myths and cross-cultural literature as Jungian archetypes. Understanding the deeper psychological layers of characters and play can be accomplished through concepts such as the shadow, anima/animus, mother, personality, and trickster. It is clear that these archetypes are deeply

intertwined in Irish theatre, reflecting the complexity of its historical and cultural context. Jung's theories provide the foundation for a unique perspective that can be used to better understand *On Raftery Hill*. When Carr's characters are portrayed in the context of archetypes, they become more than a story about an Irish rural family. The play examines psychological integrity, oppression, and identity as broader themes, stuffed with psychological symbolism and cultural symbolism.

Discussion

In Marina Carr's play *On Raftery's Hill*, the Raftery family is entwined in a web of dark secrets and unresolved traumas, as their lives are entwined in a web of dark secrets. It is widely recognized as one of the most significant contributions to contemporary Irish theatre due to its powerful portrayal of family dynamics against a backdrop of loneliness and despair. As the title implies, the play takes place on the farm of Red Raftery, an authoritarian figure and a troubled father. There are three members of the family, two daughters, Sorrel and Dinah, and a son, Ded. The play begins with a gloomy monotony, where shadows of the past loom over the present day. While the eldest daughter, Dinah, is trapped in an abusive relationship with her father, the youngest daughter, Sorrel, dreams of escaping the oppressive atmosphere of the farm. Ded watches with largely silent eyes as the family disintegrates. Throughout the play, each character has their own personal demons and desires. A glimmer of hope and an opportunity to escape are provided by the arrival of a neighbour Dara Mood, but deep-rooted family disorder quickly eliminates any possibility of redemption.

In order to fully comprehend the psychological undercurrents driving *On Raftery's Hill*, it is essential to understand the complex dynamics in the family. Carr's portrayal of the Raftery family is not only a portrayal of individual characters, but also an analysis of the complex interplay of psychological forces, as conceptualised by Carl Jung. In light of Jung's archetypes, the play becomes a rich tapestry that addresses themes such as identity, oppression, and struggle for psychological liberation.

On Raftery's Hill prominently portrays the Shadow archetype, which represents the unconscious, dark side of the personality. This archetype is personified by the cruel nature of Red Raftery. The Shadow archetype in Red Raftery is at the center of the family's dysfunction. His persona portrays an individual who is possessed by dark impulses, but is unable to confront or integrate them as part of his personality. His failure creates a ripple effect in which his shadow not only dictates his actions but also casts a shadow over the entire household. Trauma can be seen as the unacknowledged shadow passed down from generation to generation in the play.

In exploring the Shadow archetype, Carl Jung's statement, “The shadow is a moral problem that challenges the whole ego-personality,” (Jung, 1959, p. 8) resonates profoundly with Red Raftery's character in *On Raftery's Hill*. The inner darkness of Red is revealed through this dialogue,

> Red (cutting the clothes off her with the knife) First ya skin the hare …
>
> Sorrel Daddy! Stop! Red Ya do thah slow and aisy…
>
> Sorrel Whak’re ya doin! Whah’re ya doin!
>
> Red (bolding ber in the vice grip, all the time cutting the clothes off her) Ya do thah slow and aisy so ya don’t nick the flesh…
>
> Sorrel Would ya stop! Daddy!

> Red I've allas been too soft on you and look where ud's goh me. Sorrel (vells) Dinah! Dinah! Come quick! Dinah! Ded! Daddy, stop! Stop will ya! Dinah! Granny!
>
> Red (still cutting the clothes off ber) Dinah won't come and ya think Ded's comin? (A mad laugh.) And Granny's noh comin. And your precious Dara Mood can't help ya now. (Carr, 2009, pp. 34-35)

As well as highlighting Red's dark side, this quote also emphasizes the broader psychological and moral implications of unaddressed darker impulses within the human psychology. There is no doubt that he has become consumed by the darkness within himself, which he projects onto his family members, particularly Dinah. The quote from Carl Jung, "Everyone carries a shadow, and the less it is embodied in the individual's conscious life, the blacker and denser it is." (Jung, 1969, p. 87) can be juxtaposed with Red Raftery's line "And doesn't your God make monsters too for all the righteous to look downt on? Didn't he create Lucifer for the sole pleasure of flingin him ouha Heaven?" (Carr, 2009, p. 43)Red's line suggests a concept of duality within human nature, similar to Jung's shadow self. Considering the darker aspects of human nature and the inherent darkness within all individuals, Red reflects on the creation of monsters and the divine pleasure gained from their downfall. Based on Jung's idea that ignoring one's shadow will lead to a denser and darker sense of self, Red's quote captures his awareness of the darker sides of existence. It represents the unacknowledged, darker side of human nature through his actions. The shadow that Carr depicts is not only a personal one; it also speaks of the collective shadow of a society dealing with unspeakable horrors and unknown trauma.

In addition to their physical imprisonment, the characters are also trapped psychologically because of their traumas and oppressions. In addition to sharp dialogue and powerful imagery, Carr creates a claustrophobic atmosphere. The mastery of Carr lies in how she is able to combine these elements to produce a narrative that is both deeply Irish and universal at the same time. In her work, Carr explores topics such as incest, isolation, and the cyclical nature of violence. "Carr is the silent cry of women who cannot escape the male supremacy in traditional Irish life, are locked in the houses called families, are exposed to violence and incest, cannot form a unique and powerful identity" (Özata, 2021, p. 82). With lyrical language and psychological insight, Carr made a significant contribution to contemporary Irish identity through her plays, including *On Raftery's Hill*.

> What rescues Carr's play from rustic melodrama is her pitying irony and poetic skill. The former is shown by Red's condemnation of low valley morality: the sin under discussion is precisely the paternal incest he himself practises. And when Dinah says: "We're a respectable family, we love one another," you realise she is both wrapped in self-delusion and expressing a literal truth. (Billington, 2000)

"The shadow archetype consists of one's repressed feelings and qualities that one hides from others. One's shadow is the dark side within them that the individual conceals from the eyes of everyone involved in one's life." (Özata, 2021, p. 84) It is filled with repressed feelings, thoughts, unacknowledged sexual fantasies, instincts, desires, etc. In other words, it encompasses everything that is contrary to society and to ourselves. Among the most common examples given in this regard is incest. A genetic genotype's ability to leave offspring to subsequent generations is negatively affected by incest. In the case of sexual relations involving kinship blood ties, the likelihood of giving birth to healthy offspring is considerably reduced. In other words, it is maladaptive to us. In this sense, incest is a shadow archetype component.

Regarding the Anima/Animus archetype, Jung describes it as “not the soul in the dogmatic sense, not a metaphysical entity, but a functional complex, a mouthpiece of the unconscious.” (Jung, 1969, p. 27) Through the exploration of the archetype of anima/animus, Carr challenges traditional gender roles and expectations. Sorrel’s struggle for autonomy and independence stems from her struggle against inner hostility and from her attempt to break free from the social and familial constraints on which she is bound. Through the use of archetypal roles, the play skilfully critiques the rigid gender norms of rural Irish society and emphasizes the tensions between identities and social expectations within the characters. Sorrel embodies the animus qualities of independence and freedom because of her desire to live beyond the farm. An explanation for Sorrel's desire to live beyond her immediate environment can be traced to Jung's concept of the anima and animus, which represent the true spirit of the unconscious mind in men and women: “Sorrel I won''t be comin back to this Hill ever again, ya may come and visih me in the Valley.” (Carr, 2009, p. 39) The anima/animus archetypal theme, which represents the feminine aspects of men and the masculine aspects of women, is a masterfully woven theme throughout Carr's characterizations. Dinah: Damn righ I'm noh. No spring for me nor summer aither. I had no summer in me life, Daddy. Just auhum, allas auhum. Christ, I'm goin to die on this Hill.” (Carr, 2009, p. 27) As Dinah explains in this quote, she is struggling with the animus, the masculine component of her personality that seeks freedom and new experiences. It is clear from this inversion of gender roles that the traditional norms of rural Irish society are challenged in a way that highlights the fluidity of gender identities.

In his discussion of the Mother archetype, Jung notes its symbolic equivalence to nurturing and protective elements, yet also to the darker aspects like the underworld. (Jung, 1969, pp. 81-84)This duality is mirrored in Dinah's role in the play.

> Sorrel Why'd’n you ever get married?
>
> Dinah No wan ever axed me, besides who'd look after yees all?
>
> Sorrel Can look after meself.
>
> Dinah Now ya can, buh when ya were a babby, no wan to mind ya except me. Granny was allas useless.
>
> Sorrel Whah was me mother like?
>
> Dinah Whah was she like? Good lookin, like you. I take after Daddy.
>
> Sorrel Whah else abouh her?
>
> Dinah She was allas sick, long as I can remember anyway lyin in the back parlour wud a dish cloth on her head…never liked the woman, may God forgive me. (Carr, 2009, pp. 39-40)

Her lament speaks to the corrupted form of motherhood she experiences- a far cry from the idealized nurturing figure, yet deeply reflective of the archetype's complexity in the face of trauma and adversity. This play presents a distorted image of the mother archetype, which symbolizes nourishment and creation of life. Jung expressed this in the following words.

> This is the mother-love which is one of the most moving and unforgettable memories of our lives, the mysterious root of all growth and change; the love that means homecoming, shelter, and the long silence from which everything begins and in which everything ends. (Jung, 1969, p. 103)

Dinah is trapped in an abusive and neglectful cycle as a mother figure. She demonstrates a corrupt form of motherhood marred by oppressive family dynamics in failing to nurture or protect her siblings from their father's cruelty. A darker, more complex reality is revealed in this depiction, challenging the conventional idea that motherhood is an expression of unconditional love and care. It is noteworthy that the portrayal of Dinah as a mother figure is in stark contrast with the nurturing and protective characteristics normally associated with the mother archetype. She illustrates a painful picture of a mother trapped in an oppressive environment that prevents her from fulfilling her role. Audiences are forced to rethink their perceptions of motherhood and nurturing in light of this distortion of the archetype of motherhood brought about by trauma and abuse.

There is a recurring theme in Carr's play concerning the gap between how individuals are perceived by society and their true selves, which is highlighted by the stark contrast between his public persona and private actions. According to Jung,

> The persona is a complicated system of relations between individual consciousness and society, fittingly enough a kind of mask, designed on the one hand to make a definite impression upon others, and, on the other, to conceal the true nature of the individual. (Jung, 1966, p. 305)

Jung's insight into the Persona archetype as a "mask concealing the true nature of the individual" is vividly portrayed in *On Raftery's Hill*. Dara's observation of Sorrel's father perfectly captures the dissonance between the public persona and private reality.

> Dara I seen him, Sorrel, and all the time he's cursin and. scramin abouh auld Raftery and the Fairyfort, couldn' make head nor tail of ud.
>
> Sorrel Whah're ya tellin me all this for? I don't want to hear this kind a gore.
>
> Dara There's times I fear for ya in this house. I can't wait to geh ya under me own roof, in wan piece, perfect, the way God made ya. Don't trust him, Sorrel, and don't believe him when he gives ouh abouh me, he does, doesn't he?
>
> Sorrel Sometimes.
>
> Dara Look, in a couple a months ya'll be safe wud me.
>
> Sorrel P'm safe here, Daddy's allas been good to me. Ya shouldn't be sayin things like thah. Ud's noh righ.
>
> Dara You're way too innocent.
>
> Sorrel Look, I'm just fed up a you and Daddy givin ouh abouh wan another. 'm the wan stuck in the middle tryin to smooth everythin over. Just don't talk abouh him any more. (Carr, 2009, pp. 32-33)

The distinction between the outer and inner worlds of the characters illustrates the theme of oppression on both a personal and social level, and the dangers of unacknowledged truths hidden beneath the surface.

Jung describes the trickster "is a collective shadow figure, a summation of all the inferior traits of character in individuals. And since the individual shadow is never absent as a component of personality, the collective figure can construct itself out of it continually." (Jung, 1969, p. 267) It is important to note that Ded is a representative of the Trickster archetype, serving as a silent observer throughout the play, obfuscating his true intentions and his understanding of the family's dynamics. In the end, his actions open the family's secrets and reveal their inner turmoil, which serves as a catalyst for unravelling their secrets.

It should be noted that the Trickster archetype, in this context, refers to a force for transformation, but not necessarily for resolution or redemption. The Trickster archetype, as described by Jung as a complex figure that is both disruptive and transformative (Jung, Four Archetypes, 2003, pp. 157-179), finds expression in Ded's enigmatic behaviour. His statement encapsulates the essence of the Trickster, which is cunning, elusive.

> Ded Quick give us the dinner and give us a buh (2 cigarette). G''wan, give us three.
>
> > Sorrel lights one for bim. He stands there shaking, smoking nervously, shuffling in bis wellingtons. He teeters, he blinks, he starts, a buge man, beaten to the scut. (…)
>
> Ded But Daddy says no smokin in the shed.
>
> Sorrel Daddy doesn't have to know everythin.
>
> Ded Rules is rules. (Leaves cigarettes.) I'll go back to the shed now. (Carr, 2009, pp. 8-9)

The Tricksters get their name and reputation from their cunning and manipulative nature, which manifests in how they interact with others, manipulating conversations and expectations in a subtle way to suit their own purposes. It is evident from his dialogue about smoking or not smoking, coming into the house, and his appeals to familial rules that he manipulates the dynamics and rules of the family for personal gain or to emphasize the absurdities of their situation.

Conclusion

A deeper understanding of Marina Carr's *On Raftery's Hill* is achieved by examining its themes and characters through Carl Jung's archetypal symbols. In addition to deepening our understanding of the characters' psychological complexities, Carr also offers a broader commentary on human nature through her skilful integration of these archetypes into the play. Red Raftery represents the Shadow archetype, which reveals the destructive nature of repressed and unacknowledged aspects of the psyche. As illustrated by this character's dominance in the play, shadow archetypes possess a pervasive influence on individual lives and families. Additionally, the Anima/Animus archetype challenges traditional gender roles by inverting them and highlighting the fluid nature of gender identities.

Trauma and abuse are directly linked to the distortion of the Mother archetype in the play, particularly as it pertains to motherhood. In this way, what is traditionally regarded as a nurturing and protective role is shown in its darker aspects. Throughout the play, the Persona archetype explores the dichotomy between public perception and private reality, emphasizing the dangers of societal repression and hidden truths. The Trickster archetype serves as a catalyst for change in part because it reveals the undercurrents of family dynamics through the character of Ded. Confronting and acknowledging hidden truths has transformative potential, as evidenced by the presence of this archetype. As a result, *On Raftery's Hill* stands as both an example of Irish theatrical tradition along with an illustration of how Jungian psychology can be applied to literary analysis. Carr's play examines identity, repression, and the transformative power of confronting one's inner demons through Jungian archetypes. An understanding of human nature based on the complexities of literature and psychology is provided in this work.

Bibliography

Billington, M. (2000, July 5). *The Guardian*. Retrieved from Review: On Raftery' Hill: https://www.theguardian.com/stage/2000/jul/05/theatre.artsfeatures

Carr, M. (2009). *Marina Carr: Plays 2.* London: Faber and Faber.

Jung, C. G. (1959). *Collected Works of C.G. Jung, Volume 9 (Part 2): Aion: Researches into the Phenomenology of the Self.* Princeton University Press. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhqh6

Jung, C. G. (1966). *Collected Works of C.G. Jung, Volume 7: Two Essays in Analytical Psychology* (Vol. 7). Princeton University Press. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhr7s

Jung, C. G. (1969). *Collected Works of C.G. Jung, Volume 9 (Part 1): Archetypes and the Collective Unconscious* (Vol. 9). Princeton University Press. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhrnk

Jung, C. G. (1969). *Psychology and Religion: West and East* (Vol. 11). Princeton University Press. Retrieved from https://jungiancenter.org/wp-content/uploads/2023/09/vol-11-psychology-and-religion-west-and-east.pdf

Jung, C. G. (2003). *Four Archetypes.* London: Routledge. doi:https://doi.org/10.4324/9781315722894

Leeney, C., & McMullan, A. (2003). *The Theatre of Marina Carr: "before Rules was Made".* Carysfort Press.

Özata, C. (2021, 01 18). Jung’s Shadow Archetype and Its Traces in Marina Carr’s Play Woman And Scarecrow. *Yedi*(25), pp. 81-90. doi:https://doi.org/10.17484/yedi.756262

Thurmond, D. B. (2012). The Influence of Carl Jung’s Archetype of the Shadow On Early 20th Century Literature. Master of Liberal Studies Theses. Retrieved from https://scholarship.rollins.edu/mls/32

MARİNA CARR'IN *PORTİA COUGHLAN*'I: JUNG ARKETİPLERİNİN KEŞFİ
MARİNA CARR'S *PORTİA COUGHLAN*: AN EXPLORATİON OF JUNGİAN ARCHETYPES

Yağmur TUNCALP
Yüksek Lisans Öğrencisi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye/ ORCID ID: 0009-0005-4944-001X

Özet

İrlanda, zengin edebi mirası ve seçkin yazarlar soyu aracılığıyla dünya edebiyatına yaptığı katkılarla ünlüdür. Küresel edebi sohbetin büyük bir kısmı kadınların çalışmalarından etkilenmeye devam etmektedir. Çağdaş İrlanda tiyatrosunda kayda değer bir figür, 20. yüzyılın sonlarında Marina Carr'ın bu alandaki en önde gelen figürlerden biri olarak ortaya çıkmasıyla ortaya çıktı. Carr, Carl Jung'un arketipsel teorisinin *Portia Coughlan*'daki karakter ve olay örgüsü gelişimine yaklaşımını nasıl derinden etkilediğini ve dünya edebiyatına önemli katkısını göstermektedir. Hem İrlanda kültürel normlarını hem de onun tarafından şekillendirilen derin duygusal durumları tasvir ederek kahramanının ruhunu araştırmaktadır. Carr, kahramanın kimliğinin karmaşık katmanlarını ortaya çıkarmak için insan ruhunun karanlık, genellikle gizli kısımlarını ortaya çıkaran Jung arketiplerini sunar. Jung'un gölge kavramı, kişiliğimizin kabul edilmeyen, karanlık tarafına atıfta bulunur ve oyun, bu iç içe geçmiş kimlik, varoluşsal umutsuzluk ve geçmiş travma temalarını araştırır. Carr, arketipsel unsurların karakterin derinliğini ve rezonansını nasıl artırdığını gösterirken, aynı zamanda bir oyun yazarı olarak önemini kanıtlamak için psikolojik içgörü ve kültürel anlatıyı nasıl bütünleştirdiğini gösterir. Bu çalışma, *Portia Coughlan*'ın Jung'un arketiplerini, özellikle de gölge arketipini sanatsal olarak tezahürünü inceleyerek, Carr'ın Jung'un arketiplerini temsil etmesini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arketipler, gölge, Jung, Portia Coughlan

Abstract

Ireland is renowned for its rich literary heritage and for its contributions to world literature through its lineage of distinguished writers. A large part of the global literary conversation continues to be influenced by the work of women. A noteworthy figure within contemporary Irish theatre emerged during the late 20th century as Marina Carr had emerged as one of the most prominent figures in the field. Carr illustrates how Carl Jung's archetypal theory profoundly influences her approach to character and plot development in *Portia Coughlan* and demonstrates her significant contribution to world literature. It explores the psyche of its protagonist by portraying both Irish cultural norms and profound emotional states shaped by her. Carr presents Jungian archetypes, which reveal the dark, often hidden parts of the human psyche, to reveal the complex layers of the protagonist's identity. Jung's concept of the shadow refers to the unacknowledged, darker side of our personality, and the play explores these intertwined themes of identity, existential despair, and past traumas. Carr demonstrates how archetypal elements enhance the depth and resonance of the character, while also integrating psychological insight and cultural narrative to prove his importance as a playwright. By examining *Portia Coughlan*'s artistic manifestation of Jung's archetypes, particularly the shadow archetype, this study examines Carr's representation of Jung's archetypes.

Keywords: Archetypes, shadow, Jung, Portia Coughlan

Introduction

Known as one of the leading figures in contemporary Irish theatre, Marina Carr's work reflects the rich literary heritage of Ireland. Among the great playwrights, Carr is notable for combining myth, folklore, and contemporary sensibility. The complexity of Irish identity is often revealed in her work, which delves deeply into human emotions. Originally premiered in 1996, *Portia Coughlan* has become one of Carr's most well-known works. *Portia Coughlan* gains impact and resonance because Carr integrates psychological insight and Irish cultural narrative. In addition to emphasizing their universality, it also places Jungian archetypes in a cultural context. As a result of this combination, it is possible to relate deeply to the characters and their journeys, and to see reflections of their own lives and societies in them. Portia, the eponymous character, is a woman trapped between the past and present, between reality and fantasy. Carr's portrayal of a woman struggling with her inner demons and external expectations is more than a story; it is an emotional landscape as well. The play explores existential despair, identity, and the weight of past trauma, making it a significant contribution to world literature. Carr's ability to interweave these themes throughout her narrative demonstrates not only his storytelling ability, but also his profound understanding of Carl Jung's psychological theories, particularly archetypes. Integrating these archetypes, Carr skilfully unravels the layers of her protagonist's identity, revealing the often forgotten corners of our psyche.

Not only psychology, but also literature has been profoundly influenced by Carl Jung's concept of archetypes. In Jungian psychology, archetypes represent universal images and symbols that are found in our collective unconscious. “The living system of reactions and aptitudes that determine the individual’s life in invisible ways.” (Jung, 1969, p. 211)There is no doubt that psychic instincts play an important role in shaping human behaviour and experience. These archetypes can be found in literature, art, and mythology and are a reflection of human experience as a whole.

In literature, archetypes offer writers an opportunity to explore universal themes and human emotions through character and plot development. Rather than stereotypical characters, they represent deeply rooted symbols and themes that transcend cultural and temporal boundaries. In contrast, the Hero archetype usually represents courage and sacrifice, while the mother can symbolize nourishment and growth.

The use of Jungian archetypes in Marina Carr's *Portia Coughlan* illustrates the power and versatility of these symbols. She deepens the psychological complexity of this play by incorporating archetypes within the narrative and characters, and she engages a wider audience by tapping into shared subconscious understandings. With this approach, the audience is able to engage more intuitively and emotionally with the characters and the story, transcending the specifics of time and place and connecting with the characters on a deeper level. The Shadow archetype is one of the most compelling aspects of Carr's work, which refers to the repressed weaknesses, shortcomings, and instincts that are part of the unconscious mind. As a reflection of Irish collective fears and moral ambiguities, the shadow in *Portia Coughlan* is more than just an individual's unconscious. It is demonstrated in this nuanced portrayal how archetypes can be used in an adaptable way for contemporary issues and cultural contexts.

The use of Jungian archetypes in Marina Carr's *Portia Coughlan* illustrates the power and versatility of these symbols. She deepens the psychological complexity of this play by

incorporating archetypes within the narrative and characters, and she engages a wider audience by tapping into shared subconscious understandings. With this approach, the audience is able to engage more intuitively and emotionally with the characters and the story, transcending the specifics of time and place and connecting with the characters on a deeper level. The Shadow archetype is one of the most compelling aspects of Carr's work, which refers to the repressed weaknesses, shortcomings, and instincts that are part of the unconscious mind. As a reflection of Irish collective fears and moral ambiguities, the shadow in *Portia Coughlan* is more than just an individual's unconscious. It is demonstrated in this nuanced portrayal how archetypes can be used in an adaptable way for contemporary issues and cultural contexts.

Discussion

Carl Jung identified the shadow archetype as representing one's darkest and most repressed traits. Through the use of this archetype, Marina Carr explores Portia's inner turmoil and existential despair in *Portia Coughlan*. The purpose of this study is to demonstrate how the Shadow archetype impacts the narrative and character development of the play. Throughout the story, *Portia Coughlan*, the main character, represents shadow archetypes. The play centers around her struggle with darker impulses and unresolved past traumas. This shadow self is revealed through Portia's interactions and conflicts.

> *Portia Coughlan* is the story of individual fragmentation observed when the institution of marriage and family relationships shape the individual's life by confining him/her in certain patterns. It is the dark, suffocating, grotesque, yet sad story of Portia Coughlan's life, resistance to life and death by the Belmont River, who is still mourning her twin sister whom she lost fifteen years ago, who turns into a living death from the moment she is separated from her, who wants to break her chains and gain her freedom by saying what cannot be said within the family. (Sayın, 2018, p. 9)

Additionally, the play explores how shadows are not just personal experiences, but also rooted in cultural and societal norms. In rural Ireland, Portia is exposed to a harsh social environment that magnifies her internal struggles. The struggle she faces with her identity, role as a wife, and desire for freedom and self-expression are all manifestations of her shadow. A profound commentary on Jung's concept of shadow is conveyed through Carr's portrayal of Portia. It is not simply a negative force, but rather an opportunity for transformation and self-realization. As Jung himself stated, "One does not become enlightened by imagining figures of light, but by making the darkness conscious." (Jung, Collected Works of C.G. Jung, Volume 13: Alchemical Studies, 1967, pp. 265-266) *Portia Coughlan* explores deeper truths about oneself and the human condition through the journey toward understanding and integrating the shadow. *Portia Coughlan* explores the shadow in a powerful way, demonstrating how Jungian archetypes can enhance character depth and resonance. Carr combines psychological insight with cultural narratives in a compelling play that invites the audience to contemplate their own shadows and psyches.

In *Portia Coughlan*, Marina Carr portrays both Irish cultural norms and their effect on individual emotional states, as well as the human psyche as viewed through the lens of Jungian archetypes. *Portia Coughlan* is set in rural Ireland, which plays an important role in the story. In this play, Irish culture provides a backdrop with its rich traditions, deeply rooted family values, and complex social structures. As Carr demonstrates, the impact of community and family expectations often determines individual choices and identity in this culture. For

Portia, these cultural norms become both a comfort and a constraint, reflecting the universal conflict between individual desires and societal expectations.

> In Carr's plays the family is a site of contestation, disunity and violation where the tenacious exploration of womanhood and issues of gender and sexuality crucially resist the monological nationalist, masculinist, colonial, and postcolonial issues of identity and history that have tended to dominate Irish dramatic narratives over the last century. (Sihra, 2005, p. 234)

Based on Carl Jung's theory of archetypes, the Shadow is the element of a person's unconscious that the conscious ego is unable to perceive, or the entire unconscious, that is, everything that is not fully conscious to the individual. "The shadow archetype consists of one's repressed feelings and qualities that one hides from others. One's shadow is the dark side within them that the individual conceals from the eyes of everyone involved in one's life." (Özata, 2021, p. 84)The wildness, chaos, and unknown are represented by it symbolically. A vivid illustration of these aspects is presented in the play through *Portia Coughlan*'s interactions with her family and Gabriel, her deceased twin brother, who haunts her throughout the play. This play illustrates the Shadow archetype by showing Portia's struggle with her self-image and her deep grief for Gabriel. As manifestations of her Shadow, her destructive behaviour and alcoholism reveal her inner turmoil and inability to confront her darker fears and desires. Portia's constant presence can be interpreted as Gabriel embodying her shadow, symbolizing the parts of herself she cannot reconcile - her guilt, grief, and her relationship to her twin.

Jung stated, "Everyone carries a shadow, and the less it is embodied in the individual's conscious life, the blacker and denser it is" (Jung, 1969, p. 87) Her failure to confront her Shadow leads to its overwhelming influence over her life, which mirrors Portia's journey. Her interactions with Gabriel, neglect of her family and husband, and self-destructive actions illustrate how the Shadow, when not acknowledged, can have a profound effect on one's life. Portia struggles with her identity and her past actions, which illuminates the shadow's power. Throughout her life, she has always returned to the Belmont River, the site of her twin's death, as a symbol of her attraction to the issues that are unresolved and haunt her.

> PORTIA. Forget Gabriel! He's everywhere, Daddy. Everywhere. There's not a corner of any of your forty fields that don't remind me of Gabriel, His name is in the mouths of the starlin's that swoops over Belmont hill, the cows bellow for him from the barn on frosty winter nights. The very river tells me that once he was here and now he's gone. And you ask me to forget him. When I lie down at the end of another impossible day, I pray for the time - Daddy, ya don't understand nothin'. (Carr, 1999, pp. 213-214)

Carl Jung once stated, "in each of us there is another whom we do not know." (Jung, 1970, p. 153) During Portia's journey, she vividly embodies the shadow archetype representing the unconscious, dark aspects of her personality that have not been integrated into her conscious self. It is clear from several of her haunting interactions with Gabriel's ghost that she has been unable to resolve her grief and guilt. "PORTIA. Just thinkin' about the time the cemetery gates fell on Gabriel." (Carr, 1999, p. 238) This reflection of Portia's recollection of a childhood incident where Gabriel was nearly killed by cemetery gates emphasizes her

preoccupation with death and her incapacity to let go of that past. Reminiscing about Gabriel and death serves as a constant reminder of the Shadow's presence in her life, embodying the dark and sorrowful aspects of her identity.

Additionally, the play explores the Jungian archetype of the Anima/Animus through Portia's complex relationships with male figures in her life, including her husband Raphael and her lover Damus, but most importantly with Gabriel. According to Jungian psychology, the anima and animus are feminine and masculine aspects present in opposite genders. The relationship between Portia and the men in her life, including Gabriel ghost, can be examined from this perspective. Additionally, the play explores the Jungian archetype of the Anima/Animus through Portia's complex relationships with male figures in her life, including her husband Raphael and her lover Damus, but most importantly with Gabriel. According to Jungian psychology, the anima and animus are feminine and masculine aspects present in opposite genders. A specific dialogue between Portia and her husband, Raphael, sheds light on this complex Jungian concept. Anima/Animus refers to the unconscious feminine side of men and the unconscious masculine side of women. This helps individuals to understand the opposite sex more effectively.

> PORTIA. May have wanted more to do with ya if ya weren't always so calm and unneedy, Raphael- Never learnt how to deal with that - And I never told anyone this before - ya see, me and Gabriel made love all the time down be the Belmont River among the swale, from the age of five -That's as far back as I can remember anyways -But I think we were doin' it before we were born. Times I close me eyes and I feel a rush of water around me and above we hear the thumpin' of me mother's heart, and we're a-twined, his foot on my head, mine on his foetal arm, and we don't know which of us is the other and we don't want to, and the water swells around our ears, and all the world is Portia and Gabriel packed for ever in a tight hot womb, where there's no breathin', no thinkin', no seein', only darkness and heart drums and touch - when I was fifteen I slept with Damus Halion - should've known better, he meant nothin' to me - and Gabriel seen and Gabriel seen and never spoke to me after.
>
> RAPHAEL. It's me you're married to, Portia, not Gabriel, and it's me you been fu*kin' round on, not Gabriel. Damus Halion. Jaysus! Portia, you're so much better, than him! Why do ya lower yourself and me with him. (Carr, 1999, p. 254)

A vivid example of the Anima/Animus archetype can be found in Portia's dialogue with Raphael, where she shares her feelings of loss and connection to Gabriel. She struggles with her animus, the masculine parts of her psyche, as well as the profound, almost mythical connection she feels with Gabriel. In addition to representing Portia's ideal, Gabriel also serves as the mirror in the external world that shapes the internal masculine identity she possesses. By bringing forth the qualities of the opposite sex into consciousness, Jung believed that the Anima/Animus serves as a bridge to the unconscious. She exemplifies the problems that can arise when the Anima/Animus is not fully integrated when she is unable to reconcile her feelings for Gabriel with her relationships with other men, such as Raphael and Damus. As Jung states, "You are a slave of what you need in your soul." (Jung, The Red Book: Liber novus, 2009, p. 221)Her reflection on her and Gabriel's inseparability, to the extent of feeling they were together even before birth, underscores her profound struggle with her animus. She is seeking expression and recognition for the masculine within her.

The confrontation between Portia and Raphael over their relationship and her confession to Gabriel illustrate the transformative potential of the Anima/Animus. She highlights the archetype's role in self-realization and psychological integration through these dialogues, which address her complex feelings and relationships. *Portia Coughlan* is a rich text for exploring the depths of Jungian psychology through the dialogues she engages in with the men in her life. These conversations are more than just interactions, but also reflect her inner conflict and need for unity.

Developed by Carl Jung, the Persona archetype represents the social face of the individual to the world, often masking their true identity. The conflict between Portia's societal expectations and her own personal identity is vividly depicted in her vehement declaration to Sly. During a heated exchange, Portia exclaims, “I'm sick of you gawkin’ at me from behind hedges and ditches and sconces. I'm a grown woman and what I do is none of your concern”. (Carr, 1999, p. 214) As she points out in this assertion, she is frustrated that she is constantly being observed and judged, underscoring the tension between her inner self and the persona she is compelled to portray. It is further highlighted by Sly's response that the community demands that a facade be maintained that aligns with community values and expectations.

> Don’t you walk away when I'm talkin’ to ya! And it’s every bit of my concern when it comes to the Scully name. Don’t ya know everyone’s watchin’ been watchin’ us this years. Where’s your ethics girl your morality and your ethics that me and your mother tried to learn you? (Carr, 1999, p. 214)

In this dialogue, Portia demonstrates the difficulty she faces in balancing her individuality and conforming to societal norms, a central theme of Jung's exploration of the psyche. A central theme of this dialogue is the complexity of the Persona archetype, which highlights individuals' struggle to reconcile their true selves with the masks they wear to be accepted by society. It offers profound insights into the human condition and the psychological foundations that shape our interactions and self-perceptions, as Portia's defiance and Sly's persistence to adhere to social mores capture the perpetual struggle between the authentic self and the persona.

Symbolizing both the conscious and unconscious parts of the individual psyche, the Self archetype is central to Carl Jung's analytical psychology. The lamentation of Portia about her existential entrapment and yearning for escape in Marina Carr's *Portia Coughlan* captures this struggle for wholeness and self-realization poignantly. Portia expresses, “This lamb of a day and me stuck here for all eternity. I have to get out, Maggie May.” (Carr, 1999, p. 200) Portia's dialogue illustrates her longing for liberation from her current existence and her internal conflicts as she feels trapped in a life that is not what she would like to be.

It is evident from Portia's declaration that she wishes to leave that she has internal struggles and is striving to achieve the Self, which is the integration of all aspects of one's personality into a harmonious, fully realized whole. The feeling that she is "stuck here for all eternity" reflects the core challenge of the Self archetype: realizing one's self and reconciling the various facets of one's identity, both conscious and unconscious. Besides showing Portia's inner turmoil, this moment also illustrates the universal search for meaning and identity which is at the core of the human condition.

Moreover, Maggie and Senchil's responses to Portia's expression of entrapment and desire to leave "MAGGIE. Come into town with us. SENCHIL. Aye do." (Carr, 1999, p. 200)underline how complicated Portia's internal struggle is and how difficult it is to integrate the Self archetype. Their simple solutions contrast her profound existential crisis with their simplicity. Jung's concept of the self is thus embodied in this scene, which shows the nuanced and sometimes painful journey toward a unified and authentic self despite reality's contradictions.

Conclusion

This story presents us with a number of archetypes that provide insight into the internal conflicts and existential questions that define human existence. These archetypes are Shadow, Anima/Animus, Persona, and Self. Marina Carr's *Portia Coughlan* demonstrates her integrated application of Jungian archetypes, marking an important intersection between literature, psychology, and culture. Through its exploration of universal themes and deep psychological insights, this play enriches the Irish theatrical tradition as well as world literature. In Portia, Carr explores the complexities of the human psyche through the portrayal of the shadow archetype. She illustrates the complexity of the relationship between personal identity and societal expectations through her exploration of this archetype set against Irish cultural norms. It is important to understand and integrate the shadow to develop personal growth and self-awareness, as Carl Jung asserted.

In addition, Carr's ability to seamlessly blend psychological concepts with cultural narratives makes her an important playwright. Marina Carr is a key figure in contemporary literature due to the powerful synergy between psychological insight and artistic expression. By tapping into shared human emotions and experiences, her work transcends geographical and cultural boundaries. A deeper understanding of the human condition is possible thanks to Carr's approach to storytelling, which combines psychological depth with cultural authenticity. She has made a significant contribution to literature through the illumination of the dark corners of the human soul, and in holding up a mirror to society, encouraging us to confront our own shadows.

Bibliography

Carr, M. (1999). *Marina Carr: Plays 1.* Faber and Faber.

Jung, C. G. (1967). *Collected Works of C.G. Jung, Volume 13: Alchemical Studies.* Princeton University Press. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhqv1

Jung, C. G. (1969). *Collected Works of C.G. Jung, Volume 8: Structure & Dynamics of the Psyche.* Princeton University Press. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhr1w

Jung, C. G. (1969). *Psychology and Religion: West and East* (Vol. 11). Princeton University Press. Retrieved from https://jungiancenter.org/wp-content/uploads/2023/09/vol-11-psychology-and-religion-west-and-east.pdf

Jung, C. G. (1970). *Collected Works of C.G. Jung, Volume 10: Civilization in Transition.* Princeton University Press. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhs4s

Jung, C. G. (2009). *The Red Book: Liber novus.* (S. Shamdasani, Ed., U. Hoerni, M. Kyburz, & J. Peck, Trans.) W W Norton & Co.

Özata, C. (2021, 01 18). Jung’s Shadow Archetype and Its Traces in Marina Carr’s Play Woman And Scarecrow. *Yedi*(25), pp. 81-90. doi:https://doi.org/10.17484/yedi.756262

Sayın, G. (2018). *Marina Carr Toplu Oyunları 1.* Mitos Boyut Tiyatro Yayınları.

Sihra, M. (2005, 10 01). Nature Noble or Ignoble": Woman, Family, and Home in the Theatre of Marina Carr. *Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS), 11*(2).

GASPIRALI İSMAİL BEY'İN TERCÜMAN GAZETESİNDE KADIN MESELESİ - TERCÜMAN GAZETESİ VE ÂLEM-İ NİSVÂN (KADINLAR DÜNYASI) DERGİSİNİN TÜRK DÜNYASI KADIN HAREKÂTINDAKİ ROLÜ ÜZERİNE TESPİTLER

WOMEN'S ISSUE IN TERCÜMAN NEWSPAPER BY GASPIRALI İSMAİL BEY - FINDINGS ON THE ROLE OF TERCÜMAN NEWSPAPER AND ÂLEM-İ NİSVÂN (WOMEN'S WORLD) MAGAZINE IN THE TURKISH WORLD WOMEN'S MOVEMENT

Nazım MURADOV
Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı, Lefke, KKTC /
ORCID ID: 0000-0003-1487- 1360

Özet

10 Nisan 1883 tarihinde ilk sayısı çıkan ve 35 yıl boyunca yayımını sürdüren Tercüman gazetesi Türk dünyası büyüklerinden ve lider şahsiyetlerinden biri olan Gaspıralı İsmail Bey tarafından yayımlanmıştır. Genç olmasına rağmen bilge ve aksakal şahsiyeti, "Dilde, Fikirde, İşte Birlik!" stratejik sloganının müellifliği gibi çok yönlü bir faaliyetin içinde bulunan İsmail Bey, Tercüman'ın ilk sayısından tâ Eylül 1914'teki vefatına kadar gazetenin başarılı başyazarı ve sorumlu yöneticisi olmuştur. Yaklaşık 3000 sayısı çıkan bu gazete 1905 yılına kadar Türkçe ve Rusça, 1905'ten sonra sadece Türkçe çıkmıştır.

Genel olarak sosyal bilimlerde ve özellikle sosyolojide kadına dahli olmayan hiçbir mesele yoktur. Toplumsal konuların tamamında kadın mutlaka yer almaktadır. Ötekileştirilen, hakkı çiğnenen, kimi zamanlarda insandan sayılmayan, hırpalanan, cinsel istismara maruz kalan ve söz hakkı verilmeyen kadın; bazen Feminizm tuzağına düşürülen kadın, küreselleşen dünyada kimliksizleştirilmeye çalışılan kadın vb. bugün de sömürülmektedir.

Tercüman gazetesi ilk sayılarından itibaren bu meseleyi hep gündemde tutmuş, kadın eğitimine her zaman önem vermiştir. Gaspıralı İsmail Bey, edebi (Kadınlar Ülkesi hikâyesi vd.) ve fikri eserlerine (Kadınlar vd.), toplumsal nitelikli çok sayıdaki yazılarına bakınca bir kadın hakları savunucusu olduğu görülmektedir. O, kadınların özgür bir şekilde temel insan haklarıyla temin edilmesi gerektiğini defalarca söylemiş; gerçekleri yansıtan, ontolojisi olan çarpıcı örneklerle görüşlerini dile getirmiştir. Kızı Şefika Hanım da kadın hakları konusunda babasının sağ eli olmuş, birlikte Âlem-i Nisvan dergisini çıkarmışlardır.

Biz bu bildirimizde Gaspıralı İsmail Bey ile kızı Şefika Hanım'ın beşerî bir problem olan kadın haklarına yönelik söylem ve çalışmalarını kongre yayın ilkeleri doğrultusunda dile getirmeye; onları mânâ, muhteva, karakter ve şumûl yönlerinden çözümlemeye ve görseller (slaytlar) eşliğinde yorumlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Gaspıralı İsmail; Tercüman; Şefika Gaspıralı; Âlem-i Nisvan Dergisi; Kadınlar Ülkesi; Kadınlar; Kadın Hakları

Abstract

Published on April 10, 1883, and continued to be published for 35 years, Tercüman newspaper was published by Gaspıralı Ismail Bey, one of the great and leading figures of the Turkic world. Although he was young, Ismail Bey, who was involved in a multifaceted activity such as his wise personality, the author of the strategic slogan "Unity in Language, Idea and Matter!", was

the successful chief writer and responsible manager of the newspaper from the first issue of Tercüman until his death in September 1914. This newspaper, which had approximately 3000 issues, was published in Turkish and Russian until 1905 and only in Turkish after 1905.

In social sciences in general and sociology in particular, there is no issue that does not involve women. They are involved in all social issues. The woman who is marginalized, whose rights are violated, who is sometimes not considered human, who is battered, sexually abused, and not given the right to speak; the woman who is sometimes trapped in the trap of Feminism, the woman who is tried to be de-identified in the globalizing world... etc. are still exploited today.

Tercüman newspaper has always kept this issue on the agenda since its first issues and has always attached importance to women's education. Looking at his literary (Women's Land story, etc.) and intellectual works (Women, etc.), as well as his numerous social writings, it is seen that Gaspıralı Ismail Bey was a women's rights advocate. He repeatedly stated that women should be free and provided with basic human rights; he expressed his views with striking examples that reflect the facts and have an ontology. His daughter Şefika Hanım was the right hand of her father on women's rights, and together they published the magazine Lem-i Nisvan.

In this paper, we will try to express the discourses and works of Gaspıralı İsmail Bey and his daughter Şefika Hanım on women's rights, which is a human problem, in line with the congress publication principles; to analyze them in terms of meaning, content, character and scope, and to interpret them with visuals (slides).

Keywords: Gaspıralı İsmail; Tercüman; Şefika Gaspıralı; Alem-i Nisvan magazine; Women's Country; Women; Women's Rights

16. YÜZYILA AİT EMSÂL-İ MEHMEDALİ OĞUZNAMESİNDEKİ BİR TÜRK ATASÖZÜNDEN HAREKETLE KADIN VE AİLE SOSYOLOJİSİ İLE İLGİLİ TESPİTLER

16TH CENTURY EMSÂL-İ MEHMEDALİ OGUZNAMES BASED ON A TURKİSH PROVERB OBSERVATİONS ON THE SOCİOLOGY OF WOMEN AND FAMİLY

Nazım MURADOV
Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı, Lefke, KKTC / ORCID ID: 0000-0003-1487- 1360

Özet

Sosyal bilimlerde kadınların yer almadığı hiçbir içtimai mesele yoktur. Kadın - cemiyetin mimarı, toplumun kurucusu, insanoğlunun temeli, beşere ait tanrısal kurgunun gövdesi ve başıdır. Kadın, aynı zamanda anadır. Türk kozmogonik mitlerinin yer aldığı yaratılış destanlarında dişilik, erkekliğe göre daha çok somut bir kavramdır. Oğuz Kağan destanındaki mitte dişi - ağaç; Yaratılış destanında ise dişi - doğaya ait canlı varlık iken erkek güç - mavi bir ışıktır. Âdem ile Havva olayında dişiliği simgeleyen Havva, Âdem'e nazaran daha dünyevidir. Hristiyanlık inancına göre Hz. İsa'nın anası Hz. Meryem dünyevi ölçülerde bir insan evladı iken, peygamber olacak oğlu Mesih'in babası "Tanrı"dır. Dini kitaplara ve 13. yüzyılın ünlü Kıpçak dil abidesi olan Codeks Cumanikus'un verdiği bilgiye göre Meryem Hz. İsa'yı doğurduğunda kız (bakire) idi. Codex Cumanicus bu olayı şöyle anlatıyor: "Ave Maria! Ave Maria! Akkan kümüşley yalkıdın kaçan Yesus'nı töredin." [Selam olsun sana Meryem, selam olsun sana Meryem! Eritilmiş gümüş gibi parlıyordun İsa'yı doğurduğunda!] Yani dinî metinler edebi yönden değerlendirilirse kadının, erkeğe göre daha reel, aktif, inandırıcı ve ikna edici olduğu görülmüştür… Dişiliği simgeleyen güç ne olursa olsun kutsal sayılmış, Türkler tarafından yüceltilmiştir. Türkler tarih boyunca kadına çok önem vermiş, onu kutsal kabul etmiş, cenneti bile anaların ayakları altına seri vermişlerdir. Eski Türk yazıtlarında - Bilge Kağan ve Kültigin abidelerinde kadına verilen değer çok yüksektir. Dede Korkut kitabında da anahakanlığın (matriarchat sistemin) üst düzeyde olduğunun somut örnekleri vardır.

16. yüzyılda yazıya geçirilmiş Emsâl-i Muhammed Ali adlı bir Oğuzname'de orta yüzyılların atasözleri toplanmıştır. Burada kadınlarla ilgili -çoğu olumlu anlamda- çok sayıda atasözleri var.28

Görüldüğü gibi, bu atasözlerinde kadın, ana, kız konularına olumlu ve olumsuz bakış söz konusudur. Yani bu atasözlerinin her biri çeşitli yönlerden -aile sosyolojisi, tarih, töre, gelenek-görenek, kültür, estetik, psikolojik, dil, edebiyat, coğrafya… atasözünün ortaya çıktığı zamanlarda coğrafyada barış ya da savaş ortamının bulunup bulunmadığı, dil bilimi, dil bilgisi özellikleri … incelenebilir.

Bizim üzerinde durup incelemek istediğimiz atasözü şudur: Öküz boynuzlu inek sütsüz olur, inek boynuzlu öküz güçsüz olur. Bu atasözünün aslında bir nahırçı veya sığırcı gözlemi oluşu, onun ontolojisini oluşturur. Yani gerçekten de bu atasözünü ve onun inşasında yer alan kelimeleri gerçek ve mecazi anlamlarıyla okumak mümkündür. Demek ki, bu dil birimlerinin oluşturduğu metin, dil bilimindeki motifleşme kavramına örnek olabilen bir cümledir ve aynı

zamanda frazeolojik birimdir. Örnek atasözünün tarihi-kültürel, antropolojik, etnografik, apelyatif, ontolojik, lengüistik, frazeolojik, discours (söylem) ve diğer yönleri ve onun ihtiva ettiği gerçeğin, zamana hangi derecede bağlılığı da irdelenecektir. Bu atasözünün barış zamanında ortaya çıktığı anlaşılıyor. Zira ineğin sadece savaş zamanında öküze benzetilmesi kabul edilebilir. Mehmet Araz'ın "Kardeş gitti, oğul gitti davaya / Kadınların kişiliği başladı" örneğinde olduğu gibi yani koca, baba, erkek kardeş, oğul savaşa gidince erkeklerin yapması gereken işleri kadınlar yapmaya mecbur oldu. Bu, oldukça sarsıcı ve insanın kabullenmekte zorlandığı bir durumdur. …

Elat medeniyetine ait olan bu atasözü oldukça zengin bir geçmişi gözler önüne serir ve bizi o çağlara götürür. Bununla da kalmayıp bugünkü toplum yapısına ayna tutuyor. "Öküz boynuzlu inekleri, inek; inek boynuzlu öküzleri ise öküz" saymıyor. Biseksüel, eşcinsel, hermafrodit ve benzeri kavramları ayrıntısı ile ihtiva eden bu atasözümüz, metaforik yapısıyla bütün zamanların sınavından çıkmış hem de yüzünün akıyla çıkmış bir ecdat yadigarıdır ve yaşamak hakkına sahiptir… Öz mirasımız olan söz mirasımızı araştırıp incelemek; onun, bir insan olarak daha çok insanlaşmamızdaki rolünü tespit ve tebliğ etmek boynumuzun borcudur.

Anahtar Kelimeler: Kadınlar; doğurganlık; atasözlerimizdeki kadınlar; eski bir atalar sözünün çeşitli yönleri; Elat medeniyeti; öz mirasımız-söz mirasımız

Abstract

In social sciences there is no social issue in which women are not involved. Woman is the architect of society, the founder of society, the foundation of humankind, the body and head of the divine fiction of human beings. Woman is also the mother. In the creation epics, which include Turkish cosmogonic myths, femininity is more of a concrete concept than masculinity. In the myth of Oghuz Khan, the female is a tree; in the creation myth, the female is a living being belonging to nature, while the male power is a blue light. In the story of Adam and Eve, Eve, symbolizing femininity, is earthlier than Adam. According to the Christian faith, Mary, the mother of Jesus Christ, is a human child of earthly proportions, while the father of her son Christ, who will be a prophet, is "God". According to religious books and the famous Kipchak language monument of the 13th century, Codex Cumanicus, Mary was a virgin when she gave birth to Jesus Christ. Codex Cumanicus describes this event as follows: ""'Ave Maria! Ave Maria! Akkan kümüşley yalkıd*ın* kaçan Yesus'nı töredin.'" [Ave Mary, Ave Mary! You were shining like melted silver when you gave birth to Jesus!] In other words, if religious texts are evaluated from a literary point of view, it is seen that the woman is more real, active, convincing and persuasive than the man… Whatever power symbolizing femininity is considered sacred, it is glorified by Turks. Throughout history, Turks have attached great importance to women, considered them sacred and even placed heaven under the feet of mother. In the ancient Turkish inscriptions - the monuments of Bilge Kagan and Kültigin, the value given to women is very high. There are concrete examples of the high level of matriarchy in the book of Dede Korkut. In a 16th century Oghuzname, Emsâl-i Muhammad Ali, proverbs from the middle centuries were collected. There are many proverbs about women, most of them in a positive sense.

As can be seen, in these proverbs there are both positive and negative views of women, mothers and daughters. In other words, each of these proverbs can be analyzed from various aspects – family sociology, history, tradition, custom, culture, aesthetics, psychology, language, literature, geography… whether there was an environment of peace or war in the the time of the proverb, linguistics, grammar features... The proverb we want to focus on and analyze is this: A cow with ox horns is milkless, a ox with cow horns is weak. The fact that this proverb is in fact an observation of a cattleman or a cattleman constitutes its ontology. In other words, it is indeed possible to read this proverb and the words in its construction with their literal and

figurative meanings. That is to say, the text formed by these linguistic units is a sentence that can be an example of the concept of motification in linguistics and is also a phraseological unit. The historical-cultural, anthropological, ethnographic, apologetic, ontological, linguistic, phraseological, discourse and other aspects of the proverb will be analyzed, as well as the time-dependence of the truth contained in it. This proverb seems to have originated in peacetime, since it is acceptable to compare the cow to an ox only in times of war. As in Mehmet Araz's example "The brother left, the son went to the cause / Men's work left to women", in other words, when the husband, father, brother, son went to war, women had to do the work that men should do. This is a situation that is quite shocking and difficult for people to accept. ...

This proverb from the Elat civilization reveals a very rich past and takes us back to those times. Not only that, it holds a mirror to today's social structure. It does not consider "cows with ox horns as cows and oxen with cow horns as oxen". This proverb, which includes bisexual, homosexual, hermaphrodite and similar concepts in detail, is an heirloom of our ancestors that has passed the test of all times with its metaphorical structure and has the right to live... It is our debt to research and examine our heritage of words, which is our own heritage; to determine and communicate its role in our becoming more human as a human being.

Keywords: Women; fertility; women in our proverbs; various aspects of an old ancestral saying; Elat civilization; our own heritage-our oral heritage

İRAN EDEBİYATINDA TÜRKMEN KADINI İMGESİ: ATEŞ BEDUN-E DÛD ROMANI

THE IMAGE OF TURKMEN WOMEN IN IRANIAN LITERATURE: THE ATESH BEDUN-E DÛD NOVEL

Ayşe SOSAR
Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, EskiTürk Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0003-4288-0459

Özet

Ateş Bedun-e Dûd (Dumansız Ateş), çağdaş İran edebiyatının önemli isimlerinden romancı, öykü yazarı, senarist ve yönetmen Nadir İbrahimi'nin (1936-2008) İran Türkmenlerini konu edindiği yedi ciltlik romanıdır. Konusu, anlatım özellikleri ve hacmiyle İran edebiyatının önemli yapıtlarından biri olan *Ateş Bedun-e Dûd*, İran Kültür ve İrşad Bakanlığı tarafından altın plaket ve onur ödülüne de layık görülmüştür. Adını bir Türkmen atasözü olan "Ateş dumansız, genç hatasız olmaz" dan alan ve yazarı tarafından aynı adla televizyona da uyarlanan romanın ana teması; iki büyük Türkmen boyu olan Göklen ve Yomut'ların su ihtilafına dayalı ezeli düşmanlıklarına son vererek birlik oluşturmaları; küçük bir kavim olarak iç ve dış düşmanlara karşı milli kimlik ve benliklerini koruma çabalarıdır. Nadir İbrahimi'nin, İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Türkmensahra bölgesinde geçirdiği yaklaşık otuz yıllık hayatı süresince, yakından tanıklık ettiği yöre halkının yaşantısını, gözlem ve araştırmalarından elde ettiği bilgilerle tarihi gerçekliğe uygun bir biçimde tüm detaylarıyla aktardığı bu roman, geçmişten günümüze Türkmen tarihi, toplumu ve kültürüne ait pek çok unsuru yansıtması yönüyle oldukça önemlidir. Bu unsurlardan biri de toplumun temel yapı taşı olan kadınların Türkmen toplumundaki konumları ve üstlendikleri rollerle ilgilidir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, kadınların Türkmen toplumundaki konum ve statülerini incelemek ve toplumsal hayatta nasıl bir işlev ve öneme sahip olduklarını ortaya koymaktır. Bulgular, kadınların Türkmen toplumunda oldukça önemli bir yere sahip olduğunu; at binmek, silah kuşanmak, savaşmak ve hiç bir kısıtlama olmadan her ortamda bulunabilme, fikirlerini ifade edebilme ve kendi kararlarını verebilme gibi haklarının olduğunu, sosyal ve siyasi hayatın her alanında aktif ve etkin görevler ifa ettiklerini göstermiştir. Yazarın, kadınların güçsüz, yetersiz ve daha çok bir nesne olarak dişilikleriyle öne çıkarıldığı dönem romanlarından farklı olarak, kadın karakterlerin fiziksel özelliklerini dahi tasvir etmekten kaçınacak derecede hassas davranması ve atfettiği iyi ve olumlu özelliklerle Türkmen kadınını saflığın, güzelliğin ve iffetin aynı zamanda cesaret, azim ve kararlılığın sembolü olarak yansıtması araştırmanın vardığı dikkat çekici sonuçlardan bir diğeridir.

Anahtar Kelimeler: İran Edebiyatı, İran Romanı, Ateş Bedun-e Dûd, Türkmen Kadını.

Abstract

Atesh Bedun-e Dûd (Smokeless Fire) is a seven-volume novel series by Nadir Ebrahimi (1936-2008), a prominent figure in modern Iranian literature, known for his roles as a novelist, short story writer, screenwriter, and director. Focused on the Iranian Turkmens, this work stands as a significant contribution to Iranian literature, recognized with a gold plaque and an honor award by the Ministry of Culture and Islamic Guidance of Iran. Derived from a Turkmen proverb, "*Ateş dumansız, genç hatasız olmaz*" (Without smoke, there is no fire, and without mistakes, there is no youth), the novel, adapted for television series in 1974 under the same title, revolves around the central theme of resolving the ancient enmity between the two major

Turkmen tribes, Goklen and Yomut, based on a water dispute. The narrative emphasizes their unity as a small tribe, striving to preserve their national identity against various internal and external enemies. In this novel, Through meticulous attention to detail and historical accuracy, Ibrahim portrays the lives of the local people in the Turkmen Sahra region of northeastern Iran. Drawing from nearly thirty years of firsthand experiences, his narrative is enriched with insights derived from careful observation and research. The novel holds particular importance as it offers a comprehensive reflection of various elements of Turkmen society and culture spanning from historical times to the present. One of these elements is related to women, who are the basic building blocks of society, and their positions and roles in Turkmen society. The research aims to examine the status and roles of women in Turkmen society, elucidating their functions and significance in societal life The findings indicate that women hold a significant place in Turkmen society, possessing rights such as horseback riding, wielding weapons, engaging in warfare, and participating in any environment without restrictions. They are shown to actively perform roles in various aspects of social and political life, expressing their opinions and making independent decisions. In contrast to period novels that emphasize women as weak, inadequate, and predominantly as objects, the author distinguishes themselves by delicately avoiding the depiction of physical characteristics of female characters. Instead, they exhibit sensitivity by attributing positive qualities, portraying Turkmen women not only as symbols of purity, beauty, and modesty but also as symbols of courage, determination, and resilience. This distinction constitutes another noteworthy result obtained through the research.

Keywords: Iranian Literature, Atesh Bedun-e Dûd, Turkmen Women.

Giriş

Modern İran Edebiyatında kendine has dili, üslubu ve anlatım tarzıyla öne çıkan Nadir İbrahimi (1936-2008) yazın hayatına öykü türüyle başlamış, roman, piyes ve senaryo türlerinde de başarılı örnekler vermiştir. Tahran Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olan İbrahimi, gençlik yıllarında katıldığı sol cenahlı Tudeh Partisindeki faaliyetlerinden dolayı Pehlevi Rejimi tarafından defalarca tutuklanıp serbest bırakılmış, aktif siyasi hayatına ara verdikten sonra yazın hayatına çocuk ve ilk gençlik edebiyatına yoğunlaşarak devam etmiştir. Marksist dünya görüşüne sahip bir yazar olarak toplumsal gerçekçi anlayışla eserler kaleme alan ve edebiyatı bir propaganda aracı olarak kullanmaktan çekinmeyen İbrahimi, İran İslam Devrimi'nden (1979) sonra hakim ideolojinin etkisiyle (Miri vd.,1398) İslami dünya görüşünü benimseyerek bu yönde eserler yazmıştır ki yazarın düşünsel hayatıyla ilgili dikkat çeken ve tartışılan konular arasında yer almaktadır.

İran edebiyatının velûd yazarlarından biri olan İbrahimi'nin eserleri arasında en dikkat çekeni hiç şüphesiz yedi ciltlik hacimli eseri *Ateş Bedun-e Dûd* romanıdır. İbrahimi'nin biri üçleme diğeri de dörtleme olarak iki farklı zamanda yazdığı ve İran Kültür ve İrşad Bakanlığı tarafından altın plaket ve onur ödülüne layık görülen (1999) bu romanın konusu İran'ın kuzeydoğusunda yer alan Türkmensahra bölgesinde yaşayan Türkmenler hakkındadır. İbrahimi bu romanda yerli kültürün farklı unsurlarından faydalanarak bir aşk, direniş ve mücadele hikayesi ekseninde dönemin sosyo-politik ve kültürel eleştirisini yapmaktadır (İranpur,1395). Yazarın

senaryolaştırarak televizyona da uyarladığı ve daha çok İran Türkmenlerin coğrafi ve doğa koşullarından kaynaklı problemleri ve kabile içi sorunlarını anlattığı ilk üç cildi, romantizmden izler taşırken 1992 yılında yayınladığı son dört cildinde ise İran'ın yakın tarihinde vuku bulan siyasi ve toplumsal olayları realist bakış açısıyla aktarmaktadır. Bir yazar olarak yaratıcılık ve yenilikçiliğinin zirvesini söz konusu eserde ortaya koyan İbrahimi, hayatının yaklaşık otuz yılında elde ettiği bilgi ve tecrübeleri bu destansı ve edebi şaheseri yaratmak için kullanmıştır. Ateş Bedun-e Dûd destansı, devrimci ve politik bir eser olmakla birlikte tutkulu ve bir o kadar da çetrefilli bir aşkın hikayesidir. Yazar, romanın uzunca bir bölümünü şairane aheng ve imajlarla harmanlamış; duygu yüklü beyitler, şiirler ve süslü sözlerle aşkı, gururu ve acıyı işlemiştir (Tahiri ve Askeri, 1396).

Bir Türkmen efsanesi üzerine kurulan roman, adını "Ateş dumansız, genç hatasız olmaz" sözünden almıştır ki yazar romanın farklı yerlerinde buna değinmiştir (İbrahimi, 1371, s. 2/172-176-218). Genç bir makinist olarak çalışmak için Türkmenlerin yaşadığı bölgeye giden ve uzun yıllar Türkmenlerin arasında yaşayarak onların hayat tecrübelerine yakından tanıklık eden İbrahimi, tabiatı ve kültürüyle bölge halkını oldukça başarılı bir şekilde eserinde yansıtabilmiştir (Sadıki vd., 1395). Sahra'nın uçsuz bucaksızlığını Türkmen halkının acıları ve küçük mutluluklarıyla harmanlayarak kişi, mekan ve olaylardan şairane tasvirler sunmayı başarmıştır (Mir Abidini, 1377).

Ateş Bedun-e Dûd, Kaçar padişahı Nasıriddin Şah döneminde (1848-1896) başlayıp Rıza Pehlevi ve Muhammed Rıza Pehlevi dönemlerini (1925-1979) içine alan zaman dilimini kapsamaktadır. Söz konusu yıllar, İran'da yaşayan tüm etnik gruplar gibi Türkmenlerin de ciddi baskı, zulüm ve asimilasyon politikalarına maruz kaldıkları dönemlerdir ve buna Türkmenlerin kabile içi çekişmeleri, bilgisizlik ve köhnemiş inanç ve geleneklerinin gölgesinde yeniliklere kapalı bir şekilde sürdürdükleri yaşam tarzlarının da eklenmesiyle onları derin bir karanlık, geri kalmışlık ve sefaletin pençesinde yaşam mücadelesi veren bir topluluk durumuna düşürmüştür.

Romanın ana temasını Türkmenlerin var olma mücadelesi oluşturmaktadır. Ezen ve ezilen, bilgi cehalet ve batıl inançlar, gelenek ve modernite, kuşaklar arası çatışma, zulme başkaldırı, vatanseverlik, aşk, Türkmen örf, adet ve gelenekleri romanın öne çıkan temalarındandır. *Galan ve Solmaz* adını taşıyan birinci cilt, aralarında ezeli düşmanlık bulunan iki büyük Türkmen boyu Yomut ve Göklenler'den Galan Oca ve Solmaz'ın törelere göre yasak olan aşkıyla başlamaktadır. *Direht-e Mukaddes* (Kutsal Ağaç*)* başlıklı ikinci ciltte, Galan ile Solmaz'ın ölümünden uzun yıllar sonrası anlatılmakta ve hikayenin onlardan sonraki ana karakterleri olan oğulları Ak Öyler ve torunları Alınay tanıtılmaktadır. Romanın geri kalan kısmını ise Alınay ve karısı Maral'ın hayatı ve siyasi faaliyetleri oluşturmaktadır. Romanın sonraki ciltleri sırasıyla; *İttihad-ı Bo*zorg (Büyük Birlik), *Hareket ez No*(Yeniden Hareket), *Vakı'ıyetha-ye Porhun* (Kanlı Gerçekler), *Hergiz Aram Nehahi Girift* (Asla Huzur Bulmayacaksın) ve *Her Serencam Ser-Ağazist* (Her Son Bir Başlangıçtır) başlıklarından oluşmaktadır. Romanın ilk üç cildinde, insanı ve tabiatıyla Türkmenlerin zorlu hayatı ve sorunları ele alınmakta sonraki dört ciltte ise Türkmen halkının Pehlevi rejimine karşı yürüttüğü devrimci mücadele anlatılmaktadır. İlk üç ciltte olayların cereyan ettiği yer Türkmensahra (İriboğuz, Gomişan, İnceburun) ve Gonbed-i Kavus şehridir. Dördüncü ciltten itibaren ise Tahran ve diğer şehirler ile Fransa'dır. Ateş Bedun-e Dûd'un roman unsurları açısından en dikkat çeken yönü üç nesilden oluşan

zengin şahıs kadrosudur. Olay örgüsünün erkek karakterler üzerinden kurgulandığı romanda farklı sosyal tabaka ve meslek gruplarından (muhtar, çiftçi, çoban, doktor, asker, komutan, istihbarat memuru ve…) oluşan yüz seksen kişi vardır ki bunların yüz kırk beşi erkek ve otuz beşi kadındır (Maksudi Gence,1390). Galan Oca, Ak Öyler ve Alınay romanın ana erkek karakterleri ve eşleri Solmaz, Mellan ve Maral romanın ana ve yan kadın karakterleri olup çalışmanın konusunu oluşturan Türkmen kadın imgesi bu üç kadın karakter üzerinden analiz edilmiştir.

1. Romanın Özeti

Yomut ve Göklen, su meselesi yüzünden aralarında ezeli düşmanlık bulunan iki büyük Türkmen boyudur. Yomutların reisi ve İriboğuz köyünün muhtarı olan Yazı Oca'nın oğlu Galan Oca, Göklenler'in lideri ve Gomişan (Gümüştepe) köyünün muhtarı Büyük Ovcu'nun kızı Solmaz'a aşık olmuş ve onunla evlenmek istemektedir. Ancak her iki tarafın da törelerine göre bu evliliğin gerçekleşmesi imkansızdır. Solmaz, Galan'a kendisini babasının çadırından kaçırması şartıyla onunla evlenebileceğini söyler ve bunun üzerine Galan, iki kardeşiyle birlikte Solmaz'ı, babası ve kardeşlerinin gözlerinin önünde kaçırır. Galan'ın kardeşleri, kaçırma eylemine mani olmak isteyen Solmaz'ın kardeşleri tarafından öldürülür. Kızının kaçırılmasından dolayı büyük bir öfke duymakla birlikte bu evliliğin iki kabile arasındaki asırlar boyu süregelen düşmanlığın sona ermesine vesile olacağını düşünen Büyük Ovcu, sukunetini korumaya çalışır. Ancak Göklenler'e olan kin ve düşmanlığına kan davası da eklenen Galan'ın, Solmaz'ın kardeşini öldürmesi ve Göklenler'in tarla ve ekinlerini ateşe vermesi iki kabile arasındaki düşmanlığın alevlenmesine neden olur. Bu düşmanlığın gölgesinde geçen yıllarda Galan ve Solmaz'ın Ak Öyler ve Akşam Gelen adında iki oğulları olur. Kan dökmeye devam eden Galan'ın bundan vazgeçmeyeceğini gören Solmaz'ın diğer kardeşi çareyi Galan'ı ortadan kaldırmakta bulur ve onu öldürür. Kocası kardeşi tarafından öldürülen Solmaz, intikam almak üzere yola çıkar. Kardeşini öldürür ancak kendisi de başka bir Göklenli tarafından öldürülür.

Aşkları bir efsaneye dönüşen Galan Oca ve Solmaz'ın ölümünün üzerinden uzun yıllar geçer. Galan'ın yakın arkadaşı Boyanmış tarafından büyütülen çocukları Ak Öyler ve Akşam Gelen orta yaşlarına gelmişlerdir. Boyanmış, kızı Mellan'ı Ak Öyler ile evlendirmiş ve bu evlilikten Palaz, Alınay, Atmış ve Saçlı adında üç erkek ve bir kız çocukları dünyaya gelmiştir. Savaş ve düşmanlıktan bıkan Akşam Gelen ise Göklenler'e ait Gomişan'a yerleşmiş ve orada hayatına devam etmektedir. Köyün muhtarlığını yürüten Ak Öyler bir tarafdan köyü idare etmeye diğer tarafdan iki kabile arasındaki düşmanlığın sona erdirilmesi için çabalarken köyde ortaya çıkan salgın hastalık tüm dengeleri değiştirir. Köyün çocuklarını tek tek ölümün pençesine atan bu hastalığa çare bulmak gerektiğini düşünen Ak Öyler, oğlu olan Alınay'ı hekimlik öğrenmesi için Tahran'a göndermeye karar verir. Ancak şehir halkına güvenmeyen ve onlarla hiç bir surette iletişim kurmak istemeyen oba halkının muhalefetiyle karşılaşır. Halkı, şifa bulmak için kutsal ağaca sığınmaya teşvik eden köyün mollası Yaşlı Aydın'ın kışkırtmasıyla da Türkmenler arasında yeni bir çatışmanın ateşi fitillenmiş olur. Ak Öyler, tüm tehdit ve engellemelere karşı Alınay'ı Tahran'a gönderir. Bu da oba halkının Ak Öyler'i düşman ilan etmeleri ve ondan yüz çevirmelerine neden olur. Muhtarlığı bırakmak zorunda kalan Ak Öyler köşesine çekilerek oğlunun yolunu gözlemeye başlar.

Tahran'da ünlü bir doktorun yanında çalışan Alınay, yıllar sonra hekimliği öğrenmiş olarak obaya geri döner ve Yaşlı Aydın'ın telkinleriyle tedaviyi şirk olarak gören ve kutsal ağaçtan şifa beklemeye devam eden oba halkını tedavi olmaya ve ilaç kullanmaya ikna etmeye çalışır. Uzun çaba ve uğraşlar sonucunda amacına ulaşır ve köylüleri bilinçlendirerek cehalet ve geri kalmışlıklarının farkına varmalarını ve değişim için harekete geçmelerini sağlar. Ardından ebelik yapan karısı Maral'la birlikte tıp eğitimi için Tahran'a giden ve bu alanda elde ettikleri başarılarla yurt içi ve yurt dışında tanınan ünlü birer doktor olan Alınay ve Maral siyasete yönelerek aktif faaliyet yürütürler. Onlar sayesinde bilinçlenenTürkmenler kabile içi savaş ve düşmanlıklarına son vererek Türkmen birliğini oluşturmayı başarır ve kendilerini yok sayan, ezen, sömüren ve sefaletin pençesine iten Pehlevi Rejimi'ne karşı ezilen ve sömürülen diğer halklarla birlikte mahrum bırakıldıkları hakları için başkaldırırlar. Toplumdaki tüm olumsuzlukların nedeninin bozuk düzenden kaynaklandığını düşünen Alınay'ın hedefi Pehlevi Rejimini yıkmak ve yerine yeni adil bir düzen inşa etmektir. Bunu için karısı Maral'la birlikte amansız bir mücadele yürütür. Ancak her ikisi de bir çatışma esnasında öldürüldüğü için hedeflerine ulaşamadan mücadeleleri son bulur.

2. Türkmen Kadın İmgesi

Ateş Bedun-e Dûd romanında şahıs kadrosunu oluşturan önemli unsurlardan biri olan kadın karakterler, ahlaki çöküntüye düşen bir kadın örneği dışında iyi niteliklerle donatılmış, romanın başından sonuna kadar bu özelliklerini koruyan soylu birer doğulu kadın; sevgi, aşk, iffet ve asaletin sembolü aynı zamanda cesur, güçlü, kararlı ve etkili karakterler olarak tasvir edilmiş ve bu yönleriyle övülüp yüceltilmişlerdir. Bazen anlatıcının bazen de roman karakterlerin ağzından aktarılanlar yazarın kadına bakış açısını ortaya koymaktadır.

"*Palaz'ın annesinin en büyük arzusu Türkmen kadınının en üst saygıyı görmesiydi. Alınan, satılan, kullanılan ve köşeye atılan bir eşya gibi görülmemesiydi (...) Ben, Maral'ı her şeyin üstünde tutuyorum. Yamağ'ın Bağdagül'ü, Arpacı'nın Saçlı'yı ve Palaz'ın Kabe'yi tuttuğu gibi"* (İbrahimi,4/48).

"Kök, kadınlardır. Gövde ise erkek" (İbrahimi, s.5/120).

"Türkmensahra'da Galan gibi kan döken, başıboş gezen, hırçın ve kötü bir adamdan köyü yöneten, şiirler yazıp besteleyen aşık Galan'ı yaratan bir Solmaz vardı" (İbrahimi,s. 5/199).

Türkmen toplumu genel anlamda ataerkil bir yapıya sahip olmakla birlikte kadınların bu yapı içerisinde geri plana itilmediğini görmekteyiz. Türkmen kadını romanın tüm bölümlerinde şartlar ne olursa olsun eşinin yanında yer almakta ve önemli görev ve sorumluluklar ifa etmektedir. Hayatın kıyısında değil, içinde ve olayların merkezindedir. Yazar, Türkmen kadınını doğuştan güçlü ve yetenekli resmetmiştir. Her zaman atlı ve silahlıdırlar. Şefkatli, sabırlı, fedakar, iffetli, güzel ve alımlı birer eş, anne ve kız kardeş olarak ortaya çıkan bu kadınlar tüm bu özelliklerinin yanında gerektiğinde erkeklerle savaşan cesur ve korkusuz birer kahraman olarak tasvir edilmişlerdir (İbrahimi, s. 2/52).

Ateş Bedun-e Dûd romanındaki kadın karakterler hemen hemen sabit karakterler olup olumlu ya da olumsuz yönde bir değişim göstermemektedirler. Kadın, genel anlamda biri kocasına diğeri de kabilesine karşı olmak üzere iki davranış şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Kocasıyla

olan ilişkileri çoğunlukla saygı ve itaat çerçevesindeyken bazen sert ve kaba olabilmektedir. Elbette bu sertlik ve kabalık sadece solmaz gibi güçlü, cesur ve aykırı kadınlardan sirayet eden ve beklenen bir davranıştır. Türkmen kadınının kabile erkeklerine özellikle de düşman kabileden olan erkeklere karşı tutumu ise gerektiğinde gözünü kırpmadan ölmeye ve öldürmeye varacak derecede ciddi, katı ve acımasızdır (Ferruhi,1394).

Yazar, Türkmen kadınını fiziksel olarak güzelliğin ve çekiciliğin sembolü olarak yansıtmakla birlikte bu özelliklerinden çokça bahsetmez ve örtülü ifadelerle oldukça dikkatli ve hassas bir şekilde tasvir etmeye çalışır. Örneğin güzellik ve cazibesiyle öne çıkan bir kadın olan Solmaz'ın bu özelliğinden; *"Solmaz, Sahranın incisiydi" , Göklenler'den Solmazı görüp de ona aşık olmayan ve aşkından yanmayan hiç bir genç yoktu*" veya*"Solmaz, Sahra'nın göz kamaştıran en güzel desenli halısıydı"* gibi Türkmen kültürüyle de uyumlu meteforik ifade ve tanımlamalarla tasvir etmiştir. Bundan hareketle bazı araştırmacıların Ateş Bedun-e Dûd için "İffetli Roman" (Alevi Mukaddem ve Purşehram,1390; Maksudi Gence, 1390) tanımlaması yapmaları bu anlamda önemli ve dikkat çekicidir.

Ateş Bedun-e Dûd romanındaki kadın tasvirleri, ataerkil ideolojinin tahakkümü altında şekillenen dönemin diğer edebi eserlerinde ortaya koyulan tasvirlerden oldukça farklıdır. Bunu romanın üç ana kadın karakteri olan Solmaz, Mellan ve Maral üzerinden analiz etmek mümkündür.

2.1. Solmaz

Solmaz, Göklen kabilesinin reisi büyük Ovcu'nun güzelliğiyle dillere destan kızıdır. İsteyeni çok olmasına ve evlenme yaşını geçmesine rağmen babası onu evlendirmekten çekinmektedir. Zira bunun Solmaz'a aşık olan ve onunla evlenmek için birbiriyle yarışan kabile gençleri arasında düşmanlığa ve kan dökülmesine sebep olacağına ve nihayetinde Göklen birliğini bozacağına inanmaktadır. Bu nedenle;

"*Her ne zaman kabile gençlerinden biri, hatırı sayılır bir kişiyi hediyeler eşliğinde Solmaz'ı istemeye gönderse "evlat acısı yaşamak istiyorsan verirsin" diyen yüzlerce tehdit mesajı ulaşıyordu Büyük Ovcu'ya. Bu yüzden de o, "Kızımı vermiyorum. Kimseyle evlendirmeyeceğim, benimle kalacak" diyerek taliplerini reddediyor hediyeleri de geri gönderiyordu"* (İbrahimi,s. 1/23).

Karar merciinin erkekler olduğu, aile fertleri özellikle kadınlar üzerinde öncelikle babanın sonra da erkek kardeşin otoritesinin hakim olduğu, kadının evlenip evlenmemesi ya da nasıl bir hayat süreceği konusunda erkeklerin söz sahibi olduğu Türkmen toplumunun (Asgeri Hangah ve Kemali, 1374) anlatıldığı romanda farklı bir kadın tipi olarak tasvir edilen Solmaz, pasif bir duruş sergilemeyen, duygu ve düşüncelerini dile getirebilen, kendi kararlarını verebilen ve uygulayan bir imaj çizer. Solmaz, aile ve toplum içinde bağımsız bir birey olarak varlık gösteren bir kadındır. O, dönem romanlarından farklı olarak aşkta nesne konumunda değil öznedir. Galan'la olan ilişkisinin hiç bir aşamasında pasif ve edilgen değildir. Solmaz aşık olan, bu uğurda her tehlikeyi göze alan, duygu ve arzularının peşinden gidebilen bir kadındır. Babasının ve kardeşlerinin izni ve onayı olmadan Galan'la buluşup görüşmesi, evlilik kararı alması, aile bireylerinin arasından kaçırılma planı yapması ve bunu gerçekleştirebilmesi onun söz konusu toplumsal normlara aykırı davranışlarının en bariz örnekleridir (Ferruhi,1394).

Solmaz'ın bir kadın olarak tüm güzellik ve çekiciliğine rağmen sergilediği erkeksi tavır onunla ilgili en dikkat çeken özelliklerden biridir (Nuri,1387). Galan'la ilk karşılaşmasında sarfettiği sözler bu özelliğini yansıtır*:*

"Yomutlu Galan Oca! Bir hırsız gibi gizliden gizliye değil erkek gibi çık karşıma. Selam ver. Tüfeğini doğrult ve ateş et. Beni yakalayıp atının üstüne oturtup da götürmeyi başarırsan Yazı Oca ve Yomut kabilesinin başını öne eğmiş olursun. Çadırına vardığında ise benden sana kalacak tek şey, cansız bedenim olacaktır. Emin ol!" (İbrahimi, s. 1/37).

Solmaz, erkekler karşısında oldukça cesur ve korkusuzdur. O, mutlak dinleyen ve itaat eden değil kendi iradesiyle hareket eden ve kendi kararlarını verebilen bir kadındır. Erkek muhataplarını çoğu zaman aciz ve çaresiz bırakan bu cesareti, onlara boyun eğmeyen tavrı, inat ve ısrarı, istediğini yapma ve yaptırtma konusunda ona büyük bir özgürlük alanı sağlamaktadır. Bunun en bariz örneğini Galan'la kaçtıktan sonra Yomut obasına geldiği ilk günkü davranışlarında görmek mümkündür:

"Boyanmış, soğuk ve isteksiz bir tavırla Solmaz'a kendi çadırını işaret etti ve "orası benim çadırım, gidip kalabilirsin" dedi. Galan'ın çadırını gösteren Solmaz ise; "benim çadırım burası ama. Arkadaşını [Galan'ı] da al siz gidin oraya. Ben kimsenin çadırında kalmam" dedi. Boyanmış, başını sallayarak; "Galan'ı tanımıyor musun be kadın?" diye haykırdı. Solmaz hiç çekinmeden; "Sen de beni, Büyük Ovcu'nun kızını tanımıyorsun galiba. Yoksa lafımın üstüne laf etmeye cesaret edemezdin. Ben yorgunum. Git, hadi! Onu da çadırdan çıkar! Yaralarını sarıp sarmala! Çabuk ol!" diye cevap verdi. Boyanmış, şaşkın ve ne yapacağını bilmez bir şekilde çadıra doğru yürüdü" (İbrahimi,s. 1/66).

Solmaz, toplumsal normlara göre hareket etmeyen, kendisine dayatılmaya çalışılan kurallara uymayan, istenilen değil olmak istediği gibi hareket eden bir karakterdir. Toplumun, özellikle erkeklerin alıştığı geleneksel kadın imajıyla uyuşmayan ve bu yüzden kabullenmekte zorlandıkları ama kabul etmek zorunda kaldıkları aykırı davranışları bazı durumlarda ona karşı olumsuz ve de tepkisel bir düşünce ve tutumun gelişmesine neden olur. Bu durum uzun yoldan gelen kocası Galan ile aralarında geçen konuşmaya şöyle yansır:

- *Hey! Göklenli karım! niye beni karşılamaya gelmiyorsun?*

Umursamadan tebessüm eden Solmaz sanki Galan kümesten yumurta almaya gitmiş de gelmiş gibi dışarı çıktı ve çadırın direğine yaslanarak;

- *Selam Galan! Her geldiğinde seni karşılayacak ve çarığını ayağından çıkaracak bir kadın istiyordunsa Göklen kabilesinin lideri Büyük Ovcu'nun kızıyla değil kendi kabilenden biriyle evlenecektin.*
- *Ama ben başkasının değil Büyük Ovcu'nun kızı Solmaz Ovcu'nun yani senin beni karşılamanı ve çarıklarımı ayaklarımdan çıkarmanı istiyorum.*
- *Öyleyse şu Solmaz Ovcu her kimse arayıp bulalım. Çünkü bu çadırda senin istediğin gibi biri yaşamıyor.*

Sinirlenen Galan bir an kendini kaybetti ve:

- *Sen çok asi ve şımarıksın ama dur bak! Öyle bir terbiye edeceğim ki seni bir daha böyle cevap veremeyeceksin karşımda.*

- *Ben, buna terbiye etmek demem Galan Oca! Zorbalık etmeyen birine zorbalık etmektir bu. Benim ölüm bile senin karşında boyun eğmez* (İbrahimi,s. 1/95).

Eril otoriteye ve alışılagelmiş kültürel yapıya aykırı hareket eden Solmaz'ın çevresindekiler tarafından ayıplanan davranışlarından bir diğeri de yüksek sesle konuşması ve gülmesidir. Zira adet olduğu üzere *"Sahra'da kadınlar yüksek sesle gülmezdi"*(İbrahimi, s.1/80). Ancak Solmaz, adet ve gelenekleri yıkmak için gelmiştir. Solmaz'ın toplumsal normaları hiçe sayan bu türden davranışları bir yönüyle yetiştirilme tarzıyla da ilgilidir. Kızını çok seven ve " *o böyle dünyaya gelmiş. Güzel yüzü ve güzel gülüşüyle"* diyerek ona olduğu gibi davranma serbestiyetini sağlayan Büyük Ovcu'nun, Solmaz'ın karakterinin şekillenmesindeki rolü ve etkisi büyüktür. Küçük kardeşi Aydın'ın dışında erkek kardeşleri de kız kardeşlerini olmasını istedikleri gibi değil olduğu gibi kabul etmişlerdir (İbrahimi, s.1/42-43). Bu da erkek egemen Türkmen toplumunda kız çocuğunun aile içindeki yeri ve baba-kız ilişkisini göstermesi açısından oldukça önemli ve dikkat çekicidir.

Solmaz, sahip olduğu cesaret ve güzelliğin yanında aklı ve zekasıyla da övülen bir kadındır. Bu özelliğini gelin olarak içlerine girdiği Yomut halkı ile kurduğu bağ ve ilişki türüyle gözler önüne sermektedir. Yomut halkı, düşman kabileden olduğu için onu ilk başta kabullenmez, düğünlerine bile katılmazlar. Ancak o, moralini hiç bozmaz. İlk günden yeni kıyafetlerini giyer, süslenir ve oldukça mutlu ve keyifli bir şekilde çadırından çıkarak tüm obayı dolaşır ve genç-yaşlı, büyük- küçük demeden herkesle selamlaşarak sohbet eder. Gündelik işlerinde oba kadınlarına yardımcı olur. Küçük kız çocuklarının dağılan saçlarını tarayıp örer. Çocukların kirden kararan elbiselerini yıkar ve böylece oba halkının güven ve sevgisini kazanmayı ve kendini kabul ettirmeyi başarır (İbrahimi,s. 1/74).

Yazarın bakış açısına göre Solmaz iffet, namus ve sadakatin timsalidir. Erkekler tarafından arzulanan ve uğruna savaşılan bir kadın olması onunla ilgili bir durum olmadığından kendisi için mahrem bir alan oluşturmayı ve iffetini korumayı başarmıştır:

"Solmaz bir gül bahçesiydi. Ama bir gül dahi koparıp koklamaya cesaret edemeyeceğin bir bahçe. Öylesine diken yağmuruna tutardı ki adamı yaşadığı sürece aklından gitmezdi. Kendisine bakan birini görse bir süre bekler sesini çıkarmazdı. Sonra, "Hey! İyice baktın mı? Helal hoş olsun. Günahın benim boynuma. Solmaz Ovcu'yu görmek istemişsin ki gördün. Ancak bir daha karşılaştığımızda başını öne eğmediğini ve bana baktığını görürsem Galan'a, o gözlerini oyup annene göndermesini söylerim bilmiş ol!" (İbrahimi, s. 2/18).

Solmaz'ın yukarıdaki alıntıda sergilediği davranış şekli, roman boyunca yansıtılan karakter özellikleriyle uyumlu olmakla birlikte romanın bazı bölümlerinde anlatıcıların ağzından söz konusu özelliklerine taban tabana zıt, şeytani ve kötü sıfat ve fiillerle tasvir edildiği durumlara da şahit olmaktayız ki bunu onun daha önce de zikrettiğimiz gibi toplumun örf, adet ve geleneklerine aykırı olan tutum ve davranışlarına karşı gelişen tepkinin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür:

"Hayır. Solmaz güzel değildi. Kışkırtıcı ve baştan çıkarıcıydı. Yüksek sesle gülüyor. Kıvırarak yürüyor. Dar kıyafetler giyiyordu. Solmaz şeytanın müridiydi. Ahlaksız ve kötüydü. Yuva yıkan hayasız bir kadındı. Erkekleri kendine aşık etmek ve günaha sokmaktı işi. Yanından geçen bir

erkek ona bakmadığında ölüm fermanını imzalıyordu. Solmaz, Sahra'nın iffet ve namusunu lekelemişti" (İbrahimi,s.2/17).

Solmaz'ın yazar tarafından en çok vurgulanan bir diğer özelliği belki de en dikkat çekeni romanın farklı yerlerinde değişik şekillerde tezahür eden gurur ve minnetsizliğidir (Kasımi,1390). Bunun en bariz örneğine barış teklifi için obaya gelen kardeşi Yetmiş Ovcu'yu öldürmeye kasteden Galan'la aralarında geçen şu konuşmada şahit oluyoruz: *"Galan, kafasını çevirdi ve "kardeşin mi?" diye sordu. Solmaz, boğazından kızgın yağ geçiyormuşcasına yutkunarak ezici bir öfkeyle; "Farketmez. Onun gibi cesur olan herkes benim kardeşimdir" dedi (...) ve çadırın içine girerken aynı tahkir edici üslupla; "Minnet etmem sana Galan Oca! Öldürmek istiyorsan öldür" dedi.*

Solmaz, Galan'ı etkileme ve yönlendirme konusunda başarılıdır. Bunu, tüm asiliği, hırçınlığı ve boyun eğmezliğine rağmen onu muhtarlık yarışına girmeye ve kazanmaya ikna etmesi gibi bir çok olayda müşahede etmek mümkündür. Ancak sahip olduğu bu gücü kabileler arası savaşa son verme konusunda kullanmadığını, olaylara karşı kayıtsız kalarak herhangi bir çaba ve ikdamda bulunmadığını görmekteyiz. Bunun nedeni Türkmen toplumunda bir gelenek olan kan davası ve intikamı (İbrahimi, s. 2/171) kardeşleri öldürülen kocası Galan'ın en doğal ve tabii hakkı olarak görmesidir ki bu konuda öz kardeşlerine karşı bile en az Galan kadar gaddar ve acımasız olabilmektedir. Bunun en somut halini Galan'ı öldüren kardeşini gözünü kırpmadan öldürmesinde görebiliyoruz. Bu durum bir başka zaviyeden Türkmen kadınlarının babaları, kardeşleri ve genel anlamda kendi kabilelerinden ziyade eşlerine ve onun kabilesine tâbi ve itaatkâr oldukları tesbitini yapmayı mümkün kılmaktadır. Nitekim Galan, kardeşlerini öldürmek üzere acımasızca Göklen kabilesine saldırdığı zaman o, kılını bile kıpırdatmaz ve hatta kendisine *"benden kardeşlerimin intikamını almaktan vazgeçmemi isteme"* diyen Galan'a, şaşırtan ve aynı zamanda ürküten bir gurur ve soğukkanlılıkla *"her kardeşine karşılık bir kardeşimi al"* (İbrahimi, s.1/102) şeklinde cevap verebilmektedir. Solmaz'ın bu tutumu babası Büyük Ovcu'nun kabilesiyle olan konuşmasına şöyle yansır:

"*Ohlu: Biz hepimiz senin kızının bu vahşi atı [Galan'ı] ehlileştirereceğini düşünüyorduk. Gel gör ki şimdi onun da elinde tüfekle kocasıyla birlikte Gomişan'a saldırmasını bekliyoruz"*

Büyük Ovcu: Doğru söylüyorsun Ohlu Han. Solmaz vefalı bir kadındır. Kocasının istek ve meyli dışında hiç bir şey yapmaz. Kocası, Galan Oca gibi vahşi biri olsa da..." (İbrahimi,s.103).

Ancak aynı Solmaz'ın romanın yine aynı bölümünde Yomut kabilesinden yaşlı bir adama kızan ve onu öldürmeye yeltenen Galan'ı *" Bir daha birine tüfek doğrulttuğunu ve öldürmeye teşebbüs ettiğini görürsem tıpkı bir damla yaş gibi gözümden düşersin. Ondan sonra da beni anca rüyanda görürsün"* diyerek tehdit ettiğini ve kabile içi çatışmalara sebebiyet verecek olay ve durumlara engel olduğunu görmekteyiz ki yukarıdaki tesbitin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

2.2. Mellan

Romanın ikinci nesil kahramanı Ak Öyler'in karısı ve başkarakter Alınay'ın annesidir. Oldukça sessiz, ağırbaşlı ve mütevazi bir kadın olan Mellan, iyi bir anne ve eş olma özelliğiyle

öne çıkan, ailesini çekip çevirmeye çalışan bir kadın tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliklerinden ötürü kocası Ak Öyler başta olmak üzere herkesle çok iyi anlaşmakta kavgasız, gürültüsüz bir yaşam sürmektedir (İbrahimi, s. 2/52).

Geleneksel bir Türkmen kadını olan Mellan, dini vecibelerini yerine getiren, gündelik işlerini yapan ve torunlarına bakan kendi halinde bir kadındır ancak gerektiğinde ailesi, kabilesi ve inandığı değerler uğruna eline silah alıp doğrultacak kadar cesur, korkusuz ve kararlı bir kadına dönüşebilmektedir (İbrahimi, s. 3/296). Nitekim obaya nezaret için gelen memurlardan birinin tahkir amaçlı yerlere tükürüp sümkürdüğünü görünce öylesine öfkelenir ki kimsenin ondan beklemeyeceği bir şekilde tüfeğini alır ve karşısına dikilerek şöyle haykırır: " Bizim *namaz kıldığımız, secdeye vardığımız bu toprağa pisliğini mi atıyorsun sen! (...) Yerleri temizlemen için bir dakikalık süre veriyorum sana. Dediğimi yapmazsan beynini dağıtırım şuracıkta"* (İbrahimi, s. 6/35).

Oğlu Alınay'ı hekimlik öğrenmeye şehre gönderdiği için oba halkı tarafından düşman edilen ve yalnızlığa itilen bu yüzden de üzülen, umutsuzluğa kapılan ve her şeyden el etek çeken kocası Ak Öyler'i içine düştüğü tükenmişlikten kurtarmak ve güçlü durmasını sağlamak için gösterdiği çaba ve bu konudaki emir ve telkinleri dikkat çekicidir: *"Güçlü ol Adam! Güçlü! Bu kadar çaresizlik ve eziklik sana yakışmıyor. Kendine gel! Seni böyle görseler, gülerler haline. On kişinin kurşun yağmuruna tuttuğu babanın ölürken bile yüzündeki tebessüm eksilmedi. Sen nasıl bir evlatsın ki babanın şanını, şerefini ayaklar altına alıyorsun. Utanmalısın bu halinden Ak Öyler! (...) Saçlı ölürse ölsün. Atmış öldüyse öldü. Alınay'ı öldüreceklerse varsınlar öldürsünler. Sen, herkes ölsün kendi çocukların mı sağ kalsın istiyorsun"* (İbrahimi, s. 3/111-112).

Sabır, metanet ve teslimiyet, çile ve musibetlerle dolu bir hayatı olan Mellan'ın en önemli özelliklerindendir. Oğlu Alınay, Tahran'dan döndükten sonra onun yokluğunda yaşadıkları zor günleri şöyle anlatır: *"Üç yıl boyunca İnceburun'da bir kişi bile halimizi sormadı. Baban hasta olduğunda kaynatıp içirmek için bitki istedik hiç kimse vermedi. Saçlı doğum yaparken ebe çağırdık, gelmedi. Bu üç yılda neler çektiğimizi bir bilsen"* (İbrahimi, s. 3/56). Düşmanlarını sevindirmemek için öldürülen oğlu Atmış'ın arkasından ağlamamaya gayret etmesi bu özelliğinin en bariz örneğidir ki evladını yitirmiş bir annenin yüreğinde taşıdığı en büyük acıyla düşmanına şöyle hitap eder: *" Oğlumu mu öldürdün sen! Önemli değil. Ocalar öldürülmek için dünyaya gelirler. Sen kendini düşün! Altından zincirlerle bu dünyaya bağlanmışsın"* (İbrahimi, s. (3/211).

Söz ve davranışlarında akılcı ve mantık çerçevesinde hareket eden Mellan anaç, hoşgörülü, merhametli ve dindar kişiliğiyle, sözleri dinlenen ve saygı duyulan bir kadın olarak varlık gösterir (Maksudi Gence, 1390). Oğlu Alınay, hekim olarak obaya döndükten sonra büyük bir azimle yılmadan yorulmadan adeta bir tebliğci misali tüm köy ve obaları dolaşarak halkı tedavi olmak için oğlunun yanına gelmeye ikna etmeye çalışır ki bu çabası onun sosyal sorumluluk bilincine ulaştığının da bir göstergesidir. Mellan, her şart ve koşulda kocası ve çocuklarının arkasında duran ve onlara yardım ve desteğini esirgemeyen bir kadındır. Materyalist dünya görüşüne sahip olan oğlu Alınay ve gelini Maral, mücadele yılları boyunca çocuklarını ona bırakırlar ve o, torunlarını anne ve babalarının aksine imanlı birer insan olarak yetiştirmeye gayret eder.

2.3. Maral

Maral, romanın ana karakteri Alınay'ın karısıdır. Başlangıçta okuma yazma bilmeyen saf bir Türkmen kızı iken idealist bir sosyal devrimci olan kocası Alınay'ın yönlendirmesiyle önce okuma yazma sonra ebelik ardından üniversite eğitimi alarak yurt içi ve yurt dışında tanınan ünlü bir kadın doğum uzmanı aynı zamanda Pehlevi rejimine karşı yürütülen siyasi mücadelenin baş aktörlerinden birine dönüşür. Bir kadında olması gereken tüm özelliklere sahip olan Maral, davası uğruna kocasıyla omuz omuza, ölünceye kadar mücadeleden vazgeçmeyen, savaşmaktan korkmayan, yılmayan ve kaçmayan ideal bir kadın olarak yansıtılır. Maral, yazarın yeni bir aydın kadın kimliği oluşturma istek ve çabasının ürünü bir karakterdir. O, eril otoritenin hüküm sürdüğü, erkeklerin dahi okuma yazma bilmediği bir toplumsal yapı içerisinde eğitim gören ilk kadındır. Marksist ideolojinin temsilcisi olarak idealist, mücadeleci, ilkeli, tavizsiz bir o kadar da mütevazi ve alçak gönüllü bir kadın olarak tezahür eden Maral, roman boyunca yazarın ona atfettiği tüm iyi ve güzel özelliklerini korur. Onun en büyük emeli Türkmen halkını cehalet, geri kalmışlık ve uğradıkları baskı ve zulümden kurtarmaktır ki bu uğurda yapmayacağı hiçbir şey yoktur. Yazar, Maral'ı eril yapının kadınlara çizdiği sınırların dışına çıkararak toplumsal yaşamın her alanında varlık gösteren bir kadına dönüştürmüş, alışılmışın dışında siyaset gibi daha çok erkeklerin faaliyet gösterdiği bir alana çekmek suretiyle geleneksel kadın profilinden oldukça farklı bir profil oluşturmaya gayret etmiştir.

Maral, akademik kariyerinin yanısıra siyaset alanında da oldukça başarılı ve etkili bir kadındır. Aklı, zekası ve ön görüsüyle devrimci güçlere yön vermesi onu direniş ve mücadelenin vazgeçilmez unsuru kılmıştır. Öyle ki mücadeleci unsurlar arasında davanın, Alınay olmadan belki ama Maral olmadan asla devam edemeyeceğine dair bir inanç ve kanaat oluşmuştur (İbrahimi, s. 6/183). Maral'ın akademik kariyerindeki başarısının yanısıra siyaset alanındaki etkin varlığı ve ifa ettiği rol ve görevler yazarın yeni ve farklı bir kadın imajı yaratma isteğinin açık bir göstergesidir. Nitekim Maral düzeni değiştirmek için mücadele eden, liderlik yapan, örgütsel eylemlere bizzat katılan, defalarca tutuklanan, sorgulanan, işkence gören, hapse atılan ve en sonunda da canını bu yolda feda eden bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır (İbrahimi, s. 7/404). O, ideolojisi uğruna çocuklarından bile yıllarca uzak kalmayı göze alan ve bu yönüyle yüceltilen ve takdir edilen bir dava kadınıdır. Uzun yıllar sonra kendilerini bırakıp gittiği için ona kızgın olan ve tepki gösteren kızı Aynaz'la konuşmasında kendisi, mücadelesi ve onları neden bıraktıklarına dair şu açıklamaları yapar:

"Ben, dünyanın bütün kadınlarının toplamı kadar sabırlıyım. Ben, yüzlerce defa demir sopayla dövülmüş ama ağzından tek bir kişinin adı çıkmamış bir kadınım. Ben... Ben... Bak! Bak ayaklarıma! Dört parmağımı da çekerek kopardılar. Gıkım çıkmadı Aynaz! Dile kolay. Gıkım bile çıkmadı benim. Dünyanın ve insanların geleceğine dair çok umutluyum ve bu işkence döneminin biteceğine inanıyorum ben. Çocuklarımız ve çocuklarımızın çocuklarının dünyayı bolluk ve bereketle dolu bir cennete çevirmeleri için benim ve benim gibilerin fedakârlık yapması ve canlarından geçmeleri gerekiyor. Ben ve baban Alınay, asla bir an bile, hayatımızın en zor anında dahi umutsuzluğa kapılmadık (...) Biz, seni ve kardeşlerini dünyanın en iyi kadınına emanet ederek mücadele meydanına döndük. Çünkü sizin rejim güçlerinin ayakları altında ezilmenizden ya da bize işkence etmek ve diz çöktürmek için kullanmalarından korktuk. Biz sizi sevmediğimiz veya bakamadığımız için bırakıp gitmedik"(İbrahimi,s. 6/263).

Maral, farklı durumlarda farklı reaksiyonlar gösterebilen çok yönlü bir karakterdir. Ruhsal durumunu kontrol edebilen ve içinde fırtınalar kopsa dahi sakin kalmayı başarabilen biridir. O, şehrin ışıltılı hayatına çok çabuk kendini kaptıran ve aslından koparak hemen değişebilen tiplerin aksine akademik kariyeri boyunca uzun yıllar kaldığı yurt içi ve yurt dışındaki büyük şehirlerde kendilerine sunulan müreffeh yaşam tecrübesine rağmen aslını ve geldiği yeri unutmayan, Türkmen örf, adet ve geleneklerine gönülden bağlı biridir. *"Biz aslımıza dönmeliyiz. Biz Türkmensahralıyız"* (İbrahimi, s. 5/15) diyerek yöresel kıyafetlerini giyip kuşanması ve gururla halkın arasında dolaşması bunun kanıtıdır. Yenilik ve değişimle birlikte yerli ve milli olanı savunur ve şöyle der:

" Biz eskiye ait olanı itibarsızlaştırmak veya yok etmek için mücadele etmiyor, geçmişin iyi yönlerini silmek için savaşmıyoruz. Atı traktör, Türkmen külah ve şalını kravat ile değiştirmek niyetinde değiliz (...) Döneceğiz ve eskiyi daha güzel yaşayacağız. Sevgiyle, muhabbetle, heyecan ve coşkuyla. Yaşlılara, mollalara, ak sakallılara her zamankinden daha çok saygı ve hürmet göstereceğiz. Tandır ekmeği pişirmeyi öğretsinler diye yaşlı kadınları tandırların başına götüreceğiz. Çadırlarımızı göç zamanlarımız için saklayacak ve onları en güzel şekilde süsleyeceğiz. Yerleri güzel renkli halılarımızla kaplayacağız." (İbrahimi, s.6/295).

Maral, kendini olduğundan farklı gösterme çabası olmayan dürüst, samimi ve içten bir kadındır. Hayatının ve mücadele yıllarının sıkıntı ve zorluklarından bahsederken bu özelliklerine şahit olmak mümkündür: *"Keşke Alınay, bir çoban ben de bir çobanın karısı olsaydım"* (İbrahimi, s. 4/233). *" Benim içimde hala uzak bir obada halı dokuyan ve süt sağan bir kadın olma hayal ve arzusu var"* (İbrahimi,s.5/257). Sadelik, kanaat ve tevazu, yazarın Maral'ı donattığı güzel sıfatlardan bir diğeridir. Alınay'ın *"Keşke bir beklentin olsaydı. Keşke bir şey isteseydin. Keşke bir emrin bir itirazın olsaydı"* (İbrahimi,s.7/37) şeklindeki hasret ve teessür içeren sözleri onun söz konusu özelliklerini gözler önüne sermektedir.

Maral, oba halkının sorunlarıyla ilgilenen ve önceliği toplumun dertleri olan sosyal devrimci bir kadındır. Tıp eğitimi için Tahran'a gitmeye karar verdiklerinde *"Burda olmayacağımız yıllarda Sahra halkının sorunlarıyla kim ilgilenecek*" (İbrahimi, s. 4/407) diyerek kaygı ve endişesini dile getirir. O, siyasi ve entelektüel kimliğinin yanında geleneksel kadın rolünü de yerine getiren; yemek yapan, kitap okuyan, dağdan ovadan ot toplayan, at koşturan, atıcılık yapan, komşularına uğrayan (İbrahimi, s. 4/30-31) bir kadındır ve çevresindekilerin özellikle de eşinin üzerinde öylesine güçlü ve derin bir etkiye sahiptir ki Alınay bunu şöyle itiraf eder:

"*Kılıç, Alınay'a; "Ben, senin Maral'ı asla komik duruma düşürmediğini ve onu eğlence konusu yapmadığının farkındayım. Onun özel bir alanı var ve sen ne kendin bu alana giriyor ne de başkalarının girmesine izin veriyorsun. Bu alanı sen mi oluşturdun yoksa o mu bilmek isterim" diye sordu. Alınay; "Maral beni, ben olanı ve şahsiyetimi inşa etti ben de onun özel alanını. Kendim başta olmak üzere hiç kimsenin bunu ihlal etmesine müsade etmem"* (İbrahimi,s.4/48).

Sonuç

Çağdaş İran edebiyatının önemli yapıtlarından biri olan Ateş Bedun-e Dûd romanında kadın imgesinin üç önemli karakter üzerinden incelendiği bu çalışmada Türkmen kadının bireysel ve toplumsal konumu romandan alıntılanan pasajlarla analiz edilip yorumlanmış; kadınların Türkmen toplumunda oldukça önemli bir yere sahip olduğu, sosyal hayatta çok rahat ve özgür

hareket ettikleri, at binmek, silah kuşanmak, savaşmak ve hiç bir engel ve kısıtlamaya uğramadan erkeklerin varlık gösterdiği her ortamda bulunabilme, onların karşısında cesurca durma, haklarını savunma, duygu ve düşüncelerini korkusuzca ifade etme ve kendi kararlarını verme ve uygulayabilme gibi özgürlüklere sahip olduğu; bir anne, eş ve kız kardeş olarak geleneksel rol ve görevlerinin yanında sosyal hayatın her alanında hatta siyaset gibi alışılmışın dışında bir kulvara dahil olarak erkeklerle aynı safta hatta onları geçecek şekilde aktif ve etkin görevler ifa ettikleri ortaya koyulmuştur.

Araştırmada odağa alınan karakterlerden Solmaz ve Maral'ın eril hegemonyanın çizdiği sınırların dışına çıkan ideal kadın temsilleri olarak sunulduğu Mellan'ın ise daha çok geleneksel bir ev kadını rolüyle idealize edildiği tesbiti yapılmıştır. Eril otoriteye ve alışılagelmiş kültürel yapıya aykırı hareket eden Solmaz gelenekten moderniteye geçiş sürecindeki kadını simgelerken Maral, modern dönemin bir tarafı entelektüel bir tarafı devrimci militan olan kadın tipini temsil etmektedir. Marksist bir entelektüel olarak öne çıkan ve bu yönüyle kocası Alınay gibi yazarın romandaki temsilciliğini üstlenen Maral, yazarın yeni ve farklı bir kadın kimliği oluşturma amacı doğrultusunda oldukça başarılı bir şekilde kurguladığı bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Her üç kadın da sosyal konum ve statülerine göre olaylar ve durumlar karşısında pasif ve edilgen bir duruş sergilemeyen, inandıkları değerler uğruna yılmadan yorulmadan sonuna kadar azim ve kararlılıkla mücadele eden ve savaşan kadın imajı çizmektedirler.

Yazarın, kadının fiziksel ve akli açıdan zayıf, güçsüz, yetersiz ve çoğunlukla bir nesne olarak dişiliğiyle öne çıkarıldığı dönem romanlarından farklı olarak, güzellik ve cazibe unsuru olan kadın karakterlerin dahi fiziksel özellik ve görünümlerini tasvir etmekten imtina edecek derecede hassas ve özenli davranması, cinselliği çağrıştıracak hiç bir ifade ve sahneye yer vermemesi; atfettiği iyi ve olumlu özelliklerle Türkmen kadınını saflığın, güzelliğin iffet ve erdemin sembolü aynı zamanda cesur, güçlü, kararlı ve etkili, özetle ideal olanı temsil eden karakterler olarak yansıtması Ateş Bedun-e Dûd'u, dönem romanları arasında öne çıkaran ve önemli kılan özelliklerdendir.

Kaynaklar

Alevi Mukaddem, M., Purşehram, S. (1390). Nakd ve tahlil-e sahtar ve anasır-e dastani-ye roman-e ateş bedun-e dûd. *Faslname-ye Tehassusi-ye Sebk Şenasi-ye Nezm ve Nesr-e Farsi, 4*(3),255-266.

Asgeri Hangah , A., Kemali, M.Ş. (1374). *İraniyan-e torkemen*. Esatir.

Ferruhi, F. (1394). *Berresi-ye şahsiyet ve cayigah-e ictimai-ye zenan der roman-e "ateş bedun-e dûd" nadir ibrahimi* [payanname-ye karşınasi-ye erşed]. Daneşgah-e Azad-e İslami.

İbrahimi, N. (1371). *Ateş bedun-e dûd.* Ruzbehan.

İranpur,Y. H. (1395). *Berresi-ye muhteva ve derunmaye-ye roman-e ateş bedun-e dûd ba tekiyye ber ferheng'e Torkmen* [Payanname-ye karşınasi-ye erşed]. Daneşgah-e Semnan.

Kasımi, R.(1390). *Nakd-e camıe şenasi-ye ateş bedun-e dûd* [Payanname-ye karşınasi-ye erşed]. Daneşgah-e Erak.

Maksudi Gence, O. A.(1390). *Berresi-ye şahsiyet perdazi der mecmua-ye ateş bedun-e dûd-e nadir ibrahimi* [Payanname-ye karşınasi-ye erşed]. Daneşgah-e Şehr-e Kord

Mir Abidini, H. (1377). *Sed sal dastan nevisi-ye iran*. Neşr-e Çeşme.

Miri, E., Mehdevi, M.C., Şerifi, Ş., Bahtiyari, M.(1398) Berresi-ye çegunegi-ye tarih sazi-ye nadir ibrahimi der ateş bedun-e dûd ber esas-e olgu-ye se sathi-ye Fraklaf. *Costarha-ye Novin-e Edebi, 5*(2),139-161.

Nuri, Hamide. (1387).*Tahlil-e sahtar-e roman-e ateş bedun-e dûd ba ruykerdi be şahısehay-e muhtevayi-ye an* [Payanname-ye karşınasi-ye erşed]. Daneşgah-e Mazenderan.

Sadıki, M. Golamhoseynzade, G. Bozorg Bigdili,S.(1395). Tahlil-e beynametni-ye roman-e ateş bedun-e dûd ve tesir-e edebiyat-e kohen der an. *Edebiyat-e parsi-ye muasır,6*(4), 69-94.

Tahiri, F.S. ve Askeri, Z.(1396). Zeban-e şairane-ye nadir ibrahimi der ateş bedun-e dûd. *Ulum-e Edebi, 7*(11), 129-155.

TAHİR HAMUT'UN ŞİİRLERİNDE KADIN ARKETİPİ
FEMALE ARCHETYPE IN TAHİR HAMUT'S POEMS

Neşe ERENOĞLU[1]
[1] Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir, Türkiye /ORCID ID: 0000-0003-0807-4592

Özet

Çağdaş Uygur edebiyatında yeni şiirin inşasına hizmet eden Tahir Hamut, anlam kapalılığına dayanan, duygu ve düşüncelerin ifadesinde sembol ve imgelerin kullanıldığı, çok anlamlı okumalara açık, serbest tarzda şiirler kaleme almaktadır. Şairin şiirlerinde bilinçaltına dair kodların işlendiği gerçeküstücü unsurlar mevcuttur.

Bu çalışmada Carl Gustav Jung'un arketipsel eleştiri kuramı doğrultusunda Tahir Hamut'un şiirlerindeki kadın arketipi incelenmiştir. Arketip ortak bilinçaltını yansıtan, tüm insanlığın ortak değeri, geçmişten bugüne dek nesilden nesile aktarılan imgeler olarak tanımlanır.

Sembol ve imgelere sıklıkla başvuran Tahir Hamut'un şiirlerinde yaşlı bilge, kadın, gölge gibi çeşitli arketipler bulunmaktadır. Bu arketipler arasında kadın, pek çok tezahürle kendini gösterir. Kadın yalnızca iyi yönleriyle değil, kötü yönleriyle de onun şiirlerine konu olur. Bilgeliğin, kutsal dönüşümün, doğuşun, otoritenin ve bereketin temsilcisi olmasının yanı sıra tehlikeli ve karanlık yönleriyle de şiirlerinde konumlanır. Şiirlerinde idealize edilmiş kadınlardan ziyade sıradan kadınlar vardır. Şairin şiirlerindeki kadınlar belirli bir yaş grubuyla sınırlı değildir. Gençlikten yaşlılığa kadar kadının yaşam döngüsündeki değişimini yansıtan evreleri şiirlerinde bulmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tahir Hamut, şiir, arketipsel eleştiri kuramı, kadın arketipi.

Abstract

Tahir Hamut, who served the construction of new poetry in contemporary Uyghur literature writes free-style poems that are based on closed meaning, use symbols and images to express emotions and thoughts, and are open to polysemous readings. There are surrealist elements in the poet's poems in which codes about the subconscious are processed.

In this study, the female archetype in Tahir Hamut's poems was examined in line with Carl Gustav Jung's archetypal criticism theory. Archetypes are defined as images that reflect the common subconscious, the common value of all humanity, and have been transferred from generation to generation from past to present.

In Tahir Hamut's poems, which frequently uses symbols and images, there are various archetypes such as the old wise, the woman, and the shadow. Among these archetypes, women manifest themselves in many manifestations. Women are the subject of his poems not only with their good aspects but also with their bad aspects. In addition to being the representative of wisdom, sacred transformation, birth, authority and abundance, it also appears in his poems with its dangerous and secret aspects. There are ordinary women in his poems rather than idealized women. The women in the poet's poems are not limited to a certain age group. It is possible to find in her poems the stages that reflect the change in a woman's life cycle, from youth to old age.

Keywords: Tahir Hamut, poem, archetypal critical theory, female archetype.

A.S. PUŞKİN'İN KALEMİNDEN İDEAL RUS KADINI: TATYANA
THE IDEAL RUSSIAN WOMAN FROM THE PEN OF A.S. PUSHKIN: TATYANA

Semanur AKSOY TURAL[1]
Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Kars, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-5290-1543

Özet

Bu çalışmanın temel hedefi, XIX. Yüzyıl Rus kadınının çağın imgesi üzerindeki etkisini inceleyerek, Rus şair A. S. Puşkin'in "Yevgeni Onegin" adlı manzum romanında Tatyana karakteri üzerinden idealize edilen Rus kadını portresini detaylı bir biçimde analiz etmektir. Çalışma Tatyana karakterinin nasıl ideal kadın olarak tasvir edildiğini, toplumsal normların ve şairin bakış açısının bu tasvire nasıl yansıdığını ele alacak, Tatyana'nın şair tarafından idealize edilmiş Rus kadını olarak betimlenmesinin kültürel ve tarihsel bağlamını anlamaya yönelik bir derinlik sunulacaktır. Tatyana karakterinin eserin başından sonuna dek geçirdiği evrim, toplumsal beklentilere karşı tutumu ve kendi kimliğini bulma mücadelesi incelenecektir. Puşkin'in vurguladığı güçlü karakter, sadakat, özveri, içtenlik ve masumiyet gibi erdemler, Tatyana'nın kırsal kökeninden kaynaklanan temellerle açıklanacaktır. Puşkin tarafından ideal Rus kadını olarak sunulan Tatyana karakterinin analizinin eserin yazıldığı dönemin kadın algısına, toplumsal uzlaşı ile belirlenmiş kadın tasavvuruna etkilerini anlamaya katkı sağlaması hedeflenmektedir. Edebiyatın toplumsal düşünceyi etkileme ve şekillendirme gücü bağlamında edebi eserlerde yaratılan ideal kadının geçirdiği evrimin incelenmesi, yalnızca toplumların estetik anlayışlarına değil aynı zamanda sosyal tarihe dair geniş bir perspektif sunar.

Anahtar Kelimeler: Yevgeni Onegin, ideal Rus kadını, Tatyana

Abstract

The primary objective of this study is to analyze the portrayal of the idealized Russian woman through the character of Tatyana in the Russian poet A. S. Pushkin's verse novel 'Yevgeni Onegin,' examining the influence of the nineteenth-century Russian woman on the contemporary societal image. The study will investigate how Tatyana is depicted as an ideal woman, exploring the reflection of social norms and the poet's perspective in this portrayal. Additionally, it aims to offer a comprehensive understanding of the cultural and historical context surrounding Tatyana's idealized representation as a Russian woman by the poet. The analysis will delve into the evolution of Tatyana's character from the beginning to the end of the work, scrutinizing her response to social expectations and her struggle to establish her own identity. The virtues underscored by Pushkin, such as strong character, loyalty, devotion, sincerity, and innocence, will be elucidated in the context of Tatyana's rural origins. The intention is for the analysis of Tatyana's character, as portrayed by Pushkin as the ideal Russian woman, to contribute to a deeper understanding of the work's impact on the perception of women during its era and on the societal consensus regarding the perception of women. Examining the evolution of the ideal woman depicted in literary works within the framework of literature's power to influence and shape social thought not only provides insight into societal aesthetic preferences but also offers a broader perspective on social history.

Keywords: Yevgeni Onegin, the ideal Russian woman, Tatyana

ÖZBEK ŞAİRESİ NADİREBEGÜM'ÜN DEVLET, ŞEHİR, EĞİTİM VE EDEEBİYATIN GELİŞİMİNE KATKILARI

CONTRIBUTIONS OF UZBEK POETESS NADİREBEGÜM TO THE DEVELOPMENT OF STATE, CITY, EDUCATION AND LITERATURE

Salimakhon ESHONOVA
Özbekistan Bilimler Akademisi
Ebu Reyhan Beruni Şarkşinaslık Enstitüsü
Klasik Edebiyat Bölümü Başkanı

Özet

Makalede Hokand hükümdarı Emir Ömer Han'ın eşi, Nadirebegüm olarak bilinen Mahlarayım'ın devlet adamı olarak faaliyetleri, bilim, edebiyat, kültür, sanat, şehir planlamasının gelişmesine katkısı, Hokand Hanlığı'nda eğitim, himaye ve vakıf çalışmaları ele elınacaktır. Büyük bir Özbek kadın şairi olarak kaleme aldığı şiirler, divanlarının Özbekçe ve Farsça yazma kaynakları ve kurduğu Özbek kadın şairleri zinciri hakkında bilgi verilecektir. Onun örneğinde prenseslerin Türk devletlerindeki faaliyetleri aydınlatılacaktır.

Mahlarayım, Emir Ömer Han'ın büyük amcası, Andican valisi Rahmankulu Biy'in kızıdır. Ömer Han ile evlendikten sonra hanımayım (prenses), oğlu Muhammed Ali Han tahta çıktıktan sonra ise hakimayım (valide-i sultan) unvanlarını almıştır.

İki farklı dilde şiirler yazabilen Mahlarayım, Nadire, Kamile, Maknune takma adlarıyla Özbekçe ve Farsça her iki dilde de şiirler yazmıştır. Her ne kadar sarayın içinde, perde arkasında yaşamış olsa da, Mahlarayım'ın önderliğinde birçok Özbek şaireleri yetişmiş ve edebiyat tarihinin sayfalarını süslemişlerdir. Şaire Cihan Atın Üveysi ile birlikte şiir söhbetleri ve kızlara yönelik şiir eğitimi düzenlemiştir.

Nadirebegüm şehir düzenlemesi ve mimari işlerde de oldukça aktifti; caddeler, parklar, çarşılar, hamamlar, kervansaraylar, yetimhaneler, köprüler, okullar, kütüphaneler, camiler, medreseler ve hanlar inşa ederek onlar için birçok vakıf tahsis etmiştir. Tüm bunlar şehir planlaması, eğitim ve ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Ömer Han'ın beklenmedir ölümünün ardından tahta küçük oğlu Muhammed Ali Han oturdu. Mahlarayım, genç hükümdar oğluna yardımcı olarak devlet yönetimi işlerine katılmıştır. Ünlü bilim adamları, filozofları, hattatları, ressamları hanlığa çağırmış ve maaşlarını belirlemiştir. Yetenekli hattatları "Altın Kalem" rütbesine yükseltti. Pek çok eseri süslü süslemelerle istinsah ettirdi. Ömer Han'ın başlattığı çalışmaları sürdürürken adalet, akıl ve irfanla vatandaşların ihtiyaçlarını giderirken Bilqisi Zaman, Mahlarayım, Nadirebegüm, Hanımayım, Hakimayım isimleriyle ün kazandı.

Mahlarayım örneğinde mucize sayılan bir Türk kadınının perde arkasında sevilen bir eş ve sevgi dolu bir anne olduğuna ancak bir şair, bir devlet adamı olarak aktif, yaratıcı ve bilgi birikimiyle gelecek nesillere kültürel bir miras bıraktığını görmekteyiz. Elbette ki bu duygular, cömert, iradeli, yaratıcı ve cesur bir Türk kadını imajını yansıtır.

Anahtar Kelimeler: Nadirebegüm, Hakimayım, Şaire, Divan, Vakife.

Abstract

In the article, the activities of Mahlarayim, known as Nadirebegum, wife of the ruler of Kokand, Emir Omar Khan, as a statesman, her contribution to the development of science, literature, culture, art, city planning, education, patronage and foundation works in the Khanate of Kokand

will be discussed. Information will be given about the poems she wrote as a great Uzbek female poet, the Uzbek and Persian writing sources of her divans, and the chain of Uzbek female poets she established. With his example, the activities of the princesses in the Turkish states will be illuminated.

Mahlarayim is the daughter of Emir Omar Khan's great uncle, Andijan governor Rahmankulu Biy. After her marriage to Omar Khan, she received the title of Khanimayim (princess), and after her son Muhammad Ali Khan ascended to the throne, she received the title of Hakimayim (valide-i sultan).

Mahlarayim, who can write poems in two different languages, wrote poems in both Uzbek and Persian languages under the pseudonyms Nadire, Kamile and Maknune. Even though he lived behind the scenes in the palace, many Uzbek poets grew up under Mahlarayim's leadership and decorated the pages of literary history. Together with the poet Jihan Atın Uwaysi, he organized poetry talks and poetry training for girls.

Nadirebegum was also very active in urban planning and architectural works; He built streets, parks, bazaars, baths, caravanserais, orphanages, bridges, schools, libraries, mosques, madrassas and inns and allocated many foundations for them. All of these contributed to the development of urban planning, education and trade.

After the unexpected death of Omar Khan, his younger son Muhammad Ali Khan sat on the throne. Mahlarayim participated in state administration affairs by assisting the young ruler's son. He invited famous scientists, philosophers, calligraphers and painters to the Khanate and determined their salaries. He promoted talented calligraphers to the rank of "Golden Pen". He had many works copied with ornate decorations. While continuing the work initiated by Omar Khan and meeting the needs of the citizens with justice, reason and wisdom, he gained fame with the names Bilqisi Zaman, Mahlarayim, Nadirebegüm, Hanımayim, Hakimayım.

In the example of Mahlarayim, we see that a Turkic woman, who is considered a miracle, was a beloved wife and loving mother behind the scenes, but as a poet and a statesman, she was active, creative and left a cultural legacy to future generations with her knowledge. Of course, these feelings reflect the image of a generous, strong-willed, creative and brave Turkic woman.

Keywords: Nadirebegum, Hakimayım, Poetess, Diwan, Waqf Founder.

ҚАЗАҚ ҚЫЗ АТТАРЫ ҺӘМ АҚША АТАУЛАРЫ
ABOUT THE MEANING OF SOME KAZAKH FEMALE NAMES

Марлен Әділов
Phd доктор, бас ғылыми қызметкер,
Абай атындағы Қазақ ұлттық университеті
Немат Келімбетов атындағы Түркітану орталығы Алматы/Қазақстан
ORCID ID: 0000-0001-9876-4516

Аңдатпа

Қазақ халқы өз қыздарын бәрінен қымбат деп бағалаған, аялаған. Сол үшін оларға ең әдемі есімдер қойған. Аруларға қымбат металл, ең бағалы материалдардың атымен байланысты аттар көп қойылады. *Алтын, Күміс, Гауһар, Зарина, Зере, Інжу, Маржан, Меруерт* сияқты аттар бағалы қазба байлықтармен байланысты болса, *Жібек, Мақпал, Торғын, Шұға, Құндыз, Кәмшат* есімдері қымбат мата, тері атауларына қатысты есімдер. Бір қызығы әдемі аттардың көбі «қымбат, бағалы, құнды» дегенмен байланысты екен. Қыздың қаншалықты құнды екенін оларға ең қымбат валютаның атымен қойғанынан да көреміз. Мысалы: *Динара, Манат, Ділдә, Теңге (Ақтеңге, Теңгегүл)* аттарының валюта атауларына қатысты болғаны аян. Осы есімдердің барлығы «бағалы алтын тиын» деген мағынада болса керек. Әрине мұндай есімдер қыздың қалың мал бағасын емес, бір отбасы немесе ел үшін қаншалықты қымбат екендігін көрсетеді. Баяндамада осылардың ішінде ақша атауларына қатысты есімдердің тізімі жасалып, олардың этимологиясы ұсынылады.

Кілт сөздер: қыз есімдері, қымбат, құнды, бағалы, динар, ділдә, манат, теңге, ақша.

Abstract

Kazakhs valued their daughters as the dearest, and treated them with care. For this, they were given the most beautiful names. The girls have many names associated with the name of the precious metal, the most valuable material. While names such as “Altyn, Kumis, Gauhar, Zarina, Zere, Inzhu, Marzhan, Meruert” are associated with precious fossils, the names “Zhibek, Makpal, Torgyn, Shuga, Kamshat” are names associated with the names of expensive fabrics and leather. Interestingly, many beautiful names are associated with the association “expensive, valuable”. We see how valuable the girl is due to the fact that the names of the most expensive currencies also belong to them. For example: the names “Dinar, Manat, Dilda, Tenge (Aktenge, Tengegul)” refer to currency names. All these names probably mean “precious gold coin”. Of course, such names do not indicate the monetary price of a girl, but how expensive she is for one family or country. The report contains a list of names related to monetary names and presents their etymology.

Keywords: girl names, expensive, precious, dinar, dilda, manat, tenge, aksha.

Кіріспе

Қазақ есімін қандайын алса да түбі аса қымбат дегенді білдіреді немесе бағалы затқа теңеліп қойылады. Соған қарап біз қыздарымызға ең қымбат қазба байлық, ең бағалы материалдардың атымен байланысты аттар көп қоятындығымыз аңғарылады. Екінші жағынан қыз балалар ұлдарға қарағанда тіл-көзден ада болады деген сеніммен оларға ең әдемі әрі нәзік есімдер қоюға тырысқан, соның ішінде бағалы зат атаулары да бар.

Қазақ қыздарының аттары көбінесе сауда-экономикалық маңызы бар атаулармен байланысты екен. Сондықтан қыздарымыздың арасынан асыл тастар, ақша, мата немесе жібек, тіпті тері атауларына қатысты есімдерді жиі кездестіріп жатамыз. Оның бәрі «қыз баланың бір отбасы үшін өте қымбат» екенін білдіреді, екіншіден, осы асыл заттар сияқты «таза, мөлдір, нағыз» болсын деген мағына бар, үшіншіден «ешкімде жоқ сирек» деген мағынада, төртіншіден «асқан сұлу, ару» деп түсінуге болады, бесіншіден өмірі байлыққа толсын, әрқашан қымбат әшекей тағып, жарқырап жайнап жүрсін деген сеніммен қояды немесе жібек секілді «нәзік» болсын деп сол аттар таңдалады.

Қыздардың аттарын қаржы-экономикалық жағынан қымбат зат аттарына қатысты бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады.

Негізгі бөлім/Талдау

Асыл тастар мен бағалы металдарға байланысты қыз есімдері

Алтын, Күміс, Інжу, Моншақ, Асылтас, Қазына, Гауһар/Жауһар Зарина, Зере, Айзере, Зируза, Маржан, Меруерт, Лағыл, Фируза, Сапура, Алмасгүл, Зүбәржат, Мәрмара сияқты аттар бағалы **қазба байлықтар мен асыл тастарға** байланысты. Қыз есімдері ретінде осындай нәзік әрі қымбат табиғат қазбалары таңдалса, ер адамдардың есімі олардың табиғи ержүрек болмысына қарай *Темір, Болат, Шойынбек, Тастан, Тасбек, Сафуан* (араб т. *гранит*), *Құрышжан* (броня), *Ақберен (*нағыз болат*)* деп қойылатыны назар аударарлық. Бірақ кейде көбіне қыз есімдеріне қойылатын асыл тастарға *бек* сөзі қосылып ұлдарға да қолданылады: *Гауһарбек, Алтынбек, Күмісбек*.

Алтын, Күміс, Асылтас, Моншақ аттары төл сөз болып, мағынасы түсінікті болғандықтан, өзге есімдерді қысқаша талдай аламыз. Солардың ішінде *Зарина* мен *Зере* парсы тіліндегі «алтын» мағынасындағы *зер* (зергер) сөзінен шыққан. *Інжу* деген біздің сөздіктерде арабша/парсы деп берілгенімен ол көне *йинчу/жинжү* (орысша *Жемчуг* осыдан келген) сөзі болса керек, ал онымен семантика жағынан жақын *Меруерт, Маржан, Гауһарлар* араб-парсы элементтері саналады. *Інжу* сөзі тіпті моңғолша *сіпсүй* «інжу, моншақ», қытайша *zhēn-zhū*, мажар тілінде *gyöngy* болып сақталған. Тіпті қытайша сөздіктерде оның тюркизм екендігі тіркелген (İnayet, 1999: 193). Осыған қарап *інжу* сөздіктерде көрсетілгендей қалай парсынікі болады деген ой туады, негізінен керісінше парсыға өткен кірме сөз болса керек. Иран тілдеріндегі ортақ сөздердің барлығы олардікі емес, көне түркі, тіпті прототүркі дәуірінде өткен лексикамыз деп санаймыз. Ал біздің өңірлерде кездеспейтін атаулар (аса бағалы емес меттал аттарынан бөлек) оңтүстіктегі тілдерден алынғаны жасырын емес, өйткені олардың көбі солтүстіктегі түркі далаларында кездесе қоймайды, мәселен *фируза* араб тілінде сәндеуге арналған көк тас, орыс тіліне түркілер арқылы *бирюза* боп кірген, Анадолыда *туркуаз* делінеді. *Зүбаржат* та солай арабтікі (зүмрүт/зүмерред), орыс тіліне *изумруд* түрінде кірген. *Лағыл* араб тілінен «қызыл асыл тас» (рубин) дегенді білдіреді. Ал *Сафира* дегеніміз парсыдағы *сапир* (орысшасы: *сапфир*) сөзінен шыққан болса керек.

Қазақстандағы қымбат мата, жібек атауларымен байланысты аттарға *Жібек, Мақпал, Масаты, Торғын, Торқа, Шұға, Қамқа, Баршын, Барша (Баршагүл), Қатипа, Құлпыр, Қырмызы, Дүрия*, *Патсайы*, *Ақбәтес* секілді қыз есімдерін жатқыза аламыз.

Қымбат мата атауларының ішінде *баршын, барша, торғын, торқа, жібек* төл сөздері көне түркі дәуірі жазба ескерткіштерінде кездеседі.

Мысалы, **барчын** «жібек мата»: *Türlüg çeçek yazıldı / **barçın** yaḍım kerildi / uçmak yeri körüldi / tumlug yana kelgüsüz* (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: 574). «Түрлі шешек ашылды, баршын кілем жайылды. Жұмақ жері көрінді, ызғар тағы келмейді». Ал қазақ тілінде

баршын «жолақты жібек мата» атауы көбінде *Гүлбаршын* есімінде айтылады. *Барша* – «алтын мен күмісті араластыра отырып тығыз тоқыған жылтырақ жібек мата және сол матадан тігілген қымбат бағалы киім» да осы баршынмен төркіндес сөз деп есептейміз.

Торқа – ең қымбат жібек мата. **Торғын** – қымбат бағалы жібек матаның бір түрі деген сөздер де Диуани лұғатит түрк ескерткішінде тіпті мақал құрамында берілген:

Торқу «қымбат Қытай жібегі»: *Tawgaç hānnıŋ* ***torkusı*** *telim teŋlemegip bıçmas* «Қытай қағанның торқасы көп болса да, өлшеп пішер» (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 215/185)

Қазіргі түркі тілдерінде «жібек мата» деген мағынасында қолданылып, қазақ тіліндегідей мақал-мәтел, тұрақты тіркестерде де кездеседі:

Башқұрт т. *Туйға барһаң, туйып бар, турқа туның кейип бар* «Тойға барсаң, тойып бар, торқа тоның киіп бар» (БТһ II 416); ноғай т. *Тоғыз қабат торқадан, тоқлышақтың териси артық* (НРС 358); қырғыз т. *Топурағы торко, жатқаң жери жайлуу болсун* (КРС II 254); хакас т. *Жатхан чириң чағлығ ползын, чабынғаның торғы ползын* (тілек) «Жатқан жерің жұмсақ болсын, жамылғаның жібек болсын» (ХРС 233).

Құмық тілінде *торқа* сөзі «ерке» (КумРС 306) мағынасына ауысқан болса, ноғай тілінде *торқам* біздегі «айналайын» деген мәнге ие.

Моңғол тілдерінде *торқа* сөзі *торған/торгон* деген нұсқаларында таралған (Севортян, 1980: 174). Соған қарағанда қазақ тіліндегі *торғын* «қымбат бағалы жібек матаның бір түрі» *торқа* сөзінің моңғолша бір нұсқасы болса керек деп пайымдаймыз. Қазақ жергілікті сөйленістерінде торғын-торқа (ҚТАС 672) қос сөзінде келетіні екеуінің вариант сөздер екенінің дәлелі бола алады. Қыз есімдеріне келгенде *Торқаға* қарағанда *Торғын* нұсқасы көбірек қойылатыны аян.

Жібек «Жібек құрты ораған жіп, сол жіптен жасалған беті тегіс, жылтыр, қымбат мата». Түбі *жіп* сөзінен құралды деп тұжырымдалған (Вамбери, Рясянен, Лигети) (Севортян 1984: 270) *жібек* ортағасыр жазба мұраларында *йипак/ипек* нұсқаларында ұшырасады:

Қазіргі түркі тілдерінде «жібек» мағынасында кең таралған бірақ екі түрлі варианттарында жұмсалады, мысалы: қарайым, өзбек, ұйғыр, гагауз, түрік, әзербайжан тілдерінде *ипек*; құмық, түрікмен тілдерінде *йибек*/*йүпек*; татар мен башқұртта *ефәк* және *ебәк*; қарашай-малқар т. *жибек*; қарақалпақ т. *жипек*; қырғыз т. джибек: Джибекти туталбаған джүн қылат, қатынды күте албаған күң қылат. Алтай және хакас тілдерінде болса дибек/чібек деген сол тілдерге тән фонетикалық формасында бірақ «арқан, жіп» деген семантикаларында сақталған.

Есімдердің кейбірі көне, сондықтан қазіргі күні ат ретінде қойыла бермейді. Сондықтан солардың ішінде қыз есімі ретінде айтылып та жүрген кірме элементтерге қысқаша түсіндірме бере кету жөн болар:

Дүрия – жылтырауық тығыз жібек мата.

Қамқа – алтындатқан не күмістеткен зерлі жіптен тоқылған қытайы жібек мата

Қатипа – жол-жолы бар жұқа жібек мата

Құлпы – өңі құлпырып тұратын жібек мата.

Қырмызы – жоғары сапалы қызыл жібек.

Мақпал – тығыз тоқылған, қалың, түкті барқыттың бір түрі.

Манат – сырткиімдік барқыт сияқты бағалы шұға.

Патсайы – тығыз тоқылған жібек матаның бір түрі.

Сәтен – сапалы мақта жібінен тығыз етіп тоқылған жылтыр мата.

Шұға – биязы, жұмсақ мата (Игиликова С., Малбақов М., 2019: 164).

Осы сөздердің барлығы қыз есімдері ретінде қойылады, ондағы мән қыз баланың бір отбасы үшін осы маталар сияқты қымбат, көркем, бағасыз, нәзік екендігін көрсетеді.

Құндыз, Кәмшат, Жанат аттары **бағалы тері аттарына** қатысты есімдер болса керек. Олар белгілі теріден жасалған киім түріне сұлулық, байлықты көрсету үшін жалғанған қымбат материалдар. Тіпті тұтас өзінен тігілсе оның құны тіпті артады, *мәселен кәмшат бөрікті* айтсақ болады, тек *кәмшат* сөзінің өзі кейін баскиім түріне айтылып кетті. Қымбат, таптырмас дүниелер болғандықтан оларды қыз есімдеріне қосады. Есімдердің барлығы соңында аса қымбатты деген мағына береді. Өйткені есімдерде Кәмшат немесе Құндыз жануарын бағалап тұрған жоқ, оның терісінен жасалған киім түрлерінің құнды әрі әдемілігіне қарап қыз есімі қойылған болса керек.

Құндыз бен *Кәмшат* қазақтың өзінің төл сөздеріне жатады. *Құндыз* көне түркі жазба ескерткіштерінде бар, мәселен, *құндыз қайыры* тіркесі «құндыздан жасалатын дәрі» деп тіркелген. Ал Диуани лұғатит түркте *құндыз* сөзіне «өзен иті» деген аударма берілген (ДТС 466). Этимолог зерттеушілер *құндыз* сөзінің түркі фонетикалық нұсқалары бүкіл түркі және алтай тіпті фин-угор тілдерінде таралғандықтан, нақты төркініне тоқталмаған. Тек Брокельман деген ғалымның «берік, мықты» мағынасындағы *құнт* (біздегі *құнттау* етістігі) (ЭСТЯ VI 146) сөзінен келтіргені назар аударарлық.

Кәмшаттың айтылуы кірме сөз сияқты болып көрінгенмен, ол түбі түркі *қама* сөзінен шыққан деп пайымдаймыз. Түркі тілдерінде құндыз тектес жануарды *қама* деп те айтады. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде *қама* «кәмшат», ал Аймақтық сөздікте «құндыз бөрік» деп тіркелген. Сонда *Қамажай* аты да осымен байланысты ма деген ой келеді.

Ақша атауларына қатысты есімдерге *Динара* мен *Ділдә* аттарын жатқызамыз.

Динара есіміне келсек, ол «алтын ақша, қымбат алтын тиын» мағынасындағы арабша *динар* валюта атауынан келген. *Динар* қазіргі күні де араб елдерінің көбінде ресми валюта атауы ретінде қолданылады. Шығыс Европадағы елдерді қосқанда 20 мемлекеттің ресми ақшасы динар болған. Қазіргі күні 10 ел динарды ресми валюта деп таниды. Орта Азиядағы түрік тайпалары ислам дінін мемлекеттік дін ретінде қабылдағаннан кейін ақша айналымындағы «алтын тиындар» *динар* деген арабша атауға ие болды. Ал «күмістен соғылған тиынды» *дирхам* деп атаған. Бір *динар* он дирхамға тең болған деген дерек бар. Сол кезеңнің өзінде *динар* ең бағалы валюта болғаны *Бахалыг динар ол билиглиг киши* «Білімді адам бағалы динар» деген мәтелден аңғарылады.

Ділдә аты да бұрынғы *ділдә* деген «алтын ақша»-дан шыққан. Қазіргі күні бұл ат Динара сияқты танымал болмаса да сирек кездеспейді. Абайдың бәйбішесінің аты Ділдә болғанын білесіздер. Негізі *ділдә* бұрын иран тілінде ресми валюта (бес күміске тең алтын жалатылған тиын) болған. Қазақ қызының Ділдә есімі осы иран тіліндегі «алтын ақша, алтын» мағынасынан шыққан. Қыз есімінен бөлек Ділдәбек, Ділдәбай, Қабділдә, Ділдәхан, Әбділдә тәрізді кісі есімдерінің құрамында кездеседі.

Бұл сөздің алғашқы мағынасы араб тілінде طلاء *тилаа* «күмісті жалатуға арналған сұйық алтын» болған. Өзбек тілінде де *тилла* сөзі бастапқы мағынасына жақын, мысалы: *тилла тиш* «алтын жалатылған тіс»; тилла суви «алтын бояу» (УТИЛ II 177). Түркі тілдерінің

біразында «алтын жалатылған күміс тиын» деген мағынада қолданылып, кейін келе «алтын ақша» немесе «алтын» деген мағынаға ауысып, кең таралып кетті.

Қорытынды

Қазақ халқы өз қыздарын бәрінен қымбат деп бағалаған, аялаған. Сол үшін оларға ең әдемі есімдер қойған. Қыздың қаншалықты құнды екенін оларға ең қымбат валюта, нәзік жібек, ең бағалы асыл тастар, сирек кездесетін мата атауларымен байланысты қойғанынан да көреміз. Мысалы: қыздар арасында алтын монетамен байланысты аттар бар болғанмен күміс монета атаулары «дирхам, теңге» дегендер жоқ. Сол сияқты *Гауһар, Меруерт* деген ең қымбат асыл тастармен атаған, бірақ басқа арзан металдар ешқашан есім ретінде қойылмаған. Арзан әрі көп материалды батырлық символы ретінде ер балаларға қойған: Темір, Темірлан, Болат. Мата атауларына да келгенде *Мақпал* секілді табылуы қиын әрі өте әдемі және қымбат материалдарға байланысты есімдер бар, бірақ *шыт, сиса, бөз* секілді арзан әрі жиі кездесетін басқа маталар түріне қатысты есімдерді таба алмайсыз.

Неге тура осы есімдерді талдадық десек, олардың барлығы қаржы-экономикалық өмірмен, сауда-саттықпен байланысты. Осының барлығы бабаларымыздың саудамен айналысқанын, экономиканы жақсы білгенін, жібектің, бағалы қазба байлықтардың құнын есебін жақсы меңгергенін білдіреді. Қазба байлықтарды да өздері жасап, теріден киім тігіп, оны сәндеу үшін түрлі бағалы маталар мен жібек түрлерін пайдаланды. Оңтүстіктегі елдермен сауда жасап елде бар нәрсені, жоқ заттарға ауыстырып қаржы саясатын жақсы білгендігін көрсетеді.

Әдебиеттер:

1. İnayet A. Türkçede Çince Kaynaklı Gösterilen Bazı Kelimeler Üzerine. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. Ağustos 1999, 7. 193-204.

2. Ercilasun A.B., Akkoyunlu Z. Divanu Lügatit Türk. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. – 2015. – 995 s.

3. Севортян Э., и др. Этимологический словарь тюркских языков, I-VII. – Москва: Наука. – 1974-2003.

4. Игиликова С., Малбақов М. Қазақ тілі тарихындағы мата атаулары туралы. Қазақстанның ғылымы мен өмірі. №5, 2019. 163-168 б.

5. Alan S. Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde Değerli Taşlar. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 63, Sayı: 1, 2023, 37-60.

6. Bayekeyeva A., Tazhibayeva S. Kazakh anthroponyms derived from metal and mineral terms. Turkic Languages, 2021, №25. P. 26-40.

ÇALIŞMA HAYATINDA KADIN HAKLARI VE ULUSLARASI TİCARETTE KADIN GİRİŞİMCİLERİN ROLÜ

Gökçe ÖREL
Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Pazarlama Ana Bilim Dalı, Gaziantep / ORCID ID: 0000-0003-2435-4682

Fatma KILIÇ
Yükesk Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mali İktisat Bölümü, Gaziantep / ORCID ID: 0009-0003-4177-3413

Mehmet ÖS
DR. SMMM, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Gaziantep / ORCID ID: 0000-0001-7602-0778

Özet

Sanayi devrimi sonrasında, kadınların çalışma hayatına başlamasıyla birlikte; iş hayatında cinsiyetçi yaklaşımlar beraberinde gelmiştir. Ataerkil zihniyet ve toplumun kadınlara biçtiği rol, kadın emeğinin iş hayatında sömürülmesi ve cinsiyetten kaynaklı olarak düşük ücrete tabi tutulması çağımızın önemli bir sorunsalı. Bu makalede kadın haklarına dair çeşitli yasal düzenlemeler bulunmaktadır.

İş Kanunu'nda kadınların çalışma yaşamında sahip olduğu haklar düzenlenmiştir. Özellikle doğum öncesi ve sonrası izinler, gece çalıştırılma yasağı ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın yasaklanması gibi konular bu düzenlemeler arasında yer almaktadır. Ayrıca, Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'nda da kadın haklarına ilişkin bazı hükümler bulunmakta.

Çalışma hayatında cinsiyetçi yaklaşımların birçok olumsuz sonucu olabilir. Bu sonuçlar arasında şunlar bulunabilir. Cinsiyetçi yaklaşımlar, kadınların erkeklere göre daha düşük ücret almasına ve terfi etme fırsatlarının kısıtlanmasına neden olabilir. Cinsiyetçi tutumlar, kadınların belirli pozisyonlara yükselme, liderlik rollerini üstlenme ve kariyerlerini ilerletme konusunda engellerle karşılaşmalarına yol açabilir. Yaklaşımlar, iş yerinde ayrımcılığa ve cinsel tacize zemin hazırlayabilir, bu da çalışanların psikolojik ve duygusal olarak zarar görmesine neden olabilir.

Cinsiyetçi yaklaşımlar, belirli sektörlerde veya pozisyonlarda kadınların istihdam edilmesini engelleyebilir. Bu sonuçlar, kadınların iş hayatında eşit fırsatlara sahip olmalarını engelleyebilir ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine katkıda bulunabilir. Bu nedenle, cinsiyetçi yaklaşımların önlenmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması önemlidir. Bu konuda yasal düzenlemeler, eğitim ve farkındalık çalışmaları önemli rol oynamakta. Kadınların çalışma hayatında yaşadığı zorlukların dışında ‘’Uluslararası Ticarette Kadın Girişmcilerin Rolü’’ ‘’Girişimcikte Karşılaştıkları Zorluklar’’konularına da değinilecektir.

Kadınların işyerindeki hakları ve uluslarası ticaret katılımlarıyla ilgili konular ele alınacak ve kadınların küresel ticarette rolünü keşfederek güçlendirme analizleri yapılacaktır. Uluslararası Ticarette Kadın Girişimcilerin örnek olayları incelenecektir. Bu çalışmanın amacı çalışma yaşamında ‘cam tavan’ sendromuna değinmek ve 4857 sayılı İş Kanunu, 5510 sayılı Sosyal Güvenlik ve Sigortalar Kanunu, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu bağlamında kadın haklarına değinmekte.

Anahtar Sözcükler: Cinsiyetçi Yaklaşımlar, Cam Tavan, Ataerkil Zihniyet

Abstract

Following the Industrial Revolution, as women entered the workforce, gender-biased attitudes emerged in the business world. The patriarchal mindset and societal roles imposed on women contribute to the exploitation of female labor, resulting in lower wages due to gender-related factors—an issue prevalent in our contemporary era.

This article outlines various legal regulations concerning women's rights, including provisions in the Labor Law specifying rights in the workplace. Topics covered include pre and postnatal leaves, prohibition of night work for women, and the ban on gender-based discrimination.

These legal frameworks aim to ensure equal rights for women in the workforce and prevent discrimination. Gender-biased approaches in the workplace can lead to several negative outcomes, including wage inequality, limited career opportunities, discrimination, and harassment. Addressing such biases is crucial for achieving gender equality in the professional sphere. The article also touches on the challenges faced by women entrepreneurs in international trade, exploring their rights and contributions to global commerce. The study aims to discuss the "glass ceiling" phenomenon and address women's rights within the context of labor laws and regulations.

Keywords: Genderist Approaches, Glass Ceiling, Patriarchal Mentality

Giriş

Cinsiyet eşitliği ve kadın hakları arayışı dünya çapındaki toplumlarda önemli bir konu olmuştur. Geleneksel normlar ile çağdaş beklentiler arasında köprü kuran bir ülke olan Türkiye'de, kadın haklarının özellikle çalışma hayatındaki gelişimi karmaşık ve dinamik bir anlatı sunmaktadır. Bu çalışma, tarihsel bağlamları, yasal çerçeveleri, toplumsal tutumları ve kadınların işgücündeki gerçek deneyimlerini derinlemesine inceleyerek Türkiye'deki işyerindeki kadın haklarının çok yönlü yönlerini keşfetmeyi, analiz etmeyi ve anlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu 1923 yılından bu yana toplumsal cinsiyet rolleri ve hakları da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda önemli dönüşümler geçirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'yi modernleştirmeyi amaçlayan, kadınların hukuki ve sosyal statüsünde benzeri görülmemiş değişiklikleri de içeren bir dizi devrimci reform başlatmıştır. Bu reformlar, kadınların çalışma haklarında gelecekte yaşanacak gelişmelere ve zorluklara zemin hazırlamış fakat bu ilk adımlara rağmen, işyerinde gerçek cinsiyet eşitliğine giden yolculuk karmaşık ve zaman zaman çelişkili olmuştur.

Bu çalışma, Türkiye'de kadınların çalışma haklarının gelişimini tarihsel bir perspektiften inceleyecek ve Cumhuriyetin ilk günlerinden günümüze kadar olan yolculuğunun izini sürecektir. Kadınların istihdam haklarını şekillendiren yasal ve kurumsal çerçeveleri inceleyecek, temel mevzuata, hükümet politikalarına ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği hedefi ve bunun kadın haklarına etkileri gibi uluslararası etkilere bakacaktır. Ayrıca bu çalışma, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımını etkileyen sosyo-kültürel faktörler de incelenecektir.

Toplumsal normların, aile yapılarının, eğitim düzeylerinin ve bölgesel eşitsizliklerin kadınların istihdam fırsatlarını ve haklarını nasıl etkilediğini araştıracaktır. İşyerinde kadınlara yönelik tutumların şekillenmesinde din, gelenek ve modernitenin rolü de önemli bir odak noktası olacaktır. Bu çalışmanın kritik bir kısmı Türkiye'nin çalışma hayatındaki kadın haklarının mevcut durumunun analizini içerecektir. Bu, kadınların istihdam oranları, ücret farkları, farklı sektörlerde temsili ve liderlik rolleri ile iş-yaşam dengesini sağlamada karşılaşılan zorluklara ilişkin istatistiksel verilerin incelenmesini içerecektir.

Son dönemde yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelerin kadınların çalışma hakları üzerindeki etkisi de değerlendirilecektir. Ayrıca bu çalışma sadece zorluklar ve engelleri vurgulamakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'deki işyerinde kadın haklarının geliştirilmesinde kaydedilen ilerleme ve başarıları da vurgulayacaktır. Dayanıklılık, liderlik ve yenilikçilik hikayeleri sergilenecek ve Türk kadınlarının çalışma dünyasındaki kaderlerini aktif olarak nasıl şekillendirdiklerini gösterecektir. Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye'de çalışma yaşamında kadın haklarına kapsamlı bir genel bakış sunarak, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının güçlendirilmesine ilişkin daha geniş söyleme katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Türk kadınlarının işgücünde karşılaştığı benzersiz zorluklara ve fırsatlara ilişkin içgörüler sunmayı ve herkes için daha eşitlikçi ve kapsayıcı bir çalışma ortamına yönelik yollar önermeyi amaçlamaktadır.

1.Çalışma Hayatında Kadının Önemi

Kadınların iş hayatına atılması Sanayi Devrimi ile gerçeklemiştir. İşgücünün kullanımında dünyanın bütün ülkelerinde cinsiyet açısından erkeklerin lehine dengesiz bir dağılım söz konusudur *(Özer ve Biçerli, 2003-2004: 56).* Kadınların toplumsal ve ekonomik kalkınmadan yararlanma durumları, ülkelerin gelişmişlik ve az gelişmişlik düzeyleri ile ilişkilendirilebilirse de genel anlamda bütün toplumlarda erkeklerin gerisinde kaldıkların bilinen bir gerçektir. *(Kakıcı, Emeç ve Üçdoğruk, 2007: 21)*

Birleşmiş Milletler tarafından yapılan tanıma göre toplumsal cinsiyet, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkileri düzenleyen toplumsal kural, uygulama ve kurumlara atıfta bulunur ve kadınlarla erkekler arasında "kadınlık" ve "erkekliğin" sosyo-kültürel tanımlamaları kapsamında var olan iktidar ilişkileri ile ekonomik ilişkileri" kapsamaktadır *(Arabacı, Bahar Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığına yönelik algıları: Bursa Dokuma Sanayii Örneği,s:4).*

Mutluluk ve memnuniyet, kişinin yaşam kalitesini belirleyen temel faktörler olarak görülmektedir. Bununla beraber önemli güç mesafelerinin olduğu kolektivist topluluklarda yaşayan insanlar, ihtiyaç duyacakları yardım ve desteği sunma konusunda kaygılı olmaya eğilimlidir. Özellikle güç mesafesinin yüksek olduğu toplumlarda kadınların ihtiyaç duydukları kaynaklara ulaşmada daha fazla engelle karşılaştıkları göz önüne alındığında kadınların yüksek düzeyde kaygı yaşayacaklarını varsaymak mantıklı olacaktır. Üstelik kaygı, insanların doyum ve mutluluk düzeylerinin düşmesine de yol açabilmektedir. Bu, kişinin yaşam kalitesi hakkında kötü bir görüşe sahip olmasına neden olabilmektedir. Benzer şekilde belirsizlikten kaçınma davranışının yüksek olduğu toplumlarda kadınların çekingen davrandıkları, içe kapandıkları, hatta durumu kabullendikleri görülmektedir. Çünkü özellikle kırsal kesimde yaşayan ve eğitim düzeyi düşük olan bu kadınlar, kendilerine yönelik önyargılarıyla hukuki yollardan nasıl baş edeceklerini bilmemektedir (Yener, S., Arslan, A., 2018).

Varlıklı batı toplumlarında bile benzer koşulların ortaya çıkabileceği göz önüne alındığında sorunun yaygın olduğu sonucuna varmak yanlış olmayacaktır. Kadınlar evde iyi bir eş ve anne olma taleplerini yerine getiremediğinde, kocalarından, çocuklarından ve diğer aile üyelerinden gelen sürekli baskı, kaldırılamayacak kadar ağır hale gelebilmektedir fakat kadınlar kesinliğe her şeyin üstünde değer veren bir kültürde yaşamaya alıştıkları için bu senaryodan korkabilirler ve kocalarının ölüm tehditlerini kabul ederek sefil bir yaşam sürmeye çalışabilmektedir. İş performansının, örgütsel aidiyetin ve iş mutluluğunun yaşam kalitesi görüşlerinden olumlu yönde etkilendiğini iddia etmektedir. Nesnel ve öznel koşulları iyileştirmeyi amaçlayan düzenlemelerin bu nedenle örgütsel aidiyet, iş tatmini ve iş performansı üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğuna inanılmaktadır. Ücret, (esnek) çalışma saatleri, çalışma koşulları ve iş güvenliği, nesnel olarak çalışanın yaşam kalitesini belirleyen faktörlerdir (Davis, 1983).

Kadınlara yönelik ulusal ve uluslararası hukuktaki pozitif ayrımcılığa yönelik düzenlemeler, temelinde eşitlik karşıtı uygulamaları ve ayrımcılık yapmama ilkelerini yaşama geçirebilmeleri açısından son derece değerlidir *(Weiwei, 2004)*.

Amerika'da 1776 yılında kabul edilen Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız Devrimi ile temel insan haklarına ilişkin eşitlik bakış açısı kabul edilmiştir, Kadın ve Kadın Yurttaşların haklar Bildirge'nin 6.maddesi ise şöyledir; 'Yasalar herkese eşit olarak uygulanmalıdır, yasa önünde eşit olan bütün kadın ve erkek yurttaşlar, yetenek ve erdemlerinden başka bir ayrım gözetilmeksizin, kamu hayatındaki bütün makam, memuriyet ve mevkilere eşit olarak kabul edilmelidir (Göztepe,1996). Bu bildirge ile kadın erkek arasındaki her türlü ayrımcılık reddedilirken çalışma hayatı bağlamında cinsiyet temelinde bir ayrım yapılmaması öngörülmüştür *(Topal,2020:117).*

Tablo 1. Cinsiyete Göre İşgücü İstatistikleri

Haziran (2020)	**Kadın**	**Erkek**	**Toplam**
15 yaş ve üzeri nüfus	30 milyon 926 bin	31 milyon 400 bin	62 milyon 525 bin
İşgücüne sahip nüfus	9 milyon 718 bin	20 milyon 914 bin	30 milyon 632 bin
İşgücüne katılım oranı	%32	%68	%49
İstihdam oranı	%26,3	%58,9	%42,4

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 30.12.2021)

Yukarıdaki tabloyu incelediğimiz zaman, erkeklerin istihdam oranı %58,9 fakat kadınların oranı sadece %26,3. Bu tabloya bakıldığı zaman cinsiyet eşitsizliğini söylememiz mümkündür.

Tablo 2.Türkiye'de yıllara göre kadın istihdam oranlarının sektörel dağılımı

Sektörler	**2000**	**2005**	**2010**	**2015**	**2019**
Tarım	60,2	46,2	42,4	31,4	26,1
Sanayi	13,3	16,7	15,9	16,2	16,0
Hizmet	26,6	37,1	41,7	52,5	57,9

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 30.12.2021)

2. Ülkemizde Kadının Yeri

Cumhuriyet Dönemin'de kadınların ilk defa sayımı yapılmıştır. Bu sayıma göre, cinsiyet itibariyle değerlendirildiğinde, her dört işçiden biri "kadın-kız" dır *(Makal, 2010: 21)*. Bu sonucun oluşmasında ilk neden, istihdam faaliyetlerinin kadınların geleneksel olarak yer

aldığı olduğu istihdam sektöründe yoğunlaşması; ikinci neden, savaşlar dolayısıyla erkek işgücünde meydana gelen eksilmedir.

Üçüncü neden olarak, eşlerini savaşta kaybeden kadınların çalışma yaşamına girmek durumunda kalması gösterilebilir *(Önder, 2013: 39).* İş Kanunu kapsamındaki işçiler için düzenlenen istatistiklere göre, 1937'de kadınların %19.5'i, 1943'te ise %23.7'si dokuma sanayinde çalışmaktadır. Kadınların 1937'de %64.9'u, 1943'te ise %63.9'u ise gıda, içki ve tütün faaliyet alanında çalışmaktadır *(Makal, 2010: 25).*

3.Türkiye'de Kadın Girişimcilerin Rolü

Güler Sabancı

Türkiye'nin önde gelen isimlerinden Güler Sabancı, Türkiye'nin en büyük sanayi ve finans gruplarından biri olan Sabancı Holding'in başkanlığını yapmaktadır. Onun liderliğinde şirket uluslararası varlığını genişleterek Avrupa, Orta Doğu ve Asya'da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Rolü, yönetimdeki kadınların çok uluslu şirketleri küresel başarıya nasıl yönlendirebileceğini göstermektedir**.**

Demet Mutlu

Trendyol'un kurucusu Demet Mutlu, bu e-ticaret platformunu Türkiye'nin en başarılı girişimlerinden biri haline getirmiştir. Trendyol, yalnızca Türkiye pazarını domine etmekle kalmadı, aynı zamanda küresel oyuncuların büyük yatırımları da dahil olmak üzere uluslararası alanda da ilgi görmüştür. Bu şirket, Türk e-ticaretinin, özellikle moda ve yaşam tarzı sektörleri olmak üzere küresel ticaretteki potansiyelini ortaya koymaktadır.

Neslihan Tombul

Geleneksel Türk meyve şurupları üreten Kızılcık Şerbeti firmasının kurucusu Neslihan Tombul, pazarını Türkiye dışına da genişletmiştir. Girişimi, Türk mutfağını ve kültürel mirasını uluslararası alanda tanıtmanın güzel bir örneği olup, küresel gıda ticaretinin çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır.

Canan Dağdeviren

Canan Dağdeviren, geleneksel bir girişimci olmasa da, çalışmaları ticari ve uluslararası ticarette önemli sonuçlar doğurabilecek önde gelen bir Türk bilim adamı ve mucittir. Giyilebilir teknoloji ve tıbbi cihazlardaki yenilikleri, küresel uygulama ve ticaret potansiyeline sahip olup, kadınların daha geniş girişimcilik ekosisteminin bir parçası olarak STEM alanlarındaki rolünü vurgulamaktadır.

Bedriye Hülya

Bedriye Hülya, Türkiye'nin kadınlara özel ilk ve en büyük spor ve yaşam merkezi zinciri olan B-fit'in kurucusudur. B-fit, kadınların fiziksel sağlıklarını geliştirmelerine yardımcı olmanın yanı sıra, sosyal ve ekonomik olarak da güçlenmelerine olanak tanıyan bir iş modeli ile dikkat çekmektedir. B-fit, Türkiye genelinde yüzlerce şubesiyle kadın girişimciliğini destekleyen bir platform haline gelmiştir.

Serra Titiz

Serra Titiz, sosyal girişimcilik alanında önemli işlere imza atan bir girişimcidir. Mikrofon, toplumsal sorunları çözmek için iş dünyası ve gönüllüler arasında köprüler kurmayı amaçlayan bir platformdur. Titiz'in çalışmaları, sosyal sorumluluk ve iş dünyasını bir araya getirerek, toplumsal etki yaratma konusunda yeni bir yol haritası sunmaktadır.

Elif Cemal

Elif Cemal, sağlıklı yaşam ve beslenme alanında öncü bir marka olan Juico'nun kurucu ortağıdır. Juico, soğuk sıkım meyve ve sebze suları sunarak, insanların daha sağlıklı beslenme alışkanlıkları edinmelerine yardımcı olmaktadır. Marka, kaliteli ürünleriyle yerel pazarda büyük bir başarı elde etmiş ve sağlıklı yaşam trendinin Türkiye'de yayılmasına katkıda bulunmuştur.

İpek Kiramer

İpek Kiramer, moda sektöründe uzun yıllar deneyime sahip bir girişimci ve danışmandır. Kendi adını taşıyan markasıyla lüks moda ürünleri sunan Kiramer, aynı zamanda Türk moda endüstrisinin uluslararası alanda tanıtılması için çalışmalar yapmaktadır. Yaratıcılığı ve iş bilgisiyle, Türkiye'den dünya moda sahnesine açılan bir kapı oluşturmuştur.

Arzu Kaprol

Arzu Kaprol, uluslararası alanda tanınan bir moda tasarımcısıdır. Kendi adını taşıyan markası ile özgün tasarımlar sunan Kaprol, modern ve yenilikçi yaklaşımıyla moda dünyasında adından sıkça söz ettirmektedir. Tasarımları, Paris ve Milano gibi moda başkentlerinde büyük ilgi görmekte ve Türk modasının dünyada tanıtılmasına katkı sağlamaktadır.

Bu girişimciler, sadece kendi alanlarında değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların ekonomik bağımsızlığı konularında da önemli adımlar atan ilham kaynaklarıdır. Onların başarıları, diğer kadın girişimcilere örnek olmakta ve Türkiye'nin girişimcilik ekosistemini zenginleştirmektedir.

Bu örnekler, Türk kadın girişimcilerin uluslararası ticarete nasıl katkıda bulunduklarını göstermektedir. Geleneksel sektörlerden teknoloji girişimlerine kadar, engelleri aşıyorlar, yeni pazarlara giriyorlar ve Türk inovasyonunun ve iş zekasının en iyi yönlerini küresel sahnede sergiliyorlar. Onların hikayeleri, makalenizde yalnızca onların başarılarını değil, aynı zamanda uluslararası ticarette kadınların daha geniş potansiyelini ve zorluklarını da vurgulayan güçlü örnekler olarak hizmet edebilir.

Sonuç

Sonuç olarak kapsamlı bir şekilde incelediği üzere Türkiye'de çalışma hayatında kadın haklarına ilişkin tablo karmaşık ve çok yönlü bir tablo sunmaktadır. Cinsiyet eşitliğini teşvik etmeyi ve işyerinde kadın haklarını korumayı amaçlayan yasal ve kurumsal çerçevede önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, bu hakların pratikte gerçekleştirilmesi çoğu zaman bu yasa ve politikalarda yer alan ideallerin gerisinde kalmaktadır.

Tarihsel olarak Türkiye, hem kendine özgü kültürel bağlamından hem de uluslararası standartlardan ilham alarak kadın haklarını iyileştirme konusunda kararlılık göstermiştir. Kadın haklarının erken cumhuriyet döneminden günümüze kadar geçirdiği evrim, cinsiyet eşitliğine yönelik eşitsiz de olsa sürekli bir yolculuğu yansıtıyor.

İstihdamdaki cinsiyet farkı, kadınların düşük ücretli ve güvencesiz işlerde yoğunlaşması ve cinsiyete dayalı ayrımcılık ve tacizin yaygınlığı, yasal hükümlerin tek başına yetersiz olduğunu hatırlatmaktadır. Çoğu zaman cinsiyet stereotiplerini sürdüren ve kadınların rollerini geleneksel ev içi sorumluluklarla sınırlayan toplumsal tutumlar ve kültürel normlar, bu zorlukları daha da şiddetlendirmektedir.

Karşılaştırmalı olarak Türkiye işyerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda diğer ülkelerle ortak zorlukları paylaşsa da Türkiye'nin kendine özgü sosyo-ekonomik, kültürel ve politik bağlamları benzersiz zorluklar ve fırsatlar sunmaktadır.

Geleneksel değerleri toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik çağdaş taleplerle dengeleme çabaları bu eşsiz manzaranın çok önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'de çalışma hayatında kadın haklarının hayata geçirilmesine yönelik yolculuk devam etmektedir ve çok boyutlu bir yaklaşım gerektirmektedir.

Hükümetin, özel sektörün, sivil toplumun ve daha geniş anlamda toplumun ortak çaba göstermesi çağrısında bulunmaktadır. Yasal çerçevelerin güçlendirilmesi ve etkin bir şekilde uygulanması, eğitim ve farkındalık yoluyla toplumsal değişimin teşvik edilmesi, kadınların ekonomik ve politik açıdan güçlendirilmesi, yasalarda güvence altına alınan haklarla Türkiye'de kadınların yaşanan gerçekleri arasındaki uçurumun kapatılmasına yönelik kritik adımlardır. Şu ana kadar kaydedilen ilerleme bir temel oluşturmakta fakat önümüzdeki yol uzun ve Türkiye'deki kadınların çalışma hayatlarında tam ve eşit haklara sahip olmalarını sağlamak için kalıcı kararlılık ve yenilikçi stratejiler gerektirmektedir.

Bu kalıcı kararlılığın aynı zamanda gelişen küresel ve yerel bağlamlara uyarlanabilir ve duyarlı olması gerekir. Küreselleşmenin, teknolojik gelişmelerin ve ekonomik değişimlerin etkileri, Türkiye'deki işyerinde kadın hakları açısından hem zorluklar hem de fırsatlar sunmaktadır. Dijitalleşmeyi ve yeni ekonomik sektörleri benimsemek, kadın istihdamı için alternatif yollar sağlayabilmekte, geleneksel engelleri kırabilir ve yenilikçi ve esnek çalışma düzenlemeleri açabilmektedir fakat bu aynı zamanda dijital cinsiyet eşitsizliğinin ele alınmasını ve kadınların bu yeni ortaya çıkan alanlarda eğitim ve beceri geliştirme konusunda eşit fırsatlara sahip olmasını sağlamayı da gerektirmektedir.

Kadınların liderlik rollerinde teşvik edilmesi ve özellikle ailevi sorumlulukları olan kadınların ihtiyaçlarını karşılayan destekleyici çalışma ortamlarının yaratılması doğru yönde atılmış adımlardır. Sosyal alanda kadınların güçlendirilmesi işyerinin ötesine de uzanmalıdır. Türkiye'de kadınların rollerine ilişkin toplumsal algının, kadınların hem kamusal hem de özel alanda çok yönlü katkıları dikkate alınarak gelişmeye devam etmesi gerekmektedir. Eğitimsel girişimler, medya temsili ve kamusal söylem, bu algıların şekillendirilmesinde ve köklü stereotiplerin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynamaktadır.

Genel olarak bu çalışma, Türkiye'de çalışma yaşamında kadın haklarının geliştirilmesinde kaydedilen önemli ilerlemeyi kabul ederken, geri kalan zorlukların üstesinden gelmek için sürdürülebilir, çok yönlü ve gelişen bir yaklaşıma olan ihtiyacın altını çizmektedir. İşyerinde cinsiyet eşitliğine yönelik yolculuk sadece yasal veya ekonomik bir konu değil, aynı zamanda kültürel, eğitimsel ve tutumsal boyutları kapsayan toplumsal bir konudur. Bu, toplumun tüm kesimlerinin katılımını ve bağlılığını gerektiren, ileriye doğru atılan her adımın yalnızca kadınları güçlendirmekle kalmayıp aynı zamanda bir bütün olarak ülkeyi zenginleştirdiği bir yolculuktur.

Türkiye'de işyerinde kadın haklarının geleceği, toplumsal cinsiyet eşitliği ve güçlendirilmesine ilişkin daha geniş gündemle ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Kadınların işgücüne katılımı ile genel olarak toplumdaki rolleri arasındaki bağlantı, işyeri haklarındaki ilerlemelerin geniş kapsamlı etkilere sahip olabileceğini göstermektedir. Türkiye, kadınların profesyonel anlamda gelişebileceği bir ortamı teşvik ederek yalnızca temel bir hak değil aynı zamanda sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın kritik bir bileşeni olan daha çeşitli ve kapsayıcı bir işgücünden yararlanabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği gündemini yönlendirmek için yasama eylemlerine ek olarak güçlü ve tutarlı bir liderliğe ihtiyaç vardır. Bu liderliğin sadece hükümetten değil aynı zamanda sivil toplumdan, akademiden ve özel sektörden de gelmesi gerekmektedir. İşyerinde

kadın haklarının önemini dile getirebilen, kaynakları ve kamu desteğini bu amaç doğrultusunda harekete geçirebilen toplumsal cinsiyet eşitliği savunucuları hayati öneme sahiptir.

Bu konulara ek olarak Türkiye'deki kadın girişimcilerin uluslararası ticaretteki rolünün önemi de göz ardı edilemez. Küresel pazarda aktif olarak yer alan kadın girişimciler, ekonomik büyüme ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesinde kritik bir role sahiptir. Bu bağlamda kadın girişimciliğinin desteklenmesi ve uluslararası ticarette kadınların daha fazla temsil edilmesi için atılacak adımlar, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin ilerlemesine önemli katkılarda bulunabilmesi mümkündür. Türkiye'deki kadın girişimcilerin uluslararası ağlara erişiminin kolaylaştırılması, onların işlerini küresel pazarlara taşıyabilmeleri için gerekli bilgi, beceri ve kaynaklara erişimlerini sağlar. Bu, hem ikili hem de çok taraflı ticaret anlaşmaları çerçevesinde desteklenebilmektedir. Kadın girişimciler için özel olarak tasarlanmış eğitim ve mentorluk programları, onların iş yönetimi, finansal planlama, pazarlama stratejileri ve uluslararası ticaret normları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar. Bu programlar aynı zamanda kadın girişimcilerin kendilerine güvenmelerini ve işlerini sürdürülebilir bir şekilde genişletmelerini teşvik eder. Ayrıca kadın girişimcilerin işlerini başlatma ve genişletme süreçlerinde karşılaştıkları en büyük engellerden biri finansmana erişimdir.

Hükümet destekli hibeler, düşük faizli krediler ve yatırımcı ağları gibi kaynaklara erişim, bu engelin üstesinden gelmelerine yardımcı olabilmektedir. Dijital teknolojiler, kadın girişimcilerin uluslararası pazarlara erişimlerini kolaylaştırırken iş süreçlerini daha verimli hale getirme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle kadınların dijital beceriler kazanmaları ve e-ticaret gibi platformlarda aktif olmaları teşvik edilmelidir. Tüm bunlarla beraber kadın girişimcilerin karşılaştığı zorlukları ele alan ve onların işlerini uluslararası düzeyde genişletme çabalarını destekleyen politikaların geliştirilmesi önemlidir. Bu, kadın girişimciliğini destekleyici yasal çerçevelerin güçlendirilmesi ve kamu-özel sektör işbirliklerinin teşvik edilmesi yoluyla sağlanabilmektedir. Ayrıca Türkiye'de kadın haklarının ve özellikle çalışma hayatındaki hakların geliştirilmesi ve uluslararası ticarette kadın girişimcilerin güçlendirilmesi, çok yönlü ve katılımcı bir yaklaşım gerektirir. Bu yaklaşım, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel gelişmeyi de destekleyerek Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunacaktır. Kadınların ekonomik ve sosyal hayatta güçlendirilmesi, tüm toplumun refahı için temel bir ön koşuldur. Bu nedenle kadınların işgücü piyasasındaki varlığını desteklemek ve uluslararası ticarette daha aktif bir rol almalarını sağlamak için yapılan yatırımlar, Türkiye'nin geleceği için kritik öneme sahiptir.

Türkiye'nin küresel ekonomideki yerini sağlamlaştırma ve toplumsal cinsiyet eşitliğini ilerletme yolunda kadın girişimcilerin ve çalışanların desteklenmesi stratejik bir öncelik olmalıdır. Bu süreçte dikkate alınması gereken birkaç önemli alan daha bulunmaktadır:

- Kadın girişimcilerin ürün ve hizmetlerini uluslararası alanda tanıtmaları için özel olarak düzenlenen ticaret fuarları ve etkinlikler, önemli fırsatlar sunar. Bu tür etkinlikler, kadın girişimcilerin işlerini geniş bir kitleye tanıtmalarına, potansiyel iş ortakları ve müşterilerle buluşmalarına olanak tanır.
- Türkiye'nin ticaret politikaları, kadın girişimcilerin ve kadın yoğun sektörlerin karşılaştığı özel zorlukları ele almalı ve bu grupların uluslararası ticaretten eşit şekilde yararlanmalarını sağlamalıdır. Bu, kadın girişimciler için daha adil ticaret koşulları yaratılmasına katkı sağlayabilmektedir.
- Sosyal girişimcilik, toplumsal sorunlara yenilikçi çözümler sunarken ekonomik değer de yaratan bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Kadınların bu alandaki liderliği ve

katılımı, hem sosyal hem de ekonomik açıdan sürdürülebilir kalkınmayı teşvik edebilmektedir.

Türkiye'nin uluslararası ticaretteki kadın girişimcilerin rolünün güçlendirilmesi yönünde atacağı adımlar, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal kalkınma açısından da büyük öneme sahiptir. Kadın girişimcilerin uluslararası pazarlara giriş yapabilmeleri için pazar araştırması ve pazarlama stratejileri konusunda desteklenmeleri önemlidir. Bu, girişimcilerin hedef pazarlarına ve müşteri ihtiyaçlarına daha iyi uyum sağlamalarına, böylece ürün ve hizmetlerini daha etkili bir şekilde pazarlamalarına olanak tanır.

Uluslararası ticarete atılmak, karmaşık hukuki süreçler ve finansal zorluklar içerebilir. Kadın girişimcilere yönelik hukuki ve mali danışmanlık hizmetlerinin sağlanması, bu süreçlerde onlara rehberlik edebilir ve uluslararası iş yapma kapasitelerini artırabilir. Toplumda kadın girişimciliğinin ve kadın liderliğinin değerini artırmak için kampanyalar ve halkla ilişkiler faaliyetleri önemli bir rol oynar. Bu tür kampanyalar, kadın girişimciliğine yönelik farkındalığı artırırken aynı zamanda kadınları girişimcilik yolculuklarına başlamaya teşvik edebilmesi mümkündür. Kadın girişimcilerin uluslararası ticaret ve iş dünyası ağlarında daha fazla temsil edilmesi, onların iş fırsatlarına erişimini genişletebilir. Bu, kadın girişimcilerin uluslararası konferanslara, zirvelere ve ticaret fuarlarına katılımının teşvik edilmesi yoluyla sağlanabilecektir. KOBİ'ler, Türkiye ekonomisinin omurgasını oluşturur ve bu işletmelerin büyük bir kısmı kadınlar tarafından yönetilmektedir.

KOBİ'lerin uluslararası ticarette rekabet edebilirliğini artıracak destek mekanizmalarının geliştirilmesi, kadın girişimcilerin de güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Yenilikçi iş fikirlerini hayata geçirmek isteyen kadın girişimcilere yönelik risk sermayesi ve yatırım fonlarına erişim, bu girişimlerin büyüme ve sürdürülebilirlik şansını artırır. Kadın girişimcilere özel yatırım fonlarının oluşturulması ve teşvik edilmesi, bu alanda önemli bir adım olabilir. Bu stratejiler ve önlemler, Türkiye'de kadın girişimcilerin uluslararası ticarette daha etkin bir rol almasını sağlayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunmanın yanı sıra, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ilerlemesine de önemli katkılar sağlayabilir. Kadınların ekonomik süreçlerde aktif rol alması, sadece kadınların kendileri için değil, tüm toplum için daha parlak ve kapsayıcı bir geleceğin kapılarını açar. Bu nedenle, kadın girişimcilerin desteklenmesi, ulusal ve uluslararası düzeyde kapsamlı bir yaklaşım gerektiren, stratejik bir öncelik olarak ele alınmalıdır. Bu kapsamlı çalışma ve analiz ışığında, Türkiye'de kadın haklarının ve özellikle iş yaşamında kadınların güçlendirilmesinin önemine dair aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Cinsiyete dayalı ücret farklılıklarını azaltmak için daha katı düzenlemelerin getirilmesi ve bu düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanmasının sağlanması.
- Aile ve iş yaşamı dengesini desteklemek adına esnek çalışma saatleri, uzaktan çalışma imkanları ve yarı zamanlı çalışma seçeneklerinin teşvik edilmesi.
- İşyerinde cinsiyete dayalı ayrımcılığı önlemek için daha sıkı yasaların uygulanması ve ihlallerin caydırıcı cezalarla sonuçlandırılması.
- Okullarda ve iş yerlerinde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda eğitim programlarının uygulanması, cinsiyet stereotiplerinin kırılmasına yönelik kampanyaların desteklenmesi.
- Kadın liderliği ve girişimciliğini teşvik etmek için mentorluk programları, eğitim atölyeleri ve finansal destek mekanizmalarının geliştirilmesi.

Çalışan ebeveynlere yönelik uygun maliyetli ve erişilebilir çocuk bakım hizmetlerinin sağlanması, kadınların iş gücüne katılımını artıracaktır. Kadınların yüksek ücretli ve nitelikli işlere erişimini kolaylaştıracak mesleki eğitim ve yeniden eğitim programlarının desteklenmesi önemlidir. Kadın girişimcilerin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştıracak programlar ve ağ oluşturma fırsatlarının sunulması önem arz etmektedir. Tüm bunlarla beraber işgücü piyasası, eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetlerde cinsiyete duyarlı verilerin toplanması, politika yapımında daha bilinçli kararların alınmasını sağlayacaktır.

Kadınların işgücü piyasasındaki durumunu düzenli olarak izlemek ve değerlendirmek için araştırma projelerinin desteklenmesi önem arz etmektedir. Bu öneriler, Türkiye'de kadınların iş yaşamındaki durumunu iyileştirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini ilerletmek için kapsamlı ve çok yönlü bir yaklaşımı temsil etmektedir. İlgili tüm paydaşların - hükümetin, özel sektörün, sivil toplumun ve uluslararası topluluğun - bu öneriler doğrultusunda işbirliği yapması, Türkiye'de kadınların ekonomik ve sosyal hayatta güçlendirilmesine yönelik kalıcı ilerlemeler sağlayacaktır.

Sonuç olarak Türkiye'de çalışma hayatında kadın haklarının durumu dinamik ve gelişen bir konudur. Daha geniş toplumsal değerleri yansıtır ve hem yerel hem de küresel çok sayıda faktörden etkilenir. Bu çalışmanın da vurguladığı gibi, karşılaşılan zorlukların tek bir çözümü yoktur; bunun yerine hukuki, ekonomik, kültürel ve eğitimsel stratejileri içeren bütünsel bir yaklaşım gereklidir. Bu çabaların yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmekle ilgili olmadığı, aynı zamanda Türkiye'nin genel ilerlemesi ve refahı için de gerekli olduğu anlayışıyla, işyerinde kadın haklarının geliştirilmesine yönelik kararlılık sarsılmaz kalmalıdır.

Gelecek umut vaat ediyor ancak Türk işgücündeki kadınların tam potansiyelini ortaya çıkarması için toplumun tüm kesimlerinin ortak çabasını gerektirmektedir. Toplumun kadınlardan beklentisi de iş yaşamlarında başarıyı düşürmektedir. Anne ve ev hanımı olmak aynı zamanda iş yaşamında başarıyı sağlamak kadınları zorlamaktadır. Kadınların işgücü piyasasında var olmaları için en önemli eylem, eğitim düzeylerinin iyileştirilmesidir. Eğitimli kadın, eğitimli çocuk yetiştirir ve ülke kalkınması ancak bu şekilde gerçekleşir.

Kadınların insan onuruna yaraşır işlerde çalışabilmesi için eğitim seviyesinin yükselmesi gerekmektedir. Aile ve iş yaşam dengesini kurulabilmesi için belli başlı yöntemler geliştirilmelidir. Kadın istihdamına ait bir veri tabanı meydana getirmek ve kadın istihdamını görünür kılmak amacıyla düzenli ve sistematik veriler devşirilmeli ve bunun için araştırmalar yapılmalıdır *(Alparslan vd., 2015:77).* Son olarak; ‘’Kadınlar içtimai hayatta erkeklerle birlikte yürüyerek birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır’’*(M.KEMAL ATATÜRK)*.

Kaynakça

Alparslan, A.M, Çetinkaya Bozkurt, Ö., & Özgöz, A. (2015), Problems Of Women Workers And Gender Dıscrımınatıon In Organızatıon. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi (ss. 66-81)

Arabacı, B. (2012), Çalışan Kadınların Cinsiyet Ayrımcılığına Yönelik Algıları, Bursa Dokuma Sanayi Örneği, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya

Davis, H.M. (1983). Measuring individual differences in empathy: evidence for a multidimensional approach. Journal of Personality and Social Psychology, (ss.113-126)

Göztepe, E. (1996), Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 45, (ss. 1), Ankara

Kakıcı, H. Üçdoğruk, Ş. Emeç, H. (2017) Türkiye'de Çalışan Kadınların Çocuk Bakım Tercihleri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi 2007, İstanbul

Özer, M. Biçerli, K. (2003), Türkiye 'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2003-2004, Eskişehir

Topal, A. Arslan, H. Dönük, G. G. (2020) Türkiye'de Geleneksel Medya ve Yeni Medyada Kadın Kimliği Üzerinden Üretilen Haberlere Eleştirel Bakış, Aydın

Yener, S. (2018), İşgören Sesliliğinin Tükenmişlik ve Bilgi Uçurma Arasındaki İlişkide Düzenleyici Rolü, Yönetim Bilimler Dergisi (ss.217-236)

ДҮЙНӨНҮ ӨЗГӨРТКӨН АЯЛДАР, ЖЕ КЫТАЙДАГЫ КЫРГЫЗ АКЫН КЫЗДАРДЫН ЫРЛАРЫ.

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN KADINLAR YA DA ÇİN'DEKİ KIRGIZ KADIN ŞAİRLERİN ŞİİRLERİ.

WOMEN WHO CHANGED THE WORLD, OR POEMS OF KYRGYZ FEMALE POETS IN CHINA.

ЖЕНЩИНЫ, ИЗМЕНИВШИЕ МИР, ИЛИ СТИХИ КЫРГЫЗСКИХ ПОЭТЕСС В КИТАЕ.

Nazgul Turdubaeva
candidate of philological sciences, associate professor, department of Kyrgyz literature, Faculty of Kyrgyz Philology, Kyrgyz National University named after Jusup Balasagyn, Kyrgyzstan, Bishkek,
ORCID ID: 0000-0001-5107-4286

Аннотация

Кыргыздар дүйнөнүн ар жерлеринде жайгашып, кайсы жерде, элде болбосун тарыхый-маданий жолдорун өнүктүрүп, өздөрүнүн чыгармачылык жолдорун ар илимдин багытында издөө менен өсүп-өнүгүп келе жатышат. Ошолордун катарында Кытайда жашаган кыргыздардын тарыхы жана маданияты өз нугунда өөрчүп, Кыргызстандагы кыргыздардай эле акын-жазуучулары чыгып, жылдан-жылга ар түрдүү жанрда чыгармаларын окурмандарына сунуштап келишкен. Ошолордун бир тамсычы катарында аталган макалада Кытайда жашаган жаш акын кыздардын чыгармачылыгына ыраттуу сереп салуу менен алардын ырларында жаралган идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрүнө токтолуп, алардын ырларынын негизинде аялдар дүйнөнүн өнүгүшүнө кандай сезим менен карай алышат, алардын көтөргөн маселелери, өзгөчө гендерлик теңдик барбы, же тескерисинче дагы эле эскичил түшүнүк менен жашап жатабы, же азыркы аялдар дүйнөнү өзгөртүүгө максаттуу иштерди жасай алдыбы деген суроолордун тегерегинде жазылган. Мындай аялдар дүйнөнүн ар түрдүү тармагында иштей алат деген максатта изденген акын - кыздар Анаркүл Султан кызы, Саламат Аблемит кызы, Гүлзийнат Төрө кызынын чыгармачылыгына токтолуу менен алардын алкагында Кытайда жашаган кыргыз акын-кыздарынын башталган учурунун тарыхы кошо айтылат. Анткени, бул аталган кыздардын поэзиясынан аялдардын жүрөгүндө өмүр бою айтылып келген түбөлүктүү темалар – сүйүү, сезим, патриоттук демилге, энелик мээрим, мекенчилдик, улуттук намыс, аруулук, социалдык маселелер тууралуу ой жүгүртүүлөрү поэзиянын тилинде канчалык деңгээлде чагылдырып бергени байкоого болот. Ошону менен катар, Кытайда жашаган кыргыз кыздарынын аракеттери, алардын саясий социалдык иштери, көтөргөн мекенчил идеялары сакталып, өз алдынча өнүгүүгө көп шарттар мамлекет тарабынан колдоого алынып, атүгүл акчалай каржыланып, ошол жердеги кыргыз окумуштуулары тарабынан кытайча, казакча, уйгурча которулуп, жергиликтүү башка улуттарга кыргыз кыздарынын поэзиясын тааныштырууга да аракеттер жүргүзүлгөнүн да байкоого болот. Кытайда жашаган акын кыздарыбыз араб жазуусунда жана нукура кыргыз тилинде жазышат.

Ачкыч сөздөр: кытайдагы кыргыздар, поэзия, мекенчил, дүйнөнү өзгөртүү, аялдар поэзиясы, маселелер, гендерлик, акын-кыздар, түбөлүктүү, улуттук намыс, социалдык.

Özet

Kırgız halkı dünyanın farklı yerlerinde yaşamakta, tarihi ve kültürel yollarını geliştirmekte, çeşitli bilimler doğrultusunda kendi yaratıcı yollarını aramaktadır. Bunlardan Çin'de yaşayan Kırgız halkının tarihi ve kültürü kendine has bir şekilde gelişmiş, Kırgızistan'daki Kırgız halkı gibi şair ve yazarlar ortaya çıkmış ve yıldan yıla farklı türlerde eserlerini okuyucularına sunmuşlardır. Bunlardan biri olan söz konusu makale, Çin'de yaşayan genç kadın şairlerin şiirlerinde yarattığı ideolojik ve sanatsal özelliklere odaklanarak, şiirlerinden hareketle, kadınların dünyanın kalkınmasına nasıl bakabileceğine odaklanarak eserlerine sistematik bir bakış sunmaktadır. Başta toplumsal cinsiyet eşitliği olmak üzere gündeme getirdikleri konular ya da tam tersi.Eski moda bir anlayışla mı yaşadıkları, yoksa modern kadınların dünyayı değiştirmek için anlamlı işler yapıp yapamadığı soruları etrafında yazılıyor. Bu kadınların dünyanın çeşitli alanlarında çalışabilmesi için aranan şairler Anarkul Sultan, Salamat Ablemit ve Gulziinat Toro, Çin'de yaşayan Kırgız şairlerinin başlangıcını anlatacak. Sonuçta bu kızların şiirlerinde aşk, duygu, vatanseverlik, anne sevgisi, vatanseverlik, milli şeref, saflık, sosyal konular gibi ebedi temalara dair düşüncelerin ne ölçüde dile getirildiği gözlemlenebilir. Kadınların hayatları boyunca yüreklerinde yer edinen bu duygu, şiir diline de yansır. Aynı zamanda Çin'de yaşayan Kırgız kızlarının çabaları, siyasi ve sosyal işleri, onların ortaya çıkardığı vatansever fikirler korunmakta, bağımsız gelişmenin birçok koşulu devlet tarafından desteklenmekte, hatta parayla finanse edilmekte, Çince'ye, Kazakça'ya çevrilmektedir. , Uygurca ve yerel Kırgız bilim adamları tarafından Kırgızcaya çevrilerek diğer yerel milletlere de tercüme ettirildiği, kız çocuklarının şiirlerinin tanıtılması için çaba sarf edildiği de görülmektedir. Çin'de yaşayan kadın şairlerimiz Arap harfleriyle ve özgün Kırgız diliyle yazmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin'de Kırgız, şiir, vatansever, değişen dünyayı, kadın şiiri, meseleler, cinsiyet, kadın şairler, ebedi, milli şeref, sosyal.

Abstract

The Kyrgyz people are living in different parts of the world, developing their historical and cultural ways, searching for their own creative ways in the direction of various sciences. Among them, the history and culture of the Kyrgyz people living in China developed in their own way, poets and writers like the Kyrgyz people in Kyrgyzstan came out and presented their works in different genres to their readers from year to year.As one of them, the mentioned article gives a systematic overview of the works of young female poets living in China, focusing on the ideological and artistic features created in their poems, based on their poems, how women can look at the development of the world, the issues they raise, especially gender equality, or the opposite. It is written around the questions of whether they are living with an old-fashioned concept, or whether modern women have been able to do purposeful work to change the world. The poets Anarkul Sultan, Salamat Ablemit, and Gulziinat Toro, who were sought after in order to enable such women to work in various fields of the world, will tell the story of the beginning of Kyrgyz poets living in China. After all, from the poetry of these girls, it is possible to observe the extent to which the thoughts about the eternal themes of love, feelings, patriotic initiative, maternal love, patriotism, national honor, purity, social issues, which have been spoken in the hearts of women throughout their lives, are reflected in the language of poetry. At the same time, the efforts of Kyrgyz girls living in China, their political and social affairs, patriotic ideas raised by them are preserved, many conditions for independent development are supported by the state, and even financed by money, translated into Chinese, Kazakh, and Uyghur by local Kyrgyz scientists and translated into Kyrgyz to other local nationalities. It can also be observed that efforts were made to introduce the poetry of daughters. Our female poets living in China write in Arabic script and authentic Kyrgyz language.

Keywords: Kyrgyz in China, poetry, patriotic, changing the world, women's poetry, issues, gender, female poets, eternal, national honor, social.

Кириш сөз.

Кытайдагы кыргыздар адабиятынын тарыхын изилдеген көрүнүктүү окумуштуу, профессор Мамбеттурду Мамбетакун “Жуңго кыргыз адабият тарыхы” аттуу окуу китебинде жергиликтүү кыргыздардын адабиятынын жалпы өнүгүш тарыхын үч баскычка бөлүп карайт.

1. 1949-1966-жылдары. Бул доор Жуңго кыргыздарында социалисттик адабияттын жаралышы катары баалаган(17 жылдагы адабият).

2.1966 - 1976-жылдары. Бул жылдар “Маданий көңтүрүш”доору.

3.1980 - 2000-жылдары [1,54-55-б]. Ушул үч доордун жаралышана чейин жергиликтүү кыргыз элинин арасынан чыккан акын-жазуучулардын чыгармалары көбүнчө кол жазма бойдон, оозеки айтылып, эл арасында оозеки таанылгандан бойдон кала берген. Ушундай багытта өнүгүп келген адабияттын алгачкы идеясы социалисттик реализмдин нугунда өнүгүүгө багыт койгон. 1949-жыл Кытайда жашаган кыргыз калкы үчүн чоң тарыхый окуянын башаты октябрь айында Кытай Эл Республикасы негизделип, Кытайда жашаган жергиликтүү майда улуттардын тарыхый-социалдык жана маданий өнүгүшүнө чоң өбөлгө болуп, Кытай мамлекети жергиликтүү майда улуттарга түзгөн коомдук шарттары өнүгүүгө чоң өбөлгө түздү. 1949-жылы 2-августта Кытайдын Пекин шаарында Жуңго жазуучуларынын эң алгачкы, же биринчи курултайы болду. Бул курултайда Ынлай Зуңгулиши кытай мамлекеттик өкүлү доклад окуп, аталган докладында Кытайда жашаган жергиликтүү майда улуттардын өнүгүшүнө социалдык колдоолорду көрсөтүшүбүз керек, эл арасында жашаган таланттарды көтөрүүбүз керек деген маселелерди элге жарыя кылды. Мындай өнүгүү Жуңго жазуучуларынын 1953-жылы сентябрда экинчи курултайын Бежин шаарында өткөрүүгө жол ачты [1,62-63-б]. Бул курултайдын негизги мааниси эл арасында оозеки айтылып калган калемгерлердин чыгармачылыгын дагы өркүндөтүүгө жана атайын китеп түрүндө жарыялоого жол ачкан. 50-жылдардын ортосуна чейин Кытайдагы кыргыздардын кыргыз тилинде басмаканалары ачылган эмес. Бул тууралу жазуучу Аман Сапаев “Шашкедеги кара туман” аттуу автобиографиялык романында: “Бирдеме жазсам,-деген ой да кыйнай берет. Ал кезде чыгармаларды уйгур, казак тилдеринде жазып, газеталарга жарыялап жүргөм. Өз эне тилимде эч нерсе жазганым жок. Анткени, Шинжиаң боюнча кыргыз тилинде бир дагы басылма жок болчу”,- деп, жазганына караганда, чындыгында эле, 50-жылдардын ортосуна чейин кыргыз тилинде басылмалар ачылган эмес экендигин далилдейт[2,112-бет.]. Кыргыз басылмалары ачылганга чейин казак, кыргыз акын-жазуучулар казак, уйгур тилдеринде жазып, профессор Мамбеттурду Мамбетакун жазгандай ошол мезгилдеги жарыяланган чыгармаларды көбү изилденбей, атүгүл айрымдары толук жоголуп кеткен да учурлары кездешет. Бирок, 1956-жылы Мао Зедуңдун акын-жазуучуларга берген багыты: “Бардык гүлдөр байчечекедей ачылып, Бардык салаа басекедей үн катсын”,-деген лозунг менен өнүгүүгө программа түзүп берди. Ошол эле жылы, 1956-жылы октябрь Үрүмчү шаарында “Шинжаң эл басмасы” кыргыз редакциясы ачылып, аталган редакция кыргыз мектептерге окуу китептерин, үлгүлүү жазуулардын дептерлерин чыгарууга алгач багыт коюлганы менен акын-жазуучулардын чыгармаларын жарылоого да даремети жетип, 1957-жылы эң алгач “Алгы ырлар” жыйнагы жарыяланат. Аталган жыйнакта 12 акындын ырлары киргизилген. Ошол эле жылы, 1957-жылы кыргыздардын экинчи белгилүү редакциясы “Кызылсуу гезити” ачылат. Мындай басмалардын жаралышы менен 1958-жылы адабият көркөм-өнөр боюнча атайын уюм, же кытай кыргыздарынын айтуусунда комендандык

кылуу штабы курулат. Мына ошол учурда 1958-жылдары “Лүшүн аңгемелер тандалмасы”, “Аңгемелер жыйнагы”, “Лүшүн мырза жөнүндө жалаа”, “Мао Зедуңдун өспүрүм кездери”, “Сүйүктүү мекен”, “Шинжаң көңтөрүшү” аттуу жыйнактар окурмандарга таанылат. Негизи, аталган ырлардын негизги максаты Кытай өкүлдөрүнүн чыгармаларын жергиликтүү элдерге таанытуу экендигин байкалат. Ошол жылдары Кызылсуу областынын төрт шаарынан, же ооданынан жаңы эл ырчылары эл арасында белгилүү болот баштаган. Меселен, Жумакун Мамбет, Мамет Сабыр, Мамет Төлөмүш, Бийкут Асылбек, Салый Борбулдар. Бул акын-ырчылардын чыгармалары көбүнчө кол жазма түрүндө калып, айрымдары жоголуп, жогоруда аталган басмаканаларга берилбей калып кеткен. Мына ошол адабияттын алгач өнүгүү доордунда өткөн тарыхый мезгилдер Кыргызстанда да болгон. Кыргызстанда деле адабияттын жаңы өнүгө баштаган аракеттерин тарых жокко чыгарбайт. Маселен, 1958-жылы Москва шаарында кыргыз адабияты менен искусствосунун декадасы өткөндүгү тарых ырастайт. Бул мезгилди профессор Качкынбай Артыкбаев “XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы” аттуу китебинде кеңири жазып берген[3.112-бет.]. Мына ушул тарыхый өнүгүү жолунун баскычын Жуңго кыргыздары да басып өткөн. 50-жылдар аралыгында Кытайда жашаган кыргыздардын алгач басмаканалары жана жазуучулар курултайы өтүп, андагы максаттуу коюлган иш аракеттери көбү өз учурунда көп иштерди жасаган. Алардын ар бирөөнү санап берүү аталган макаланын максатынан четтеп кетет. Максатыбыз азыркы учурда Жуңго кыргыздарында аялдардын жараткан чыгармаларын, алардын ичинен поэзияда түзгөн тарыхына бир аз токтолуу менен Жуңго кыргыздарынын адабиятынын өнүгүш тарыхында алгач айтылган сөзүбүздөгү үчүнчү баскычта пайда болгон акын кыздарыбыздын чыгармаларына сереп салуу менен азыркы коомдун баскычында Жуңго кыргыздарынан чыккан акын -кыздардын чыгармалары менен окурмандарга тааныштыруу аркылуу алардын жараткан поэзиясында коомдук маселелерди көтөрө алдыбы, же баягы эле аруулук сезим, назиктик мүнөз, армандуу махабат сыяктуу тематикалык изденүүлөр менен алек болуп, акындар айта турган социалдык маселелер, коомдук өзгөрүүлөр, элдин айта албаган ойлорун ачып бере алдыбы деген маселелердин тегерегинде ой жүгүртүп көрөлү.

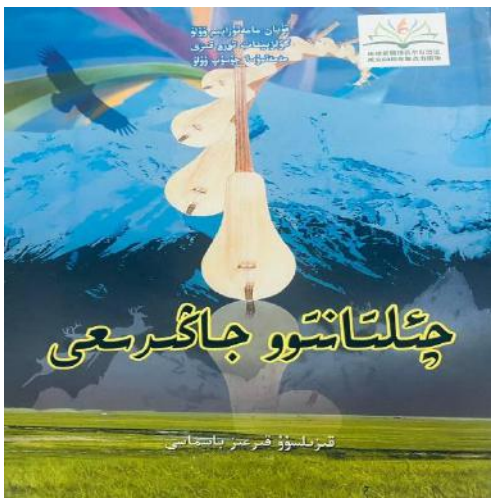
Негизги бөлүгү

Эң алгач, Жуңгодогу кыргыз акын-кыздар элдик поэзиянын жанрында да орун алганы менен алардын жараткан чыгармалары эл арасында оозеки гана айтылып кала берген. Бирок жазма профессионал адабиятында аялдар поэзиясынын өнүгүү тарыхы 60-жылдары башталган. Ошол жылдары, Гүлайим Матили, Түрдүбүбү Абдылда, Айшакан Байлы аттуу акын кыздар өткөн доордогу көргөн азап-тозокторду, теңсиз замандын учурундагы көргөн кордуктары менен социалисттик коомдо алган жакшы күндөрдү, теңдүү замандын келген жакшы учурду даңазалоо менен салыштырмалуу жазып, өткөн тарыхтын баракларында ар жылы бергиленип келген 8-март майрамында поэзиядагы аялдар үнү өзүнчө орундарды ээлеп келгенин да даңазалап жазышкан[4, 2-б.].Ошол эле учурда, 60-жылдары ырларда акын-жазуучулардын билимсиздик, баш аламандык, кунарсыз ураанчылык көбөйүп, кыргыз тилиндеги сөздөрдүн ордуна кытайча сөздөр кошулуп, кыргыз тилинин нукура байыркылыгын бузган учурлар да болгон. Бирок, адабият жаңыдан бай мазмунга багытталып өнүгө баштаганда кайрадан оор учур келет. Тагыраак айтканда, 1966-жылдардын акырында “Маданият төңкөрүшү” деген саясат жүрүп, эркин жазууга жана саясий кырдаалды чагылдырууга мүмкүнчүлүктөр жабылат. Мындай учурду, адабият изилдөөчүлөр “маданий төңкөрүш”же “жаракат адабияты” деп атап, ал учурдагы акын-жазуучулардын жалпы чыгармачылык жолун, алардын реалисттик багытта жазуу мүмкүнчүлүктөрү үзүлөт. Бул дагы болсо, Жуңго кыргыздарынын адабиятынын дагы жаңыча өнүгүүгө жол тоскон. Мындай саясий оор

кырдаал 10-жылга чукул жашайт. Бирок, “тарых өз чындыгын ордуна коет”,-дегендей, 70-жылдардын аягында улуттун өнүгүшүнө таасир берген саясий агым толук токтоп, 80-жылдардын башында Жуңго кыргыздарынын тарыхында, же адабий агымында кайрадан жандануу башталат. Анткени, өкмөттүн 11-курултайы өтүп, майда улуттардын тарыхый-маданий өнүгүшүнө толук укуктар берилип, сөз эркиндигине мүмкүнчүлүктөр ачылып калганына байланыштуу ар бир Жуңгодогу майда улуттар өздөрүнүн тарыхын, маданиятын, адабиятын кайрадан жандандырууга багыт койгон. 1976-жылы “Акчий адабияты” аттуу журналды ошол мезгилдеги таланттуу кыргыз калемгерлери өздөрү демилге көтөрүп, өздөрүнүн жараткан чыгармаларын окурмандарга жарыялайт. Бул журналдын ошол кездеги баасын профессор Мамбеттурду Мамбетакун мындайча баалайт. “Бул журнал кыргыз жаңы доор адабиятынын башаты, кыргыз тил-жазуусунун калыбына келишине өбөлгө болуп, Оргалча Кыдырбай сыяктуу зыялылар, бул журналдын чыгышына белсене эмгектеништи”,-деп жазган[1, 78-бет]. Аталган журналдын алгач иши ошол кездеги майда улуттарды көтөргөн Мао Зедуңдун каза болгонуна кайгы тартып, эскерүү, өкүнүү багытында жазылган ырларды жарыялоо менен ишин баштаса, ага удаа 1958-жылдары уюшулган “Кызылсуу гезити” кайрадан 1979-жылы ишин баштап, кыргызча чыгармаларды жарыялоого жол ачылса, ошол арада, Жуңго кыргыздарынын 1956-жылы октябрь айында Үрүмчүдө түзүлгөн “Шинжаң эл басмасы” аттуу кыргыз редакциясы кайрадан 1980-жылдары июль айында калыбына келип, кыргыздар үчүн окуу китептерин, акын-жазуучулардын чыгармаларын жарыялоо багытындагы иштер кайрадан өз нугуна түшөт. 1981-жылы Жуңго жазуучулар коому Шинжаң бөлүмчөсүнүн органы наамында “Шинжаң кыргыз адабияты” автоном райондук журналы чыкса, экинчиден, басмаканалар менен бирликте Шинжаң радио станциясы кыргыз тилинде уктуруусун берет. Ал эми “Шинжаң кыргыз адабияты” деген райондук журнал эки жылга чукул иштеп, 1982-жылы Кызылсуу автоном областына которулуп, “Кызылсуу кыргыз басмасы” деген ат менен борбордо кыргыздар үчүн окуу китептерин жарылап турган мезгилде, ага “Шинжаң агартуу басмасы”дагы жардам берип, жергиликтүү элдердин билим сапатын көтөрүүгө аракеттер башталган. Мындай мамлекет тарабынан түзүлгөн тарыхый коомдук шарттар, албетте Жуңгодогу кыргыз акын-жазуучулардын жазуучулук өнөрканаларынын өнүгүшүнө дагы бир шарт түздү. Эркектерден артта калбаган, акын- кыздар өз чыгармаларын окурмандарына жарыялоого белсемдүү киришти. Алардын көч башы Гүлайим Матилини баштаган акын - кыздар: Калыйпа Саабыт, Токтокан Орозо (Т. Арманова), Жумагыл Абдылда, Токтобүбү Ысак сыяктуу акын-кыздарынын аттары кошула баштайт. Негизи, 60-70-жылдары аял калемгерлери Гүлайым Матили менен Кимсан Малаш кызынын чыгармачылыгы таанылып калган учурда, эң алгач 1981-жылы “Шинжаң кыргыз адабияты” журналынын 1-санына акын-кыздардын Турсунай Имаштын “Көктерек”, Гүлайым Матилинин “Элиңе шаңдап айта сал” аттуу ырлары менен аялдар поэзиясын жандандырууга жол ачылган. Аз болсо да, лирикалык ырлары менен окурмандарга таанылган акын Токтокан Армановага токтолуп кетүү керек го. Бул калемгер кыз Токтокан Арманованын 50гө жакын ырлары, он канча аңгемелери, үч повести жазган аялзаты. Анын окурмандарга белгилүү “Сенсиз мага”, “Арман жана Арманова”, “Эмне болот колдон жүрсөң жетелеп”, “Башталды алгач сүйүү ушундайча”, “Энеме” деп аталган ырлары окурмандарга белгилүү болот. Бирок, өмүрүнүн кыскалыгы дагы чыгармаларды жаратууга жол бербей калат. Ошондой эле, аялдар чыгармачылыгы Кытайдагы кыргыздардын адабиятында ар бир жанрда жазылган. Маселен, аялдар поэзиясын улаган акын кыздар: Алийма Садык кызы (1953), Саадат Жамал (1965), Гүлзар Молдош кызы (1971), Гүлзийнат Төрө кызы (1974), Мыскал Мамбет кызы(1975), Гүлзия Валий кызы(1976), Азия Шакен кызы (1978), Анаркүл Султан кызы (1978), Токтогул Анапия (1979), Бүбүкан Аңкаш (1980),

Гүлмайрам Өмүраалы кызы (1983), Бүбүзуура Бейшеналы кызы(1984), Салкыя Эсенаман кызы (1985), Бейшегүл Жокеш кызы (1987), Кенжегүл Карабай кызы (1988), Дүйшөкан Байхан кызы (1991), Парийда Муктар кызы (1994) аттуу акын кыздар толуктаган. Алардын поэзиясы Кытайдагы кыргыз адабиятынын аялдар поэзиясынын жаңыланып көбөйүшүнө алып келди. Бул саамалыкты 1993-жылы “Эне жүрөгү” аттуу “Кызылсуу кыргыз басмасы” тарабынан жарык көргөн ырлар жыйнагына жаңы акын кыздар: Кимсан Малаш, Турсунай Ыймаш, Турнакан Турдубек, Сулайка Коңур кыздарынын өмүр баяндары менен окурмандарга белгилүү болгон [5]. Ошентип, поэзиянын бутагында изденүү менен эмгектеген акын кыздарынын өмүр баяндары жана чыгармачылыгы тууралуу кеңири жарыяланган ырлар жыйнагы, же антологиясы 2015-жылы “Сүйүү баяны” деген ат менен толукталган. Аталган жыйнакка киргизилген ырларынын мазмун жана форма жагынан кеңири мааниде жазуу менен тематикалык багыттары кеңейип, мааниси жагынан тереңдей баштагандыгы менен айрымаланган. Бирок, албетте кемчиликтер да жок эмес. Эң алгач, жаңы эле тааныла баштаган акын кыздардын өмүрүнүн кыскалыгы, экинчи жагынан турмушка бел байлаган кыздардын жашоо тиричилиги менен алек болгондугу, гендерлик маселеде кыздар эркекке караганда түйшүктүү калк экендигине байланыштуу жаңыдан ыр жазууга шык ала баштаган кыздардын артка чегинүүсү изденүүнүн жолун тоскон. Бирок, Кытайда өнүккөн аялдар поэзиясынын түптөп койгон өрнөктүү жолу бар. Ошону менен катар Кытайда жашаган кыргыз акын кыздарынын поэзияга 80-жылдары кечеңдеп келиши менен өздөрүнүн көз карашында айтууга белсенип киришкен акындар пайда болгонун да байкоого болот. Маселен, Гүзыйнат Төрө кызы 1974-жылы 16-июнда Улуучат ооданына караштуу Кызыл-ой айылы Арабулак кыштагында дарыгер-эмчинин үй-бүлөсүндө бул дүйнөгө келген. Алгач билимин орто мектепте окуу менен аны аяктаганда Кашкардагы педагогикалык институттун кыргыз тили жана адабияты кесипти аяктаган. Кесибин аркалоо менен алгач ырларын “Кызылсуу адабияты” аттуу газетада “Өмүр” аттуу ырын жарыялоо менен алгач тааныла баштаган. Анын “Ак тилек”, “Сүйдүм сени”, “Гүлзарым”, “Өкүнүч ыры”, “Ырым менен мен жашоомду жаратам”, “Ашыктардын арманы”, “Тоолор күбө”, “Кылгырба кыз”, “Эңсеп жүрөм”, “Унутулбасын убадаң”, “Сүйүмдүү жүргүн унутбай”, “Айланайын ата деген атыңдан”, “Сүйгөнүм”, “Эсиңдеби?”, “Кадыры болсун жашоонун”, “Куттуу болсун ноорузуң”, “Жүрөгүм”, “Улуу адам урабас мунар”, “Баланын арманы”, “Ууртадым Арманова кешигиңден”, “Эл сүйөр акын агам Сыйар Каленге” жана “Акак көлдүн жомогу”, “Булут үстүндөгү махабат” поэмалары жана “Көмөскө калган сүйүү”дастаны менен окурмандарга тааныlган[6,171-290].





Бул акындын ырларынын тематикалык багыттары дароо көзгө урунат. Тагыраак айтканда, Гүлзыйнаттын ырлары жаш жүрөктү элжиреткен сүйүү, махабат, атага таазим, мамлекеттеги майрамдык учурлар сыяктуу темалар кеңири орун алганы байкалат. Ошондой эле, ырларынын бир көңүлдү тарткан "Ууртадым Арманова кешигиңден" аттуу ыры. Бул ырдын аталышындагы Арманова деген ким? Арманова 60-жылдардан кийин келип, жарк күйгөн чолпон жылдыздай чыгармаларын элге тартуулап, кайра таң атканда өчүп, жок болуп кеткен акын жана прозачы кыз. Токтокан Арманова жаш кетти. Бирок, өмүрүн бекер кетирбей жараткан чыгармалары 1992-жылы "Шинжаң эл басмасы" тарабынан "Өмүр мейкиндикте" деген аңгеме, повесть жыйнагы жарыяланып, 1993-жылы Мамлекеттик сыйлыкка татыктуу болот. Анын калем аты эмне үчүн "Арманова" болуп калганынын себеби, "Армандуу жүрөк" аттуу аңгемесине байланыштуу аталып калган. Мына ушул таланттуу Арманованын армандуу жашоосунун өзү улагандай Гүлзыйнат ырынын башында эле оорчулук күндөрдү өткөрүп, адамдын жан дүйнөсү күйгөн күйүттүү кыздын түн жамынып алып, кайгыга чөгүп турганын билдирүү менен акырында Арманованын кешигин ичкен сыяктуу тагдырды кайталап жатканын окурманына бир сап аркылуу гана таанытып кетет. Ал эми "Эл сүйөр акын агам Сыйар Каленге"деген ыры да Кыргызстандагы кыргыздарга жакын маанай алып келет. Себеби, 2013,2014,2015-жылдары Кыргызстандагы кыргыздар Кызылсуу кыргыз автономиялуу барып, босогосун аттаган учурда эле өкмөт башчысы катарында акын, коомдук ишмер Сыйар Кален күтүп алган. Бул адамдын мекенчил, өкмөттүн ишенимдүү адамы катары тааныганбыз. Ошол эле учурда Кызылсуу кыргыздарынын белгилүү акыны Сыйар Келен жергиликтүү элдин маданият үйүнө алып барып, ал жердеги "Манас" эпосун жараткан манасчылар тууралуу жана Жүсүп Мамайдын айткан манасчылык-дастанчылык өнөрканасын студенттерге, мугалимдерге изденген окумуштуу катары айткандары дагы эле эсибизде. Биз менен барган студенттер Сыйар Келендин айткандарын угуп, анын жүрөгүндөгү мекенчилдик бийик тумары бр экендигин дагы эскерип айтып келишет. Ошол сыяктуу дагы, Кытайдагы кыргыздар Сыйар Келенди бийик баалап, анын ырларын окуп, ошонун таасиринде жашап келгендери жогорудагы Гүлзыйнаттын ырында да байкалат. Ал эми акын **Саламат Аблемит кызы** 1970-жылы 1-июлда Улуучат ооданында Байкуртка айылында бул дүйнөгө келген. 18-жашынан баштап, ар түрдүү жанрдагы чыгармаларды жазып келет. Анын чыгармалары "Жуңго кыргыз акын-жазуучуларынын чыгармалары" аттуу басылмаларда жарык көргөн. Ошол жылдардан бери жазган чыгармалары 2010-жылы "Эне дайра" аттуу ырлар жыйнагына киргизилип, Жуңгодогу кыргыздарда "Кызылсуу кыргыз басмасы" тарабынан жарыяланган[7].



Анын акындык талантынын өсүшүнө ата-энеси себеп болгон. Жаштайынын алардын айткан жомокторун, дастандарын, санжыраларын угуп, кыргыз элдик ырлардын таасиринде поэзиянын тилине үңүлө баштаган. Ырлары жалпы аял затына тиешелүү назиктик, аруулук, тыным сезимдер, учур менен келечекти айкаштыруу, энелик мээрим, ата-мекендик тилек, өмүрдүн кайрыктары сыяктуу темалар орун алган. Албетте, ар бир ырынын саптарында аялдык назиктик сезимдер байкалат. Эң негизгиси, энелик мээримге кеңири чөгүлгөн кыз катары алгач эле ырларынын мыкты саптарын апасына арнаган ыры кездешет. Ар бир адам балалык дооруна кайра кайткысы келет. Бул сезимди Саламат 16 жашында эле сезет. “Эне дайра” аттуу ырлар жыйнагынын биринчи бетинде эле “Бала кезге кайткым бар” деген ырын 1988-жылы декабрь айында жазган. Аталган ырынын маанисинде ар бир жашы өтүп бара жаткан өспүрүм жаш секелек кыздын алдыда оор сыноолор келе жатканын сезгендей жазган. Тирүүлүктө көп адамзат эңсеген жашоонун ырахатына кайра кайткысы келген сыяктуу акын Саламат дагы ошол ойдун тегерегинде чырмалып калганы байкалат. Ооба, баарыбыз качан мектепти аяктайбыз, качан жогорку окуу жайды бүтүп, бир кесипке ээ болобуз, аны аяктай баштаганда, эми турмуш курушубуз керек, түбөлүктүү жан жолдошумду, же жубайымды табышым керек деп турганда, ал күнгө да жетебиз, арада уул-кыздар каныңан жаралат, дагы-дагы аракеттер кылынып бүткөн учурда гана эми артка кылчайсаң баягы балалык доор жок, ата-энең жок, бир туугандарың жок сыяктуу кайгы капанын машакатында туруп каласың. Мына ошондо баягы атаңдын, же апаңдын мээримин төккөн учурду эңсейсиң, ара жолдо жүгүрүп ойногон курдаштарыңды эстейсиң, башыңан өткөн балалык доороңду сагынасың, бирок ал болгону гана эңсөө экенин ичиңен түшүнүп кала бересиң. Мындай ой ар бир тирүү жандын сезиминде болот. Бирок баары эле Саламат акын кыз ойлогондой кагазга түшүрүп жаза бербейт. Бул саптар төмөндөгүдөй:

Ойлор чырмайт, ойго коштоп суроолор,
Бала кезги бактым бер деп суратар,
Балким кайра эне-атанын мээрине,
Обон созсом шондо чубалаар,
Бала кезге, мен ушунча кайткым бар... [7,3-бет.]

Мына бул саптар жөнөкөй. Бирок, чындыгында ар бир жашы өтүп жаткан тирүү жандын ойлору чырмалат, кайра балалык дооруна кайткысы келет. Баарынан улуу бул, атаң менен энеңдин көзү барында. Алар учурунда жаш бойдон тургандай сезилет. Көрсө, балалык сезим качан жоголот экен? Ата-энеңди жоготкон учурда гана балалык мезгилин толук бүтөт экен. Ошол сезим 16 жаштагы акын кыздын жүрөгүндө чырмалып, ойго салганы жогору саптары ырастайт. Албетте, саптарында айрым уйкаштыктар сезилбей калган. Бирок жаш акындын алгачкы калеминен жаралган ыр экендигин да эске салалы. Акын Саламаттын калеми жылдан-жылга курчуй баштайт. Анын 2004-жылы 13-февралда жазган "Балалыктан бир элес" аттуу ыры аркылуу энесинен эрте ажырап, атасы Аблемит 45 жашында аялсыз калып, үч кыздуу болуп, ортончусу Саламат акын кыз 14 жашта, эжеси 19-жашта, кенжеси 5 жашта экенин ыр саптар аркылуу мындайча айтып берет.

Атам калды улагада чоросуз,
Карап тигил палаксыз бир кемени.
Ойноо кезек он төрттөгү кыз элем,
Эң улуубуз он тогузда эжебиз.
Эң кичибүүбүз беш жашка да толбогон,
Турса кантип көгөрсүн ал серебиз? [7,53-бет.]

Бул саптар акын кызыбыздын алгач мээримдүү энесин жоготкон учурунан кабар берет. Ошондогу атасынын эң оор учурун туура баамдаган. Атасы 45 жашта. Эмне деген учур? Байбичесин жоготуп, элден көзүн катып турган учуру акын кыздын жүрөгүндө терең орун алган. Чындыгы, тирүүлүктүн эң оор учуру, бул жакын адамыңды, же энени жоготуу. Үйдүн куту кетип, караңгы баскан сыяктуу элес гана ээрчип калат. Мындай учурду кудайым эч бир жанга бербесин деп тилек кылабыз. Бирок, өлүм улук деген ушул да. Ал кары-жашын тандабай эле алып кете берет. Саатың келгенде эч ким жол да тосо албайт. Ошол тирүүлүктүн оор учурун Саламат акын кыз бала чагынан эле сезгени байкалат. 16 жашында жазган балалык ырынын мазмуну менен кийинки 34-жашында жазган ырынын маанисиси терең. Алгач балалык күнүндө ата-энесине эркелеп, алар ал үчүн түбөлүктүү сезилип, экөө окшошкон козудай жетелешип жашай берет деген ойдо бактылуу доорун көркөм элестүү жазса, ошол бактылуулуктун үзүлгөн учурун таптакыр башкача нукта, эми гана эркеликтин бешигинен түшүп, өзү элестеткен эгиз козунун бирөөсү түбөлүккө кетип калганын сезип, атасынын оор кайгыга түшкөн учуру менен үч кыздын жетим калган ыйларын көркөм саптар аркылуу сүрөттөп берген. Бул ырын окуганда дароо эле курчуп калган акын кыздын калемин сезесиң. Анткени, акындар жүрөгүндө эмне туйса, ошону кагазга түшүрөт. Бирүүгө айтып, аны тажатпай, калеми менен дос болуп, өз окурмандарына сунуштоого багыт алганы баарыбызга маалым. Кандай болсо да, ар бир тирүү адам үчүн Саламаттын атасынын тагдырында жоготкон өмүрлүк жары өтө кейиштүү жана армандуу экенин туят. Айла жок, тирүүлүктүн арабасы жүрө берет. Мындай армандуу күндүн дагы сүйүнүчү бар дегендей, кийинки "Атама арноо" аттуу ырында дагы 3 уулуң бар деген саптардын жаралганын байкоого болот.

Жеңилдетээр ооруңду алып үстүңөн,
Үч уулуң бар, чыгат сенин алдыңан,
Жакаңдагы кир кылбай жууп тараарга,
Үч кызың бар айланган ал дартыңа[7,56-бет.]

Бул саптар аркылуу атасы үч уул, үч кыз менен калып, алты бала менен аялсыз калганын баамдайт. Саламат акын "Балалыктан бир элес", "Атам арноо", "Беш тууганым" деген ырлары бири-бирин улагандай. Бирок, "Балалыктан бир элес" деген ырында жогорудагы ыр саптары үч кыз менен атасы калгандай ойду берген. Ал эми кийинки "Атама арноо"

аттуу ырында кайдан-жайдан үч уулдун картинасы тартылат. Албетте, суроо жаралат. Эмне Саламат акындын атасы байбичесинен ажыраганда 45 жашта болсо, анда кайра үйлөнүп, кийинки аялынан дагы үч уулду болгонбу деген ойго келесиң. Мындай ойго келген учурда “Беш тууганым” аттуу эки куплеттен турган ыры чыгат. Бул ырында атасы алты бала менен аялы жок калганын далилдеген сыяктуу. Ошол ырдын саптарын келтирсек.

Беш тууганым бири-бирине боорекер,
Бир курсактан жарып чыккан жандарым.
Бир эжем бар, бир акем бар, эки иним,
Бир сиңдим бар мен бактылуу ар дайым[7,86-бет.].

Бул саптарды окуганда Саламат акын кыздын алты бир тууганы болгону далилдейт. Суроо жаралат? Эмнеге энеси өлгөн учурун жазганда, ошол үч уул тууралу ооз ачпады. Мүмкүн кайгынын чырмоосунда калдыбы? Кандай болсо да, Саламат акын ортончу кыздардын бири экен. Демек, Саламат акын кыздын алтындай болгон балалык доору заматта өчүп, энелик мээримден эрте ажырап, жетимчиликтин кадамдарын шилтеп, атасы жана бир туугандары менен кайгы тартып, бирок убакыттын өтүшү менен бардыгы ордуна келип, бир эле тумар туткан атасын аздектеп калган учуру тууралу да жазганы байкалды. Саламаттын поэзиясында кыздын жүрөгү башкача согот деген үндү каккылаган сыяктуу. Чындыгы, акындардын жүрөгү жаралуу болот. Жаралуу жүрөккө дагы кайгы кошулса, анда дагы тереңдей жаза баштайт. Мындай аракет Сааламаттын калеминде сезилет. Анын калеминде пейзаждык лирикага арнаган ырлары жокко эсе. “Эне дайра” аттуу ырлар жыйнагында “Жаз жамгыры” деген ыры гана киргизилген. Көбүнчө, жеке тагдырындагы балалык доору, анан энени жоготуу менен армандуу ырлар, атанын бийиктигине таазим кылган саптары, бир туугандарына арнаган каалоо тилектери менен жүрөгүнүн баалуулугу болгон балдарына арналган ырларын гана окууга болот. Ырларынын басымдуу бөлүгү сүйүү лирикасына арнаганы байкалат. Албетте, сүйүү бул дүйнөнү кооз кылган сыяктуу, акын Саламаттын жашоосун да сүйүү курчаган. Бул сөзсүз акын-кыздардын жүрөгүндө жашайт. Албетте, баягы эле кыз кишинин эркекке болгон сүйүүсүн айта албаганы, тартынчаактыгы, бирок жүрөгү алоолонуп, өрттөнүп жатса дагы ичинен тымызын сүйүп турган кыздын махабаты да Саламаттын жүрөгүндө жашаганы ырларынан окуй аласың. Эң кызыгы, акын сыяктуу сүйүүнүн тереңинде теңселген жаштыкты кармап алгысы келет. Бирок, ал доор да өз заманында өтүп, сүйүү балдарыңа өтүп кеткенин сезбей калганын акын Саламат “Балдарым көөхарларым”, “Садага кетейинчи балам сенден”, “Эне тилеги” аркылуу билдирет. Мындай ырлардын багыты ар бир акындын калеминде сакталган. Эң негизгиси, акын Саламаттын ырларында жаңыча изденүү, жаратуу, ойлорун бекемдөө, турмуштун ар түрдүү кырдаалын окурмандарына поэтикалык саптар аркылуу жеткире алды. Бирок, кемчиликтерден да алыс эмес. Анын жүрөгү бала кезде эле жаралуу болуп, алгач энеге болгон сүйүүсү армандуу өтүп башталгандыктан, анын ырларынын көбү армандын мотивинде жазылган сыяктуу. Анын поэзиясында биринчи арман эне болсо, экинчи арман атанын жалгыздыгы, үчүнчү арман өз сүйүүсүнө жете албаган армандуу махабаттын формуласы да бар. Бул эми ар бир сырдуу кыздын жүрөгүндө бар. Ал түбөлүк сакталып кала берет. Ошону менен Саламат жакындарына да аярлык менен мамиле кылат. Аларга да поэзиясынан орун берген. Бир гана пейзаждык лириканын саптары байкалбайт. Бир жыйнакта “Жайлоодо”, “Чынар терек” деген гана ырларды кездештирдик. Эмнеге саналуу ырларды жазган? Же Кытайда жашаган кыргыздардын табияттык жаралуусу Кыргызстандагыдай сулуулукту бере албайбы деген суроого жооп издеп кала беремиң. Ошентип, Саламат акын кыздын чыгармачылыгына салыштырмалуу жаш акын **Анаркүл Султан кызынын** калеминен жаралган поэзиясына токтолуп өтсөк.

Анаркүл Султан кызы 1978-жылы 23-ноябрда Кызылсуу автоном областына караштуу Артыш шаарынын Тегирмети айылынын Майдан кыштагында зыялылардын үй-бүлөсүндө бул дүйнөгө келген.



Шинжаң жазуучулар коомунун мүчөсү. Кытайдагы кыргыздардын тилин, тарыхын, маданиятын жакшы билген, жазуучу Аман Саспаев “Шинжаң”деген шаардын аталышын “Шинжиаң” деп, “Шашкедеги кара туман” аттуу автобиографиялык романында жазган. Биз “Шинжаң” же “Шинжиаң” деп жазабызбы белгисиз. Бул маалымат дагы тактоону талап кылат. Бирок Аман Саспаев “Кытайча-кыргызча” сөздүк түзгөн изилдөөчү. Бул жагынан алып караганда Аман Саспаевдин жазганы чындыкка жакын сыяктуу. Ошентип, Анаркүл Султан кызынын чыгармачылыгы 90-жылдардын жарымынан башталган. Ошол жылдардан бери, эргиме, ыр, аңгемелери түрдүү басмаларда жарыяланып келген. Айрыкча, бир бөлүк чыгармалары 2007-жылы казак тилине которулуп, “Иле айдыңы”журналында, “Табагатай гезитинде” жарыяланып, казак туугандарда ырларын сунуштап келген. Кээ бир ырларына обон чыгарылып, жергиликтүү радио-телеберүүлөрдө атакарылып келген. Акын кыздын ырлары окурмандарга сиңип кеткендиктен, анын кээ бир ырлары “Жуңго акын-жазуучуларынын чыгаан чыгармалар” жыйнагына киргизилген. 2003-жылы “Сүйүү” аттуу ырлар жыйнагы казак, кыргыз “Тулпар” аттуу сынагына татыктуу болгон. Бул акын кыздын ырлары тууралуу профессор Мамбеттурду Мамбетакун: “Жаш талапкердин ырлары басык менен баратып, айрым учурларда таскагынан жаза тайган абалдар болгону менен ырды эркек үчүн эмес, жаш сезимдин чыныгы жаңырыгы жасалмалабай, жаап-жашырбай, көркөм чындыкка талпынып туруп жазганы ийге көрүнүш”, -деп, акын кыздын “Миң кыял” аттуу ырлар жыйнагынын баш сөзүндө жазат [8.]. Мындай Жуңго кыргыздар адабиятынын тарыхын жазган окумуштуунун пикири Анаркүлдүн поэзиясын дагы окуп көрүүгө түрткү болот. “Миң кыял” аттуу жыйнагын окуганыбызда тематикалык багыттары жаш жүрөктүн ички сезиминен жаралган аруулук, сүйүүнүн кереметтүү учурлары, андан көргөн ыракаттар менен сезимдер, баалуулуктар, ага караштуу сүйүүнүн тематикасы кең сыяктуу ата-балага, мекенге, жаратылышка болгон сезимдер орун алган. Албетте, айрым ырларынын тематикалары окурмандардын

назарын тартат, бирок окуй келсең ой толук бүтпөй калган сыяктуу. Ошондой эле, граждандык пафосто да жазылган ырлары да бар. Мисалы, “Кыргыздар”аттуу ырында кыргыз элинин тарыхый жашоосунда улуттук таралышы, эң алгач эле кыргыздардын жайлоосунда жашаган нарктуу баалуулуктарын баалоо менен ал жерде бээ-кулуну байланып, сабаа-сабаа кымыз менен курт майын даярдап келген кыргыздар экендигин айтып келип, андан кыргыз элинин улуттук мүнөзүндөгү момун калыптаган өзгөчөлүгүн белгилеп, андан салттуу баалаган жана кадырлаган эл экенин айтып, анын ак боз үйүн тигип, мейман достугу кенен, эң болбосо ак сүттүү чайын конокко сунганын, каттамсын даярдаганын, төрт мезгилге чарчабай, көчүп келген кыргыздар экендигин, кара каш жана оймоок оозду, сулуу келген кыздары менен билек түрүп жоо чапкан эр жигит баатырлары менен сыймыктанарын, алардын кийген кийимдери менен салынган шырдактарындагы оймолорду иштүү апалар жасай турганын, элди эриктирбеген чечен сөздүү кыргыздар бар экенин, капкан салып, аң уулап, мергенчи келгенин, узун чачтуу, акылдуу келген кыздарын, дары-чөптү баалаган, билгич, ойлуу эл экендигин, салты менен кыз алган, тойлорду сонун кылган кыргыздар экендигин санап келип отуруп, аягында: “Айта берсе түгөнбөс, Салты көп ушул кыргыздар”, -деген жыйынтык менен “Кыргыздар” ырын аяктайт. Чындыгында, бул ырында Анаркүл Султан кызы эң сонун жана көркөм элестүү саптарды жарата алган. Аталган ырын окуганыбызда, дароо эле кыргыз элинин тарыхый калыптануусун, улуттук каада-салттарын, андагы элдердин меймандостугун, ак сүттүү чайын, же Кыргызстандагы апамдын каттама чайын, иштүү апалардын төшөктөрү, туш кийиздери, балбан баатырлары, акылдуу кыздары, чечен сөздүү, нарктуу аталарды көз алдыңа элестетесиң. Бул жагынан акын эң мыкты саптарды, ошол эле учурда жөнөкөй саптар менен жазган сыяктуу окулат. Бирок маанисиси терең. Кыргыз элинин улуттук колоритин окурмандарына поэтикалык тил менен жеткире алган десек болот. Акындын жашына караганда, эрте эле улуттук баалуулуктарды баалоого сезими жеткен. Бул жагынан аталган ырынын да маанисиси терең. Ар бир акын мекендин баалуулуктарын аздектей алат. Бирок бир эле ыр аркылуу бир кылымдын тарыхын баскан элдин нактуу баалуулуктарын Анакүл Султан кызы жазгандай жазып бере алышабы, бул суроо?! Эң негизгиси, ыры жөнөкөй окулат, бирок ар бир сабы окурмандар үчүн дароо жайкы жайлоо, бээ кулуну менен, жыттанган кымыз, ак боз үй, андагы сулуу кыздар, иштүү апалар, ак сакалдуу чечен аталар, билектери жоон баатырлар, кыздарын ээсине берген тойлор көз алдыңа порттрети менен тартыла түшөт. Мындай чеберчилик сүрөттөө кимди болсо да, өзүнө тарта түшөт. Мындай пафосто “Ата журтум”, “Балалыгым”, “Акташ элине”, “Сабакташыма”, “Жетеличи эли-журттун баркына”деген ырларынан да байкоого болот. Ошондой эле, анын ырларында сүйүү темасына арналган ырлары да кеңири орун алган. “Миң кыял” аттуу жыйнагынын негизги басымдуу бөлүгү сүйүү ырларына арналган. Албетте, алардын ичинде ашыктык жана арман мотивинде жазылган ырлары да бар. Маселен, “Сүйүү үчүн”, “Сүйүүбүз”, “Өзүңө арнап”, “Сага гана”, “Сүйүү”, “Сүйүүңдү тосуудамын”, “Сүйө берем”, “Жалгыз сени” сыяктуу ырлары акындын жүрөгүндө сакталган сезимдердин илебин окурмандарына ачып бере алган. Бул эми акын-кыздардын түбөлүктүү темалары экендигин белгилүү. Бирок аталган жыйнак кемчиликтерден да алыс эмес. Профессор Мамбеттурду Мамбетакун жазгандай, Анакүл Султан кызынын калеми жакшынакай келе жатып эле, бир жакка ооп кеткендей элес берген ыр саптары да кездешет. Мисалы, “Миң кыял” аттуу ыр жыйнагында “Сезимден бир тамчы” деген өзүнчө бөлүм берилип, ал жерде бирде куплеттен жазган 16га чукул ырлары киргизилген[8,112-117-б.]. Мындай бир куплет ырларын окусаң, эмнегедир бир ой толук бүтпөй, ойлору жыйынтыктуу айтылбагандай элес берет. Мүмкүн мындай ырлардын да жыйнакка киргизилишинин себеби бар болсо керек. Бирок, акындын берген ар бир ыры көчөдө кетип бара жатып

жазып салгандай, аны дароо жыйнакка киргизилгендей сезимге ээ болот экенсиң. Бул жагы акындын ырлар жыйнагы толук иштелбегенин гана көрсөтөт. Жыйнак кылымдардын тарыхында окула берет. Бирок айрым жогоруда сөзгө алган ырлары да айырмалуу. Чындыгы, акын Анакүл Султан кызы аялдык сезим менен жазуу аркылуу табияттык жаралуу деген маселени ачууга толук мүмкүнчүлүгү ачылган. Келечекте дагы байсалдуу ырларын окурмандарына алып чыгаар. Бекеринен, профессор Мамбеттурду Мамбетакун: "Анаркүлдүн ушул жыйнагы кыргыз көркөм сөз казынасына кошулган маанилүү ыр тамчы",-деп жазбаса керек. Мындай акын-кыздардын чыгармачылыгы тууралуу да кеңири сөз болоор.

Корутунду

Негизинен, Жуңгодогу кыргыздардын поэзиясында акын-кыздардын орду бар. Алардын тематикалык багыттары, көтөргөн идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрү бири-биринен айырмалуу, жараткан көркөм поэтикалык саптары бири-бирин кайталабаган, уйкаштыкты ээрчибеген, көп учурларда маани и терең саптарды окурмандарынын көңүлүн тарта тургандай жаза билгендигин далилдей турган ыр саптары бар экендигин байкадык. Өзгөчө, профессор Мамбеттурду Мамбетакун аялдардын поэзиясына токтолгон учурда: "Эгер, адабий чыгармачылык эркектердин кесибине айланып кетсе, анда адабияттын бир канаты сынган, бир күлү соолуган, бир тамыры кургаган болот",-деп туура жазган.

1. Чындыгы эле, поэзияда гармония болбосо, мыкты саптар жаралбайт. Бирок, аял заты сезген назик сезимди каршысы сезе албаса керек. Бул жагынан аялдар поэзиясы эч бир күлүккө алдырбаса керек. Мамбеттурду Мамбетакун туура баамдаган. Аялсыз эркектердин жашашы бир канаты жок болгондой сезилет. Эргүүнүн канаты аял заты болот. Аялдын куту дүйнөнү кармай алат. Ынтымактын жана жашоонун символу аяз заты. Ал бир эле учурда сүйүктүү жар, же мээримдүү эне, же нарктуу чоң апа, тайэне. Мындай жүктүн маани и коом үчүн да, жашоо үчүн бийик. Ушул алактан алып караганда, аялдар поэзиясынын тилинде сезимтал ойлор, өмүрлүк баалуулуктар, үй-бүлөлүк байлык, сүйүүнүн чексиздиги түбөлүктүү темалардын бири экендиги жогорудагы **Гүзыйнат Төрө кызы, Саламат Аблемит кызы, Анаркүл Султан кызы** аттуу акын-кыздардын поэтикалык жыйнактары далилдеди.

2. Албетте, эң башкысы сүйүүсүн ачык айта албаган кыздардын ички сезимдери да орун алган. Бул аял затына тийиштүү гендерлик маселе.

3.Жуңгодогу кыргыздардын калыптануусу жана өнүгүүсү мамлекет тарабынан колдоого алган. Ошону менен бирге жергиликтүү элдердин маданиятын, тарыхын өнүктүрүүгө коомдук шарттарды түзгөн. Анын ичинде аялдар поэзия өз алдынча өнүгүүгө жана чыгармалар жыйнактарын жарыялоого жетишти.

4. Албетте, айрым саясий кырдаалдар тоскоолдуктарды жараткан. Бирок мезгил өз ордуна коюп, кыргыз адабиятынын бир агымы катары поэзиясында акын-кыздардын өсүп өнүгүшү менен коштолгонун байкадык. Бул дагы кыргыз элинин түбөлүктүү ыр жандуу калк экендигин дагы бир ирет далилдейт.

5. Ар бир акын-кыздардын ырларынын тематикалык -идеалык багыттары ата-энени сүйүү, аларды эстөө, баалоо, бала-бакырага көз салуу, аларды кубаттоо, өткөн жашка өкүнүү, жекече тагдырга байланыштуу ой-толгоолор сыяктуу маселелер көбүрөөк орун алгандыгын байкадык.

6. Ар бир саптарында энелик мээрим, жубайлык милдет, балалык аруулук, тирүүлүктүн кубанычы, андагы көрүнгөн азап-тозоктор сыяктуу багыттарга басым жасалганын байкалат.

7. Саясий куугунтук, мамлекеттеги каршылыктар айтылган ураан мотивинде жазылган саясий -идеологиялык ырларды кезиктире албадык.

Колдонулган адабияттар

Мамбеттурду Мамбетакун. Жуңго кыргыз адабият тарыхы. Үрүмчү:Кызылсуу кыргыз басмасы,2015,54-55-бет

Аман Саспаев.Окурмандын китеп текчеси сериясы. Бишкек: Кут-бер,2017, 112-б.

Артыкбаев К.20-кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. Бишкек, 2004,

Кызылсуу гезити, 1957, 24-февраль, 2-бет.

Эне жүрөгү. Үрүмчү:Кызылсуу кыргыз басмасы, 1993.

Чилтан тоо жаңырыгы. Автолор: Кубан Мамбетурайым, Гүлзийнат Төрө кызы, Маметмуса Жүсүп уулу. Үрүмчү:Кызылсуу кыргыз басмасы, 2015, 366 б.

Саламат Абдымет кызы. Эне дайра. Үрүмчү:Кызылсуу кыргыз басмасы, 2010, 179 б.

Анаркүл Султан кызы. Миң кыял. Үрүмчү:Кызылсуу кыргыз басмасы, 2009, 146 б.

1893 ŞİKAGO FUARI'NDA OSMANLI KAMU DİPLOMASİSİNE KADIN DESTEĞİ

WOMEN'S SUPPORT TO OTTOMAN PUBLIC DIPLOMACY AT THE WORLD'S COLUMBIAN EXPOSITION OF 1893

İrfan SANCAK[1],

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Rize, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-9386-8420

Özet

Uluslararası sistemin anarşik ortamında devletlerin hayatta kalmak ve diğer dış politika hedeflerine ulaşmak için kullanabileceği birtakım sert ve yumuşak güç araçları vardır. Sert güç askerî ve ekonomik kapasiteye dayalı iken yumuşak gücün kaynağı cazibedir. Görece etkili bir sert güce sahip olan ülkeler için bu hedeflere ulaşmanın hızlı ve etkili bir yolu o gücü kullanmak olabilir. Ancak bu gücü yetersiz olan ülkeler, daha uzun vadede sonuç verse ve sonuçları sert güç kullanımı kadar kesin olmasa da alternatif bir araç olan yumuşak güçten faydalanmak yoluna gitmektedirler.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu için de sert güç kullanımı çoğu zaman bir seçenek olmaktan uzaktı. Bu ortamda yumuşak güç ve onun eyleme geçirilmiş hali olan kamu diplomasisi çok daha önemli hale geldi. İslam dünyasının lider ülkesi ve hilafet merkezi olarak Batı toplumunun önyargılı bakışının muhatabı olan Osmanlı İmparatorluğu için 1893 Şikago Fuarı bu bağlamda iyi bir fırsattı. Osmanlı yönetimi, devletin modern yüzünü Batı dünyasına göstermek için bu fuardan faydalandı.

Batı dünyasındaki, kadın hakları temelli, İslam ve Osmanlı karşıtı önyargıları ortadan kaldırmak için Osmanlı kadınını yine kadınların anlatması daha etkili olabilirdi. Fuar kapsamında düzenlenen Kadınlar Kongresi'nde üç kadının çalışmaları bu bağlamda ilgi çekicidir. Fuara davet edilen Osmanlı'nın ilk kadın yazarlarından Fatma Aliye Hanım her ne kadar fuara katılmasa da eserleri ile fuarda yer almış, İspanyol müzisyen Esmeralda Cervantes ve Fransız Teresa Vielé ise yaptıkları sunumlarla Batı dünyasındaki Müslüman Türk karşıtı önyargıları yıkmaya çalışmıştı.

Bu bildiride, 1893 Şikago Fuarı'nda Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri, yukarıda adları geçen üç kadının çalışmaları kapsamında ele alınacaktır. Bu faaliyetlerin ne derece etkili olduğunu doğrudan ölçmek kamu diplomasisinin doğası gereği pek mümkün olmasa da o dönemde ve sonrasında basında yer alan yazılar taranarak bu etki değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu diplomasisi, Osmanlı, 1893 Şikago Fuarı, Fatma Aliye, Teresa Vielé, Esmeralda Cervantes.

Abstract

In the anarchic environment of the international system, there are a number of hard and soft power instruments that states can use to survive and achieve other foreign policy goals. While hard power is based on military and economic capacity, the source of soft power is attraction. For countries with relatively effective hard power, using that power can be a quick and effective way to achieve these goals. Countries with insufficient hard power, however, turn to soft power as an alternative tool, even if it yields results in the longer term and its results are not as certain as the use of hard power.

In the late nineteenth century, the use of hard power was often not an option for the Ottoman Empire. In this environment, soft power and its operationalised form of public diplomacy became much more important. The World's Columbian Exposition of 1893 was a good opportunity for the Ottoman Empire, which, as the leading country of the Islamic world and the centre of the caliphate, was the recipient of the prejudiced view of Western society. The Ottoman administration used this fair to show the modern face of the state to the Western world.

In order to eliminate the anti-Islamic and anti-Ottoman prejudices in the Western world based on women's rights, it would have been more effective if the Ottoman women were narrated by women. The work of three women at the Women's Congress organised as part of the fair is interesting in this context. Fatma Aliye Hanım, one of the first female writers of the Ottoman Empire, who was invited to the fair, took part in the fair with her works even though she did not attend the fair, while Spanish musician Esmeralda Servantes and French Teresa Vielé tried to break down the anti-Turkish Muslim prejudices in the Western world with their presentations.

In this paper, the public diplomacy activities of the Ottoman Empire during the World's Columbian Exposition of 1893 will be analysed within the scope of the works of the three women mentioned above. Although it is not possible to directly measure the effectiveness of these activities due to the nature of public diplomacy, it will be tried to evaluate this effect by scanning the articles in the press during and after that period.

Keywords: Public diplomacy, Ottoman, The World's Columbian Exposition of 1893, Fatma Aliye, Teresa Vielé, Esmeralda Cervantes.

Giriş

Askeri ve ekonomik kapasiteden türetilen sert gücün kullanımı, devletlerin dış politika hedeflerine ulaşmaları için genellikle en doğrudan ve etkili araç olarak kabul edilir. Ancak yüksek maliyeti nedeniyle sert güç kullanımı genellikle son çare olarak görülür. Alternatif olarak, giderek daha önemli hale gelen yumuşak güç kullanımı ise cazibeye dayanır. Bu güç, bir ülkenin kültürü, siyasi değerleri ve dış politikası aracılığıyla başkalarını cezbetme becerisine dayanır (Nye, 2005). Geleneksel diplomatik faaliyetler de sert güç kullanımı tehdidi içerebileceği için bu faaliyetlerin de sert güç kullanımı kapsamında değerlendirildiği göz ardı edilmemelidir. Kaynağını yumuşak güçten alan kamu diplomasisi ise bir devletin ulusal çıkarlarını desteklemek üzere diğer ülkelerin halklarını ve karar alıcılarını etkilemeye yönelik çeşitli meşru araçları kapsar. Özellikle sert güç kabiliyetleri sınırlı olan devletler için yumuşak güç unsurlarından yararlanmak ve kamu diplomasisi uygulamak bazen bir seçenek değil, bir zorunluluktur.

Bugünkü anlamıyla ilk kez 1965 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılan (Fitzpatrick, 2010) kamu diplomasisi kavramı son yıllarda akademik literatürde büyük ilgi görmeye başlamıştır. Akademik açıdan disiplinler arası bir alan olan kamu diplomasisi, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de özellikle Halkla İlişkiler ve Uluslararası İlişkiler alanlarında çok sayıda tez, makale ve kitaba konu olmuştur. Muharrem Ekşi, Meltem Ünal Erzen, Haluk Karadağ, Gaye Aslı Sancar ve Gonca Yıldırım[29] gibi isimler yazdıkları kitaplarla Türkiye'de

[29] Bkz. Ekşi, M (2014). *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi; Erzen, M. Ü. (2014). *Kamu Diplomasisi***,** Derin Yayınları; Karadağ, H. (2016) *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi*, Nobel Yayınları; Sancar, G. A. (2014). *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, Beta

bu konudaki ilk literatürün oluşmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu alandaki araştırma hacmi hızla artmaktadır.

Kamu diplomasisi alanındaki akademik çalışmaların önemli bir kısmı kuramsal çerçeveye ve güncel ya da yakın tarihli uygulamalara odaklanmaktadır. Bu çalışmanın yapıldığı tarih itibarı ile Türkiye'de Cumhuriyet öncesi kamu diplomasisi uygulamalarına ilişkin yayınlanmış az sayıda makale ve sadece bir kitap bulunmaktadır.[30] Oysa kamu diplomasisinin kavramsallaştırılmasından önceye dayanan uzun bir geçmişi vardır. Bu çalışma, 1893 Şikago Fuarı çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından yürütülen kamu diplomasisi faaliyetlerinin seçilmiş belirli bir kısmına, bu alandaki mevcut literatür, dönemin Amerikan gazetelerinde çıkan haberler ve Osmanlı arşivleri incelenerek odaklanmaktadır.

Çalışmanın kapsamını oluşturan Esmeralda Cervantes, Teresa Vielé ve Fatma Aliye (Topuz) Hanım'ın fuar kapsamındaki kamu diplomasisi faaliyetleri, Türkiye için bir ilki temsil etmesi bakımından önemlidir. Ancak kamu diplomasisinin yapısı gereği bulgular net olarak ölçülemese de basındaki görünürlük dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında söz konusu faaliyetlerin etkisinin sınırlı olduğu görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1893 Şikago Fuarı'na Katılımı

Batılı güçlere karşı kendini korumak için mücadele eden Osmanlı İmparatorluğu için on dokuzuncu yüzyılın sonları zorlu bir dönemdi. Birçok sorun içinden özellikle Ermeni sorunu ve Balkanlar'daki huzursuzluk Batı dünyasında öne çıkan konulardı ve Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtıyordu. Bu sorunları çözmek için başvurulan neredeyse her güç kullanımı Batı dünyasında tepki ile karşılanıyor ve Batı dünyasındaki birçok yayında Türkler "barbar" olmakla itham ediliyordu.[31] Bu yayınlara dayanılarak Osmanlı-Türk-Müslüman imajının oldukça kötü olduğu rahatlıkla söylenebilir. Böyle bir ortamda bu olumsuz imajla mücadele etmek için kamu diplomasisi Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasında önemli bir araç haline geldi.

Ayrıca bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten Sultan 2. Abdülhamid, askeri ve ekonomik açıdan devletin içinde olduğu zayıflığın farkındaydı ve son derece ihtiyatlı bir hükümdar olarak her ne pahasına olursa olsun savaştan kaçınmaya çalışıyordu. Onun yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu kamu diplomasisini kullanarak imajını düzeltmek, İmparatorluğu Batı dünyasında hem daha güçlü hem de daha sempatik göstermek için çaba sarf ediyordu. Dünya Fuarları bu amaca ulaşmak için önemli fırsatlar sunuyordu.

Tarihsel olarak, ticaret toplantıları yüzyıllardır düzenlenmekte olup, en eski panayırların M.Ö. 2000 yıllarında Orta Doğu'da kurulduğuna inanılmaktadır. Benzer etkinlikler antik Yunan şehir devletlerinde ve Roma İmparatorluğu'nda da düzenlenmiştir. Bazı panayırlar hem ticari hem de kültürel amaçlara hizmet etmiştir. Örneğin, İslam öncesi Arabistan'daki Ukaz panayırı sadece ticareti değil aynı zamanda kabileler arasında şiir yarışmaları gibi kültürel faaliyetleri de geliştirmiştir (Kaçan Erdoğan, 2016).

Panayırların daha modern hali olan dünya fuarlarının geçmişi 1851 yılındaki Londra Büyük Sanayi Sergisi'ne kadar uzanmaktadır (Mattie, 2007). Osmanlı İmparatorluğu da bu fuara katılarak endüstriyel ve tarımsal ürünlerini dünyaya tanıtmayı amaçlamıştır. Sonraki yıllarda,

---

Basım Yayın; Yıldırım, G. (2015). *Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi*, Beta Yayıncılık.

[30] Bkz. Sancak, İ. (2022). *II. Abdülhamid Dönemi Kamu Diplomasisi Uygulamaları*, Nobel Yayıncılık, 2022.

[31] Bkz. "Some Turkish Superstitions", *The Chicago Tribune*, 31 Ekim 1893, s./p. 14.; "Wily Turks proclaimed poverty", *The Chicago Tribune*, 1 Kasım 1893, s./p. 16; "But he didn't go home", *East Oregon Herald*, 10 Mayıs 1893, s./p. 1;

1863 yılında İstanbul'da düzenlenen "Sergi-i Umumi-i Osmani" dahil olmak üzere, Avrupa'nın ve ABD'nin büyük şehirlerinde çok sayıda dünya fuarı düzenlenmiştir (Demir, 2018).

Çalışmada ele alınan 1893 Şikago Fuarı Kristof Kolomb'un Amerika kıtasına varışının 400. yıldönümü anısına düzenlenmiştir (Şafak, 2003). Dünyanın dört bir yanından geniş bir katılımcı kitlesinin ilgisini çeken fuarı 179 gün boyunca 21.477.218 biletli ziyaretçi gezmiştir ("Attendance at the Fair," 1893).

Osmanlı İmparatorluğu, mali sorunlar nedeniyle başlangıçta tereddüt etmesine rağmen, özellikle dönemin yükselen ekonomik ve askeri gücü olan Amerika Birleşik Devletleri ile ticaretin artmasını ümit ederek 1893 Şikago Fuarı'na katılmaya karar vermiştir (Şafak, 2003). Bununla birlikte, İmparatorluğun fuardaki temsili muhtemelen sadece ekonomik fayda sağlamayı değil, "Müslüman ama aynı zamanda modern dünyanın bir üyesi" olduğu mesajını vermeyi de amaçlamıştır (Gürler, 2011). Fuardaki Osmanlı pavyonunda geleneksel el sanatlarının yanı sıra teknolojik ürünlerin de sergilenmesi, pavyonunun açılışının Batılı tarzda yapılması (Bancroft, 1893), İmparatorluğun modern yüzünü göstererek bir tür kamu diplomasisi faaliyeti olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1893 Şikago Fuarı'na katılımı, kendisini küresel sahnede modern ve etkili bir devlet olarak sunmak sureti ile bir bütün olarak değerli bir kamu diplomasisi faaliyeti olsa da bu çalışmanın konusu Esmeralda Cervantes, Teresa Vielé ve Fatma Aliye Hanım'ın çalışmaları ile sınırlandırılmıştır.

1893 Şikago Fuarı'nda Esmeralda Cervantes, Teresa Vielé ve Fatma Aliye Hanım

1863'te İspanya'da doğan Esmeralda Cervantes, on iki yaşında 1876 Philadelphia Fuarı'na katılarak dönemin müzik çevrelerinde arp sanatçısı olarak hatırı sayılır bir ün kazandı. 1893 Şikago Fuarı'na katılmadan önce Osmanlı sarayında müzik öğretmenliği yapan Cervantes, Osmanlı yönetimi tarafından fuarın müzik ürünleri ve yayınları jürisine üye olarak seçildi. Anadili İspanyolcanın yanı sıra iyi derecede Türkçe, Fransızca, Almanca ve Rusça bilen oldukça kültürlü bir kadındı (Abbott, 1895).

Fuarda düzenlenen Kadınlar Kongresi'ne katılan Cervantes, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman kadınların eğitimine ve edebiyat dünyasındaki yerlerine odaklanan "Türkiye'nin Kadınları" başlıklı bir sunum yaptı. Bu sunumun önemli bir bölümü ABD'de yayımlanan The Islamic World adlı aylık dergide yayımlandı ("The Women of Turkey," 1894). Bu sunumun içeriği Osmanlı kamu diplomasisi üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahipti. İmparatorluktaki kadınların eğitimini ve edebi katkılarını olumlu bir şekilde tasvir ederek Osmanlı kamu diplomasisini doğrudan; İslam'ın kadınlara verdiği değeri vurgulayarak dolaylı olarak destekledi. Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen İslam devleti statüsü ve Sultan'ın Halife rolü göz önüne alındığında, İslam lehine herhangi bir ifade İmparatorluğun kamu diplomasisine destek olarak yorumlanmalıdır.

Cervantes sunumunda İslam'da kadın eğitiminin önemini vurgulamak için Kuran'dan ayetlere atıfta bulunmuştu. Ancak atıfta bulunduğu ayetlerin Kur'an'da yer almadığını belirtmek gerekir ki bu da İslami metinler hakkında bir bilgi eksikliğine işaret etmektedir. Sunumun ilk bölümlerinde "devleti için bir velinimet" olarak nitelediği Sultan II. Abdülhamid'i överek onun için dua ediyor ve Doğulu kadınların eğitimindeki ilerlemeyi onun hayırsever himayesine bağlıyordu.

Cervantes ayrıca sunumunda Türk kadın edebiyatçıların edebiyata katkılarını da vurgulamıştır. Bu kapsamda öncelikle aşağıda sözü edilecek olan Fatma Aliye Hanım olmak üzere felsefî yazıları Tercüman-ı Hakikat'te yayımlanan Makbule Hanım'dan; makale ve şiirleri çeşitli gazetelerde yayımlanan Leyla Hanım'dan; yine felsefî yazıları ile tanınan Gülnar Hanım'dan;

henüz çok genç olsa da büyük gelecek vaat eden Mihrünnisa Hanım'dan; biri roman olmak üzere dört kitap yazmış olan Zafer Hanım'dan ve bunlara ek olarak dini bir eser yazan Kamer Hanım ile matematikçi Emine Semiye Hanım'dan söz etmişti. Bu bölümü "Daha birçok Türk kadın yazardan söz edebilirim, ancak bu çalışmanın çok dar sınırları daha ileri gitmeme izin vermiyor." diyerek bitirmişti.

Sunumun diğer bir bölümünde Cervantes, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın eğitiminin durumu hakkında bilgi vererek, İstanbul'da üç Osmanlı kız okulunun ve Refika Hanım tarafından yönetilen dört yıllık bir öğretmen okulunun varlığını detaylandırdı. Ona göre Osmanlı kadınlarının eğitim ve yetiştirilme tarzının Batılı kadınlarınkinden aşağı değildi.

Ayrıca bu sunumda İstanbul'daki gayrimüslim kadınların eğitimine de değinilerek çeşitli cemaatlere ait okul ve öğrenci sayılarına ilişkin istatistikler verilmiştir. Batılıların Doğulu kadınları "hareme hapsedilmiş köleleştirilmiş ve cansız bedenler" olarak algılamasına karşı çıkan Cervantes, bu görüşün Doğulu kadınların statüsü hakkında doğru bilgi eksikliğinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Osmanlı kadınlarının eğitim ve yetiştirilme tarzının Batılı kadınlarınkinden daha aşağı olmadığını savunarak yaygın klişelere meydan okumuştur.

Cervantes'in 1893 Şikago Fuarı'nda yaptığı sunum, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların eğitimi ve edebiyat dünyasına katkıların ışık tutarken, aynı zamanda Batı toplumlarında yaygın olan Doğulu kadınlar hakkındaki yanlış kanılara da karşı çıkmıştır. Onun bu sunumdaki değerlendirmeleri dini anlamda bazı yanlışlar içerse de o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadınların kültür ve eğitim ortamına değerli bir bakış açısı sağlamıştır.

Önergede bahsi geçen sunum Osmanlı yönetimi tarafından iyi karşılanmış ve Cervantes sunumu için bir nişanla ödüllendirilmiştir ("Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DAB, OA), Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A. Hus), 279/36.," 1893). Bu fuardaki sunumundan dolayı ödüllendirilen bir başka kadın Teresa Vielé olmuştur. "Türkiye ve İslam Dini" başlıklı bir tebliğ sunan Vielé, kadınlara özgü bir nişan olan Şefkat Nişanı'na layık görülmüştür ("Personals," 1894). 1893 Şikago Fuarı'nda düzenlenen Kadınlar Edebiyat Kongresi'nde yapılan sunumda İslam dini ve onun Türk toplumu üzerindeki etkisi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır ("Woman's Auxillary," 1893). Dönemin gazetelerinde bu sunumun içeriği hakkında yeterli bilgi olmasa da sonradan sunumun tam içeriği yayımlanmıştır. Bu içeriğe göre (Al-Ahari, 2018) Vielé'nin sunumu, Türk hükümeti ve Sultan'ın İslam dini ile ilişkisinin yanı sıra bu dinin Türk halkı üzerindeki pratik etkilerini de kapsamaktaydı. Sunumda ayrıca Türkiye'de İslam dininin öğretilerinin bir sonucu olarak çocuklara ve genç kızlara verilen önem özellikle vurgulanmıştır.

Bu sunum temelde, İslam dini ve bu dinin Hıristiyanlıkla birleştiği noktalar hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklanan önyargıları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Vielé, Hazreti Muhammed'in ve İslam'ın yüceliğini vurgulamak için Goethe ve Victor Hugo gibi yazarlara atıfta bulunmuş, İslam'daki tek Tanrı inancının ve İslam ile Hıristiyanlık arasındaki yakınlaşma noktalarının altını çizmiştir. Vielé ayrıca İslam'da çok eşliliğe yönelik eleştirilere de değinerek, İslam'ın bir erkeğin sahip olabileceği eş sayısını artırmadığını, aksine dört ile sınırladığını belirtmiş ve İstanbul'da çok eşliliğin artık uygulanmadığını kaydetmiştir. Ayrıca harem ve selamlık uygulamasının kökenlerinin eski Yunan medeniyetine dayandığını iddia etmiş ve yakın gelecekte kaldırılmasının pek mümkün görünmediğini ileri sürmüştür.

Vielé, Müslüman kadınların Hıristiyan kadınlara kıyasla daha fazla yasal özgürlüğe ve mal varlıkları üzerinde daha fazla kontrole sahip olduğunu savunmuş ve Doğulu ve Batılı kadınlar arasındaki özgürlük algısı farklılıklarının altını çizmiştir. Terk edilmiş çocuklar ve hayvanların bakımına ilişkin İslami öğretilerin altını çizmiş ve bu öğretilerin Türkiye'de hayır kurumlarına

duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdığına inandığını belirtmiştir. Vielé ayrıca Türk halkının özelliklerini övmüş ve erdemlerini İslam'ın öğretilerine bağlamıştır.

Cervantes gibi Vielé de Sultan 2. Abdülhamid'i dini hoşgörüsü ve Türkiye'de sanata, bilime ve eğitime verdiği destekten ötürü övmüştür. 2. Abdülhamid döneminde okul sayısındaki artışa ve kızlar için özel okulların kurulmasına dikkat çekmiştir. Vielé ayrıca Avrupa sömürgeciliğinin getirdiği algılanan ahlaki çöküş ile İslam'ın teşvik ettiği ılımlılık, kişisel hijyen ve özsaygıyı karşılaştırmıştır. Sunumunu Victor Hugo'nun "Peygamberin Ölümü" adlı şiirinin İngilizce çevirisi ve Sultan 2. Abdülhamid'in, İslam'ın inancı güçlendiren ve insanlara ölüme hazırlıklı yaşamayı öğreten yönüne dair bir sözüne yaptığı atıfla tamamlamıştır.

Vielé'nin sunumu İslam'ın ve onun Türk toplumu üzerindeki etkisinin kapsamlı ve olumlu bir tasvirini sunmuştur. Bu sunumda verilen bilgilerin Cervantes tarafından verilenlere göre daha doğru olduğu görülmektedir. Sunumunun sonunda Vielé verdikleri bilgiler için fuardaki Osmanlı temsilcisi İbrahim Hakkı Bey'e ve Osmanlı Maarif Nezareti Ataşesi Muhammed Ubeydullah'a teşekkür etmiştir ki bu, bilgilerin daha doğru olmasının sebebini açıklamaktadır. Osmanlı yönetimince memnuniyetle karşılanan bu sunum Ticaret ve Nafia Nazırı Hasan Tevfik Paşa tarafından bir ariza ile Sultan Abdülhamid'e bildirilmiştir ("Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DAB, OA), Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A. Hus), 279/36.," 1893).

Çalışmaya konu edilen son kişi Türk edebiyatının ve kadın hakları aktivizminin önde gelen isimlerinden Fatma Aliye Hanım'dır. 1862 yılında İstanbul'da doğan Fatma Aliye Hanım tanınmış bir hukukçu ve yazar olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Özel hocalardan kapsamlı bir eğitim almış, bu eğitim onu üretken bir yazar ve çevirmen olmak için gerekli becerilerle donatmıştı. Erken dönem çalışmaları arasında George Ohnet'nin "Volonté" adlı romanını "Bir Kadın" takma adıyla Türkçeye çevirmesi sayılabilir. Bu çeviriyle edebiyat çevrelerine giren Fatma Aliye Hanım, Servet ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde yine takma adıyla yayımlanan yazılarıyla tanınmaya devam etmiştir. 7 Ekim 1890'da Tercüman-ı Hakikat'te yayımlanan "Sürat: Ayler'in Prensese İkinci Mektubu" başlıklı çevirisi ile gerçek kimliğini açıklamıştır (Aşa, 1995; Kızıltan & Gençtürk, 1993).

Fatma Aliye Hanım 1893 Şikago Fuarı öncesinde Türk edebiyatının tanınmış isimlerinden Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yine "Bir Kadın" takma ismini kullanarak "Hayal ve Hakikat" isimli bir roman yazmıştır. 1891'de yayımlanan Muhadarat (Muhazarat) Fatma Aliye ismi ile yayımlattığı ilk roman olmuştur. Nisvan-ı İslam (İslam Kadınları) anı türünde yazılmış olup Fatma Aliye Hanım'ın dönemin Türkiye'sinde çok tartışılan çok eşlilik, cariyelik ve örtünme gibi konularda Batılı kadınlarla yaptığı diyaloglardan oluşmuştur. Kitap sonradan Arapça, Fransızca ve İngilizce'ye çevrilmiştir.

Şikago Fuarı kapsamında düzenlenen Dünya Temsilci Kadınlar Kongresi, Osmanlı hükümetinden söz konusu kongreye bir temsilci göndermesini talep etmiş ise de bu davete olumlu bir cevap verilmemiştir. Sonrasında Fatma Aliye Hanım'dan haberdar olan ABD'deki Kadın Yöneticiler Kurulu onunla irtibat kurarak eserlerini Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde sergilemek istediklerini bildirdiler. Fatma Aliye Hanım'ın uygun bulması sonucunda üç kitabı Kütüphane'de sergilenmiştir (Os, 2016).

Fatma Aliye Hanım'ın 1893 Şikago Fuarı'na doğrudan olmasa da eserleri ile katılıp burada üç kitabını tanıtması, modern ve eğitimli bir Müslüman Türk kadını imajını Batı dünyasına göstermesi açısından önemliydi. Ancak edebiyata ve kadın sorunlarına yaptığı önemli katkılar

sayesinde günümüzde feminizmle ilgili birçok yayında yer bulmasına rağmen[32] dönemin Amerikan gazetelerinde onun adına rastlanmamıştır. Kütüphanede sergilenmiş olsa da kitaplarının ABD'de fazla dikkat çekmediği anlaşılmaktadır.

1893 Şikago Fuarı'ndan önce ve sonra Osmanlı İmparatorluğu başka fuarlara katılmış ise de konuya kamu diplomasisi açısından bakıldığında 1893 Şikago Fuarı bunların muhtemelen en yararlısı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun fuardaki resmî pavyonu (fuarda ayrılan alan) The Chicago Tribune gazetesinde ayrıntılı bir şekilde haberleştirilmiştir. Bu haberde övücü ifadelerin kullanılması (Acehan, 2018) ayrıca değerli olmuştur.

Sonuç

19. yüzyılın sonları Osmanlı İmparatorluğu için çalkantılı bir dönemdi. Devletin varlığına yönelik önemli meydan okumalar vardı ve gerek iç sebeplerden gerekse de uluslararası sistemin durumundan dolayı bunlara karşı sert güç kullanımı yoluyla sonuç elde etme imkânı son derece sınırlıydı. Birincil tehdit kaynağı Batılı ülkelerdi ve bu tehdidin baskısını sert güce başvurmadan azaltacak her adım değerliydi. Batılı halklar nezdinde yürütülecek kamu diplomasisi faaliyetleri bu bağlamda önem arz ediyordu.

Bu dönemde Batı medyasında geniş yer bulan, Türkleri acımasız ve antipatik insanlar olarak gösteren yazıların yanı sıra Ermeni sorunu gibi konularda Türkler aleyhine yayımlanan haberler Osmanlı yönetiminin canını fazlasıyla sıkıyordu. Bütün bu olumsuz yayınlara karşı Türklere, İslam'a ve Osmanlı Devleti'ne yönelik sempati oluşturabilecek her çalışmaya ihtiyaç vardı.

Bu bağlamda 1893 Şikago Fuarı'nda yapılan sunumların ve sergilenen kitapların her zamankinden daha değerli olduğu açıktır. Ayrıca bu tür faaliyetlerin Osmanlı toplumunda yeterince değer verilmediği iddia edilen kadınlar tarafından yürütülmesi çalışmaların değerini katlayacak nitelikteydi. Buna ek olarak, Osmanlı yönetiminin gayrimüslim unsurlara baskı yaptığı haberlerinin Batı medyasında yer bulduğu böyle bir dönemde, fuarda sunum yapan iki kadının, Batı dünyasında tanınmış bir müzisyen olan Esmeralda Cervantes ve tanınmış bir yazar olan Teresa Vielé'nin gayrimüslim olmaları bu yönüyle de ayrı bir mesaj içermekteydi. Ayrıca, Fatma Aliye Hanım'ın kitaplarının fuarda yer alması, Batı'da Müslüman Osmanlı kadınlarının eğitimsiz ve ezilmiş olarak algılanmasına karşı ikna edici bir cevap niteliğindeydi.

Başta da vurgulandığı gibi, kamu diplomasisinin etkisini ölçmek için doğrudan bir yöntem yoktur. Ancak bu faaliyetlerin medyada yer alması hedef ülke halkı üzerindeki etkileri hakkında fikir vermektedir. Bu bağlamda, 1893 Chicago Dünya Fuarı, mevcut kaynaklar göz önüne alındığında, Osmanlı İmparatorluğu için genel olarak başarılı bir kamu diplomasisi girişimi olarak görülebilir. Ancak fuara genel katılımın başarısına rağmen, bu çalışmanın konusunu oluşturan Esmeralda Cervantes, Teresa Vielé ve Fatma Aliye Hanım'ın bu başarıya katkıları söz konusu olduğunda, onların faaliyetlerinin dönemin gazete haberlerinde çok az yer alması bu çalışmaların kamu diplomasisi bağlamında değerini azaltmaktadır. Cervantes'in ünlü bir müzisyen olmasının onun basında daha fazla görünür olmasına katkıda bulunduğu açıktır. Buna karşılık, Fatma Aliye Hanım'ın Batı toplumunda tanınmaması ve fuara dolaylı katılımı, onunla ilgili haberlerin basında yer almamasının muhtemel sebebidir. Başarı hikayelerinin yanı sıra bu tür başarısızlıklardan (ya da en azından kısmi başarılardan) da ders çıkarmak, yürütülecek başarılı kamu diplomasisi faaliyetleri için yol gösterici olacaktır.

[32] Örneğin bkz. Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları; Forsås-Scott, H. (Ed.) (2015). *Textual Liberation: European Feminist Writing in the Twentieth Century*, Routledge; Timuroğlu, S. (2020). *Kanatlanmış Kadınlar: Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*, İletişim Yayınları.

Kaynaklar

Abbott, F. D. (Ed.). (1895). *Musical Instruments at the World's Columbian Exposition*. The Presto Co.

Acehan, I. (2018). *1893 Chicago Dünya Fuarı'nda 'Padişahım çok yaşa!'* Forum USA Turkish American Newspaper, Https://Forumusa.Com/Turk-Toplumu/1893-Chicago-Dunya-Fuarinda-Padisahim-Cok-Yasa/.

Al-Ahari, M. A. (2018). *1893 World Parliament of Religions: Papers on Islam*. Magribine Press.

Aşa, E. (1995). Fatma Aliye Hanım. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (Vol. 12, pp. 261–262).

The Chicago Tribune, "Attendance at the fair" (1 Kasım 1893), 4.

Bancroft, H. H. (1893). *The Book of the Fair*. The Bancroft Company Publisher.

Demir, K. (2018). Sergi-i Umumi-i Osmani'nin (1863) Açılışı ve Sergi'nin Duyurulmasında Gazetelerin Rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *28*(1), 155–169.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DAB, OA), Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A. Hus), 279/36. (1893). In *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*.

Fitzpatrick, K. R. (2010). *The Future of U.S. Public Diplomacy: An Uncertain Fate*. Martinus Nijhoff Publishers.

Gürler, A. Ş. (2011). 1893 Şikago Dünya Fuarı'nda Osmanlı Hipodromu ve Şirket-i Hamidiye. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor Edebiyat Dergisi*, *XVII*(65), 7–18.

Kaçan Erdoğan, M. (2016). Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı. *Belleten*, *LXXX*(287), 123–155.

Kızıltan, M., & Gençtürk, T. (Eds.). (1993). *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu - I*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.

Mattie, E. (2007). *Dünya Fuarları*. İstanbul: İstanbul Fuar Merkezi Yayınları.

Nye, J. S. (2005). *Yumuşak Güç*. Elips Kitap.

The Chicago Tribune. "Personals" (6 Eylül 1894), 6.

Şafak, N. (2003). *Osmanlı – Amerikan İlişkileri*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

The Women of Turkey. (1894). *The Islamic World*. www.abdullahquilliam.org

Van Os, N. A. N. M. (2016). "They can breathe freely now":: The international Council of women and Ottoman Muslim women (1893-1920s). In *Journal of Women's History* (Vol. 28, Issue 3, pp. 17–40). Johns Hopkins University Press. https://doi.org/10.1353/jowh.2016.0023

The Chicago Tribune. "Woman's Auxillary" (26 Eylül 1893), 11.

SİSTEMDE GÖRÜLMEYEN ANNE
THE MOTHER NOT SEEN IN THE SYSTEM

Sevcan YILDIZ
Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Antalya, Türkiye /
ORCID ID: 0000-0003-2066-1941

Hilal ANDIÇ
Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye /
ORCID ID: 0000-0003-1621-3118

Özet

Ataerkil toplum yapısının evrimi, kadının rol ve statüsünün önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. İlk çağlarda, kadın doğurganlığından dolayı toplumda değer görmektedir. Doğaüstü ve doğal olayların açıklanmasında kadının üreme gücüne atıfta bulunan çok tanrılı dinlerde, kadın, ilahiler ve tanrıçalar aracılığıyla saygı ve önem görmüştür. Ancak, zamanla gerçekleşen çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere geçişle birlikte, mitolojik hikayelerde kadın, insanlığın cennetten kovulmasındaki suçlamalara maruz kalmıştır. Bu mitlerde genellikle kadın figürleri, günah ve başkaldırı ile ilişkilendirilmiş, insanlık için bir tehdit olarak tasvir edilmiş ve bu nedenle ötekileştirilmişlerdir. Ataerkil yapı, erkek odaklı düşüncelerin gelişmesine katkıda bulunarak kadını toplumsal bir cinsiyet olarak şekillendirmiştir. Kadın, bu evrimsel süreç içinde sadece doğurganlık yeteneği üzerinden değer görmekten çıkmış, daha çok anaerkil toplum yapısından uzaklaşılarak toplumsal rolleri ve konumu sınırlanmıştır. Bu durum, günümüzde de devam etmekte olan bir tartışma ve değişim sürecini işaret etmektedir. Bu değişim süreci içerisinde aile ile ilgili problemlerin çözümüne yönelik birçok iyileştirme teknikleri de ortaya çıkmıştır. Bu tekniklerden biri olan Aile Dizimi tekniği, aile içindeki sorunların çözümünde kullanılırken kadının rolü büyük bir önem taşımaktadır. Bu teknik, atalarımızın kadim mirasına dayanmaktadır İlkel toplumlarda, erkeğin karısı ve çocuklarının güvenliğinden sorumlu olmasından dolayı aile içinde rolü nasıl bir önemde ise, Aile Dizimi tekniğinde bu sorumluluk nedeniyle erkek, aile sistemi içerisinde sıralamada "önce" gelmektedir. Ancak, Aile Dizimi tekniğine göre ailenin temeli kadındır, özellikle de bu kadın anne ise. Kadın, yaşam veren ve çocuklarından sorumlu olan temel figürdür. Erkeğin rolü, kadınlığa hizmet etmektir, yani kadını korumak, çocukların rızkını sağlamak ve ailenin güvenliğinden sorumlu olmaktır. Aile dizimi, bu geleneksel rolleri vurgulayarak; kadın ile erkeğin toplumdaki yerlerini belirgin bir biçimde işaret etmektedir. Böylece sistemde görülen ya da görülmeyen aile üyelerinin nasıl bir ilişki dinamiğinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Tanrıça, Anne, Aile Dizimi.

Abstract

The evolution of the patriarchal social structure has caused the role and status of women to change significantly. In ancient times, women were valued in society due to their fertility. In polytheistic religions, which refer to the reproductive power of women in explaining supernatural and natural events, women have been respected and important through hymns and goddesses. However, with the transition from polytheistic religions to monotheistic religions over time, women were exposed to the accusations of humanity being expelled from heaven in mythological stories. In these myths, female figures are generally associated with sin and rebellion, depicted as a threat to humanity, and therefore marginalized. The patriarchal structure has shaped women as a social gender by contributing to the development of male-oriented ideas. During this evolutionary process, women were no longer valued solely for their fertility ability, and their social roles and position were limited by moving away from the matriarchal social structure. This situation points to a process of debate and change that continues today. During this change process, many improvement techniques have emerged to solve family-related problems. While one of these techniques, the Family Constellation technique, is used to solve problems within the family, the role of women is of great importance. This technique is based on the ancient heritage of our ancestors. Just as in primitive societies, the role of the man in the family is important because he is responsible for the safety of his wife and children, in the Family Constellation technique, the man comes "first" in the family system due to this responsibility. However, according to the Family Constellation technique, the basis of the family is the woman, especially if this woman is the mother. The woman is the basic figure who gives life and is responsible for her children. The man's role is to serve womanhood, that is, to protect women, provide for the children, and be responsible for the security of the family. Family constellation emphasizes these traditional roles; It clearly indicates the places of men and women in society. Thus, it shows what kind of relationship dynamics the family members, whether seen or not seen in the system, have.

Keywords: Woman, Goddess, Mother, Family Constellation.

19. YÜZYILDA KADININ GİRİŞİMCİLİĞİ VE DAYANIŞMA MODELLERİ
Louise Otto-Peters, Pauline Stägemann, Bezmiâlem Valide Sultan ve Adile Sultan

WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP AND SOLIDARITY MODELS IN THE 19TH CENTURY
Louise Otto-Peters, Pauline Stägemann, Bezmiâlem Valide Sultan and Adile Sultan

Münevver ŞEHİTOĞLU,
[1] Doktora Öğrencisi, Zürih Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Zürih, İsviçre / ORCID ID: 0000-0001-8069-2120

Özet

Toplumda yardımlaşma ve dayanışma duygularının temeli, genellikle insanların sosyal varlıklar olmaları, birbirlerine bağlı olmaları ve ortak bir sosyal çevrede yaşamalarıyla ilgilidir. Bu temel duygular, insanların toplum içinde birbirlerine destek olma, birlikte çalışma ve ortak çıkarlar doğrultusunda dayanışma içinde olma yatkınlığından kaynaklanır. Kadınlar, özellikle dayanışma ve yardımlaşma konusunda belirgin bir eğilime sahiptir. Kadınların girişimcilikteki rolü zaman içinde önemli ölçüde değişti ve dayanışma, bu alandaki önemli bir etmen haline gelmiştir. Bu çalışma, girişimci ruha sahip kadınların ortak hedeflere ulaşmak için nasıl dayanışma içinde hareket ettiklerini ve bu dayanışmanın girişimcilik ruhunu nasıl güçlendirdiğini analiz etmektedir.

Araştırmada, 19. yüzyılda farklı coğrafyalarda yaşamış ve varoluş mücadelesi vermiş dört olağanüstü kadın figürü ele alınmıştır: Girişimcilik ruhuyla hareket eden Louise Otto-Peters, Pauline Staegemann, Bezmiâlem Valide Sultan ve Adile Sultan. Bu kadınların topluma katkıları ve dayanışmanın teşvik edilmesine odaklanılarak incelenmiştir. Çalışmada, Osmanlı ve Batı'daki kadın örneklerin sosyal hayatları detaylı şekilde incelenmiş ve topluma sağladıkları katkılar kıyaslanarak açıklanmıştır. Tüm modellerin ortak davranışı ise, konu ne olursa olsun çevre ve topluma fayda sağlama niyetini içermektedir, özellikle kadınlara yönelik çalışmalarda bu ilkelerin öncelikli olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Girişimcilik, Dayanışma

Abstract

The basis of feelings of cooperation and solidarity in society is generally related to people being social beings, being dependent on each other and living in a common social environment. These basic emotions arise from people's tendency to support each other in society, to work together and to be in solidarity towards common interests. Women especially have a clear tendency towards solidarity and cooperation. The role of women in entrepreneurship has changed significantly over time, and solidarity has become an important factor in this field. This study analyzes how women with entrepreneurial spirit act in solidarity to achieve common goals and how this solidarity strengthens the entrepreneurial spirit.

In the research, four extraordinary female figures who lived in different geographies and struggled for existence in the 19th century were discussed: Louise Otto-Peters, Pauline Staegemann, Bezmiâlem Valide Sultan and Adile Sultan, who acted with the spirit of

entrepreneurship. These women's contributions to society were examined with a focus on promoting solidarity. In the study, the social lives of women in the Ottoman Empire and the West were examined in detail and their contributions to society were compared and explained. The common behavior of all models includes the intention to benefit the environment and society, regardless of the subject. It has been concluded that these principles are of priority, especially in studies aimed at women

Keywords: Women, Entrepreneurship, Solidarity

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA KANTODA KADIN KİMLİĞİ

WOMEN IDENTITY İN CANTO İN CONTEXT OF GENDER

Aslı AYDAR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzik Bilimleri Anabilim Dalı, Müzikoloji Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye /ORCID ID: 0009-0003-7278-0392

Özet

Osmanlı döneminde, 18. yüzyılın sonlarına doğru güçlenen Batılılaşma hareketleri yaşamın her alanında görünürlük kazandığı gibi başta saray ve çevresi olmak üzere dönemin eğlence anlayışında ki yenileşmelerin gelişmesinde öncülük etmiştir. Bu yenileşmeler geleneksel Osmanlı/Türk sanat müziğinin Batı sahne sanatlarından etkilenmesiyle kanto gibi alt türlerin doğmasına yol açmıştır. İlk popüler müziğimiz olarak bilinen ve sahnede kadın kimliğinin varoluşunda büyük rol oynayan kanto, başta bestekârlar ve müzik yazarları olmak üzere toplum tarafından eleştirilmiş ve her zaman tartışma konusu olmuştur. Bugün tozlu raflara kaldırılmış eserleri ve saklı kalmış kadın sanatçılarıyla sosyal bilimlerdeki toplumsal cinsiyet çalışmalarına en iyi örnek gösterilebilecek alt türler arasındadır.

Bu çalışmada, 18.yüzyılın sonlarından 19.yüzyıla uzanan süreçte Osmanlı Dönemi sahne sanatlarında başlamış olan Batılılaşma hareketleri incelenmiş, toplum nezdinde yenileşmelerin nasıl karşılandığını irdelenmiş, 19.yüzyılın sonundan 20.yüzyılın ilk yarısına kadar Batı sahne sanatlarının Osmanlı topraklarında görünürlük kazanmasıyla sahnedeki kadın kimliğinin varoluşu toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınmıştır.

Ulaşılan sonuçta, kantonun toplumun bir kısmı ve müzik yazarları tarafından eleştiriye maruz kalmasının sadece sahnedeki kadın kimliğinin var oluşuyla ilgili olmadığı, müzisyenler ve izlerkitlesinin değişen sınıf farklılığına göre konumlandırıldığı ve muhafazakâr değerlere bağlı eleştirilerin temel olarak bu iki ana boyutta yoğunlaştığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, Batılılaşma, Kanto, Toplumsal Cinsiyet, Kadın Kimliği.

Abstract

Westernization movements, which became stronger during the Ottoman period towards the end of the 18th century, gained visibility in all areas of life and pioneered the development of innovations in the entertainment concept of the period, especially in the palace and its surroundings., as traditional Ottoman/Turkish classical music was These innovations led to the emergence of subgenres such as Kanto influenced by Western performing arts. Kanto, known as our first popular music and playing a major role in the existence of female identity on stage, has been criticized by society, especially composers and music writers, and has always been a subject of debate. Today, Kanto is among the subgenres that can be shown as the best example of gender studies in social sciences, with it works left on dusty shelves and hidden female artists.

In this study, the Westernization movements that started in the performing arts of the Ottoman Period from the late 18th century to the 19th century were examined, how the innovations were received by the society was examined, and the female identity on the stage existed as Western

performing arts gained visibility in the Ottoman lands from the end of the 19th century to the first half of the 20th century. Its occurrence has been discussed in the context of gender.

As a result, it has been determined that the Kanto's exposure to criticism by a part of the society and music writers is not only related to the existence of the female identity on the stage, but also that the musicians and their audience are positioned according to the changing class differences, and the criticism based on conservative values mainly concentrates on these two main dimensions.

Keywords: Ottoman Period, Westernization, Kanto, Gender, Women Identity.

MİTOLOJİDE KADINLARIN KÖTÜCÜL TEMSİLLERİ: TOPLUMSAL CİNSİYET STEREOTİPLERİNİN YANSIMALARI

EVIL REPRESENTATIONS OF WOMEN IN MYTHOLOGY: REFLECTIONS OF GENDER STEREOTYPES

Deniz GÜÇLÜ[1],
[1] Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Kartepe Turizm Meslek Yüksekokulu, Kocaeli, Türkiye/
ORCID ID: 0000-0001-7040

Özet

Mitolojik hikâyeler, kültürlerin ve toplumların kolektif bilincini şekillendiren önemli unsurlardan biridir. Ancak, bu mitolojilerde kadın karakterlerin genellikle erkeklerden daha kötücül bir şekilde tasvir edilmesi, toplumsal cinsiyet stereotiplerinin mitolojik mirası üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Mitolojik metinlerde sıkça rastlanan "kadınlar kötüdür" motifleri, başta Yunan, Roma, Kuzey Avrupa ve Hint mitolojileri olmak üzere birçok kültürde tekrarlanmaktadır. Medusa, Kirke, Lilith, Kali, Hel gibi karakterler, mitolojik hikâyelerde kadınların tehlikeli, hilekâr ya da günahkâr olarak tasvir edilmesine örnek teşkil etmektedir. Hatta çocuklarını öldüren bir katil olarak da hikâyelerde temsil edilmektedir. Yunan mitolojisinde ilk kadın Pandora'nın yaradılış hikâyesi, kadınların mitolojideki zayıflığı, kurnazlığı veya günahkârlığı temsil etme eğilimindeki stereotipleri ortaya koyar. Bu temsiller, kadınların toplum içindeki rolünü şekillendiren ve pekiştiren bir rol oynamıştır. Mitolojik hikâyeler, o dönemdeki toplumsal normları ve değerleri yansıtma eğilimindedir. Kadınların kötücül olarak tasvir edilmesi, o dönemdeki cinsiyet rollerini güçlendirerek, kadınların toplum içindeki konumlarını sınırlamıştır. Bu stereotipler, mitolojiden kaynaklanan bir miras olarak, toplumların genel bakış açılarını da etkilemektedir.

Çalışmamızda, antik çağlardan günümüze kadar uzanan farklı kültürlerin mitolojik öykülerinde yer alan kadın karakterlerin kötücül eğilimleri ele alınarak, bu temsillerin toplumsal normlar ve değerlerle nasıl ilişkilendirildiğinin ortaya konması amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Mitoloji, Tarih, Toplumsal Cinsiyet Normları, Cinsiyet Eşitsizliği

Abstract

Mythological stories are one of the important elements that shape the collective consciousness of cultures and societies. However, the fact that female characters are often depicted in a more malevolent manner than men in these mythologies has a profound impact on the mythological legacy of gender stereotypes. "Women are bad" motifs, which are frequently encountered in mythological texts, are repeated in many cultures, especially in Greek, Roman, Northern European and Indian mythologies. Characters such as Medusa, Circe, Lilith, Kali and Hel are examples of women being depicted as dangerous, deceitful or sinful in mythological stories. He is even represented in the stories as a murderer who kills his children. The creation story of Pandora, the first woman in Greek mythology, reveals the stereotypes that women tend to represent weakness, cunning, or sinfulness in mythology. These representations played a role in shaping and reinforcing the role of women in society. Mythological stories tend to reflect the social norms and values of that period. Depicting women as evil strengthened the gender roles of that period and limited the position of women in society. These stereotypes, as a legacy originating from mythology, also affect the general perspectives of societies.

In our study, we aim to reveal how these representations are associated with social norms and values by addressing the malevolent tendencies of female characters in the mythological stories of different cultures from ancient times to the present day.

Keywords: Woman, Mythology, History, Gender Norms, Gender Inequality

HABERMAS'IN KAMUSAL ALAN TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE SİYASAL İLETİŞİM VE TOPLUMSAL CİNSİYET: TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI KADIN HAKLARI HAREKETİ

POLITICAL COMMUNICATION AND GENDER WITHIN THE FRAMEWORK OF HABERMAS' PUBLIC SPHERE THEORY: WOMEN'S RIGHTS MOVEMENT IN TURKEY AFTER 1980

Meltem NAZLI[1],
[1] Öğretim Görevlisi, Ankara Medipol Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye / ORCID ID: 0000-0003-4027-6483

Özet

1980 sonrası Kadın Hakları Hareketi, Türkiye'de kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadele ettiği önemli bir dönemdir. Hareket, kadınların siyasal katılımını, kamusal alandaki temsilini ve toplumsal cinsiyet normlarına karşı bilincin oluşturulmasını amaçlamıştır. Çalışmanın odak noktasını oluşturan Habermas'ın kamusal alan teorisi, demokratik bir toplumun temelini kamusal alanda atan bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Kamusal alan, medya, sivil toplum örgütleri ve siyasi tartışmalar gibi araçlar aracılığıyla bireylerin eşit katılımına olanak tanımaktadır. Hareket, kamusal alanın açılmasına ve kadınların bu alanda aktif bir şekilde yer almasına önemli katkılarda bulunmuştur. Kadın Hakları Hareketinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği mücadelesi, Habermas'ın teorisinin vurguladığı şekilde kamusal tartışma ve farkındalık yaratma mekanizmalarını içermiştir. Kadınlar, kamusal alanda eşit temsil talep ederek ve toplumsal cinsiyet normlarına karşı çıkarak bu mücadeleyi sürdürmüşlerdir.

Çalışma, Habermas'ın kamusal alan teorisini kullanarak Türkiye'de 1980 sonrasında ortaya çıkan Kadın Hakları Hareketi'ni analiz etmeyi amaçlamaktadır. Habermas'ın teorisi, demokratik katılım ve kamusal tartışma üzerine odaklandığı için bu hareketin kadınların siyasal iletişimdeki rolünü, kamusal alandaki temsilini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadelesini değerlendirmek için uygun bir analitik çerçeve sunmaktadır. Aynı zamanda çalışma, Habermas'ın kamusal alan teorisi çerçevesinde Türkiye'deki 1980 sonrası Kadın Hakları Hareketi'ni irdeleyerek, kadınların demokratik katılımını artırmada ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadelede kamusal iletişimin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde kadınların kazandığı haklara odaklanarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadelede daha ileri adımların atılmasına dair önerilere de çalışmada yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hakları Hareketi, Kamusal Alan Teorisi, Toplumsal Cinsiyet, Siyasal İletişim.

Abstract

The Women's Rights Movement after 1980 was an important period in Turkey when women fought against gender inequality. The movement aimed at women's political participation, their representation in the public sphere, and raising awareness against gender norms. Habermas's public sphere theory, which constitutes the focus of the study, functions as a mechanism that lays the base of a democratic society in the public sphere. The public sphere allows equal engagement of individuals through the tools such as media, non-governmental organizations and political dialogues. The movement made significant contributions to the opening of public sphere and the engagement of women in this area actively.

The struggle for gender inequality of The Women's Rights Movement involved public debate and awareness-raising mechanisms as emphasized by Habermas's theory. Women continued this struggle by demanding equal representation right in the public sphere and opposing gender norms. This study aims to analyze the Women's Rights Movement that emerged in Turkey after 1980, using Habermas's public sphere theory. As Habermas' theory focuses on democratic participation and public engagement, it provides a proper analytical framework for evaluating the movement's struggle with women's role in political communication, their representation in the public sphere, and gender inequality. The study also examines The Women's Rights Movement in Turkey after 1980 within the framework of Habermas's public sphere theory and emphasizes the importance of public communication in increasing women's democratic participation and fighting gender inequality. In this sense, some suggestions are given to take further steps in the fight against gender equality and focusing on women's rights in the democratization period of Turkey.

Keywords: Women's Rights Movement, Public Sphere Theory, Gender, Political Communication

DOĞU TÜRKİSTAN'DA UYGUR KADINLARINA KARŞI YAPILAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ ÜZERİNE

ON HUMAN RIGHTS VIOLATIONS AGAINST UYGUR WOMEN IN EAST TURKISTAN

Adilcan ERUYGUR
Dr., Selçuk Üniversitesi Dış İlişkiler Ofisi,
Konya, Türkiye, ORCID ID: 0000-0018-1560-004

Özet

Totaliter rejimler genellikle bireylerin özgürlüklerini sınırlar ve insan haklarına yönelik ciddi ihlallerle ilişkilidir. Bu tür rejimler, genellikle sansür, siyasi baskı, keyfi tutuklamalar, işkence ve diğer insan hakları ihlallerini içeren otoriter kontrol mekanizmalarını benimser. Totaliter rejime sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti, 2014'te başlattığı "Aşırılığa ve Terörizme Karşı Sert Mücadele Politikası" ile Doğu Türkistan'da baskıcı önlemler almıştır. Bu Politika, terörle mücadele adı altında sert güvenlikleştirme politikalarını içerir. Çin devleti, Doğu Türkistan'da işgalden beri yürütülen Çinlileştirme, entegrasyon ve asimilasyon çabalarını daha da arttırmıştır. Politika, yüksek teknoloji ve sıkı denetimle desteklenerek bölgede baskı, keyfi tutuklamalar, kültürel asimilasyon ve insan hakları ihlallerini hızlandırmıştır. Bunun yanı sıra 2017 yılından itibaren uygulamaya konulan toplama kampları da yeni bir asimilasyon aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gözetim ve kontrol mekanizmalarının sertleşmesi, güvenlik birimlerinin artması, iletişim araçlarının sürekli denetlenmesi ve elde edilen verilerin keyfi şekilde suç kanıtı olarak kullanılması gibi uygulamalar bölgede dramatik bir şekilde artan insan hakları ihlallerine neden olmuştur. Bu politikadan en çok etkilenenlerin başında Doğu Türkistanlı kadınlar gelir. Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da Uygur kadınlarına yönelik yeni güvenlik ve terör politikalarıyla sürekli gözetlenen, disipline edilen ve itaatkâr bir kadın kimliği inşa etmeye hedef almaktadır. Bu politika, Uygur kadınlarının özgün kimliklerini ve varoluşlarını yok sayarak, makbul ve uysal vatandaşlar oluşturma amacı gütmektedir. Uygur kadınlarının kimliklerini yeniden şekillendirme çabaları, kadınların inanç, düşünce ve cinsel özgürlüklerini baskılamakta ve temel insan haklarını ihlal etmektedir. Bu süreç, insanların insanca yaşamasının teminatı olan hakları gasp etmekte ve bölgedeki kadınları disipline etmeye yönelik şiddet mekanizmalarını içermektedir.

Bu çalışmada Doğu Türkistan'daki Uygur kadınlarının karşılaştığı insan hakları ihlallerinin nedenleri, insan hakları ihlallerinin süreçleri ve tezahürleri ile dünya kamuoyunun bu ihlallere sergileyen tutumları üzerinde kısaca durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Totaliter Rejim, Çin Hükümeti, Doğu Türkistan, Türk Kadınları, İnsan Hakları İhlalleri

Abstract

"Totalitarian regimes often restrict individual freedoms and are associated with serious human rights violations. These types of regimes typically adopt authoritarian control mechanisms that include censorship, political oppression, arbitrary detentions, torture, and other human rights abuses. The People's Republic of China, a country with a totalitarian regime, has implemented oppressive measures in East Turkistan with its 'Firm Policy Against Extremism and Terrorism' launched in 2014. This Policy includes harsh securitization under the guise of combating terrorism. Since its occupation, the Chinese state has further intensified efforts for Sinicization, integration, and assimilation in East Turkistan. Supported by high technology and strict surveillance, the Policy has accelerated pressure, arbitrary detentions, cultural assimilation, and

human rights violations in the region. Additionally, from 2017, internment camps have been used as a new tool for assimilation. The intensification of surveillance and control mechanisms, increased security forces, continuous monitoring of communication tools, and arbitrary use of collected data as criminal evidence have dramatically increased human rights violations in the region. Among those most affected by this policy are the women of East Turkistan. The Chinese government targets Uyghur women in East Turkistan with its new security and anti-terrorism policies, subjecting them to constant surveillance, discipline, and the construction of a compliant female identity. This policy aims to erase the unique identities and existence of Uyghur women, creating compliant and docile citizens. Efforts to reshape the identities of Uyghur women suppress their faith, thoughts, and sexual freedoms, and violate their fundamental human rights. This process deprives people of the rights that guarantee humane living and includes mechanisms of violence aimed at disciplining women in the region.

“This study will briefly focus on the causes of human rights violations encountered by Uyghur women in East Turkistan, the processes and manifestations of these human rights violations, and the attitudes of the global public towards these violations.”

Keywords: Totalitarian Regime, Chinese Government, East Turkestan, Turkish Women, Human Rights Violations

HAVACILIK SEKTÖRÜNDE KADIN ÇALIŞANLARIN FİRMA KÂRLILIĞINA ETKİSİ: TÜRK HAVA YOLLARI ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF FEMALE EMPLOYEES ON COMPANY PROFITABILITY IN THE AVIATION INDUSTRY: TURKISH AIRLINES EXAMPLE

Sümeyye YAVUZ
Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-1381-2812
Alper ASLAN
Prof. Dr. Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi, Kayseri, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-1408-0921

Özet

Havayolu işletmelerinin kurulmasındaki temel amaçlar genellikle kârlılık ve uzun vadeli sürdürülebilirliktir. Kârlılığı elde etmede, işletmenin iç dinamikleri, özellikle de istihdam yapısı önemli bir rol oynar. Kadın çalışanların iş süreçlerine kattığı titizlik ve özveri, işletmenin genel kârlılığı üzerinde etkilidir. Bu çalışmada 2002-2022 yılları arasında Türk Hava Yolları kadın çalışanlarının işletme kârlılığına olan etkisi incelenmiştir. Çalışmada Türk Hava Yolları'nın net kârı, toplam çalışan kadın sayısı, piyasa değeri ve taşınan yolcu sayısı değişkenleri kullanılmıştır. Yöntem olarak ARDL (Autoregressive Distributed Lag Bound Test) yöntemi ve Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda havacılık sektöründe insan kaynakları politikalarında kadın istihdamına öncelik verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Analiz sonucunda kısa dönemde kadın çalışanlar oranında %1'lik değişim kârlılığı %0.21 oranında pozitif olarak etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Havayolu, Kadın çalışanlar, Kârlılık, Nedensellik

Jel Sınıflandırma Kodları: B21, B54, C5

Abstract

The main objectives in the establishment of airline businesses are generally profitability and long-term sustainability. In achieving profitability, the internal dynamics of the business, especially the employment structure, play an important role. The diligence and dedication that female employees add to the business processes are effective on the overall profitability of the business. In this study, the impact of Turkish Airlines female employees on the profitability of the business between 2002 and 2022 is analysed. The variables of Turkish Airlines' net profit, total number of female employees, market capitalisation and number of passengers carried are used in the study. ARDL (Autoregressive Distributed Lag Bound Test) method and Granger Causality test were used as methodology. As a result of the study, it is revealed that women employment should be prioritised in human resources policies in the aviation sector. As a result of the analysis, in the short run, a 1% change in the ratio of female employees positively affects profitability by 0.21%.

Keywords: Airline, Female employees, Profitability, Causality

JEL Classifications: B21, B54, C5

KADINLARIN POLİTİKAYA VE İŞGÜCÜNE KATILIMININ GELİR EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: OECD ÖRNEĞİ

THE IMPACT OF WOMEN'S PARTICIPATION IN POLITICS AND THE LABOR FORCE ON INCOME INEQUALITY: THE OECD CASE

Burçin ÇAKIR GÜNDOĞDU[1],
[1] Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0002-8578-4929.

Emre GÜNDOĞDU[2],
[2] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0002-6114-4484

Özet

Aile ve toplumların temelini oluşturan kadınlar aynı zamanda ekonominin sürdürülebilir işleyişinin de önemli bir bileşenidir. Kadınların, gerek ekonomik sektörlerdeki çeşitli iş kollarında çalışan/yönetici pozisyonlarında yer alması gerekse de politik süreçlere aktif katılımı, gelir eşitsizliğinin azalmasına katkı sağlaması bakımından önemli bir etken olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, 1991-2021 dönemleri arasında, OECD ülke grubundan seçilmiş 22 ülke (Avustralya, Avusturya, Çekya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Meksika, Japonya, Güney Kore, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri) üzerinden kadınların politikaya ve işgücüne katılım düzeyinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemektir.

Çalışmada kullanılan veriler yatay kesit bağımlılığına sahip ve heterojen yapıdadır. Bu kapsamda ilk aşamada, serilerin özelliğinden hareketle ikinci nesil birim kök testlerinden CADF ve CIPS test istatistikleri yardımıyla serilerin durağanlığı tespit edilmiştir. İkinci aşamada ise seriler arasında nedensellik ilişkisini anlamak amacıyla Chudik & Pesaran (2015); Gengenbach, Urbain & Westerlund (2015); Eberhardt & Presbitero (2015) Panel Nedensellik Analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin mevcut olduğunu göstermektedir. Çalışmada kadınların politikaya katılım endeksi %1 oranında arttığında gelir eşitsizliğinin %1.46 oranında azaldığı, çalışan (maaşlı) kadın işgücü %1 oranında arttığında ise gelir eşitsizliğinin %2.28 oranında azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadınların Politikaya Katılım Endeksi, Kadın İşgücü, Gelir Eşitsizliği

Abstract

Women, who form the basis of families and societies, are also an important component of the sustainable functioning of the economy. Women's participation in employee/managerial positions in various business lines in economic sectors and their active participation in political processes are important factors in contributing to the reduction of income inequality. In this context, the aim of the study is to examine 22 countries selected from the OECD country group (Australia, Austria, Czechia, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Italy, Mexico, Japan, South Korea, Netherlands, New Zealand, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, United States) to examine the effect of women's participation in politics and labor force on income inequality.

The data used in the study have a cross-sectional dependence and a heterogeneous structure. In this context, in the first stage, based on the characteristics of the series, the stationarity of the series was determined with the help of CADF and CIPS test statistics, which are among the second generation unit root tests. In the second stage, in order to understand the causality relationship between the series, Chudik & Pesaran (2015); Gengenbach, Urbain & Westerlund (2015); Eberhardt & Presbitero (2015) Panel Causality Analysis was applied. The findings show that there is a causal relationship between the variables. The study concluded that when women's political participation index increases by 1%, income inequality decreases by 1.46%, and when the working (salaried) female labor force increases by 1%, income inequality decreases by 2.28%.

Keywords: Women Political Participation Index, Female Labour Force, Income Inequality

BEDRİ RAHMİ EYÜBOĞLU'NUN FIRÇASINDAKİ KADIN
THE WOMAN IN BEDRİ RAHMI EYÜBOĞLU'S BRUSH

Kemal Hakan TEKİN
Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi. İstanbul
ORCİD ID**:** 0000-0001-6069-281X

Özet

Bedri Rahmi Eyüboğlu, 1911-1975 yılları arasında yaşamış bir şair ve ressamdır. Hem şair hem de ressam olarak renkleri ve kelimeleri kaynaştırmaya gayret etmiştir. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nu çoğunlukla Anadolu motiflerinden esinlenen işleriyle hatırlıyoruz. Ancak onun seramikten resme, heykelden duvar resmine, şiirden denemeye kadar uzanan eserlerinde farklı arayışlara işaret eden işler de mevcuttur. Halk edebiyatının masal, şiir, deyiş gibi her türüne karşı duyduğu hayranlık, şiirlerine ve resimlerine de yansıdı. Halk dilinden ve şiirinden aldığı öğeleri kendine özgü bir biçimde kullanarak halk diline yaklaşma çabasını sonuna dek götürdü. Bu nitelikleriyle şiirleri, resimleriyle büyük bir benzerlik gösterir.

Hem edebiyat hem de plastik sanatlar alanında ortaya koyduğu çalışmalar sanat çevrelerince hep önemsenmiştir. Onun resimlerine bakarken tuvalinden Anadolu tadında mitsel kokuyu alırsınız. Kompozisyonlarında da mitoslarla şekillenen hayal dünyasının imgesel şifrelerini öğrenirsiniz. Fırçası bir kalemdir ve resimleri ise bir roman.

Kadın, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun kendi hayatında adeta bir ilham kaynağı olarak değer bulurken, kadının toplum hayatındaki rolü ve değeri de bir duyarlılıkla değerlendirilmiş ve ikinci plana atılmamıştır. Bu noktadan hareketle Bedri Rahmi eserlerinin önemli kaynaklarından biri olan kadının incelenmesinin gerekli hâle geldiği söylenebilir. Çalışmamızda, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun fırçasından kadına bakışı ve Anadolu kadınının onun eserlerine yansıması örnekler eşliğinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Resim Sanatı, Kadın, D Grubu, Sanat Tarihi

Abstract

Bedri Rahmi Eyüboğlu is a poet and painter who lived between 1911-1975. As both a poet and a painter, he tried to combine colors and words. We remember Bedri Rahmi Eyüboğlu mostly for his works inspired by Anatolian motifs. However, there are also works that point to different pursuits in his output, ranging from ceramics to painting, from sculpture to mural, from poetry to essays. His admiration for all types of folk literature such as fairy tales, poems and sayings was also reflected in his poems and paintings. He took his efforts to approach the folk language to the end, using the elements he took from the folk language and poetry in his own unique way. With these qualities, his poems are very similar to his paintings. His works in both literature and plastic arts have always been valued by art circles.

While looking at his paintings, you can smell the mythical scent of Anatolia on his canvases. In his compositions, you learn the imaginary codes of the dream world shaped by myths. His brush is a pen and his paintings are a novel. While women were valued as a source of inspiration in Bedri Rahmi Eyüboğlu's own life, the role and value of women in social life were evaluated with sensitivity and were not put in the background. From this point of view, it can be said that it has become necessary to examine women, who are one of the important sources of Bedri

Rahmi's works. In our study, Bedri Rahmi Eyüboğlu's view of women from his brush and the reflection of Anatolian women in his works will be discussed with examples.

Keywords: Turkish Painting Art, Women, Group D, History of Art

YİYECEK İÇECEK REKLAMLARINDA KADIN FİGÜRÜ, BODY SHAMİNG VE TÜKETİM TERCİHLERİNİN KADIN BAKIŞ AÇISI İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATİON OF FEMALE FİGURE, BODY SHAMİNG AND CONSUMPTİON PREFERENCES İN FOOD AND BEVERAGE ADVERTİSEMENTS FROM FEMALE PERSPECTİVE

Fatma KOÇ
Öğr. Gör, Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Aşçılık Programı, Siirt, Türkiye / ORCID ID: 0000-0003-2500-8028

Gülsevdi ÖZTÜRK
Araş. Gör, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Bafra Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Samsun, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-9540-8978

İrfan YAZICIOĞLU
Prof. Dr, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Ankara, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-8575-0817

Özet

Birçok reklam stratejisi, ürünlerini satmak için çekicilik unsurlara sahip ögeler kullanmaktadır. Kadın figürleri de bu ögelerden biridir ve reklam stratejilerinin merkezinde yer almaktadır. Birçok yiyecek içecek ürünü belirli bir hedef kitleye hitap etmekte ve kadın figürlerini kullanarak hedef kitle ile ürünün arasında duygusal bağ kurmasını sağlayarak, kadın figürleri ile özdeşleşmesini sağlamaktadır. Ancak bu özdeşleşme tüketim odaklı değil, estetik odaklıdır. Yiyecek içecek reklamlarında, özellikle estetik ve beden normlarını vurgulanarak, kadın figürleri ile toplumun idealize ettiği güzellik standartlarına uygun bir görüntü oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak, bu yaklaşımın beraberinde getirdiği birçok sorun vardır. 'Body Shaming' olarak adlandırılan beden eleştirisi, bireyleri kendi bedenleri hakkında olumsuz düşüncelere itmekte ve gençlerden yetişkinlere kadar geniş bir demografik kesimi etkilemektedir. Yiyecek içecek reklamlarında idealize edilmiş kadın bedenleri ve güzellik standartları, kadın tüketicilere belli bir estetik normu benimsemeleri için baskı yapmaktadır. Bu normlar genellikle gerçekçi değildir; ancak reklamların sunduğu beden normlarına uymayan bireyler, idealize edilmiş bedenlere ulaşmak amacıyla ortaya çıkan çeşitli diyet trendleri ile bedenlerini şekillendirmeye çalışmaktadır. Konya'da yaşayan 18 yaş ve üzeri 29 kadının örneklem oluşturduğu bu çalışmada yiyecek içecek reklamlarındaki kadın figürlerinin yansıttığı beden algısı ve vücut imajı hakkında bilgi toplanmıştır. Sağlıklı veri elde etmek için literatür taraması sonucu görüşme soruları oluşturulmuş ve yüz yüze görüşme tekniği ile katılımcıların görüşleri toplanmıştır. Görüşmecilerden elde edilen veriler tümevarımsal nitel içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Reklamlardaki kadın figürlerinin beden algıları, tüketim alışkanlıkları, temsil ettiği roller, body shaming gibi konuların yer aldığı 12 soru hazırlanmıştır. Verilen benzer cevaplar doğrultusunda alt ifadeler oluşturulmuş ve ifadeler hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın amacına ve katılımcıların ifadeleri dikkate alınarak alt ifadeler oluşturulmuştur. Katılımcıların cevapları tablo olarak gösterilmiş, betimlemesi yapılarak, sonuç bölümünde ise betimlemeler detaylı olarak açıklanmış ve çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yiyecek İçecek Reklamları, Body Shaming, Tüketim tercihi, Beden algısı, Vücut imajı

Abstract

Many advertising strategies use attractive elements to sell their products. Female figures are one of these elements and are at the center of advertising strategies. Many food and beverage products appeal to a specific target audience, and by using female figures, they establish an emotional bond between the target audience and the product, enabling them to identify with female figures. However, this identification is not consumption-oriented, but aesthetics-oriented. In food and beverage advertisements, especially by emphasizing aesthetics and body norms, an attempt is made to create an image in line with the beauty standards idealized by the society with female figures. However, there are many problems that come with this approach. Body criticism, called 'Body Shaming', which pushes individuals to have negative thoughts about their own bodies and affects a wide demographic segment, from teenagers to adults. Idealized female bodies and beauty standards in food and beverage advertisements pressure female consumers to adopt a certain aesthetic norm. These norms are often unrealistic; however, individuals who do not comply with the body norms presented by advertisements try to shape their bodies with various diet trends in order to achieve idealized bodies. In this study, which consisted of 29 women, aged 18 and over, living in Konya, information was collected about the body perception and body image reflected by female figures in food and beverage advertisements. In order to obtain reliable data, interview questions were created as a result of literature review and participants' opinions were collected using face-to-face interview technique. Data obtained from the interviewers were analyzed using inductive qualitative content analysis. 12 questions were prepared, including topics such as the body perception of female figures in advertisements, their consumption habits, the roles they represent, and body shaming. In line with similar answers given, sub-expressions were created and information was given about the expressions. Sub-expressions were created taking into account the purpose of the research and the statements of the participants. The participants' answers were shown as a table and described, and in the conclusion section, the descriptions were explained in detail and the study was concluded.

Keywords: Food and Beverage Advertisements, Body Shaming, Consumption preference, Body perception, Body image

1. Giriş

Cinsiyet terimi, “toplumsal olarak belirlenmiş ve dolayısıyla değiştirilebilir” sosyal bir olgudur. Sosyal etkileşim içerisinde insanlar sürekli olarak toplumsal cinsiyet yapılarının yerleşik olduğu normları, gelenekleri ve ilişkileri müzakere etmektedir (Wodak, 1997, s. 3).

Yazılı metinler, bireyin kimliğinin ve ilişkilerinin toplumsal normlara göre inşa edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Görsel metinlerde ise dünyaya dair bazı imgeler ve fikirler tercih edilmekte veya 'normal' olarak sunulmakta, diğer olasılıklar ise üstü kapalı veya açık bir şekilde dışlanmaktadır. Bu genellikle toplumsal cinsiyet imgeleri konusunda geçerlidir (Callow, 1999, s. 2). Bir söylem türü olarak reklamlar, toplumsal olarak kadınlık ve erkeklik olarak inşa edileni güçlendiren ürünler sunarak kadın ve erkeğin görünüşünün normalleşmesine katkıda bulunarak bu süreçte merkezi bir rol oynamaktadır. Bu şekilde reklamlar, her cinsiyetin nasıl görünmesi ve nasıl davranması gerektiği fikri aracılığıyla katı ikili karşıtlıkları yansıtmaktadır. Yani reklamlar, “güzelliğin yapısını ve güç ilişkilerini düzenleyen bir bilgi ve teknikler bütünü” olarak özetlenebilecek kadınlık ve erkeklik söylemini sürekli kılmaktadır. Burada kullanılan söylem kavramı, reklam gibi bir söylem türünün, metnin üretildiği daha geniş sosyal bağlamla bağlantısına izin veren toplumsal pratiğin bir biçimi” olarak tanımlanmaktadır (Fairclough, 1989, s. 20).

Bu şekilde söylem, kitle iletişim araçlarının sunduğu gibi iletişimsel olaylar yoluyla yayılan özel alan ile kamusal alan arasındaki ilişkilere aracılık ettiği için bireysel deneyimin yapılandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Medya metinleri toplumsal kontrolü ve toplumsal yeniden üretimi sağlamak amacıyla ideolojik olarak işleyen söylem türlerinin örnekleridir. Reklamların, söylem türlerini somutlaştıran kitle iletişim ürünleri olarak görülmesi, reklamların, birden fazla sosyal kimlik (cinsiyet, sosyal sınıf, yaş, etnik köken vb.), sosyal ilişkiler ve bilgi ve inanç sistemleri (Fairclough, 1995; Heberle, 1999) içermesi ile ilgilidir.

Reklamlar, iki nedensel gücün etkisi altında, sosyal etkileşimi yansıtabilen ve şekillendirebilen 'yoğunlaştırılmış anlam biçimleri' sunmaktadır (Böhlke 2007, s. 775). Magalhães'e (2005) göre reklamlar, cinsiyet kimlikleri arasındaki ilişkiyi değiştirebilecek değerleri ve hatta "benlik" ve "öteki" imajını aktarmaktadır. Bu anlamda göstergebilimsel ve dilsel yönlerin birleşimi, tüketici/ürün ilişkisine aracılık etmekten daha fazlasıdır; aynı zamanda cinsiyet müzakerelerini ideolojik olarak etkileyen bir güç ve kontrol aracını da bünyesinde barındırmaktadır (Wodak, 1997, s. 339).

de Lauretis'e (1994) göre toplumsal cinsiyet teknolojisi teknoloji aracılığıyla yorumlanan toplumsal cinsiyet temsilini ve toplumsal cinsiyet odaklı mesajların izleyiciye çağrı yapma yollarını da ifade etmektedir. Reklamlar, kadın bedeni ideallerinin dolaşıma sokulması, sürdürülmesi ve yenilenmesi yoluyla teknolojik gözetimin, kadın bedeninin görünümüne ilişkin kitle iletişim araçlarının gözetimiyle eşleştiği tuvallerden biridir.

2. Yiyecek İçecek Reklamlarında Cinsiyet

Erkeklerin ve kadınların ürün ve hizmetlere yönelik farklı talepleri, birçok kurumsal bölümü araştırma yapmaya ve bulgularını teknoloji geliştirme, pazarlama ve planlamaya dahil etmeye teşvik etmiştir. Pazarlama stratejileri ve/veya ürün tasarımları, toplumsal cinsiyet stereotiplerini güçlendirmek ve ürün kullanımına ilişkin toplumsal erkek/kadın algılarını ortaya koymak için kullanılmakta ve buna göre ürünlerin tanıtımında uygulanmaktadır.

Bu toplumsal normlara yönelim, gıda ürünleri de dahil olmak üzere ürün tasarımlarında açıkça görülmektedir. Çok sayıda çalışma, erkek ve kadınların yeme davranışındaki farklılıklara işaret etmekte, ancak ürün reklamı ve ambalaj tasarımında bu standartların diyet üzerindeki etkisi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmamaktadır (Brombach et al., 2006, s. 4). Cinsiyet hiyerarşisi, medya ve reklamlarda kadın ve erkeğin tasvirini etkilemektedir (Pimminger, 2014).

Medya, toplumsal cinsiyet kimliğinin sosyal yapısına hizmet eden mesajların, beklentilerin ve görüntülerin iletilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Televizyon normatif, sosyal ve kültürel bilgileri geniş (heterojenik) bir izleyici kitlesine aktarmaktadır. Televizyonda yiyecek içecek reklamlarını izlerken hem erkeklerin hem de kadınların nasıl yaşadığına ve nasıl yemek tükettiğine dair algılar ortaya çıkmaktadır. Yiyecek içecek reklamlarını izlerken güçlendirilmiş beslenme kimlikleri hızlı bir şekilde netleşmektedir. Cinsiyet rollerinin tasviri televizyon reklamlarına atfedilmektedir (Flick & Rose, 2012). Örneğin, reklamlarda kadınların genellikle ev içi ortamlarda resmedildiğini, erkeklerin ise daha çok kamusal alanda gösterilmektedir. Dişi ortamı aynı zamanda yalnızca yemek yemek için, yani sağlığı güçlendirmek için de kullanılmaktadır (Bartsch, 2008).

Bu, yaşam koşullarına yansıyan toplumsal cinsiyet rollerinin inşasına dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla yiyecek içecek reklamlarının cinsiyete özel farkındalıkla bağlantısı ve etkisi ortaya çıkmaktadır. Cinsiyete yönelik yapılan yiyecek içecek reklamlarında, alıcının motivasyonunu ve çekiciliğini artırmanın bir yöntemi olarak, reklamlarda ürünlerin kasıtlı olarak kadın ve erkeklere hedeflenmesi anlamına gelen toplumsal cinsiyet pazarlamasını

kullanılmaktadır. Cinsiyet pazarlamasının tek amacı özellikle erkeklere veya kadınlara hitap etmektir. Yiyecek içecek reklamlarının cinsiyete göre pazarlanması araştırması özellikle heyecan vericidir çünkü gıda maddelerinin cinsiyete göre tahsisi gerçekten erkek ve kadınların satın alma davranışlarını etkilemektedir.

3. Yöntem

Bu çalışmada Konya'da yaşayan 18 yaş ve üzeri kadın katılımcılar örneklem olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında nitel veri toplama yöntemi olarak belirlenen görüşme tekniği ile veriler toplanmıştır. Özel bir şart aranmadan, rastgele yöntem ile gönüllük esasına dayanarak çalışma gerçekleşmiştir. Veri doygunluğuna ulaşana kadar görüşmeciler ile görüşme gerçekleşmiştir.

Görüşme formu için demografik özellikler ve 11 soru oluşmaktadır. Bu görüşme formunda yiyecek içecek reklamlarında yer alan kadın figürleri ve bu figürler (vücut imajı, ideal beden tasvirleri, kadın rolleri, Body Shaming, tüketim temsili vb.) ile ilgili sorular yer almaktadır. Araştırma hakkında bilgi verilerek ve görüşme sorularına cevap alınmıştır. Katılımcıların sorulara verdikleri cevapların sıklık düzeyleri belirlenerek kodlar oluşturulmuştur. Kodlar oluşturulurken cevapların bütünlüğünü yansıtmasına dikkat edilmiştir. Katılımcıların cevapları tablo olarak gösterilmiş, betimlemesi yapılarak, sonuç bölümünde ise betimlemeler detaylı olarak açıklanmış ve çalışma sonlandırılmıştır.

3.1.Bulgular

Aşağıdaki tablolarda araştırmanın bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler		**N**	**%**
Yaş	25-30 yaş arası	2	6,9
	31-36 yaş arası	1	3,4
	37-42 yaş arası	7	24,2
	43-48 yaş arası	8	27,6
	49-54 yaş arası	5	17,3
	55 yaş ve üzeri	6	20,6
	Toplam	**29**	**100,0**
Eğitim Durumu	İlkokul	12	41,4
	Ortaokul	3	10,3
	Lise	5	17,2
	Önlisans	2	6,9
	Lisans	7	24,2
	Toplam	**29**	**100,0**
Meslek	Kat Görevlisi	4	13,8
	Öğretmen	3	10,3
	Ev hanımı	16	55,2
	Mühendis	2	6,9
	Sekreter	1	3,4
	İşletmeci	3	10,3
	Toplam	**29**	**100,0**
En fazla kullanılan uygulama	İnstagram	14	48,3
	Facebook	4	13,8
	Twitter	1	3,4

	Yok	10	34,5
	Toplam	**29**	**100,0**

Tablo 1'de araştırmaya katılan katılımcılar ile ilgili demografik özelliklere yer verilmiştir. Tablo 1'e göre katılımcıların;

- yaş aralığı incelendiğinde, 25-30 yaş arası katılımcıların oranının %6,9 (n=2), 31-26 yaş aralığındaki katılımcıların oranının %3,4 (n=1), 37-42 yaş aralığındaki katılımcıların oranının %24,2 (n=7), 43-48 yaş aralığındaki katılımcıların oranının %27,6 (n=8), 49-54 yaş aralığındaki katılımcıların oranının %17,3 (n=5), 55 yaş ve üzeri katılımcıların oranının ise %20,6 (n=6) olduğu,
- eğitim durumu incelendiğinde, ilk öğretim mezunu katılımcıların oranının %41,4 (n=12), orta öğretim mezunu katılımcıların oranının %10,3 (n=3), lise mezunu katılımcıların oranının %17,2 (n=5), önlisans mezunu katılımcıların oranının %6,9 (n=2), lisans mezunu katılımcıların oranının ise %24,2 (n=7) olduğu,
- meslekleri incelendiğinde, kat görevlisi katılımcıların oranının %13,8 (n=4), öğretmen katılımcıların oranının %10,3 (n=3), ev hanımı katılımcıların oranının %55,2 (n=16), mühendis katılımcıların oranının %6,9 (n=2), sekreter katılımcıların oranının %3,4 (n=1), işletmeci katılımcıların oranının ise %10,3 (n=3) olduğu,
- en fazla kullandığı sosyal medya uygulaması incelendiğinde, instagram kullanan katılımcıların oranının %48,3 (n=14), Facebook kullanan katılımcıların oranının %13,8 (n=4), Twitter kullanan katılımcıların oranının %3,4 (n=1), herhangi bir uygulama kullanmayan katılımcıların oranının ise %34,5 (n=10) olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Yiyecek İçecek Reklamlarındaki Kadınların Vücut İmajı

		N	**%**
Kadınların vücut imajı	Zayıf vücut imajı	14	48,3
	Normal kilo imajı	3	10,3
	Atletik/kaslı vücut imajı	5	17,2
	Çeşitli beden tipleri	7	24,2
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarındaki kadınların vücut imajlarını nasıl değerlendirirsiniz?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %48,3'ü (n=14) zayıf vücut imajının, %10,3'ü (n=3) normal kilo imajının, %17,2'si (n=5) atletik/kaslı vücut imajının, %24,2'si (n=7) ise çeşitli beden tiplerinin yiyecek içecek reklamlarında yer aldığını belirtmiştir.

Tablo 3. Yiyecek İçecek Reklamlarındaki Kadın Figürlerinin Temsili

		N	**%**
Kadın figürlerinin temsili	İnce ve idealize edilmiş	11	37,9
	Beden pozitifliğini vurgulayan	2	6,9
	Estetik özellikleri vurgulayan	12	41,4
	Güçlü ve bağımsız	4	13,8
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarındaki kadın figürlerinin temsillerini nasıl değerlendirirsiniz?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %37,9'u (n=11) ince ve idealize edilmiş bedenlerin, %6,9'u (n=2) beden pozitifliğini vurgulayan, %41,4'ü (n=12) estetik özellikleri vurgulayan, %13,8'i (n=4) ise güçlü ve bağımsız temsillerin yiyecek içecek reklamlarında yer aldığını belirtmiştir.

Tablo 4. Reklamlarda Sıkça Görülen 'Mükemmel' ve 'İdeal' Kadın Bedeni Tasvirleri

		N	%
Kadın bedeni tasvirleri	Olumsuz etki	19	65,5
	Bilinçli tüketim	4	13,8
	Değişen trendler	6	20,7
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarında sıkça görülen mükemmel ve ideal kadın bedeni temsilleri hakkında ne düşünüyorsunuz?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %65,5'i (n=19) olumsuz etkiyen neden olduğunu vurgularken, %13,8'i (n=4) bilinçli tüketim etkisinin olduğunu, %20,7'si (n=6) ise değişen trendlerin yer aldığını belirtmiştir.

Tablo 5. Yiyecek İçecek Reklamlarında Kadın Rolleri

		N	%
Kadın rolleri	Ev sahibi veya aile içi aktiviteler	8	27,6
	Sağlıklı yaşam tarzını benimseyen	6	20,7
	Tüketimden keyif alan	11	37,9
	Bağımsız	4	13,8
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarında yer alan kadın rolleri hakkında ne düşünüyorsunuz?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %27,6'sı (n=19) reklamlardaki kadın rollerinin ev sahibi olarak veya aile içi aktivitelere katılan, %20,7'si (n=6) sağlıklı yaşam tarzını benimseyen, %37,9'u (n=11) tüketimden keyif alan, %13,8'i (n=4) ise bağımsız kadın rollerinin yer aldığını belirtmiştir.

Tablo 6. Bu Rollerin Günlük Beslenme Alışkanlıklarına Etkisi

		N	%
Beslenme alışkanlıklarına etkisi	Bilinçli tüketim alışkanlıkları	9	31,0
	Pratik tarifler	6	20,7
	Estetik ve sunum odaklı beslenme	6	20,7
	Toplumsal baskı	8	27,6
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarındaki kadın rollerinin günlük beslenme alışkanlıklarına etkisi nedir?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %31,0'i (n=9) reklamlardaki kadın rollerinin bilinçli tüketim alışkanlıklarına teşvik edildiğini, %20,7'si (n=6) pratik tariflerin verildiğini, %20,7'si (n=6) estetik ve sunum

odaklı beslenme alışkanlıklarına teşvik edildiğini, %27,6'sı (n=8) ise günlük beslenme alışkanlıklarında toplumsal baskı vurgusunun yapıldığını ifade etmiştir.

Tablo 7. Yiyecek İçecek Reklamlarında Body Shaming (Bedenle Alay Etme)

		N	%
Body Shaming	İnce vücut standartları	15	51,7
	Kusursuz vücut vurgusu	5	17,2
	Kadınları diğerleri ile kıyaslama	3	10,3
	Kadınları yetersiz hissettirme	6	20,7
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarında Body Shaming (Bedenle Alay Etme) hakkında ne düşünüyorsunuz?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %51,7'si (n=15) ince vücut standartlarının ön plana çıktığını, %17,2'si (n=5) kusursuz vücut vurgusu yapıldığını, %10,3'ü (n=3) kadınların diğer kadınlar ile kıyaslandığını, %20,7'si (n=6) ise kadınların kendilerini yetersiz hissettirdiğini ifade etmiştir.

Tablo 8. Body Shaming'in Toplumda Kadın Bedeni Algısına Etkisi

		N	%
Body Shaming'in etkisi	İdealize edilmiş beden normları	17	58,6
	Beden çeşitliliği ve pozitifliği	5	17,3
	Toplumsal beden algılarının değişimi	7	24,1
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarında Body Shaming'in (Bedenle Alay Etme) toplumdaki kadın bedeni algısına etkisi nedir?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %58,6'sı (n=17) idealize edilmiş beden normlarının vurgulandığını, %17,3'ü (n=5) beden çeşitliliği ve pozitifliğinin vurgulandığını, %24,1'i (n=7) ise toplumsal beden algılarının değişimine neden olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 9. Yiyecek İçecek Reklamlarında Kullanılan Dil

		N	%
Reklamın dili	Baskı ve stres oluşturan dil	14	48,3
	Bilinçli tüketim ve eğitici dil	8	27,6
	Çeşitlilik ve esneklik odaklı dil	4	13,8
	İyileşme ve motive edici dil	3	10,3
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarında kullanılan iletişim dili hakkında ne düşünüyorsunuz?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %48,3'ü (n=14) reklam dillerinin baskı ve stres oluşturan bir dilin kullanıldığını, %27,6'sı (n=8) bilinçli tüketim ve eğitici dilin kullanıldığını, %13,8'i (n=4) çeşitlilik ve esneklik odaklı dilin kullanıldığını, ise toplumsal beden algılarının değişimine neden olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 10. Reklamlarda Kadınların Diyet Ürünler ile İlişkilendirilmesi

		N	%
Diyet ürünler ile ilişkilendirilme	Kusursuz beden vurgusu	10	34,5
	Stigmatizasyon (grup ayrımcılığı)	9	31,0
	Sağlıksız beslenmeye teşvik	6	20,7
	Psikolojik baskı	4	13,8
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarında kadınların diyet ürünler ile ilişkilendirilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %34,5'i (n=10) bu reklamlar ile kadınların kusursuz vücutlara sahip olması gerektiği vurgusu yapıldığını, %31,0'i (n=9) beden farklılığı ile stigmatizasyon yapıldığını, %20,7'si (n=6) kalori değeri ve besleyici değeri düşük yiyecekler ile sağlıksız beslenmeye teşvik edildiğini, %13,8'i (n=4) ise standart beden imajı oluşturularak kadınlarda psikolojik baskılara neden olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 11. Yiyecek İçecek Reklamlarındaki Kadın Figürlerinin Tüketim Temsilleri

		N	%
Tüketim temsilleri	Ev yemeği/Anne yemeği	10	34,5
	Sosyal çevresi ile paylaşarak	6	20,7
	Çalışma ortamında	6	20,7
	Gün sonu rahatlamak için	4	13,8
	Spor öncesi veya sonrası tüketim	3	10,3
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarındaki kadın figürlerinin tüketim temsilleri nasıldır?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %34,5'i (n=10) bu reklamlar ile ev yemeği veya anne yemeği temsilinin ön plana çıktığını, %20,7'si (n=6) kalabalık sosyal çevre ile neşeli ortamlarda tüketim temsillerinin gösterildiğini, %20,7'si (n=6) yoğun iş temposunda tüketim temsillerinin gösterildiğini, %13,8'i (n=4) günün sonunda rahatlamak için tüketimin temsil edildiğini, %1,3'ü (n=3) ise spordan önce veya sonra tüketim temsillerinin gösterildiğini belirtmiştir.

Tablo 12. Temsillerin Tüketim Algısı Üzerindeki Etkisi

		N	%
Temsillerin etkisi	Estetik ve görünüş odaklı tüketim	18	55,2
	Paylaşmanın güçlendirici etkisi	6	20,7
	Bilinçli tüketim alışkanlıkları	6	20,7
	Geleneksel ve kültürel etki	1	3,4
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarındaki kadınların tüketim temsillerinin tüketim algısı üzerindeki etkisi nedir?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %55,2'si (n=18) tüketim temsillerinin estetik ve görünüş odaklı olduğunu, %20,7'si (n=6) sosyal çevre ile tüketimi yapmanın güçlendirici etkiye sahip olduğunu, %20,7'si (n=6) spor öncesi veya sonrası tüketim temsilinin bilinçli tüketim alışkanlıklarını teşvik ettiğini, %1,3'ü (n=3) ise anne yemeği veya aile yemeğinin geleneksel ve kültürel etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 13. Yiyecek İçecek Reklamlarında Bazı Yiyeceklerin Kadınlar ile İlişkilendirilmesi

		N	**%**
Yiyecek ve içeceklerin ilişkilendirilmesi	Stigmatizasyon ve beden imajı üzerindeki olumsuz etkiler	5	17,2
	Sağlıklı beslenme alışkanlıklarına yönlendirme	6	20,7
	Duygusal yeme içme	5	17,2
	Sağlıklı beslenme bilincini olumsuz etkileme	7	24,2
	Hedonik tüketim	6	20,7
	Toplam	**29**	**100,0**

Görüşmeye katılan kadın katılımcılara 'Yiyecek içecek reklamlarındaki bazı yiyeceklerin kadınlar ile ilişkilendirilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?' sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %17,2'si (n=5) beden farklılığı nedeniyle grup ayrımcılığı ve beden imajı üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu, %20,7'si (n=6) bazı yiyeceklerin sağlıklı beslenmeye yönlendirdiğini, %17,2'si (n=5) duygusal yeme-içme ile ilişkilendirildiğini, %24,2'si (n=7) sağlıklı beslenme bilincinin olumsuz etkileyen ilişkilerin olduğunu, %20,7'si (n=6) ise keyif veren (hedonik) tüketim ile ilişkilendirildiğini ifade etmiştir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, yiyecek içecek reklamlarının Body Shaming üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde inceleyerek, reklamların toplumsal ve bireysel düzeyde nasıl bir rol oynadığını ve olumsuz beden algısını nasıl şekillendirdiğini ele alınmıştır.

Yiyecek içecek ürünü genellikle belirli bir hedef kitlenin ilgisini çekmeye çalışmaktadır. Kadın figürleri, ürünün hedef kitlesine daha yakın hissetmelerini sağlamak ve potansiyel müşterilerin ürünle özdeşleşmelerini teşvik etmek için kullanılmaktadır. Kadın figürleri, tüketicilerle duygusal bir bağ kurma amacıyla kullanılmaktadır. Reklamlar, kadın figürleri aracılığıyla hikayeler anlatarak, tüketicilere ürünün sadece bir tüketim maddesi olmanın ötesinde bir deneyim sunabileceğini iletmeye çalışmaktadır.

Birçok reklam stratejisi, ürünlerini satmak için fiziksel çekicilik unsurunu kullanmaktadır. Kadın figürleri, bu stratejinin merkezinde yer almakta ve tüketicilere ürünün sadece lezzetli olmakla kalmayıp, aynı zamanda bir tür fiziksel standart ile ilişkilendirilmektedir. Reklamlar genellikle toplumsal normları ve güzellik standartlarını yansıtarak, tüketicilere "ideal" kabul edilen bir görüntüyü benimsemeye yönlendirmektedir. Kadın figürleri, bu idealize edilmiş güzellik standartlarını temsil etmek amacıyla kullanılmakta ve tüketicilerin ürünle bu estetik normlar arasında bir bağlantı kurmalarını sağlamaktadır. Kadın figürleri genellikle reklamların odak noktası olarak kullanılarak, tüketicilerin ürünle olumlu bir bağ kurmalarını ve bu bağ sayesinde ürünü satın almalarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Yiyecek içecek reklamları, kadın figürleri üzerinden beden normlarını belirleme ve güzellik standartlarını vurgulama eğiliminde olduğu için, bu reklamların Body Shaming olgusuyla nasıl

ilişkilendirildiğini incelemek önemlidir. Yiyecek içecek reklamları genellikle idealize edilmiş beden ölçülerini ve güzellik standartlarını ön plana çıkararak, tüketicilere belirli bir estetik normu benimsemeleri için baskı yapmaktadır. Bu normlar genellikle gerçekçi olmamakta ve reklamların yarattığı idealize edilmiş görüntüler, izleyicilerin kendi bedenleri üzerinde olumsuz düşüncelere kapılmasına neden olmaktadır.

Kadın figürlerinin sürekli olarak belirli bir beden tipini temsil etmesi, izleyicilerde bu tip bir vücuda sahip olmanın güzellik ve değer açısından arzu edilen bir durum olduğu algısını güçlendirmektedir. Bu durum, reklamların izleyicilere yönelik baskılarına ve Body Shaming'e zemin hazırlamaktadır. Reklamların sunduğu beden normlarına uymayan kadınlar, kendi vücutlarına dair olumsuz düşüncelere kapılmakta veya toplum içinde dışlanma/stigmatizasyon hissi yaşamaktadır.

Aynı zamanda, bu idealize edilmiş bedenleri elde etmek amacıyla ortaya çıkan çeşitli diyet ve fitness trendleri, bireyleri kendi bedenlerini eleştirmeye ve şekillendirmeye yönlendirmektedir. Reklamların bu etkisi, genç yaşlardan itibaren başlamakta ve bu durum, toplumda beden algısı ve güzellik standartları üzerinde derinlemesine etkilere neden olmaktadır.

Kaynaklar

Bartsch S (2008). Essstile von Männern und Frauen. Der Genderaspekt in der Gesundheitsprävention und -beratung. Ernährungs Umschau 55, pp. 672–681.

Brombach C, Wagner U, Eisinger-Watzl M (2006) Die Nationale Verzehrsstudie II. *Ernährungs Umschau 53(1),* pp. 4–9.

Böhlke, R. F. (2007). A multimodal analysis of gender messages in a diet advertisement for women. In: Barbara, L. & Sardinha, T. (Eds.). Proceedings of the 33rd International Systemic Functional Congress, São Paulo.

Callow, J. (1999). Reading the visual: An introduction. In: Callow, J. (Ed.). Image matters: visual texts in the classroom. Newtown, NSW: Primary English Teaching Association (PETA), ss. 1-13.

de Lauretis, T. (1994). A tecnologia do gênero. In: Hollanda, H.B. (Ed.), Tendências e impasses: o feminismo como crítica da cultura. Rio de Janeiro: Rocco, pp. 206-242.

Fairclough, N. (1989 [2001]). Language and power. London: Longman.

Flick S, Rose L (2012). Bilder zur Vergeschlechtlichung des Essens. Ergebnisse einer Untersuchung zur Nahrungsmittelwerbung im Fernsehen, Gender. Zeitschrift für Geschlecht, Kultur und Gesellschaft, 2, pp. 48–65.

Heberle, V. M. (1999). A representação das experiências femininas em editoriais de revistas para mulheres. *Revista Iberoamericana de Discurso & Sociedad, 1(3),* ss. 73-86.

Magalhães, I. (2005). Análise do discurso publicitário. *Revista da Abralin,* 4(1), ss. 231-260.

Pimminger I. (2014). Geschlechtergerechtigkeit: Ein Orientierungsrahmen für emanzipatorische Geschlechterpolitik. Friedrich-Ebert-Stiftung, Forum Politik und Gesellschaft, Berlin (2014)

Wodak, R. (1997). Gender and discourse. (Eds.). London: Sage.

TƏLİMİN TƏŞKİLİNDƏ İNNOVASİYALARIN ROLU.
EĞİTİM ORGANİZASYONUNDA YENİLİKLERİN ROLÜ.
THE ROLE OF INNOVATIONS IN THE ORGANIZATION OF TRAINING.

MƏHƏRRƏMOVA ELMİRA
ADPU. Elmi tədqiqat mərkəzi

Özet

Sürətli tərəqqi yolunda olan Respublikamızda təhsil sisteminin insan kapitalının inkişafı çağırışlarına cavab verməsi yönündə yeni hədəflərin müəyyənləşdirilməsi və təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması prioritet vəzifə kimi qarşıda durur.

Təhsil dövlət və cəmiyyətin inkişafının əsasında durmaqla strateji əhəmiyyətə malik olan və bütün üstün inkişaf etdirilən fəaliyyət sahəsidir.Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemi milli zəminə ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanır, demokratik xarakter daşıyır. Azərbaycan Respublikasında təhsil dünyəvi və fasiləsiz xarakter daşımaqla, vətəndaşın, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarını əks etdirən fəaliyyət sahəsidir.

Təhsilin inkişafı hər bir ölkədə inkişaf konsersiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Ölkəmizdə son illərdə təhsilin inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər deməyə əsas verir ki, Azərbaycan öz gələcəyini daha etibarlı və inamlı görmək əzmindədir.Hazırda müasir innovasiyaların təlim prosesinə daxil edilməsi aşağıdakı qabilyyətlərə malik olan şəxsiyyətin formalaşması üçün şərait yaradır:

-Biliklərin müstəqil mənimsənilməsinə və biliklərin kəşf edilməsinə;

-Bu biliklərin yaradıcılıqla yenidən işlənməsinə;

-Həyati məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin istifadəsinə;

-Problemi həll etmək üçün əməkdaşlıq etməsinə;

- Özünürealizə yollarının axtarılıb tapılmasına;

Təhsil sistemində aparılan islahatlar müasir dərsin məzmununun təkmilləşdirilməsi, yeni innovasiyaların tətbiqini tələb edir.İnnovativ metodlardan istifadə təhsilin keyfiyyətinə öz müsbət təsirini göstərir.Bu gün təlim-tərbiyə prosesində öyrənənlərə daha çox müstəqillik verilməli, öz fikirlərini sərbəst, çəkinmədən söyləməyə şərait yaradılmalıdır.

Yeni innovasiyalar tədris prosesinin təşkilinə yeni məzmun gətirir, əməkdaşlığa, qarşılıqlı hörmətə, bir-birinin ləyaqətinə hörmət etməyə, yeni münasibətlərin yaradılmasını tələb edir.

Bunlarla yanaşı, təhsilin inkişaf etdirilməsi, keyfiyyətcə yeni tərəqqi meylləri və motivlərinin əldə olunmasına təkan verən mühüm amillərdən biri də bu sahəyə yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsidir. Bu onu deməyə əsas verir ki,Azərbaycanın təhsil sisteminin mühüm vəzifə,məqsəd, meyl, motiv və inkişaf prioritetləri dünyada cərəyan edən proseslərə inteqrasiya olunmaqla,beynəlxalq standartların mənimsənilməsi və təhsilə tətbiq olunmasıyla müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Təhsil, İnkişaf.

Abstract

In our Republic, which is on the path of rapid progress, the identification of new goals for the education system to meet the challenges of human capital development and the adaptation of the quality indicators of education to European standards are a priority.

Education is a field of activity that has strategic importance and is highly developed, being the basis of the development of society and the state. The education system of the Republic of Azerbaijan is based on universal values on a national basis and has a democratic character. Education in the Republic of Azerbaijan is secular and non-stop, reflecting the interests of the citizen, society and the state.

The development of education is an I important component of the development concept in every country. The measures taken in recent years in our country regarding the development of education indicate that Azerbaijan is determined to see its future more reliable and confident.

Currently, the inclusion of modern innovations in the training process creates conditions for the formation of a personality with the following abilities:

- Independent assimilation of knowledge and discovery of knowledge;
- Creative reworking of this knowledge;
- Use of knowledge to achieve vital goals;
- To cooperate to solve the problem;
- To search and find ways of self-realization.

The reforms carried out in the education system require the improvement of the graduate of the modern class, the introduction of new training technologies. The use of innovative methods shows its positive effect on the quality of education. Today, learners should be given more independence in the educational process, and conditions should be created to express their opinions freely and without hesitation.

New innovations bring new content to the organization of the educational process, require cooperation, mutual respect, respect for each other's dignity, and the creation of new relationships.

In addition to these, one of the important factors that encourage the development of education and the achievement of qualitatively new trends and motives is the application of new information and communication technologies in this field.

It is this process that includes the main factors that lead to integration into the educational system of Azerbaijan. This suggests that the important tasks, goals, tendencies, motives and development priorities of the educational system of Azerbaijan are determined by integrating into the processes taking place in the world, adopting international standards and applying education.

Keywords: Azerbaijan, education, development.

Giriş

Hazırda elmi-texniki tərəqqinin inkişafı təbii olaraq təlimdə texniki vasitələrin tətbiqinə ciddi zərurət və geniş imkan yaratmışdır. Elmə və keyfiyyətli biliyə tələbat tarix boyu nəzərə alınmış və pedaqoji prosesin prinsip və qanunauyğunluqlarında öz əksini tapmışdır. Ancaq internet, kompyuter, məsafədən təhsil, elektron kitablar, analitik-praktiki təhlil və s. kimi tələblər nəzərə alınmadan təlim müasir dövrün tələblərini ödəyə bilməz. Yeni texnologiyalar

tədris-təlim prosesinə müasir baxış olub və belə yanaşmalar əsasında təşkil olunmuş pedaqoji proses ənənəvi təlimdən fərqli olaraq, maksimum idarə olunan proses hesab olunur Praktiki planda tədris-təlim prosesində təhsilverənin hər hansı texnoloji yanaşma əsasında hazırlanmış metodlar və yanaşmalar sistemindən istifadəsi pedaqoji prosesə yeni münasibət formalaşdırdı.(Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı, 1999)
.

Təhsil sisteminin inkişaf tendensiyası və pedaqoji innovasiyalar sahəsində müəllif məktəblərinin, novator müəllimlərin iş üsullarına dair toplanmış faydalı təcrübələr, pedaqoji-psixoloji tədqiqatların nəticələri daima sistemləşməni, ümumiləşməni və tədris-təlim prosesinin məzmununun yeniləşdirilməsini tələb edir. Bu problemlərin həlli təhsil sferasına, pedaqoji prosesə sosial pedaqogika, psixologiya, sosiologiya, politologiya, elm və təcrübənin digər sahələrində yeni elmi yanaşmaları zənginləşdirərək onun inkişafını təmin edən və keyfiyyətli tədris-təlim prosesinin qurulmasına şərait yaradan, bu prosesdə təfəkkürün, idrakı prosesin sistemli inkişafı kimi baxılmalıdır.

Yeni pedaqoji və təlim texnologiyaları həm də mahiyyət etibarilə tədris-təlim prosesinin layihələndirilməsinin sistemli metodu kimi səciyyələndirilir. Belə texnologiyalar bilavasitə təhsilverənin və təhsilalanın fəaliyyəti ilə, təlim və tərbiyənin strukturu, vasitələri, metodları və s. ilə bağlıdır. Ona görə də, yeni texnologiyalar müəyyən elmi-pedaqoji və metodik aspektlərdən təhlil edilərkən, bu strukturda aşağıdakı əsas cəhətlər ayırd edilməlidir: Pedaqoji texnologiyaların konseptual əsası; Təhsilin məzmunu; Ümumi və konkret məsələlər; təlim metodlarının məzmunu; professional hissə -texnoloji proses; təlim prosesinin təşkili;təhsilalanların tədris fəaliyyətinin metodları və formaları; tədris materialının mənimsənilməsi prosesinin idarəolunması sahəsində təhsilverənin fəaliyyəti; tədris-təlim prosesinin diaqnostikası kimi problemlər müəyyənləşdirilməlidir.

1.Təlimin təşkilində innovasiyaların rolu

İnnovasiya nədir?

İnnovasiya - yeniliyin məzmunu və reallaşmasıdır. Bu termindən iqtisadiyyatda, sonralar isə müxtəlif elmlərdə geniş istifadə etməyə başıamışlar. İnnovasiyaların yeniliklərin yaradılması müxtəlif elm sahələrində spesifik cəhətlərlə müəyyən edilir. Amma müxtəlif sahələrdə intellektual yeniliklərin yaradılması, ixtiraçılıq, səmərələşdirmə kimi mürəkkəb proseslərin müəyyən ümumi tərəfləri də mövcuddur.

XXI əsrin tələbləri baxımından təhsildə ənənəviliyin uğurları qorunub saxlanılmaqla innovasiyalar yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqini zəruri etdi. Elə bu səbəbdən yüzlərlə yeni anlayışlar innovasiyalar kimi təhsilimizə daxil olmuşdur. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil, kurikulum, elektron məktəb, İKT, distant təhsil, fəal (interaktiv), təlim, portfolio, boloniya prosesi, müəllimlərin dərslərinin kliniki müşahidəsi və s. anlayışların mahiyyətini bilmək vacibdir. (Ağayev Ə. Bakı, 2014)

“İnnovasiya” termini latın dilində “innovato” sözündən olub, “yeniləşmə” və “yaxınlaşma deməkdir.

İnnovasiya yüksək səmərəliliyə malik yeniliyin tətbiqi, insanın intellektual fəaliyyətinin, kəşfinin, ixtirasının son nəticəsi kimi şərh olunur. Təhsildə innovasiyanın reallaşdırılması, məhz qeyd olunan xüsusiyyətlər bu sahəyə tətbiq olunması ilə bağlıdır.

Müasir təhsildə gedən qlobal proseslərin səciyyəvi xüsusiyyəti onun fasiləsiz modernləşməsidir. Təhsildə modernləşmənin əsas məqsədi bu gün reallaşan kütləvi təhsil şəraitində yüksək keyfiyyətə nail olmaqdır . İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemləri

qlobal tendensiyalara uyğun inkişaf edir. Qlobal tendensiyalar isə dünyanın yeni inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir. (.Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası,.Bakı,1999)

Bu məqsədlə bir çox ölkələrdə müvafiq təhsil strategiyaları və inkişaf proqramları hazırlanmış, hazırda icra edilməkdədirlər.

Müasir zamanda innovasiyaların yaranmasına səbəb olan müəyyən tendensiyalar var:

- tədris prosesinin humanistləşməsi;

- uşaqların təhsilləri və gənc nəslin inkişafı keyfiyyətinə verilən yüksək tələblər;

- mədəni-mənəvi dəyərlərə yönəlmə;

- təhsil müəssisələri arasında rəqabətlilik münasibətləri.

Hər bir təhsil müəssisəsi yeniləşmə prosesində 3 mərhələdən keçir:

- təşəkkül (yeni təhsil müəssisəsinin, yeni kollektivin yaranması və ya kollektivin böyük hissəsinin təzələnməsi mərhələsi);

- fəaliyyət (təlim-tərbiyə prosesinin ənənəvi, stabil proqram və pedaqoji texnologiyalar əsasında işinin təşkili mərhələsi);

- inkişaf (təlim-tərbiyənin köhnə məzmunu və mövcud pedaqoji texnologiyalar yeni sosial-iqtisadi tələblərə cavab vermədiyindən yeni məzmun, forma və texnologiyaların yaradılması və tətbiqi mərhələsi**.**

Dünya təcrübəsinin öyrənilməsi təhsildə innovasiyaların uğurlu tətbiqində başlıca amil kimi qiymətləndirilməlidir.

Təhsildə innovasiyanın reallaşdırılması, qeyd olunan xüsusiyyətlər bu sahəyə tətbiq olunması ilə bağlıdır.

Təlim prosesində innovasiyalardan istifadə:

-təlim prosesində öyrənənin şəxsiyyətini ön plana çəkir;

-öyrənənlərin nailiyyətlərini qiymətləndirməyin üsul və vasitələrindən uğurla istifadə edilir;

-qiymətləndirmə nəticələrinin təhlilinə əsasən müvafiq qərarlar qəbul etmək;

-öyrənmə prosesindsə öyrənənlərin şüurluluğu, fəallığı təmin edilir;

-öyrədilən material uzun müddət yadda qalır.

Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi bir çox amillərlə səciyyələnən proses, kompleks tədbirlərlə əhatə onlunan, intensiv innovasiyaların tətbiqi ilə bilavasitə əlaqələnən mürəkkəb əməliyyatlar sistemindən ibarətdir

Keyfiyyət təhsilin məzmunu, formaları və metodları ilə sıx bağlı olmaqla yanaşı, həm də onun kim tərəfindən, hansı səviyyədə, necə aparılmasından və idarə edilməsindən həlledici dərəcədə asılıdır.(Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı,1999 cu il.)

Qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi, müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi, təhsilalanların stimullaşdırılması, təhsilverənlərin yüksək hazırlığa malik olması kimi faktorlar da burada önəmli əhəmiyyət daşıyır.

Təhsillə bağlı aparılan bütün innovasiyalar, müasir təlim müxtəlif metodlardan, yeni təhsil texnologiyalarından istifadə edilməklə təhsilalanların daxili stimullarının, motivlərinin və tələbatlarının formalaşdırılmasına təsir göstərməli və nəticədə keyfiyyətin yüksəldilməsinə gətirib çıxarmalıdır.

Müasir müəllim daim təhsildə tətbiq edilən innovasiyalarla yaxından tanış olmalı, bilməli, anlamalı və tətbiq etməlidir.

İnterarktiv prosesin məqsədi bu proses iştirakçılarının davranış modelini daha da təkmilləşdirmək və yaxşılaşdırmaqdır. Belə ki, interarktivlik müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı təsir - əməkdaşlıq qabiliyyəti kimi izah edilir, təlim prosesinin fəallaşdırılmasına, yaradıcı və səmərəli olmasına, daha çox öyrədici, inkişafetdirici, tərbiyədici olmasına əlverişli imkan və şərait yaradır.

İnteraktiv təlim metodunun xarakterik xüsusiyyətlərindən biri budur ki, şagirdlərin başı informasiyalarla, məlumat və biliklərlə doldurulmur, materiallar, faktlar əzbərlədilmir, fikirlər, ideyalar mexaniki öyrədilmir. Əksinə şagirdlərə fikirləşməyi, düşünməyi öyrədirlər. Belə təlimdə müstəqil bilik qazanmağı, müstəqil qərarlar çıxarmağı, harada necə hərəkət etməyi öyrədirlər - bir sözlə, şagirdlərə öyrənməyi öyrədirlər. Uşaqlara fikirləri deyil, daha çox fikirləşməyi öyrətmək lazımdır. . (Ağayev Ə. Bakı, 2014)

Düşünmək insanın öz-özünə suallar verməsi və bu sualların cavabını müqayisələr, təhlillər vasitəsi ilə tapmasıdır.

Düşünmə pedaqoji prosesdə müxtəlif şəkillərdə ortaya çıxa bilir. Ola bilir ki, tipik olmayan bir vəziyyətdə, qeyri-standart fakt və hadisələrdə ənənəvi qaydadan fərqli olaraq problem düşünərək həll olunur. Beynin də fəal, işlək vəziyyətdə olması öyrənmə prosesini təmin edən də amillərdəndir.(Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, 2008)

Suallar vermək və cavabı tapmaq düşüncə tələb edir. Düşünmə bacarığı yaradıcılığın ilkin şərtidir. Düşünmədən öyrənənləri yaradıcılığa cəlb etmək olmaz. Yaradıcı düşüncə dialoqlarda, elmi müzakirə və mübahisələrdə özünü daha çox göstərir. Fəal və interaktiv təlim zamanı şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətə yönəlməsində suallar təkan verən amil kimi özünü göstərir. Öyrənənlərin qarşıya qoyulan problemin həllinə istiqamətləndirilməsində həyata keçirilən təfəkkür əməliyyatları, düşünmə, müqayisə etmə, təhlil, tərkib, məsələyə yaradıcı yanaşma və s. biliyin qavrama səviyyəsini yüksəldir, onun praktik əhəmiyyətini artırır və şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirir.

Müəllimin yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə, milli - mənəvi zənginliklərə, bəşəri dəyərlərə sahib olması, ixtisasını dərindən bilməsi, öz yetişdirmələri ilə düzgün ünsiyyət və münasibətdə olması onun peşə kompetensiyasının əsas tərkib hissəsi olmalıdır. Təhsil strategiyasında bu barədə deyilir: "...milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli kadrlar hazırlamaq təhsil işçilərinin qarşısına mühüm bir vəzifə kimi qoyulmuşdur".(Ağayev Ə. Bakı, 2014)

Cəmiyyətdə təhsilalanların milli adət-ənənələrimiz ruhunda tərbiyə edilməsi, onlarda hərtərəfli mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında peşəkar, səriştəli müəllim fəaliyyəti mühüm rol oynayır. Müstəqilliyimizin hazırkı mərhələsində gənc nəslin əxlaq tərbiyəsinin rolu və əhəmiyyəti xeyli artmışdır. Müasir zamanda milli-mənlik şüurunun artması, şəxsiyyətin əxlaqi, mənəvi keyfiyyətləri cəmiyyətin inkişafında vacib və önəmli amil hesab edilir. Məhz buna görə də şəxsiyyətin milli-mənəvi, əxlaqi tərbiyəsi, layiqli insan yetişdirmək problemi

dövlətin daim diqqət mərkəzindədir. (Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, 2008)

Təhsilin məzmunu hər hansı bir təhsil müəssisəsində həyata keçirilməsi təlim prosesini sonunda təhsilalanın əldə etməli olduğu biliklərə, bacarıqlara, vərdişlərə və formalaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsi keyfiyyətlərə qoyulan müəyyən edilən bir anlayışdır. Təhsilin və təlimin məzmununun müəyyən edilmə metodologiyası aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olmalıdır.(Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası,Azərbaycan məktəbi,2013)

1. Nəzəri tədqiqatlar, elmin, texnikanın, istehsalın, cəmiyyətin və şəxsiyyətin tələbatlarının öyrənilməsi yolu ilə hərtərəfli inkişaf etmiş vətəndaş hazırlanması üzrə təhsil müəssisəsinə veriləcək sosial sifarişin formalaşdırılması.

2. Sosial sifarişə uyğun olaraq məzunların fəaliyyət növünə və keyfiyyətinə qoyulan tələblərin müəyyən edilməsi; bu tələblər dövlət standartlarında əks etdirilir və cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq daim yeniləşdirilir.

3. Artıq müəyyən edilmiş standartlara uyğun olaraq konkret keyfiyyətlərin və fəaliyyət növlərinin formalaşdırılmasına imkan verən təhsilin və təlimin məzmununun müəyyən edilməsi. Təhsilin və təlimin məzmunu müəyyən edilərkən aşağıdakı əsas prinsiplər gözlənilməlidir:

- elmin, texnikanın və qabaqcıl texnologiyanın müasir nailiyyətlərinin əks etdirilməsi;

- hər bir fənnin məzmununda ümumi elmi (elmlərin təsnifatının ümumi əsasları, istehsal proseslərinin ümumi prinsipləri, əməyin ümumi sosial-iqtisadi şərtləri və s.) və peşə anlayışlarının (peşə fəaliyyətinin ümumi elmi əsasları, konkret sahələr üzrə istehsal alətlərinin və istehsal texnologiyalarının quruluşunun və iş prinsipinin əsasları, əməyin ümumi iqtisadi amilləri və s.) əks etdirilməsi;

- ümumi və peşə təhsili arasında qarşılıqlı əlaqənin yaradılması;

- fənlərarası və fənnin ayrı-ayrı sahələri arasında əlaqələrin yaradılması;

- öyrədilən fənnin uyğun peşə fəaliyyətinə aid olan əsas ideyalarının, sahələrinin müəyyən edilməsi və vurğulanması;

- tədris proqramlarında istehsalatın yenilikci təcrübəsinin əks etdirilməsi;

- təlim materialı vasitəsilə təlim alanın düşüncə tərzinin və məntiqi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi üçün şəraitin yaradılması;

- məzunların gələcək peşə fəaliyyətini müəyyən edə bilməsi və əmək bazarının tələbatlarına daha yaxşı uyğunlaşması məqsədilə təlim materiallarında müxtəlif peşələr və daha çox ehtiyac hiss edilən ixtisas sahələri üzrə məlumatların və tərbiyə məsələlərinin əks etdirilməsi;

4. Təhsilin və təlimin varislik və inteqrativlik prinsipi əsasında müəyyən edilmiş məzmununun təhsilin müxtəlif səviyyələri və mərhələləri üzrə təhsil proqramlarına görə paylaşdırılması.

5. Təhsil proqramlarında toplanmış materialın inteqrativ təlim fənləri bloku üzrə paylaşdırılması.

6. Formalaşdırılmış tələblər əsasında təlim-tərbiyə prosesinin yeniləşdirilmiş modelinin qurulması və tətbiqi.

Təhsil proqramlarının formalaşdırılması zamanı həmçinin aşağıdakı pedaqoji tələblər gözlənilməlidir:

- məzmun tələbləri - varisliyin və təlimə inteqrativ yanaşmanın nəzərə alınması şərti ilə təhsil proqramlarının modullar əsasında tərtib edilməsi (bu tələblər həmçinin məzunların gələcək təhsillərinin fasiləsizliyinin təmin edilməsi üçün vacibdir);

- təşkilati tələblər - bu tələblər təhsil proqramlarının müxtəlif növlü tədris müəssisələrində reallaşdırılmasına imkan yaradır;

- kadrlara qoyulan tələblər - bu tələblər təhsil proqramlarının səviyyəsinə uyğun olan pedaqoji kollektivin formalaşdırılmasını təmin edir;

- maddi-texniki tələblər - bu tələblər seçilmiş tədris proqramının reallaşdırılması üçün maddi-texniki bazanın yaradılmasını nəzərdə tutur;

- motivasion tələblər - bu tələblər şəxsiyyətə öz təhsil trayektoriyasını seçməyə və təhsil müəssisəsinə öz fərdi təhsil sistemini formalaşdırmağa imkan yaradır;

- milli-regional tələblər - bu tələblər regionun xüsusiyyətlərini və imkanlarını nəzərə alır və iqtisadiyyatın və sosial sferanın inkişafını şərtləndirir;

yerli tələblər - bu tələblər hər bir rayonun, şəhərin, təhsil müəssisəsinin şəraitinin, xüsusiyyətlərinin, mütərəqqi adət və ənənələrinin nəzərə alınmasını təmin edir.

Təhsilin və təlimin məzmununun idarə edilməsi son nəticədə keyfiyyətin yüksəldilməsinə xidmət edir. Təhsilin və təlimin keyfiyyətinin müəyyən edilməsi aşağıdakı üç komponent üzrə aparılır:

- nəticələrin keyfiyyəti;

- şəraitin keyfiyyəti;

-prosesin keyfiyyəti.

Təhsilin keyfiyyətinin idarə olunması sistemi keyfiyyət, fəaliyyətin səmərəliliyi və moni torinqi üç anlayışın vəhdətini təşkil edir.Qiymətləndirmə prosesinin müxtəlif fazalarının və n övlərinin re
allaşdırılması təhsil sistemində daxili və xarici prosedurlar vasitəsilə keyfiyyət və kəmiyyət ya naşmalarının icrasını tələb edir. . (."Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 2009)

Nəticə etibarilə qeyd edək ki, təhsilin və təlimin məzmununun səmərəli idarə edilməsi və keyf iy-

yət baxımından yüksəldilməsi aşağıdakı tədbirlərin kompleks şəkildə həyata keçirilməsini tələb edir:

- mədəni təhsil mühitinin yaradılması;

- təhsilin və təlimin məzmununun idarə edilməsi üzrə təhsil müəssisələrinin təşkilati və metodiki cəhətdən dəstəklənməsinə yönəlmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- təhsilin məzmununun və texnologiyasının fasiləsiz olaraq dəyişdirilməsi və yeniləşdirilməsi;

- təhsilin məzmununun və təlim texnologiyalarının müasirləşdirilməsi vasitəsilə nümunəvi təhsil müəssisəsi modelinin yaradılması;

- öyrənənlərin məzmunca yeniləşdirilmiş dərsliklər, dərs vəsaitləri və metodiki vəsaitlərlə təmin edilməsi;

- İKT-lərdən istifadə etməklə təlim-tərbiyə prosesinin forma və məzmun cəhətdən yeniləşdirilməsi;

- təhsil və tərbiyə prosesində seçim şəraitinin yaradılması;

idarəetmə sisteminin yeniləşdirilməsi, müasir standartlara uyğun idarəetmə bacarıqlarına malik olan təhsil menecerlərinin hazırlanması;

- muəssisədaxili idarəetmənin strategiyasının, forma və məzmununun yeniləşdirilməsi;

-öyrədənlərin peşəkarlıq səviyyəsinin fasiləsiz olaraq yüksəldilməsi, onların fəaliyyətinin təhsilin və təlimin yeniləşdirilmiş məzmununa uyğunlaşdırılması üçün şəraitin yaradılması və pedaqoji işçilər üçün əlavə təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi;

- təhsilin və təlimin məzmununun idarə edilməsi üzrə rəhbər və pedaqoji işçilərin bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi;

- qabaqcıl pedaqoji təcrübənin yayılması, öyrədənlər üçün konkursların, müsabiqələrin, açıq dərslərin keçirilmə praktikasının daha da inkişaf etdirilməsi;

- təhsilin və təlimin məzmununun yeniləşdirilməsi, idarə edilməsi və keyfiyyətin yüksəldilməsi üzrə elmi-praktik konfransların keçirilməsi.

Təhsilin məzmununa və təşkilinə dair ümumi tələblər aşağıdakılardır:

Təhsilalanların fasiləsiz təhsil almasını, daim yeniləşən, müasir standartlara uyğun gələn biliklərə və dünyagörüşünə yiyələnməsini, cəmiyyətin tələbatını daha səmərəli ödəməsini, şəxsiyyət kimi inkişaf etməsini və ömür boyu təhsilin hamı üçün açıq və bərabər imkanlı olmasını təmin etmək;(Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası, Bakı,2013)

Yüksək intellektual səviyyəyə və praktiki iş qabiliyyətinə, yeni texnologiyalara yiyələnmək, informasiya axınında çevik istiqamət tapmaq bacarığını formalaşdırmaq;

Cəmiyyətin yüksək səviyyəli və rəqabətqabiliyyətli kadr potensialına tələbatının ödənilməsi üçün real zəmin yaratmaq;

Nəticə

İnnovasiyaların tətbiqi öyrənənlərin yaddaşının təkcə elmi biliklərlə deyil,həm də təfəkkürün müntəzəm inkişaf etdirilməsi əsasında daha çox biliklərin müstəqil əldə edilməsi və mənimsənilməsi, ən mühüm bacarıq və vərdişlərin, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin qazanılmasını zəruri edir.

Elm və təhsilə innovativ yanaşma və innovasiyaların tətbiqi zamanın tələbidir.Əgər biz bəşəriyyətin inkişafının zirvə nöqtəsini vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasında görürüksə, buna

yalnız elmi uğurları tətbiq etməklə, təhsilin elmi innovasiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi, elm, təhsil istehsalat əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi yolu ilə insanların intellekjtual səviyyəsini

yüksəltməklə nail olmaq olar.

Ədəbiyyat

1.Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı,1999 cu il.

2.Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası,Azərbaycan məktəbi,2013, №5.

3.Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, "Təhsil", 2008

4."Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Kurikulum jurnalı, 2009, № 4.).

5..Ağayev Ə.Seçilmiş əsərləri.I-II cildlər. Bakı, 2014.

DONO ZİYOYEVA - ÖZBƏKISTANIN TARIX VƏ TARIXŞÜNASLIĞI ÜZRƏ TANINMIŞ ALIMI

DONO ZIYOYEVA – A WELL-KNOWN SCIENTIST OF HISTORY AND HISTORIOGRAPHY OF UZBEKISTAN

Mashhura Darmonova
Professor of the Tashkent Economic
and Pedagogical Institute, history
Doctor of Philosophy (PhD)

Özbəkistanın tarix və tarixşünaslığı üzrə tanınmış alim, tarix elmləri doktoru, professor Dono Həmidovna Ziyoyeva 1961-ci il avqustun 12-də Daşkənddə böyük tarixçi və alim Həmid Ziyoyevin ailəsində anadan olub. 1978-ci ildə Nizami adına Daşkənd Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix fakültəsinə daxil olmuş, 1983-cü ildə bu təhsil ocağını tarix, ictimai elmlər və hüququn əsasları ixtisasları üzrə fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir.

Elmi fəaliyyətə 1983-cü ildə Özbəkistan Respublikası Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunda kiçik elmi işçi vəzifəsində başlamış, 2 avqust 2021-ci ilə kimi elmi işlər üzrə direktor müavini, şöbə müdiri, baş elmi işçi vəzifələrində çalışmışdır.

Alimin elmi tədqiqatları Özbəkistanın 19-21-ci əsrlər tarixinin mühüm məsələlərinin təhlilinə həsr olunub. Dono Ziyoyevanın rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə 10-a yaxın fundamental, praktiki və innovativ layihə həyata keçirilib. Müxtəlif dövrlərin ekspertlərindən ibarət alimlər qrupunu toplayaraq Özbəkistanın ən qədim dövrlərdən bu günə qədər tarixinin aktual problemlərini, mühüm tarixi mənbələri - arxeoloji tapıntıları, fars, ərəb, qədim türk, soqd və çin dillərində olan əlyazmaları müzakirə edib. Arxiv sənədləri əsasında mərhələli, dinamik yanaşma ilə öyrənməyə yönəlmiş rus və özbək dillərində petroqliflər.

Məqalədə Özbəkistanın tarix və tarixşünaslığında tanınmış alim Dono Ziyoyevanın rəhbərliyi və iştirakı ilə həyata keçirilən elmi layihələrdən, onun fəaliyyəti dövründə yaratdığı əsas elmi əsərlərdən, elmi məktəbindən və tarix elminin inkişafına verdiyi töhfələrdən bəhs edilir.

Açar sözlər: Dono Ziyoyeva, tarix, elm, qadın alim, tarixşünaslıq, arxiv, mənbələr.

Abstract

Professor Dono Hamidovna Ziyoyeva, a well-known scientist of history and historiography of Uzbekistan, doctor of historical sciences, was born on August 12, 1961 in Tashkent in the family of the great historian and scientist Hamid Ziyoyev. In 1978, he entered the history department of the Tashkent State Pedagogical Institute named after Nizami, and in 1983 he graduated from this educational institution with a diploma of distinction in the fields of history, social sciences and the basics of law.

He started his scientific activity in 1983 as a junior researcher at the Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, until August 2, 2021, he worked as a deputy director of scientific affairs, head of department, senior researcher.

The scientific researches of the scientist are devoted to the analysis of important issues of the history of Uzbekistan in the 19th – 21st centuries. About 10 fundamental, practical and innovative projects were implemented under the leadership and direct participation of Dono Ziyoyeva. Gathering a group of scientists consisting of experts from different eras, he discussed the current problems of the history of Uzbekistan from the earliest times to the present day, important historical sources - archaeological finds, manuscripts in Persian, Arabic, ancient

Turkish, Sogdian and Chinese languages. Petroglyphs in Russian and Uzbek, focused on learning in a step-by-step, dynamic approach based on archival documents.

The article talks about the scientific projects carried out under the leadership and participation of Dono Ziyoyeva, a well-known scientist in the history and historiography of Uzbekistan, the main scientific works he created during his activity, his scientific school and his contributions to the development of history.

Keywords: Dono Ziyoyeva, history, science, female scientist, historiography, archive, sources.

AZƏRBAYCANDA TƏHSİL OLAN ÖZBƏK QIZLARI
(XX əsrin 20-ci illərinin timsalında)
UZBEKI GIRLS EDUCATED IN AZERBAIJAN
(in the example of the 20s of the 20th century)

Məşhurə DARMONOVA
Daşkənd iqtisadiyyatı və pedaqogika
institutunun professoru, tarix
üzrə fəlsəfə doktoru (PhD)

Abduvali YOLDOŞEV
Özbəkistan Elmlər Akademiyasının
Tarix İnstitutunun elmi işçisi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru (PhD)

Özet

Özbək xalqı qədim zamanlardan öz azərbaycanlı soydaşları ilə ədəbi-mədəni əlaqələrdə olub. Onların qarşılıqlı əlaqələri sonralar getdikcə genişləndi. 20-ci əsrin 20-ci illərindən başlayaraq Türküstanın inkişafı üçün milli kadrların hazırlanması məsələsi təkcə milli ziyalıların deyil, həm də Türküstan Muxtar Sovet Respublikasının (TASSR) mühüm məsələlərindən biri kimi qəbul edilir.

Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində fəaliyyət göstərən "Özbək Bilik Şurası"nın və milli ziyalıların təşkil etdiyi "Komak" dərnəyinin köməyi ilə istedadlı gənclərin xarici ölkələrə göndərilməsinə başlanılıb. Həmin dövrdə özbək gəncləri Azərbaycanın mərkəzi şəhərlərindəki orta və ali təhsil müəssisələrinə göndərilir, müxtəlif sahələr üzrə kadrların hazırlanması tədbirləri həyata keçirilirdi. Bu gənclər arasında qızlar da müxtəlif sahələr üzrə mütəxəssis hazırlamaq məqsədi ilə Bakı və Gəncə şəhərlərinin orta və ali təhsil müəssisələrinə göndərilirdilər. Onların çoxu pedaqogika və rəssamlıq təhsilinə gedirdilər. 1923-1924-cü illərdə Roza Kəyumova, Faizə Şahməmmədova kimi qızlar pedaqoji texnikumlarda oxumağa, Nəzirə Əliyeva, Həlimə Nosirova kimi gənclər isə teatr texnikumuna daxil olurlar.

Azərbaycanın təhsil müəssisələrində özbək gənclərinin sayı ildən-ilə artmış və 1925-ci ilə qədər 150-dən çox olmuşdur. 15 qızın dövlət təqaüdü ilə təhsil alması böyük nailiyyətlərdən biri idi.

Bu məqalədə 20-ci əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda təhsil almış özbək qızlarının təhsil fəaliyyəti elmi ədəbiyyat, mənbələr və arxiv sənədləri əsasında təhlil edilir.

Açar sözlər: Roza Kayumova, Faizə Şahməmmədova, Nəzirə Əliyeva, Həlimə Nosirova, tarix, təhsil, repressiya.

Abstract

The Uzbek people have been in literary and cultural relations with their Azerbaijani compatriots since ancient times. Their mutual relations later expanded more and more. Starting from the 20s of the 20th century, the issue of training national personnel for the development of Turkestan is considered one of the important issues not only of the national intellectuals, but also of the Turkestan Autonomous Soviet Republic (TASSR).

With the help of the "Uzbek Knowledge Council" operating under the People's Education Commissariat and the "Komak" association organized by national intellectuals, talented young

people have been sent to foreign countries. During that period, Uzbek youths were sent to secondary and higher education institutions in the central cities of Azerbaijan, and measures were taken to train personnel in various fields. Among these young people, girls were also sent to secondary and higher educational institutions of Baku and Ganja in order to train specialists in various fields. Most of them were studying pedagogy and painting. In 1923-1924, girls like Roza Kayumova and Faiza Shahmammadova studied in pedagogical technical schools, and young people like Nazira Aliyeva and Halima Nosirova entered the theater technical school.

The number of Uzbek youth in the educational institutions of Azerbaijan increased year by year and by 1925 it was more than 150. One of the great achievements was the education of 15 girls with state scholarships.

In this article, the educational activity of Uzbek girls educated in Azerbaijan in the 20s of the 20th centuries is analyzed on the basis of scientific literature, sources and archival documents.

Keywords: Roza Kayumova, Faiza Shahmammadova, Nazira Aliyeva, Halima Nosirova, history, education, repression

THE STATUS OF WIDOWS AMONG TURKS AND MONGOLS (BASED ON AN ARTICLE BY JEAN PAUL ROUX)

Jahongir OSTONOV
PhD student of Institute of Oriental Studies,
Uzbekistan Academy of Sciences

Abstract

Analyzing the sources, it becomes clear that in Turkic and Mongolian societies, it seems that the male priority and the warrior and the ruling class occupy the central place. It is not so, the orphaned child and the mother were always in the spotlight. Choosing women for marriage was considered important in Mongol society. They paid great attention to the purity of the lineage, and in this regard, sometimes there was a custom of killing the chiefs of the tribe and marrying their wives. This is also a form of attention to women. Or many aspects were paid attention to in the matter of the marriage of a woman whose husband died. She had to get married to the relatives of the deceased. Such situations are manifested in different forms in these societies. This aspect is often overlooked because it is not mentioned in the sources. The minimal number of written sources in the nomadic Turkic and Mongolian societies forces us to turn to other sources. In particular, most of the information about the status of women in the ancient Turkic and Mongolian societies can be found in Chinese chronicles and memories of foreign travellers. Based on this information, several researchers tried to clarify the problem. French orientalist researchers such as Edward Chavan, Stanislas Julien, Paul Peliot, Rene Grusse, Jean Paul Roux, Franz Grene, Etienne Delavesier, and Theresa David researched the history, culture, and daily life of these peoples using Chinese sources and memories of European tourists. In this article, by analyzing the article "Widows in Central Asian Turkic and Mongolian Society" by Jean Paul Roux, we will think about the status of widows among Turks and Mongols, and their fate after widowhood. When writing the article, attention is paid to the sources chosen by the author, and to the topics he focused on. The topic's relevance level is that presentations of this content have hardly been studied in the scientific community of Uzbekistan. Among the local authors, we can count R. Mukminova's article "The role of women during the Timurids and Shaybani eras", and T. Fayziyev's brochure "The Timurid Queens". As can be seen, the raised topics mainly refer to the 15th-16th centuries, and there are not enough studies covering earlier periods. In particular, we rarely find studies that reflect the situation of widows and orphans. Most of the topics of the conducted research cover modern times. We hope that this article will fill the gap in this regard.

Keywords*: Turks, Mongols, woman, widow, exogamy, endogamy, harem, polygamy, marriage*

Özet

Kaynaklar incelendiğinde Türk ve Moğol toplumunda erkek önceliğinin, savaşçı ve yönetici sınıfın merkezi bir konumda olduğu gözükyor. Aslında öyle değil, yetim çocuk ve annesi her zaman ilgi odağıydı. Moğol toplumunda evlilik için kadın seçmenin önemli olduğu düşünülüyordu. Neslin saflığına çok dikkat ederlerdi ve bu bakımdan bazen kabile reislerini öldürüp onların hanımlarıyla evlenmek adeti de olurdu. Bu aynı zamanda kadınlara yönelik bir ilgi biçimidir. Ya da kocası ölen kadının evlenmesinde dikkat edilmesi gereken pek çok husus vardı. Ölen kişinin yakınlarıyla evlenmesi gerekiyordu. Bu tür durumlar bu toplumlarda farklı şekillerde kendini göstermektedir. Bu husus kaynaklarda yer almadığı için çoğu zaman gözden kaçırılmaktadır. Göçebe Türk ve Moğol toplumunda yazılı kaynakların çok sınırlı olması bizi

bu konuda başka kaynaklara yönelmeye zorlamaktadır. Özellikle eski Türk ve Moğol toplumunda kadının durumuna ilişkin bilgilerin çoğu Çin kroniklerinde ve yabancı seyyahların anılarında bulunmaktadır. Bu bilgilere dayanarak birçok araştırmacı sorunu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Edward Chavan, Stanislas Julien, Paul Peliot, Rene Grusse, Jean Paul Roux, Franz Grene, Etienne Delavesier, Theresa David gibi Fransız oryantalist araştırmacılar, Çin kaynaklarını ve Avrupalı seyyahlar hatıralarını kullanarak bu halkların tarihi, kültürü ve günlük yaşamı üzerine araştırmalar yaptılar. Bu yazımızda Jean Paul Roux'un "Orta Asya Türk ve Moğol Toplumunda Dullar" adlı makalesini inceleyerek Türklerde ve Moğollarda dul kadının statüsünü, dulluk sonrası akıbetini ele alacağız. Makaleyi yazarken yazarın seçtiği kaynaklara, odaklandığı konulara dikkat edilmiştir. Konunun alaka düzeyi, bu içeriğin sunumlarının Özbekistan bilimsel topluluğunda pek incelenmemiş olmasıdır. Yerel yazarlar arasında R. Mukminova'nın "Timurlular ve Şeybani dönemlerinde kadının rolü" makalesini ve T. Fayziyev'in "Timurlu Kraliçeleri" broşürünü sayabiliriz. Görüldüğü üzere gündeme gelen konular ağırlıklı olarak 15-16. yüzyıla ait olup, daha önceki dönemleri kapsayan yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Özellikle dul ve yetimlerin durumunu yansıtan çalışmalara çok nadir rastlıyoruz. Yapılan araştırmaların konularının çoğu modern zamanları kapsamaktadır. Bu makalenin bu konudaki boşluğu dolduracağını umuyoruz.

Anahtar kelimeler: Türkler, Moğollar, kadın, dul, dış evlilik, iç evlilik, harem, çok eşlilik, evlilik

XX ҒАСЫРДЫҢ 20-ШЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ НЕКЕ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ МЕН ӘЙЕЛДЕРДІҢ ЖАҒДАЙЫ

TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONS OF MARRIAGE OF THE KAZAKH PEOPLE IN THE 20S OF THE XX CENTURY AND THE SITUATION OF WOMEN

Malika SHASHAEVA
Institute of History and Ethnology named after Ch. Ch. Ualikhanov, Shevchenko str., 28, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0000-0001-7342-2587

Аннотация

Мақаланың мақсаты XX ғ. 20-30 жылдарындағы кеңестік құрылыс моделіне көшудегі қазақ әйелдерінің жағдайы мен дәстүрлі қазақ неке институттарының орнын анықтау. Мақалада қазан төңкерісіне дейінгі қазақ әйелдерінің қоғамдағы әлеуметтік мәселесіндегі теңсіздік - бір жағынан қазақтың әдет-ғұрып, салт-дәстүрлермен байланыстылығына назар аударылады. Зерттеу әдісі ретінде ғылыми обьективтілікті негізге ала отырып, ретроспективті талдау әдісі қолданылды. Мақалада қазақ әйелінің салт шырмауында қалу жағдайы, қалың малға сатылуы, кәмелетке толмаған жас қыздарды некеге күштеп отырғызылуы, көп әйел алушылық сияқты салттарының құрбаны болу секілді көріністерді архив, баспасөз беттеріндегі деректермен көрсетілген. Кеңес өкіметінің билік орнатудағы алғашқы қадамдарының бірі – дәстүрлі неке институттарын жойып, «әйел теңдігі» мәселесін шешу болды. Қазан төңкерісінен кейінгі әйел теңдігіне қол жеткізуде алғашқы заңдар мен актілер қабылданады. Соның бірі – «қалың малмен күрес» науқаны кезіндегі халықтың немқұрайлығы мен бұл салттардың жасырын түрде көрініс тапқандығы нақты мысалдармен мақалада келтірілген.

Кілт сөздер: Қазақ қоғамы, Әйел мәселесі, Қалың мал, Көп әйел алу, Әмеңгерлік, Әдет-ғұрып, Салт-дәстүр.

Abstract

The purpose of the article is to determine the position of Kazakh women and the place of traditional Kazakh marriage institutions in the transition to the model of Soviet construction in the 20-30s of the XX century. The article focuses on the inequality in the social problem of Kazakh women in society before the October Revolution - on the one hand, the relationship with Kazakh traditions and customs. The method of retrospective analysis was used as a research method, based on scientific objectivity. The article presents such scenes as the situation of a Kazakh woman in a ritual trap, the sale of cattle (kalym), the forced marriage of young underage girls, the victim of such rituals as polygamy with data from the archive, the press. One of the first steps of the Soviet authorities in establishing power was to eliminate the traditional institutions of marriage and solve the problem of "female equality". In achieving female equality after the October Revolution, the first laws and acts are adopted. One of them is the indifference of the population during the" fight against kalym" campaign and the fact that these rituals were secretly reflected in the article with specific examples.

Keywords: Kazakh society, Women's problems, Kalym, Polygamy, Levirate, Customs, Traditions.

Кіріспе.

Қазақ халқының ұлттық ерекшеліктеріне сай қашан да қыз бала тәрбиесіне деген қатынас аса үлкен жауапкершілікті талап етіп келген. Тарихи деректер мен ауыз әдебиетіндегі қазақ әйелдерінің елді басқару, туған жерді қорғау сынды ер-азаматтарға лайықты саналған қызметтерді ерлермен тең дәрежеде атқарғандығы туралы ақпараттардың көптігі соның дәлелі. Алайда, дәстүрлі қазақ қоғамының да өз кемшіліктері болғанын жоққа шығару мүмкін емес. XX ғасырдың ширегінде «Түркістан уалаятының газеті», «Дала уалаятының газеті», «Айқап», «Қазақ», «Ақжол», «Әйел теңдігі» сияқты баспа беттеріндегі зиялы қауым мен бұқара халықтың қалың мал, әмеңгерлік, жас қыздарды өз еркісіз кәрі шалдарға тұрмысқа беруі мәселелері көтерілді. М. Сералинның 1903 жылы жарық көрген «Гүлғашима» поэмасы, С. Торайғыровтың «Қамар сұлу» романы, А. Ғалиевтың «Бейшара қыз» әңгімесі, М. Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» романы XX ғасырдағы қазақ әйелдерінің салт шырмауында қалған үнсіз жағдайын көрсете білді. Сонымен қатар, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Смағұл Садуақасов, Әлихан Бөкейханов, т.б. Алаш қозғалысы өкілдері әйел мәселесіне көңіл бөліп, 1917 жылы Орынборда өткен Алаш Орда конференциясында мынадай шешімдер де қабылдайды:

- Әйелдер мен ерлердің саяси құқықтары тең болуы керек;

-әйелдер өздеріне серігін таңдауға ерікті;

-некеге тұру жасы 16-ға дейін ұзартылуы;

- неке екі жақтың келісуімен қиылады;

- жесір әйелдерді күйеуінің туысқандарына зорлап қосуға болмайды;

- бірінші әйелі келісім бермесе, екінші әйел алуға болмайды, т.с.с. (Скабаева, 2013).

Патриархалды қазақ қоғамында әйел құқықтарының тапталуы ұстанған әдет-ғұрып, салт-дәстүрлермен, сондай-ақ қоғамдық-мәдени өмірге қатынаспауымен астасып жатты. Мәселен, салт- дәстүр бойынша айттырылған қызға «қалың мал» беруі, малы көп байлар кедей отбасынан шыққан жас қыздарды малдың күшімен басын байлағанын жоққа шығаруға болмайды.

1.Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында қазақ қоғамындағы әдет-ғұрып, салт-дәстүрлердің кеңес өкіметінің орнауымен байланысты неке институттарының өзгерісін, соның ішінде қалыңдыққа «қалың мал» беру, көп әйел алушылық салттары талданды. Мақалада «қалың мал» салтын XX ғасырдың 20-30-шы жылдарында ұстануына, сонымен қатар дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйел мәртебесіне қатысты деректерді Н.И. Гродеков, Н. Малышев, т.б. еңбектеріндегі деректерді келтіре отырып, салыстырмалы талдадық. Әйел мәселесіндегі әдет-ғұрып, салт дәстүрлердің ролін анықтауда, сол кезеңдерде «Әйел теңдігі» журналында, «Қызыл Қазақстан» газетінде жарияланған белсенді әйелдер, қоғам қайраткерлері Н.Арықова, Н. Құлжанова, М. Бегалиеваның мақалаларын алдық. Мәселен, «Әйел теңдігі» журналы алдымен «Теңдік» деген атпен газет түрінде 1925 ж. 5 мамырында Орынборда шығарылып, 1926 ж. шілдесінен бастап бұл газет Қызылорда қаласында журнал болып шығады. Журналда қазақ әйелдерінің теңдігі мәселесі, қоғам өміріне араласып жүрген белсенді әйелдер, әйелдердің саяси санасын көтеру, қалың мал, көп әйел алушылық, қызыл отау жұмысы, сауатсыздық мәселесі, әйелдердің еңбекшілер қатарына қосылу, т.б. жалпы әйелдерді қызықтыратын материалдар жариялана бастады. Аталған басылымдарда жарияланған нақты деректерді мақаланың мазмұнын ашуда

келтіре отырып, талдау жүргізілді. Мақалада Ж.Құндақбаеваның, Г. Алпысбаеваның, Г. Жұманның т.б. зерттеулеріндегі тұжырымдары негізге алынды. Сонымен қатар мақаладағы тұжырымдар архив деректерімен, кеңес өкіметінің шығарған алғашқы декреттерімен дәйектелді.

Мақаланы жазуда тарихилық және ғылыми обьективтілік негізге алынды. Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарындағы әйел мәселелері дәйекті түрде: мәселенің тууы, оны шешу жолдары, аталған мәселенің ұзақ жылдар мерзімінде даму ерекшелігі, нақты тарихи жағдай ықпалында оның өзгеруі, мәселелері зерттелді.

Жалпы ғылыми әдістерден басқа арнайы тарихи-этнографиялық зерттеу әдістері де қолданылды: өткен кезеңдегі әйелдердің теңдігіне қатысты ғылыми ойдың қалыптасуы мен дамуын анықтау мақсатында мәселенің тарихи-этнографиялық қазіргі әдістемелік ережелерін талдауды көздейтін ретроспективті талдау әдісі; мәселені болашақта дамытудың ғылыми бағдарламаларын құруға көмектесетін проблема бойынша ғылыми білімнің қазіргі және болашақтағы құндылығын анықтауға мүмкіндік беретін өзектендіру әдісі де қолданылды.

2.Нәтижелер мен талқылаулар.

XIX-XX ғ.ғ. Қазақстанда жүргізілген бірнеше экспедициялар нәтижесінде Ресей империясы зерттеушілерінің қазақтардың тұрмыс жағдайы мен ондағы салт-дәстүрлердің орны туралы жазған еңбектерінің саны арта түседі. Алғашқыда бұндай этнографиялық-тарихи деректер кәсіби ғалымдардың қолымен емес, орыс әкімшілігі шенеуніктерінің, Бас штаб офицерлерінің және саяси жер аударылғандардың жол жазбаларынан басталады. Бұл материалдардың жазылуы сол кезеңдегі саяси қызығушылықтан туындағанымен, ғылыми-танымдық дереккөз ретінде өте бағалы. Мәселен, патриархалды қазақ қоғамында әйелдің тұрмыс құрғаннан кейінгі жағдайы мен оған деген көзқарастың өзгеруі туралы Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы Н. И. Гродеков өз еңбегінде атап өткен. Ол «әйел күйеуге шыққан кейін өз құқығынан айырылып, күйеуіне мойынсұнып, өз мәртебесін жоғалтады» деген пікір қалдырған (Гродеков, 1889, б. 294).

Зерттеуші Н. Малышев бұл туралы: «қырғыз әйелінің қайғылы тағдыры Құдайдың жазықсыз жаратылысы ретінде дүниеге келген сәттен басталады. Қырғыздарда дүниеге қыз келсе, пайдасы мол болар тауар келді деген сөз. Әйел – алып-сатар зат ретінде бағаланды» деп жазды. Қалың малдың орташа мөлшері 20-30 бас ірі қара, ал ауқатты отбасыларда 50-100 баспен есептелді. Ең аз қалың мал мөлшері 10-15 бас көлемінде белгіленді. Ірі қара малды тиісті мөлшерде немесе әдетте екі тараптың келісімі бойынша ақшамен де ауыстыруға рұқсат етілді. Сондай-ақ, күйеу жігіт қалыңдықтың туыстарына той жасап, киіт кигізуге міндеттелді (Малышев, 1902, б.13).

Орыс зерттеушілерінің пікірінше, қазақтардағы қалың мал салты өз отбасында қызды материалдық тұрмысты жақсартуға арналған құрал ретінде қарастыруға итермеледі. Қалың мал кейбір отбасылар үшін табыс көзі болды. «Белгілі бір уақыт аралығында тек күйеу жігіттің бөліп төлеген қалың малына өмір сүрген отбасылар кездеседі» (Материалы по киргизскому землепользованию, 1915, б.21).

XX ғасырдың соңында қазақ қоғамында балиғат жасына толмағандардың некеге отыруы кездесе бастайды. Елдегі қиын қыстау уақытында кедейлер кәмелет жасына толмаған қыздарын тұрмысқа берді. Н. И. Гродековтың мәліметі бойынша Қазалы уезінде жасөспірімді 9-12 жаста, ал Перовскіде 12-15 жаста некеге отырғызған.

XX ғасырдың қазақ әйелдерінің тұрмыстық қиыншылықтары жөнінде баяндама жасаған губерния бөлімшесінің меңгерушісі, жұмысшы әрі шаруа Шалымбекова, шығыс әйелдерінің қоғамда, өзінің отбасында қаналуын былай түсіндіреді: «Әйел сатып алуға, сатуға және туысқандарына беруге болатын зат сияқты болды». Бұндай пікірмен Г. С. Спасский де келіседі: "Қырғыздардың әйелдері, Шығыс халықтарының көпшілігі сияқты, тауарға ұқсас мүлікті құрайды, өйткені олар сатып алынып, заттарға ауыстырылады және олардың саны күйеулердің байлығына сәйкес" (Спасский, 1818: 244). Зерттеушілердің пікірінше, көп әйел алу салты қазақтарға ислам дінімен енген тек жағдайы бар байларға ғана қол жетімді болған (Alpyspaeva және басқалар, 2020, б. 370).

Ақиқатында, қалың мал мен көп әйел алушылық патриархалды-рулық тұрмыстың сарқыншағы мен экономикалық өмір салтының нәтижесі еді. Әйел рудың, ең алдымен өз туыстарының қолындағы құрал, яғни бір жағынан аса бай емес орта шаруамен бай, ауқатты, текті рулар арасында туыстық байланыс орнатуға арналған құрал болса, екінші жағынан, ауқатты рулармен туыстық қатынас орнату арқылы кедейлерге ықпалын нығайтуға мүмкіндік берді. Оның үстіне діннің «шариғат» атты ережелерімен көп әйел алуды заңдастырды. Шариғат ер адамға бірнеше әйел алуға (4 әйел) рұқсат берді, ол әйелмен қалаған уақытта «талақ» деген сөзді 3 рет айтып кез-келген кезде ажыраса алатын. Әйелдің құқығының төмендігі соншалықты 1 еркек куәгерге 2 әйел куәгер тең болатын. Әйелдің, әрине, мұралыққа да құқығы болған жоқ, болған күннің өзінде әйел-мұрагер мүлік мұрасының 8/1бөлігіне ғана ие бола алатын. Қазақ әйелінің қоғамдық өмірге қатысуға ешқандай құқығы болған жоқ, өз отбасында күйеуіне сөзсіз бағынатын, соның айтқанымен жүріп тұратын дәрежеде еді (Раскрепощение казахских женщин, 2018).

XX ғасырдың 30 жылдарына дейін сақталып келген тағыда бір неке институттарының бірі бесік құда салты болды. Егер де екі отбасында бірінде ұл, бірінде қыз дүниеге келсе, ата-аналары бір-бірімен жақындасу ниетімен құда болуға уәделескен. Келісім бойынша балалар кәмелет жасына толғаннан кейін ата-ананың қалауымен некеге отырған. Алайда бұл салтқа деген көзқарас өзгере бастап, XIX ғасырдың басынан жастар арасында күштеп некелесуге қарсылық пайда бола бастады. Сібір жеке корпусының штаб бастығы, генерал майор Г. Броневский 1831 жылы Орта жүздегі жағдай туралы жазбаларында мына мәселелердің ушығып тұрғанын: «Әйелдер күйеулерінен кетіп, басқаларға шығу көптеп кездеседі, ал приказдар мұны растайды, қырғыздар мұның салдарынан өте қорқуда, отбасының тыныштығы бұзылуда» деп атап көрсеткен (Казахско-российское отношение..., 1964, б. 255).

Дегенмен де, көшпелі қазақ қоғамындағы неке институтындағы әменгерлік, қалың мал беру, көп әйел алу салттарының маңыздылығы ел арасында экономикалық-шаруашылық тұрғысынан түсіндіріледі. Мәселен, көп әйел алу мен әменгерлік салттары жетім мен жесірдің панасыздығын болдырмауға, бір әулеттің отбасы мүшелерінің арасын алшақтатпау себебінен туындаса, үй босағасын жаңадан аттайтын келінге қалың мал беру жоралғысы үй шаруасында әйел қызметінің басымдылығы себебінен берілген.

Десе де, XX ғасырдың алғашқы ширегінде қазақ әйелінің тұрмыс-тіршілігі мен некелесу салтының шектен шығып бара жатқан уақытта зиялы қауым өкілдері мен белсенді әйелдер үнсіз қалмады. «Октябрь төңкерісі һәм қазақ әйелі» мақаласында Н. Құлжанова қазақтарда ежелден әйел мен еркек арасында теңсіздіктің болмағанын жаза отырып, «хандар келіп қазақ халқын орыстың патшасына бағындырды. Патшаның чиновниктері қазақ ішіне іріткі саясатын жүргізе бастады. «Степное положениені» шығарып, қазақты болыстық, би, ауылнай дәрежесіне таластырып, атаны баламен, ағаны інімен жауластырып қойды. Үй санын көбейту үшін бесікте жатқан балаға, іште жатқан балаға

құда түсуді шығарды. Сөйтіп хан заманында соры қайнап келе жатқан қазақ әйелі патша заманында кәдімгі сауданың малы болып алды» деп қазақ әйелінің өз мәртебесін жоғалтуына не себеп болғанын ашық айтты (Құлжанова, 1922, б. 23). Мұндай пікірді М. Бегалиева да қолдай отырып, «Қазақ әйелі» деген мақаласында патша билігін сынға алады: «Әйелдерді күндікке айналдыруға, бір жағынан, елдің ескілікті әдет-ғұрпы себепкер болса, екінші жағынан патша заңы да әйелдің қол-аяғын байлап берген: «Әйел еріне бойынұсынуға, ерін сүюге, айтқанынан шықпауға міндеткер» деген ескі заңда дербес статья болған, патша үкіметінің қолданған жолы қалың бұқараны қараңғылықта ұстау болғандықтан, сол бұқараның жарым-жартысы, әрі тәрбиешісі – әйелге таң атырмау әдейі жүргізілген саясат еді. Сөйтіп ескі заңмен әйелдің адамгершілік сипатын жоюға айналған» (Бегалиева, 1926, б. 13).

Әйелдерге теңдік сыйлаймыз деген ұранмен Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті мен РСФСР Халық Комиссарлар Кеңесі 1917 жылдың 18 желтоқсанында осы мәселеге байланысты «Азаматтық неке, балалар туралы және азаматтық жағдайды актілеу кітабын енгізу жайлы» декреті мен 19 желтоқсанда «Неке бұзу туралы» алғашқы екі декретті қабылдайды. Нәтижесінде, некеге тұрудың шектік жасы белгіленіп, ерікті ажырасу мүмкіндігі беріледі (Декреты Советской власти,1957, б. 237). 1920 жылдың 28 желтоқсанында ҚАКСР Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссариаты «Қалың малды жою туралы» декретті қабылдап, «ескінің қалдығы» аталған қалың малды беріп-алуға уәделескен адамдарды бір жыл бас бостандығынан айыруға үкім шығарылды (Декреты и постановления, 1921, б. 41).

Жылдар бойы келе жатқан көп әйел алу мен әмеңгерлік салттарын жою мақсатында Кеңес өкіметі 1921 жылы 17 қаңтарда «Қырғыздардың неке құқығы туралы» декретін қабылдайды.

1921 жылы 14 маусымда Түркістан Кеңестік Социалистік Республикасы Орталық Атқару Комитетінің де «қалыңмалды» жою туралы декреті жарияланады. Бұл декретке сәйкес «қалыңмал» жайлы барлық келісімдер заңсыз деп есептелініп, декреттің қаулыларын бұзушылар қылмыстық тәртіп бойынша сот алдында жауапкершілікке тартылады деп танылды (Известия,1921, б. 4). Алайда бұл декрет заң жүзінде тек қазақтарға ғана таралған соң, 1923 жылы Түркістан Орталық Атқару Комитеті республиканың барлық ұлттарына тарайтын жаңа декрет қабылдады. 1924 жылы заңды күшіне енген Қырғыз (Қазақ) Орталық Атқару Комитетінің «қалыңмал» мен басқа да тұрмыстық қылмыстарды жазалау туралы декреті жарық көрді.

«Шығыс әйелдерін азат ету» науқанын насихаттау мақсатында 1924 жылы Кеңес өкіметінің бұйрығымен «қалың малды жою күні» атты мерекелік күн енеді. Алайда науқанның алғышарттарының бірі болып саналған бұл күнді нақты іс жүзінде тек 1926 жылдан бастап тойлай бастады. 1926 жылғы 29 желтоқсандағы үкімхаты бойынша Денсаулық сақтау Халық Комиссариаты (Наркомздрав) өз тарапынан нақты іс-қимыл жоспарын әзірледі (АП РК, 415, б. 15). Үкімхатта «ескінің сарқыншағы» деп белгіленген қалың мал «ең алдымен, әйелдердің денсаулығы мен әл-ауқатына (ерте үйлену, науқас күйеуге тұрмысқа шығу) және болашақта балалардың денсаулығына әсер етеді» деп түсіндіріледі. Мұндай жоспарды халыққа таныту үшін әр үйге кіріп, гигиеналық-санитарлық түсініктеме беретін патронаттық медбикелері бар, кеңестік әлеуметтік көмек пен заңгерлік кеңес бере алатын балалар консультациясын ашу, соның арқасында әйелді азат ету мен ескінің сарқыншағын жою мақсаты қолға алынды. 1924-1925 жылдары науқан нәтижесінде жазылған ұрандарды талдау барысында үгіт-насихат түрінде қарапайым сөздермен жазылып, төменгі және орта таптағы қарапайым жұмысшыларға арналғандығы аңғарылады: «Қалың мал мен көп әйел алушылық – әйелдің тұлғасын

жоятын құлдық мұра!», «Сот қалың бұқараға жақындатылсын! Еңбеккор әйелдер! Кеңестік сотқа арқа сүйер болсаңдар, азаматтық құқықтарыңды табасыңдар!», «Делегат және қоғамдағы қайраткер әйелдер! – қалың мал мен көп әйел алушылықпен күрестегі қару ұстанушы, ауылды кеңестендіруде тек алға!».

Ал 1926 жылғы үгіт ұрандарында насихаттық-эмоциялық бағыт, әлеуметтік мәні мен нақты кіммен күресіп жатқандығы байқалады: «Қырғыз қыз. Ұятты қалың мал жойылсын, кеңес билігі ендігәрі сені сату мен сатып алуға жол бермейді!», «Еңбеккор қырғыз қыздар, 1 қаңтарды қалың мал мен көп әйел алушылықпен тынбай күреспен байланыстырыңдар!». «Әйелдерге теңдік сыйлаудан шаршамайтын, патша мұрасымен қажымас күрескер - Ленин партиясы жасасын!», «Езгідегі және шағын ұлттарды азат етудегі ұлы күрескер Ленинді есте сақтаңдар, артынан еріңдер!» - бұл ұрандардан тек әйелдерге ғана бағытталған эмоциялық салмақ қана емес, сонымен қатар кеңестік билікті, көсемді дәріптеуге, коммунизмды қолдауға мақсат етілгені анық көріс тапты (Кундакбаева, 2017, б. 99-101).

1926 жылы «Қалың мал жойылсын қоғамы туралы» тақырыбында «Әйел теңдігі» журналында шыққан Н. Арықованың мақаласында: «Осы күнге шейін қалыңмал және түрлі ескі әдеттерді жою туралы істелген іс шамалы болып келді. Көпшіліктің өзә қалыңмалдың жалпы мәдениет-шаруа тұрмысына зиянды екенін толық түсініп болған жоқ. Осы күні қалың мал жасырын күйге айналып, құйрығын ұстатпай отыр. Жасырын болғанда жұрттың өзі жасырады демейміз. Қызметкерлеріміздің де кейбіреулері туған-туыстарының, тамыр-танысының қалыңмал алуына көмек береді» - деп қалың малмен күрес науқанының кемшіліктерін атап өтті (Арықова, 1928, б. 3).

XX ғасырдың 20-шы жылдарының аяғында қалың малмен күрес науқаны сәтсіздікке ұшырағаны анық болды: оны төлеу және алу фактысын әшкерелеу кей жағдайда мүмкін емес болғандықтан, бұл істер «ашылуы қиын қылмыстық істер» санатына енді. Көшпелі қазақ қоғамы үшін ежелден ұстанған салттардан бірден бас тарту мүмкін емес екендігін кеңес билігі де түсінді. Сондықтан да қалың мал беру салты жасырын түрде ел арасында өткізіліп отырды.

Науқан барысында анықталған қарама-қайшылықтар мен бұрмалаушылықтардың нәтижесінде Қазақ АКСР Кеңестерінің 7-ші сьезі шақырылады. Сьезде «Халық шаруашылығын қалпына келтіру және мәдени төңкеріс жасау міндеттерімен салыстырғанда, азат ету жайлы барлық заңдардың болуына қарамастан, әйелдердің отбасы мен қоғамдағы тұрмыстық құқықсыздығының қалдықтарымен салыстырғанда жеткен жетістіктер мүлдем аз мөлшерде», - мәселесі көтеріледі (7 Всеказахский сьезд Советов, 1929, б. 76). Ақырында әйелдерге байланысты тұрмыстық қылмыстық процесстерін қысқа мерзімде өткізу қажеттігін анықтап, ерекше жағдайларда өлім жазасын қолдану мүмкіндін қарастыруға бұйрық берді. Алайда кеңес өкіметінің мұндай жазалау әдісіне қарапайым халық пен зиялы қауым өкілдері қарсылық танытты.

Қорытынды

Тұжырымдай келе айтар болсақ, Қазан төңкерісінен кейін орнаған кеңес билігі бұған дейін қараңғылықта, салт шырмауындағы теңсіздікте өмір сүріп жатқан қазақ әйелдерін «азат етеміз» деген ұранмен науқан жүргізуге бірден кірісті. Соның арқасында XX ғасырдың 20-30-шы жылдары тарихта із қалдырған белсенді әйелдерден құралған «әйелдер қозғалысы» пайда болып, қазақ әйелдерін елдің қоғамдық-мәдени өміріне қатынастыру, еркекпен тең дәрежеде өмір сүру мүмкіндігін беруге білек сыбана ат салысты. Н. Арықова, С. Есова, А. Оразбаева, М. Бегалиева, Н. Құлжанова және т. б. сияқты белсенді әйелдер, қоғам қайраткерлері тек «әйелдер мәселесімен» байланысты

үгіт-насихат жұмыстарын ғана атқарып қоймай, сонымен қатар қиын-қыстау кезеңдерінде халыққа көмек көрсету қызметімен де айналысқанын атап өту қажет.

Кеңес өкіметінің әйелдерге теңдік сыйлау жоспары көшпелі қазақ халқының дәстүрлі неке институттарын бұзудан басталды. Алайда, қалың малмен, әменгерлікпен, көп әйел алушылықпен жаппай күрес бірден халықтың қолдауына ие бола алмады. Нәтижесінде алғашында үгіт-насихат түрінде басталған науқан әкімшілік-қылмыстық жазалау құралдарын қолданды.

Теңдікке жол беретін компартия жоспарының астарында қазақ әйелдерін де «кеңестік әйел» типіне өзгертіп, индустрияландыру кезеңінде еркектермен бірдей жұмылдыратын қарапайым қара күш ретінде қарастырғаны айдан анық. Сол себепті де партия қатарына қосылып, жаңа құралған кеңес билігін орнатуға қызмет атқаратын әйелдер қажеттілігі туындады.

Осылайша, партиялық диктатура КСРО-ға енген басқа ұлттардың ұстанған діни наным-сенімдері мен салт-дәстүрлерін «ескінің сарқыншағы» деп белгілеп, олардың ұлттық құқықтарына шектеу қойды.

Әдебиеттер тізімі:

Alpyspaeva G., Zhuman G., Jumaliyeva L., Abdykarimova Sh. Legal Status of a Kazakh Woman in the Family and Society in the XIXth – early XXth centuries from the Point of the Russian Contemporaries' View. Bylye Gody. 2020. Vol. 55. Is. 1: 370-381.

АП РК. Ф. 141. Оп.1. Д.415. Л.15

Арықова Н. Қалың мал жойылсын қоғамы туралы. //Әйел теңдігі. 1928. N 7. 3 б.

Бегалиева М. Қазақ әйелі. // Әйел теңдігі. 1926. N 2-3. 13б

Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области. Том. 1.Юридический быт. Ташкент: Типо-Литография С.И. Лахтина, 1889. 298 с.

Декреты Советской власти. Москва. Гос. Изд. Полит. Литер, 1957. с. -237.

Декреты и постановления ЦИК, СНК и СТО КАССР. Сб., N1, Киргизгосиздат., 1921, с-41

Известия ЦК КП(б) Туркистана и ЦИК Советов Туркистанской республики. 1921. 4 июля.

Құлжанова Н. Октябрь төңкерісі һәм қазақ әйелі. // Қызыл Қазақстан, 1922. N 12, 23 б.

Казахско-российское отношение в XVIII-XIX веках (1771-1867) Сб. док. и мат. А-А., 1964. С-255.

Кундакбаева Ж. Модернизация ранней советской эпохи в судьбах женщин Казахстана, 1920-1930 годы: монография / Ж. Кундакбаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. с. 99-101.

Малышев Н. Обычное семейное право киргиз. Ярославль, 1902.

Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулие-Атинского уезда Сырдарьинской области. Ташкент, 1915.

Раскрепощение казахских женщин. (2018). Электронный ресурс – URL: https://vlast.kz/istorija/30323-raskreposenie-zensin-vostoka.html

Скабаева Д. (2013). Қазіргі қазақ әйелі қалай өзгерді. Электронный ресурс – URL: https://abai.kz/post/16874

Спасский Г.И. Киргиз-кайсаки Большой, Средней и Малой орды //Сибирский вестник, СПб., 1818. Ч. X

7 Всеказахский сьезд Советов. 8-15 апреля 1929 года. Кызыл-Орда. 1929. С.-76

KADININ CESARETİNİ GÖSTEREN TARİHİ İNSAN KURMANJAN

KURMANJAN, A HISTORICAL PERSON WHO SHOWED THE COURAGE OF WOMAN

КУРМАНЖАН АЯЛЗАТЫНЫН КЕМЕНГЕРЛИГИН КӨРСӨТКӨН ТАРЫХЫЙ ИНСАН

Gulgaky DJUNUSHALIEVA
Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi

Özet

Makale, Datka Kurmanzhan'ın Türkistan bölgesinde eşsiz bir tarihi figür olduğundan bahsediyor. Bugün sadece Kırgızistan'da değil, tüm Orta Asya'da kadınlara rol model olarak rol oynuyor. Kurmanzhan, zekası, zekası, cömertliği, marifetleri ve duyarlılığının yanı sıra edep, kararlılık, sabır ve yeteneği nedeniyle eşsiz bir tarihi figürdür. Kurmanzhan'ın hayatındaki önemli bir dönüm noktası, Sherali'nin Kokon Hanlığı'na gelişiyle bağlantılıdır. O zamandan beri Kurmanzhan, devlet faaliyetlerine dolaylı olarak katılmaya başladı. Dış dünyaya çıkıp insanları tanır, Horde'un kraliçesi Zharkyn Hanım ile Horde'dan sürekli haber alan Kurmanzhan arasındaki ilişki yeni bir güçle güçlenir. Horde siyasetinin derinliğini anlayan Kurmanzhan, ilk kez birleşik bir Kırgız devleti yaratma fikrini gündeme getirdi. Genel olarak Kırgız toplumunda kadınlar, ister dışarıda ister evde, kendi zamanlarında bağımsızlıkları ve becerileri ile ünlü şahsiyetler yarattılar. Kurmanzhan Datka, kadınlığının cesaretini ömrünün sonuna kadar gösteren, halkının huzurunu düşünen, kaderini bağlayan büyük bir kadın, şanlı bir anneydi.

Anahtar kelimeler: Türkistan bölgesi, Kokand, Datka, Alymbek, Kurmanjan, şanlı Anne, Rusya, Rus krallığı, Alay Kraliçesi, tarihi figür.

Abstract

The article mentions that Datka Kurmanzhan is a unique historical figure in the Turkestan region. Today, she plays a role as a role model for women not only in Kyrgyzstan, but throughout Central Asia. Kurmanzhan is a unique historical figure due to her decency, determination, patience and ability, as well as intelligence, intelligence, generosity, ingenuity and sensitivity. A major turning point in Kurmanzhan's life is connected with the arrival of Sherali in the Kokon Khanate. Since then, Kurmanzhan began to participate indirectly in state activities. He goes out to the outside world and gets to know the people, the relationship between the queen of the Horde, Ms. Zharkyn, and Kurmanzhan, constantly receiving news from the Horde, is strengthened with new strength. Kurmanzhan, who understood the depth of Horde politics, raised the idea of creating a unified Kyrgyz state for the first time. Generally, women in Kyrgyz society created famous personalities with their independence and skills, both outside and at home. Kurmanzhan Datka was a great woman who showed the courage of her womanhood until the end of her life, thinking about the peace of her people and binding her destiny as a glorious mother.

Keywords: Turkestan region, Kokand, Datka, Alymbek, Kurmanzhan, glorious Mother, Russia, Russian Kingdom, Alai Queen, historical figure.

Аннотация

Макалада Курманжан датканын Түркстан чөлкөмүндөгү кайталангыс тарыхый инсан экендиги айтылат. Ал бүгүнкү күндө Кыргызстанда гана эмес бүткүл Борбордук Азиядагы аялдарга үлгү катары роль ойнойт. Курманжанды кайталангыс тарыхый инсан кылган анын аялзатына тиешелүү адептүүлүгү, чечкиндүүлүгү, сабырдуулугу жана жөндөмдүүлүгү, ошону менен бирге зээндүүлүгү, акылдуулугу, айкөлдүгү, тапкычтыгы жана сезгичтиги. Курманжандын жашоосундагы чоң бурулуш Кокон хандыгына Шералынын келиши менен байланыштуу болот. Ушундан баштап Курманжан мамлекеттик иш чараларга түз болбосо да кыйыр катыша баштаган. Тышкы дүйнөгө чыгып, эл-жер менен таанышат, Ордонун ханышасы Жаркын айым менен Курманжандын ортосундагы байланыш ордо жаңылыктарынан үзбөй кабар алдырып, жаңы күч менен чыңалат. Ордо саясатынын ой, чуңкуруна түшүнүп калган Курманжан алгачкы өз алдынча кыргыздардын бирдиктүү мамлекетин түзүү идеясын көтөрөт. Негизинен кыргыз коомунда аялдар, тышта болобу, үйдө болобу өз алдынчалуулугу, өз заманындагы жөндөмү менен белгилүү инсандарды жараткан. Курманжан датка өмүрүнүн аягына чейин аялзатынын кеменгерлигин көрсөткөн улуу инсан аял, даңазалуу эне катары өз элинин тынчтыгын ойлоп, тагдырын байлаган.

ORTA ASYA'NIN TARIM TARİHİNDE BİR KADININ İMAJI
ON FEMALE SYMBOLS IN THE AGRICULTURAL HISTORY OF CENTRAL ASIA

Nargiza KAMOLOVA
Assoc. Prof., Department of History
Ma'mun University, Republic of Uzbekistan

Özet

21. yüzyıla gelindiğinde dünya siyasi arenasında sosyo-ekonomik ilişkilerde cinsiyetler arasındaki uçurumun ortadan kaldırılması, özellikle de toplumda kadın ve erkeğin fırsat eşitliğini sağlayarak, kadına yönelik mevcut şiddet, cinsel ayrımcılık, işsizlik gibi bir takım etki güçlerini tamamen ortadan kaldırmak ülkeler arasında küresel bir sorun haline gelmiştir. Sonuç olarak, sosyal tarih çalışmasında her iki cinsiyetin temsilcilerinin toplumdaki sosyal konumu, özellikle cinsiyet ilişkileriyle ilgili konular önem kazandı.

Tarihsel olarak kadınlar da tıpkı erkekler gibi toplumdaki sosyal ilişkilerde aktif rol almış, yaşam tarzlarındaki ekonomik faaliyetleri kendi amaç ve ihtiyaçlarına göre uyarlamaya çalışmışlardır. Özellikle toplumda kadınlar üzerinde güçlü ataerkil denetimin varlığına rağmen, ekonomik faaliyetin ana kısmının tarım ve hayvancılık olduğu bölgelerde kadınların etkisi de yüksekti. Askeri harekâtlar sırasında tarımda çalıştırılan sağlıklı erkeklerin büyük çoğunluğunun tarıma katılması sonucunda onların ekonomik işleri ailelere, çoğunlukla kadınlar ve küçük çocuklara bırakıldı. Barış zamanlarında kadınlar tarımda çoğunlukla beslenen bitkileri yabani bitkilerden temizlemekle ve hasat mevsiminde mahsulleri toplamakla meşguldü.

Tarımsal yerleşimlerde bulunan kaynaklara ve arkeolojik buluntulara göre, Tarım, su ve hasatla ilgili törenlerin ana katılımcıları kadınlar olursa, törenlerdeki ana sembol ise kadın imgesiydi. Özellikle Harezm vahasında, İslam öncesi tarım ve su tanrıçası Anahita ile İslami dönemde şekli değiştirilen Anbar ile ilgili ritüel ve gelenekler gerçekleştirilmesi hemde ana katılımcılarının kadın olması da bu düşüncemizi kanıtlıyor. Bu ritüel ve geleneklerin dönüştürülmüş bazı unsurları günümüze kadar korunmuştur. "Yomg`ir ch"Yağmur çağırma" ve "Su serpme" törenleri de bunlardandır. "Yağmuru çağırma" töreninden bahsedecek olursak, bu tören yılın en sıcak ve kurak dönemine yapılmış.

Tören sırasında yaşlı kadınlar ekin tarlalarının ortasında oturuyor ve özel büyü gücüne sahib olan "yada" taşını birbirlerine vurarak yüksek sesler çıkartarak, Yağmur yağdırması ve mahsulleri kuraklıktan kurtarması için yağmur ve su tanrısına dualar edenler. "Su serpme" töreninin ana epizodinda da kadınlar yer alan. Bu töreni gerçekleştirmek için kadınlar tarafından büyük bir oyuncak bebek yapılmış. Bu bebek, özel ritüel şarkılar söyleyen kadınlar tarafından tarlalardan ve sokaklardan gezmişler ve törenin son kısmında dan oyuncak bebekle tek tek evlere girmişler. Her evin sahipleri onları sevinçle karşılayıp, yılın bereketli ve hayırlı geçmesini dua ederek üzerlerine su serpenler.

Sonuçlar

Tarihten günümüze tarımın demografik yapısında cinsiyet ve yaş orantısızlığının devam ettiği süreçte kadınların sosyal faaliyetlerde aktifliği artmaktadır. Özellikle kadınların tarımsal faaliyetlerdeki ana kampanya faaliyetlerinde, çiftçilikle ilgili ritüel ve geleneklerin geniş çaplı ve tutarlı bir şekilde uygulanması süreçlerinde merkezi bir yere sahip olduğu için toplumdaki cinsiyet ilişkileri konuları ve bunların incelenmesi araştırmanın ana konusu haline gelmiştir.

Anahtar kelimeler: cinsiyet ilişkileri, kadın imajı, Anahita, Anbar anne, yağmur çağırma töreni, su serpme töreni, yada daşı

By the 21st Century, the elimination of gender disparity in socio-economic relations in the world's political arena, especially by ensuring equal rights in the opportunities of men and women in society, it has become a global issue between states, completely ending a number of forces of influence on women, such as violence, sex discrimination, unemployment. As a result, in the study of social history, the social status of representatives of both genders in society, in particular, the issues related to gender relations, have become relevant.

Historically, in social relations, women were actively involved, just like men, trying to adapt their lifestyle economic training to their goals and needs. In particular, in contrast to the presence of strong patriarchal control attitudes in society towards women, the areas where agriculture and livestock make up the bulk of economic activity were also heavily influenced by women. Because as a result of the involvement in these military campaigns of most of the working men who were engaged in agriculture during the military campaigns, their farm labor was entrusted to families, mainly women and young children. In peacetime, however, women were busy in agriculture clearing crops of foreign plants, as well as harvesting during the harvest-harvest season.

According to the information contained in the sources and archaeological findings from agricultural settlements, women were also the main participants in holding ceremonies related to agriculture, water and harvest, while the chief embodiment in the ceremonies was the symbol (images) of a woman. In particular, in the oasis of Khorazm, the pre-Muslim goddess of Agriculture and water – Anahita, as well as its shape, which underwent transformation in Islamized times, prove our opinion that rituals and customs associated with the images of Mother Anbar were carried out and their main participants were women.

Some transformed elements of these rituals and customs have been preserved to this day. "Calling for rain" and "Sprinkling water" ceremonies are among them. If we talk about the "rain calling" ceremony, this ceremony coincided with the hottest and driest period of the year. In the course of the ceremony, elderly women sit in the middle of the crop fields and strike the "yada" stone, which has a special magical power, making loud sounds, asking the rain and water goddess to send rain and protect the crops from dehydration. those who begged to stay. Women were also present in the main episode of the "Water Sprinkling" ceremony.

A big doll was made by women to perform this ceremony. This doll was carried from the fields and streets by women singing special ritual songs, and after the ceremony, they entered the houses one by one with the doll. The owners of each house welcomed them in a happy mood and sprinkled water on them, intending that the year would be prosperous and blessed.

Conclusions

From history to our day, in the process of maintaining gender and age disparities in the demographic structure of rural households, the activation of women in the types of social activities increased. Women, in particular, have become the main object of research on issues of gender attitudes in society and their study, as they occupy a central place in the main propaganda work in agricultural activities, in the processes of large-scale, consistent implementation of rituals and customs associated with agriculture.

Keywords: gender relations, female symbols, Anahita, Anbar-ona (Mother Anbar), rain summoning ceremony, water sprinkling ceremony, "yada" stone

С.Ж. АСФЕНДИЯРОВ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰМУ СТУДЕНТТЕР ҚЫЗДАРЫ АРАСЫНДА D ДӘРУМЕНІ ТАПШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚАУІП ФАКТОРЛАРЫ

THE RISK FACTORS FOR VITAMIN D DEFICIENCY AMONG FEMALE STUDENTS OF S.D. ASFENDIYAROV KAZAKH NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY

Aigul KOZHAKHMETOVA[1]
PhD, Associate Professor., S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Public Health, Department of Nutrition, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0001-1320-2985

Raushan YERGESHBAYEVA[2]
Master of Medical Sciences, Lecturer., S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Public Health, Department of Nutrition, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0009-5573-5251

Dana KURYSHZHAN[3]
Student., S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0000-0001-9079-8180

Özet

D дәрумені адам ағзасының мүшелері мен жүйелерінің дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз ететін маңызды дәруменнің бірі. D дәрумені жетіспеушілігі барлық жас топтарында, барлық географиялық аймақтарда кең таралған. Бүгінгі таңда D дәрумені тапшылығын емдеу және ерте диагностика маңызды ролді атқаруда. Бұл жедел және созылмалы аурулардың дамуына әкелуі мүмкін. Жұмыстың мақсаты С. Ж. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ «Медицина» мамандығының 1 курс студенттерінің D дәрумені тапшылығының қауіп факторлары туралы хабардар болуын зерттеу болды. Зерттеуге аталған мамандықтың, тек студент қыздары қатысты. Бізді, қыздардың D дәрумені тапшылығының маңызы және оның денсаулықты қалыптастыру процестеріне әсері туралы, репродуктивті жастағы қыздардың тамақтану рационында D дәруменінің кездесуіне байланысты хабардар болуы қызықтырды. Қорытынды талдау «Нутрициология» кафедрасының оқытушыларымен бірге дайындалған сауалнама негізінде жасалды.

Anahtar Kelimeler : D дәрумені, студенттер, рацион, сауалнама.

Abstract

Vitamin D is one of the most important vitamins for the proper functioning of organs and systems of the human body. Vitamin D deficiency is common in all age groups, in all geographical regions. Today, treatment of vitamin D deficiency and early diagnosis play an important role. It can lead to the development of acute and chronic diseases. The aim of the work was to study the awareness of 1st year students of the speciality «Medicine» of KazNMU named after S. D. Asfendiyarov about risk factors of vitamin D deficiency. Girls-students of this speciality took part in the study. We were interested in girls' awareness of the importance of vitamin D deficiency and its impact on the processes of health formation in connection with the inclusion of vitamin D in the diet of girls of reproductive age. The final analysis was made on the basis of a questionnaire prepared jointly with teachers of the Department of Nutriciology.

Keywords: Vitamin D, students, diet, survey.

Кіріспе

D дәрумені – денсаулық пен сүйектердің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. D дәрумені фосфор мен кальцийдің (сүйектің негізгі компоненттерінің бірі) тамақ пен тағамдық қоспалардан сіңуіне және метаболизміне жауап береді. D дәруменін жеткіліксіз қабылдайтын адамдарда сүйектердің сынғыштығы жиі кездесіп, сүйектер жұмсарады және жұқарады. Балаларда бұл жағдай рахит, ересектерде остеомаляция деп аталады. D дәрумені бұлшықеттердің жиырылуы үшін, нервтердің мидан дененің басқа бөліктеріне импульстарды өткізіп отыруы үшін және бактериялар, вирустармен күресуде иммундық жүйеге аса қажет. Жасы 40-тан асқан және егде жастағы адамдарда D дәрумені кальциймен біріге отырып, остеопороз ауруынан қорғайды. D дәрумені ұйқы безінің бета-жасушаларына инсулин шығаруға көмектесіп, склероз, псориаз сияқты аутоиммунды аурулардың алдын алуда тиімді болуы мүмкін деп саналады (Қазақ тағамтану академиясы, 2023, б.39-40).

Қазіргі әлемде D дәрумені тапшылығының өзектілігі жоғары, өйткені қазіргі уақытта әлем халқының 50%-дан астамы жасқа қарамастан D дәруменінің тапшылығынан зардап шегеді. Әдетте, D дәруменінің жетіспеушілігі аймақтың географиялық ендігіне, жыл мезгіліне, инсоляцияның қарқындылығына, жылына шуақты күндердің санына және терінің пигментация дәрежесіне байланысты. Осылайша, D дәруменінің гиповитаминозы жоғары ендіктерде жиі байқалады. Солтүстік және оңтүстік жарты шарда 42 ендіктен жоғары тұратын адамдар инсоляцияның төмендеген аймағында өмір сүретіні белгілі. D дәруменіне деген қажеттілікті толтыру жұқпалы аурулардың алдын алу және емдеу үшін жеткіліксіз пайдаланылған резервтердің бірі болып табылады. Әсіресе 2020 жылы, жаңа пандемия кезінде коронавирустық инфекция денеде D дәруменінің төмен деңгейі бар науқастар айтарлықтай ауыр COVID-19 салдарынан жиі зардап шекті (Сагитова Г.Р. ж.б, 2022, б.11).

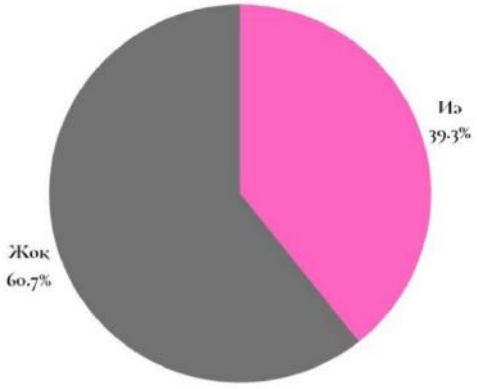
D дәрумені гормон болып табылады және екі көзден келеді. Біріншіден, күннің ультракүлгін сәулелерінен қуат алатын фотосинтез бауырдағы стероидты қосылысты (дегидрохолестеринді) D3 дәруменіне айналдырады. Бұл адамның D3 дәрумені қажеттілігін қанағаттандыруға жеткілікті. Күн сәулесінің әсері болмаған жағдайда диеталық қоспаларға жүгіну керек (Dworken, H. J. et al, 9 January 2024).

D дәрумені стероидты гормондардың (эстрогендер, прогестерон, тестостерон) синтезін ынталандыру арқылы әсер етіп және әйелдерде фолликулалардың және эндометрияның дұрыс пісіп-жетілуі үшін қажеттілігі белгілі. Сонымен қатар, D дәруменінің поликистозды аналық без синдромының және эндометриоздың дамуына, дені сау әйелдердің стероидогенезіне әсер етуі де белгілі. D дәруменінің жетіспеушілігі жыныстық гормондардың жетіспеушілігіне және май сақтайтын заттардың (пролактин, инсулин, кортизол) және майды жағатын (өсу гормоны, катехоламиндер, жыныстық гормондар, қалқанша безі гормондар) факторларының тепе теңдігін бұзылуына әкеледі деген көз қарасы бар (Баклейчева М. ж.б, 2018, б. 9,12,14).

D дәрумені заттардың тұтас тобын біріктіреді, табиғатта D дәруменінің бес түрі бар:

1) D1 дәрумені – бұл заттың атауы, 1913 жылы ашылған Е.В. Макколлум және треска майынан оқшауланған эргокальциферол мен люмистериннің 1:1 қатынасындағы қосылысы болып табылады;
2) D2 дәрумені – эргокальциферол, күн сәулесінің әсерінен эргостеролдан түзіледі, негізінен өсімдіктерде; D3 дәруменімен бірге кең таралған екінің бірі D дәруменінің табиғи түрлері;
3) D3 дәрумені – холекальциферол – терінің эпидермисінде түзіледі. 7-дегидрохолестерин (7-DHC, превитамин D);

4) D4 дәрумені – дигидротахистерол, немесе 22,23-дигидроэргокальциферол;
5) D5 дәрумені – ситокальциферол, ол 7-дегидрозитостеролдан түзіледі (Баклейчева М. ж.б, 2018, б. 5-6)



Жұмыстың мақсаты

С. Ж. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ «Медицина» мамандығының 1 курс студенттерінің D дәрумені тапшылығының қауіп факторлары туралы хабардар болуын зерттеу болды. Зерттеуге тек студент қыздар қатысты. Бізді, қыздардың D дәрумені тапшылығының маңызы және оның денсаулықты қалыптастыру процестеріне әсері, репродуктивті жастағы қыздардың тағам рационында D дәруменінің кездесу жиілігі туралы хабардар болуы қызықтырды. Зерттеу «Нутрициология» кафедрасының оқытушыларымен бірге дайындалған сауалнама негізінде жүргізіліп, талданды.

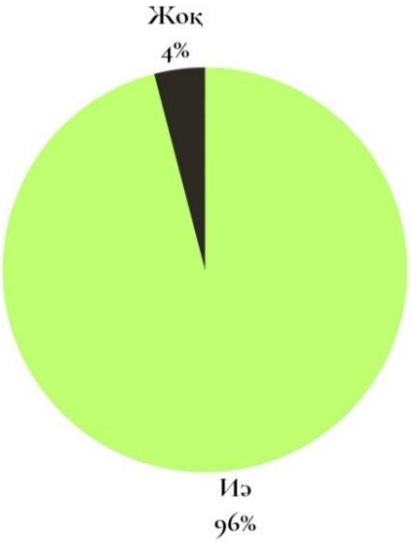
Материалдар мен зерттеу әдістері

Сауалнамаға С.Ж. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ «Медицина» мамандығының 1 курс студент қыздар қатысты. Жалпы қатысушы саны 172 студент. Сауалнама Google Forms арқылы құрастырып, есептеулер, статистикалық өңдеулер мен зерттеу нәтижелері Microsoft Excel бағдарламасымен талдау жасалды.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Жалпы қатысушы саны 172 қыз студент. Сауалнама 9 сұрақтан тұрды.
1) Күндізгі сағат 11.00-ден 16.00-ге дейін ашық ауада қаншалықты жиі серуендейсіз?
Жауаптары: Жиі 27.2% және Жиі емес 72.8%.
2) Күн қорғаныс кремдерін (SPF) қолданасыз ба?
Жауаптары: Тек көктем мен жазда қолданамын 29.8%, Аптасына бірнеше рет 19.1%, Қолданбаймын 19.1%, Күн сайын 31.9%.
3) Сіз балықты қаншалықты жиі жейсіз?
Жауаптары: Жиі 18.5%, Жемеймін 2.9%, Жиі емес 78.6%.
4) Сіз жұмыртқаны қаншалықты жиі жейсіз?
Жауаптары: Жиі 45.7%, Жемеймін 1.2%, Жиі емес 53.2%.
5) Сіздің рационыңызда сүт қаншалықты жиі болады?
Жауаптары: Жиі 49.1%, Ішпеймін 2.9%, Жиі емес 48%.

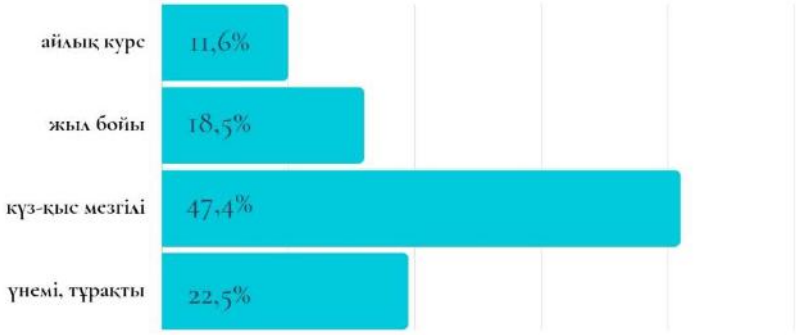
6) Сіз D дәруменін қосымша қабылдайсыз ба?
Жауаптары:
7) D дәруменінің ағзаға әсері туралы білесіз бе?
Жауаптары:



8) Сіз келесі белгілерді сезінесіз бе:
Жауаптары:



9) Сіздің ойыңызша, D дәруменін қай маусымда және қанша уақыт ішу керек?
Жауаптары:



Сауалнаманың жауаптарында студент қыздардың ашық ауада аз серуендеулерін, рационда D дәрумені бар тағамдарды аз қабылдауына байланысты және D дәруменінің ағзаға әсері туралы хабардар болуына қарамастан, D дәрумені тапшылықтың қауіп факторларының анық көрінісі байқалады.

Алынған деректерге сәйкес D дәруменінің қорымен қанағаттандыру үшін дұрыс тамақтану бойынша ұсыныстарды назарға алу керек.

D дәруменінің тәуліктік қажеттілігі жасқа байланысты. Тәуліктік қабылдау бойынша орташа ұсыныстар төменде микрограмммен (мкг) және халықаралық бірліктермен (ХБ) көрсетілген. Өмір кезеңі және ұсынылатын саны:

- туғаннан 12 айға дейін: 10 мкг (400 ХБ)
- 1-13 жас аралығындағы балалар: 15 мкг (600 ХБ)
- 14-18 жас аралығындағы жасөспірімдер: 15 мкг (600 ХБ)
- 19-70 жас аралығындағы ересектер: 15 мкг (600 ХБ)
- 71 жастан асқан ересектер: 20 мкг (800 ХБ)
- жүкті және бала емізетін жасөспірімдер мен әйелдер: 15 мкг (600 ХБ) (National Institutes of Health, 8 November 2022).

D дәруменін алу керек пе, жоқ па, соны білу үшін оның құрамындағы қанды тексеру маңызды. Бұл дәруменнің концентрациясы қанның миллилитрінде (мл) кемінде 30 наногрмм (нг) болуы керек. Егер бұл деңгей 30 нг/мл-ден төмен болса, бірақ 20 нг/мл-ден жоғары болса, онда олар D дәруменінің тапшылығы туралы айтады, егер D дәруменінің концентрациясы 20 нг/мл-ден төмен болса, онда біз оның тапшылығы туралы айтылады.

D дәрумені мол тағам мен дәруменмен байытылған тағам түрлері оның негізгі тағамдық көзі болып табылады.

- D дәруменінің ең жақсы көздерінің қатарына лосось, тунец, скумбрия сияқты майлы балықтар жатады;
- Сиыр бауыры, ірімшік, жұмыртқаның сары уызы;
- Саңырауқұлақтардің кейбіреулері ультракүлгін сәулелену арқылы дәруменмен байытылған.
- D дәрумені көптеген таңғы асқа арналған снэктер, апельсин шырыны, йогурт, маргарин және соя сусындарының кейбір брендтеріне қосылады (Қазақ Тағамтану Академиясы, 2023, б.40).

D дәруменінің тапшылығына шалдығуы мүмкін осал топтарға:

- нәрестелер, өйткені емшек сүті D дәруменіне бай емес, емшек сүтімен қоректенетін балаларға күніне қосымша 400 ХБ D дәрумені беру керек;
- жасы ұлғайған адамдар, өйткені олардың терісі күн сәулесінің әсерінен дәруменнің тиісті мөлшерін өндіре алмайды, ал бүйрек D дәруменін оның белсенді түріне айналдырады;
- терісі қара адамдар, өйткені олардың терісі D дәруменін аз шығарады;
- майдың сіңуі мен ыдырауының бұзылуына байланысты ішек ауруларынан (Крон ауруы, целиакия ауруы) зардап шегеді, ал май D дәруменін сіңіру үшін қажет;
- артық салмағы бар адамдардың май тіндері D дәруменін байланыстырып, қанға бөлінуіне кедергі жасайды.

D дәруменінің тапшылығы оның күнделікті тағамда аз болуынан, сіңірілмеуінен, күн сәулесінде аз болуынан немесе бүйректің D дәруменін белсенді түріне айналдыра алмауынан туындауы мүмкін (Шарман А.Т. ж.б, 2021, б.185).

Қорытынды

Нәтижелер D дәрумені тапшылығының жоғары қаупі бар топтың құрамын дәлірек анықтау үшін, ағзадағы D дәрумені тапшылығының таралуына қосымша зерттеулер жүргізудің маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеу студенттердің ас мәзірінде биологиялық белсенді заттарға бай тағамдарды жеткілікті мөлшерде, оның ішінде D дәруменін жүйелі түрде қабылдауға ерекше назар аудару керектігін ұсынады. Бұл ағзадағы D дәруменінің деңгейін тиісті физиологиялық деңгейде ұстауға көмектеседі. Полигиповитаминоздың бірнеше қауіп факторлары бар қыздарға ерекше назар аудару керек. D дәруменінің қажеттіліанықтауда, қан құрамын тексеруде дәруменнің концентрациясы қанның миллилитрінде (мл) кемінде 30 нанограмм (нг) болуы керек. Егер бұл деңгей 30 нг/мл-ден төмен болса, бірақ 20 нг/мл-ден жоғары болса, D дәруменінің тапшылығы бар болып табылады.

Қорытындылай келе, D дәруменінің тапшылығы мен ағзаның қамтамасыздану бойынша мәселе әлемдік деңгейде өзектілігін жоғалтпайды. Керісінше, басымдық бағыттармен алдын алу, емдеу, денсаулықты нығайту бойынша тереңірек зерттеулерді жүргізу қажеттігі артып отыр. Сонымен қатар, медицина қыз студенттері ағзадағы D дәруменінің тапшылығы мен жеткіліксіздігімен байланысты жағдайлардың алдын алу, салауатты өмір салты (диета, күнделікті режим мен демалыс) және болашақ аналар ретінде ұрпақты болуы үшін репродуктивтік денсаулығының маңыздылығының, уақытылы диагностикалау және емдеу туралы білу тиіс. Ақпараттарды арттыруда, жүйелі түрде оқу іс-шараларын өткізу бойынша, бұл мәселе мемлекеттік деңгейде қолға алынуы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы халқының әртүрлі топтары үшін энергия мен тағамдық заттарға физиологиялық қажеттіліктер нормалары РМҒА және ҚР ҰҒА академигі Т.Ш. Шармановтың басшылығымен. ҚР ДСМ Сан-эпид.бақылау комитеті, Қазақ тағамтану академиясы, (2023), 39-42 бет.
2. Сагитова Г.Р., Антонова А.А., Таймасханов М.У., Шайхмагомедов А.Р., Усманов К.Х., Хасханова Ф.Ю., & Темерев И.А. (2022). ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА В ВОПРОСАХ ЗНАЧИМОСТИ ВИТАМИНА D2 (ПО ДАННЫМ АНКЕТИРОВАНИЯ). Главный врач Юга России, (4 (85)), 10-12.
3. Dworken, H. J. , Keeton, . William T. , Hightower, . Nicholas Carr and Sircus, William (2024, January 19). Human digestive system. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/science/human-digestive-system
4. Баклейчева Маргарита Олеговна, Ковалева Ирина Владимировна, Беспалова Олеся Николаевна, & Коган Игорь Юрьевич (2018). Влияние витамина d на репродуктивное здоровье женщины. Журнал акушерства и женских болезней, 67 (3), 4-19.
5. National Institutes of Health, https://ods.od.nih.gov/factsheets/VitaminD-Consumer/, 8 November 2022.
6. Шарман А.Т., Адамбеков Ш.К., Имандосова А.А., & Елемесова Г.Ф. (2021). ВЛИЯНИЕ ПРИЕМА ВИТАМИНА D НА ПАРАМЕТРЫ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ У ОФИСНЫХ РАБОТНИКОВ, ПРОЖИВАЮЩИХ В ГОРОДЕ АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН. Фармакоэкономика. Современная фармакоэкономика и фармакоэпидемиология, 14 (2), 180-189.

GENDER DYNAMICS IN CIVIL SOCIETY ORGANISATIONS: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF EQUALITY, PARTICIPATION AND CHANGE

SİVİL TOPLUM KURUMLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET DİNAMİKLERİ: EŞİTLİK, KATILIM VE DEĞİŞİM PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Chimnaz ISMAYILBAYLI
Ph.D., candidate (doctoral student) on Social Philosophy, Institute of Philosophy and Sociology, Azerbaijan National Academy of Science, Baku, Azerbaijan /ORCID ID: 0000-0003-4397-4086

Abstract

This study examines the gender-related activities of non-governmental organizations. One of the main focuses of the study is to analyze the historical development of non-governmental organizations in gender equality and examples of success in this field.

Gender distribution and participation issues are the section where the gender distribution of employees in non-governmental organizations is discussed in detail. Factors affecting women's participation in leadership roles and the effects of gender equality projects within society and the organization are also examined.

Additionally, this study evaluates the role of gender equality efforts in social change by examining the goals set by non-governmental organizations and the strategies they adopt to achieve them. The challenges related to gender equality that non-governmental organizations face in their establishment stages and suggestions to promote gender equality in establishing NGOs are also essential elements that enrich the article's content.

The conclusion summarizes the article's main findings and evaluates the achievements and challenges in gender equality from a general perspective. The article provides an in-depth understanding of the critical role of non-governmental organizations' work in gender equality in social change.

Keywords: NGOs, Gender Equality, Social Change.

Özet

Bu çalışma, sivil toplum kuruluşlarının cinsiyetle ilgili çalışmalarını incelemektedir. Çalışmanın ana odak noktalarından biri, sivil toplum kuruluşlarının cinsiyet eşitliği konusundaki tarihsel gelişimini ve bu alandaki başarı örneklerini analiz etmektir.

Cinsiyet dağılımı ve katılım konuları, sivil toplum kuruluşlarındaki çalışanların cinsiyet dağılımının detaylı bir şekilde ele alındığı bölümdür. Bu çalışmada, kadın liderlik rollerine katılımı etkileyen faktörler ve cinsiyet eşitliği projelerinin toplum ve kuruluş içinde yarattığı etkiler de incelenmektedir.

Ayrıca, bu çalışma, sivil toplum kuruluşlarının belirlediği cinsiyet eşitliği hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için benimsedikleri stratejileri inceleyerek, cinsiyet eşitliği çalışmalarının toplumsal değişimdeki rolünü değerlendirmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının kuruluş aşamalarında karşılaştıkları cinsiyet eşitliği ile ilgili zorluklar ve STK kurma süreçlerinde cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için öneriler de makalenin içeriğini zenginleştiren önemli unsurlardır.

Sonuç bölümü, makalenin ana bulgularını özetleyerek, cinsiyet eşitliği konusundaki başarıları ve karşılaşılan zorlukları genel bir perspektifle değerlendirmektedir. Makale, sivil toplum

kuruluşlarının cinsiyet eşitliği alanındaki çalışmalarının toplumsal değişimdeki kilit rolüne dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: STK, Toplumsal cinsiyet eşitliği, Sosyal değişme.

Introduction

Gender equality has become a paradigm that holds an important place in contemporary social science literature, and the influence of civil society on this issue is increasingly emphasized. This article, titled "Gender Dynamics in Civil Society Institutions: An Evaluation from the Perspective of Equality, Participation, and Change," provides an academic framework to understand the role of civil society in gender equality and to address the dynamics in this field.

The first part of this article begins by examining how fair behavior and opportunities are shaped within civil society. In this context, it will discuss in detail the commitment of non-governmental institutions to the principles of gender equality and their implementation strategies. The second subheading will evaluate the concept of gender equality from a broad perspective and examine how civil society understands and implements this concept.

The second part of the article will focus on how civil society shapes gender norms and will provide a meticulous analysis of examples of female leadership. In this context, it will discuss in more detail how Non-Governmental Organizations (NGOs) lead the way in gender equality and their impact on society in this context.

This article aims to open a discussion on an academic basis by addressing the dynamics of civil society on gender equality.

1. Civil society and gender equality

1.1 Fair Treatment and Opportunities in Civil Society

Justice is a concept of great importance rooted in the foundation of human life and has a wide range of effects, from individual relations to state administration. This concept has a deep content in terms of meaning and includes a significant concern and desire about how it will be established in the social order. Justice appears as an old desire, longing, and, simultaneously, a problem throughout human history. The relationship between the variability of social and political relations and the powers of power has shaped the legitimacy of determining the meaning of justice. It has existed in our lives as a changing problem throughout the ages. The practical reflection of the concept of justice has evolved in parallel with changes in social and political relations. At the same time, justice has always been positioned as a transcendent ideal in a place that cannot be reached in the historical process (Çiçek, 2020, p.2). However, the order that civil society and its constituent organizations are trying to establish today brings us closer to the possibility of establishing justice in society. Non-governmental organizations try to provide social benefits in areas the state and private sector cannot reach (ilke.org.tr, Erdoğmuş). XX. Towards the end of the century, as the importance given to civil society increased, NGOs began to show activity in human rights. This event, which takes place at national and international levels, also shows that civil society represents justice (Arslanel & Hamdemir, 2011, p.24).

Today, we encounter various types of discrimination almost everywhere, regardless of whether countries are economically developed or developing. In line with the principles of the United

Nations (UN), it prohibits discrimination based on gender, race, ethnicity, language, religion, belief, philosophical and political opinion, marital status, disability, and age. The UN principles emphasize respect for human rights, equality, fair treatment, and social justice. Many international agreements aim to ensure, by these fundamental principles of the UN, the fair and equal treatment of all individuals of their essential characteristics. In this context, it aims to maintain social balance by protecting various social, cultural, and economic groups.[33]

As a human rights defender, fighting discrimination aligns with the fundamental principle that everyone has the right to a fair and equal life. In this context, combating discrimination strengthens the universality of human rights and the foundations of social justice. NGOs can engage in a wide variety of activities to combat discrimination. This struggle can be an organization's primary goal or seen as a part of general activities. In this context, it is possible to focus on various activities such as combating prejudice and stereotypes, monitoring and documenting discrimination, determining the measures to be taken to eliminate discrimination, raising awareness, encouraging victims of discrimination to defend their rights, filing and pursuing strategic lawsuits, and creating networks or platforms. These efforts can range from street protests to the lobbying of lawmakers. Additionally, in this struggle, non-governmental organizations can make efforts for effective policy changes and raise awareness in society. In this way, they can significantly reduce discrimination and ensure social equality (Beyazova, 2012, p.278).

1.2 Concept of Gender Equality

Female or male are terms commonly used in everyday language and refer to an individual's biological sex and gender roles. However, there are essential differences between these terms' biological and social dimensions. Biologically, we are born male or female, and we cannot change these physical characteristics throughout life (except for the development of medical science). However, gender is not an innate feature but a constructed concept.

Gender is the object of a construction process that begins when we are born. Mother and father create certain behaviors, attitudes, and roles for the child based on their biological gender. For example, factors such as clothing and items chosen for the baby, color and shape preferences, behaviors that the child is expected to adopt throughout his life, and toy choices constitute the first steps of this construction process. After birth, the child's social world becomes increasingly apparent, and elements such as clothes, hairstyle, form of address, toy choices, behavioral patterns, and expectations towards the child constitute the following stages in constructing gender (Vatandaş, 2011, p.30).

The most critical stages in the construction of gender are gender roles. This concept is generally based on norms determined and accepted by society. Generally accepted roles for women are called "feminine or feminine," and for men, are called "masculine or masculine." In the inventory by Bem (1974, p.160), feminine characteristics include "compassionate, cheerful, childish, merciful, not saying bad words, willing to console hurt feelings, praiseworthy, polite,

[33]Turkish Human Rights and Equality Institution Law, Article 26

easily deceived, loving children, loyal, caring for others." While masculine traits include "being able to lead, aggressive, ambitious, analytical, assertive, athletic, competitive, defending one's own beliefs, dominant, strong, "Having leadership skills, independent, individual, able to make decisions easily, self-confident, self-sufficient, having a strong personality, willing to reveal his/her attitude towards events, willing to take risks" are listed as characteristics. With a similar classification, it is possible to emphasize that women generally behave according to traditional gender roles inside the home and men outside the house. Determination of gender roles may affect the behaviors individuals adopt toward both themselves and society, and this may contribute to the maintenance of gender-based inequalities (Yılmaz, Gürkan, et al., 2022, p.1022).

Relations between genders, dynamics within the family, inequalities in the field of education and training, difficulties of women in business life, inequalities in daily life and the political arena, perception of women as commodities, and various types of violence they are exposed to (economic, physical, emotional, psychological violence, etc.) based on gender are the most critical factors that determine inequalities (Amman, 2012). Gender equality means that women and men are not classified by gender roles, prejudices, and stereotypes defined by society. It includes accessing resources, using them freely, and having equal rights in making choices. In this context, the primary purpose of gender equality is to ensure that women and men have fair and equal rights, opportunities, and responsibilities, regardless of gender. Gender equality aims to provide a proper balance by treating men and women equally and respecting their different desires and needs arising from their gender. In this sense, gender equality aims to eliminate gender-based discrimination and support both genders to realize their full potential (International Labor Office, 2000).

2. Reshaping Gender Norms

2.1 Women leaders in civil society

The concept of leadership is one of the subjects that is frequently examined and researched in depth in management literature. The idea of leadership has been subject to various definitions and evolved throughout history. Leadership, first expressed as "commander, leading person" in the English dictionary published by S. Johnson in 1755, has become a concept with increasing complexity and diversity over time (Johnson, 1993, p.6). Leadership involves a social influence process based on mutual interaction, aiming to ensure the voluntary participation of the individual and team members in the leadership role, especially to achieve organizational goals. One of the most commonly used definitions among leadership concepts is expressed as the process of an individual directing a group of people to a common goal (Bal & Ufacık, 2024, p.195).

Leadership should be based on the individual's characteristics, skills, and experiences, not on gender norms traditionally determined by society. Tasks labeled as masculine or feminine are often associated with social expectations and stereotypes; however, these characteristics may differ in each individual. Research on the emergence of the concept of leadership shows different results related to gender. In some studies, it has been observed that men stand out as leaders, while in others, gender is not a determining factor. The effects of factors such as group

characteristics and the nature of the task are evident in these results. For example, while it was observed that male leaders were more dominant in short-term interactions in unfamiliar groups, it was determined that gender differences did not affect leader perception in situations requiring long-term interaction.

Additionally, task characteristics may also influence leader perception. Men are perceived as more leaders in masculine tasks, and women are perceived as more leaders in feminine tasks (Türetgen & Ballı, 2017, pp. 21-22). While masculine leadership traits can often be associated with decision-making, competitiveness, and physical strength, feminine leadership traits can be more identified with communication, collaboration, emotional intelligence, and flexibility. However, these classifications are generalizations and vary widely among individuals. Leadership should focus on personal abilities rather than gender and be approached with the understanding that everyone has leadership potential. This perspective can contribute to developing strong leadership models based on gender equality and collaboration.

Today, women and men coexist in many areas of their business and private lives. However, according to statistical data, women cannot yet occupy leadership positions in business at an equal rate with men. Several reasons explain this disparity. Gender roles and responsibilities placed on women limit women's promotion to leadership positions, leading to inequalities in decision-making processes. This situation prevents women's empowerment and negatively affects their leadership abilities (Sivrikaya & Wolf, 2021, p.61).

Women NGO leaders should be individuals who can motivate and mobilize their members and be reliable guides by displaying practical leadership skills during the struggle with members. In this context, female NGO leaders can influence, persuade, and direct others to achieve a specific goal. Women NGO leaders stand out because they can control and mobilize the individuals working within them towards particular goals (Mete, 2022, p.253).

As a result of the literature review, it is possible to say that gender roles, physiological and biological differences, and differences in innate qualities of individuals affect performance in leadership. A point that should be particularly emphasized is that female leaders are superior to male leaders in terms of "People-oriented leadership skills." This situation strengthens the perception that, in parallel with the general norms of society, women are raised more family-oriented, while men are raised more focused on the business world (Özsoy, 2010, p.91).

2.2 Leadership of NGOs within the concept of gender equality

In recent years, there has been an increase in the number of organizations working for the women's movement and gender equality. This reflects the efforts of NGOs to raise awareness about gender equality, lobby for policy changes, and implement projects focusing on women's rights. In this context, NGOs strive for more effective and sustainable work in the field of gender equality.

A gender equality perspective is also critical for supporting other organizations. These organizations must effectively represent women's interests and create a constituency that supports gender equality. For example, unions need to include female as well as male members, for environmental lobby groups to address environmental issues from a gendered perspective, and for poverty organizations to understand how women and men are affected by poverty. As

mainstream organizations support greater gender equality, they increase the likelihood that these issues will be seen as matters of concern to society, not just the problems of a particular interest group.[34]

The primary purpose of NGOs' programs and projects aimed at gender equality is to help women become economically empowered and increase the living standards of their households. However, factors such as patriarchal domination and stigma continue to hinder women from trying to participate in NGOs' capacity-building programs. Social norms limit some women from using the skills they have acquired. In this context, it is recommended that non-governmental organizations continue their efforts to empower women and be included in project implementation to ensure gender equality. However, covering a broad segment of society, including women and men, will make efforts to achieve sustainable development goals more effectively (Awuku & Ampah, 2022, p.1181). Gender equality is one of the prominent principles among the sustainable development goals of the United Nations (UN Sustainable Development Goals). To achieve gender equality, social equality, and general development goals, civil society interventions and discussions need to be planned to include all segments of society.

Conclusion

Gender equality stands out as an essential area shaped by the effective intervention of civil society. Research shows that non-governmental organizations achieve significant societal changes by addressing gender-based inequalities. In particular, non-governmental organizations acting under the leadership of women leaders and activists play a leading role in fair treatment and equality of opportunity. These organizations convey messages of diversity and equality by challenging gender norms and influencing and transforming gender norms through their leadership roles.

A detailed analysis of examples of female leadership reveals that civil society is effective in raising awareness and making policy changes in the fight for gender equality. Civil society's awareness-raising, education, and social dialogue-promoting activities reach large audiences and provide a social transformation on gender inequality. In addition, the projects and campaigns carried out by non-governmental organizations in the field of gender equality also have an impact on policymakers. In this context, the active participation of civil society in policy development processes and its involvement in creating gender equality policies significantly contributes to a more just society. As a result, civil society's efforts on gender equality support a far-reaching and clear transformation and stand out as a critical stakeholder in constructing a more equitable society.

Resources

Amman, M. T. (2012). Dini ve toplumsal boyutlarıyla cinsiyet 2. *Çamlıca Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi*, s.13-55.

Arslanel, M., Hamdemir, B. (2011). Türkiye'de insan haklarını koruma amaçlı sivil toplum örgütleri. *EKEV Akademi Dergisi, 15*(48), s.23-44.

Awuku, E., Ampah, S. (2022). Empowering women and achieving gender equality through capacity building programs: the role of NGOs. *European Academic Research,* 10(3), s.1181-1194.

[34]Canadian International Development Agency

Bal, F., Ufacık, E. (2024). Liderlik kavramı üzerine bibliyometrik bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 11*(1), s.193-207.

Bem, S. (1974). The measurement of psychological androgyny. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 42(2), 155-162

Beyazova, A. (2012). Ayrımcılıkla mücadelede sivil toplum örgütlerinin rolü. *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar Dergisi, 1. Baskı (Eylül, 2012),* s.277-289.

Çiçek, M. (2020). Aristoteles'in Adalet Anlayışı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18*(4), s.1-11.

Gender equality & support to civil society: in brief. Canadian International Development Agency. https://www.oecd.org/dac/gender-development/44896358.pdf [Son erişim tarihi: 05.02.24].

https://ilke.org.tr/sivil-toplum-kuruluslarinin-temel-meseleleri-ve-cozum-onerileri [Son erişim tarihi: 05.02.24].

https://sdgs.un.org/goals [Son erişim tarihi: 05.02.24].

https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/Ayrimcilikla-Mucadele-ve-Esitlik [Son erişim tarihi: 05.02.24].

International Labour Office. (2000). Geneva: ABC Of Women Worker's Rights And Gender Equality.

Mete, G. (2022). Türkiye'de kadın hareketleri çerçevesinde STK'larda kadın liderlerinin özellikleri (Derleme makalesi). Academic Platform Journal of Education and Change, 5(2), s.251-264.

Özsoy, E. (2010). Liderlik davranışları ile cinsiyet ilişkisi: Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarında bir araştırma. (Yüksek lisans tezi). T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 114 s.

Sivrikaya, N., Wolf, R. (2021). Kadın Liderlik Özelliklerinin Değerlendirilmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi, 1(2), s.59-78.

Türetgen, İ., Ballı, E. (2017). Lider ortaya çıkışında cinsiyet ve kişiliğin etkisinin yapıyı harekete geçirme türü görevde incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları / Studies in Psychology, 37*(2), s.19-50.

Vatandaş, C. (2011). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies, 35*(Eylül, 2011), s.29-56.

Yılmaz, Y., Gürkan, S. ve d. (2022). Bireylerin Toplumsal Cinsiyet Rollerinin ve Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11*(3), s.1021-1032.

VIRGINIA WOOLF'S VIEWS ON WOMEN'S CONDITION

Irina-Ana DROBOT[1]
[1]Lecturer, PhD, Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, Bucharest, Romania / ORCID ID: 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the way Virginia Woolf presents dystopic visions of women's conditions, ending up in tragedies, in *A Room of One's Own* (in the story she imagines about Shakespeare's fictional sister), *A Voyage Out* (Rachel Vinrace), as well as fantasy versions where they can be anything (Orlando's story), and humorous versions on their status in her play *Freshwater*, where they can defy any rules, and get out of marriages as they please. Woolf draws a clear division between what women could become if they had freedom, and society, which casts them in roles where they cannot find themselves. Woolf seems to draw attention to the fact that we cannot think, stereotypically, in terms of men and women, and their expected ways of thinking, behaving, and feeling. They are diverse from a psychological point of view and they may wish for something else than what society forces on them. Woolf is a very intuitive and perceptive psychologist, and she realizes the negative impact on the well-being of women coming from social pressure. Women need time for themselves and a personal space, as well as financial autonomy, if they wish to write fiction. However, the implications of this statement go beyond them becoming writers. They could choose any profession, yet Woolf wished to stress the fact that women should have the right to public education at all levels. Feminism is not the only issue here. It extends towards human rights, from today's perspective.

Keywords: Psychology, Fiction, Feminism, Human Rights, Autonomy, Education.

Introduction

Virginia Woolf problematized her ideas about the woman's condition during her own time and during various periods in history, in both her essays and in her fiction.

One particularity of her essays in *A Room of One's Own* is that they mingle her opinions and argumentation with fictional examples, as in the case of the story she makes up about William Shakespeare's sister. His sister exemplifies the difficulties a woman writer would have dealt with during those times, as well as a woman who would have wanted to pursue her education, as she was also drawn to studying, in contrast with her brother, for whom everything went on smoothly. The scenario Woolf creates is a truly dystopic one. Shakespeare's sister is not allowed to continue her higher education, she cannot become a writer as nobody takes her seriously, and eventually she is left pregnant by an artist-manager with whom she falls in love with, but has no future together with him, and she decides to kill herself. Shakespeare's sister's life is one where she is, as a woman, completely doomed, and has absolutely no hope of having the freedom and the opportunity to do what she wants, as a woman drawn to intellectual activities. Society becomes itself an obstacle in the way of her dreams and of her potential. In the end, Shakespeare's sister is completely destroyed by society and its ideas about the role of women in society.

Another story with a tragic ending is the one of Rachel Vinrace, in the novel *A Voyage Out*. Rachel is a young woman who travels to know not only the world, but also herself. The outside journey becomes a journey that is an inner one, which allows Rachel to understand how she

would never adapt to the society she has to live in. She realizes that she would be forced to marry and that she is not free to choose her own lifestyle. Marriage becomes an aggressive imposition on women in society and Rachel resents the way women are supposed to live. She realizes she has no way out. Her deteriorating psychological state is paralleled and reinforced by her deteriorating physical health, due to her catching an illness. Rachel's death becomes symbolic of and reinforced her despair at the condition of women in society, which shocks the reader and prompts him/ her to ask various questions regarding the cause and the meaning of her death. Rachel's death has been interpreted as symbolizing a conflict without solution between a patriarchal and a feminist mindset (Dempsey, 2007).

Yet, marriage does not appear in all of Woolf's novels as a negative aspect and as the source of women's unhappiness. Besides Mrs Ramsay's marriage, which looks acceptable, in *Flush*, marriage is not only not seen in a negative light, but on the contrary, it is what saves Elizabeth Barrett's physical and psychological well-being. In her father's and her family's home, Elizabeth Barrett spends her time lying in bed, ill. While she receives her pet dog, she starts feeling better psychologically. Readers notice how, gradually, she starts feeling better psychologically as she falls in love with poet Robert Browning and receives his visits. Eventually, she elopes with him to Italy where she is no longer physically sick. Marriage, to Elizabeth, is not seen as a no way out prison, and not as an imposition by society's pressure and conventions. On the contrary, it is seen as extremely beneficial once she has the option to choose and to genuinely feel in love.

The case here may be against arranged marriages, a practice which was still going on during Victorian times. Victorian times was situated at a crossroads, between traditional and modern thinking, and many changes were going on, at the level of industrialization and at the level of mentalities. There was a gradual move from a collectivist mindset of society towards an individualist mindset, which can be visible in the way young people choose their own partners and no longer rely on the partners chosen for them by their families for marriage (MacDonald, 2002). Someone's marriage partner becomes the result of "individual choice" (MacDonald, 2019). This is also the case of Katharine Hillberry and her friend Mary Datchett, who go through various dilemmas throughout the novel about themselves and the demands of siociety, and eventually sort out their lives, they better understand who they are and choose the husbands they resonate with. Here society becomes less constraining, in the novel *Night and Day*, and we witness lots of examples of individualist choice. The consequences of individual well-being of Katharine and Mary are clear. Elizabeth Barrett's story clearly exemplifies marriage based on romantic love, and not on arranged marriages. The connections with the clan becomes weaker in cases of societies were marriage is based on romantic love, since this does not ensure much support for parents in the old age (MacDonald, 2018).

From the point of view of today's world, and its values, the social conventions for girls and women up to the times when Woolf lived were going against human rights, as women and girls would not be allowed to have any personal freedom. Society would present them with various obstacles. We can see the imposition of society on women as they are not being allowed to pursue education to a superior level, in families' not investing in the education of girls as much as in the education of boys, at least not as far as the public education system is concerned, and in the way that women are expected by society, to the point where society imposes on them, to get married, and have their activity restricted to the domestic sphere, not to the public sphere. The right to vote and to have a profession, which are today part of the human rights of any citizen, and which we may take for granted nowadays, were issues that the women rights' representatives were fighting for during Woolf's times. There is even a character, Rose, in *The Years*, who is a supporter of the Sufragettes' movement. Rose takes an active stand for what

she believes in and tries to change society's mindset regarding women's condition. We can see thes issues women deal with in Woolf's work presented both in black and white, tending towards an extremely negative view in the story of Shakespeare's sister and that of Rachel Vinrance.

However, not all Woolf's stories about women's condition are pushed towards tragedy and dystopia, as in the essay about Shakespeare's sister and in the story of Rachel Vinrace. In other stories, the condition of women is regarded humorously. In her only play, *Freshwater*, we can see how a young woman, Ellen, takes society's conventions not only lightly, but also in a manner showing how she completely ignores them and does not care about them. Life in the play *Freshwater* defies all realitic, everyday life conventions, in the community of artists. While they have created their own, utopic, fantasy world where they can get in and out of relationships and marriages in *Freshwater*, we deal with a fantasy world in the novel *Orlando,* where the main character changes from man into woman. This is not the only fantasy aspect, as Orlando is also immortal and lives, young as ever, throughout various historical ages. This offers Woolf the opportunity to explore conditions for women throughout history, as she does in her book of essays *A Room of One's Own*. Orlando is a character that can be understood as living the life of an individual with aspirations and wishes, of an individual exploring life regardless of his/ her gender, which may lead readers to understand that Woolf believed that both men and women should have equal rights and equal opportunities to personal freedom. Orlando travels and experiences life, as well as works on his/ her poetry skills both as a man and as a woman. The message is a clear one, related to individual freedom and, judging by today's world perspective, to human rights.

The dystopic stories of Judith Shakespeare, Shakespeare's sister, and of Rachel Vinrace show the harmful effects of society forcing, through its conventions and obstacles, women to lead a certain lifestyle, regardless of the way they can differ from what society wants them to be. We cannot divide society into men and women and assign them clearly-defined roles, as we cannot treat any individual according to a template provided by the way gender roles are assigned in a certain society at a certain historical time. If we assign roles by convention, we are at risk to witness society harming individuals and robbing them of their rights, as society can be identified with the role of an aggressor.

Following the total disregard of society's conventions, to the point where the characters build their own, utopic world, especially in *Freshwater*, we have another perspective offered by Woolf on the condition of women: that of problematizing and of negociating with society, and even of managing to adapt to the conventions, at least to some extent. Disregarding society's conventions in the utopic world in *Freshwater* or playing with them in *Orlando* to the point where the same individual casually exchanges genders can be seen as a means of protest. The beginning of the utopic world in *Freshwater* can be identified in the novel *Mrs Dalloway*, where Clarissa and her friend Sally daydream about a world where they would always be together and would never be forced to get married.

A rational way of dealing with social pressure and conventions is visible in the novel *Night and Day*, where the young women deal with marriage by choosing their own partners and by analysing their choices, as well as their decisions regarding the domains they are attracted to. We can see this aspect especially when it comes to Katharine Hillberry. She realizes which young man she is compatible with and which domain she is attracted to, and which is not the domain that her family has achievements in, and whose tradition she is expected to follow. Clarissa, in *Mrs Dalloway*, is another example of carefully thinking about and having self-insight about her relationships. She rejects Peter Walsh and choosed Richard Dalloway as a

husband, since she believes the latter choice would help her adapt to the role of married woman imposed by society.

Woolf, thus, raises awareness to the many issues that women can get confronted with and to the possible sollutions to these problems.

Materials and Methods

Virginia Woolf, in her works, presents a variety of profiles for women. Some of them may fit in with the image that society wishes to impose on women, while others do not. Woolf also presents various attitudes of women towards society once they do not fit in with the ideal image that it imposed on them by convention.

A famous character in Woolf's fiction that fits in the ideal of the end-Victorian society is Mrs Ramsay in *To the Lighthouse*, which is an example of the figure of the Angel in the house (Forbes, 2000). She is the ideal figure of the mother, and she naturally fits in this role. In contrast, Lily Briscoe, the artist in the same novel, does not, and we witness her as readers facing the prejudices on a woman and her ability to paint of Charles Tansley. In the meantime, Mrs Ramsay would like to act as a matchmaker for Lily, since she believes this is what a woman should do and want. We can see how there is no open-mindedness and no acceptance of the way that women can differ in their personalities and wishes as individuals. Society can shape, for some individuals, the ideas about how the life of women should go on. For some characters, society's and their own understanding of life overlap, in a natural way, like for Mrs Ramsay and for Charles Tansley. Lily, on the other hand, differs and cannot come to terms with the conventions of society. She argues with Charles Tansley and she does not listen to Mrs Ramsay's advice on marriage. She continues with focusing on her role as artist.

This can be an example of healthy attitude, as it is to the benefit of the individual. Otherwise, if the individual is overwhelmed by the demands of society, then the individual can face tragic consequences, as we have seen in the cases of Judith Shakespeare and Rachel Vinrace. In these two dystopic cases, the two young women are destroyed by society to the point where they no longer exist as individuals, both figuratively and literally. The readers are also feeling the burden, emotionally, placed on these women through the roles forced on them by society.

Society, when too rigid in its rules, can become threatening to the well-being of the individual. In turn, society can lose gifted individuals, such as Shakespeare's sister, who could contribute to the culture of the respective society.

One other problem which Woolf sees is that the literary canon is mostly made of male authors, and women are rarely present in the history of literature (Ezell, 1990; Flora, 2002). Once they are ignored, it is a sign that the respective society is harmful to the individual regarding self-achievement, not only personal freedom regarding lifestyle and personal values.

Woolf seems to suggest that any individual should be free to live their own lifestyle and make their own choices. Women, especially, are taken away this right. Instead of being allowed personal freedom and opportunities for self-achievement, the women, as portrayed by Woolf, are forced to do something against their will, in an abusive manner, which is all the more tragic and dystopic as all this is part of rules and conventions of society, which are otherwise understood as helping the well-being of our society, and ensure that it works well. Collectivist societies are centred on the good of the entire community, and the individual is supposed to act in the interest of the entire group (Hofstede, 2011). Yet, in the case of a traditional, patriarchal society, we may ask, as we are reading Woolf's writings, where are the benefits? In the case of Judith Shakespeare, we can think that the world has lost another important playwright. We may

have had the benefit of the legacy of a family of playwrights and poets, not just one, that of Wılliam Shakespeare. Literature may have been richer, if Judith Shakespeare would have lived in a society allowing women to pursue all the opportunities men had. Rachel Vinrace may have had a happier life if she had not been forced by society to get married and become restricted to activities in the domestic sphere, as she seemed willing to have both freedom of spirit and freedom of movement, since she enjoyed travelling. Like this, Terrence Hewett, the young man she had fallen in love with, is left alone after her death. Rachel's death comes out as an absurd ending, at first sight, since she simply catches an illness in the trip to some exotic lands, and we readers may think that it is absurd for her to die since she is so young and has, as the cliche goes on, the entire life ahead of her, with all the possibilities it offers. Yet, what possibilities truly lie ahead of a young woman who is forced to live in a certain way by social pressure? What can she actually do to defy these norms? She is just one person, while the other members of society, taking over the principles and mindsets set forth by the society they live in pressure her and impose on her these conventions.

What is interesting is that the rebel in her young age, Clarissa Dalloway, who was daydreaming with her friend Sally Seton about a world where they would never be forced to marry in order to continue their life, teaches Rachel about how she is going to have to get married. Rachel sees a bleak perspective on her future. In the meantime, we readers who are knowledgeable of Woolf's other novels, *Mrs Dalloway* and *To the Lighthouse*, cannot but compare theway in which Clarissa, the young rebel against conventions and against marriage has been shaped by society, or has let society shape her into becoming so strikingly similar to Mrs Ramsay in *To the Lighthouse*, who is the representative of the figure of the Angel in the house. We can see how various women can react differently to the way society builds up conventions and ideal images of them. Eventually, Clarissa Dalloway adapts to the demands of society, to the point where she starts teaching Rachel Vinrace how she would have to get married in the future. Rachel does not seem enthusiastic about the prospect, making the knowledgeable reader recall a young version of Clarissa Dalloway. Through reader-response criticism, we can understand how, for knowledgeable readers, the change in Clarissa marks up a strong contrast with what she was in her youth. She was a rebel, together with her friend Sally. Sally herself marks up a big contrast when Clarissa meets her again at her party after many years, when Sally has turned into a typical lady of respectable society. Reader-response criticism is concerned with the way readers react to literary works and find meaning in it (Bowler, 2008; Mailloux, 1979). In this case, readers react to a literary universe Woolf has created through her introducing, into a novel, an episodic character whom readers have had the opportunity to meet before and know how she had felt and behaved in her youth – Clarissa Dalloway. It is assumed that readers have had the opportunity to go through the novel *Mrs Dalloway* before discovering the more obscure, not mainstream, novel *A Voyage Out*. We witness, in a shocking way, how Clarissa has changed. All mainstream literary history and literature textbooks, as well as English as a foreign language highschool textbooks present at least one fragment from and notions about Woolf's novel *Mrs Dalloway* as a representative one for Modernism (Simion, 2014; Doko et al, 2019), next to her novel *To the Lighthouse*. The stream of consciousness technique (Humphrey, 1954) is associated with these two novels (Patel, 2019; Aziz, 2022) in teaching and learning practice.

The way Clarissa adapts to society can be seen contrast with who she was in her youth, to the point where we wonder how she still can be considered one and the same person. We could speak of two identities: one of the past and one of the present (Güneş, 2003), which can be put together through storytelling.

We could claim that Rachel Vinrace cannot tolerate another version of herself, and that in her case the discrepancy would be so great that she cannot go through such a change without her

no longer being herself. This interpretation could be the one arrived at by knowledgeable readers of Woolf's works. Rachel cannot find a continuity with a future self that would live according to society's pressures. Meanwhile, Clarissa has adapted, to some extent, since Richard Dalloway allows her to have her moments with herself, and her moments of freedom, such as the ones where she takes her walks through the city of London, where she feels her freedom, and where she enjoys life, feeling a strong connection with the city.

Ellen, in *Freshwater*, is a model for both a lady artist, doing photography, and her husband, a painter. They both cast her in various roles, for example her husband casts her as an innocent young woman, while the lady photographer casts her as a young man. This view of her can recall, on the one hand, the pressures of society, in creating a template, or ideal image, into which women should fit, in her husband's version, and the change from man into woman in *Orlando*, since the lady photographer casts her into the role of a young man in her art. Yet, Ellen breaks off from everything, and chooses to be herself and run away with a young man she falls in love with, breaking free from the marriage to the older artist with whom she does not resonate. By being cast in the role of his model for paintings, we can see how she does not feel that he understands her. Instead, he seems to be trying to change her or impose the way he would like her to be on her.

Judith Shakespeare lives through her tragedy in a dystopic world, where she is not allowed to pursue education, just like the case was with public schools and universities for women during Woolf's time, and she was not taken seriously as a playwright. Here, in the latter example, Woolf's readers may recall her ideas about women writers as a whole group not being taken seriously by the mainstream histories of literature. The fact that they were not frequently present would have to do, in Woolf's perception, with the fact that they were ignored and that they did not have equal opportunities with male writers.

The title of the volume of essays *A Room of One's Own* poses the question of the social and economic status of women, which is not only not equal to men's, but it could be considered, from our perspective today, as an abuse from the social conventions and family. The woman's possessions are, in Woolf's times, first taken care of by her family, then they are handed over to her husband. The woman has, in this way, no independence, as what she owns is actually not hers to benefit from as she would please. Thus, a woman's independence would first of all start by allowing her to have her own economic status and benefit from it. If she has the practical necessities, the basic resources to survive, which can be ensured by her economic independence, as well as the permission from society to pursue public education up to the highest level, then she can stand on her own, have a place to live in which should be her own in order to move on towards the path of individual self-achievement. This self-achievement is done, in Woolf's acception, by her becoming a writer.

The choice of the woman in her essays to become a writer is significant for the emerging individualism and the support of this mindset by Woolf. This is because, through writing, a woman would be able to express herself freely. She would also show her creativity, which is considered a basic skill of any writer. Expression of personal opinions and creativity (Hartinger, 2023; Rinne et al, 2013) are both encouraged in an individualist society. According to Woolf (2015), in *The Common Reader*, "Poetry depends on intellectual freedom." Rachel Vinrace also resorts to literature, by reading books and shaping her intellectual skills during her trip, through recommendations by other travellers to a fictional colonial town called Santa Marina. According to Whittman (2006), the trip serves Rachel as an education and personal development, by getting into contact with travellers treating her maternally, teaching her about knowledge in books, and also falling in love with her. However, her death can show her disappointment with a society where she would have to return after her trip and after seeing so

many possibilities of development which she has not benefitted from in society, remaining naive.

Woolf seems to be thinking ahead of her time once we go over her essay and through her works of fiction, and see them in a new light as they draw on and connect to each other. We also cannot help but see her works from our mindset of today, when we are still dealing with the same dilemmas regarding women's role in society. While, rule-wise, society has become more permissive towards women, as they can be independent financially and pursue education up to the highest degree, and they also can support themselves as they can work in the public sphere, they can become writers and also be included in the literary histories, and they also have the right to vote and to participate in the political sphere, the conventional, traditional, patriarcal society mindset is still around, to some extent. Prejudices and stereotypes are other versions of social norms and conventions. Social pressure regarding the issue of marriage is still around. While there is no actual constraint regarding a woman's lifestyle nowadays compared to Woolf's times and to other times further back in history, all these prejudices and stereotypes, together with social pressure regarding the woman's traditional role, affect the psychological well-being of women. Additionally, these aspects also affect the well-being of society as a whole, since they lead to conflicts between men and women not only regarding gender roles, but also their personal and business relationships.

The issue of women's rights and Feminism are intertwined with the change from a collectivist to an individualist society, where a change in mindset is included. The issue of human rights in general can also be included in Woolf's understanding of women's rights and Feminism, as women appear to be robbed, through today's perspective, of the right to their personal independence, right to pursue public education, have their own money, home, and right to have a job of their choice to support themselves and have the opportunity to get involved into activities they like.

Results

Through an analysis based on the reading experience of a knowledgeable reader on Woolf's work, as the author of the present paper holds a PhD in this domain, titled *The Lyrical Novel: Virginia Woolf and Graham Swift* (2014), we can see how Woolf's perspectives make up a coherent whole with her essays and fiction. This could be since she uses blurring of genres, as well as blurring of the borders between reality and fiction. Regardless of the way she presents the issue, in a realitic way or in a fictional way, making references to reality, her other novels by introducing characters readers have already noticed in their development, and seeing how they have changed, or making hypothetical scenarios (as in the case of Judith Shakespeare), Woolf is very persuasive in her arguments. While her arguments and opinions may seem a bit far-fetched, such as in the case of Judith Shakespeare, who has a completely dystopic life, living in a completely dystopic society and world, the main point is that such a made-up story, or hypothetical life scenario, can impress readers due to its being so persuasive and emotionally relatable once someone reading the respective essay has gone through moments when they have felt down, or depressed. During various moments in our lives, any reader has gone through moments of deep sadness, even they have not reached depression. This makes the experience relevant to anyone, and Woolf prompts her readers emotionally to share her revolt at society. Emotionally, we could say, we have remained in the same situation, regarding women's condition nowadays. We listen to Feminist activists' speeches and we side with them emotionally just as we side with Woolf's writings, after so many years since she has written everything.

Woolf makes us reflect on the way society can shape the way we think and we understand that us and others should behave. Society tells women to get married. Clarissa and Sally, when young, rebel against this idea and day-dream about a world where they would not do this. Later on, they both marry and realize that they have no other way than to adapt to social conventions. In their case, we have a temporary stage in their lives when they disagree with society completely. In Rachel Vinrace's case, we see no coming to terms with society and her own personal wishes. The gap between Rachel and society, regarding wishes and understanding of the world is beyond any negotiations. Rachel finds herself experiencing feelings of isolation precisely since she is not understood by social norms and by the persons around her, imposing on her those norms by reminding them to her, such as Clarissa Dalloway.

Society treats the individual in an agressive manner, if we examine the case of the women characters in Woolf's works. Clarissa remains nostalgic about her youth in the novel *Mrs Dalloway*, as a way of coping with adapting to society. In the meantime, Rachel Vinrace finds no way of coming to terms with society. Unlike other characters, she finds no coping mechanism with its conventions. Katharine Hillberry negociates and chooses the domain she is truly passionate about and a young man with whom she resonates. Sally and Clarissa change to some extent to adapt and to survive. Orlando is himself or herself in all contexts and shows that this is possible, regardless of various societies in various cultures and historical ages. Ellen in *Freshwater* disregards everything expected of women regarding their way of behaviour and relationships. Lily Briscoe in *To the Lighthouse* chooses to remain herself and continue as an artist. Elizabeth Barret in *Flush* breaks free from an oppressive household and mindset, which ensures her well-being, both psychological and physical.

All these characters offer readers scenarios and hypotheses regarding the way women can deal with a rigid society.

Discussion

While Woolf has lived during the Modernist Age, it was itself a time of change, situated at the crossroads between a traditional, conventional mindset and a new mindset, setting everything free from conventions, taking the changes occuring during the Victorian age further. The Modernist age highlights the idea of individual freedom and the idea of the individuals becoming themselves, and setting themselves apart from society, from what it asks of them. The demands of society through its conventions and expectations become abusive to the individuals, and we gradually see a move towards an individualist society, both in practice as well as in mindset.

These ideas become visible in Woolf's works through her characters, who offer various hypothetical scenarios regarding the individual's relationship with society. Society is felt as an aggressor in the cases of Judith Shakespeare and of Rachel Vinrace, and they cannot do anything against this. They have no way out. Elizabeth Barrett finds a way out, ironically, through marriage, yet she does so by changing the conventions and choosing her own husband. Katharine Hillberry and Mary Datchett explore what they want and who they are through various relationships and through the way they may resonate or not with their possible future husbands. Their choice of partners is based on their own choice, and on the way they believe that they fit well together. Clarissa and Sally change a bit throughout the years, eventually choosing their husbands according to their own needs. In Clarissa's case, we do not see a romantic choice in her marriage to Richard Dalloway, but a choice based on her being allowed to have her personal freedom. Clarissa adapts to society yet is not crushed by it, as she compensates by having her personal space and actions, as she enjoys preparing for and hosting

parties. Rose in *The Years* tries to do something against society's mindset, taking an active position in view of women's presence in the public sphere, through the right to vote. Artist Lily Briscoe ignores the patriarchal mindset present through the characters around her and continues pursuing her individualist activity, that of painting. A complete disregard of tradtional conventions is visible in the play *Freshwater*, where we have individual freedom to the maximum degree.

While Woolf's work has been analysed mostly as Feminist (DuPlessis, 1988; Reed, 1992; Goldman, 2007), we can see it extending to individual's right in general, as well as to human rights. Personal freedom and right to expression, as well as self-achievements are fundamental to an individualistic, liberal society that we live in today. From this point of view, we can resonate with Woolf's ideas today. The individual's rights are a topic of constant concern in our days. Woolf's work is more relevant than ever in our society judging from this perspective.

Conclusions

Virginia Woolf's works deal, mainly, with the relationship between individuals and society. In what ways does society allow individuals to be themselves and not impose its conventions on them, to the point where they are no longer themselves and are no longer functional in such a society where they do not find their place? is a question readers can ask themselves nowadays.

Besides women's rights, Woolf's work leads to further questions, such as: to what extent are individuals free in a society which, even as it changes, still has constraints, as the traditional mindset is not completely gone? In what ways can an individual be free when society does not provide for them basic living conditions, which could allow them to pursue individual self-development and achievement, such as in the case of women, the famous *A Room of One's Own*, money, and the right to become writers if they want to?

While the work *A Room of One's Own* is considered "a Feminist classic" (Woolf, 2021), changes in society throughout time can now make it into a generalized understanding of human rights, individual rights, or citizen rights. Women have achieved, at least in the majority of cultures, independent financial status, which allows them to be themselves in society.

Additionally, nowadays, we have various laws which support our current values regarding women's rights, minority rights, against mainstream mindset which allows for underlining the contribution of women to culture, the arts, science, and to various domains of public life, and which also allows for alternative lifestyles.

Woolf seems to have anticipated the minority rights and the focus on these, by creating a fictional character, Judith Shakespeare, which is brought forth instead of her brother, Wiliiam Shakespeare, who has made it into the mainstream literary history.

While we could claim that Woolf's idea that once women had an economic basis to live in their eveyday lives, they could not survive off writing that easily, since being a writer does not bring much money, and call her vision utopic, we can perform suspension of disbelief (Böcking, 2008) just as in the case of any fictional work and character, and focus on the way in which such examples can have a powerful emotional impact and stir up the readers' support.

References

Aziz, F. H. (2022). Free Association as a Stream of Consciousness Narrative Technique in Virginia Woolf's To the Light House: A Stylistic Study. *Research in Educational & Human Sciences Arts & Languages*, *3*(7).

Böcking, S. (2008). Suspension of disbelief. *The international encyclopedia of communication*. Wiley Online Library.

Dempsey, E. (2007). The Voyage Out. *Philosophy Now*, *60*, 42-43.

Doko, F., Gurra, H., & Ameti, L. (2019). Modernısm In Mrs. Dalloway. *Knowledge-International Journal*, *34*(6), 1609-1613.

Drobot, I. A. (2014). *Virginia Woolf and Graham Swift: The Lyrical Novel*. Argonaut Publishing House, Cluj-Napoca.

DuPlessis, R. B. (1988, January). Feminist Narrative in Virginia Woolf. In *Novel: A Forum on Fiction* (Vol. 21, No. 2/3, pp. 323-330). Duke University Press.

Ezell, M. J. (1990). The Myth of Judith Shakespeare: Creating the Canon of Women's Literature. *New Literary History*, 579-592.

Flora, L. (2002). 'So Men Said': Virginia Woolf and a history of women's creativity. *Feminine Identities. Cadernos de Anglística*, *5*, 43-66.

Forbes, S. (2000). "When sometimes she imagined herself like her mother": The contrasting responses of Cam and Mrs. Ramsay to the role of the angel in the house. *Studies in the Novel*, *32*(4), 464-487.

Fowler, R. M. (2008). "Reader-Response Criticism." *Searching for Meaning: An Introduction to Interpreting the New Testament*, 127-134.

Goldman, J. (2007). The feminist criticism of Virginia Woolf. *A History of Feminist Literary Criticism*, 66-84.

Güneş, A. (2003). William Wordsworth's' double awareness' of memory in Virginia Woolf's Mrs Dalloway. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 4 (2), 183-196. https://openaccess.dogus.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11376/540/gunes.pdf?sequence=1

Hartinger, K. (2023). *Individualism, Creativity, and Innovation* (No. 2313). https://download.uni-mainz.de/RePEc/pdf/Discussion_Paper_2313.pdf.

Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online readings in psychology and culture*, *2*(1), 8.

Humphrey, R. (1954). *Stream of consciousness in the modern novel* (Vol. 3). Univ of California Press.

MacDonald, K. (2018). The familial origins of European individualism. *The Journal of Social, Political, and Economic Studies*, *43*(1/2), 78-108.

MacDonald, K. B. (2002). What makes Western culture unique. *The Occidental Quarterly*, *2*(2), 8-38.

MacDonald, K. B. (2019). *Individualism and the Western liberal tradition: Evolutionary origins, history, and prospects for the future*. Amazon.

Mailloux, S. (1979). Learning to read: Interpretation and reader-response criticism. *Studies in the literary imagination*, *12*(1), 93.

Patel, V. (2019). Stream of consciousness technique used in Virginia Woolf's novel Mrs Dalloway. *Research Guru: Online Journal of Multidisciplinary Subjects*, *13*(1).

Reed, C. (1992). Through Formalism: Feminism and Virginia Woolf's Relation to Bloomsbury Aesthetics. *Twentieth Century Literature*, *38*(1), 20-43.

Rinne, T., Steel, G. D., & Fairweather, J. (2013). The role of Hofstede's individualism in national-level creativity. *Creativity Research Journal*, *25*(1), 129-136.

Simion, M. O. (2014). Modernism and Virginia Woolf's Novel Mrs. Dalloway. *Annals Constantin Brancusi U. Targu Jiu, Letters & Soc. Sci. Series*, 120.

Wittman, E. O. (2006). The Decline and Fall of Rachel Vinrace: Reading Gibbon in Virginia Woolf's The Voyage Out. *Woolf and the Art of Exploration*, 160.

Woolf, V. (2015). *A room of one's own and three guineas*. OUP Oxford.

Woolf, V. (2021). *A Room of One's Own: The Feminist Classic*. John Wiley & Sons.

KALKINMANIN CİNSİYET SORUNLARI KÜRESEL BİLGİ TOPLULUĞU

GENDER PROBLEMS OF DEVELOPMENT
GLOBAL INFORMATION SOCIETY

ГЕНДЕРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ ГЛОБАЛЬНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Cholpon SOORONBAEVA
Senior lecturer of Ysyk-Kul State University after name of K.Tynystanov,
Philosopher, Karakol city, Kyrgyz Republic
ORCID ID: 0009-0003-0448-3193

Özet

Toplumun tüm alanlarındaki bilgi teknolojileri bağlamında, toplumsal yaşam olgularının ve süreçlerinin yeni ortaya çıkan bilimsel analiz paradigmasında toplumsal cinsiyet boyutu öncelikli bir konuma sahiptir.

Dünyanın her yerinde kadınlar sadece ekonomik olarak değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal olarak da ciddi zorluklarla karşı karşıya kalıyor ve bu zorluklar onların BİT'e erişimini, bu teknolojileri kullanma ve bunlardan faydalanma olanaklarını kısıtlıyor veya tamamen mahrum bırakıyor. Her ne kadar bu konularda kamuoyunun farkındalığı artıyor olsa da, yeni Bilgi Toplumunun inşasında kadınların tam potansiyelinin ortaya çıkarılmasının önünde onlarca yıldır süregelen engeller var. Ancak BİT'in kadınlara getirebileceği fırsatlara ilişkin farkındalık giderek artıyor. Bu başlı başına toplumsal cinsiyet dijital eşitliği arasında köprü kurma ve bunu dijital fırsata dönüştürme yolunda önemli bir adım olacaktır. Kadınların enerji verimliliğine erkeklerle eşit şartlarda katılması, gelirlerin artmasına ve sürdürülebilirliğine ciddi etki yaparak toplumun sosyal ve ekonomik başarısına katkıda bulunacaktır. Modern toplumun dinamik gelişiminin, İnternet teknolojilerinin günlük hayata hızlı bir şekilde nüfuz etmesi zemininde dikkate alınması ve değerlendirilmesi, cinsiyet bağlamında bilginin küreselleşmesini hızlandırmaya yönelik eğilimin izlenmesi ihtiyacını gerektirmektedir.

Dünya genelinde kadınların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma konusundaki eğitim ve becerilerinin erkeklerin gerisinde kaldığını belirtmek gerekir.

Cinsiyet eşitliğinin en iyi etkileşim ve öz-örgütlenme örneğini temsil ettiği uyumlu bir "cinsiyet toplumu"nun geliştirilmesi bizim için bir idealdir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi toplumu, cinsiyet eşitliği, bilimsel ve teknik eğitim, iletişim sinerjisi.

Abstracts

In the context of information technologies of all spheres of society, the gender dimension has a priority positions in the emerging new paradigm of scientific analysis of phenomena and processes of social life.

All over the world, women face serious challenges not only economically, but also culturally and socially, which limit or completely deprive them of access to ICTs, the ability to use these technologies and benefit from them. Although there is growing public awareness of these

issues, there are decades-old barriers to realizing the full potential of women in construction of new Information Society. However, there is growing awareness of the opportunities that ICT can bring to women. It is in itself would be an important step towards bridging the gender digital equality and turning it into digital opportunity. The participation of women in IE on an equal basis with men will have a serious impact on increasing incomes and their sustainability, thereby contributing to the social and economic success of society.

Consideration and assessment of the dynamic development of modern society against the backdrop of the rapid penetration of Internet technologies into everyday life dictates the need to monitor the trend towards accelerating information globalization in a gender context.

It should be noted that women's training and skills in using information and communication technologies lag behind men around the world.

The development of a harmonious “gender society”, in which gender equality represents an example of the best interaction and self-organization, is an ideal for us.

Keywords: Information society, gender equality, scientific and technical education, communication synergy.

Аннотация

В условиях информатизации всех сфер общества гендерное измерение имеет приоритетное место в формирующейся новой парадигме научного анализа явлений и процессов социальной жизни.

Во всем мире женщины сталкиваются серьезными проблемами не только экономического, но и культурного, социального характера, которые ограничивают или полностью лишают их доступа к ИКТ, возможности пользоваться этими технологиями и извлекать от этого выгоду. Несмотря на то, что в обществе растет понимание этих проблем, есть заложенные десятилетиями препятствия для полной реализации потенциала женщин в ИО. Тем не менее, растет понимание тех возможностей, которые могут доставить женщинам ИКТ. Это само по себе стало бы важным шагом на пути преодоления гендерного цифрового неравенства и превращения его в цифровые возможности. Участие женщин в ИО наравне с мужчинами окажет серьезное влияние на повышение доходов и их устойчивыми, способствуя тем самым социальным и экономическим успехам общества.

Рассмотрение и оценка динамического развития современного общества на фоне стремительного проникновения в повседневную жизнь интернет-технологий диктует необходимость отслеживания тенденции к ускорению информационной глобализации в гендерном контексте.

Необходимо отметить, что профессиональная подготовка и овладение навыками пользования информационно-коммуникационными технологиями у женщин отстает от мужчин во всем мире.

Развитие гармоничного «гендерного общества», в котором именно гендерное равноправие представляет собой пример наилучшего взаимодействия и самоорганизации, является идеалом для нас.

Ключевые слова: информационное общество, гендерное равенство, научно-техническое образование, коммуникативная синергичность

Введение

Век так называемого «Информационного общества» (сокр.: ИО) наступил. Как отмечают историки, первые два десятилетия XXI века ознаменовали завершение процесса перехода от *патриархатной* культуры к *биархатной* (где сбалансируются мужское и женское начала в общественной жизни). Но пока гендерные различия в использовании достижений информационного общества не устранены во всем мире. Особенно эта проблема остра в развивающихся странах.

Если учесть, что переход к ИО сопровождается и развитием социума по нормам личностного развития – через приобретение идентичности и формирование аутентичности, в диалоге и полифонии различных миров, культур, мировосприятий, то гендерное измерение исследования диктуется потребностью современного миропонимания. Особенно важным стал изучение всех специфики этих факторов на фоне общепланетарного развития ИО.

Актуальность

В этом контексте гендерное измерение исследований тенденций ИО – не просто ситуативный вопрос. Как одна из возникших методологических проблем, гендерное измерение имеет приоритетное место в формирующейся новой парадигме научного анализа явлений и процессов социальной жизни. Она остра в том числе и в нашей стране, как одной из постсоветских стран.

На наш взгляд, развитие общества равных возможностей для всех через гендеризацию процессов построения ИО позволит достичь в конечном счете уровня «высокой синергичности» (по терминологии Р.Бенедикт). Если считать, что высокосинергичное общество не оставит никакого человека-гражданина своей страны в униженном состоянии, то надо полагать, что оно обязательно даст ему шанс развиваться всесторонне. Такой подход определенно подходит и для описания гармоничного «гендерного общества», в котором именно гендерное равноправие представляет собой пример наилучшего взаимодействия и самоорганизации.

Рассмотрение и оценка динамического развития современного общества на фоне стремительного проникновения в повседневную жизнь Интернет-технологий, диктует необходимость отслеживания тенденции к ускорению информационной глобализации не только в одной, отдельно взятой стране (например, Кыргызстан), но и во всем мире, где взаимозависимость и взаимосвязанность государств и народов возрастает день изо дня.

Детерминированность деятельности людей в условиях различных культурных, политических и социально-экономических условий, определяет уровень информатизации общества в разных регионах мира. Здесь ключевой проблемой является доступность информационных технологий, где недооценка наличия гендерного фактора в развитии информационного общества выводит проблему гендерного неравенства.

Необходимо обозначить некоторые вопросы прагматического характера относительно гендерных аспектов ИО.

1.Открыто стоит вопрос о непосредственном доступе женщин и эффективном использовании женщинами информационно-коммуникационных технологий как в быту, так и на работе. Здесь под «непосредственным доступом» понимается способность пользоваться не только технологиями, но и наиболее актуальной информацией и знаниями, которые можно получить в сетях;

2.Гендерные аспекты научно-технического образования и науки: во всем мире женщин в науке сравнительно меньше, чем мужчин. Во многих странах доступность школьного образования для девочек значительно хуже, чем для мальчиков. Даже когда больше девочек поступают в школы, весьма низкий уровень школьного образования и негативное отношение к женщинам-студенткам, особенно занимающимся естественными и компьютерными науками, часто не позволяют им получить необходимое базовое образование. Тут следует отметить, что особенно религиозные режимы являются одним из основных препятствий для доступа женщин к информационным технологиям. Негативная исламизация последних десятилетий напрочь откидывает уровень технологического образования во многих семьях в Кыргызстане. Даже при советском атеистическом режиме такой степени ограничения свобод женщин в Кыргызстане не было.Компьютерные занятия считаются чем-то «не женским» делом как мужчинами, так и самими женщинами. У женщин существует нет ясного понимания, чем занимаются инженеры. Женщины и во многих странах мира также демонстрируют свое нежелание изучать информационные технологии.

3.Гендер и профессиональная подготовка и овладение навыками пользования информационно-коммуникационными технологиями.

Женщины сталкиваются с проблемами в получении образования в любом возрасте из-за отсутствия времени посещать занятия, из-за семейных и домашних обязанностей, а также из-за социально-культурных условий, при которых образование девочек считается менее важным, чем образование мальчиков.

4.Гендерная специфика образования с помощью информационно-коммуникационных технологий. Изучение влияния информационно-коммуникационных технологий на обучаемых показало выраженную гендерную специфику их социо-эмоционального поведения. В исследованиях, проведенных на основе онлайновых семинаров, было показано, что в рамках процесса обучения мужчины отправляли больше сообщений, чем женщины, а их сообщения были в два раза длиннее. При этом социоэмоциональный вклад их сообщений был больше. Женщины, как правило, присылали больше «интерактивных» сообщений, стремились установить отношения, тесные личные связи. Часто оказывалось, что мужского пола подавляют женщин агрессивным характером своих рассуждений.

5.Язык и Интернет-контент: гендерные аспекты.

Как показывают результаты различных исследований, языковой барьер является одним из главных препятствий к участию женщин в использовании информационно-коммуникационных технологий. Доминирование английского языка в Интернете исключает доступ к сети для большинства людей, говорящих на других языках. Этот фактор оказывает существенное влияние на женщин, которые не имеют доступа к официальному обучению в школе, где они могли бы выучить иностранный язык. Незнание иностранных языков исключает или ограничивает женщин в получении тех преимуществ, которые они могли бы получить, пользуясь информационно-коммуникационными технологиями. Большинство женщин с низким достатком в мире не владеют языками, которые доминируют в Интернете.

Есть и другая сторона проблемы: точки зрения женщин, их знания, опыт не находят должного отражения в Интернете, при этом доминирующими оказываются гендерные стереотипы. Речь зачастую идет даже о «женском безмолвии» в Интернете. Картина, вырисовывающаяся в результате анализа информационного и коммуникационного содержания, представляет собой типичную для мужчин риторику и набор образов, в

которых проводится различие по гендерному признаку и которые, зачастую, носят женоненавистнический характер. Контент порнографического характера, бранный или непристойный язык, оскорбления по электронной почте, а в иной раз даже киберпреследование - таковы основные элементы гендерной дискриминации через Интернет-сети.

6.Гендерное неравенство и факторы стоимости подключения, свободного времени и мобильности: известно, что вследствие целого ряда факторов у женщин реже бывают свободные деньги на покупку телевизора, радио или на доступ к этим услугам по своему желанию, особенно когда доступ к домашним технологиям контролируется мужчинами семьи. У женщин также реже бывают деньги на карманные расходы, необходимые, чтобы оплатить информационные услуги, учитывая, что основным приоритетом являются другие потребности (продукты питания, образование). Женщины гораздо реже, чем мужчины, имеют досуг для использования информационно-коммуникационных технологий, где бы то ни было. Большая ответственность за ведение семейного хозяйства и воспитание детей у женщин означает, что у них остается значительно меньше времени для пользования информационно-коммуникационными технологиями.

7.Еще один фактор, имеющий гендерное звучание, – проблема мобильности.

В большинстве развивающихся стран мобильность женщин гораздо более ограничена, чем у мужчин. Это может быть результатом социальных традиций, которые запрещают женщинам путешествовать без сопровождения, либо определяться многочисленными обязанностями женщин, которые не позволяют им надолго отлучаться из дома, либо причиной может быть высокая стоимость проезда на транспорте в ситуации, когда женщины серьезно ограничены в средствах (по сравнению с мужчинами, находящимися на том же социально-экономическом фоне).

8.Гендерная сегрегация в сфере занятости.

До сих пор мужчин гораздо чаще можно встретить на высокооплачиваемой, творческой работе в области создания программного обеспечения или в новых интернет-компаниях, тогда как женщины выполняют лишь несложную работу в информационной области. В сфере информационно-коммуникационных технологий получила большое развитие так называемая «дистанционная работа», когда более низкоквалифицированная, однообразная работа переносится в места, где стоимость ее ниже. Здесь воспроизводится то же гендерное неравноправие. Дело в том, что дистанционная работа (выполняемая зачастую дома) преподносится как работа, очень удобная для женщин, занятых заботой о детях и домашнем хозяйстве.

9.Права интеллектуальной собственности женщин и традиционные знания.

Вездесущей проблемой женщин, живущих в национальных общинах коренных народов, является предоставление им контроля над теми знаниями, которые они приобрели, над доступом к этим знаниям и возможность компенсации за их использование. При имеющихся международных правовых механизмах, знания и права женщин, живущих в сельских или национальных общинах, все больше подвергаются угрозе подавления со стороны сильного пола. Неприкосновенность частной жизни женщин в Интернете, безопасность и контроль актуальны как и прежде. Женщины хотели бы иметь в Сети безопасное пространство, где они могли бы чувствовать себя защищенными от агрессии, пользоваться свободой выражения и конфиденциальностью общения, а также быть огражденными от электронной слежки.

Однако много сугубо «женских» сайтов, где представители прекрасного пола могут делиться с жизненным опытом и душевными переживаниями. В то же время нет специфических женских сайтов, в которые не проникали бы мужчины с разными психологическими наклонностями. Тем не менее в более или менее открытых обществах женщины различных возрастов могут общаться между собой по душам. Например, вопросы здоровья, моды, отношений между полами, пикантные жизненные ситуации и так далее.

10.Отсутствие женщин в структурах, ответственных за принятие решений в сфере информационно-коммуникационных технологий: ни на общемировом, ни на национальном уровнях женщины не имеют реальной возможности влиять на принятие решений в области информационных технологий. Одной из причин этого является отношение к принятию решений скорее как к чисто технической проблеме, обычно предназначенной для решения специалистами мужчинами, а не как к политический. С другой стороны, отказ от государственного регулирования и процесс приватизации телекоммуникационной отрасли также ведут к тому, что принятие решений в этом секторе становится все менее подотчетным местным сообществам и гражданам, делая более обыденным исключение женщин из процесса принятия решений и управления ресурсами.

11. Гендерные аспекты политики в сфере информационно-коммуникационных технологий. В развивающихся странах политико-правовая система в области информационно-коммуникационных технологий обеспечивает жесткий контроль в области телекоммуникационных услуг, что негативно сказывается на использовании информационно-коммуникационных технологий. Желание сохранить государственную монополию на телекоммуникацию приводит к снижению конкуренции, что ведет к резкому подъему цен на услуги, которые становятся слишком дорогими для женщин. До настоящего времени, как свидетельствует практика, даже если гендерные аспекты учитывались при разработке политики в сфере информационно-коммуникационных технологий, как только дело доходило до практического осуществления такой политики, потребности женщин чаще всего игнорировались. Все измерения информационной политики предполагают учет интересов женщин и, если этого не делается, то в первую очередь страдают женщины. Особая, во многом, ведущая, роль в постановке и решении вопросов, связанных с формированием гендерной политики в области становления глобального информационного общества, принадлежит международному женскому движению.

Женские сетевые организации, неуклонно расширяющие свою трансграничную деятельность по всему миру, со сменой века постоянно наращивают усилия по продвижению проблемы гендерной специфики в число приоритетных в рамках формирования мировой политики, в том числе в сфере использования информационно-коммуникационных технологий.

Вывод

Очевидно, что, учитывая глубинный социально-культурный характер и огромную общественную значимость описанных тенденций, они будут определять ход формирования новой общественной формации в течение всего XXI века, как ярко выраженный гендерный вектор становления глобального информационного общества.

Гендерное неравноправие в информационном обществе становится интересным объектом исследования. Многие исследователи информационной эры склонны изучать только технико-технологические аспекты доступа женщин к информационным

технологиям. В самом же деле, работы должны вестись с точки зрения образования и науки, профессионального роста женщин и мужчин в условиях ИО.

Наряду со сказанными мыслями выше, ребром стоят проблемы искусственного интеллекта в условиях формирования информационного общества и роль женщин в формировании гармоничного гражданского общества в информационной эре. Но это будет темой других рассуждений, по мере проявления общественного интереса в новых условиях.

Литературы

1. Плимо Н. Гендерные проблемы информационного общества. –С-Пб. 2004. http://www.ifapcom.ru/files/publications/2004-Gender-inf-obschestvo.pdf

2. World Radio and Television Council. Rating of electronic media's contribution to social development and democracy; CBA comparison of editorial charters in 17 countries. Editorial Guidelines www.cba.org.uk.

3. https://center-yf.ru/data/stat/globalnoe-informacionnoe-obshchestvo.php_2023

4. Гуров, О. Н. Этика как ключевой элемент коммуникации / О. Н. Гуров // XXIV Вавиловские чтения; Материалы международной междисциплинарной научной конференции: в 2 ч. – Йошкар-Ола: ПГТУ. – 2021. – Ч. 1.

5. Возчиков В.А. Медиасфера философии образования. Бийск: БПГУ им. В. М. Шукшина, 2007.

6. Овчинников С. А., Гришин С. Е. Информационно-этические проблемы построения информационного общества. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionno-eticheskie-problemy-pos... .

7. Карр Н. Пустышка. Что интернет делает с нашими мозгами. М.: BestBusinessBooks, 2012.

8. Кастельс, М. Галактика Интернет: размышления об Интернете, бизнесе и о-ве / Мануэль Кастельс ; [пер. с англ. А. Матвеева под ред. В. Харитонова]. – Екатеринбург : У-Фактория : Изд-во Гуманитарного ун-та, 2004.

9. Солдатова Г., Зотова Е., Лебешева М., Шляпников В. Интернет: возможности, компетенции, безопасность. М.: Google, 2013.

BARIŞ İNŞASI SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLLERİ

THE ROLES OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE PEACE-BUILDING PROCESS

Çimnaz İSMAYILBƏYLİ

Doktora öğrencisi, Felsefe ve Sosyoloji Enstitüsü, Azerbaycan Ulusal Bilim Akademisi, Bakü, Azerbaycan / e-posta: cimnaz.ismayilbeyli@gmail.com / ORCID ID: 0000-0003-4397-4086

Özet

"Barış İnşası Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolleri" adlı akademik çalışma, barış inşası süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarının oynadığı kritik rolleri ele almaktadır. Makale, barışın sürdürülebilirliği ve toplumlar arası uzlaşının sağlanması için STK'ların etkili bir şekilde nasıl katkı sağladığını inceliyor.

Bu çalışmanın ana amacı, barış inşası süreçlerinde sivil toplumun rolünü incelemek ve analiz etmek, barış süreçlerine, uluslararası barış mekanizmalarına ve sivil toplumun genel rollerine odaklanarak bu bağlamda, onların barış inşası sürecindeki fonksiyonlarına deyinmektir.

Çalışma, sivil toplum kuruluşlarının barış süreçlerinde arabuluculuk, bilinç oluşturma, eğitim ve diyalog gibi çeşitli faaliyetlerle nasıl aktif rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu kuruluşlar, toplumun farklı kesimleri arasında güven inşa ederek, taraflar arasında anlayış ve işbirliğini teşvik ederek barışa yönelik önemli bir zemin hazırlamaktadır.

Ayrıca, makale, sivil toplum kuruluşlarının barış süreçlerinde hükümetlerle, uluslararası kuruluşlarla ve diğer paydaşlarla nasıl işbirliği içinde çalıştığını vurgulayarak, çok taraflı bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır. STK'lar, çeşitli perspektifleri bir araya getirerek çözüm odaklı stratejiler geliştirme konusunda kritik bir rol oynar.

Sonuç olarak, makale, sivil toplum kuruluşlarının barış inşası süreçlerindeki etkili katkılarını vurgulayarak, toplumlar arası uzlaşının ve sürdürülebilir barışın sağlanmasında STK'ların kilit bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: STK, Barış inşası, Uzlaşma.

Abstract

The academic study titled "Roles of Civil Society Organizations in the Peacebuilding Process" addresses the critical roles played by civil society organizations in peacebuilding processes. The article examines the effective contributions of NGOs to sustaining peace and establishing inter-societal reconciliation. The main objective of this study is to scrutinize and analyze the role of civil society in peacebuilding processes, focusing on peace processes, international peace mechanisms, and the general roles of civil society, delving into their functions in the peacebuilding process.

The study emphasizes how civil society organizations actively participate in peace processes through various activities, including mediation, awareness-building, education, and dialogue. These organizations play a crucial role in building trust among different segments of society, fostering understanding, and promoting collaboration among parties to create a significant foundation for peace.

Furthermore, the article highlights how civil society organizations collaborate with governments, international organizations, and other stakeholders in peace processes,

emphasizing the importance of a multi-stakeholder approach. NGOs play a critical role in developing solution-oriented strategies by bringing together various perspectives.

In conclusion, the article underscores the effective contributions of civil society organizations in the peacebuilding process, demonstrating that NGOs play a key role in achieving inter-societal reconciliation and sustainable peace.

Keywords: NGOs, Peacebuilding, Reconciliation.

Giriş

Barışın tesis edilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, küresel ölçekte giderek karmaşık hale gelen zorluklarla karşı karşıya olan bir dünyada, sivil toplum kuruluşlarının müdahale yeteneklerinin mercek altına alınmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, barış inşası süreçlerinde sivil toplumun rolü, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve sosyal bilimler alanlarında artan bir ilgiyle karşılanmaktadır.

"Barış İnşası Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolleri" başlıklı bu çalışma, barış süreçlerine, uluslararası barış mekanizmalarına ve sivil toplum kuruluşlarının genel rollerine odaklanarak, sivil toplumun barış inşası sürecindeki katkılarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Sivil toplumun barış inşası süreçlerindeki rolleri ele almadan önce, bu terimin ve bağlamının anlamlandırılması önem arz etmektedir.

Sivil toplum kuruluşları, genellikle devlet dışı, özerk ve çeşitli toplumsal grupları temsil eden yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu kuruluşlar, demokratik değerlerin güçlendirilmesi, insan haklarının savunulması ve toplumsal adaletin sağlanması gibi hedeflerle faaliyet göstermekte olup, barış inşası süreçlerinde de önemli bir role sahiptir.

Makale, sivil toplumun barış sürecine entegrasyonunu çeşitli boyutlarıyla ele almakla, onun diplomatik çabalardan toplumsal bilinç oluşturmaya kadar uzanan geniş yelpazedeki etkinliklerini incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın amacı, sivil toplumun barış inşası sürecindeki çeşitli ve önemli rollerini anlamak ve bu doğrultuda gelecekteki araştırmalara ışık tutacak bir çerçeve sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: STK'lar, Barış İnşası, Uzlaşma.

1. Barış İnşası ve Sivil Toplum

1.1 Barış inşası kavramının tanımı

Günümüzdeki bireylerin büyük çoğunluğunu ilgilendiren temel bir sorun, tüm insanların sakinlik ve barış içinde bir toplumsal yapıda yaşayabilmesi için gerekli şartların nasıl oluşturulacağına dair bir sorudur. Barışçıl direniş prensipleriyle Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasında etkili bir rol oynayan Mahatma Gandhi, barışın temelde bireyin içsel dünyasında başladığına olan inancını dile getirmiştir (Gandhi, 1992, s.86). Ahimsa[35] ilkesine dayalı olarak, birey, şiddetten uzaklaşarak gerçeği arayabilir ve bu sayede baskı döngüsünü bozabilir. Her bir bireyi güçlendirmeye ve dış dünyada ahimsa'ya veya gerçeğe dayalı şiddetsiz eyleme bağlılığı benimsemeye yönelik bir umut duygusu oluşturmaya çalışan Gandhi, bireyin, dünya barışına katkıda bulunmak veya hayal ettiği barışı gerçekleştirmek için kişisel bir sorumluluk ve görevi olduğuna vurgu yapmıştır (Senehi & d., 2010, s.35).

[35] Ahimsa (Sanskrit: अहिंसा, Pāli: avihiṃsā) ("merhamet"), Hinduizm, Budizm ve Jainizm inanç sistemlerinde önemli bir erdem olarak kabul edilen kadim bir Hint şiddetsizlik ilkesidir. Genel olarak, bu ilke, şiddete başvurmama, saldırmama ve zarar vermemeye odaklanır (Kutlutürk, 2014).

Barış sürecini anlamak için, genellikle önce var olan çatışmaların doğasını ve kökenlerini incelemek önemlidir. "Çatışma" kelimesi Latince kökenli "conflistus" kelimesinden türemiştir. Çatışmalar, farklı gruplar, topluluklar veya devletler arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanabilir ve genellikle kaynak, güç, ideoloji veya toprak gibi faktörlere dayanabilir. Çatışmalar, sosyal, kültürel, hukuki, siyasi, tarihi ve ekonomik dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir ve zaman içinde derinleşebilir. Çatışmaların nedenleri ve taraflar arasındaki ilişkilerin anlaşılması, barış sürecinin etkili bir şekilde yönetilmesi ve sürdürülmesi için kritik bir temel oluşturur. Bu bağlamda, çatışma analizi, barışın oluşturulması ve sürdürülmesi yolunda atılacak adımları belirlemede önemli bir adımdır (Abbasbəyli & d., 2006, s.233).

Barash ve Webel'e (2002) göre, bireyler, toplumda dönüştürücü bir değişim yaratma kararı alabilirler. Barışın mümkün olduğunu hayal etmek ve inanmak için zihinsel bir dönüşüm gerçekleştirmek, güç paradigmasını "birlikte güç" üzerine kurmak önemlidir. Küresel düşünüp yerel hareket ederek, pozitif barış veya sosyal adaletin inşası mümkündür. (Barash & Webel, 2002, s.42). Barış eğitimi ve yapısal değişim, dünya çapında daha olumlu bir gelecek inşa etmek için temel taşlardır. Bu bağlamda, barışın sürdürülebilir bir temel üzerine inşa edilmesi, bireylerin düşünce biçimlerini dönüştürme ve kolektif çabalarla pozitif değişimler gerçekleştirme potansiyelini içermektedir.

Barış kavramı, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde genellikle savaş çalışmaları bağlamında ele alınmıştır. Bu yaklaşım, Collin'in (2000, s.616) sözlüğünde barışın birinci eşdeğeri olarak "savaşların olmaması" durumunu, ikinci eşdeğeri olarak ise "sakinlik ve sessizlik" durumunu tanımlamasına da yansımıştır. Benzer bir şekilde, Webel (2007, s.5), barışın genellikle arzu edilen fakat savaşlar arasında kısa dönemler dışında ulaşılamayan bir durumu ifade ettiğini vurgulamaktadır. Barış, bazıları için "çatışmanın olmaması" anlamına gelirken, diğerleri için şiddetin veya düşmanlıkların resmen sona ermesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Özerdem'e (2019, s.15) göre, siyasi yöntemlerle çatışmanın çözülmesi ve barışın sağlanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, barış genellikle olumsuz bir bağlamda, yani savaşın yokluğu olarak düşünülmektedir (Eminoğlu & Aydın, 2021, s.497).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan, hem teorik hem de ampirik olarak yoğun tartışmalara yol açan konulardan biri, 1990'ların sonlarından itibaren dünya politikasında önemli bir etki gösteren liberal barış inşa sürecidir. Son yirmi yıllık dönemde, liberal barış modeli barış inşa mekanizmalarının temel bir unsuru olarak algılanırken, aynı zamanda yoğun bir eleştiriye de maruz kalmaktadır. Liberal barış inşa modelleri, genellikle devlet güvenliğini ve barışını demokratik standartlar çerçevesinde düzenlemeyi amaçlayan, çoğunlukla uluslararası kuruluşlar ve uluslararası aktörlerce uygulanan mekanizmalardır. Liberal ve demokratik ülkelerin, diğer liberal olmayan ülkelere kıyasla iç ve dış politikalarında daha barışçıl olacağı yönündeki varsayım, liberal barış kavramı ve bu kavramı koruma amacıyla geliştirilen mekanizmalar üzerine odaklanan uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları literatüründe geniş bir kabul görmektedir. Ancak, bu mekanizmaların eleştirisi de giderek artmaktadır (Oliver & Roger, 2015, s.175). Yapılan tartışma ve eleştirilerin temel argümanı, liberal barış çerçevesindeki çabalara yönelik insani eylemlerin standartlaştırıldığı ve bu çabalardaki liberal barışın, Batı merkezli aktörlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uyumlu hale getirildiğidir. Literatürde öne çıkan iki temel sorun, liberal barış modelinin hem kavramsal hem de ampirik olarak eksikliklere sahip olması ve aynı zamanda bu kavramın egemen aktörlerin birçok çıkarlarına hizmet etmesidir (Coşkun, 2023, s.962).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile öne çıkan liberal barış düşüncesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde birçok çatışma bölgesinde barış inşasının merkezi kavramı haline gelmiştir; ancak, kalıcı bir barışın tesis edilememesi, liberal düşüncenin eleştiriye tabi tutulmasına neden olmuştur. Çatışma sonrası sorunlar, liberal barış inşasının eksikliklerini açıkça göstermekte ve

bu bağlamda çatışma bölgelerinde hibrit bir barış yaklaşımına duyulan ihtiyacı belirginleştirmektedir (Eminoğlu & Aydın, 2021, s.506). Hibrit barış mekanizması, geleneksel askeri ve sivil barış inşası stratejilerinin entegrasyonunu ifade eden bir konsepttir. Bu mekanizma, çatışma alanlarında ortaya çıkan karmaşık ve çok katmanlı güvenlik tehditlerine karşı etkili bir mücadele stratejisi oluşturmayı amaçlamaktadır. Hibrit barış mekanizması, sadece askeri müdahalelerin ötesine geçerek, sivil toplum, diplomasi, ekonomik kalkınma ve bilgi operasyonları gibi çeşitli unsurları içeren kapsamlı bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu mekanizmanın ortaya çıkışı, geleneksel askeri çözümlerin yetersiz kaldığı durumlarda, çatışmaların dinamik ve çok boyutlu doğasının anlaşılması ve bu bağlamda çeşitli unsurların entegrasyonunun zorunluluğuyla ilişkilidir. Hibrit barış mekanizması, çatışma bölgelerinde sürdürülebilir barış ve istikrarı sağlama hedefini güden evrensel bir çerçevedir (Mount, 2018, s.203).

Bu bağlamda, barış inşası kavramının temel tanımı, bireylerin sakinlik ve barış içinde bir toplumsal yapıda yaşayabilmesi için gerekli şartların oluşturulmasıyla ilgilidir. Mahatma Gandhi'nin vurguladığı gibi, barışın özünde bireyin içsel dünyasında başladığı ve ahimsa ilkesine dayalı olarak şiddetten uzaklaşarak gerçeği arayabileceği bir süreç olduğu anlamını taşır. Gandhi'nin öne çıkardığı ahimsa prensibine bağlı olarak, bireyin bu süreçte güçlenmesi ve şiddetsiz eyleme bağlılık ile dünya barışına katkıda bulunma sorumluluğu ve görevi olduğu vurgulanmaktadır.

1.2 Sivil toplum kuruluşlarının genel rolü

Sivil toplum genellikle “aile, piyasa ve devletin dışındaki alan” olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, Avrupa Birliği (AB), sivil toplumu “Devletle bağlantısı olmayan veya devlet tarafından yönetilmeyen bireyler veya gruplar tarafından gerçekleştirilen her türlü sosyal eylem” olarak tanımlamaktadır. Afrika Kalkınma Bankası, sivil toplumun, ortak çıkarlar, hedefler, değerler veya gelenekler doğrultusunda örgütlenip birleşen ve kolektif eylem için harekete geçirilen vatandaşların çıkar ve isteklerinin gönüllü ifadesi olduğunu ileri sürmektedir. Sivil toplum, çeşitli amaçları, destek gruplarını, yapıları, örgütlenme dereceleri, işlevleri, büyüklüğü, kaynak düzeyleri, kültürel bağlamları, ideolojileri, üyelik durumları, coğrafi kapsamı, stratejileri ve yaklaşımları içeren geniş bir aktör yelpazesini kapsar (Cooper, 2018, s.2).

Son otuz yıl içinde dünyada meydana gelen gelişmelerle birlikte, yerel kalkınmada öncü bir rol oynayan devletin işlevi değişiyor ve yerel kalkınma kavramı, yönetişim kavramıyla birlikte ele alınıyor. Devletin azalan rolü, yönetişim kavramının gelişimini etkileyen faktörler arasında sadece biri değildir; aynı zamanda ekonominin denetlenebilirliğinin azalması, artan sınır ötesi ilişkiler ve üretim ile tüketimin küreselleşmesi gibi etkiler de önemli rol oynamaktadır. Bilgi teknolojilerinin etkisiyle gelişen küresel ağlar, aktörler arası ilişkilerin değişimine aracılık ederken, yerel kalkınmanın sorumluluğunun hangi coğrafi düzeyde ve kim tarafından üstlenileceği sorusu önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, devletin tek güçlü aktör olarak yönetim anlayışı, uluslararası kuruluşlar, devletler ve sivil toplum kuruluşları gibi birçok aktörün karşılıklı etkileşimiyle ortaya çıkan bir yönetişime evrilmiştir. Yönetişim sistemine dahil olan aktörlerin farkındalığı ve sorumluluk alma isteği, aktör odaklı yerel kalkınmanın başarısında kilit bir rol oynamaktadır (Becerikli & Köroğlu, 2017, s.130).

Demokrasinin temel aktörleri olarak değerlendirilen sivil toplum kuruluşları (STK'lar), sadece hizmet sağlayıcı olmalarının ötesinde, yerel kapasite geliştirme alanında önemli bir rol oynarlar. Literatürdeki çalışmalar, STK'ların bu alandaki önemini vurgulamakta olup, özellikle yüksek uyum sağlama kapasitesi ve faaliyet çeşitliliği ile yerel ortaklıklarda etkili bir şekilde rol aldıklarını ortaya koymaktadır (Becerikli & Köroğlu, 2017, s.131). UNESCO'nun belirttiğine

göre, STK'ların yerel kapasiteyi geliştirmede etkili olmaları, bu kuruluşların sadece hizmet sağlayıcı olmaktan öte bir misyona sahip olduklarını gösterir (UNESCO, 2009).

2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Barış Sürecindeki Fonksiyonları

Çatışma çözümü ve barış inşası, yalnızca silahların durdurulması veya olumsuz bir barış durumuna indirgenemeyecek karmaşık bir konudur. Barış, sadece silahların susması demek değildir. Bu konuların çözümü, genellikle kolay olmayan ve uzun vadeli bir yaklaşım gerektiren durumları içerir. Basit ve kısa vadeli çözümler pek mümkün değildir. Aksine, genellikle derinlemesine ve karmaşık toplumsal dönüşümleri hedefleyen ve planlayan bir süreç gereklidir. Toplumlar genellikle "Altı ayda, bir yılda, iki yılda veya beş yılda bir süreç başlar ve buradan bir çözüm olur, mesele tamamlanır" şeklinde öngörülerde bulunsa da, gerçeklik bu basitliğin ötesindedir. Çoğu durumda, böyle bir sorunla karşı karşıya gelindiğinde, bu sorun genellikle birkaç kuşağı etkiler. Kolektif silahlı şiddet belirli bir süre içinde sona erebilir, ancak asıl mesele, bu durumun farklı yollar, araçlar ve biçimlerle devam edebileceğini anlamaktır (Çiçek, 2019, s.31).

Savaşın etkilediği topluluklarda barışın tesis edilmesi, insani yardımların sağlanmasından öte bir çaba gerektirmekte olup, bu nedenle çatışma bölgelerinde acil yardım sunmayı taahhüt eden STK'lar, giderek artan bir biçimde kalkınma ajanslarına dönüşmektedir. Ülke içindeki çatışmalar, farklı coğrafi, kültürel ve tarihsel deneyimlere sahip ülkelerde ortaya çıksa da, aynı zamanda sivil kurumların doğasında ve yerel ekonomide önemli benzerlikler doğurarak ortak zorluklar ve ihtiyaçlar oluşturmaktadır.

Birçok savaş deneyimleri olan devletlerde, genellikle devlet, neredeyse tüm sektörlerde belirgin bir aktör olma eğilimindedir. Ancak, gerçekte siyasi kurumlar çoğu zaman halkın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde hizmet verememektedir. Hükümetlerin ekonomik ve sosyal yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için devlet aygıtının güçlendirilmesi ve yeniden yapılandırılması çabaları, sıklıkla büyük bir güç mücadelesi ile karakterize edilen siyasi ortamda ciddi engellere takılmaktadır. Aynı zamanda, siyasi liderlerin sınırlı meşruiyeti, aşırı kutuplaşma ve ülkenin geleceği konusunda fikir birliğinin olmaması, bu tarz ülkeleri diğerlerinden ayıran unsurlardır. Savaşın etkilediği toplumlarda, demokratik ülkelerde hükümetlere baskı uygulama aracı olarak görev yapan STK'lar, genellikle yeterince gelişmemiştir. Var olan kurumlar genellikle deneyimsiz ve aşırı politikleşmiştir, bu da etkinliklerini önemli ölçüde azaltmaktadır (Yılmaz, 2008, s.123).

Barış inşası çalışmalarında yaygın olarak kullanılan standart uygulamalar, prensipler ve yöntemler olmasına rağmen, barış inşası, her bir durum, çatışma ve toplum için özelleştirilmesi ve hem teorik hem de pratik olarak planlanması gereken bir süreçtir. Barış inşası, uygulandığı toplum, bölge veya durumda meydana gelen değişikliklere bağlı olarak adapte edilebilen geniş bir kapsamı olan, elit düzey aktörlerden sivil yapılarına, yüksekten alçak düzeye ve alçaktan yüksek düzeye kadar birbirine entegre edilen karmaşık, çok katmanlı ve kapsayıcı faaliyetlerin bir kombinasyonunu ifade eden bir çalışma sürecidir.

Sivil toplum kuruluşlarının barış inşasına dair fonksiyonların, uygulanabilirlikleri ve etkinlikleri, her bir olay, durum ve toplum için özelleştirilebilir nitelikte olmalıdır. Bu fonksiyonların gerçekleştirilmesi, şiddet seviyesi, ilgili devletlerin tutumları, medyanın etkisi, diaspora desteği ve diğer dış politika aktörleri ile faktörlerin pozisyonları gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterebilir (İşbilir, 2021, s.91).

STK'lar, barış inşası sürecinde çeşitli ve önemli katkılarda bulunma potansiyeline sahiptir. Bu katkılar, genellikle çok boyutlu ve çeşitli bir etki yaratır, bu nedenle STK'ların barış inşası sürecindeki rollerini anlamak, literatüre zenginlik katmak ve toplumsal dönüşümle ilgili bilgi

birikimini artırmak açısından önemlidir. STK'ların bu alandaki faaliyetlerini barışın teşviki ve bilinçlendirme, diyalog ve arabuluculuk, koruma ve savunuculuk şeklinde biçimlendirmek mümkündür.

Sivil toplum örgütlerinin barış süreçlerindeki rolü, farklı terimlerle ifade edilse de, temelde insan hayatını korumak amacını taşımaktadır. STK'lar, barışın önemine dair farkındalığı artırarak toplumlar arasında barış kültürünün gelişimine katkıda bulunabilirler. Bu bilinçlendirme, toplumun geniş kesimlerini barışın önemi, çatışma çözümü ve insan hakları konularında bilgilendirmeyi amaçlar. Bu süreç, sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü eğitim kampanyaları, seminerler ve medya aracılığıyla gerçekleşir. Bu faaliyetler, toplumda barış kültürünün gelişmesine katkı sağlar ve uzun vadeli bir anlayışın oluşumuna öncülük eder.

Bu çerçevede, sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü bilinçlendirme faaliyetleri, toplumun geniş kesimlerine ulaşarak barışın anlamını vurgular ve bireyler arasında farkındalık yaratır. Aynı zamanda, teşvik faaliyetleri, barışa yönelik olumlu davranışları özendirmek ve toplumun barışa aktif bir şekilde katılımını sağlamak adına kapsamlı projeleri içerir. Bu çabalar, sivil toplumun barış süreçlerindeki etkili rolünü pekiştirmeye yönelik önemli adımları simgeler.

Toplumlarda çatışmanın her evresinde ve çatışma sonrası barış inşa süreçlerinde, STK'lar tarafından çeşitli ölçeklerde kolaylaştırıcılık veya arabuluculuk faaliyetleri yürütülmektedir. Bu faaliyetlerin boyutu ve kapsamı, STK'ların kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir. Yerel düzeyde, çatışma yaşayan taraflar arasında, resmi makamlar ve sivil gruplar arasında, uluslararası toplum ve lokal aktörler arasında, uluslararası örgütler ile çatışan bir taraf sivil toplum örgütlerinin devreye girdiği ve resmi olmasa da, çok önemli kolaylaştırıcılık rolü üstlendiği durumlar ortaya çıkabilir.

Arabuluculuk, çeşitli hedeflere yönelik olarak sivil toplum kuruluşları tarafından başarıyla gerçekleştirilebilen bir pratiktir. Bu hedefler arasında çatışmanın önlenmesi, şiddetin azaltılması, ateşkes sağlanması, tutuklu, esir veya mahkum takası yapılması, barış anlaşması ve barış inşa süreçlerinde tarafların anlaşmasının temini, silah teslim veya silahsızlanma süreçlerinin izlenmesi ve nüfus hareketliliği ile yerinden edilmiş grupların güvenli geri dönüşlerinin gözlemlenmesi bulunmaktadır. STK'lar, bu amaçlara ulaşmak için kolaylaştırıcılık veya arabuluculuk rolünü üstlenebilirler.

Bu tür inisiyatifler, çatışmaların önlenmesi veya çözülmesi bağlamında çok taraflılık esasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, yerel ve uluslararası örgütler arasında bir uyum ve işbirliği gerekmektedir. Bu kuruluşlar, çatışma çözüm süreçlerinde rol alırken, sınırları ve çözüme ulaşma oranları konusunda çeşitli tartışmalara konu olabilir. Ancak, çatışma ortamında arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık faaliyetleri, sivil toplumun çatışma yönetimi ve barışa katkı konusundaki etkili rolünü vurgulamaktadır (Tanner, 2021).

Bu faaliyetler, belirli bir ülkedeki insani yardım kuruluşlarının varlığının düzenlenmesi, yardıma ve korunmaya muhtaç sivil nüfusa erişimin müzakere edilmesi, yardım programlarının izlenmesi, uluslararası hukuk ve normlara saygının teşvik edilmesi, yerel birey ve kurumların desteklenmesi ve katılım sağlanması gibi çabaları da içermektedir. Bu insani hedefleri desteklemek için yürütülen faaliyetler ise, genel olarak bir savunuculuk rolü çerçevesinde değerlendirilebilir (Dağ, 2022, s.35).

STK'lar çeşitli savunuculuk türleri ile barış inşa süreçlerinin birçok aşamasında kendini göstermektedir. Toplumun geniş kesimlerini harekete geçirme amacı güden, rejim değişikliği taleplerini ifade etme, insan hakları ihlallerini protesto etme, yapısal şiddet uygulamalarını kınamak ve dünya kamuoyunun dikkatini bölgedeki darbeler, insan hakları ihlalleri, şiddet, katliam, soykırım veya saldırılara çekme hedefiyle gerçekleştirilen kitlesel yürüyüşler, toplantılar, protesto gösterileri ve sivil eylemler, savunuculuk faaliyetlerinin en yaygın olanları arasında yer almaktadır. Buna benzer bir diğer savunuculuk yöntemi barış inşası süreçlerini hızlandırmak için gerçekleştirilen lobi faaliyetleri ve çatışmada zarar gören sivil tarafların haklarını korumaya çalışmaktır (İşbilir, 2021, s.97).

Sonuç

Bireyin içsel dünyasında başlayarak, ahimsa ilkesine dayalı olarak şiddetten uzaklaşarak gerçeği arama sürecini içeren barışın inşası ve sürdürülmesi için kritik temellerden biri çatışma analizidir. Bu süreci daha iyi anlamak için çatışmaların doğasını ve kökenlerini derinlemesine incelemek gerekmektedir. Soğuk Savaş sonrasında dünya politikasında önemli bir etki yaratmış olan liberal barış modeli Batı merkezli çıkarlara ve egemen aktörlere hizmet ettiği gerekçesiyle eleştirilere maruz kaldığı için modern dünyada çatışma bölgelerinde hibrit bir barış yaklaşımına ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür. Bu yeni hibrit barış modeli geleneksel askeri ve sivil barış inşası stratejilerinin entegrasyonunu amaçlayarak daha insani bir yaklaşım barındırıyor. Böyle bir barış modelinin uygulanmasında uluslararası kuruluşlar ve devletler dışında amaçları sadece toplumsal katkılar sağlamak olan sivil toplum kuruluşları önemli bir rol oynarlar. Barış sürecinde çeşitli fonksiyonlar üstlenen STK'lar, bilinçlendirme faaliyetleriyle toplumlar arasında barış kültürünün gelişimine katkıda bulunurlar. Diyalog ve arabuluculuk faaliyetleriyle çatışma çözümüne katkı sağlarlar. Ayrıca, koruma ve savunuculuk rolleriyle de toplumları insan haklarına saygı konusunda bilinçlendirirler. Söz konusu bu çabalar, barışın temelinde bireyin içsel dönüşümünü ve toplumsal dönüşümü teşvik etme amacını taşır.

Kaynaklar

Abbasbəyli, A., Dərabadi, P., İbrahimov, Ə. (2006). *Konfliktologiya*. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 251 s.

Barash, D., Webel, C. (2002). *Peace and Conflict Studies*. Thousand Oaks, CA: Sage, 69 p.

Becerikli, K., Köroğlu, B. (2017). STK'ların Yerel Kapasite Geliştirmede ve Yerel Kalkınmada Rolü; Antakya Örneği, s.129-140.

Çiçek, C. (2019). Çatışma Çözümü ve Toplumsal Barış İnşasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Deneyimleri (Derleme). *DİSA Yayınları*, 242 s.

Cooper, R. (2018). What is Civil Society? How is the term used and what is seen to be its role and value (internationally) in 2018? K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies.

Coşkun, E. (2023). Barış İnşa Süreçlerinde Yeni Yaklaşımlar: Liberal Barıştan Melez Barışa Dönüşüm Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 22*(3), s.960-977.

Dağ, A. (2022). Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Barış İnşasındaki Katkıları: Moro Barış Süreci Örneği. *Middle East Journal Of Refugee Studies, 7*(2), s.31-49.

Eminoğlu, A., Aydın, Y. (2021). Bariş İnşasında Yeni Bir Yaklaşım Olarak Hibrit Barış: Bosna-Hersek Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14*(2), s.495-512.

Fred Tanner, Conflict prevention and conflict resolution: limits of multilateralism, ICRC, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jqq2.htm

Gandhi, M. "Ahimsa, or the Way of Nonviolence." In J. Fahey and R. Armstrong (eds.), A Peace Reader: Essential Readings On War, Justice, Non-Violence and World Order. Mahwah, NJ: Paulist Press, 1992

İşbilir, C. (2021). Sivil Toplum Kuruluşlarının Barış İnşası Fonksiyonları Ve Türk Stk'larının Barış İnşaedici Kapasitesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 8*(2), s. 85-126.

Mount, G. (2018). Hybrid Peace/War. *In book: Hybridity on the Ground in Peacebuilding and Development: Critical Conversations, Chapter 12*, pp.203-216.

Oliver, R,. Roger G. (2015). Where now for the critique of the liberal peace?. *Cooperation and Conflict, 50*(2), pp. 171-189.

Rolü; Antakya Örneği. *Planlama, 27*(2), s.129–140.

Senehi, J., Ryan, S., Byrne, S. (2010). Introduction: Peacebuilding, Reconciliation, and Transformation. *Peace and Conflict Studies, 17*(1), pp.1-42.

UNESCO (2009). The role and impact of NGOs in capacity development From replacing the state to reinvigorating education, (I. Ulleberg) UNESCO.

Yılmaz, M. (2008). Non-Governmental Organizations And Peacemaking. *Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(2), s.118-132.

KIRGIZ TOPLUMUNDA KADINLARIN YERİ
THE PLACE OF WOMEN IN KYRGYZ SOCIETY

Dinara ASAKEEVA
Prof. Dr., K. Karasaev Bişkek Devlet Üniversitesi, Kırgızistan.

Özet

Yazıda, Orta Asya'nın en eski halklarından biri olan Kırgızlarda kadının toplumdaki ve tarihte alan yeri ve günümüzde nasıl değiştiği anlatılacak. Kırgız halkı göçebe bir yaşam sürmüş ve göçebe uygarlığında gelenek ve göreneklere dayalı değerler edinmiştir ve zor durumlara bakmadan gelişmiştir. Bu tür değerler Kırgız toplumunda kadınlara karşı özel bir tutum oluşturmuştur çünkü Kırgız toplumunda kadının rölü diğer milletlerden oldukça farklıdır. Halk edebiyatındaki eserlerde ve destanlarda kadınlara olan saygıdan bahsedilir; örneğin Kyz Saykal, Kanykei, Ayçurek, Akyl Karaçaç, Aiganyş, Canıl Mırza, Kenjeke vb. Bu tür kadınlar her zaman halk ağızına alınmış. Kadınlar erkeklerle eşit haklara sahipti, açıkça konuşuyordu ve halk yönetimine katılabiliyorlardı. Halk arasında Burulça, Kurmancan Datka, Canıl Mırza, Sono Ayım ve Zıynat gibi birçok önde gelen ve seçkin kadın vardı. Kırgız kadını hiçbir zaman peçe takmadı, sadece ev işi yapma hakkına sahip olmadı, toplumda onların da büyük hakkı vardı. Kırgız milletinin en güçlü kadınlarından bazıları erkeklerle aynı geniş faaliyet alanına sahip olmuş, zor zamanlarda halkı korumaya çalışmış ve yönetebilmişler, halkın birlikte yaşamasın sağlamışlar, jeopolitik meselelere müdahil olmayı başarmış ve tarihte kendi isimlerini tanıtmışlar ve tek kırgız halkının değil tüm Türk milletinin tarihine iz bırakabildiler.
Bu güzel olgu günümüzde de devam etmekte, kadının toplumdaki konumu güncellenmekte, eğitim düzeyi artmakta, sosyal ve politik faaliyetlere aktif olarak katılmaktadır. Aynı zamanda kadınlara yönelik olumsuz bir tutum da var.
Bu makale bu konuda araştırma yapmakta ve Kırgız kadınının tarihteki konumunu, toplumdaki yerini bilimsel analizler yardımıyla ortaya koymaya çalışmaktadır.
Anahtar Kelimeler: kadınlık, çağ, toplum, devir, kavram, kader, tarih, Türk dünyası, düşünce, hakikat.

Abstract

This article the place of women in society and history among the Kyrgyz, one of the oldest peoples of Central Asia, and how it has changed today will be explained. The Kyrgyz people lived a nomadic life and acquired values based on traditions and customs in the nomadic civilization and developed regardless of difficult situations. Such values have created a special attitude towards women in Kyrgyz society, because the role of women in Kyrgyz society is quite different from other nations. Respect for women is mentioned in works of folk literature and epics; for example Kyz Saykal, Kanykei, Ayçurek, Akyl Karaçaç, Aiganyş, Canıl Mırza, Kenjeke etc. Women had equal rights with men, could speak openly and participate in popular government. There were many prominent and distinguished women among the people, such as Burulça, Kurmancan Datka, Canıl Mırza, Sono Adım and Zıynat. Kyrgyz women never wore veils, they not only had the right to do housework, they also had great rights in society. Some of the most powerful women of the Kyrgyz nation had the same broad field of activity as men, they tried to protect and manage the people in difficult times, they ensured that the people lived together, they managed to intervene in geopolitical issues and introduced their own names in history, and they were able to leave their mark on the history of not only the Kyrgyz people but the entire Turkish nation.

This beautiful phenomenon continues today, women's position in society is being updated, their education level is increasing, and they actively participate in social and political activities. At the same time, there is a negative attitude towards women.
This article conducts research on this subject and tries to reveal the position of Kyrgyz women in history and their place in society with the help of scientific analysis.
Keywords: femininity, era, society, period, concept, destiny, history, Turkish world, thought, truth.

O'ZBEKLARDA UMAY ONA KULTI
CULT OF UMAY ANA IN UZBEKS

Feruza DJUMANIYAZOVA,
Prof. Dr., O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti, Toshkent /
ORCID ID: 0000-0002-7992-9087

Özet

O'zbek xalqining qadimiy tasavvurlariga ko'ra Umay Ona bolalar va onalar, qut-baraka ilohasi hisoblanadi. O'zbek mifologiyasiga Umay timsoli qadimgi hindlar yoki eroniy xalqlardan kirib kelgan degan qarash mavjud bo'lsa, ko'pchilik tadqiqotchilar uni "oy" so'zi bilan bog'lab turkey muhitda yaratilgan deb hisoblaydilar. Xususan, xomilador ayollar va yangi tug'ilgan chaqaloqlarning asrovchisi sifatida xalq orasida inonchlar yuradi. U bola tug'ilganidan to gapirguncha va yurib ketguncha himoyachi bo'lgan afsonaviy keksa ayol qaraladi. Qut-baraka timsoli Xumo qushi ham aslida Umay ona bilan bog'liqdir. Uma so'zi aslida qadimda ona ma'nosida kelgani ham aytiladi. Mahmud Qoshg'ariy "Devonu lug'otit turk" asarida "Umayga topinsa o'g'il bo'ladi" deb keltirgan. Shuningdek, u "Umay" so'zining chaqaloq tug'ilganda u bilan keladigan yo'ldosh ekanini ham aytib o'tgan. Boshqa turkiy xalqlarda Umay/Umoy/Umo shaklida keluvchi bu bolalarni himoya qiluvchi ilohaga o'zbeklar ona so'zini qo'shib Umay ona yoki islom kirib kelganidan keyin "Anbar ona" deb atashgan. Xalq orasida doya ayollarning tug'ruq paytida "Meni qo'lim emas, Umay Onaning qo'lidir" deb ish boshlashi ham bejizga emasdir.

Umay o'zbek xalq og'zaki ijodidagi Momo Havodan keying eng qadimiy obrazlardan biridir. U o'zbeklarda eng qadimgi oilaning onasi va yaratuvchisi hisoblanadi. Boqiy hayot va farovonlik, mo'lchilik ramzi deb sifatlanuvchi bu ayol uch ayri shoxli bosh kiyimda, quloqlariga isirg'a taqqan, ba'zan qanotli holda ham tasavvur qilingan. Shunindgek, u qo'lida qadah yoki kosa tutib turgan yonida kosa bor shaklda tasvirlangan. Qadah yoki kosalar "qut", ya'ni g'oyibdan kelgan hukmdorlik belgisi yoki sodiqlik uchun ichilgan ont ramzi deb qabul qilingan. Tasviriy san'atimizda ayol boshli ko'krakdor qush tasviri ham Umay ona bilan bog'liqdir.

Bugungi kunda Umay ona kulti o'zbeklarda transformatsiyaga uchragan. Biroq, o'zbeklarda uchraydigan Moyli, Meyli kabi erkak ismlari uzoq yillar farzand ko'rmasdan yurib, so'ng homilador bo'lganda tug'ilgan bolalarga Umay Onaga minnatdorchilik uchun qo'yilgani aytiladi. Xalq orasida ko'plab "farzand beruvchi" deb qabul qilingan ziyoratgohlar ham Umay onaning keying davrlarda transformatsiyaga uchrab o'zgargan ismlari bilan bog'liqdir (Jizzax viloyati Zomin tumani hududida joylashgan Parpi Oyim ziyoratgohi). Shuningdek, islom kirib kelganidan keyingi Anbar ona timsoli ham aslida Umay Ona bilan bog'liqdir. Chunki Anbar ona ham ko'p narsani bilguvchi, ayollar g'amxo'ri, ayollar shug'ullanadigan xunarmandchilikning piri sifatida tasvirlanadi.

Xullas, o'zbeklarning asrlar davomida shakllangan afsonaviy qarashlaridagi Umay ona timsoli azaldan ijtimoiy-siyosiy hayotda boshqa ayollar uchun o'rnak bo'ladigan kuchli ayol qiyogasi (imidji), oila va bola muqaddasiligini anglash uchun o'ylab chiqarilgan bo'lishi mumkin.

Abstract

According to the ancient beliefs of the Uzbek people Umay Ana is the goddess of children and mothers, blessing. If there is a view that the Umay symbol entered Uzbek mythology from the

ancient Indians or Iranian peoples, most researchers believe that it was created in the Turkish environment by connecting it with the word "moon". In particular, believers walk among the people as guardians of pregnant women and newborn babies. She is considered a legendary old woman who protects a child from birth until it can talk and walk. Huma bird, a symbol of good luck, is actually related to mother Umay. It is also said that the word Uma actually came in the meaning of mother in ancient times. Mahmud Kashgari quoted in his work "Devonu lug'otit Turk" that "she will have a son if she worships Umay". He also mentioned that the word "Umay" is a companion that comes with a baby when it is born. In other Turkic peoples, Umay/Umoy/Umo is the protector of children, and Uzbeks added the word "mother" to it and called it "Anbar mother" after the introduction of Islam. It is not for nothing that midwives start their work during childbirth by saying, "It's not my hand, it's Umay Ana's."

Umay is one of the most ancient characters in Uzbek folklore. She is the mother and creator of the oldest Uzbek family. This woman, who is described as a symbol of eternal life, prosperity, and abundance, is depicted wearing a three-pronged headdress, wearing earrings in her ears, and sometimes with wings. She is depicted in the form of holding a goblet or cup with a cup next to him. Cups or bowls were considered to be "qut", a symbol of a rulership from the unseen or a symbol of a sworn oath of loyalty. In our fine art, the image of a breasted bird with a female head is also associated with Umay Ana.

Today, the Umay Ana cult has undergone a transformation among Uzbeks. However, it is said that male names such as Mayli and Meyli, which are found in Uzbeks, are given to children who have been childless for many years and then become pregnant in order to thank Umay Ana. Many shrines, which are accepted as "child-giver" among the people, are also associated with the names of mother Umay, which underwent transformation in later times (Parpi Oyim shrine located in the territory of Zomin district, Jizzakh region). Also, the image of Anbar Ana after the introduction of Islam is actually related to Umay Ana. Because Umay Ana is also depicted as a person who knows a lot of things, takes care of women, and is a priest of crafts that women are engaged in.

So, the image of Umay Ana in the legendary views of Uzbeks, formed over the centuries, may have been created to understand the sanctity of the family and child, the image of a strong woman who serves as an example for other women in social and political life.

KADIN ŞAPKA TASARIMINDA FORM ARAYIŞLARI VE VIVIENNE SHERIFF TASARIMLARI

FORM SEARCHES AND VIVIEN SHERIFF DESIGNS IN WOMEN'S HAT DESIGN

Itır ARAT[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Anabilim Dalı, Tekstil ve Moda Tasarımı Bilim Dalı, Eskişehir, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-9311-8072

Özet

Moda tasarımının önemli unsurları arasında yer alan aksesuarlar bireyin kendini ifade etmede yararlandığı başlıca yardımcı öğelerdendir. En çok başvurulan ifade ve temsil araçlarından olan aksesuarlar, moda tasarımcıları ve tüketiciler için önemli araçlardan biridir. İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren yapımına başlanan aksesuarlar 21. yüzyıl tasarım anlayışına doğru evrilen bir dizi değişikliğe tabi olmuştur. Malzeme ve teknik ilişkisini yaratıcı bağlamda ortaya koyarak tasarım alanında var olmak isteyen tasarımcılara özgün olma yönünde olanak sağlayan aksesuarlar arasında en önemli parçalardan biri şapkalardır. Aksesuar olarak şapkalar, moda tasarımında tamamlayıcı bir öğe olmaktan ziyade başlıca öğeler arasında gösterilmeye başlanmıştır. Bunun sebebi ise şapkaların toplumdaki sınıfı ya da zümreyi ifade eden bir aksesuarı olarak sıklıkla tercih edilmesidir. Bu durum ise bir gösterge olarak yararlanılan şapkaların moda tasarımında vazgeçilmez bir duruma gelmesini sağlamıştır.

Moda tasarımında önemli bir yere sahip olan kadın şapka tasarımlarının önde gelen yaratıcıları arasında Stephen Jones, Philip Treacy, Vivien Sheriff, Jean Paul Gaultier, Elsa Schiaparelli ve Jane Taylor gibi isimler yer almaktadır. Form arayışlarıyla yaratıcı şapkalar tasarlayan tasarımcılardan Vivien Sheriff ve tasarımcının kadın şapkaları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın temel amacı, kadın şapka tasarımındaki yaratım olanaklarına işaret etmek ve Vivien Sheriff'in şapka tasarımlarını incelemektir. Çalışmada, şapka tasarımının öncü isimleri arasında yer alan Sheriff'in yaratıcı form ve çağdaş anlayışla oluşturduğu kadın şapka tasarımları malzeme ve biçim özellikleri bakımından değerlendirilerek ele alınmaktadır. Çalışmanın bulguları, biçimsel ve kavramsal olarak ele alınan şapka örneklerinin yaratıcı formlarını ortaya koymaktadır. Moda kavramı açısından incelendiğinde, çeşitli anlamlarda kullanılan alternatif öğelerden birinin önemli tasarımcılar tarafından yapılan kadın şapkaları olduğu görülmektedir. Ancak şapkanın yaratımında öncelik verilmesi gereken şeylerden birinin, kullanılan yöntem ve malzemeleri daha görünür kılan ve tasarımın önemli bir bileşeni olan biçimsel özellikleri olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, moda görünümlerini biçim ve malzeme açısından destekleyerek tasarımda bütünlüğü yakalamaya aracı olan yaratıcı şapka uygulamaları ile Vivien Sheriff'in bu bağlamadaki tasarımlarının moda tasarımına katkı sağladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Moda, Aksesuar Tasarımı, Şapka Tasarımı, Kadın, Vivien Sheriff.

Abstract

Accessories, which are among the important elements of fashion design, are one of the main auxiliary elements that individuals use to express themselves. As one of the most widely used means of expression and representation, accessories are one of the most important tools for fashion designers and consumers. Accessories, which have started to be made since the first periods of humanity, have been subject to a series of changes evolving towards the 21st century design understanding. Hats are one of the most important pieces among the accessories that

enable designers who want to exist in the field of design to be original by revealing the relationship between material and technique in a creative context. As an accessory, hats have started to be shown among the main elements rather than being a complementary element in fashion design. The reason for this is that hats are often preferred as an accessory that expresses the class or caste in society. This situation has made hats, which are used as an indicator, indispensable in fashion design.

Stephen Jones, Philip Treacy, Vivien Sheriff, Jean Paul Gaultier, Elsa Schiaparelli and Jane Taylor are among the leading creators of women's hat designs, which have an important place in fashion design. Vivien Sheriff, one of the designers who designs creative hats with her search for form, and her women's hats are the subject of this study. The main purpose of this study is to point out the creative possibilities in women's hat design and to examine Vivien Sheriff's hat designs. In the study, Sheriff's women's hat designs, which are among the pioneering names of hat design, are evaluated in terms of material and form characteristics. The findings of the study reveal the creative forms of the hat examples discussed formally and conceptually. When analyzed in terms of the concept of fashion, it is seen that one of the alternative elements used in various meanings is women's hats made by important designers. However, it can be said that one of the things that should be prioritized in the creation of the hat is its formal features, which make the methods and materials used more visible and are an important component of the design. As a result, it can be said that Vivien Sheriff's designs in this context contribute to fashion design with creative hat applications that support fashion looks in terms of form and material and help to achieve integrity in design.

Keywords: Fashion, Accessory Design, Hat Design, Woman, Vivien Sheriff.

Giriş

Dünyada yaşanan toplumsal, sosyal ve kültürel gelişmelerle birlikte sanat ve tasarım alanlarında da değişimler meydana geldiği bilinmektedir. Özellikle sanat ve tasarımın etkileşimine bağlı olarak yaratıcı bağlamda alternatif yaklaşımların geliştirilmesi, moda tasarımına da bu yaklaşımların yansımasını sağlamıştır. Geniş bir perspektiften bakmayı gerektiren yaratıcı çalışmalar aksesuar tasarımındaki uygulamalarda da kendini göstermektedir.

Aksesuar tasarımında malzeme ve teknik alanlardaki fırsatların araştırılması, yaratıcı düşünce ve üretim uygulamalarındaki küresel ilerlemelere paralel olarak gerçekleşmiş ve çağdaş tasarımları da etkilemiştir. Sonuç olarak aksesuarlar, özellikle aksesuar tasarımındaki modern trendlerin yükselişiyle birlikte, günümüz giysi tasarımındaki moda anlayışının önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir.

Vücuda eklenen, koruma, saklama ya da sergileme işlevi gören çıkarılabilir parçalar olan aksesuarlar, kullanıcının kimliğinin sembolleri olarak kendi başlarına güçlü bir ifade biçimi sunabilmelidir. Yetenekli zanaatkârlar, günümüzde moda endüstrisinin önde gelen figürleri olan stil öncülerine dönüşmüştür. Zanaatkâr olarak başlayan ve yirmi birinci yüzyılda moda endüstrisine yön veren aksesuar tasarımcıları da diğer trendlerin gelişimini destekleyen önemli bileşenler üretmektedir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de en ilgi çeken nesneler arasında aksesuarlar yer almaktadır. Bu durumun, insanların hayatlarını kolaylaştırmak ve ihtişamlarını sergilemek için aksesuarları kullanmak istemelerinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Buna bağlı olarak aksesuar tasarımlarında estetik çekicilik ile faydacı gereklilikleri dengelenmelidir. Kullanıcılar ve izleyiciler, giderek daha önemli moda ifadeleri ve bileşenleri haline gelen aksesuarlara ilgi duymaktadır (Lau, 2014:6-11).

En önemli aksesuarlardan biri olan şapkalar, günümüzde moda tasarımının en temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, çağdaş aksesuar tasarımının potansiyelini vurgulamak ve şapkalarda yaratıcı formların uygulanmasını araştırmaktır. Çalışma, şapka tasarımcılarının yaratıcı form aracılığıyla modern trendleri sergileyen tasarımlarını ele almaktadır. Çalışma kapsamında, şapka tasarımı alanında öncü olarak kabul edilen tasarımcıların eserleri, biçim ve malzeme özellikleri ile örneklendirilmiş ve önemli şapka tasarımcıları arasında olan Vivien Sheriff'in tasarımları form açısından değerlendirilmiştir. Şapkanın yaratımında öncelik verilmesi gereken unsurlardan birinin, kullanılan yöntem ve malzemeleri daha görünür kılan ve tasarımın önemli bir bileşeni olan yaratıcı form uygulamalarının olduğu söylenebilir.

1. Şapkanın Tanımı ve Kullanımı

Moda tasarımında en sık kullanılan ifade ve temsil biçimleri arasında olan aksesuarlar, tasarımcılar için önemli bir uygulama alanı sağlarlar. Aksesuarlar, tasarımcılara özgünlüklerini geliştirebilecekleri bir alan yaratır ve tasarım alanında çalışmak için arzu ettikleri malzeme ve teknikleri kullanarak benzersiz formlar oluşturmalarına olanak tanır. Giysilere son dokunuşları katan, kişinin karakterini ve becerisini sergileyen parçalar olan aksesuarlar tüketiciye ince dokunuşlarla stil seçenekleri sunarlar.

Şapkaların moda endüstrisi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir ve genellikle tasarımcıların sofistike bir estetik sunarken yeni konseptler ve kullanımlar arayışıyla ilişkilendirilmektedir. Şapka, günümüzde bir aksesuar olmasına ve giysilerin tamamlayıcı bir parçası olarak kullanılmasına rağmen, geçmişte insanlar için daha önemli ve anlamlı bir parça olmuştur. Başa giyilen başlık anlamına gelen "Şapka" kelimesi, Latince "Cappa" kelimesinden türemiş; Polenezce'de Czepska'dan, Arapça'da ise "Kafes" anlamına gelen "Şebik" den gelmektedir (Uysal, 2011). "Milinler" ise güncel olarak şapkacıları ifade eden kelimedir. En temel malzemelerden yapılan ve zenginlik ve güç sembolleriyle süslenen ilk başlıklar, şapkanın tarih boyunca nasıl giyildiğine dair örneklerdir (Lau, 2014:38).

Arkeolojik kanıtlar, şapka takan ilk insanların Mısırlılar olduğunu göstermektedir. Mısırlılar M.Ö. 3200 civarında saçlarına tüy takarken, hükümdarlar taç ya da perukla kaplı keten kullanırlardı. Türk tarihinde ise şapkanın Orta Asya dönemlerine kadar dayanan bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir (Azaplar, 2019).

Şapkalar ilk medeniyetlerden itibaren statü ve rütbe göstermek amacıyla kullanılan başlıklar olmuştur. Örneğin, Sümer ve Asur kültürlerinde yüksek rütbeli kişilerin parlak renkli başlıkları (şapkaları) altın işlemelerle süslenirdi. Başlıklar ya da kepler tipik olarak bantlardan, çizgili başlıklardan, silindirik yüksek taçlardan ve aşağıya doğru uzanan yüksek başlıklardan oluşuyordu. Mezopotamya Ur mezar kazılarından elde edilen altın yapraklar ve çiçek desenleri gibi buluntular, o dönemde giyilen başlıklara ışık tutmaktadır. Sümer kraliçesi Pu-abi'nin altın başlığı bir sosyal statü ve güç simgesi olarak kabul edilir ve altın başlık formunun oluşturulmasında altın çiçek temalarının kullanıldığı görülmektedir (Erkuş, 2013).

Ortaçağ'da ise "Barbe" veya "Barbette" olarak bilinen basit beyaz keten kumaş, ortaçağ başlıkları için baş süsleri yapımında kullanılırdı. Pilili gibi görünen ve "Barbette'in bir gelişimi olan Barbe'nin yüzyılın son yıllarında benimsenmiş ve ona altıncı yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdürmüştür. Çenenin alt kısmı, ağzın hemen altından başlayan ve pilili kumaştan oluşan başlığa Barbe adı verilmekteydi (Amphlett, 2003).

Kadınlar, dini baskıların ve kıyafet standartlarının hafiflediği on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, düğünler ve balolar için renkli, cenazeler için siyah tül ve dantel gibi çeşitli başlıkları kıyafetlerinin tamamlayıcısı olarak takmaya başlamıştır. Çalışan ve okuyan kadınlar

artık daha modern giysiler tercih ettiği bu dönemde giysiyle uyumlu şapkalar, başların açık olmasıyla birlikte tamamlayıcı başlıklar önemli bir unsur haline gelmiştir (Bursalıgil, 2009).

Kostüm tarihçilerine göre, geçmiş dönemlerde giysileri süslemek için kullanılan aksesuarların birçoğunun modası geçmiş olsa da, baston, şapka ve eldiven gibi hala kullanımda olanların sosyal konumun önemli göstergeleri haline geldiğini belirtmişlerdir (Crane, 2009). Şapka, statü sembolü olarak hizmet etmek, kıyafet ve üniformalarla eşleşmek, siyasi ve dini mesajlar iletmek, soğuk ve sıcaktan mevsimsel koruma sağlamak, dikkatleri üzerine çekmek, çirkin bir görünümü gizlemek ve kişisel mesajlar göndermek gibi çeşitli amaçlara hizmet eder. Resmi görevleri ve sosyal sınıfları belirleyen bir araç olmaktan çıkıp hem erkek hem de kadın üniformalarının temel bir bileşeni haline gelmiştir. Polis memurları, askerler, posta çalışanları ve havayolu hostesleri bunlara örnek olarak verilebilir. Şapkalar geçmişte sipariş üzerine üretilmekte iken günümüzde bu alışkanlık eskisi kadar popüler olmayıp daha çok seri üzerim üzerinden sürdürülmektedir (Uysal, 2011).

2. Kadın Şapka Tasarımında Form Arayışları

Geleneksel yöntem ve malzemelerin yetersiz kalması nedeniyle 1960'larda çeşitli sanat akımlarının etkisiyle modern eğilimler sergilemeye başlayan ve gelişimini hızlandıran aksesuar tasarımı, zanaatkâr-tasarımcılara yaratıcılıklarını ve deneyselliklerini kullanmaları için alan yaratmıştır. Sonuç olarak bu yöntemler, tasarımcılar tarafından alınan biçimsel ve teknolojik kararları da etkilemiştir.

Tasarım dünyasının en bilinen isimleri arasında yer alan Philip Treacy, şapkaya ilişkin algıları değiştiren ve bu alana önemli katkı sağlayan bir şapka tasarımcısıdır. Şapkaları ile kullanıcının süslenme ve güzelleşme gibi ihtiyaçlarını gidermeyi başaran tasarımcı oldukça popüler yere sahiptir. Bu sebeple, Treacy'nin tasarladığı şapkalar, hem Hollywood'un önemli isimleri hem de Avrupa'da yaşayan aristokratlar tarafından tercih edilmektedir. Esin kaynağı olarak doğadaki form, çizgi ve güzelliklerden yararlanan Philip Treacy, heykel ve sanatın diğer dallarını yakından takip ederek kullanıcılar için çağdaş tasarımlar yapmaya devam etmektedir (Lau, 2014:44).

Pek çok ödülün sahibi olan Philip Treacy, geniş kitlelere ulaşan tasarımları ve yaratıcı becerileri sayesinde Karl Lagerfeld, Alexander McQueen vb. gibi moda alanında tanınmış birçok tasarımcı ile birlikte çalışmıştır. Tasarladığı heykelsi şapkaları, ünlü isimler ve kraliyet üyeleri tarafından tercih edilen Treacy, diğer giysi tasarımcıları ile iş birliği yaparak popüleritesini korumaktadır (Görsel 1.).



Görsel 1. Philip Treacy'e ait şapka tasarımı, İlkbahar-yaz, 2023 (soldaki), Philip Treacy'e ait şapka tasarımı, İlkbahar -yaz, 2022(sağdaki)

Dünyadaki en önemli şapka tasarımcıları arasında sayılan bir diğer isim Stephen Jones'tur. Stephen Jones, 1980'li yıllardan itibaren Christian Dior, Vivienne Westwood, Claude Montana ve Thom Browne gibi tasarımcılarla çeşitli iş birlikleri yaparak önemli defilelerde tasarımlarıyla yer almıştır. Jones'un şapka tasarımları 21. yüz yılın moda gösterilerinden büyük bir bölümüne güçlü tasarım önerileriyle eşlik etmiştir. Örneğin, Christian Dior markasının, 2007 yılındaki altmışıncı yıl dönümünü kutlamaları için Versailles'da düzenlediği defilede Stephen Jones'a ait şapka tasarımları dikkat çekmiştir (Görsel 2.).



Görsel 2. Stephen Jones ve Elsa Schiaparelli şapka tasarımı, sonbahar-kış 2023 (soldaki), Jean Paul Gaultier şapka tasarımı (sağdaki)

Moda endüstrisinin öncülerinden olan Stephen Jones, aralarında Kylie Minogue, Dita Von Teese ve Beyonce Knowles gibi dünyaca ünlü isimler tarafından sevilerek takip edilmektedir. eşsiz tasarımlarıyla hayranlık uyandıran Jones'un şapkaları tanınmış yorumcular tarafından modern, eğlenceli ve sofistike olarak tanımlanmaktadır. Jones hayal gücünün sınırsız olması sebebiyle malzemeleri yaratıcı bir biçimde değerlendirerek özgün tasarımlar ortaya koymaktadır (Görsel 3.).



Görsel 3. Stephen Jones şapka tasarımı (Thom Browne defilesinde), sonbahar-kış, 2023

Tasarımcının en önemli özellikleri arasında yüz ile şapka oranlamalarını dengeli bir biçimde kurgulayabilme yeteneği bulunmaktadır. Jones'un, özgün form ve detaylardan oluşan koleksiyonları onun şapkacılıktaki uzmanlığını ortaya koyan bir niteliğe sahiptir (Lau, 2014:80).

3. Kadın Şapka Tasarımında Vivien Sheriff

Çağdaş İngiliz şapkacılığının önemli isimleri arasında yer alan şapka tasarımcılarından biri Vivien Sheriff'tir. Özel yapım, gösterişli kreasyonların yeniden canlandırılmasına öncülük eden bu seçkin kadın şapkacısı, İngiliz Kraliyet Ailesi'nin tanınmış üyelerini de içeren çok çeşitli bir müşteri kitlesine hizmet vermektedir (Görsel 4).



Görsel 4. Şapka tasarımcısı Vivien Sheriff

Vivien Sheriff'in tasarımları lüks işçilik ve beceriyi ifade etmektedir. Günlerce süren aralıksız çalışmaların sonucunda onun detaylı ve ince işlenmiş kadın şapka tasarımları ortaya çıkmaktadır ve bu tasarımlar giyen kişinin üzerinde zahmetsizce şık görünürler. Sheriff ile iş birliği yapan yetenekli zanaatkârların birçoğu, markanın çizgisi doğrultusunda tasarımlar yaratmaktadır. Bir ressamın hayallerini gerçekleştirmek için suluboya veya yağlı boya kullanmasına benzer şekilde, tasarımcının iş birliği yaptığı son derece deneyimli ekip de heykelsi tüyler, elle boyanmış antika danteller ve kumaşla yapılan çiçekler kullanarak farklı formlara sahip şapka tasarımları geliştirmektedir (https://viviensheriff.co.uk/pages/about-the-vivien-sheriff-brand).

Sheriff'in markasına ait şapka tasarımları incelendiğinde ilgi çekici ve farklı formların çoğunlukla tercih edildiği görülmektedir. Tasarımcının markasına ait portfolyoda daha sade ve düz biçimlere sahip şapka tasarımları da bulunmakla birlikte form açısından gelişmiş özelliklere sahip tasarımların daha fazla bulunduğu gözlemlenmektedir. Bunun ise Sheriff'in imza niteliği taşıyan kendine özgü bir tasarım dili ve ifade biçimini benimsemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda Sheriff'in kadın şapka tasarımlarında yaratıcı form özelliklerinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Tasarımcı, ürünlerinin yayınlandığı internet sayfasında şapkalarını satış amaçlarına göre kategorize etse de bu çalışma kapsamında formun belirleyicisi temel öğeler göz önüne alınarak dört temel unsur tespit edilmiştir. Tasarımcının formlarında tüylü şapka tasarımları, çiçekli şapka tasarımları, asimetrik şapka tasarımları ve taç şeklindeki şapka tasarımlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

3.1. Tüylü şapka tasarımları

Vivien Sheriff'in ileri derecede işçilik ve yüksek beceriyi ifade eden tasarımlarının birçoğunda tüy şeklindeki malzemelerden yararlandığı söylenebilir. Tasarımcı sade ve sıradan görünümler yerine zengin duran ve sofistike biçimlerden yararlanmaktadır (Görsel 5.).



Görsel 5. Vivien Sheriff'e ait tüylü şapka tasarımları

Hareket ve dinamizmi formlarına yansıtan Sheriff'in aynı zamanda farklı renkte tüyleri bir araya getirmede üstün bir beceri taşıdığı söylenebilir. Hayal gücünün sınırlarını zorlayarak dengeli ve uyumlu tasarımlar ortaya çıkaran tasarımcı dikkat çekici çalışmalara imza atmaktadır. Sheriff'in tasarımlarında malzeme ve biçimin birbirini ölçülü bir biçimde tamamladığı söylenebilir (Görsel 6.).



Görsel 6. Vivien Sheriff'e ait tüylü şapka tasarımları

Sheriff'in, şapka tasarımlarında tüyleri zaman zaman dağınık kullanırken zaman zaman nizami bir şekilde ustalıkla bir araya getirerek heykelsi formlar meydana getirdiği görülmektedir. Tüyleri aynı yönde bir araya getirerek kalıp gibi oluşturan tasarımcının eşsiz formlar ortaya çıkarmada ince işçiliğin etkisinin de önemli olduğu söylenebilir.

3.2. Çiçekli şapka tasarımları

Vivien Sheriff'in şapka tasarımlarının büyük bir çoğunluğunda çiçek figürlerinin yer aldığı söylenebilir. Tasarımcı şapkaların formunu oluştururken kumaşlardan oluşturduğu çiçeklerden yararlanmaktadır. Şapkalarda yer alan bu çiçekli tasarımlar ilkbahar mevsiminin tazeliğini andırmaktadır. Sheriff, şapkalarında kullandığı çiçeklerin yerleştirilmesinde sıradan ve durağan bir görüntü yerine kendi içerisinde akışı ve devinimi olan bir düzen tercih etmektedir (Görsel 7.).



Görsel 7. Vivien Sheriff'e ait çiçekli şapka tasarımları

Sheriff'in şapka tasarımlarında yararlandığı dairesel hatlarla dengeli bir duruş yakalanmaktadır. Bunun sağlanmasında kullanılan form, ölçülendirme ve malzemelerin ağırlığı gibi konuların ön plana çıktığı söylenebilir. Sheriff'in tasarımlarında kullandığı çiçek figürleri gerçek birer çiçeği andırsa da çiçeklerin yapılmasında üst düzey kalitedeki kumaşların tercih edildiği anlaşılmaktadır (Görsel 8.).



Görsel 8. Vivien Sheriff'e ait çiçekli şapka tasarımları

Sheriff'in şapka tasarımlarında yer alan çiçekler yüksek kalitede el işçiliği ile yapılmaktadır (https://viviensheriff.co.uk/pages/about-the-vivien-sheriff-brand). Tasarımlarda kullanılan malzeme ve form birbiriyle uyum sağlayacak şekilde tercih edilmiştir. Tasarımın önemli unsurlarından olan renk seçimlerinin ustalıkla yapıldığı, özenle ve uyumlu bir biçimde seçildiği söylenebilir. Şapka tasarımlarında farklı formlardan yararlanılsa da abartıya kaçılmadığı gözlemlenmiştir.

3.3 Asimetrik şapka tasarımları

Vivien Sheriff'in şapkalarındaki en belirgin özelliklerden biri tasarımlarında asimetrik formları tercih etmesidir. Koleksiyonlarında yer alan birkaç parçalık standart şapka formlarının dışında tasarımlarının büyük bir çoğunluğunda asimetrik formlar yarattığı görülmektedir (Görsel 9., Görsel 10.).



Görsel 9. Vivien Sheriff'e ait asimetrik şapka tasarımları



Görsel 10. Vivien Sheriff'e ait asimetrik şapka tasarımları

Vivien Sheriff'in tasarımlarında yararlandığı tüy çiçek vb. gibi malzemeleri kullanarak oluşturduğu formların oldukça yaratıcı formlara sahip olduğu söylenebilir. Asimetrik formlara sahip şapka tasarımları kullanıcın üzerinde kusursuzca ve zahmetsizce taşıdığı birer aksesuara dönüşmektedir. Tasarımcının malzeme ve biçimi ustalıkla dengeleyerek insan bedenine uygun ve kullanılabilir şapka tasarımları yaptığı görülmektedir.

3.4. Taç şeklindeki şapka tasarımları

İlgi çeken tasarımlarıyla ön planda olan Vivien Sheriff şapkaya kazandırdığı yaratıcı bakış açsı sayesinde şapkanın alışageldik kullanımlarının dışında kullanılmasına katkı sağlamıştır. Şapkanın, başı sarmalayan bilindik formunun dışında taç şeklinde biçimlendirilmesiyle oluşturduğu formlar tasarımcının taç ile yakaladığı şapka görüntüsünü ortaya çıkarmaktadır (Görsel 11., Görsel 12.).



Görsel 11. Vivien Sheriff'e ait taç şeklindeki şapka tasarımları



Görsel 12. Vivien Sheriff'e taç şeklindeki şapka tasarımları

Vivien Sheriff kadın şapka tasarımına kazandırdığı yaratıcı form sayesinde dünyaya adını duyurmuş önemli kadın şapka tasarımcıları arasında yerini almıştır. Sheriff'in tasarımlarında sergilediği cesur duruşun, onu klasik şapka tasarımcılarından ayıran en önemli özelliklerinden biri olduğu söylenebilir. Tasarımcının şapkalarında farklı malzemeler ve uygulamalar ile ortaya koyduğu yaratıcı form çalışmaları onun hem dünyaca ünlü tanınmış kişiler tarafından hem de aristokratlar tarafından tercih edilmesinin temel sebepleri arasında sayılabilir.

Sonuç

Moda sektöründe adından söz ettirmek isteyen tasarımcılar için en önemli aksesuarlardan biri olan şapka, teknik ve malzeme arasındaki yaratıcı etkileşimi farklı şekillerde yansıtabilmektedir. Moda tasarımında şapkalar, tamamlayıcı bir özellik olmaktan çıkıp bir aksesuar olarak ana unsurlar arasında sergilenmeye başlamıştır. Sıklıkla kişinin sosyal seviyesini veya kastını gösteren bir moda aksesuarı olarak seçilen ve gösterge işlevi gören şapkalar moda tasarımı alanında vazgeçilmez hale gelmiştir. Bu çalışmanın bulgularına göre şapka, tasarımcıların yeni konsept ve kullanım arayışlarına yanıt vererek aksesuar tasarımında önemli bir rol oynamaktadır. Çalışmada yer alan örnek tasarımcılar ve Viven Sheriff'in tasarımları, form arayışları olan şapkaların çeşitliliğini ve stillerini başarılı bir şekilde temsil etmeleri göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Bu çalışmanın yapılandırılmasında, ilgili literatürde şapka tasarımına ilişkin yeterli veri bulunmaması etkili olmuştur.

Tasarımcıların şapkaları, yeni konsept ve uygulamaları keşfederken zengin bir stil sergileme aracı olarak kullandıkları bilinmektedir. Bu çalışma, modern aksesuar tasarımının potansiyelini vurgulamakta ve şapkalardaki form özelliklerinin kullanımını incelemektedir. Yaratıcı bir şekilde önerilen bu şapka tasarımlarının moda tasarımını ve moda sektörünü önemli ölçüde ilerlettiği kabul edilmektedir. Hem ünlülerin hem de kişisel tarzlarını geliştirmek isteyen diğer kişilerin, farklı formları ve desenleriyle modern trendleri sergileyen şapka tasarımcılarını takip ettiği anlaşılmaktadır. Kadın şapka tasarımlarının önde gelen tasarımcılarından biri Vivien Sheriff'tir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Vivien Sheriff'in kadın şapkalarında tasarımın önemli bir öğesi olan form arayışlarının olduğu tespit edilmiştir. Çalışma amacı doğrultusunda kadın şapka tasarımındaki yaratım olanaklarına Sheriff'in şapka tasarımları örneklendirilerek işaret edilmiştir. Çalışma sonucunda, şapka tasarımının öncü isimleri arasında yer alan Sheriff'in kadın şapka tasarımları malzeme ve biçim özellikleri bakımından değerlendirildiğinde yaratıcı form ve çağdaş bir anlayışla üretildikleri anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, moda tasarımındaki önemli alternatif öğelerden biri olan şapkanın yaratımında temel unsurlardan birinin, kullanılan yöntem ve malzemeleri daha görünür kılan yaratıcı form özellikleri olduğu söylenebilir. Tasarımın önemli bir bileşeni olan form, moda görünümlerini malzeme ile birlikte destekleyerek tasarımda bütünlüğü yansıtmaya aracı olmaktadır. Dolayısıyla, sanatsal bir görünüme sahip olan, biçim, malzeme ve teknik becerilere yönelik yenilikçi yaklaşımlar kullanılarak yapılan şapka tasarımlarının, moda tasarımına olduğu kadar moda sektörüne de fayda sağladığı söylenebilir. Ayrıca, form arayışlarına sahip şapkaların, insanlara sunduğu özgüven ve farklı görünüm nedeniyle giyilen aksesuarlar arasında sıklıkla tercih edildiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Vivien Sheriff'in yaratıcı şapka uygulamaları ve form arayışları ile moda tasarımına katkı sağladığı söylenebilir.

Kaynaklar

Amphlett, H. (2003). "Hats: A history of fashion" Dover books, Mineola, New York.

Azaplar, D., (2019). "Şapkanın evrimi", https://marmaralife.com/2019/06/17/ sapkanin-evrimi/

Bursalıgil, G. (2009). "Antropolojik Açıdan Giyim Kültürü", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tekstil ve Moda Tasarım Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Crane, D. “Moda ve Gündemleri; giyimde sınıf, cinsiyet ve kimlik”, Ayrıntı Yayıncılık, New York, 2009.

Erkuş, G. (2013). “17.Yüzyıldan 20.Yüzyıl Sonuna Kadar Avrupa’da Toplumsal Süreçlerin Şapka Biçimlerine Etkisi” Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Lau J. (2014). “Moda Tasarımında Aksesuar Tasarımı” (Designing Accessories Çeviren Begüm Başoğlu, İstanbul: Literatür Yayınları.

Sheriff, V. (2024). “Vivien Sheriff” https://viviensheriff.co.uk/pages/about-the-vivien-sheriff-brand, 02.01.2024

Uysal, M. (2011). “Şapka devriminden günümüze Türkiye'de kadın şapkalarının giysi tasarımındaki yeri ve önemi”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Görsel kaynaklar

Görsel 1. Philip Treacy’e ait şapka tasarımı, İlkbahar-yaz, 2023 https://www.philiptreacy.co.uk/en/collection/ss23 ve Philip Treacy’e ait şapka tasarımı, İlkbahar -yaz, 2022 https://www.philiptreacy.co.uk/en/collection/ss22/OC-916

Görsel 2. Stephen Jones ve Elsa Schiaparelli şapka tasarımı, sonbahar-kış 2023, https://www.stephenjonesmillinery.com/SchiaparelliFall23 Stephen Jones ve Elsa Jean Paul Gaultier şapka tasarımı e https://www.elle.com.tr/moda/moda-haberleri/jean-paul-gaultierin-unutulmaz-tasarimlari

Görsel 3. Thom Browne iş birliğinde Stephen Jones şapka tasarımı, sonbahar-kış, 2023.https://www.stephenjonesmillinery.com/ThomBrowneHC23

Görsel 4. Şapka tasarımcısı Vivien Sheriff, https://viviensheriff.co.uk/pages/about-the-vivien-sheriff-brand

Görsel 5. Vivien Sheriff tüylü şapka tasarımları, https://viviensheriff.co.uk/collections/royal-ascot-hats

Görsel 6. Vivien Sheriff tüylüşapka tasarımları, https://viviensheriff.co.uk/collections/royal-ascot-hats

Görsel 7. Vivien Sheriff çiçekli şapka tasarımları, https://viviensheriff.co.uk/collections/royal-ascot-hats

Görsel 8. Vivien Sheriff çiçekli şapka tasarımları, https://viviensheriff.co.uk/collections/royal-ascot-hats

Görsel 9. Vivien Sheriff asimetrik şapka tasarımları, https://viviensheriff.co.uk/collections/bespoke-hats

Görsel 10. Vivien Sheriff asimetrik şapka tasarımları, https://viviensheriff.co.uk/collections/bespoke-hats

Görsel 11. Vivien Sheriff taç şeklindeki şapka tasarımları, https://viviensheriff.co.uk/collections/designer-headpieces

Görsel 12. Vivien Sheriff taç şeklindeki şapka tasarımları, https://viviensheriff.co.uk/collections/designer-headpieces

ŞƏRQDƏ İLK MÜSƏLMAN QIZLAR MƏKTƏBİ VƏ İLK QIZLAR UNİVERSİTETİ
FIRST GIRLS SCHOOL AND FIRST GIRLS UNIVERSITY IN THE EAST

Aygün CƏFƏROVA
Bakı Qızlar Universiteti, "Azərbaycan dili və ədəbiyyat" kafedrasının baş müəllimi, Tərbiyə işləri üzrə prorektor
ORCID ID: 0009-0000-8216-0099

Xülasə

Azərbaycanda yaradılmış qız məktəbləri dedikdə ilk dəfə yada xeyriyyəçi, maarifpərvər milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 325 min manatlıq vəsait sərf edərək yaratdığı qızlar məktəbi düşsə də, bu təhsil ocağı Azərbaycanda ilk deyildi. Belə ki, həmin məktəbə qədər yenə Hacının böyük vəsaitlər ayırdığı "Müqəddəs Nina" xeyriyyə cəmiyyətinin qız məktəbləri olmuşdur. Fərq onda idi ki, Tağıyevin yaratdığı məktəb heç bir qurumun tərkib hissəsi deyildi. Binası belə özəl olaraq bu məqsədlə tikilmiş (4 ilə), sənədləşmə prosesi də hüquqi yolla rəsmiləşdirilmiş. Bakı Qızlar Məktəbində öyrəncilərə həm dini, həm də dünyəvi elmlər tədris olunurdu. Müsəlman Şərqində yaradılan ilk müstəqil qız məktəbi müsəlman ənənələrini Avropa modernizmi ilə bacarıqla birləşdirərək Azərbaycanda dünyəvi qadın təhsilinin əsasını qoydu. Burada təhsil müddəti dörd il idi. Tağıiyevin təqdimatı ilə Həsən bəyin xanımı Hənifə Məlikova məktəbin direktoru və rus dili müəllimi təyin edilmişdi. 1917-ci il fevral inqilabından sonra siyasi hadisələrin fərqli yönə dəyişməsilə maddi çətinliklər yaranır, yataqxana bağlanır. Məktəbin binası ilə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin parlament binası olmaqla ikinci dəfə Azərbaycan xalqının ümid və qürur evi oldu.

H.Z. Tağıyevin yaratdığı qızlar məktəbi fəaliyyətini uzun müddət davam etdirə bilməsə də, belə bir məktəbin meydana gəlməsi düşüncələrdə özü bir böyük hadisə oldu. Nəinki Azərbaycana, bütün Şərq dünyasına inqilabi dalğanın episentri, başlanğıcı ola bildi.

Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən sonra bu çətin eyni zamanda şərəfli missiyanı, yeni dövr şərtlərinə uyğun olaraq həyata keçirən şəxs isə Azərbaycan müəllimlərinin müəllimi, pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Ağarəhim Rəhimov oldu. 91 il sonra, yəni 1992-ci ildə yenə də Şərqdə ilk dəfə olaraq qızlar üçün yeni ali məktəb açıldı. Həmin il 27 iyul tarixində Azərbaycan Televiziyasında Bakı Ali Pedaqoji Qızlar Seminariyasına "Pedaqogika və psixologiya", "Pedaqogika və ibtidai təhsilin pedaqogikası" ixtisasları üzrə tələbə qəbuluna dair elan verildi. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin 08 iyul 2005-ci il tarixli Dövlət Qeydiyyatı haqqında 19 saylı şəhadətnaməsi ilə Bakı Ali Pedaqoji Qızlar Seminariyası Bakı Qızlar Universiteti adlandırıldı.

Univesitetin yaradılması prosesində professor Ağarəhim Rəhimov da Hacı Zeynalabdin Tağıyev kimi heç də az problemlərlə qarşılaşmayıb. Yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin xeyir-duasını aldıqdan sonra bədxahlar susdurulmuş, universitetinin yaradılması rəsmiləşdirilmişdi. Yoluna "İnsan-Cəmiyyət-Tanrı tandemi" konsepsiyası ilə başlayan Bakı Qızlar Universitetinin yaradılmasında məqsəd, nəinki Azərbaycanda, eləcə də bütün dünyada savadlı və yüksək mənəviyyatlı qadınlar formalaşdırmaqla mükəmməl ailə modeli, mükəmməl cəmiyyət yaratmaq idi. 32 illik fəaliyyəti ilə Bakı Qızlar Universiteti Azərbaycanda və dünyada öz varlığını ilbəil yüksələn xətlə qürurla davam etdirir. Hər iki Azərbaycan xeyriyyəçisi, Azərbaycan oğlu, Hacı Zeynalabdin Tağıyev və professor Ağarəhim Rəhimov öz imzalarını Azərbaycan maarifçilik tarixinə həkk etdilər.

Açar sözlər: qadın, təhsil, Şərq, qız məktəbi, qızlar universiteti, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Ağarəhim Rəhimov

Abstract

Although the girls' school created by the philanthropist and enlightened millionaire Haji Zeynalabdin Taghiyev, who spent 325,000 manats, comes to mind for the first time when we think of girls' schools established in Azerbaijan, this educational institution was not the first in Azerbaijan. So, until that school, there were girls' schools of the "Saint Nina" charity society, to which Haji allocated large funds. The difference was that the school created by Taghiyev was not part of any institution. The building was built privately for this purpose (for 4 years), and the documentation process was also formalized in a legal way. Both religious and secular sciences were taught to students at Baku Girls School. The first independent girls' school established in the Muslim East skillfully combined Muslim traditions with European modernism and laid the foundation for secular women's education in Azerbaijan. The duration of education here was four years. Hanifa Malikova, Hasan Bey's wife, was appointed as the director of the school and a teacher of the Russian language with the introduction of Taghiyev. After the February revolution of 1917, political events changed in a different orientation, financial difficulties arose, and the dormitory was closed. The building of the school and the parliament building of the Azerbaijan Democratic Republic became the home of hope and pride of the Azerbaijani people for the second time.

Although the school for girls was created by H.Z. Taghiyev could not continue him activities for a long time, the creation of such a school was a great event in the minds. It was able to become the epicenter and the beginning of the revolutionary wave not only for Azerbaijan, but also for the entire Eastern world.

After Haji Zeynalabdin Tagiyev, the person who carried out this difficult and at the same time honorable mission in accordance with the conditions of the new era was the teacher of Azerbaijani teachers, doctor of science in pedagogy, professor Agarahim Rahimov. 91 years later, that is, in 1992, a new university for girls was opened for the first time in the East. On July 27 of the same year, Azerbaijan Television announced the admission of students to the Baku Higher Pedagogical Girls Seminary in "Pedagogy and Psychology" and "Pedagogy and Pedagogy of Primary Education" specialties. Baku Higher Pedagogical Girls Seminary was named Baku Girls University by the State Registration Certificate No. 19 dated July 8, 2005 of the Ministry of Democratic Republic of Azerbaijan.

Professor Agarahim Rahimov, as Haji Zeynalabdin Tagiyev, faced no less problems in the process of establishing the university. Only after receiving the blessing of the national leader Heydar Aliyev, the evildoers were silenced and the establishment of the university was formalized. The goal of Baku Girls University, which began its journey with the concept of “Human-Society-God tandem", was to create a perfect family model and a perfect society by forming educated and highly moral women not only in Azerbaijan, but also throughout the world. With 32 years of activity, Baku Girls University proudly continues its presence in Azerbaijan and the world with an increasing line every year. Both Azerbaijani philanthropists, son of Azerbaijan, Haji Zeynalabdin Taghiyev and professor Agarahim Rahimov, left their signatures in the history of Azerbaijani enlightenment.

Keywords: Women, Education, East, Girls' school, University, Haji Zeynalabdin Taghiyev, Agarahim Rahimov

Giriş

Azərbaycanda ilk qızlar məktəbinin yarandığı zaman – XIX əsrdə ölkəmiz "Gülüstan" (1813) və "Türkmənçay" müqavilələrinə əsasən iki hissəyə ayrılmış, Şimal hissə Rusiyanın, Cənub hissə isə İranın əsarətinə düşmüşdü. Belə olan təqdirdə milli dəyərlərimiz, milli kimliyimiz məhvedilmə təhlükəsi altında qalmışdı. Millətin istiqbalı yalnız qəlbində vətən yanğısı hissi ilə fəaliyyət göstərən, qarşılığında yalnız milli tərəqqi inamına mənəvi dəstək gözləyən "çar şinelli", Azərbaycan sevdalı, milli qeyrət sahiblərinin fədakarlıqlarına qalmışdı. Mirzə Fətəli Axundzadənin "əgər xalq tərbiyə edilməzsə və camaat savadlı olmazsa, çəkdiyimiz bütünzəhmətlər heçə-puça çıxacaqdır" – fikri milli ziyalıların fəaliyyət proqramına çevrilmişdi.

1. Müsəlman şərqində ilk qızlar məktəbi: H.Z. Tağıyevin qız məktəbi

XIX əsrin əvvəlində baş verən siyasi reallıqlar şəraitində Şimali Azərbaycan islam-türk əlaqələrindən uzaqlaşdırılmağa başlanılmışdı. İmperiyanın ruslaşdırma siyasətinə məruz qalan Şimali Azərbaycanda üləmaları, ziyalıları dövlət idarələrində çar məmurlarına çevrilir və azərbaycanlı uşaqlardan isə rusdilli "uçitellər" hazırlanırdı.1828-ci ildə Tiflisdə "Əmanətlər məktəbi" adlı məktəb açılmış, Türkiyə və İranla müharibədə Rusiyaya qarşı vuruşmasınlar deyə orada Azərbaycanın nüfuzlu, imkanlı ailələrinin uşaqlarını "əmanətlər" adı ilə bir növ girov götürürdülər. (Əjdər Ağayev, Vahid Rzayev. Güney Qafqaz xalqlarının pedaqoji əlaqələri tarixindən. Bakı, "Təhsil", 2004)

Azərbaycanda yaradılmış qız məktəbləri dedikdə ilk dəfə yada xeyriyyəçi, maarifpərvər milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 325 min manatlıq vəsait sərf edərək yaratdığı qızlar məktəbi düşsə də, bu təhsil ocağı Azərbaycanda ilk deyildi. Belə ki, həmin məktəbə qədər yenə Hacının böyük vəsaitlər ayırdığı "Müqəddəs Nina" xeyriyyə cəmiyyətinin qız məktəbi Şamaxıda (30. 04.1848), Bakıda (10.1861), Zaqatalada (1.10.1864), Bakıda (1874), Şuşada (26.10.1875), Gəncədə (14.1.1885; 1899, 1902), Şəfiqə Əfəndizadənin Şəkidə qız məktəbi (1894), Gəncə rus-Azərbaycan məktəbi nəzdində qız şöbəsi (1901) olmuşdur. İlk olaraq açılmış "Müqəddəs Nina" məktəbində 24 qız oxuyurdu.2 (Misir Mərdanov. Azərbaycanın təhsil tarixi. "Təhsil" nəşriyyatı, 2011-ci il. Bakı, I cild, 295 s.)

Lakin fərq onda idi ki, Tağıyevin yaratdığı məktəb heç bir qurumun tərkib hissəsi deyildi, özü ayrı bir müəssisə idi. Binası belə özəl olaraq bu məqsədlə tikilmiş (4 ilə), sənədləşmə prosesi də hüquqi yolla rəsmiləşdirilmiş, bankda hesabı yaradılmışdı. Bütün bunlarla bərabər, digər məktəblərdən fərqli olaraq Bakı Qızlar Məktəbində öyrəncilərə həm dini, həm də dünyəvi elmlər tədris olunurdu. Müsəlman Şərqində yaradılan ilk müstəqil qız məktəbi müsəlman ənənələrini Avropa modernizmi ilə bacarıqla birləşdirərək Azərbaycanda dünyəvi qadın təhsilinin əsasını qoydu. Burada təhsil müddəti dörd il idi və ilk məzunlar məktəbi 1905-ci ildə bitirmişdilər. Tağıiyevin təqdimatı ilə Həsən bəyin xanımı Hənifə Məlikova məktəbin direktoru və rus dili müəllimi təyin edilmişdi. Onun xanımı əslən Nalçik şəhərində Balkar şahzadəsinin qızı Hənifə Abayeva idi. O, Tbilisidə Müqəddəs Nina məktəbindən məzun olmuşdu. Hələ 1872-ci il 14 aprelində Həsən bəy Məlikov Rusiya qubernatoruna ərizə yazaraq müsəlman uşaqların müasir təhsil almasına kömək edəcək müsəlman xeyriyyə cəmiyyətinin qurulması üçün müraciət etmişdi. Rusiya administrasiyası bu təşəbbüsə müsbət yanaşmış və 1874-cü ildə Zərdabinin xahişinə razılıqla cavab vermişdi. Lakin o vaxt bu təşəbbüs müsəlmanlar arasında dəstək tapmamışdı. Nəhayət 1896-cı il, aprelin 24-də Tağıyev Rusiya hakimiyyət orqanlarından icazə aldı və məktəb üçün lazımi vəsaitin ayrılacağına təminat verdi. Məktəbin şərtlərinə görə qızlar elə məktəbin özündə qalırdılar. ."Tərcüman" qəzetinin 38-ci sayında İran şahı Müzəfərəddin şahın məktəbə səfəri belə təsvir edilirdi:

"Bakıdan məktub

Sentyabrın 13-də Bakı Qızlar Məktəbi İslamiyesində olduöum zaman Cümə idi. Cenab İran Şahənşahı günortadan üç saat keçmişdi ki, Rus qız gimnazyasını görəndən sonra bu məktəbə təşrif buyurdular. Məktəbin tələbələrindən on nəfər qız ayrılıp salonun qapısının yanlarında beşər-beşər durmuşdular. Balkonlar, qapılar ve pilləkənlər gözəl xalılar, şallar bayraqlarla bəzəkli olduğu kimi böyük salonun daxili elvan çiçəklər və naxışlarla bəzənmişdi. …Tələbələrin hüsnxət, imla, rus əlifbaları, müslümani (sağdan sola yazmaq üçün) dərs dəftərləri sanayi və əl işləriri taxt üzərində nizamlı şəkildə tərtib edilmişdi. … Parlaq toxunmalı yazılar millətin tərəqqisindən bəhs edirdi və on nəfər kiçik qız minacat oxudular. Biri Quran-ı Şərif'i tutmuşdu, digəri gül suyu təqdim edirdi ve o yerlər ətriyyat saçırdı. …Cənab şahenşah qapı ağzında …öyrənciləri içəriyə huzura qəbul edib ve … oxu- yazmalarından Türk diliylə xəbər aldılar. … Bu məktəbdə İslamiyətin tələblərini cenab Hacı Zeynalabidin Ağa'ya tekidlə tövsiyə eyledi. Məktəbin şərəf dəftərinə imza atdı. Müdirəyə böyük bir hədiyyə əta eylədi.

Muallim Şeyxzadə

Hafız Muhammed Efendi" (3. "Tərcüman" qəzeti, 38-ci say, 1902-ci il

Tədris kursu müsəlman ailəsinin tələbləri nəzərə alınmaqla əl işləri və evdarlıq üzrə əlavə siniflə rus ibtidai məktəblərindəki kurs əsasında qurulmuşdu. Qızlar təhsilə 7 yaşında başlamalı və 4 il oxumalı idi. Dərslər rus dilində aparılırdı. Bərabər Azərbaycan dili və din dərsləri keçirilirdi. İlk vaxtlarda 50 şagirdin qəbulu nəzərdə tutulmuşdu ki, onların 20-si Hacının ianəsi hesabına təhsil alır və onlar da pansionda qalırdılar. Lakin qəbul üçün 50 nəfər nəzərdə tutulsa da, elə birinci il ərizə verənlərin sayı 58-ə çatır.4(4. Hacı Zeynalabdin Tağıyev qız məktəbinin tarixindən. Bakı, "Ziya", 2011. 392)

O, məktəbin tikintisinə 25 min, onun saxlanılmasına isə toxunulmaz kapital kimi 125 min rubl ianə etmiş və təhsil müəssisəsinə Rusiya imperatriçəsinin adının verilməsinə nail olmuşdu. 1901-ci il oktyabrın 7-də İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin təntənəli açılışı oldu. Birinci il məktəbə 58 qız qəbul olunmuşdu, onlardan 35 nəfər pulsuz təhsil alırdı. Məktəb, onun yaradıcısı və fəxri hamisi H.Z. Tağıyevin sədrlik etdiyi Hamilər Şurası tərəfindən idarə olunurdu. Şagirdlərə Azərbaycan və rus dilləri, ilahiyyat, riyaziyyat, coğrafiya, rəsmxətt, musiqi, evdarlıq dərsləri keçilirdi. Pansion tipli bu təhsil ocağında qızlar üçün hər cür şərait yaradılmışdı: onlar gündə dörd dəfə yeməklə təmin olunurdular, məktəbin ayrıca xəstəxanası, mətbəxi, camaşırxanası, hamam otaqları, sanitar xidmətləri var idi. Təhsil ocağında qızların estetik tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Onları mütəmadi olaraq Tağıyev teatrına, kinoya aparırdılar, məktəbdə xor, ədəbiyyat və rəqs dərnəkləri fəaliyyət göstərirdi.

Məktəb faktiki olaraq 1917-ci ilin payızından etibarən öz fəaliyyətini dayandırdı. Məhz həmin gərgin dövrdə H.Z. Tağıyevin vaxtilə qız məktəbi üçün ianə etdiyi və banka qoyduğu pul (yuxarıda qeyd olunduğu kimi, həmin məbləğ 125 min rubl təşkil edirdi, lakin üstünə gələn faizlər hesabına 1917-ci ildə 262 min rubla bərabər idi) Bakıdan çıxarıldı və təhsil ocağı ona məxsus olan yeganə maliyyə fondundan məhrum oldu. Son zamanlarda Baıda arxiv sənədləri içərisindən Tağıyəvə məxsus tapılmış məktubda yazılır:

"Möhtərəm cənab Aleksandr Konstantinoviç!

Mənim Bakıda yaratdığım rus-müsəlman qız məktəbi və onun nəzdindəki müsəlman qızlar üçün pedaqoji kurslar əsasən toxunulmaz kapital kimi ianə etdiyim 262000 rubldan əldə olunan gəlirlər hesabına fəaliyyət göstərir və inkişaf edirdilər. Həmin kapital 4 %-lik dövlət rentası şəhadətnamələrinə yatırılmış, məktəbin Hamilər Şurasının sərəncamında olmuş və saxlanılmaq üçün Dövlət Bankının Bakı şöbəsinə qoyulmuşdur. Son dövrün hadisələri dövlət kassasının

Bakıdan təxliyyəsinə gətirib çıxarmış, bununla bərabər Dövlət Bankının Bakı şöbəsində saxlanılan bütün şəxsi əmanətlər, o cümlədən yuxarıda adı çəkilən kapital da Bakıdan aparılmışdır. Həmin əmanətlərin harada saxlanıldığı və kimin ixtiyarında olduğu nə mənə, nə də Hamilər Şurasına məlum deyil və buna görə, həmçinin Sizə bəlli olan digər səbəblərə görə biz, həmin kapitalın Bakıya, mənim indiyədək sədri olduğum məktəbin Hamilər Şurasının ixtiyarına qaytarılması haqqında məsələ qaldırmaq iqtidarında deyilik.

Bakı rus-müsəlman qız məktəbi və nəzdindəki müsəlman qızlar üçün pedaqoji kurslar zehniyyət nurunu ətrafa yayan qızları yetişdirən müsəlman xalq maarifinin ilk gülüstanıdır. Həmin məktəbi bitirən müsəlman qızları öz biliklərini və maarifpərvərliklərini ailələrinə ötürür, ilk layla ilə, ana südü ilə birgə övladlarına öyrədirlər. Beləliklə, adı çəkilən məktəbin yetirmələri münbit zəmində zehniyyət və mənəviyyat toxumlarını səpirlər. Həmin zəmin xüsusən indiki dövrdə mənim xalqımım ehtiyac duyduğu maarifin tezliklə yayılmasına təminat verəcək. Məktəbin özünün yeganə möhkəm fondundan məhrum olması onun fəaliyyətini dayandırır, maarifin yayılmasını ləngidir. Müsəlman üçün, xüsusilə mənim üçün bu haqda düşünmək çətindir, çünki həmin maarif ocağı mənim çoxillik zəhmətim və vəsaitim hesabına yaradılmışdır. Çox hörmətli Aleksandr Konstantinoviç! Bakı rus-müsəlman qız məktəbini adı çəkilən vəsaitdən məhrum etmək qərarını verənin müsəlman əhalisinə nə qədər böyük zərbə vurduğunu Sizin həssas ürəyiniz anlayar. Sizin xalqın əzablarına və hər bir ədalətsizliyə qarşı canıyananlığınız, yorulmaz ictimai faydalı fəaliyyətiniz bu işdə də dəstək verəcəyinizə məndə əminlik yaradır. Buna əmin olaraq, mən, biz müsəlmanların məyusluğunu Sizə bildirir və çox xahiş edirəm ki, müsəlman cəmiyyətinin xeyrinə daha bir zəhməti öz üzərinizə götürün: Bakıdan, düşünürəm ki, yalnız tələsik təxliyyə nəticəsində çıxarılan 262000 rublluq toxunulmaz kapitalın Bakı rus-müsəlman qız məktəbinə qaytarılmasına dair harada və necə məsləhət bilirsinizsə, vəsatət qaldırın".

Daha sonra qızlar məktəbinin nəzdində ali pedaqoji kadrlar hazırlayan 2 illik bölmə də fəaliyyəti üçün icazə alındı. Beləliklə, artıq məktəbin kriteriyalarına uyğun müəllim aramaq çətinliyi də aradan qaldırılmış oldu. 1917-ci il fevral inqilabından sonra siyasi hadisələrin fərqli yönə dəyişməsilə maddi çətinliklər yaranır, yataqxana bağlanır. Son məzunlar diplomlarını 1918-ci ildə aldılar. Məktəbin binası ilə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin parlament binası olmaqla ikinci dəfə Azərbaycan xalqının ümid və qürur evi oldu. Bu məktəbin məzunlarından olan Rəhilə Hacıbabəyova, Şəhrəbanu Şabanova, Şəfiqə Əfəndizadə, Səkinə Axundzadə, Məryəm Qembitskaya, Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətini yaradan Liza Muxtarova, həmçinin Naxçıvanda qızlar məktəbi açan Nazlı Tahirova və onlarla başqaları sonradan cümhuriyyətin fəallarından oldular.

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin yaratdığı qızlar məktəbi fəaliyyətini uzun müddət davam etdirə bilməsə də, belə bir məktəbin meydana gəlməsi düşüncələrdə özü bir böyük hadisə oldu. Qadınların dəyərləndirilməsində, cəmiyyətdə vacib mövqe tutmasında nəinki Azərbaycana, bütün Şərq dünyasına inqilabi dalğanın episentri, başlanğıcı ola bildi.

2. İlk qızlar universitetimiz: Bakı Qızlar Universiteti

Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən sonra bu çətin eyni zamanda şərəfli missiyanı, yeni dövrün tələblərinə və şərtlərinə uyğun olaraq həyata keçirən şəxs isə Azərbaycan müəllimlərinin müəllimi, pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Ağarəhim Rəhimov oldu. Bakıda ilk mükəmməl qızlar məktəbinin yaranmasından 91 il sonra, yəni 1992-ci ildə yenə də Şərqdə ilk dəfə olaraq qızlar üçün yeni dövrlə ayaqlaşa bilən ali məktəb açıldı. Həmin il 27 iyul tarixində Azərbaycan Televiziyasında Bakı Ali Pedaqoji Qızlar Seminariyasına "Pedaqogika və psixologiya", "Pedaqogika və ibtidai təhsilin pedaqogikası" ixtisasları üzrə tələbə qəbuluna dair

elan verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin 08 iyul 2005-ci il tarixli Dövlət Qeydiyyatı haqqında 19 saylı şəhadətnaməsi ilə Bakı Ali Pedaqoji Qızlar Seminariyası Bakı Qızlar Universiteti adlandırılmışdır.

Univesitetin yaradılması prosesində professor Ağarəhim Rəhimov da Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qarşılaşdığı çətinliklərdən heç də az problemlərlə qarşılaşmayıb. Eyni nadanlarla mübarizə apararaq yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin xeyir-duasını aldıqdan sonra bədxahlar susdurulmuş, universitetinin yaradılması rəsmiləşdirilmişdi. Yoluna "İnsan-Cəmiyyət-Tanrı tandemi" konsepsiyası ilə başlayan Bakı Qızlar Universitetinin yaradılmasında məqsəd yenə də nəinki Azərbaycanda, eləcə də bütün dünyada savadlı və yüksək mənəviyyatlı qadınlar formalaşdırmaqla mükəmməl ailə modeli, mükəmməl cəmiyyət yaratmaq idi. 32 illik fəaliyyəti ilə Bakı Qızlar Universiteti Azərbaycanda və dünyada öz varlığını ilbəil yüksələn xətlə qürurla davam etdirir. Ağarəhim Rəhimov da Hacı Zeynalabdin Tağıyev kimi pedaqoji heyətini əsasən öz məzunlarından təşkil etməyə üstünlük verir. Professor- müəllim heyətinin elmi dərəcələri qədər mənəvi keyfiyyətləri ilə də nümunəvi olmasını əsas tutan Ağarəhim Rəhimov təhsildə tələbəyönümlülük, şəfafflıq, bərabərhüquqluluq və s. bu kimi tələblərin qorunmasını diqqətdə saxlayır. Bakı Qızlar Universiteti məzunlarının uğurlu nəticələri ilə Azərbaycan xalqının etimadını doğruldur. İşəgötürmə prosesində belə təhsil müəssisələrinin rəhbərləri BQU məzunlarını savadlı və sağlam mənəviyyatlı kadr olaraq daha həvəslə, məmnuniyyətlə işə qəbul edirlər.

Nəticə

Qloballaşan və mənəvi, maddi fəlakətlərlə qarşı-qarşıya qalan dünyada sülhə, xoşbəxtliyə, gözəlliyə, xilasa gedən yol, həqiqətən də, sağlam ruhlu, sağlam təfəkkürlü, sağlam məqsədli, ziyalı qadınların varlığından keçir. Bu həqiqəti dərk edən və fədakarlıqla məktəb, universitet yaradan hər iki Azərbaycan xeyriyyəçisi, Azərbaycan oğlu, Hacı Zeynalabdin Tağıyev və professor Ağarəhim Rəhimov öz imzalarını Azərbaycan maarifçilik tarixinə həkk etdilər. Həm H.Z. Tağıyev, həm də A. Rəhimov bütün Şərqdə qızlar üçün məktəb və ilk universitet qurucusu kimi daim minnətdarlıq və ehtiramla anılacaqlar.

Ədəbiyyat

1.Əjdər Ağayev, Vahid Rzayev. Güney Qafqaz xalqlarının pedaqoji əlaqələri tarixindən. Bakı, "Təhsil", 2004.
2.Misir Mərdanov. Azərbaycanın təhsil tarixi. "Təhsil" nəşriyyatı, 2011-ci il. Bakı, I cild, 295 s.
3."Tərcüman" qəzeti, 38-ci say, 1902-ci il
4.Hacı Zeynalabdin Tağıyev qız məktəbinin tarixindən. Bakı, "Ziya", 2011. 392 səh.
5.A.N. Rəhimov, Bakı Qızlar Universiteti – 25 il. Bakı, "Letterpress", 2017.
6."Elmi əsərlər" jurnalı, ISSN 26641917, Cild 17 №4 2023 (56). Səh. 38
7.Hüseyn Əhmədov. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2014.
8.Manaf Süleymanov, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Bakı, "Gənclik", 1996.
9.XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyəti. Azərbaycan tarixi. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı. 2014.
10.Ağarəhim Rəhimov. Yaddaşda yaşar xatirələr. Bakı, 2012.
11.Aygün Cəfərova. Ağarəhim Rəhimov fenomeni barədə ömrün 75-ci anında. "Türküstan" qəzeti, 13 noyabr, 2023-cü il.

AZƏRBAYCAN PSİXOLOJİ FİKİR TARİXİNİN DƏYƏRLƏR SİSTEMİNDƏ AİLƏ VƏ QADIN PSİXOLOGİYASI MƏSƏLƏLƏRİ
IN THE VALUE SYSTEM OF THE HISTORY OF AZERBAIJAN PSYCHOLOGICAL THOUGHTISSUES OF FAMILY AND WOMEN'S PSYCHOLOGY

Nurəngiz RZAYEVA
Psixologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

Abstract

In the history of Azerbaijani psychological thought, the value system and issues of family and women's psychology in this system combine a whole concept characterized by its own specific psychological nuances. This concept contains all the problems that flowed through the thinking filter of centuries from the beginning of mankind to the present day and are in harmony with time. In this context, family and intra-family relations, women's psychology, and child-rearing issues have been reflected in the history of psychological thought of Azerbaijan, which is the basis of the people's experience and scientific achievements.

In the article, the issues of family and women's psychology, which constitute the main essence of our history of psychological thought as a problem, were investigated as a priority orientation. The study of this problem is more topical in the modern era, when social-psychological phenomena are developing. It is known that in the psychology and value system of the population of Azerbaijan, the issues of family, intra-family relations and women's psychology occupy a leading place. The issues of family, its formation, education of women and girls have always been valued with sublime and sacred dimensions in the idioms of the Azerbaijani people. In the history of psychological thought, our people considered the family as a sacred hearth. In the studies, these issues were specially analysed, the researchers put the sublime of family values, girl education, the sense of femininity in the foreground, both in practical and scientific terms. Shades of family and women's psychology, child rearing have been reflected in each stage of the history of psychological thought. Women's issues in family, politics, education, religion, and literature have been researched as an actual problem.

Özet

Azərbaycan psixoloji fikir tarixində dəyərlər sistemi və bu sistemdə ailə və qadın psixologyası məsələləri özünəməxsus spesifik psixoloji çalarlarla xarakterizə olunan bütöv bir konsepsiyanı özündə birləşdirir. Bu konsepsiya özünün məzmun və mündəricəsi etibarı ilə bəşəriyyətin yaranışından bu günə kimi əsrlərin təfəkkür süzgəcindən axıb gələn və zamanla həmahəng olan bütün problemləri özündə ehtiva edir. Bu kontekstdə xalqın güzəran təcrübəsi və elmi nailiyyətlərinin əsasını təşkil edən Azərbaycan psixoloji fikir tarixində ailə və ailədaxili münasibətlər, qadın psixologiyası, övlad tərbiyəsi və s. məsələlər öz əksini tapmışdır.

Məqalədə də məhz problem kimi psixoloji fikir tariximizin əsas qayəsini təşkil edən ailə və qadın psixologiyası məsələləri prioritet istiqmət olaraq araşdırılmışdır. Sosial- psixoloji hadisələrin vüsət aldığı müasir dövrdə bu problemin tədqiqi daha aktualdır. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqının psixologiyasında, dəyərlər sistemində ailə, ailədaxılı münasibətlər və bu xüsusda qadın psixologiyası məsələləri aparıcı yer tutur. Ailə, onun formalaşması, qadın və qız tərbiyəsi məsələləri Azərbaycan xalqının deyimlərində həmişə ülvi və müqəddəs ölçülərlə dəyərləndirilmişdir. Xalqımız özünün psixoloji fikir tarixində ailəni müqəddəs ocaq sanmışdır. Tədqiqatlarda məhz bu məsələlər xüsusi təhlil edilmiş, tədqiqatçılar həm güzəran, həm də elmi cəhətdən ailə dəyərlərinin ülviliyini, qız tərbiyəsi, qadınlıq hissini ön planda

tutmuşdur. Psixoloji fikir tarixinin hər bir mərhələsində ailə və qadın psixologiyası, övlad tərbiyəsinin çalarları əks olunmuşdur. Ailədə, siyasətdə, təhsildə, dində, ədəbiyyatda qadın məsələləri aktual problem kimi araşdırılmışdır.

Azərbaycan psixoloji fikir tarixi, dəyərlər sistemi, ailə və qadın psixologyası – bir-biri ilə vəhdət təşkil edən bu anlayışlar özünün məzmun və mündəricəsi etibarı ilə bəşəriyyətin yaranışından bu günə kimi əsrlərin təfəkkür süzgəcindən axıb gələn və zamanla həmahəng olan bütöv bir konsepsiyanı özündə ehtiva edir. Bu konsepsiyada xalqın güzəran təcrübəsi və elmi nailiyyətlərinin əsasını təşkil edən Azərbaycan psixoloji fikir tarixi özünəməxsusluğu ilə seçilir və spesifik çalarlarla xarakterizə olunur. Bu tarixdə el məsələləri, xalq yaradıcılığı, xalqın inkişafı, ədəbi-bədii irsimiz, tərbiyə məsələləri, ailə və ailədaxili münasibətlər, qadın psixologiyası, övlad tərbiyəsi və s. öz əksini tapmışdır. Azərbaycan psixoloji fikir tarixi çox qədim və zəngindir. O, həm Şərq fəlsəfi fikrindən həm də xalq yaradıcılığından bəhrələnmişdir. Bir tərəfdən ictimai-tarixi proseslərdən asılı olaraq inkişaf etmiş, digər tərəfdən baş verən proseslər psixoloji fikrə öz təsirini göstərmişdir. Odur ki, hər bir xalq etnos özünü dərk edib qiymətləndirmək və tərəqqi etmək üçün özünün tarixi-psixoloji keçmişinə bələd olmalıdır. Türk xalqlarının psixoloji fikir tarixi də məhz bu axarda qədimliyi və zənginliyi ilə seçimlidir. Hər bir xalqın, etnosun tarixini öyrənmək onun psixologiyasını, etnik xüsusiyyətlərini dərk etmək üçün önəmlidir. Vaxtilə Şteyntal və Latsarius özlərinin "Xalqlar psixologiyası" əsərini də bu zəmində yazmışlar. Xalq ruhu hər bir xalqa, millətə xas olan "ümumiləşmiş mənəvi birlik" kimi anlaşılır və tarixdə qalır. Xalqın tarixini öyrənmək, onun keçmişi, bu günü və sabahı haqqında məlumatlanmaq və gələcək perspektivlərə yol açmaq nöqteyi nəzərincə prioritet istiqamətdir. Qərinələr, illər bir-birini əvəz edir, dünya insan nəsilləri ilə bir yandan dolur, bir yandan boşalır, ancaq tarix, faktlar, deyimlər heç vaxt itmir və silinmir, unudulmur. Mənəvi abidələrə çevrilən və ruhumuza çökən həmin ideyalar yeni nəzəriyyələr yaratmaq üçün əsas verir. Zaman dəyişir, münasibətlər də yeni forma və məzmun kəsb edir. Amma yaddaşlarda xalqın adət ənənələrinin inkişafı, dəyərləri qalır və gündəmə gəlir. Və bütün bunlar hər bir elm sahəsinə öz təsirini göstərir. Çünki elmin tarixi həm də xalqın tarixidir. Onun dünyagörüşünün inkişaf mərhələlərinin güzgüsüdür. Tarixi inkişafının məhsuludur. Bayronun belə bir fikri var: "Keçmişi oxumaq gələcəyi öyrənmək üçündür". Gələcək üçün ən yaxşı peyğənbər keçmişdir. Bu kontekstə elm özündən qabaqkı nəsillərin qoyub getdiyi biliklərlə və informasiyalarla mütənasib sürətdə irəliləyib. Odur ki, bəşəriyyət yaranandan bu günə kimi elmin bu və ya digər sahələri ilə bağlı fikirlər və məlumatlar mövcud olmuşdur. Bu mənada hər bir elmin özünün tarixi var. O cümlədən psixoloji fikrin təşəkkülü, inkişafı və mərhələləri də bu sıraya daxildir. Geniş xalq kütləsi tərəfindən yaradılan şifahi söz sənəti olan folklor nümunələrində, dastanlarımızda, mütəfəkkirlərin əsərlərində xalqımızın mənəviyyatı, ailə, qadın, ailədaxili münasibətləri, dəyərlər sistemi, təfəkkürü və psixologiyası toplanmışdır. Bu məsələlər psixoloji fikrin əsas qayəsini təşkil edir.

Məqalədə digər önəmli məsələ və psixoloji fikir tariximizin əsas qayəsini təşkil edən ailə və qadın psixologiyası problemi də bu kontekstdə prioritet istiqmətdir. Sosial- psixoloji hadisələrin vüsət aldığı müasir dövrdə bu problemin tədqiqi daha aktualdır. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqının psixologiyasında, dəyərlər sistemində ailə, ailədaxılı münasibətlər və bu xüsusda qadın psixologiyası məsələləri aparıcı yer tutur. Zamanın təfəkkür süzgəcindən bu günə kimi gələn və aktual səslənən ailə, onun formalaşması, qadın və qız tərbiyəsi məsələləri Azərbaycan xalqının deyimlərində həmişə ülvi və müqəddəs ölçülərlə dəyərləndirilmişdir. Xalqımız özünün psixoloji fikir tarixində ailəni müqəddəs ocaq sanmışdır. Tədqiqatlarda məhz bu məsələlər xüsusi təhlil edilmiş, tədqiqatçılar həm güzəran, həm də elmi cəhətdən ailə dəyərlərinin ülviliyini, qız tərbiyəsi, qadınlıq hissini ön planda tutmuşdur. Onlar Azərbaycan ailəsinin özünəməxsus spesifik çalarlarını açıqlamış, bu kontekstdə qadının bənzərsiz rola malik olduğunu dəfələrlə vurğulamışlar. "Qadın ailənin məhəbbət nurudur, elin-obanın

şərəfidir, böyük və müqəddəs anadır"(3,səh.18) deyən Ə.Əlizadə qeyd etmişdir li," Ailədə emosional şəxsi münasibətlərin episentri məhz qadının möcüzəli həyatı ilə bağlıdır.... ailənin psixoloji havası, ilk növbədə evin xanımının ilıq nəfəsi-sirli-sehrli qadın qayğılarından qaynaqlanır. Bu fəlsəfədə qadının əzaməti maestro əzəməti kimi təsvir olunur".(3.səh.78) Şəxsiyyətin təşəkkülündə ailənin rolunu başlıca qeyd etmək lazımdır. İki nəslin, soyun qovşağında yeni ailə əmələ gəlir. Tədqiqatlarda ailə sözünün geneszisi belə açıqlanır: "Ailə adlı təsisatın 4 min ildən artıq yaşı vardır. Ailə sözünün mənası ərəb mənşəli **"A ilə"** sözündən olub, "dayanmaq" mənasında olmaqla, "bir-birinə dayanan, etimad edən insanlar" kimi anlaşılır"(7, səh.13) Ailə spesifik çalarlarla xarkterizə olunan bütov bir konsepsiyadır.

Bu konsepsiyanın əsasında təbii ki, ailədaxili münasibətlər durur. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər kontekstində ailədaxili münasibətlərin öyrənilməsi, tənzimlənməsi və münasibətlərin sağlam psixoloji əsaslar üzərində qurulması məsələləri əlbətdə ki, hər bir ailənin möhkəmliyi üçün zəruridir. "Xalqımızın çağdaş dünya ilə culğalaşdığı, milli mentalitet cəhətdən bir-birindən fərqli xalqlarla inteqrasiya olunduğu, kütləvi informasiya vasitələrinin həyatımıza daha çox daxil olduğu müasir dövrdə ailə, dövlət və bəşəriyyət üçün əxlaqın saflaşdırılması ən vacib problemlərdən biridir"(4 səh.2) Problemlərin həlli kontekstində qeyd etmək lazımdır ki, yeniləşmə və qloballaşma şəraitində informasiyaların sürətli inkişafı, kütləvi kommunikasiya və təbliğatın genişlənməsi, cəmiyyətdə özünü göstərən bu və ya digər proseslər ailədaxili məsələlərə də təsir göstərir. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər kontekstində ailə, qadın, valideynlik, övladlıq əlaqələri, oğlan və qızların tərbiyəsi sosial-psixoloji aspektdə tədqiqat obyektinə çevrilməsi prioritet əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu həm də gənclərin ailə həyatına hazırlığı və dəyərlərimizə hörmətlə yanaşması nöqteyi-nəzərindən önəmlidir.

Müasir dünyada gedən proseslər, dəyərlərin bir-birinə inteqrasiyası şəxsiyyətin formalaşmasında bir sıra dəyişikliklərə səbəb olur. Bu dəyişmələr pozitiv və neqativ yönümlü ola bilər. Çünki, əvvəllər mövcud olmayan yeni dəyərlərin meydana gəlməsi, şəxsiyyətin istiqamətini, tələbat-motivasiya sahəsini dəyişmir, həm də onun rəftar və davranışında, münasibətlər siferasında da izlərini qoyur. Bu da onu deməyə əsas verir ki, yetişməkdə olan gənc nəslin şəxsiyyətinin formalaşmasında ümumbəşəri və milli mənəvi dəyərlərin tərbiyəsi, mədəni və elmi dəyərlərin inteqrasiyası prioritet istiqamətlərdəndir. Bütün bunların həllində yenilikləri bilməklə yanaşı, psixoloji fikir tarixini və bu tarixdə əks olunan ideyaları da düzgün və sistemli təbliğ etmək önəmlidir.

Azərbaycan psixoloji fikir tarixi bu mənada bir sıra mərhələləri özündə birləşdirir və bu mərhələlərin hər birində ailə dəyərləri, qadın psixologiyası, qız tərbiyəsi, ailə münasibətləri önəmli olmuşdur. Dində, ailədə, siyasətdə, təhsildə, ədəbiyyatda, tarixdə qadın məsələləri tarixin bütün mərhələlərində olsa da son dövrlərdə daha da diqqət tələb edən problem olmuşdur.. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Dində qadınlarla bağlı 176 ayədən ibarət "ən Nisa" surəsi mövcudur. Yəni "Qadınlar" surəsi. Bu surədə deyilir "Ey iman gətirənlər! Qadınlara zorla varis çıxmaq sizə halal deyildir! (Qadınlar) açıq-aşkar pis bir iş görməyincə, onlara verdiyiniz şeylərin bir hissəsini geri qaytarmaq məqsədilə onlara əziyyət verməyin. Onlarla gözəl rəftar edin..." (Nisa surəsi, 19) Müqəddəs kitablardakı fikirlərin təbliği şəxsiyyətdə dini dəyərləri formalaşdırır və pozitiv şüur kontekstində təhlilə əsas verir. Dəyərin bu növünə əhəmiyyət verən şəxs xilqət aləminin bütünlüyünə, onun dərkinə varır, din və məshəblə bağlı məsələlərlə şüurlu şəkildə maraqlanır, xalqa və insanlara sevgi bəsləyir. Dəyərli Azərbaycan psixoloqu Ə.Əlizadə qadın psixologiyasında qadın mentaliteti məsələlərini təhlil etmiş, bu kontekstdə arxeotiplər və neotipləri vurğulamış və qeyd etmişdir ki, " Dünya mədəniyyətində ilk dəfə olaraq müqəddəs

“Qurani-Kərim.”də qadın Namus, ləyaqət, ismət, təmizlik,toxunulmazlıq kimi mübarək kəlamlar həmişə seçimli olub”(3.səh133)

KDQ dastanı da bu mənada xalqımızın milli birlik, döyüş ruhu, məğrurluq, kökə bağlılıq, namus, qeyrət, mənəviyyat və s dəyərləri özündə birləşdirən zəngin mənbədir, zəngin məxəzdir və önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Dastanda mənəvi abidələrə çevrilən və ruhumuza çökən dəyərlər və dəyərlər sisteminin əsas qayəsi kimi ailə və qadın məsələləri bütün dövrlər üçün aktual əhəmiyyət kəsb edir. “ Kitabi- Dədə Qorqud “ da qadınlar xarakterizə edilir, onların “dörd cür “ olduqları bildirilir. Yaxşı qadın evin dayağı kimi səciyyələndirilir, və onun bu səciyyəsi qonağa yaxşı, mehriban münasibəti, qonaqpərvərlik göstərməsi ilə müəyyənləşdirilir. Qadının başqa adama, qonağa münasibətinə görə səciyyələndirilməsi Azərbaycan ictimai fikir tarixində psixoloji xarakteristikanın ilk nümunələri kimi qiymətlidir. Bu cəhət öz əksini ilk dəfə Dədə Qorqud dastanında tapır. Bu məsələlər sonralar da dahilərin əsərlərində “yaxşı qadın”, “pis qadın” dixotomiyası kimi əks olunmuşdur. Dastanlarda dərin psixoloji müşahidə əsasında nəinki etnosun əxlaqi- etik davranış və rəftarının, etnik stereotiplərinin, eləcə də şəxsiyyətin fərdi tipoloji xüsusiyyətlərinin etnik çalarlarla təsvirinə geniş yer verilmişdir. Qadın tiplərinin xarakteristikası ilə əlaqədar fakt bu cəhətdən çox əlamətdardır. İnsanın fərdi-psixoloji xarakteristikasına aid olan bu faktın dərin psixoloji mə’nası vardır. Dastanda oxuyuruq: Qadınlar 4 cürdür:

1. Birisi soysoldurandır (nəsli korlayan); **2**.birisi toy doldurandır; **3**.birisi evin dayağıdır;

4. birisi necə desən bayağıdır. Dastanda bu tiplərin hər birisinin psixoloji xarakteristikası verilir. Burada bir müsbət, bir mənfi xarakteristikanı əks etdirməklə kifayətlənəcəyik: “Oazan, evin dayağı odur ki, çöldən- bayırdan evə bir qonaq gəlsə, əri evdə olmasa, o gələn adamı yedirir, içirir, əzizləyir, oxşayır, yola salır. O cür arvad Ayişə, Fatimə cinsidir, xanım onun uşaqları sağ olsun. Ocağına bu cür arvad gəlsin.“

“Gəldin ki. necə deyəsən bayağıdır. Əri evdə olanda çöldən- bayırdan evinə bir abırlı qonaq gəlsə əri desə ki, dur çörək gətir, yeyək, qonaq da yesin. Arvad deyər: Neyləyim. Bu yıxılacaq evdə un yox, ələk yox. Dəvə də dəyirmandan gəlmədi. Beləsinə min söylərsən birisini eşitməz-ərin sözünü qulağına almaz. Xanım, ondan da sizi Allah saxlasın. Ocağınıza belə arvad gəlməsin…” bunlar bütün dövrlər üçün aktuallıq kəsb edən və ailədaxili münasibətlərdə prioritet olan məsələlərdir.

İntibah dövrünün hadisələrini özündə birləşdirir. Bu mərhələ dahi nizamişünaslıq və onun ideyalarının təbligatcısı kimi N.Tusinin fikirləri ilə səciyyələnir. “Əxlaqi-Nasiri” əsərində “yaxşı qadın”ın xarakteroloji təsnifatında önəmli olan əsas cəhətlər vurğulanır. "Xəmsə"də dövrün birtərəfli qadın etalon və streotipləri fonunda qadın şəxsiyyətinin əzəməti parlaq qadın obrazları timsalında vəsf olunur və bu konteksdə qadın psixologiyası məsələləri açıqlanır.Nizami göstərir ki, qadının hisslər aləmi nə qədər zəngin olsa da, şəxsiyyət səviyyəsində olan qadının mənlik şüuruna və əxlaq şüuruna səciyyələnir. Nüşabə , Leyli və Şirin effekti Azərbaycan psixoloji fikrində bu konteksdə bənzərsizdir . “Xosrov və Şirin”də Nizami ağılla hissin psixoloji mübarizəsini psixoloji ölçülərlə belə dəyərləndirir. Gözlərindən biri eyləyirdi naz, O biri deyirdi “yox belə olmaz”! Ağlı “Təslim olma!” deyərkən ona, Nə arzu hakimdi, yarəb, könlünə.misralarında qadının parlaq əzaməti təsvir olunur. Göründüyü kimi qadının əxlaqi şüurunun xüsusiyyətləri Şirin effektində açıqlanır. Nizami “Dünyada Veysətək olaram bədnam” deyən Şirin “sosial-mən”ə söykənir və özünü başqalarının gözü ilə dəyərləndirir.

Haqlıyam, qapını bağlamışam mən,

Çünki görüşümə sərxoş gəlmisən.

Sən sərxoş gəlmisən, mən də burda tək,

Görüb eşidənlər nə söyləyəcək?- ifadələrində effekt aydın görünür.

Dahi Nizami qadın şəxsiyyətinin əzamətini parlaq qadın obrazları timsalında təhlil etmişdir. Təhlillərdə aydın olur ki, qadının hisslər aləmi nə qədər zəngin olsa da şəxsiyyət səviyyəsində onlar qadının mənlik şüuruna və əxlaqi şüuruna söykənir. Qadın psixologiyası özünəməxsus psixoloji məkanda ağılla-hissin qovşağında açıqlanır. Burada bir müyar var- əxlaq meyarı. Ağılla-hissin qovşağında bu meyar qadının hisslər aləmində, xüsusilə namus sahəsi, həya-abır sahəsinə söykənir. Nüşabə, Şirin, Leyli effektləri Azərbaycan psixoloji fikrində bu kontekstdə bənzərsizdir. Ə.Əlizadə eyni zamanda cinsi fərqlər kontekstində qadın psixologiyası məsələləri, qız tərbiyəsi və onun xüsusiyyətləri, mentalitetin arxetipik kökləri, ata-ana arxetipi, övlad borcu arxetipi və s məsələlərə də toxunmuş, güzəran psixologiyasından üzübəri müasir dövrümüzə qədər təhlillər vermişdir.

Maarifçilik ilə səciyyələnir. Bu cərəyan nümayəndələri nəinki milli həm də bəşəri dəyərlərin inkişafına zəmin yaratmışdır. Milli şüuru formalaşdırma yolu ilə insanlara özünüdərk etmək, ağıl və imkanlardan istifadə etmək üçün cəsarətli olmaq, bacarıqlı, yaradıcı, məntiqli, ziyalı kimi, elm, təhsil dəyərlərini formalaşdırmaq, dilə hörmətlə yanaşmaq, ailə və qadına olan münasibəti düzgün qurmaq və s. kimi dəyərlər maarifçilkdə şüurlu mübarizə kontekstində əks olnmuşdur. Ailə münasibətlərinin tipoloji təhlili maarifçilərin əsərlərində də geniş vüsət almışdır. Azərbaycan maarifçiləri şəxsiyyətlərarası münasibtlər kontekstində ailə, qadın, valideynlik, övladlıq əlaqələrini sosial-psixoloji aspekdə araşdarmış, tərbiyə və tərəqqi işində ailə məsələlərinə çox böyük diqqət yetirmiş və onun möhkəmləndirilməsini cəmiyyətin sağlam əsaslar, mütərəqqi qaydalar üzrə inkişafı üçün zəruri hesab etmişlər. Onlar bu kontekstdə ailə psixologiyasını aşağıdakı 5 bənd əsasında təhlil etmişlər:

1 Ailədaxili münasibətlər və ailənin psixoloji iqlimi. 2. Psixoloji uyuşma: «ər-arvad» münasibətləri 3. Qadın azadlığı və təhsili. 4. Övlad tərbiyəsində qadının rolu.5. Zahiri bəzək və daxili gözəlliyin müqayisəsi.

1. Ailədaxili münasibətlər-Ailə münasibətləri ailəyə məxsus tipoloji xüsusiyyətləri əks etdirir. Buradan irəli gələrək maarifçilərin irsində ailə münasibətlərinin tipoloji təhlili xüsusi yer tutur. Şəxsiyyət amili kontekstində onlar görüşlərində ailələrdə «ər-arvad», «ata-ana», «övlad-valideyn» münasibətlərini təhlil etmişlər. Ailənin özünəməxsus cəhətləri bir tərəfdən ailənin mənəvi-psixoloji iqlimində, digər tərəfdən «valideyn-övlad», «uşaq-uşaq» münasibətlərində daha qabarıq şəkildə təzahür edir. Bütün bunlar öz növbəsində uşaqların inkişaf səviyyəsinə neqativ və pozitiv təsir göstərən faktorlardır. S.M.Qənizadə «Qurban bayramı və yaxud on gün riyazət», S.S.Axundov «Qaraca qız», «Nurəddin», N.Nərimanov «Nadanlıq», R.Əfəndiyev «Qan ocağı» və s. əsərlərdə bu məsələləri əhəmiyyətli dərəcədə təsvir etmişlər. Valideynlərin qaşılıqlı münasibətləri uşaqların tərbiyəsində ən təsirli vasitədir. Bu münasibətlər özlərinin emosional çalarları ilə əvəzsizdir. F.Köçərli yazırdı: «Övladın tərbiyəsi və təlimi ancaq o vədə qaydaya düşüb təbii ola bilər ki, onların vücuduna səbəb olan ata-ana həddi-kamala yetişib ağıl və fərasətdə, elm və bilikdə, ixtiyar və hüquqda bir-birinə müvafiq olalar, bir-birinə həqiqi mərifət və məhəbbətlə bağlanmış olalar və hər ikisi təlim və tərbiyənin yolunu kamalınca anlayalar» [8, s.107].

2. Psixoloji uyuşma- Azərbaycan marifçiləri ailədəki neqativ halların baş verməsinin əsas səbəblərindən birini ailədə qadınların kölə vəziyyətində, hüquq, elm və mədəni səviyyə cəhətcə kişilərdən geri qalmasında görürdülər. Azərbaycanın o zamankı tarixi şəraitində ailədə kişi ilə qadının mənəvi və psixi uyğunsuzluğu problemi maarifçiləri narahat edən əsas məsələlərdən

idi.

Maarifçilər ər və arvadın dünyagörüş, intellektual səviyyəcə bir-birinə uyğunluğunu, idrak səviyyəsinin yaxılığını həmişə zəruri sayıb diqqət mərkəzinə çəkmişlər. C.Məmmədquluzadənin «Mırt-mırt» felyetonunda, M.Ə.Sabirin «Nədamət və şikayət» satirasında tənqid hədəfi bir-birini başa düşməmək üzündən yaranan ailə ixtilaflarıdır. C.Məmmədquluzadə bu məsələləri sosial-psixoloji kontekstdə təhlil edərək yazırdı: «Şərq qadını məsələsi mənim dərdimdir. Bütün ömrümdə vurduğum qələmin çox hissəsi Şərq qadınının məsələsi üstündə qurulub» [8, s.108].

3. Qadın azadlığı və təhsili məsələləri- Qadın hüququnun müdafiəsi və təhsili maarifçilikdə başlıca məsələ olmuşdur. XIX əsrin ortalarında M.F.Axundov mədəniyyət tariximizdə bu sahədə parlaq bir səhifə açmış, qadın azadlığı və təhsili mövzusunu dövrün başlıca məsələsinə çevirmişdir. Ədibin təsvir etdiyi qadınların psixloji vəziyyət və əhvalı dövrün qadına münasibətinin canlı nümunəsidir. Onun əsərində qadınlar «bir duru aynada görsənən kimidirlər» (C.Məmmədquluzadə). Bu mənada M.F.Axundovun «Sərgüzəşti-vəziri-xani Lənkəran»da Ziba xanım, Şölə xanım, Nisa xanım, Pəri xanım; «Hacı Qara»da Sona xanım, Tükəz; «Məstəli şah»da Şərəfnisə xanım, Gülçöhrə, Şəhrəbanu xanım; «Mürəfiə vəkilləri»ndə Səkinə xanım, Zibeydə; «Xırsi quldurbasan»da Zalxa və Pərzad kimi qadın tipləri diqqətəlayiqdir. Bunlar real həyatdan götürülmüş, ümumiləşdirilmiş insan surətləridir. Bu tiplərdən məlum olur ki, Şərq ədəbiyyatında təsvir olunduğu kimi qadınlar heç də qabiliyyət və gözəllikdən məhrum, ancaq şər mənbəi deyillər; dilavərlik, cəsarət, cürət, nitq və sairə bunlarda da mövcuddur, ancaq tək bircə «düşmən(lər)i» var: o da elmsizlik, nadanlıq və avamlıqdır.

C.Məmmədquluzadə Mirzə Fətəlinin dövrün qadına olan münasibətini belə səciyyələndirirdi: «Bax, bu qoçaq və gözəl qadınlar indi avam və nadan bir isanlardır. Görürəm ki, indi siz bunlara dərs və tərbiyə verməkdən ehtiyat edirsiniz, çünki bilirsiniz ki, bu zəkalı və qeyrətli qadınlar gələcəkdəki inqilabın səyəsində almış olduqları tərbiyə və elmin təsiri altında öz azadlıqlarını əldə edib və ondan sonra daha sizin ailə içərisində ağalığınıza və səfahətinizə (ağlınıza) imkan qalmayacaqdır. Zira ki, dəxi insanlıq hüququnda akah olan bu qadınlar şəriətin çomağını dəxi siz kişilərin əlindən alıb, həmişəlik tullayacaqlar» [8, s.110].

4. Övlad tərbiyəsində qadının (oxu: ananın) rolu- Maarifçilər qadınların savadlanması və maariflənməsi məsələsinə bütün müsəlman cəmiyyətinin yenidən qurulması kimi yüksək əhəmiyyət verirdilər. Onlar belə hesab edirdilər ki, qadın ictimai həyata cəlb olunmadığına görə cəmiyyət birtərəfli inkişaf edir. Ona görə onlar qadının iştirak etmədiyi cəmiyyəti «tək ayaqlı adama» oxşadırdılar. Təsədüfi deyildir ki, F.Köçərli məqaləsini «hərəkətsiz nisfimiz» adlandırmışdır. O, belə bir cəmiyyəti iflic olmuş adama bənzədirdi. Digər tərəfdən xalqın gələcəyi olan uşaqların tərbiyəsi anaların əlində idi. Onların xoşbəxtliyi və bədbəxtliyi anaların verdiyi tərbiyədən çox asılı idi. N.Nərimanov, F.Köçərli, S.M.Qənizadə, M.T.Sidqi, R.Əfəndiyev, M.Ə.Sabir haqlı olaraq belə hesab edirdilər ki, sağlam nəsl tərbiyə etmək üçün savadlı, müasir tərbiyə yollarını bilən analar yetirmək lazımdır.

Uşaqların psixi inkişafında, tərbiyə və təliminində ananın önəmli roluna bütün maarifçilər diqqət yetirmişlər. M.T.Sidqi yazırdı: «Uşağın əvvəlinci müəllimi bitəbii validəsidir. Burada ananın öhtəsinə daha çox məsuliyyət düşür. Çünki uşağa birinci tərbiyə və təlim verən anadır» [8, s.114]. «Qızlara hədiyyə» dərsliyində «həbsxanaları söküb, yerinə «övlad məhəbbəti» ünvanlı bir nişangah ucaltmaq arzusunu ifadə etmişdir. O, dərslikdə «Tərbiyənin təfavütü» adlı hekayəsində övladın tərbiyəsində ananın rolunu xüsusi vurğulamış və tərbiyənin qayəsini açıqlamışdır. Göründüyü kimi, maarifçilər övladın tərbiyəsində ananın rolunun artmasını onun inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirirlər. Onlar qeyd edirlər ki, savadsız ana övladın qarşısında aciz qalır, ana-övlad münasibətlərindəki anlaşılmazlıq tərbiyənin çətinləşməsinə gətirib çıxarır.

Savadlı, kamil analar isə övladlarını düzgün anlaya bilirlər.

***5.* Zahiri bəzək və daxili gözəlliyin vəhdəti**-Azərbaycan maarifçiləri şəxsiyyətin formalaşmasında zahiri gözəlliklə, daxili kamilliyin, gözəlliyin müqayisəsini psixoloji tərbiyəvi kontekstdə açıqlamışlar. Onlar daim «qadının zinyəti cəvahirat deyil» ideyasını müdafiə etmiş və belə bir ümumi nəticəyə gəlmişdilər ki, qadının əsl zinyəti onun mənəvi kamilliyi, əxlaqi saflığı və layiqli övlad tərbiyə etməsidir.

Zahiri bəzək ilə daxili gözəlliyin vəhddətinin, «anaların bəzəyi» olması ideyası XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvələrində psixoloji və pedaqoji fikri məşğul edən ən aktual problemlərdən birinə çevrilmişdi. R.Əfəndiyev, F.Köçərli, M.T.Sidqi, M.Ə.Sabir və dövrün digər ziyalıları əsərlərində bu məsələyə diqqəti yönəltmişlər. F.Köçərli yazırdı: «Əsl gözəllik surətdə deyil, ağıl və kamalda, əxlaq və sirətdədir» [8, s.115]. Bu fikirlər psixoloji cəhətdən önəmlidir. Ədib əsl gözəlliyi ağıl və əxlaqla dəyərləndirir və yazırdı: «Və lakin insanın gözəlliyi zahiri məlahət və hüsni-lətafətdən ibarət olmayıb, onda ağıl və fərasətin mövcud olamağı dəxi əvvəlinci şərtlərdəndir. Zahiri gözəlliyi və hüsni-cəmalı kamala yetirən ağılın nuru və mərifətin ziyasıdır» [8, s.116].

Azərbaycan maarifçiləri qadın psixologiyası üçün səciyyəvi olan bütün məziyyətlərin ana xəttini əxlaqi şüurun qeyri-adi effektləri ilə izah edirlər. Bu da şəxsiyyətin strukturundu mühüm əhəmiyyətə malikdir. Cəvahirat mənəvi zinyət deyil, əsl gözəllik ağıl və əxlaqdır ideyası maarifçilərin görüşlərinin «kredosu» idi.

M.Ə.Sabir də müasirləri ilə həmfikir olaraq eyni mövzuda «Analar bəzəyi» adlı şer yazmışdır:

Bəzək-bəzək ki, deyirlər – cəvahirat deyil,

Cəvahirat bu gün zinyəti – həyat deyil,

Həqiqi validənin ən şərəfli bir bəzəyi –

Ədəbli uslu cocuqdur, təcəmmülat deyil [8, s.117].

XX əsr psixoloji fikrin inkişafı ilə səciyyələnir. Azərbaycan klassiklərinin yaradıcılığı ön plana keçir. Yuxarıda qeyd olunan mərhələlərin nailiyyəti kimi bu dövr tərəqqi, inkişaf ilə bağlanır. Milli və bəşəri dəyərlərin sintezində şəxsiyyət özünün inkişaf dövrünü istiqamətləndirir. Cəmiyyətin bütün sahələrində qadının əməyi böyükdür. Ailədə, dində, siyasətdə, ədəbiyyatda, idmanda, təhsildə qadınların əməyi danılmazdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzən qadın əməyi istismar olunur, müqəddəs ailə dəyərlərimizə xələl gəlir. Təəssüflə deyək ki, boşanma sayı ilbəil çoxalır, cinayətlərdə qadınların da adları çəkilir, zərərli vərdişlərə maraq artır və s. Bunlar zərif məxluq sayılan qadına münasibəti dəyişir. Odur ki, qadınların xöşbəxt həyatı prioritet xarakterli işlərin aparılması zəruridir. "Qadın gülərsə bəşəriyyət gülər" deyirdi dahi H.Cavid Odur ki, qızlarımızın təhsil alması, həm ailələr, həm də cəmiyyət üçün önəmlidir. Bu mənada 30 ildən artıq tarixi olan Bakı Qızlar Universitetinin fəaliyyəti misilsizdir. Gələcəyin analarının təhsil aldığı bu və bu kimi məktəblərdə bütöv şəxsiyyət formalaşdırılır. Qızların təhsili və bununla yanaşı onlarla aparılan tərbiyəvi işlər gələcək ailələrin sağlam inkişafına, layiqli övladlar tərbiyə etməsinə və dəyərlərimizə hörmətlə yanaşmağa əsas verir.

Göründüyü kimi bütün qeyd etdiyimiz mərhələlərdə insan onun şəxsiyyəti dəyərlər sistemi və bu sistemin əsasında duran ailə və qadın məsələləri ön planda durur. Xalq yaradıcılıq nümunələrində, dastanlarda, ədəbi-bədii irsimizdə zəngin olan ailə və qadın psixologiyası məsələlərinin psixoloji və pedaqqoji aspektdə təbliği şəxsiyyətin formalaşmasında, onun təfəkkür tərzinin inkişaf etdirilməsində zəruri hesab olunur. Psixoloji fikrin inkişafı kontekstində bu problemlərin açıqlanması şəxsiyyətin formalaşmasında ümumbəşəri, milli-

mənəvi o cümlədən dini, mədəni, elımi, ailə və digər dəyərləri inkişaf etdirməyə, şəxsiyyətin tərbiyəsinə və sosiallaşmasına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat

"Qurani-Kərim". Z.M.Bünyadov,V.M.Məmmədəliyev,"Bakı, 2005

Əlizadə Ə.Ə. Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş. Bakı, 2003

Əlizadə Ə.Ə. Qadın psixologiyası. Bakı, 2015

Əliyev R.İ. Mən.atam-anam.sevgilim və övladlarım. Bakı., 2019

Ə.Əlizadə, Z.Şirinova N.Gəncəvinin psixoloji görüşləri. Bakı, 2006

Hüseynov E.A. Ailənin psixoterapiyası. Bakı, 2021

Çələbiyev N.Z. Əfəndiyeva Ü.A. Ailə və gender psixologiyası. Bakı, 2021

Rzayeva N.T.Azərbaycan maarifçiliyinin psixoloji konsepsiyası. Psixol.üz.f.dok dissertasiyası. Bakı, 2005

BAŞKURT TOPLUMUNDA GELENEKSEL KADIN KOSTÜMLERİ
TRADITIONAL WOMEN'S COSTUMES IN BASHKIR SOCIETY

Taner GÜR
Dr, Tarih ABD./ Bağımsız Araştırmacı, Kayseri-Türkiye /fatihtaner44@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-0424-9642

Özet
Rusya Federasyonuna bağlı özerk Başkurdistan Cumhuriyetinde yaşayan Başkurt Türklerinin tarihi coğrafyası, Avrupa ve Asya'nın bağlantı noktası olan görkemli Ural Dağları ile Yayık (Ural) Nehri'nin bulunduğu 143.600 km^2'yi kapsayan bölgedir. Yaklaşık dört milyon iki yüz bin nüfuslu cumhuriyette yaşayan günümüz Başkurtların köklü tarihi geçmişi ve kendine özgü sosyo-kültürel bir hayatlarının olduğu birçok ilgili tarihi kaynakta teyit edilmektedir. Başkurt Türkleri ile ilgili bilgi veren en eski tarihi kaynaklara bakıldığında; İbn Fadlan'ın X. Yüzyılda görevli olarak bu bölgeden geçerken tuttuğu notlar, yine Fransız seyyah Wilhelm Von Rubruk (XII. yy), Türk seyyah Evliya Çelebi (XVII. yy), Rus yazar S. İ. Rudenko (XIX. yy) ve bu alanda önemli diğer bir araştırmacı olan Kuzeyev'in (XX. yy) kaleme aldığı eserlerde Başkurtların genel folklorü ve giyim-kuşam tarzı hakkında günümüzü aydınlatan bilgiler vermişlerdir. Bu kapsamda geleneklerine sıkı sıkıya bağlı Başkurt toplumu ve diğer Türk soylu halklarda olduğu gibi toplumun ana unsuru konumundaki kadınlarının giyim-kuşam ve yansıttığı folklorik değerler kültürün devamlılığı için büyük önem arz etmektedir. Eski kadın giyim tarzına bakıldığında öz kültür ve yaşamdan kalın izler taşıdığı rahatlıkla görülebilir. Bahse konu bu giysilerin hazırlanışında ayrıca yetenek ve yaratıcılık isteyen bir sanat ve zanaatın olduğu da aşikârdır. Bu anlamda geleneksel kadın elbise biçimi, üzerine işlenen geometrik şekiller ve takılan metal aksesuarların aynı zamanda öz kültür ve inançların harmanlanmasıyla ortaya çıkarttığı milli bir giysi olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türk soylu Başkurt kadınlarının geleneksel kıyafetlerine taranan ilgili kaynaklar ışığında genel bir inceleme ve değerlendirme yapılacaktır.
Anahtar Kelimeler: Başkurtlar, Folklor, Geleneksel Kadın Kostümleri.

Abstract
The historical geography of the Bashkir Turks living in the autonomous Republic of Bashkortostan under the Russian Federation is a region covering 143,600 km2, where the magnificent Ural Mountains and the Yayık (Ural) River are located, which are the connection point of Europe and Asia. It is confirmed in many relevant historical sources that today's Bashkirs living in the republic with a population of approximately four million two hundred thousand have a deep-rooted historical past and a unique socio-cultural life. When we look at the oldest historical sources providing information about Bashkir Turks; The notes Ibn Fadlan took while passing through this region as an official in the 10th century were also compiled by the French traveler Wilhelm Von Rubruk (12th century), the Turkish traveler Evliya Çelebi (17th century), and the Russian writer S. İ. In the works written by Rudenko (19th century) and Kuzeyev (XXth century), another important researcher in this field, they provided information that enlightens today about the general folklore and clothing style of the Bashkirs. In this context, the clothing and folkloric values reflected by the women, who are the main element of the society, as in the Bashkir society and other Turkish noble people, who are strictly attached to their traditions, are of great importance for the continuity of the culture. When we look at the old women's clothing style, it can be easily seen that it carries thick traces of its own culture and life. It is obvious that there is an art and craft that requires talent and creativity in the preparation of these clothes. Bu anlamda geleneksel kadın elbise biçimi, üzerine işlenen

geometrik şekiller ve takılan metal aksesuarların aynı zamanda öz kültür ve inançların harmanlanmasıyla ortaya çıkarttığı milli bir giysi olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türk soylu Başkurt kadınlarının geleneksel kıyafetlerine taranan ilgili kaynaklar ışığında genel bir inceleme ve değerlendirme yapılacaktır.
Keywords: Bashkirs, Folklore, Traditional Women's Costumes.

NİYƏ HR PEŞƏSİNDƏ QADINLAR ÜSTÜNLÜK TƏŞKIL EDIR?
WHY İS THE HR PROFESSİON DOMİNATED BY WOMEN?

Ürfanə MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, İqtisadiyyat və menecment fakültəsi, Sənayenin iqtisadiyyatı kafedrası, Müəssisənin təşkili və idarə olunması ixtisası, Bakı, Azərbaycan/ ORCID ID: 009-0003-2865-636X

Xülasə

Qadınların sağlam düşüncəsi, ehtiyatlı və detallı yanaşmaları sektorlarda təsirli olur və uğurlu nəticələr verir. İnkişafın davamlı olması üçün qadınlar iş həyatında olmalı və bundan faydalanılmalıdırlar. Təşkilatların qadınların uğuru üçün bərabər imkanlar təklif etməsi çox vacibdir. Qadınların irəli çəkilməsi, peşə təhsilində dəstəklənməsi, iş və ailə həyatının tarazlıqda qalması effektiv və işçi yönümlü olmasını təmin etmək üçün həyata keçirilən insan resursları siyasətləri nəticəsində mümkün olacaq. Digər tərəfdən, qadınlar idarəedici vəzifələrə yerləşdirilə bilmələri üçün şirkətlər tərəfindən dəstəklənməlidir.

Qadın işçilərin dərin emosional əmək performansının kişi işçilərdən daha yüksək olduğunu bildirən tədqiqatlar da var (Grandey, 2000: 106). Qadınların qurumlarda yaratdığı dəyər onların yaxşı ünsiyyət bacarıqları, məsuliyyət və əməkdaşlıqla artmaqdadır. Qadınların iş və ictimai həyatda ön sıralarda olması ailələrin, şirkətlərin və cəmiyyətlərin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə töhfə verəcək.

İllərdir ki, qadınlar karyera inkişafında kişilərdən geri qalırlar. Lakin HR tərəfində aktiv olmaq və strateji fəaliyyət göstərə bilmək qadınlar üçün çox cəlbedicidir. Ola bilsin ki, fabrikdə menecer olmaq, işin texniki tərəfi ilə məşğul olmaq, maliyyə məsələləri ilə məşğul olmaq qadınlara yaraşmırdı. Bununla belə, HR tərəfində qadınların idarəetmə, təşkilatçılıq və empatiya bacarıqları kişilərdən daha yüksək olduğu üçün daha səmərəli işləmək imkanı vardır.

Onlar daha yüksək emosional intellektə malikdirlər İnsan resursları emosional zəka, işi analitik şəkildə görmək, təşkilatlanma, təsir göstərmək və müəyyən mənada məsləhətçi rolunu almaq kimi qabiliyyətlərə malik olan kişilər və qadınlar üçün çox cəlbedici roldur. Aydındır ki, həm tərbiyə edən, həm də yüksək emosional zəkaya malik olan insanlar bu peşədə kritikdir.

Açar sözlər*:* iş dünyası, qadın, HR, insan resursları, çalışan qadınlar

Abstract

In today's world of increasing customer expectations and rapid technological development, there is a need for an effective human resources policy. The importance of women in the business world, which is always open to development and change, is increasing day by day. Women's common sense, careful and detailed approach are effective in sectors and produce successful results. In order for development to be sustainable, women should be in the workforce and benefit from it. It is critical that organizations offer equal opportunities for women to succeed. Promotion of women, support in vocational training, work and family life balance will be possible as a result of human resource policies that will be implemented to ensure effective and employee-oriented. On the other hand, women should be supported by companies so that they can be placed in managerial positions.

There are also studies that show that female workers have higher emotional labor performance than male workers (Grandey, 2000: 106). The value women create in organizations is enhanced by their good communication skills, responsibility and cooperation. The presence of women in

the forefront of work and social life will contribute to the improvement of the level of well-being of families, companies and societies.

For years, women have lagged behind men in career development. But being active on the HR side and being able to act strategically is very attractive for women. Maybe it was not suitable for women to be a manager in a factory, to deal with the technical side of the work, to deal with financial issues. However, on the HR side, women have the ability to work more efficiently because they have better management, organizational and empathetic skills than men.

Giriş

İşləmək və gəlir əldə etmək, kişilər üçün olduğu qədər qadınlar üçün də təməl insan haqlarındadır. Qadınların iqtisadiyyatda iştirakının artması qadın və onun ailəsi üçün daha yaxşı həyat standartlarına, biznesdə və milli iqtisadiyyatda artıma gətirib çıxarır. Ölkəmizdə iş həyatı ilə əlaqəli olaraq ekosistem böyüdüyü üçün təbii olaraq qadınların iş həyatındakı ağırlığı da artır. Amma təəssüf ki, dünyanın hər yerində olduğu kimi, Azərbaycanda da qadınlar iş həyatında müxtəlif çətinliklərə məruz qalır. Bu yazımızda qadınların iş həyatında qarşılaşdıqları bəzi problemlərdən bəhs edəcəyik. (1)

Yeni sosial-mədəni quruluşda qadınların iş həyatında aktiv olmasına baxmayaraq, cəmiyyətin onlara yüklədiyi rollar hələ də dəyişməyib. İş həyatına başlayan qadınlar digər tərəfdən ev işləri, uşağa qulluq, yaşlı ailə üzvlərinin qayğısına qalmaqla da məşğul olurlar. Beləliklə, qadınlar kişilərdən həm işdə, həm də ailədə onlara tapşırılan rol və vəzifələrə görə fərqlənirlər. Baxmayaraq ki, iş həyatında kişilər qədər qadınlar da yorulur, əziyyət çəkir, ancaq ailənin ayaqda qalmasında nədənsə hər zaman ən çox enerji sərf edilməsi qadınlardan gözlənilir.

Qadınların iqtisadi gücləndirilməsi, maliyyə və bilik də daxil olmaqla resurslara bərabər çıxış imkanı, onlara nəzarət, eləcə də kişilərlə bərabər layiqli iş və məhsuldar məşğulluğa çıxış imkanıdır. Bura qadınların iqtisadi müstəqilliyi və onların iqtisadiyyatın bütün sahələrində ailələrinin və cəmiyyətlərinin həyatına təsir edən qərarların qəbuluna tam çıxış imkanı daxildir. Buna görə də cəmiyyət heç vaxt bir reallığı unutmamalıdır ki, bazar yanaşmaları, iqtisadi üstünlüklər və stimullar qadınlara öz hüquq və imkanlarını həyata keçirməyə imkan verən strateji mühitin inkişafı ilə paralel getməlidir. Bu, həm hökumət tərəfindən, həm də özəl sektor tərəfindən xüsusi tədbirlərin görülməsini tələb edir. (1)

Niyə HR peşəsində qadınlar üstünlük təşkıl edir?

Qadınların iş həyatında ən çox qarşılaşdıqları problemlərdən biri yetərincə ciddiyə alınamamaqdır. Əks cinsin nümayəndələri iş təcrübəsi çox olarsa, bu vəziyyət daha dəhşətli şəkil alır. Nəticədə bu hallar qadınların motivasiyalarını aşağı salır.

Müasir dünyada qadın və kişi işçilərin nisbəti bir-birinə kifayət qədər yaxın olsa da, kişi idarəçilərin nisbəti ilə müqayisədə qadın idarəçilərin nisbəti kifayət qədər aşağıdır. Məsələn, Azərbaycanda dövlət qurumlarında, universitetlərdə, böyük şirkətlərdə idarəçi qadınlara çox az rast gəlinir.

Peşə ayrı-seçkiliyi. Qadınların müxtəlif peşələrdə işləyə bilməyəcəkləri anlayışı təəssüf ki, iş həyatında qadınların qarşılaşdıqları problemlərdən biridir. İstər xalq arasında, istərsə də iş həyatının içində bir çox peşə "qadın işi", kişi işi" olaraq sinifləndirilir. Bu da qadınların peşələrini icra etmələrinə böyük əngəllər törədir.

İşdənkənar gözləntilər

İş həyatında qadınlar, qadın olduqlarından qaynaqlanan xidmət gözləntisi problemi ilə də qarşı-qarşıya qalır. Bəzi iş yerlərində sadəcə qadın olduqları üçün onlardan çay gətirmələri,

təmizlik işləri görmələri, qapı açma kimi əl-ayaq işlərinə buyrulmaqları kişi rəhbərlərdə ənənə halını alıb.(2)

Bəhanələr. Qadınların iş həyatında qarşılaşdıqları çətinliklərdən biri də emosionallıq bəhanəsi ilə müxtəlif vəzifələrə uyğun görülməmələridir. Bu, qadının karyera yüksəlişinə mane olan bəzi amillərə işarə edir. Belə məqamda "şüşə tavan" anlayışı əhəmiyyət kəsb edir. Şüşə tavan metaforası ilk dəfə 1986-cı ildə Hymowitz və Schellhardt tərəfindən "təşkilati iyerarxiyalarda yüksək idarəetmə səviyyəsindən bir qədər aşağıda yerləşən və qadınların bu səviyyəyə yüksəlməsinə mane olan və ya məhdudlaşdıran maneəni" ifadə etmək üçün istifadə edilib.

Ona görə də bu anlayış qadınların iş həyatında yüksək vəzifələrə çatmasına əngəl törədən "görünməz" maneələr deməkdir. Bu maneələrin formalaşması birbaşa cinsiyyətlə bağlıdır. Qadınlara aid edilən və onlara xas olduğuna inanılan xüsusiyyətlər qadınlar üçün qandaldır. (3)

İş yerində eyni vəzifədə çalışan kişilərə və qadınlara eyni şəkildə davransalar belə, bu davranışların şəxsə deyil, cinsiyyətə görə şərh edildiyini asanlıqla müşahidə etmək mümkündür. Məsələn, tez-tez belə fikirlər səslənir ki, qadın işçi ailə qurduqdan sonra onun işə münasibəti dəyşir, məsuldarlığı azalır, hətta işdən ayrılır. Amma kişilərdə bunlar baş vermir.

Bu cür cinsiyyətçi yanaşmlar təbii olaraq qadınların işdə məhsuldarlığını azaldır, çünki ədalətsiz rəqabət var. Kişi həmkarı qədər zəhməti və uğuru olduğu halda lazım olan mükafatı ala bilməyəcəyini görən qadın təbii olaraq ümidsizliyə sürüklənəcək. Bundan əlavə, o, güzəştlərdən məhrum olur.

Qadınların iş həyatında qarşılaşa biləcəkləri bütün bu problemlərin aradan qaldırılması və həlli üçün tədbirlər görülməlidir. Onların iş həyatında daha xoşbəxt, dinc və məhsuldar olmalarını təmin etmək çox vacibdir.

Çalışan qadınlar xüsusən karyera inkişafı baxımından gender ayrı-seçkiliyi kimi maneələrlə üzləşirlər. Qadınlar, bir işçi olaraq uğur və bacarıqları ilə obyektiv olaraq qiymətləndirilmək əvəzinə, yalnız gender təməlli əngəllərə məruz qala bilirlər. (4)

Qadınların istər evdə, istərsə də iş həyatında üzərinə götürdüyü və yaxud da cəmiyyətin onların üzərinə qoyduğu bir çox vəzifələr var. Zaman keçdikcə bu vəzifələr məcburi hala gəlməsi ilə onların rollarını da formalaşdırdı. Məsələn, ənənəvi ictimai quruluşda qadının vəzifəsi yalnız məişət işləri ilə məhdudlaşır, ev işləri görmək isə qadının vəzifəsi kimi qəbul edilirdi. Bundan əlavə, uşaqlara baxmaq qadınların əsas vəzifələrindəndir. Xüsusilə kişilərin dominant olduğu ictimai quruluşlarda qadınlar evdar qadın rolunu öz üzərlərinə götürmüşlər. Kişilər isə evdən kənarda işləmək, evə gəlir gətirmək və ailəsini qorumaq ilə vəzifələnirdilər.

Qadınların əsas vəzifəsi ev işi kimi göründüyü üçün əmək bazarında qadınlar ikinci dərəcəli işçi qüvvəsi hesab olunur. İşəgötürənlər tərəfindən onlara üstünlük verilmir, xüsusən də rəhbər vəzifələrdə. O da məlumdur ki, qadınlar daha çox ictimaiyyətlə əlaqələr, ünsiyyət, marketinq sahələrində çalışır. Məlumdur ki, İnsan resursları (HR) əsasən qadınların üstünlük təşkil etdiyi bir neçə karyera sahələrindən biridir. Demək olar ki, ümumiyyətlə qadınların daha çox empatiyaya sahib olması və bu da təbii olaraq HR sahəsinə daha uyğun olmasıdır. HR sahəsində çalışanların təxminən 70 faizi (idarəetmə səviyyəsində) qadınlardan ibarətdir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) məlumatına görə, kişilərlə qadınların maaşları arasında iyirmi faiz fərq var. (5)

Müştəri gözləntilərinin artdığı və texnoloji inkişafın sürətlə baş verdiyi müasir dünyada effektiv insan resursları siyasətinə ehtiyac var. İnkişafa və dəyişikliyə hər zaman açıq olan iş

dünyasında qadınların əhəmiyyəti günü-gündən artır. Qadınların sağlam düşüncəsi, ehtiyatlı və detallı yanaşmaları sektorlarda təsirli olur və uğurlu nəticələr verir. İnkişafın davamlı olması üçün qadınlar iş həyatında olmalı və bundan faydalanılmalıdırlar.

Təşkilatların qadınların uğuru üçün bərabər imkanlar təklif etməsi çox vacibdir. Qadınların irəli çəkilməsi, peşə təhsilində dəstəklənməsi, iş və ailə həyatının tarazlıqda qalması effektiv və işçi yönümlü olmasını təmin etmək üçün həyata keçirilən insan resursları siyasətləri nəticəsində mümkün olacaq. Digər tərəfdən, qadınlar idarəedici vəzifələrə yerləşdirilə bilmələri üçün şirkətlər tərəfindən dəstəklənməlidir.

Qadın işçilərin dərin emosional əmək performansının kişi işçilərdən daha yüksək olduğunu bildirən tədqiqatlar da var (Grandey, 2000: 106). Qadınların qurumlarda yaratdığı dəyər onların yaxşı ünsiyyət bacarıqları, məsuliyyət və əməkdaşlıqla artmaqdadır. Qadınların iş və ictimai həyatda ön sıralarda olması ailələrin, şirkətlərin və cəmiyyətlərin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə töhfə verəcək. (6)

İllərdir ki, qadınlar karyera inkişafında kişilərdən geri qalırlar. Lakin HR tərəfində aktiv olmaq və strateji fəaliyyət göstərə bilmək qadınlar üçün çox cəlbedicidir. Ola bilsin ki, fabrikdə menecer olmaq, işin texniki tərəfi ilə məşğul olmaq, maliyyə məsələləri ilə məşğul olmaq qadınlara yaraşmırdı. Bununla belə, HR tərəfində qadınların idarəetmə, təşkilatçılıq və empatiya bacarıqları kişilərdən daha yüksək olduğu üçün daha səmərəli işləmək imkanı vardır.

İnsan Resurslarının idarə olunmasının vəzifəsi şirkətin məqsədini və strategiyasını müəyyənləşdirməkdən başlayır. İnsan bir qaynaqdır bir nəticə deyil. Şirkət tərəfindən çatmaq istənilən hədəf doğru müəyyən olunarsa həm doğru insanları seçmək həm də bir məqsəd uğrunda şirkət olaraq hərəkət etmək çox daha asan olacaq.

İdarəetmə ictimai iqtisadi münasibətlərin konkret məqsədəuyğun təşkil edilməsidir, bütöv tam bir sistemin ayrı-ayrı hissələri, ünsürləri arasındakı əlaqəni təmin edən yeni prosesdir. İdarəetmə əvvəlcədən nəzərdə tutulan və dərk edilmiş məqsədə nail olmaq, nəticələr əldə etmək üçün hər hansı konkret obyektə məqsədəuyğun təsir etmə vasitəsidir. İdarəetmə bütün obyektiv qanunlar sisteminin tələblərinin habelə müasir cəmiyyətə xas olan ictimai, kollektiv və şəxsi mənafelərin həyata keçirilməsi mexanizmidir. İdarəetmədə ən başlıca məqsəd və vəzifə cəmiyyətin obyektiv imkanlarından istifadə olunmasını təmin etməkdir. İdarəetmə əslində cəmiyyətin potensialından istifadə etmənin mühüm amilidir. İdarəetmə həm də zəhmətkeşlərin əmək fəaliyyətinin təşkil edilməsi və səfərbərliyə alınmasının başlıca formasıdır. (7)

İqtisadi gücləndirməyə nail olmaq yolundakı genderə spesifik maneələr tez-tez bir-biri ilə cəmlənir, belə ki qadınlar qərarvermə proseslərində iştirak etmək imkanını və iqtisadi firavanlıq potensialını məhdudlaşdıran iqtisadi maneələr və patriarxal gender normalarının kombinasiyasından əziyyət çəkirlər. Dünyanın bir çox yerində olduğu kimi, Azərbaycanda da qadınlar "şüşə tavan" problemi ilə tanışdırlar. Bu baxımdan, qadınların kişilərlə hüquqi cəhətdən bərabər olmasına baxmayaraq, qadınlar özəl sektora nüfuz edən və onların marginallaşdırıla və rəhbər vəzifələrə yüksəlməkdə gözardı edilə biləcəyi gender stereotipləri kimi sosial maneələrlə qarşılaşırlar. (8)

Azərbaycan öz milli qanunvericiliyinə və Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsinə uyğun olaraq müasir və çoxşaxəli iqtisadiyyat yaratmaq yolunu seçmişdir. Bu yolda isə gender bərabərliyi və qadınların gücləndirilməsi ölkənin gələcək sosial-iqtisadi inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Artıq qadınların gücləndirilməsi dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün ilkin şərt olaraq qəbul edilməkdədir. (9)

İnsan Resursları şirkətin bütün işçilərinin bilik, bacarıq, təcrübə, xarakter və performanslarıyla bərabər ortaya qoyduqları bütün işlərin cəmidir. İnsan qaynağı şirkətin ən

dəyərli qaynağıdır. İnsan resurslarının idarə olunması isə müəssisələrin işə qəbul və daha münbit insan qaynağı yaratması ilə bərabər mövcud olan insan qaynağını ən səmərəli və effektiv şəkildə istifadə edə bilməsidir. (8) Bu nöqteyi-nəzərdən baxdığımızda İnsan Resursları İdarə olunmasının iki əsas məqsədi olduğunu deyə bilərik:

1. Səmərəliliyi artırmaq
2. İş şəraitində effektivliyi artırmaqla rəqabətdə üstünlüyə nail olmaq.

İnsan Resurslarının İdarə olunmasını əsas 3 başlıq altında nəzərdən keçirək. Bunlar İşə qəbul, Performansın idarə olunması və Personalın idarə olunmasıdır. Növbəti yazılarımda bununla bağlı daha detallı izahatlar verəcəm, bügun isə qısa şəkildə açıqlayım:

İşə qəbul: İnsan Resursları deyərkən ümumiyyətlə ilk hətta tək ağla gələn işə qəbul prosesidir deyərdim. Çünki doğru pozisiyaya doğru resursu təyin etmək bir şirkət üçün ən kritik işdir.

Performansın idarə olunması: Professional mütəxəssisi işə qəbul etmək hər şey demək deyil, eyni zamanda bu işçidən yüksək nəticələr də əldə etmək lazımdır. Şirkət mədəniyyətindən tutmuş iş saatlarına qədər çox fərqli və buna təsir göstərən bir çox mühüm amillər vardır.

Personalın idarə olunması: Bu başlığa İnsan Resurslarının idarə olunmasının "qaranlıq tərəfi" də deyə bilərik. Şəxsi işlərin toplanması, məzuniyyət-ezamiyyyət təqvimlərinin hazırlanması, əmək haqqı hesablanması və s. kimi sənədlərlə iş bölməsidir.

İnsan Resurslarının idarə edilməsi sadəcə işçilər üçün deyil, eyni zamanda müəssisənin rəhbər vəzifələri üçün də əhəmiyyətlidir. (10)

Sonuç

Qadınlar daha yüksək emosional intellektə malikdirlər İnsan resursları emosional zəka, işi analitik şəkildə görmək, təşkilatlanma, təsir göstərmək və müəyyən mənada məsləhətçi rolunu almaq kimi qabiliyyətlərə malik olan kişilər və qadınlar üçün çox cəlbedici roldur. Aydındır ki, həm tərbiyə edən, həm də yüksək emosional zəkaya malik olan insanlar bu peşədə kritikdir. Qadınlar bütün HR proseslərində proaktif həllər tapmaq bacarığı və insan münasibətlərinə empatik yanaşması səbəbindən bu sahəyə cəlb olunur. Keçmişdən qalma bir sosial vərdiş olaraq qadınların emosional və praktik zəkalarının ön plana çıxdığı, xüsusilə də ailə quruluşunda rol aldıqları bir həqiqətdir.

Niyə qadınlar HR-ə üstünlük verirlər:

- Empatiya və qayğıkeşlik
- Emosional zəkalarının daha çox inkişaf etməsi
- Səbirli və yaxşı dinləyici olması
- Daha yüksək idarəetmə və təşkilatçılıq bacarıqlarının olması
- Onların yeniliklərə açıq olması
- Proaktiv həll tapma və yüksək praktik zəkaya sahib olması.

İnsan resurslarının kökündə də bu məsələlər dayandığından bu, qadınlar üçün daha cəlbedici bir işə çevrilib. Təbii ki, insan resurslarında yalnız qadınların və ya yalnız kişilərin uğur qazana biləcəyini söyləmək doğru deyil, amma insan resurslarında qadın dominantlığı göz önündədir.

Ədəbiyyatlar

https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-03/USAID%20-WNBA-%20AZ.pdf

https://sightsinplus.com/news/survey-report/why-more-women-in-human-resources-hr/

https://dpglearn.co.uk/blog/human-resources/the-influence-of-women-in-hr/

https://dpglearn.co.uk/blog/human-resources/the-influence-of-women-in-hr/

https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/336115

https://burcuozcelik.wordpress.com/2008/06/01/acaba-kadinlar-ikya-daha-mi-yatkin/

https://www.researchgate.net/publication/359278442_Gender_in_Human_Resources_Hiding_in_plain_sight

https://blog.iilm.edu/women-in-hr-profession/

Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, səh. 359, https://static.president.az/ pdf/38542.pdf

https://study.com/blog/why-is-the-hr-profession-dominated-by-women.html

EVRENIN OLUŞUMUNDA VE HAYATIN BAŞLANGICINDA KADIN FIGÜRÜNÜN TÜRK MITALOJISINDE YANSIMASI

THE REFLECTION OF THE FEMALE FIGURE IN TURKISH MYTHOLOGY IN THE FORMATION OF THE UNIVERSE AND THE BEGINNING OF LIFE

Dilbar HAYDAROVA
Doktora öğrencisi, Ali Şir Nevai Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat, Dilbilim ve Çeviribilim Bölümü, Taşkent, Özbekistan / ORCID ID: 0009-0006-3690-6498

Özet

Sanatsal düşüncenin ilk örnekleri olarak kabul edilen mitler kendisinde eski çağ insanlarının düşünce biçimi, iç dünyası, gelenek, inançlar ve doğa olayları hakkındaki değerli bilgileri içermektedir. Eski dönem kaynaklarına bakıldığında genel Türk mitlerinin büyük çoğunluğunu dünyanın ve insanın oluşumu ile ilgili olduğu görülmektedir.

Eski Türk halklarının mitlerinde üç katmanlı evren modeline ilişkin bilgiler içerdiğini birçok yazılı kaynak doğrulamıştır. Bay Ülgen her ne kadar evreni yaratan bir tanrı olarak kabul edilse de dikkat edilmesi gereken diğer bir husus: "Bin yılları aşıp gelen anlatıya göre, Ag Ene (Ana tanrıça) evreni yaratma düşüncesinin ilham kaynağı, Bay Ülgen ise bu tasarının icracısı olmuştur". Bu cümlenin özel bir analize ihtiyacı vardır, çünkü evrenin yaratıcısı Bay Ülgen her ne kadar erkek bir tanrı olsa da bu fikri veren dişi tanrı Ag (Ak) Ene'dir. Tahmin edileceği üzere; bir şeyin genel hatlarıyla nasıl yapılacağını anlamak, o şeyi yapmaktan daha zor olmaktadır. Buradaki önemli görünen fikrin sahibi, dünyanın nasıl yaratılacağını anlayan ve dünyanın modülünü gösteren ilahi güç, KADIN figürü olarak ortaya çıkması ve ona vurgu yapmasıdır.

Bu kapsamda yaşamın Başlangıcıyla ilgili mitlerde hayat ağacının ayrı bir önemi vardır. Genel Türk mitlerinde hayat ağacı doğrudan tanrıça Umay Ana ile ilişkilendirilir. Ağaç, Ana Tanrıça'nın yönlerinden biridir ve dişil bir semboldür. Hamile kadınların ve çocukların koruyucu tanrısı olarak kabul edilen Umay Ana, çeşitli özellikleriyle yaşamın başlamasını ve devamını sağlayan ilahi bir güç modeliyle kabul edilmiştir.

Günümüzde hayatın her alanında ön planda olmaya çalışan kadın figürünün bazı toplumlarda hala önemli sorunlarından biri olarak kabul görmesinin aksine, kadının toplumun temel yapısı içinde önemli bir yer kaplaması örneğinin eski Türk halklarına yabancı olmadığı yukarıda belirtilen örneklerde de görülmektedir. Bunun nedeni, dünyanın yaratılışı fikrinin sahibi olan ana tanrıçanın tanınması ve kabul edilmesidir. Çünkü yaşamın varlığı ve sürekliliği ana tanrıça Umay Ana imgesi üzerinden verilmektedir. Böyle bir düşünce yapısına sahip olan kadim atalarımızın toplumdaki kadınların görüşlerine önem verdiklerini ve kadınların erkekten farklı bir formda tanımlanmasının alışılmadık bir durum olduğunu görebilmekteyiz. Aynı şekilde daha sonra büyük imparatorluklar kuran Türklerin sosyal hayatında kadınlar bürokrasi ve yönetimde de gözükmekte, böylelikle hükümdarın en yakın danışmanı ve bakanı konumunda olduğunu açıkça görüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kozmoloji, Hayat ağacı, Ak Ana, Bay Ülgen, Umay Ana.

Abstract

Myths, which are considered the first examples of artistic thought, contain valuable information about the way of thinking of ancient people, their inner world, traditions, beliefs and natural events. When we look at ancient sources, it can be seen that the majority of general Turkish myths are related to the formation of the world and humans.

Many written sources have confirmed that the myths of the ancient Turkish people contain information about the three-layered universe model. Although Mr. Ülgen is accepted as a god who created the universe, another point that should be taken into consideration is: "According to the narrative that goes back thousands of years, Ag Ene (Mother goddess) was the inspiration for the idea of creating the universe, and Mr. Ülgen was the executor of this plan." This sentence needs a special analysis, because although Mr. Ülgen, the creator of the universe, is a male god, it is the female god Ag (Ak) Ene who gave this idea. As expected; Understanding how to do something in general terms is more difficult than actually doing it. The owner of the seemingly important idea here, the divine power that understands how to create the world and shows the module of the world, emerges as the WOMEN figure and emphasizes it.

In this context, the tree of life has a special importance in myths about the Beginning of life. In general Turkish myths, the tree of life is directly associated with the goddess Umay Ana. The tree is one of the aspects of the Mother Goddess and is a feminine symbol. Umay Ana, who is accepted as the protective god of pregnant women and children, has been accepted as a model of divine power that ensures the beginning and continuation of life with her various features.

Contrary to the fact that the female figure, which tries to be at the forefront in every aspect of life today, is still accepted as one of the important problems in some societies, it can be seen in the above-mentioned examples that the example of women occupying an important place in the basic structure of society is not foreign to the ancient Turkish people. This is due to the recognition and acceptance of the mother goddess, who is the owner of the idea of \u200b\u200bthe creation of the world. Because the existence and continuity of life is given through the image of the mother goddess Umay Ana. We can see that our ancient ancestors, who had such a mindset, gave importance to the opinions of women in society and that it was unusual for women to be defined differently from men. Likewise, in the social life of the Turks, who later established great empires, women appear in the bureaucracy and administration, thus we clearly see that they were the closest advisor and minister of the ruler.

Keywords: Cosmology, Tree of Life, White Mother, Bay Ülgen, Umay Mother.

Giriş

Sanatsal düşüncenin ilk örnekleri olarak kabul edilen mitler, eski çağ insanının düşünce biçimi, iç dünyası, gelenek ve inançları, doğa olayları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Kaynaklara göre eski Türk mitlerinin birçoğu dünyanın ve insanın yaratılışıyla ilgilidir. (Jorakoziyev, 2018, s. 30) Türk halklarının mitolojisinde çok sayıda tanrıça, cadı ve efsanevi kadın karakterler bulunmaktadır. Tanrıça Umay Ana, Kishtey Sultan, Erka Sultan, Beyaz Ana, Sarık Kız ve Kubey Hatun bunlar arasında bulunmaktadır. Bu çalışmamızda evrenin yaratılışı ve yaşamın devamlılığı konusundaki düşünce biçimimizde kadın ve tanrıça kültünün rolünden bahsetmek istiyoruz.

Eski Türk halk mitlerinin üç katmanlı evrenin modeline ilişkin bilgiler içerdiği birçok yazılı kaynakta doğrulanmıştır. Her ne kadar evrenin yaratıcısı Tanrı Ülgen olarak kabul edilse de dikkat edilmesi gereken ince bir husus vardır: "Bin yıllık efsaneye göre yaratılış fikrinin ilham kaynağı Beyaz Ana'dır. ve tanrı Ülgen onun vasisi olarak görülüyordu." (Fuzuli, 2022, s. 19.) Bu cümlenin özel bir analize ihtiyacı vardır, çünkü evrenin yaratıcısı Ülgen her ne kadar erkek bir tanrı olsa da bu fikri veren dişi tanrı Beyaz Ana olmuştur. Bir şeyin nasıl yapılacağını anlamanın, esasında nasıl yapmaktan daha zor olduğu olgusu bilinen bir gerçektir. Burada fikrin sahibi, dünyayı yaratmanın yolunu anlayan ve dünyanın modülünü gösteren ilahi güç, *kadın* formunda tasavvur ediliyor. Beyaz Ana, birçok Türk halkının mitlerinde Ak Ene, Ağ Ana gibi

çeşitli varyantlarla karşımıza çıkar. Bu tanrının Türk halklarının ana tanrılarından biri olarak kabul edildiği görülmektedir.

Hayatın başlangıcıyla ilgili mitlerde hayat ağacının ayrı bir önemi vardır. Türk mitlerinde hayat ağacı doğrudan Tanrıça Umay Ana ile ilişkilendirilir. Ağaç, Ana Tanrıça arketipinin önemli yönlerinden biridir ve kadınlığın sembolü olarak kabul edilir. (Bilgili, 2022, s. 70.) Hamile kadınların ve çocukların koruyucu tanrısı sayılan Umay Ana, birçok özelliğiyle hayatın başlamasını ve devamını sağlayan ilahi bir güç olarak tasavvur edilir. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde embriyoyu koruyan kabuk yani plasentaya "Umay" adı verilmektedir. (Kâşgarlı, 1967, s. 303.) Bugün Özbekistan'ın güney bölgelerinde ve Taşkent çevresindeki köylerde gerçekleşen doğum sırasında fetüsle birlikte gelen plasenta için hala bir gelenek mevcuttur. Geleneğe göre yerli halk Plasentayı Tanrıça Umay'ın sembolü olan meyve ağacının altındaki toprağa gömer. Yine Kırgız efsanesine göre Ren Geyiği Ana, Kırgız kabilesini yeryüzünde yok olmaktan kurtarmıştır. Kaynaklar, geyiklerin Umay'ın Dünya'daki bir avatarı olarak kabul edildiğini bizlere kanıtlıyor. Ayrıca kırgız kadınları herhangi bir önemli işe başlamadan önce "Bu benim elim değil, Umay Enam'ın elidir" cümlesi ile aslında o iş için elinden geldiği kadar kendi iradelerini kullandıklarını, ötesinde kalanı ise doğaüstü varlık olarak kabul gördükleri ana tanrıçaya atfetmektedirler. Halk arasında "el vermek" kavramının kökeni Umay Ana inancına kadar uzanmaktadır.

Özbek klasik edebiyatında Umay kelimesine rastlamıyoruz. Ancak bu tanrıça, Harezmi'nin Muhabbetname'sinde Humay adıyla karşımıza şu şekliyle çıkmaktadır:

Tun oqshomkim körundi bayram oyi,

Muhammad-höja bek davlat humoyi. (Harezmi, 1959, s. 10.)

Bu tür anlatılara Azerbaycan klasik edebiyatında da rastlamak mümkündür. Umay Ana adı ilk kez Azerbaycan klasik edebiyatında Katran Tebriz'in eserlerinde (11. yüzyıl) karşımıza şu ifadeler ile çıkar: "Vefa kuşu – Huniya kuşu bu dünyadan kanat almıştır". Bu satırlardan Tanrıça Umay'ın kuş şeklinde tasvir edildiği bilinmektedir.

Büyük şair Nizami Gencevi (XII. yüzyıl) da eserinde Umay Ana'dan bahsetmiştir. "Humay ak giyininçe Humayun olur." Nizami de Umay ismini Humay şeklinde kullanmış, onu beyaz bir kuş şeklinde hayal etmiş ve Humay'ın gölgesi altında olan çocukları koruduğunu açıkça ifade etmiştir: "Bir huma başımın üzerine gölge düşürdü." Ayrıca Humay'ın Azerbaycan dil ve kültüründe dişil anlam yüklenerek kız ismi olarak kullanıldığını da belirtelim. (Gaybullayev, 1999, s. 215-218.)

Bizce Humay'ın bazı Türkçe eserlerde *Humain* olarak adlandırılan ve İran edebiyatında geçen şeklindeki efsanevi kuş isminden ayırmak gerekir. Çünkü Humay-Umay, Ana Tanrıça'yı avatarı olarak temsil etmektedir. Dillerin yapısı ve kullanımı dahilinde /H/ ünsüz harfi daha sonra edinilmiş olabilir. Bunlara örnek olarak; ovuç – hovuç, öküz – höküz, öl – höl gibi kelimeleri görüşümüzün kanıtı olarak kullanabiliriz.

Yukarıda da değinildiği gibi, kadın tanrıçaların dünyanın yaratılışında ve yaşamın devamında oynadığı rolün binlerce yıldır kabul gördüğü ve Umay Ana'nın Türk soylu halkların ana tanrıçası olarak anlaşıldığı açıkça görülmektedir. Araştırmalar sonucu bize ulaşan bilgilerden, duvarlardaki ve madeni paralardaki görsellerden yola çıkarak Umay Ana'nın modern bir imajını daha anlaşılır kılınması için günümüze uyarlamay açalıştık. Ekteki resimde Umay Ana'yı beyaz elbiseli ve saçları gümüş renginde tasvir ettik. Elindeki bardakta süt olması onun çocukların koruyucu tanrısı olduğuna işarettir. Baştaki üç uçlu taç da dikkat çekici olmakta, bu taç Umay Ana'nın özel eşyalarından biri olarak kabul ediliyor. İlaveten bazı kaynaklarda üç uçlu boynuz olarak da geçmektedir. Fotoğrafta ayrıca tanrıçanın özel tasarımlı küpeleri ve muskası da dikkat

çekiyor. Bu formu kadın şamanlar örnek almış olacak ki onlar da ritüellerde bu tür takıları kullanıyorlardı. Ayrıca kuş ve geyik yukarıda da anlattığımız gibi Umay Ana'nın avatarları olup resmin solunda görülen ağaç, Umay Ana'yı hayat ağacı olarak temsil eden en önemli sembollerden biridir.

Sonuç

Günümüzün önemli meseleleri arasında sayılan toplumsal yapıdaki anaerkil düşüncesinin eski Türk halklarına yabancı olmadığı rahatça anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, evrenin yaratılışı fikrinin sahibi olan tanrıçanın tanınması ve kabul edilmesidir. Yaşamın varlığı ve sürekliliği bir başka ana Tanrıça Umay Ana imgesi üzerinden verilmektedir. Böyle bir düşünce yapısına sahip olan kadim atalarımızın toplumdaki kadınların görüşlerini dikkate aldıkları ve kadınları farklı tanımalarının pek de alışılmadık bir durum olmadığını söyleyebiliriz. Bu anlamda daha sonra büyük imparatorluklar kuran Türklerin sosyal hayatında kadınların bürokrasi ve siyasi yapıda hakanların yanında danışman ve bakan olarak yer aldıkları net bir şekilde gözükmektedir.

Kaynaklar

Nadir Corakoziyev, "Eski Türk yazılı anıtlarında kozmogonik mitoloji", (Taşkent, 2018) 30.
Bayat Fuzuli, “Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri”, (İstanbul, 2022.) 19.

Nuray Bilgili, Turk mitolojisinde tanrichalar ve jadilar, Istanbul: 2022. 70.

Kâşgarlı Mahmud, “Devonu Lügatit Türk”, (Taşkent, 1967.) 303.

Harezmi, “Muhabbatnoma”, (Taşkent, 1959.) 10.
Giyasiddin Gaybullayev, Vefa Rizayeva, “Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi”, (İzmir, 1999.) 215-218.

Ekler



Umay Ana'nın modern resmi
(Ressam Raimova Mohina, Toshkent: 2024.)

YÜKSEK/ŞİDDETLİ DOĞUM KORKUSU OLAN VE OLMAYAN PRİMİPAR GEBELERİN PELVİK AĞRI VE CİNSEL İŞLEV FONKSİYONLARI

PELVIC PAIN AND SEXUAL FUNCTION IN PRIMIPAROUS PREGNANT WOMEN WITH AND WITHOUT HIGH/SEVERE FEAR OF CHILDBIRTH

Seyhan ÇANKAYA[1],
[1] Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimler Fakültesi, Ebelik Anabilim Dalı, Selçuklu, Konya, Türkiye, / ORCID ID: 0000-0003-0433-2515

Habibe BAY[2]
[2] Dr.Öğr.Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimler Fakültesi, Ebelik Anabilim Dalı, Selçuklu, Konya, Türkiye

Bihter AKIN[3]
[3]Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimler Fakültesi, Ebelik Anabilim Dalı, Selçuklu, Konya, Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-3591-3630.

Özet

Amaç*:* Bu çalışmanın amacı yüksek/şiddetli doğum korkusu olan ve olmayan primipare gebelerin pelvik ağrı ve cinsel işlev fonksiyonlarını belirlemektir.

Metod: Araştırma tanımlayıcı ve ilişki arayıcı tipte dizayn edilmiştir. Çalışmaya hastanenin kadın doğum polikliniğine başvuran ve ikinci veya üçüncü trimesterde gebe olan 400 kadın dahil edildi. Veriler kişisel bilgi formu, Wijma Doğum Beklentisi Ölçeği, Pelvik Ağrı Etki Anketi ve Golombok Rust Cinsel Doyum Ölçeği Kadın Formu aracılığı ile toplandı.

Bulgular: Çalışmaya dahil edilen 400 gebeden, 232'sinin (%58) yüksek/şiddetli doğum korkusu (FOC) olduğu belirlendi. Yüksek/şiddetli doğum korkusu, gebelerin pelvik ağrı ve cinsel işlev fonksiyonlarını (cinsel ilişki sıklığı, iletişim, cinsel doyum, kaçınma, dokunma, vajinismus, anorgazmi) olumsuz etkileyen risk faktörü olarak bulundu ($p < 0.001$). Ek olarak, yüksek/şiddetli doğum korkusu (FOC) olan gebelerin, olmayan gebelere göre vajinal muayene olmaktan kaçındıkları, vajinal muayene korkularının daha yüksek olduğu, cinsel ilişki sırasında daha fazla ağrı veya yanma yaşadıkları ve cinsel ilişkiye yönelik daha fazla ağrı korkusu yaşadıkları belirlendi ($p < 0.001$).

Sonuç: Gebelikte yüksek/şiddetli doğum korkusu, pelvik ağrı ve cinsel işlev fonksiyonlarını olumsuz etkileyen önemli bir risk faktörüdür. Yüksek/şiddetli doğum korkusu olan gebelerin belirlenerek, doğum korkusu ile baş etmede antenatal eğitim programları veya bilişsel başa çıkma stratejileri gibi destek programları ile ortaya çıkabilecek pelvik ağrıyı ve olumsuz etkilenebilecek cinsel fonksiyonların önlenmesinde yararlı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Gebe, doğum korkusu, pelvik ağrı, cinsel sağlık, cinsel işlev fonksiyonu

Abstract

Aim: This study aimed to determine pelvic pain and sexual function in primiparous pregnant women with and without high/severe fear of childbirth (FOC).

Methods: This is a descriptive correlational study. The study included 400 pregnant women who were pregnant the second or third trimester and presented to the obstetrics outpatient clinic of the hospital. Data were collected through a personal information form, the Wijma Delivery Expectancy Questionnaire, the Pelvic Pain Impact Questionnaire, and Golombok-Rust Inventory of Sexual Satisfaction Female Form.

Results: Of the 400 pregnant women, 232 (58%) had high/severe FOC. High/severe FOC was a risk factor that negatively affected pelvic pain and sexual function (frequency of sexual intercourse, communication, sexual satisfaction, avoidance, touching, vaginismus, and anorgasmia) in pregnant women ($p<0.001$). In addition, pregnant women with high/severe FOC avoided vaginal examination, had higher fear of vaginal examination, experienced more pain or burning during sexual intercourse, and had more fear of pain during sexual intercourse ($p<0.001$).

Conclusions: High/severe FOC during pregnancy is an important risk factor that negatively affects pelvic pain and sexual function. Identifying pregnant women with high/severe FOC and support programs such as antenatal education programs or cognitive coping strategies to cope with FOC may be useful in preventing pelvic pain and sexual functions that may be negatively affected.

Keywords: Pregnancy, fear of childbirth, pelvic pain, sexual health, sexual function

AZƏRBAYCANIN GEYİM MƏDƏNİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ SABİRƏ DÜNYAMALIYEVANIN ROLU

THE ROLE OF SABİRA DUNYAMALİYEVA İN THE STUDY OF CLOTHİNG CULTURE OF AZERBAİJAN

Xatirə BƏYLƏRZADƏ
Bakı Qızlar Universiteti, tarix müəllimi
Ünvan: Bakı şəhəri, Xəzər rayon, Binə qəsəbəsi, Ə.İsazadə 17
ORCID ID: 0009-0005-7027-1206

Abstract

In modern times, without continuing the traditions of our world-famous dressmakers, our artists have further enriched the creativity of our great-grandfathers. One of such masters and creative intellectuals is Sabira Dunyamaliyeva, one of the dignified and talented ladies of our nation. Sabira Safi gizi Dunyamaliyeva is currently a professor at the Azerbaijan State Art Academy.

Mrs. Sabira is not only a dress maker, but she is a hard-working researcher and research scientist. Dunyamaliyeva's book "History of Azerbaijan's Clothing Culture" traces and examines a whole period of development, from the first bronze-type clothing used by mankind, to the richest, ceremonial, complex-shaped clothing of the 19th century, which forms a complete ensemble with its own aesthetic appearance. Not only the clothes preserved in our museums, but also all the works of art made by the masters of applied art of Azerbaijan, which have decorated many museums of the world for years, the human figures depicted on material culture samples, as well as in our oral folk literature, folklore, stale and epics, 5 as well as the works of our poets and writers. The clothing elements of the Azerbaijani people described in his works and poetry are carefully examined and given to the readers for their judgment.

Keywords: culture, history, clothing, elements.

Bəşəriyyətin ən qədim, ən vacib kəşflərindən biri olan geyim mədəniyyəti cəmiyyətlərin tərəqqisi prosesində daha çox inkişaf etmiş, zənginləşmişdir. Мцтяхяссисляр эейимин мейдана эялмясинин bu цч ясас амилля əlaqələndirirlər:

–Тябиятин иглим тясирляриндян горунмаг зяруряти;

–Етик нормалара ямял едилмяси мягсяди;

–Инсанларын заман кечдикъя инкишаф едян естетик зювгларини тямин етмяк мягсяди ilə.

Gейим мядяниййятинин башланьыъы ерамыздан 40–25 мин ил яввяля аид едilip. Азярбайъан яразисиндя Гуручай мядяниййятинин илк дюврляриня аид едилян газынтылардан–Азых маьарасынын алт мядяни тябягяляриндян тапылмыш, дашдан дцзялдилмиш мцхтялиф нюв ямяк алятляри сцбут едир ки, бурада йашамыш инсанлар щяля Гуручай мядяниййятинин илк дюврляриндя мцяййян эейим елементляриндян истифадя едирмишляр. Бу фактлар беля нятиъяйя эялмяйя ясас верир ки, Homo sapiensя гядярки ибтидаи инсанлар сойуг, йаьмур, шахта вя с. кими тябии амиллярин тя’сириндян бядянлярини горумаг зяруряти иля ялагядар олараг дяри бцрцнъяк типиндя эейим елементляриндян истифадя едирмишляр [2, s.3].

Milli mədəniyyətin mühüm amillərindən biri olan geyim bəşər tarixində insan özunu dərk etdikdə, ibtidai icma quruluşundan da öncə yaranmışdır. Гядим дюврдя Азярбайъан

яразисиндя эейимин мейдана эялмясини, эейим материалларынын истещсалы вя ялдя олунмасы мясялясини айдынлашдырмаг цчцн Азярбайъан яразисиндя апарылан археоложи газынтылар заманы ялдя олунмуш мадди мядэниййят нцмуняляри, гядим дюврляря аид едилян тясвири материаллар мцщцм ящямиййят кясб едир [2, s.3].

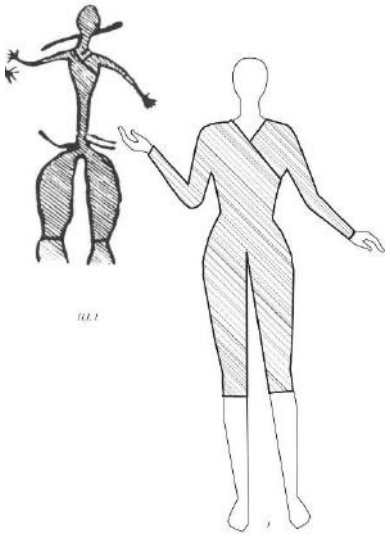
Xalqın tarixi ilə möhkəm bağlı olan geyimlər, onun mədəniyyətini öyrənmək üçün qiymətli mənbələrdən biridir. Geyimlər maddi mədəniyyətin bütün başqa ünsürlərindən daha çox xalqın milli xüsusiyyətini əks etdirməklə yanaşı, sabit etnik əlamətlər sırasına daxildir. Geyimlər etnogenez məsələlərini aydınlaşdırmaq, xalqlar arasında mədəni-tarixi əlaqə və qarşılıqlı təsir məsələlərini müəyyənləşdirmək işində yardımçı material rolunu oynamaqla xalqın həm təsərrüfat sahələrinin səviyyəsindən və həm də coğrafi şəraitdən asılıdır [6].

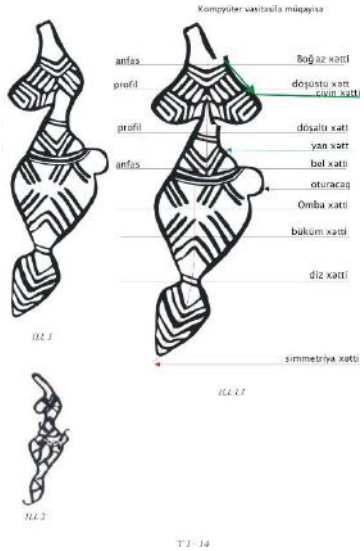
Тунъ дюврцндя, тохуъулуг, əyricilik, эейим мядэниййятинin формалашмасына бахмайараг, тапылмыш ямяк алятляри щяля дя дяридян истифадя едилдийини эюстярир. Заман кечдикъя сняткарлыг алятляринин тякмилляшдирилмяси эейим мямулатларынын даща асан баша эялмясиня, щям дя онларын кейфиййятиня тя'сир эюстярмишdir. О дюврцн эейим дябляри бизим, эюзля эюря биляъяйимиз замана гядяр эялиб чатмаса да эейимлəрдя естетик амилин юня чякилдийини сюйлямяйя кифайят гядяр ясасымыз вар. Артыг эейимдя мцхтялиф ъцр кямяр, дцймя, башлыглы ийня вя санъаглардан истифадя олунмасы факты археоложи газынтылар нятиъясиндя ялдя олунмуш материаллардан айдын эюрцнцр [2, s.20].

Гядим дюврцн эейим дябляриндя естетик мязиййятлярин юн плана чякилмясини тунъ санъагларын тимсалында айдын излямяк олур. Санъагларын бядии тяртибаты bunu söyləməyə imkan verir. Гядим дюврцн эейим бязякляриня башлыъа олараг дцймяляр, пилякляр, кямяр бяндляри, санъаглар вя кямярляр дахил иди. Палтара тикилян пилякляр эениш йайылмышдыр. Онлар, адятян, скелетин ятрафында, бя'зян 200–дян 500–я гядяр олур. Пиляклярин бя'зиляринин цзяриндя палтара тикмяк цчцн даиряви дешикляр вардыр [2, s.35].



Гядим дюврцн тохуъулуг сянятиндя хаммал кими ясасян йун вя кятан ишлядилirdi. Йуну даш вя йахуд эилдян дцзялдилмиш яйиръяк кечирилмиш ял ийляри васитясиля яйирирдиляр. Нюрмя техникасы ilə artıq tanış olan insan бу техника васитясиля енсиз, узун золаг щюря билирдилəр. Bu щюрмя золагдан эейим материалы кими истифадя етмяк цчцн онун спиралвари формада бядяня сарыyırdılar. Bu cür geyim "дюймя нахыш" adlanan qadın geyimi idi [2, s.26].





Son йцзилликлəгдя апарылмыш археоложи газынтылар нятиъясиндя кцлли мигдарда мадди мядяниййят нцмуняляри, о ъцмлядян мисилсиз бязяк яшйалары ялдя олунмушдур. Lakin bцтцн бу эейим мядяниййяти иля баьлы фактик материаллар кцлл щалында, елми тядгигата ъялб олунмамыш, онларын бядии– техноложи хцсусиййятляри арашдырылмамышдыр [2, s.7].

Эейим ъямиййятин физики, физиоложи, еколожи, мя'няви–яхлаги, психоложи, естетик–идеоложи бахышлары, сосиал–мядяни щяйаты, онун дцнйаэюрцшц иля ялагядар олдуьуна эюря, эейим мядяниййятинин тарихи бцтцн бу мясяляляр барядя бящс етмяк зярурятини гаршыйа чыхарыр [2, s.7].

Ən qədim dövrlərdən dünyanm bir çox ölkələrinin sənətkarları Azərbaycan ustalarının xammal istehsalı qaydalarını öyrənirdilər. Azərbaycanın geyim mədəniyyəti hər əsrdə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmaqla şöhrət qazanmışdır. Geyim ustaları paltarların rahatlığı və səmərəliliyi ilə yanaşı, onun gözəlliyinə və zərifliyinə də xüsusi diqqət yetirmişlər. Azərbaycan geyim ustalarını, toxucularını, boyaqçılarını müxtəlif dövrlərdə xarici ölkələrə dəvət edirdilər. Bu ustalar təkcə zərif geyimlərə deyil, həm də süjetli geyimlərə böyük şöhrət qazandırmışdılar [2, s.3].



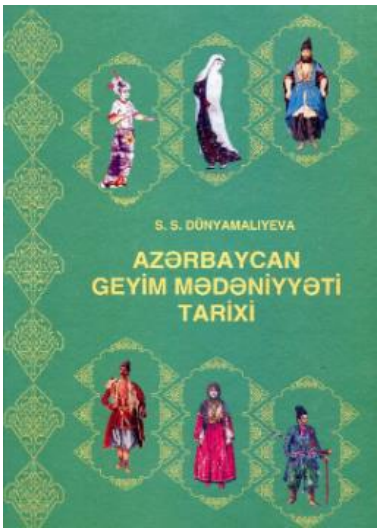


Müasir zamanda dünya şöhrətli geyim ustalarımızın ənənələrini davam etdirən yaradıcı ziyalılardan biri xalqımızın ləyaqətli, istedadlı xanım Sabirə Dünyamalıyevadır.



Hal–hazırda Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının professoru olan Sabirə Səfi qızı Dünyamalıyeva 2001–ci ildən başlayaraq Sənətşünaslıq kafedrası üzrə bakalavr və magistr kurslarında “Geyim tarixi”, “Maddi mədəniyyət, geyim və məişət tarixi”, “Maddi mədəniyyət və geyim tarixi”, “İncəsənət əsərlərinin material və bərpa metodları”, “Təsviri sənət əsərlərinin material və texnologiyası”, “İxtisas üzrə incəsənət tarixi”, “Ornament tarixi” fənlərini tədris etmişdir. “Geyim dizaynı” və “Teatr–kino rəssamı” ixtisasları üzrə “Geyim tarixi” fənni üçün xüsusi tədris metodikası və dərsliyi hazırlayaraq yeni texnologiyanın yardımı ilə tədris etmişdir [8].

Sabirə xanım təkcə geyim ustası deyil, o həm də tədqiqatçı alimdir. Dünyamalıyevanın "Azərbaycan geyim mədəniyyətinin tarixi" kitabı insanlığın ilk yaranışından başlayaraq istifadə etdiyi ilk bürüncək tipli geyimlərdən tutmuş, XIX yüzilin ən zəngin, təntənəli, mürəkkəb biçimli, özunun estetik görkəmi ilə tam bir ansambl təşkil edən geyimlərimizə qədər bütöv bir inkişaf dövrü ardıcıllıqla izlənir, araşdırılır [2, s.5].





Sabirə xanımın tədqiqatında Azərbaycanın ayrı-ayrı muzeylərində mühafizə olunan geyimlərlə yanaşı dünyanın bir çox muzeylərində nümayiş olunan Azərbaycan tətbiqi sənət ustalarının hazırladığı bütün sənət əsərləri, maddi mədəniyyət nümunələri üzərində təsvir olunmuş insan fiqurlarının əynində olan, habelə şifahi xalq ədəbiyyatında, folklorda, bayatı və dastanlarda, şair və yazıçılarımızın əsərlərində, poeziyasında təsvir olunan Azərbaycan xalqına məxsus geyim elementləri çox dəqiqliklə araşdırılıb, oxucuların mühakiməsinə verilmişdir .

Мягсядя наил олмаг цчцн мцяллиф юз гаршысына ашаьыдакы конкрет вязифяляри гоймушдур:

– Азярбайъан яейим мядянииййяти тарихинин дюврляшдирилмяси, онун тякамцл йолунун излянилмяси вя ян'яняви яейим типляринин тясниф едилмяси;

– Мювъуд мянбяляр ясасында, гядим дюврлярдян ясримизин яввялляриня гядяр Азярбайъанда яейим материалларынын, биринъи нювбядя ися парча истещсалынын вязиййяти, онун мигйасы, кейфиййяти, ихраъ вя идхалы бярядя мялуматларын тягдим олунмасы;

– Ян'яняви яейим дястляри вя онлары тамамлайан бязяк елементляринин инкишаф динамикасынын арашдырылмасы;

– Яейимлярин, мцхтялиф тарихи дюврлярдя халгын дцнйаэюрцшцндян, мя'няви–яхлаги, психоложи хцсусиййятляриндян, дини–етик бахышларындан иряли эялян мяна чаларларынын ашкар едилмяси;

– Халгын естетик зювгцнцн, эюзяллик барядя гянаятляринин яейимлярдя неъя якс олундуьунун müəyyən edilməsi;

– Азярбайъан яейим мядянииййяти сащясиндя тарихи ялагя вя гаршылыглы тямасын ъоьрафийасынын мцяййянляшдирилмяси;

– Мцасир Азярбайъан яейимляриндя мцтярягги тарихи ян'янялярин мцщафизя вязиййятинин айдынлашдырылмасы вя буэцнкц яейим дябляриндя онлардан файдаланмаг имканларынын ашкарланмасы;

– Яейим мядянииййятинин, Азярбайъан халгынын мядяни тяряггисинин цзви тяркиб щиссяси kimi Азярбайъан мядянииййятинин зянэинлийи барядяки мцддяа вя елми фикирлярин формалашдырылмасы;

– Азярбайъан яейимляринин тякамцлцндя Гафгаз вя Шярг халгларынын (о ъцмлядян тцркдилли халгларын) яейим мядянииййятинин гаршылыглы тясиринин мцяййянляшдирилмяси;

– Азярбайъан яейим мядянииййятиндя сонрадан мянимсянилмиш елементлярин нисбятинин айдынлашдырылмасы;

– Тарихян тяшяккцл тапмыш яейим технолоэийасы вя бядии–декоратив елементлярин тядгиги ясасында мцасир яейим моделляринин щазырланмасы цчцн конкрет тяклифляр верилмяси [2, s.9-10].

Bütün dövrlərdə kişi geyimlərinin əsas hissəsini təşkil edən ov və döyüş geyimləri, peşə geyimləri xalqımızın ov və döyüş mədəniyyətinin çoxşaxəli və təkrarsız olduğundan xəbər verir [2, s.5].



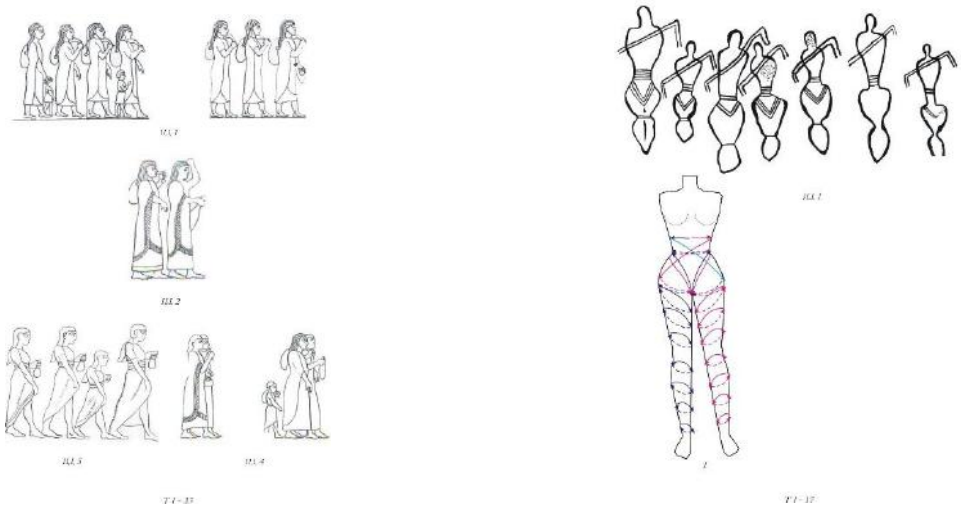
Sabirə xanımın tədqiqatlarında гядим заманлардан мцасир дюврядяк чох сайда тясвири материал, мадди мядянииййат нцмуняси, фактик материал, щямчинин щямин мясяляларин тядгигиня щяср едилмиш чохсайлы елми тядгигат иши арашдырылмышдыр. Азярбайъан эейимляринин тясвирини юзцндя якс етдирян эейим нювляринин щамысынын реконструксийасы илк дяфя тягдим олунмушдур. Bu эейимлярин реконструксийасына isə ardıcıl йанашма методу ilə nail olunmuşdur. Ardıcıl йанашма методу ilə Азярбайъан эейимляринин гядим дюврдян башлайараг мцасир дюврядяк тякамцлцнц, материал сечимини,рянэ–бязяк uyğunluğunu, конструксийа вя технолоҗи хцсусиййятлярини арашдырмаг мцмкцн олмушдур [2, s.5].





Sabirə xanımın tədqiqatlarının nəticəsində aşkarlanan geyim növlərindən biri *sarınma geyim tipi*dir. Bu cür эейим тярзи е.я. VI–IV минилликляря гядяр давам етмишдир [2, s.32].

Еркян Тунъ дюврцндя артыг hюрмя цсулу иля щазырланмыш эейимляр *эейинмя эейим тиnи* formalaşmışdır. Щюрмя цсулу иля щазырланмыш эейимлярин узунлуьу дизя гядяр олмуşdur. Üst эейими цст–цстя эейинилмиш, ейни формалы, мцхтялиф рянэли цч ядяд эейимдян ибарят olmuşdur. [2, s.33].



Гадын эейимляриня аид нцмунялардян бири də е.я. I миниллийя аид едилян щазырда Сан Франсискода Асийа инъясяняти фондунда сахланылan чахчypdur. Çахчур топугда, диздя вя белдя гайтанла баьланыр və hər iki ayağa ayrı-ayrılıqda geyinilən geyim idi. Бу конструксийа иля XIX йцзилликдя щазырланмыш чахчур бу эцн дя Азярбайъан Дювлят Тарих Музейиндя сахланылыр [2, s.29].

.



Qədim dövr qadınının üst geyimləri узунлуьу топуьа гядяр олан, дцз бичимли кюйняк вя онун цстцндян эейинилян, парчадан тикилмиш овал шякилли эейимdir [2, s.31].

Даща йцксяк тябягяйя аид гадынларын цст эейиминин бцтцн кянар хятляри бойунъа сачаг тикилиб вя алт кюйняйи нисбятян узундур [2, s.31].



Qядим дювр гадынлары тякъя эейимляриндя мцхтялиф ъцр дцймя, йаха санъаьы, кямяр вя гуршагларынын эюзяллийиня дейил, щям дя сач дцзцмцнцн, баш бязякляринин бахымлы, йарашыглы вя гяшянэ олмасына чалышмыш, mцхтялиф cür сач бязякляриндян истифадя etmişlər. Еркян орта йцзилликляр гадынlar сачларыны щюрцр вя мцхтялиф сач бязякляриндян истифадя едирдиляр. Qadın baш эейимляри кцлащ, чалма, юрпяк адланыр, баш эейимляри баша гызыл илэякляр васитясиля бянд едилир, юрпякляр ися чалынырды. Азярбайъан яразисиндя гадын вя киши баш эейимlərindən ən geniş yayılanı “динэя” olmuşdur [2, s.35].





Яняняви киши баш эейимляри дяри, кечя, парчадан щазырланырды. XIX яср киши баш эейимляри ичярисиндя папаг хцсуси йер тутурду. Имканлы кишиляр, ясасян гараэцл дярисиндян папаг тикдирирдиляр ки, бу дярини дя кянардан эятирирдиляр. Буна “бухара” папаг да дейилирди. Гоъа кишиляр ишляйян заман башларына сарыг баьлайырдылар. Эейимин ян ваъиб вя гиймятли елементи киши папаглары hesab olunurdu, çünki papaq гейрят вя иэидлик рямзи сайылырды. Папаглар формасына эюря реэионал хцсусиййят дашыдыьындан папаьын формасына эюря онун сащибинин щансы зонадан олдуьуну билмяк олурду [2, s.254].



Geyim mədəniyyəti ilə bağlı maraглы faktlardan biri də paltarların rəng məsələsidir. Belə ki, халг тябабятиндя щятта рянэлярля мцалиъядян эениш истифадя едилирdi. халг тябабятиня эюря сарылыг хястялийиня тутуланлар эюй палтар эейинмяли иди. Матям либасы да эюй рянэдя олурмуш. Müasir dövrümüzdə də гызылъа хястялийиня тутуланлара гырмызы рянэли палтар эейиндirilməsi adəti qalmaqdadır. Бу рянэлярин инсан организминя психоложи тя'сири иля изащ едилир [2, s.70].

Парча истещсалында ян чох истифадя едилян нахыш стилизя олунмуш товузгушу рясми olmuşdur. Арашдырмалар эюстярир ки, ясрляр кечдикъя товузгушу рясмляри юз кечмиш мя'насыны итирмиш вя нящайят, садяляшяряк Шярг аляминдя ян эениш йайылмыш "бута" орнаментиня чеврилмишдир [2, s.107].





XVI йцзиллийя гядяр Азярбайсан эейимляриндяки моданын дяйишилмяси ясасян юзцнц рянэ боллуъунда бцрузя верир, эейимин форма, бичим, технолоjи вя диэяр хцсусиййятляринин ифадяси ися арха планда галыр. Азярбайсан эейимляринин тарихи тякамцлц цзяриндя апарылмыш мцшащидяляр эюстярli ки, эейим типляринин технолоjи инкишафы иля йанашы, онларын естетик бахымдан тякмилляшмяси, Азярбайсан халгынын дцнйаэюрцшц, зювгц, цмуми мядяни тяряггиси иля цзви сурятдя баьлы олмушдур. Эейимлярин естетикасы юзцнямяхсус хцсусиййятляря малик реэионал, мящялли мигйас кясб етдийи кими, мянсуб олдуьу миллятин естетик тяфяккцрцнц ифадя етмяси бахымындан да бцтюв бир систем тяшкил едир [2, s.279] .

Milli geyimin formalaşması və inkişafında Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində xüsusi rol oynamışdır. Azərbaycanın müxtəlif regionlarında milli geyim dəsti ümumi forma və biçim tərzini qoruyub saxlasa da bəzi geyim nümunələrində cüzi fərqlər nəzərə çarpmışdır. Ümumilikdə geyimlər kişi, qadın və uşaq geyimlərinə ayrılırdı. Bu geyimlər hamısı bir-biri ilə olduqca böyük oxşarlıq təşkil edirdi. Uşaq geyimləri öz formasına görə böyüklərlə eyni idi. Lakin onlar bəzi xüsusiyyətləri və ölçülərinə görə fərqlənirdilər [23].







Bütünlükdə oxşarlıq təşkil edən Azərbaycan milli geyimləri özlüyündə iki hissəyə ayrılırdı: Alt və üst geyimlərinə. Üst geyim çiyinüstü və bel geyimlərindən təşkil olunmuşdur. Çiyinüstü öz növbəsində üst köynəyi, arxalıq, çəpkən, ləbbadə, küləcə, kürdü, eşmək və baharıdan ibarət idi. Qadın bel geyimi isə bir neçə tuman və çaxçurla tamamlanırdı [2, s.3].





Bir çox başqa xalqlar kimi, Azərbaycan geyim mədəniyyəti də müasir dünya geyim tərzini qəbul etmişdir. Milli geyimlər artıq indi muzeylərdə, xüsusi kolleksiyalarda, ayrı–ayrı tarixi tamaşa və filmlərdə nümayiş olunur. Təbiidir ki, bundan sonra bütövlüklə milli geyimlərimizə qayıtmaq mümkünsüzdür, lakin bu, mədəniyyətimizin bir qolu olan zəngin biçimli və məzmunlu milli geyimlərimizi unutmağa əsas vermir. Bakı, Qarabağ, Şəki, Şamaxı, Naxçıvan, İrəvan, Borçalı, Qazax kimi bölgələrin təkrarsız geyim dəstlərinin məhəlli xüsusiyyətlərini araşdırmaq, onların özünəməxsusluğunu saxlamaq üçün dəqiq texniki ülgülərini təqdim etmək özu də mədəniyyətimizə çox böyük xidmət deməkdir [2, s.6].

ХХ йцзиллийин яввялляриндян башлайараг Азярбайсан халг эейимляриндя щям техноложи, щям дя естетик бахымдан авропалашмаьа мейл юзцнц эюстярир. Бу ися принсип е'тибары иля мцасирлик, новаторлуг кими гиймятляндирилирди. Лакин гейд етмяк лазымдыр ки, щямин новаторлуьун щям мцсбят, щям дя мянфи сящятляри вардыр. Мцсбят сящятлярдян ян башлыъасы эейим дястиндя кямиййят артымынын тя'мин олунмасындан ибарятдир. Мянфи сящят ися ясасян, ян'янявиликдян мящрум олмаг, илк нювбядя, естетик юзцнямяхсуслуьун мцяййян мягамларда итирилмяси тящлцкяси иля баьлыдыр. Шцбщясиз Азярбайсан сямиййятинин, онун эейим мядяниййятинин бу эцн цмумдцнйа стандартлары иля сых баьлы олмасы халг эейим ян'яняляринин инкишафына, онун кцтлявиляшмясиня, апарысы мювгейя чыхмасына имкан вермир. Бунунла беля, щямин ян'яняляр мцасир Азярбайсан эейим мядяниййятинин йцксялиши, юзцнямяхсуслуьу, естетиклийин инкишафы цчцн санлы, щямишяйашар ещтийат мянбя олараг галыр [2, s.280].

Conclusion.

Research of the Azerbaijan clothing culture from ancient times to nowadays demonstrates that depending of the manner of their use, these clothing are divided into several types including wrapping, bandaging, covering and 'putting on' garments. From time to time,

the elements demonstrating symbolic were also used in clothing. It comes clear from the analyses of archaeological and paleetnographic materials that primitive man acquired clothing in two ways using ready–to–be–worn and those, which they prepare themselves.Men and women national costume did not differ much in names of the elements and wearing stiles but there was significant difference in material, form and artistic decorative particularities.

During the Renaissance of Azeri culture in XVI–XVII centuries, one can witness increasing of the diversity of forms and types of clothing. With the condition of protection of continuous progress of clothing that started since ancient times, localization of types of the clothing can be observed and along with this – application of symbolic elements is continued in the clothing.

The clothing of XVIII century differed from the clothing of previous centuries by its pomp. In XIX century the localization of the clothing that started in XVIII century reached its peak. In each khanate on which Azerbaijan was divided the form of clothing that is peculiar to this khanate and that carries historical mission of Azerbaijan national clothing with regional features appears.

Like many other nations, the clothing culture of Azerbaijan has adopted the modern world clothing style. National costumes are now displayed in museums, special collections, individual historical performances and films. Of course, it is impossible to completely return to our national costumes after this, but this does not give us a reason to forget our national costumes, which are a branch of our culture and have a rich form and content.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan milli geyimləri S.S.Dünyamalıyeva, Bakı, "Fəxrimfilm" KVS, 2015.
2. Azərbaycan geyim mədəniyyət tarixi S.S.Dünyamalıyeva, Bakı, "Elm", 2002.
3. Azərbaycan geyimlərinin bədii-dekorativ xüsusiyyətləri S.S.Dünyamalıyeva, Bakı, "Şərq–Qərb", 2014.
4. http://www.azyb.az/index.php/culture/post/27
5. https://www.admiu.edu.az/az.php?go=87
6. https://millikitabxana.az/dissertations/dekorativ
7. http://lib.ndu.edu.az/Az/KitabEtrafli.aspx?id=258
8. https://milligeyim.com/
9. http://azhistorymuseum.gov.az/az/news/1670
10. https://hafta.az/subani-dunya-geyim-medeniyyetine-azerbaycan-verib-210939-xeber.html
11. https://dalma.news/az/azerbaycan-milli-geyimleri-onun-qeyri-adiliyi-nededir/
12. https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_arxeologiyas%C4%B1
13. https://cloud.mail.ru/public/3nFQ/2nfxwWZeB/T%20V-7.jpg
14. ud.mail.ru/public/3nFQ/2nfxwWZeB/T%20I%20-%204.jpg
15. https://cloud.mail.ru/public/5Kaw/3Dxz7J2h3
16. https://milligeyim.com/az%c9%99rbaycan-geyim-m%c9%99d%c9%99niyy%c9%99ti-tarixi/
17. https://azerbaijan.az/related-information/51
18. loud.mail.ru/public/NpXG/3qcHmZun3/Eşitdiklərim%2C%20gördüklərim%2C%20bildiklərim.mp4
19. https://cloud.mail.ru/public/FU19/2nUsoQYQA/alban%201.jpg

20. https://milligeyim.com/moda-tarixi-v%c9%99-dunya-xalqlarinin-milli-geyiml%c9%99ri/
21. https://m.facebook.com/varyox.az/posts/3440497629359618/
22. https://anl.az/down/meqale/medeni_az/2016/mart/491150.pdf
23. https://portal.azertag.az/az/node/734

REPRESSİYANIN GÜNAHSIZ "GÜNAHKARLARI"

INNOCENT "SINNERS" OF REPRESSION

Səyalə İMANOVA

Baş müəllim, Bakı Qızlar Universiteti, Filologiya tarix fakültəsi, "Ümumi tarix" İxtisas, "Qədim dünya tarixi" İxtisaslaşma, Bakı, Azərbaycan/ ORCID ID: 0000-0002-4939-2717

Xülasə

Tarix boyu Azərbaycan xalqı misilsiz faciələr və fəlakətlərə düçar olmuşdur. Sovet imperiyası zamanı türk xalqlarına qaşı həyta keçirilən repressiyaları misal göstərə bilərik. Repressiyanın hədəfi Azərbaycanın ali rəhbərləri, ziyalıları, ruhaniləri və varlı kəndliləri ilə bərabər bütün Azərbaycan əhalisi idi.

Reprssiyaya məruz qalan azərbaycanlıların sayı tam məlum olmasa da təqribi say mövcuddur. "Böyük Terrorun" qurbanların sayı haqqında polşalı tarixçi Tadeuş Svetoxovski bu rəqəmin 70 min nəfər, A.Q.Uralova 80-100 min nəfər, A. Yunusov isə 120 min nəfərin dünyasını dəyişdiyini bildirir. O, xüsusilə qeyd edir ki 3.2 milyon (1939-cu il siyahıya alınması) əhali üçün 120 min böyük rəqəmdir.

Repressiya məhkum olanlar arasında qadınlar da az deyildi. Qadınlara qarşı aparılan repressiya üsul və vasitələri amansızlığına görə heç də kişilərdən geri qalmırdı. Repressiya üsulları təqiblər, həbslər, güllələnmələr, əmək düşərgələrinə göndərilmə və əhalinin Sovetlərin digər bölgələrinə deportasiyalar və s. idi.

"Vətən xainləri" adlandırdıqları qadınların Akmola Düşərgəsi və ya digər adı ilə ALJİR — repressiyalarının qurbanı olmuş şəxslərin ailə üzvü olan qadınların məcburi saxlanıldığı islah əmək düşərgəsi idi. ALJIRA sürgün olunan qadınların arasında Əhməd Cavadın həyat yoldaşı Şükriyyə Cavad, Fətəli xan Xoyskinin qızı Tamara Xoyskaya və Quba Qızlar Seminariyasının rəhbəri Sənubər Eyyubova kimi azərbaycanlı qadınlar sırasında olmuşlar.

Bu amansızlığın ilk qadın qurbanı Ümmügülsüm Sadıqzadə oldu. Onun ən böyük "günah"ı isə pantürkist damğası ilə həbs olunmuş yazıçı Seyid Hüseynin həyat yoldaşı, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin yaxın qohumu olması idi.

Məryəm Bayraməlibəyova Xeyriyyə cəmiyyətinin təşkilatşısı, "Ünas" (qızlar) məktəbinin müdiri, Lənkəran Qızlar gimnaziyasının inspektoru olmuşdur. Onun həbs olunma səbəbi də Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti parlamentinin üzvü Cavad bəy Məlik-Yeqanovun həyat yoldaşı olması idi.

Sənubər Nəsib qızı Əyyubova Quba Qızlar Seminariyasına rəhbəri və eyni zamanda. Qubanın prokuroru Mehdi Məhərrəmovun xanımı olması onun da həyatına təsirsiz ötüşmədi. Mehdi bəy həbsxanada güllələnir, Sənubər xanım isə Qazaxıstanın "ALJİR" düşərgəsinə sürgün olunur.

Ayna Sultanova, Qeysər Kaşıyeva, Xədicə Qayıbova, Gülarə Qədirbəyova və yüzlərlə qadınlarımız repressiya qurbanları olmuşlar.

Açar sözlər: Repressiya, Akmola Düşərgəsi, ALJIR, Məryəm Bayraməlibəyova, Sənubər Əyyubova, Ümmügülsüm Sadıqzadə, Ayna Sultanova, Qeysər Kaşıyeva, Xədicə Qayıbova, Gülarə Qədirbəyova

Abstract

Throughout history, the people of Azerbaijan have fallen into unparalleled tragedies and disasters. We can give an example of the repressions against the Turkish people during the Soviet Empire. The target of the repression was the entire population of Azerbaijan, along with its top leaders, intellectuals, clergy and wealthy peasants.

Although the exact number of Azerbaijanis subjected to repression is not known, there is an approximate number. About the number of victims of the "Great Terror", the Polish historian Tadeusz Svetochovski states that this number is 70 thousand people, A.G. Uralova 80-100 thousand people, and A. Yunusov 120 thousand people died. He specifically notes that 120,000 is a large number for a population of 3.2 million (1939 census).

Women were not few among those convicted of repression. The methods and means of repression against women were not inferior to men in terms of ruthlessness. The methods of repression were persecutions, arrests, shootings, sending to labor camps and deportations of the population to other regions of the Soviets, etc. was

The Akmola Camp of women they called "traitors of the country" or ALGIERS by another name was a correctional labor camp where women who were family members of victims of repression were forcibly detained. Among the women exiled to ALJIRA were Azerbaijani women such as Ahmet Javad's wife Shukriya Javad, Fatali Khan Khoyskin's daughter Tamara Khoyskaya and head of the Guba Girls' Seminary Sanubar Eyyubova.

The first female victim of this cruelty was Mrs. Umgulsum. His biggest "sin" was being a close relative of Muhammad Amin Rasulzadeh, the wife of the writer Seyid Huseyn, who was arrested with the pan-Turkist label.

Maryam Bayramalibeyova was the organizer of the charity society, the director of "Unas" (girls) school, the inspector of Lankaran girls' gymnasium. The reason for her arrest was that she was the wife of Javad Bey Malik-Yeganov, a member of the parliament of the Azerbaijan Democratic Republic.

Sanubar Nasib gizi Ayyubova is the head of the Guba Girls' Seminary and at the same time. The fact that she was the wife of Guba's prosecutor Mehdi Maharramov did not leave an impact on her life either. Mr. Mehdi was shot in prison, and Ms. Sanubar was deported to the "ALGIERS" camp in Kazakhstan.

Ayna Sultanova, Keysar Kashiyeva, Khadija Gayibova, Gulara Gadirbeyova and hundreds of our women were victims of repression.

Keywords: Repression, Akmola Camp, ALGIERS, Maryam Bayramalibeyova, Sanubar Ayyubova, Ummugulsum Sadiqzade, Ayna Sultanova, Keysar Kashiyeva, Khadija Gayibova, Gulara Gadirbeyova

TÜRK DÜNYASININ TANINMIŞ GÜNEY AZƏRBAYCAN TÜRK QADINLARI: HEYRAN XANIM, TAHİRƏ ZƏRRİNTAC, ZEYNƏB PAŞA

WELL-KNOWN SOUTHERN AZERBAIJAN TURKISH WOMEN OF THE TURKISH WORLD: HEYRAN KHANIM, TAHIRE ZARRINTAC, ZEYNAB PASHA

Faiq ƏLƏKBƏRLİ
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, fəl.ü.f.d., dosent
ORCID ID: 0000-0002-8865-568x

Xülasə

Mütərəqqi-yenilikçi ruhlu Türk-İslam fəlsəfəsinə uyğun XIX əsrdə yazıb yaratmış Azərbaycan Türk qadın şair-ədiblərindən Heyran xanım, Ağabəyim ağa Ağabacı, Xurşidbanu Natəvan, Mirzə Fatma Kəminə, Şahnigar Rəncur, Aşıq Pəri, Ziba xanım Ləli, Gövhər ağa, Mahtab xanım, Zöhrə xanım, Fatma Şirvani, Mah xanım, Qönçəbəyim və başqaları kifayət qədər qabaqcıl görüşlü, mütərəqqi düşüncəli olub yalnız Azərbaycanda deyil, onun sərhədlərindən kənarda da kifayət qədər tanınmışlar. Onların maarifçi, ruhi-mənəvi şeirlərində Azərbaycan Türk qadının arzu-istəkləri ilə yanaşı, insan həyatına və dünyaya ictimai-fəlsəfi baxışları da əks olunmuşdur. Məsələn, X.Natəvan yaşadığı dönəmin içində öncəliklə, bir qadın lider olaraq yaşadığı problemlərlə mübarizə etmiş, eyni zamanda xanlığın idarə edilməsində bir sıra isalahatlar aparmağa çalışmışdır. Natəvan Qarabağ Xanlığının son varisi kimi həm Şuşa şəhəri və ətraf ərazilərin idarəçiliyi ilə məşğul olmuş, həm də Şuşada "Məclisi üns" (1864-1897) ədəbi məclisinin inkişafında mühüm rol oynayaraq burada ictimai-fəlsəfi məzmunlu şeirlərin müzakirəsini təşkil etmişdir. Ağabəyim ağa Ağabacı Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanın qızı, X.Natəvanın isə bibisi olub 1780-ci ildə Şuşada anadan olmuşdur. 1801-ci ildə Qacarlar dövlətinin hökmdarı Fətəli şah Qacarla ailə həyatı quran Ağabacı ömrünün sonua qədər (1832) Tehranda yaşamışdır. Onun az sayda günümüzə qədər çatan şeirləri daha çox hicran-vüsal nisgili ilə bağlıdır. Qönçəbəyim (1827-?) Naxçıvanda anadan olmuş qadın ədib-şairlərimizdən biridir. Qönçəbəyim 1837-ci ildə Naxçıvandakı rus məktəbində təhsil almışdır. "Qönçeyi-ülfət" ədəbi məclisinin iştirakçılarından olan Qönçəbəyimin "Şahzadə İbrahim" dastanında Bəyimin dilindən deyilən şeirlərin müəllifi olduğu ehtimal edilir. Aşıq şerinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Aşıq Pəri (d.1810/1811-?) Qarabağda Maralyan kəndində anadan olmuş, çox gənc yaşlarında vəfat etmişdir. Gözəl, rəvan təbli, ağıllı və hazırcavab qız olan Aşıq Pəri müasirləri arasında dərin hörmət qazanmışdır. Onun Cəfərqulu xan Nəva, Məhəmməd bəy Aşiq və başqaları ilə deyişmələri ədəbiyyat aləminə məlumdur.

Azərbaycanın yalnız mədəniyyət deyil, ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamış qadınlar da olmuşdur. Məsələn, Babilik hərəkatına qoşulmuş iki Azərbaycan Türk qadını olmuşdur: Tahirə Zərrintac və Rüstəmə. Əsil adı qaynaqlarda Hökumə, bəzən də Zeynəb kimi yazılan Rüstəmə Zəncan üsyanında mühüm rol oynamışdır. O, Zəncan babilərinin başçısı Molla Məhəmməd Əlinin yaxın silahdaşlarından olub. 19-cu əsrin sonunda baş verən "Tənbəki hərəkatı"nda isə Zeynəb paşa adıyla məşhurlaşan Azərbaycan Türk qadının xüsusi rolu və əməyi olmuşdur. Tarixi faktlara əsasən Zeynəb Paşanın adı "Tənbəki hərəkatı" hadisələrindən sonra gündəmə gəlmişdi.

Açar Sözlər: Türk dünyası, Azərbaycan Türk qadınları, Tahirə Zərintac, Zeynəb Paşa, Xurşidbanu Natəvan, Fatma xanım Kəminə, Heyran xanım

Abstract

Heyran khanim, Agabaeyim aga Aghabaci, Khurshidbanu Natavan, Mirza Fatma Kamina, Shahnigar Renjur, Ashiq Pari, Ziba khanum Lali, Govhar agha, Mahtab khanum and Zohra are among the Azerbaijani Turkish women poets and writers who wrote and created in the 19th century according to the Turkish-Islamic philosophy with a progressive and innovative spirit. khanim, Fatma Shirvani, Mah khanim, Gönchabeyim and others are well-known not only in Azerbaijan, but also beyond its borders. In their enlightening, spiritual and spiritual poems, along with the aspirations of Azerbaijani Turkish women, their socio-philosophical views on human life and the world are also reflected. For example, X. Natavan fought with the problems she experienced as a woman leader during her time, and at the same time tried to carry out a number of reforms in the management of the khanate. Natavan, as the last heir of the Karabakh Khanate, was involved in the management of Shusha city and its surrounding areas, and played an important role in the development of the literary assembly "Majlisi Uns" (1864-1897) in Shusha, where he organized the discussion of social-philosophical poems. Agabeyim aga Agabaci was born in Shusha in 1780, the daughter of Karabakh Khan Ibrahimkhalil Khan and the aunt of Kh. Nateva. In 1801, Aghabaji married Fatali Shah Qajar, the ruler of the Qajar state, and lived in Tehran until the end of his life (1832). Few of his poems that have survived to this day are mostly related to the Hijran-Vusal relationship.

Gönchabayim (1827-?) is one of our women poets born in Nakhchivan. In 1837, Gönchebayim studied at the Russian school in Nakhchivan. It is assumed that Gönchebayim, one of the participants of the "Göncheyi-ulfat" literary meeting, is the author of the poems told from the language of Beyim in the epic "Prince Ibrahim". Ashiq Pari (b. 1810/1811-?), one of the prominent representatives of Ashiq poetry, was born in the village of Maralyan in Karabakh, and died at a very young age. Ashik Pari, a beautiful, smooth-talking, intelligent and witty girl, has gained deep respect among her contemporaries. His conversations with Jafargulu Khan Nava, Muhammad Bey Ashiq and others are known to the world of literature.

There were women who played an important role not only in the culture, but also in the social and political life of Azerbaijan. For example, there were two Azerbaijani Turkish women who joined the Babilik movement: Tahira Zarrintaj and Rustama. Rustama, whose real name is written in sources as Hokuma and sometimes as Zeynab, played an important role in the Zanjan uprising. He was a close comrade-in-arms of Molla Muhammad Ali, the head of Zanjan Babis. In the "Tanbaki movement" that took place at the end of the 19th century, the Azerbaijani Turkish woman, who became famous as Zeynab Pasha, had a special role and work. According to historical facts, the name of Zeynab Pasha came to the fore after the events of the "Tanbaki movement**".**

Keywords: Turkish world, Azerbaijani Turkish women, Tahira Zarintaj, Zeynab Pasha, Khurshidbanu Natavan, Fatma khanum Kamina, Heyran khanum

İLAHİ HƏDƏFƏ GEDƏN YOLDA ANANIN ROLU
THE ROLE OF THE MOTHER ON THE WAY TO THE DIVINE GOAL

Rəqsanə MƏMMƏDOVA
Bakı Qızlar Universiteti, Bakü, Azerbaycan / ORCID ID: 0009-0008-7316-4539

"İnsan böyük bir varlıqdır, içində hər şey yazılıdır, lakin qaranlıqlar və pərdələr qoymur ki, içindəkilər oxunsun".
Cəlaləddin Rumi

Abstract

The concept of 'goal' is the subject of human creation. Human can reach the culmination of the philosophy of creation only by finding the right address and the true goal. It is undeniable that the concept of goal has different meaning for each person. However, the spiritual goal of mankind must serve one purpose, and that is to find God by finding nature. The contribution of the image of mother in this path of Erfan (knowledge) is great. Motherhood is the perfection of the concept of woman. The concept of woman is the primary stage of motherhood. The mood of the mother plays the fundamental role in the development of the child. A child is a human's miracle, his or her work. The mother's influence on the child is more intense than the father. If the father performs administrative and legal affairs in the family, the mother carries the responsibility of moral issues on her delicate shoulders.[9]

Woman is a different creation from the divine perspective. A different being both physically and spiritually. Only the woman has the same characteristic with God. God creates man, and mother gives birth to mankind.[4] There is a strange bond between mother and child. If this bond is perfect, the child will become a perfect personality in the shadow of the mother. A mother has the power to do it and create it. Even the feelings and thoughts of the mother while the child is in the womb directly affect the formation of the child's mood. At this point, the truth of the martyrdom can be emphasized. From the body of a spiritually evolved mother, only martyred children can be born. In return for so much spiritual work, the mother always remains behind the scenes. This is a sign of the mother's spiritual greatness.[5]

There is such an approach: 'It is the invisible that makes the visible visible'.[2] I would like to express this approach with the example of "tree". When we look at a tree, we enjoy its beauty, splendor, air, fruit, flower, and tree. In fact, it is the root under the soil that makes a tree a tree. Martyr mothers are like that. We know many of our martyrs outwardly, but we do not know many of the mothers who raised them in the spirit of martyrdom. We only see the work, but the author is behind the curtain. As you read the work, it becomes clear to the reader what kind of mood the author has.[3] As one gets to know the martyrs, one realizes the greatness and dignity of the parents. While raising her child, who is a particle of her body, the mother kneads her soul with love, provides her with halal blessings, melts herself like a candle for her child, it is a manifestation of the soul's shades of self-sacrifice. A child is the second divine gift given to a person after the soul.

But what is the influence of the mother in upbringing?! What is nurture? Education is one of the fundamental issues facing the family.[10] It is a concept that affects the mood of the child from the mutual relationship and behavior of the father and the mother. In particular, a mother should not educate her child only within the framework of secular issues. In other words, children should not be burdened with aesthetic and moral rules, mothers should weave them spiritually from the inside. They should also add divine color to the act of education. If a mother educates in this way, it is as if she has created the foundation for the creation of a human personality.[1]

A morally imperfect mother can never raise a perfect child. Because certain spiritual particles are transferred to the spirit of mother and child. If human content is flawed, it is doomed to decline.[6] A degenerate soul can never understand divine truths, can never grow spiritually. In order to understand these things, one must have the capacity and potential in the soul. Human must be freed from his vices so that he can advance to the top. Otherwise, vices will overwhelm him and distract him from the divine goal.

In order for human to understand himself, to understand the philosophy of creation, human needs an idol. Our first teacher, our first friend is mother, from the moment we fall into the mother's womb. Spiritually an evolved mother acts as a beacon for her child on the path to the divine goal.[10]

Keywords: goal, morality, education, mother's role, moral evolution, moral decline

İnsanın substansiyası bu iki misrada tam əhatə olunub. İnsan yer üzünün ən mürəkkəb və mürəkkəb olduğu qədər də ən ali bir varlığıdır. Tanrı onu yer üzünün əşrəfi qərar verib. “Bəs insana nisbətdə hədəf nədir?!”, “Nə kimi rolu var?!”. “Hədəf” məfhumu insan yaradılışının predmetini təşkil edir. İnsan yalnız düzgün ünvanı, həqiqi hədəfi tapmaqla yaradılış fəlsəfəsinin kulminasiyasına çata bilər. İnsan zehnində hədəflə bağlı bəzi fundamental suallar hasil olmalıdır. “İnsanın yaradılış hədəfi nədir?”, “Nəyə xitablanır?”, “Yaradılış fəlsəfəsi nəyə xidmət edir?”. Bu kimi suallar insan zehnində dirçəlməlidir. İnsanın dəyərinin meyarı onun hədəfinə bağlıdır. Hədəf məfhumu iki hissəyə bölünür: nisbi və mütləq olmaqla. Nisbi hədəf zavala məhkumdur, keçicidir. İnsan maddi dünyada hər hansı bir nisbi hədər qoyur və o orientasiyada addımlamağa başlayır. Hədəfə çatandan sonra həmin hədəf onu keçici olaraq xoşbəxt edir və gözündə adiləşərək gözündən düşür. Daha sonra yeni hədəflər istiqamətində addımlamağa başlayır. Lakin aramızda bəzi kəslər var ki, onlar mütləq hədəf amalındadırlar. Müləq hədəfə çatmaqla əbədi xoşbəxtliyə çatmaq istəyirlər. Mütləq hədəf sonsuz xoşbəxtliyin müqəddiməsidir. Bu hədəf bəşər övladının yaşam trayektoriyası olmalıdır. Danılmazdır ki, hədəf anlayışı hər bir insan üçün müxtəlif məna kəsb edir. Lakin bəşəriyyətin mənəvi hədəfi bir amala xidmət etməlidir, o da fitrəti tapmaqla Tanrıya qovuşmaq.

İrfan yolunda ananın qatqısı nədir?! Bu irfan yolunda ana obrazının töhfəsi böyükdür. Analıq ruhiyyəsi qadın məfhumunun kamalıdır. Qadın məfhumu isə analıq ruhiyyəsinin ibtidai mərhələsidir. Ananın ruhiyyəsi övladın kamilləşməsində zəmin rolunu oynayır. Övlad ata ilə ananın möcüzəsidir, onun əsəridir. Ananın övlada təsiri ataya nisbətdə daha hərarətlidir. Ata

ailədə inzibati, hüquqi işləri icra edirsə, ana mənəvi məsələlərin məsuliyyətini öz zərif çiyinləri üzərində daşıyır.

Qadın ilahi baxımdan fərqli bir yaradılışdır. Həm vücudən, həm də ruhən fərqli bir varlıq. Yalnız qadının Allahla sixiyyət təşkil edən xüsusiyyəti var. Allah da insan yaradır, ana da doğaraq bəşəriyyətə insan bəxş edir. Ana ilə övlad arasında qəribə bir bağ var. Bu bağ kamil olarsa övlad ananın kölgəsində kamil bir şəxsiyyətə çevrilər. Anada bunu bacarmaq, ərsəyə gətirmək qüdrəti var. Hətta uşaq ana bətnində olarkən ananın keçirdiyi hislər və düşüncələr bilavasitə uşağın ruhiyyəsinin formalaşmasına təsir göstərir. Bu məqamda şəhidləri gündəmə gətirmək istərdim. Mənəvi olaraq təkamül edən ananın vücudundan yalnız şəhid və şəhidə ruhiyyəsində olan övladlar dünyaya gələ bilər. Şəhid deyərkən sadəcə zehndə meydanda canından keçən şəxsiyyətlər canlanmamalıdır, əgər bir kəsin ruhu pak, lətifdirsə və fədakarlıq ruhiyyəsindədirsə, həmin insanın adi dünyadan köçməsi belə şəhidlik məqamındadır. Bu qədər mənəvi işlərin müqabilində ana həmişə pərdə arxasında qalır. Bu elə ananın mənəvi böyüklüyünün nişanəsidir.

Belə bir yanaşma vardır: "Görünəni görünən edən elə görünməzin özüdür". Bu yanaşmanı "ağac" misalı ilə ifadə etmək istərdim. Bir ağaca baxarkən onun gözəlliyindən, əzəmətindən, havasından, meyvəsindən, çiçəyindən, vüqarından zövq alırıq. Əslində ağacı ağac edən torpağın altındakı kökdür. Şəhid anaları da belədir. Biz şəhidlərimizin çoxunu zahiri olaraq tanıyırıq, lakin onları şəhidlik ruhiyyəsində böyüdən anaları tanımırıq. Biz sadəcə əsəri görürük, lakin müəllifi pərdə arxasındadır. Əsəri oxuduqca müəllifin necə bir ruhiyyəyə sahib olduğu oxucu üçün aydınlanır. Şəhidləri tanıdıqca valideynlərin necə bir əzəmətə, ləyaqətə sahib olduqları insan zehnində hasil olur. Ana vücudunun zərrəsi olan övladını böyüdərkən onun ruhunu sevgi ilə yoğurması, halal nemətlərlə təmin etməsi, özünü övladı üçün şam kimi əritməsi ruhun fədakarlıq çalarının təzahürüdür. Övlad ruhdan sonra insana verilən ikinci ilahi əmanətdir.[4] Tanrı həqiqiətən qadına vücudən böyük bir lütf verib. Qadın elə bir varlıqdır ki, Allah öz ilahi konsepsiyası olar Quranda insanı yaratdığına görə özünə dəfələrlə əhsən deyib və yer üzünün əşrəfi adlandırdığı insanı qadın vücudundan dünyaya gəlməsini qərar verib.

Bəs tərbiyədə ananın təsiri necədir?! Tərbiyə nədir?! Tərbiyə ailənin qarşısında duran fundamental məsələlərdən biridir. Ata ilə ananın qarşılıqlı münasibətindən, davranışından övladın ruhiyyəsinə sirayət edən bir məfhumdur. Xüsusən ana övladı təbiyə edərkən sadəcə sekuliar məsələlər çərçivəsində tərbiyə etməməlidir. Yəni ancaq estetik əxlaqi qaydalarla övladlar yüklənməməlidir, analar onları batindən ilmə-ilmə toxumalıdır. Ana insanın doğulduqdan sonra dünyaya baxdığı pəncərədir. Ananın daxili haləti ilə insan formalaşır. İnsanın dünyaya baxışını ananın ruhi vəziyyəti formalaşdırır. Bu idarəetmə qabiliyyəti qadında olduğu üçün bu məsuliyyət qadına, anaya verilib. Çünki qadında qüdrət var. Qadın ərəbcə desək mətlubdur, talib deyil. Yəni istəniləndir, istiyən deyil. Tərbiyə aktına ilahi rəngi də qatmalıdırlar. Ana bu yolla tərbiyə edərsə o sanki bəşəri bir şəxsiyyətin yaranması üçün zəmin yaratmış olar. Ananın övlad ruhiyyəsinə mücərrəd təsiri də vardır. Bir gün böyük irfan alimi Seyid Şəhabəddin Mərəşi Nəcəfinin anasına sual verirlər ki, "Necə oldu övladınız belə bir arif şəxsiyyət oldu?". Ana cavabında dedi ki, "Mən bir dəfə də ona dəstəmazsız süd verməmişəm hətta gecə ağlayanda belə qalxıb dəstəmaz alıb övladıma süd vermişəm". Demək, maddi

məsələlərlə yanaşı bizim üçün bəsit olan məsələlərdə insan ruhiyyəsinin formalaşmasına təsir göstərir. Demək ki, insan ruhu və ruhiyyəsi zamanın fövqündədir yəni insan istər körpə olsun, istərsə də böyük ruh sabitdir, dəyişən sadəcə vücuddur.

Ülvi hiss olan məhəbbət insan ruhunu canlandırmaq qüdrətinə malikdir. Hətta Tanrının insana olan eşqini ana məhəbbətinə nisbətdə bizə izah edilir. Yəni bizim sevmək və sevilmək haqqında ilk əzbərimiz ananın məhəbbət fəzasında formalaşır. Ananın övlada olan eşqi xalisdir. Çünki onu özü bilir, ikinci "mən" kimi anlayır. Analarımızın bizə olan sevgisi Tanrının bizə olan sevgisi kimidir. Hər iki sevginin motivi təmənnasızlığa, fədakarlığa söykənir. Bəs hədəf yolunda fədakarlıqla təmənnasızlığın fərqi nədədir?! Hər iki keyfiyyət ruhdan qaynaqlanır. Təmannasızlığın kamalı fədakarlıq fonunda izhar olunur. Təmənnasızlıq fədakarlığa gedən yolun müqəddiməsidirsə, lakin fədakarlıq təmənnasızlığın kulminasiyasıdır.

Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın bir şeirində ilahi fədakarlıq məzmunlu fikirlər keçir.

Şeir belədir:

Gər əzdərət berani,

Gər nəzduxut bixani,

Rukun bihərki hari,

Qul poşdurul nədarət.

Tərcüməsi: "İstəyirsən məni çağır yanına, istəyirsən qapından qov. İstəyirsən üzüvü mənə çevir, istəyirsən məndən üz çevir. Gülün üzü arxası olmaz ki, sən bir gülsən kimə arxa çevirsən də bir gül".

Eşqin şiddəti insanı dəyişmək qüdrətinə malikdir və bu şiddətin əzbərini, zəminini kamil ana yaradır. İslam dinində qadına verilən dəyər. Həzrət Fatimənin (s.ə.) timsalında bəşəriyyət İslamın qadına verdiyi ən yüksək dəyəri görmüşdür. Bir toplumda ki, təzə dünyaya gəlmiş qız uşağını diri-diri torpağa basdırırdılar, bir toplumda ki, qadın əşya kimi qəbul edilirdi, heç bir hüququ yox idi - burada Peyğəmbərimizin (s) mübarək bağının nəcib meyvəsi olan Həzrət Zəhra (s.ə.) kimi bütün dövlərə ibrət olan bir insan irəli çıxır və əsrlərin ətalətini dağıdaraq, qadının həqiqi dəyərini insanlara çatdırır.

Xanım Zəhra (s.ə.) dünyaya həqiqi azadlığın nə olduğunu çatdırır. Bugünkü dünyada azadlıq barədə çoxlu söhbətlər gəzir, çoxlu nəzəriyyələr irəli sürülür. Bunların arasında ifratlar da var, təfritlər də. Amma bəşəriyyətə ilk olaraq qadının kimliyi, qadının məqamı barədə çatdırışı mübarək İslam dini etmişdir. Mübarək inancımız bu məsələdə İlahi yanaşmanı təqdim edir. Qadını bir əşya kimi, şərin mənbəyi kimi, kişinin şəxsi mülkiyyəti kimi tanıtdıran məfkurələri rədd edərək, qadını ən ali dərəcələrə yüksəldir, "Cənnət anaların ayağı altındadır" deyir.

İslam dinin etalon şəxsi olan Məhəmməd peyğənbərin qızı Xanım Zəhranın tərbiyə üsulu da gözəl idi. Bir gün İmam Hüseyn kiçik yaşlarında xanım Zəhranın qucağında olanda bilmədən anasının boyunbağına balaca barmaqları ilişir və boyunbağı qırılır. Xanım Zəhra

həmin anı oyuna çevirir. Dərhal balaca Hüseyni yerə qoyur və digər övladlarını Həsəni, Zeynəbi çağıraraq söyləyir: "Gəlin görüm kim tez muncuqları yığacaq?!". Bu gözəl bir ailə fəzasının təzahürüdür. Xanım Zəhra xüsusən övladlarına eşq ilə xitab edərdi hər zaman. Demək ki, ilahi hədəfə gedən yolda ananın sevgisi ilə paralel xitab da önəmlidir. Xitab bilavasitə övlad ruhiyyəsinin formalaşmasına təsir göstərir. İslamiyyət yayılmağa başladığı dövrdə qız övladları olanlara sonsuz kimi baxıldığı zaman Sevgili Peyğənbərimiz qızı Zəhranı çiyinləri üzərində gəzdirərdi. Ona "Ümmi Əbiha" deyə müraciət edərdi mənası "Atasının anası" deməkdir. Xanım Zəhra gələndə qalxıb ona yerini verərdi. Bu İslam dinin necə gözəl qız övladlarına verdiyi dəyərdir. Dinimizdə "Qız övladı rəhmətdir, oğlan övladı nemətdir" deyilmişdir. Valideyn rəhmətə görə sorğu-sual olunmaz, ancaq nemətə görə sorğu-sual olunar.

Qadının cəmiyyətdəki yeri haqqında dünyanın hər ölkəsində əsrlərdən bəri müzakirələr davam edir. Qadının cəmiyyətdəki statusu, ailə həyatındakı əhəmiyyəti, iş həyatında yer tutub-tutmaması kimi bir sıra sosial məsələlər illər boyu dünya gündəmindədir. Halbuki bir müsəlman üçün qadının cəmiyyətdəki yeri çox vacibdir və həqiqi İslam əxlaqının mənimsəndiyi cəmiyyətdə bu cür müzakirələr olmaz. Çünki İslamda qadınla kişi bərabərdir. Əlbəttə, fiziki cəhətdən qadınla kişi bir-birindən fərqlidir. Ancaq qadının fiziki baxımdan kişidən gücsüz olması ona cəmiyyətdə kişidən az dəyər verilməsi üçün əsaslı səbəb deyil. İslam əxlaqına görə, bir insanın qadın və ya kişi olması deyil, Allaha dərin iman və Allah qorxusu ilə bağlanması önəmlidir. Allahın əmr və qadağalarına dəqiqliklə tabe olması, Quran əxlaqına uyğun yaşamağa çalışmasıdır. Allah qatında insanın bu xüsusiyyətlərinə dəyər verilir. Allah Quranda qadın və ya kişi olmasından asılı olmayaraq iman gətirən şəxsin lazımi xüsusiyyətlərini çox ətraflı açıqlamışdır.

Peyğəmbərimiz (s.ə.v) xanımları dünyanın bəzəyi kimi görmüş və onlara çox dəyər vermişdir

Peyğəmbərimiz (s.ə.v) Allahın Quranda bildirdiyi kimi, qadınların cəmiyyətdə qorunması, layiq olduqları hörmət və sevgi görməsi üçün ictimai sahədə görülməli tədbirləri Quran ayələrilə və şəxsən özü tətbiq edərək bütün insanlara bildirmişdir. Peyğəmbərimizin (s.ə.v) Quran ayələrinə uyğun bütün davranışları qadınların lehinədir və qadınların zərər çəkməsinin, əzilməsinin qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Belə ki, Peyğəmbərimizin (s.ə.v) xanımlarına və əshabındakı xanımlara göstərdiyi gözəl rəftar bütün müsəlmanların qadınlara qarşı düşüncə tərzini müəyyən edən ən gözəl nümunədir. Peyğəmbərimizin (s.ə.v) ilk xanımlarından hz. Xədicə (r.ə) və hz. Sudə (r.ə), hz. Aişə (r.ə), hz. Həfsə (r.ə), hz. Zeynəb (r.ə), hz. Ümmi Sələmə (r.ə), hz. Cüveyriyyə (r.ə), hz. Ümmi Həbibə (r.ə), hz. Safiyə (r.ə), hz. Meymunə (r.ə) kimi adları çəkilən digər xanımları da Peyğəmbərimizin (s.ə.v) bu nümunəvi davranışlarından müxtəlif rəvayətlərdə bəhs edirlər.

Rəvayətlərdə Peyğəmbərimizin (s.ə.v) xanımları ilə oyun oynadığı, qaçışda yarışdığı da bildirilir. Səhabələr "PEYĞƏMBƏR (S.Ə.V) XANIMLARI İLƏ ƏN ÇOX ZARAFAT EDƏN İNSAN İDİ. (Hasan B. Süfyan Müsnedi'nde aktarılmıştır; Huccetü'l İslam İmam Gazali, İhya'u Ulum'id-din, 2-ci cild, Çeviri: Dr. Sıtkı Gülle, Huzur Yayınevi, İstanbul 1998, s.105)" sözləri ilə Peyğəmbərimizin (s.ə.v) xanımlarına diqqətini və sevgisini bildirmişlər.

Bundan əlavə, hz. Aişə (r.ə) "Peyğəmbərimiz (s.ə.v) "XANIMLARINA QARŞI İNSANLARIN ƏN MÜLAYİMİ, ƏN SƏXAVƏTLİSİ, ƏN GÜLƏRÜZLÜSÜ İDİ. (G.Ahmed Ziyaüddin, Ramuz El Hadis, 2-ci cild, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1997, 531/7)" sözü ilə müsəlmanların xanımlarına və bütün qadınlara necə davranmalı olduğunu bildirmişdir.

Quranda qadına verilən dəyəri bildirən bəzi ayələr Anaya verilən dəyər: "Biz insana ata-anasına yaxşılıq etməyi tövsiyə etdik. Anası onu (bətnində) çox zəif bir halda daşımışdı. (Uşağın süddən) kəsilməsi isə iki il ərzində olur. "Mənə və ata-anana şükür et. Axır dönüş Mənədir!" (Loğman surəsi, 14)

Ailə həyatında qadına verilən dəyər: "Sizin üçün ünsiyyətdə rahatlıq tapasınız deyə, öz cinsinizdən zövcələr xəlq etməsi, aranızda sevgi və mərhəmət yaratması da Onun dəlillərindəndir. Həqiqətən, bunda düşünən bir qövm üçün ibrətlər vardır!" (Rum surəsi, 21)

Qadınların könlünü alaraq və razı salaraq boşamaq: "Qadınlarınızı boşadığınız və onların gözləmə müddəti başa çatdığı zaman onları ya xoşluqla saxlayın, ya da xoşluqla buraxın. Zərər vermək məqsədilə haqlarına təcavüz edib onları saxlamayın! Hər kəs bunu etsə, şübhəsiz ki, özünə zülm etmiş olar. Allahın ayələri ilə oynamayın. Allahın sizə verdiyi nemətləri, öyüd-nəsihət üçün göndərdiyi Kitabı və hikməti xatırlayın! Allahdan qorxun və bilin ki, Allah, həqiqətən, hər şeyi biləndir!" (Bəqərə surəsi, 231)

Qadınların boşandıqdan sonra maddi cəhətdən təmin edilməsi: "Boşanmış qadınları qəbul olunmuş tərzdə faydalandırmaq müttəqilərin vəzifəsidir". (Bəqərə surəsi, 241)

Qadına verilən malların boşandıqdan sonra geri alınmaması: "Əgər bir arvadın yerinə başqa bir arvad almaq istəsəniz, onlardan birinə çoxlu mal vermiş olsanız da, ondan heç bir şey geri almayın! Məgər bu malı böhtan atmaq və aşkar bir günah iş görməklə gerimi alacaqsınız?! Siz onu necə geri ala bilərsiniz ki, bir-birinizlə yaxınlıq etmişdiniz və onlar sizdən möhkəm əhd-peyman almışdılar". (Nisa surəsi, 20-21)

Boşandıqdan sonra qadınlar üçün sığınacaq yeri təmin edilməsi: "Onları imkanınız çatdığı qədər öz yaşadığınız yerin yanında sakin edin. Sıxışdırmaq məqsədilə onlara zərər verməyə cəhd göstərməyin. Əgər onlar hamilədirlərsə, bari-həmləni yerə qoyana qədər xərclərini verin. Sizin üçün uşaq əmizdirirlərsə, onların haqqını verin. Öz aranızda xoşluqla razılığa gəlin. Əgər çətinliyə düşsəniz, onu başqa bir qadın əmizdirə bilər". (Talaq surəsi, 6)

Qadına zorla varis çıxmamaq: "Ey iman gətirənlər! Qadınlara zorla varis çıxmaq sizə halal deyildir! (Qadınlar) açıq-aşkar pis bir iş görməyincə, onlara verdiyiniz şeylərin bir hissəsini geri qaytarmaq məqsədilə onlara əziyyət verməyin. Onlarla gözəl rəftar edin..." (Nisa surəsi, 19)

Yetim qadınların hüquqlarının qorunması: "Səndən qadınlar barəsində fətva istəyirlər. De ki: "Onlar barəsində fətvanı sizə Allah verir. Onlar verilməsi vacib olanı verməyərək evlənmək istədiyiniz yetim qızlar və aciz uşaqlar haqqında, həmçinin yetimlərlə ədalətlə rəftar etməniz barədə olan ayələrdir". Sizin etdiyiniz bütün xeyirli işləri, şübhəsiz ki, Allah bilir!" (Nisa surəsi, 127)

Qadınlar Allahın yaratdığı çox mübarək və möhtərəm varlıqlardır. Allah onları dünyanın ən gözəl bəzəyi kimi yaratmışdır. Şeytan isə qadının düşmənidir və qadına nifrət edir. Darvinistlər, kommunistlər, faşistlər və xurafatçılar da qadına nifrət edirlər. Qadını üçüncü sinif varlıq kimi görürlər. Halbuki qadınlar çox zəkalı, ağıllı, incədüşüncəli, incəsənətə meylli gözəl varlıqlardır. Quranda xurafatçılar, münafiqlər, müşrik və saxtakarlarla bağlı çoxlu ayə var. Ancaq istər Quranda, istərsə də Peyğəmbərimizin (s.ə.v) hədislərində xurafatçıların Quran və hədislərə əsaslandırdığı qadınları alçaldan sözlərə və xurafata yer yoxdur. Unutmaq olmaz ki, hər xalqın arasında pislər var, qadınların da pisi Quranda münafiq adlandırılır və axirətdə eynilə münafiq kişilər kimi cəza çəkəcəkləri bildirilir. Ancaq xurafatçıların qadınların hamısını pisləyən, böyük qisminin cəhənnəmə gedəcəyini bildirən sözləri tamamilə xurafatdır və bu şəxslər Allahın adından yalan danışırlar.

"Bir ana ürəyi, dibində həmişə əfv olan bir uçurumdur".

(Onore de Balzak)

Ananın rəhmliliyi də fərqlidir. Rəhliliyinin motivində xalis bir məhəbbət, güzəşt və bağışlamaq dayanır. Məhəbbət bu dünyaya yad bir hisdir, lakin insan ruhunu təkamül etdirməklə həmin pak və lətif hissi özünə cəzb edə bilər.

Ədəbiyyatlar

1. Əliyev A.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı: Nurlan, 2006.
2. Əliyeva X. Mənəvi dəyərlər tərbiyə işinin tərkib hissəsidir // Azərbaycan məktəbi, 2017, № 2
3. Nəsirəddin Tusi "Əxlaqi-Nasiri".
4. İlqar Kamil "Bir şəhidin izi ilə".
5. Aslanova R.N. Islam və mədəniyyət. Bakı, 2002
6. Bünyadzadə K. İslam fəlsəfəsi: tarix və müasirlik. Bakı, Çaşıoğlu, 2010
7. Məmmədov A. M. Islamda əsas sosial-fəlsəfi anlamlar. Bakı, 2001.
8. Məmmədov A. M. Islam fundamentalizmi: mahiyyəti, əsas prinsipləri və təzahür formaları. Bakı, 2004
9. Şəkixanova M.M. Sufizm fəlsəfəsinin «kamil insan» konsepsiyası. Bakı, 2007
10. O.Qüdrətov, N.Qüdrətov: "Məhəmməd Peyğənbərin həyatı və kəlamları".Bakı, 1990.

Evrak Tarih ve Sayısı: 23.01.2024-443759

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığı
Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

Sayı : E-57130228-200-443759 23.01.2024
Konu : Akademik Personel ve Akademik Kariyer İşleri

DEKANLIK MAKAMINA

Fakültemiz Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Doç.Dr Ayşe ERKMEN' in 27 Ocak 2024 - 30 Ocak 2024 tarihlerinde Bakü Kızlar Üniversitesi, Bakü, Azerbeycan'da düzenlenecek olan, " 2. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ'nin düzenleme komitesinde, akademisyen temsilcisi olarak katılması hususunda gereğini arz ederim.

Doç.Dr. Ayşe ERKMEN
Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Bölüm Başkanı

OLUR

Prof.Dr. Murat KÜTÜK
Fen Edebiyat Fakültesi Dekan V.

Adres : Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi 27310 GAZİANTEP
Telefon : 0 (342) 360 11 20 Faks:0 (342) 360 10 32
e-Posta : bilgi@gantep.edu.tr Web : www.gantep.edu.tr
Kep Adresi : gaun@hs01.kep.tr
Bilgi için : Eda Katrancı
Unvanı : Biyolog
Tel No : 03423171942

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Başkanlığı'na

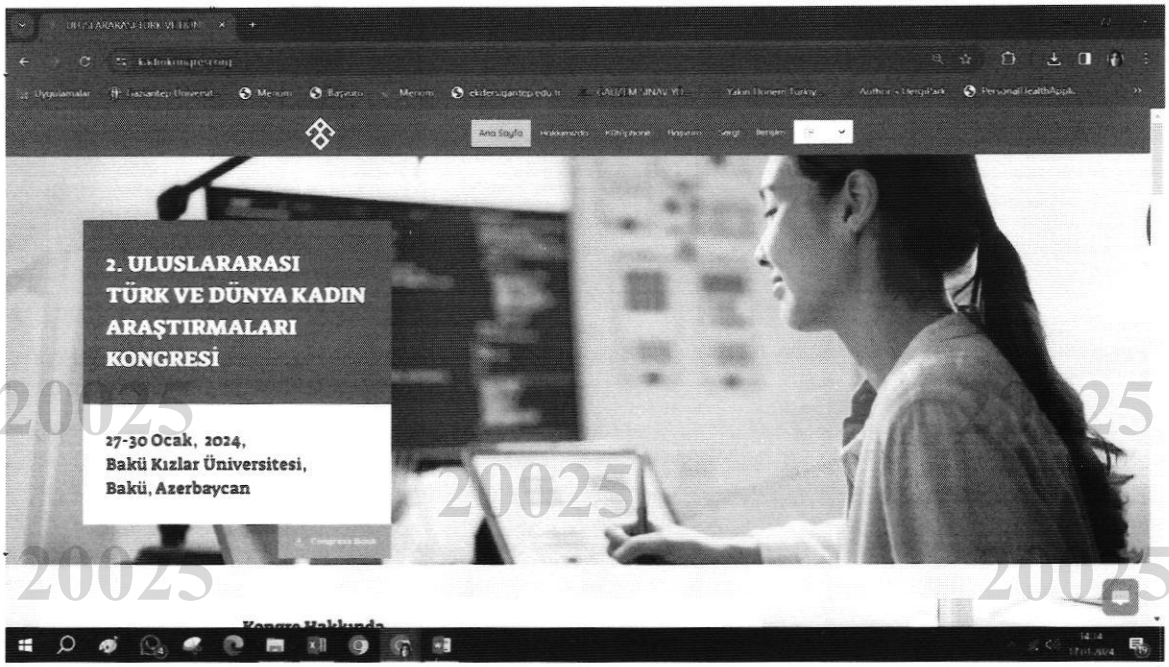
27-30 Ocak, 2024 tarihleri arasında **Bakü Kızlar Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan**'da düzenlenecek olan, **"2. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ**"nin düzenleme komitesinde, akademisyen temsilcisi olarak Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü adına görev almak istiyorum.

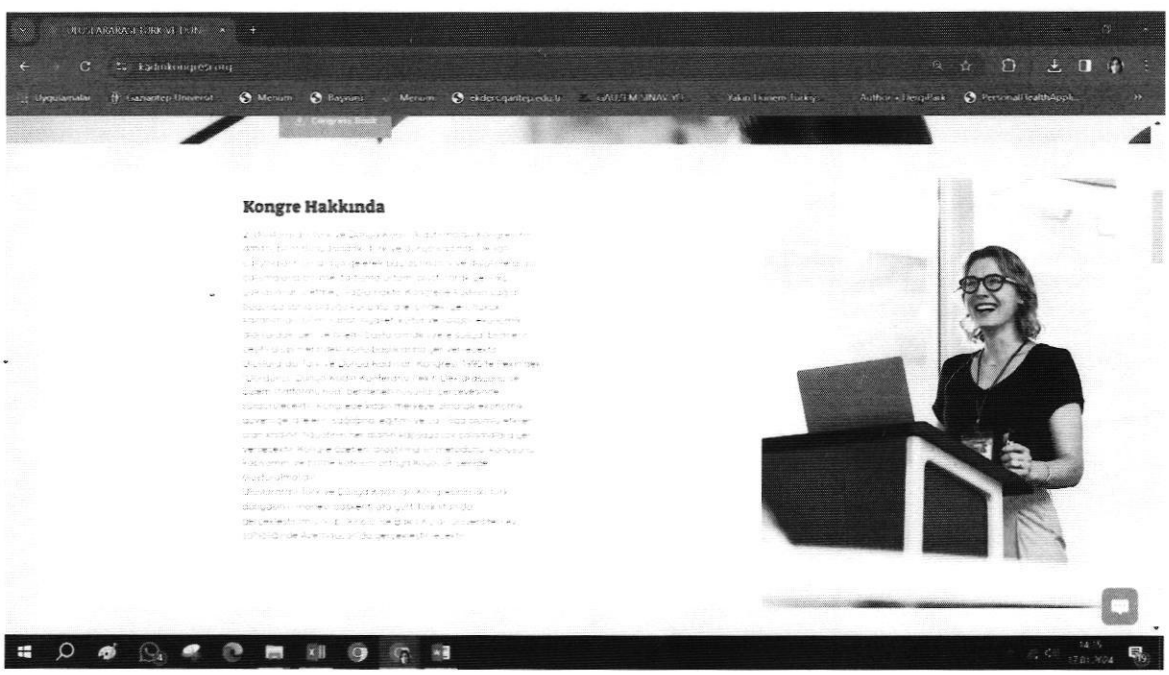
Gereğini bilgilerinize arz ederim 18.01.2024

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN

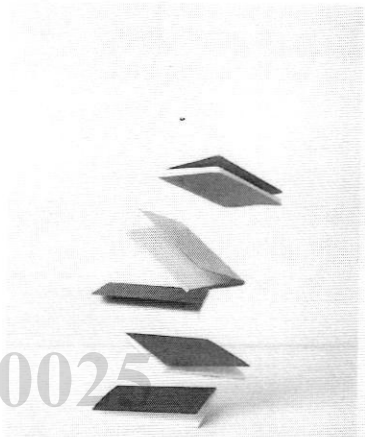
Ekler
1) Kongre bilgileri

Ek 1) Kongre bilgileri









Kongre Konu Başlıkları

- Türk kültüründe kadın
- Bilim dünyasında kadın
- Cesur kadınlar ve hikayeleri
- Eğitim ve öğretimde erişim eşitsizliği
- İş dünyasında kadın
- Kadın ve Edebiyat
- Kadın ve Sanat
- Kadınlara ve kız çocuklarına görmek istediğiniz şiddet
- Kadınların istihdamındaki sorunlar ve çözüm önerileri
- Kadınların meslekî eğitimi
- Kadınların ve kız çocuklarının sağlığı
- Kız çocuklarının eğitimi, erkekler ve zorlu yaklaşımlar
- Siyasal alandaki kadın
- Tarihte kadının yeri
- Tüketicinin ve eğitimsizliğin kadınlar üzerindeki etkileri
- Kadın ve Hukuk
- Spor dünyasında kadın
- Geçmişten günümüze toplumların kadına ve kız çocuklarına bakışı
- Sivil dünyasında kadın
- Göç ve kadın
- Çok eşlilik ve kadın
- Mülki idarede kadın
- Hayvancılık ve Ziraat bilimlerinde kadın
- Kongremiz, Kadın konusunu içeren fikir ölçeği oluştu

2025 2025 2025 2025



Düzenleme Kurulu

Kongre Onursal Başkanı



Prof. Dr. Sevinç Rahimova

Kongre Başkanı



Doç. Dr. Ayşe ERKMEN

Düzenleme Kurulu Başkanı

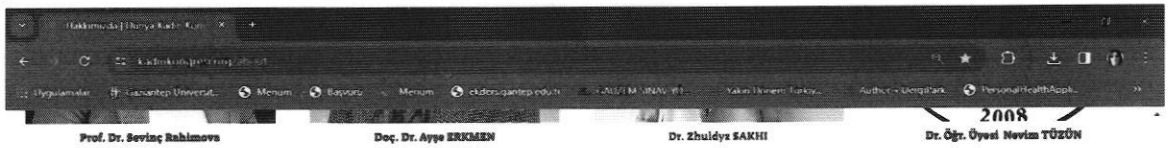


Dr. Zhuldyz SAKHI

Düzenleme Kurulu Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Nevim TÜZÜN





Prof. Dr. Sevinç Rahimova | Doç. Dr. Ayşe ERKMEN | Dr. Zhuldyz SAKHI | Dr. Öğr. Üyesi Nevim TÜZÜN

Düzenleme Kurulu Üyesi



Dr. Burak Söser

Düzenleme Kurulu Üyesi



Doç. Dr. Yegane Kaziyeva

Düzenleme Kurulu Üyesi



Dr. Elvan Cafarov

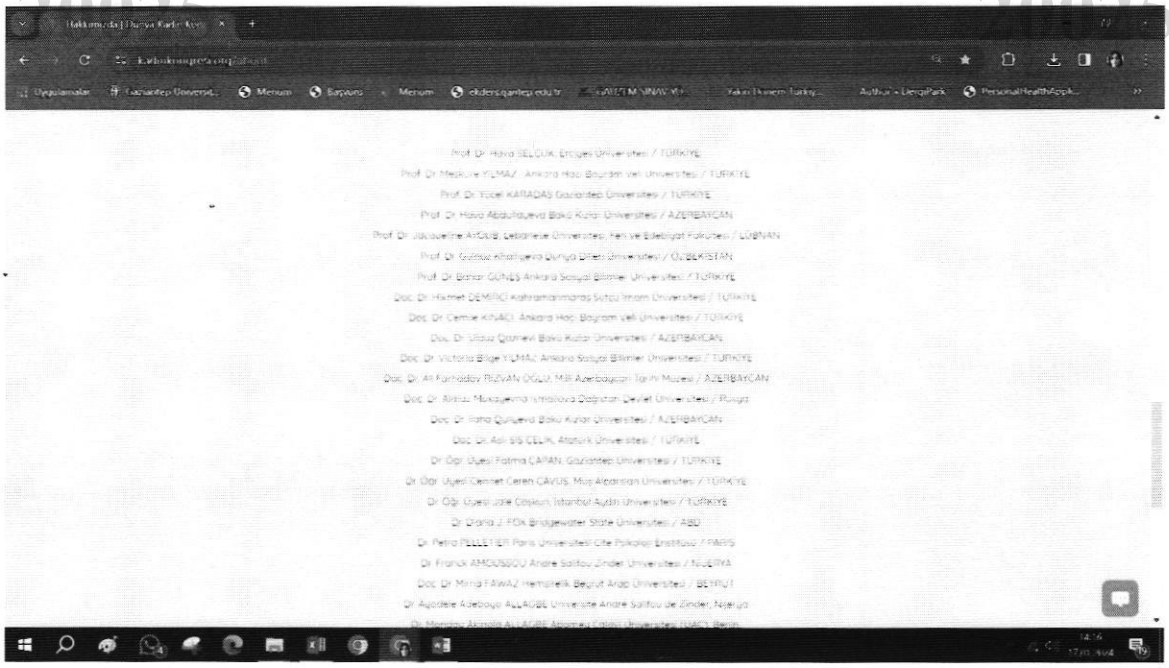
Düzenleme Kurulu Üyesi



Dr. Taner Gür

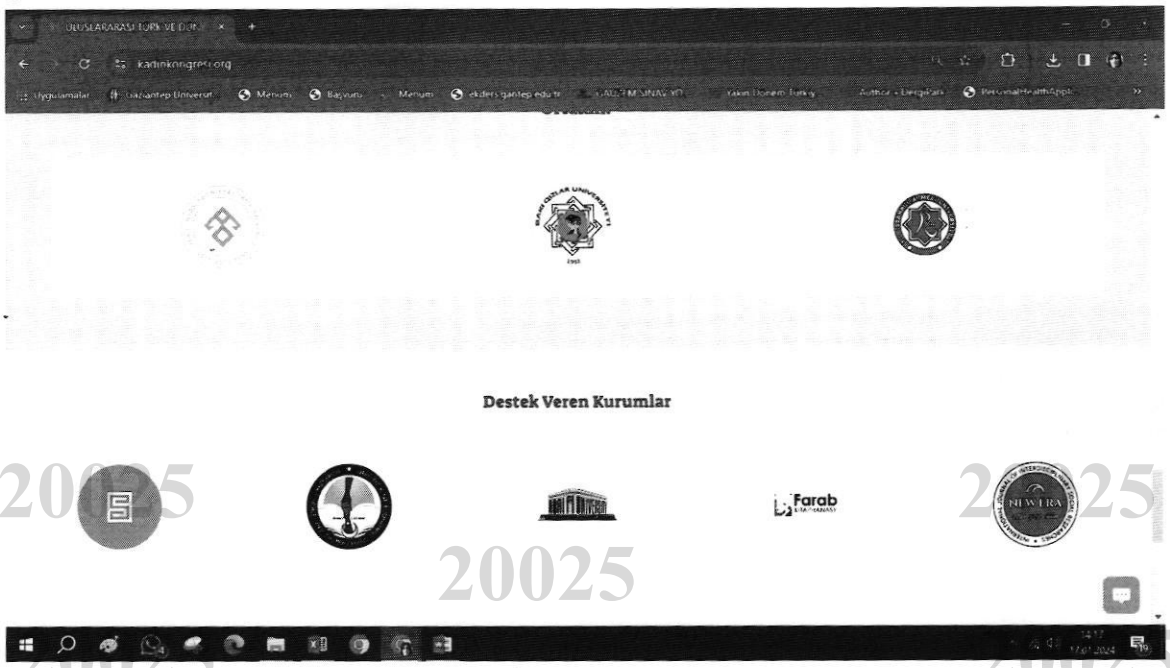
20025 20025 20025 20025 20025

Bilim Kurulu



Prof. Dr. Hava BELLİK, Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Meltem YILMAZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yücel KARADAŞ, Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hava Abdullayeva, Bakı Xəzər Universiteti / AZƏRBAYCAN
Prof. Dr. Jaklaveline AKOUS, Lebanese University, Human Letters Faculty / LÜBNAN
Prof. Dr. Gulzhaz Kharlygova, Qaraqalpaq Dövlət Universiteti / ÖZBƏKİSTAN
Prof. Dr. Bülent GÜNEŞ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Cemile KHALİD, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ulduz Qasımova, Bakı Xəzər Universiteti / AZƏRBAYCAN
Doç. Dr. Victoria Bilge YILMAZ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ali Kazımbəy RÜZVAN OĞLU, Milli Azərbaycan Tarix Muzeyi / AZƏRBAYCAN
Doç. Dr. Alsou Muxtarova, Kazan Federal Üniversitesi / Rusya
Doç. Dr. Fidan Qurbanova, Bakı Xəzər Üniversitesi / AZƏRBAYCAN
Doç. Dr. Aziz BİLİCİ, Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN, Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Demet Ceren ÇAVUŞ, Muş Alparslan Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Çolpan, İstanbul Aydın Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Dorota J. FOX, Bridgewater State Üniversitesi / ABD
Dr. Petra PELLETIER, Paris Üniversitesi Cité Psikoloji Enstitüsü / PARİS
Dr. Franck AMOUSSOU, André Salifou Zinder Üniversitesi / NİJERYA
Doç. Dr. Mirna FAWAZ, Hemşirelik, Beyrut Arap Üniversitesi / BEYRUT
Dr. Ayodele Adeboye ALLAUDE, Université André Salifou de Zinder, Nijerya
Dr. Mevsiyev Arzaxan Ali oğlu, Azərbaycan Dillər Universiteti (ADU), Bakı

1



2025 2025 2025 2025 2025